

નવ્યકર્મગ્રન્થચતુષ્ટયરૂપ આ વિભાગનું સંશોધન કરતી
વચ્ચે સજ્જ હ કરેલી પ્રતોના સંકેતો ।

કપુસ્તક—પાટણના સંઘવીના પાઠાના તાડપત્રીય પુસ્તક મળ્ડારનું છે.

સ્વપુસ્તક—પણ ઉપરોક્ત મળ્ડારનું જ છે.

મપુસ્તક—પાટણનિવાસી શા. મહુકચંદ દોલચંદ હસ્તકનું છે.

ઘપુસ્તક—પાટણના બૃહત્તપાગચ્છીય પુસ્તક મળ્ડારનું છે.

હપુસ્તક—પૂજ્યપાદ પ્રવર્તક શ્રીમત્કાન્તિવિજયજી મહારાજે વડોદરામાં સંગ્રહ કરેલા
પુસ્તક મળ્ડારનું છે.

ટીકાકારે ટીકામાં ઉદ્ધરેલ શાસ્ત્રીય પ્રમાણોના
સ્થાનદર્શક સંકેતો ।

અનુ०	}	અનુયોગદ્વારસૂત્ર.
અનુયો०		
અનુ० ચૂ०		અનુયોગદ્વારસૂત્ર ચૂર્ણાં.
અનુ० હા० ટી०		અનુયોગદ્વારસૂત્ર હારિભદ્રી ટીકા.
આ० પ્ર० શ્રુ० દ્વિ० અ०		આચારાર્ણસૂત્ર પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધ દ્વિતીય અધ્યયન.
આ० નિ०		આવશ્યકનિર્યુક્તિ.
આ० નિ० ગા०	}	આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગાથા.
આવ० નિ० ગા०		
આવ० સં ગા०		આવશ્યક સમગ્રહણી ગાથા.
ઉપ० મા० ગા०		ઉપદેશમાલા ગાથા.
ઉપયો० પદ		પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રોપાદ્ધિ ઉપયોગપદ.
કર્મસ્ત્વ० ગા०		કર્મસ્તવ ગાથા.
જમ્બૂ०		જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિસૂત્ર.
જીવસં ગા०		જીવસમાસ ગાથા.
તત્ત્વા० અ० સૂ०		તત્ત્વાર્થાધિગમ અધ્યાય સૂત્ર.
તત્ત્વાર્થ० અ० સૂ० સિદ્ધ० ટીકા		તત્ત્વાર્થાધિગમ અધ્યાય સૂત્ર સિદ્ધસેનીયા ટીકા.
ધર્મસં ગા०		ધર્મસદ્વિહારી ગાથા.
નન્દી०		નન્દીસૂત્રટીકા.

इदं पुस्तकं मुम्बय्या कोलभाटवीच्या २६-२८ तमे
 गृहे निर्णयसागरमुद्रालये रामचन्द्र येशु शेवगेद्वारा
 मुद्रापितम्

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya Sagar Press,
 26-28, Kolbhat Lane, Bombay 24

Published by Vallabhdas Tribhuvandas Gandhi, Secretary, Shri
 Atmanand Jain Sabha, Bhavnagar

प्रकाशित च तत् "वल्लभदास त्रिभुवनदास गांधी, सेक्रेटरी
 श्रीआत्मानन्द जैन समा, भावनगर" इत्यनेन

નચ્યકર્મગ્રન્થચતુષ્ટયરૂપ આ વિભાગનું સંશોધન કરતી
ઘસતે સજ્જહ કરેલી પ્રતોના સજ્જેતો ।

કપુસ્તક—પાટણના સંઘવીના પાઠાના તાડપત્રીય પુસ્તક મળ્ડારનું છે.

લપુસ્તક—પળ ઉપરોક્ત મળ્ડારનું જ છે.

ગપુસ્તક—પાટણનિવાસી શા. મલુકચંદ દોલાચંદ હસ્તકનું છે.

ઘપુસ્તક—પાટણના વૃહત્તપાગચ્છીય પુસ્તક મળ્ડારનું છે.

હપુસ્તક—પૂજ્યપાદ પ્રવર્તક શ્રીમત્કાન્તિવિજયજી મહારાજે વડોદરામાં સંગ્રહ કરેલા
પુસ્તક મળ્ડારનું છે.

ટીકાકારે ટીકામાં ઉદ્ધરેલ શાસ્ત્રીય પ્રમાણોના
સ્થાનદર્શક સંકેતો ।

અનુ०	}	અનુયોગદ્વારસૂત્ર.
અનુયો०		
અનુ० ચૂ०		અનુયોગદ્વારસૂત્ર ચૂર્ણી.
અનુ० હા० ટી०		અનુયોગદ્વારસૂત્ર હારિમદ્રી ટીકા.
આ० પ્ર० શ્રુ० દ્વિ० અ०		આચારાન્નસૂત્ર પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધ દ્વિતીય અધ્યયન.
આ० નિ०		આવશ્યકનિર્ણયકિ.
આ० નિ० ગા०	}	આવશ્યક નિર્ણયકિ ગાથા.
આવ० નિ० ગા०		
આવ० સ० ગા०		
ઉપ० મા० ગા०		આવશ્યક સંગ્રહણી ગાથા.
ઉપયો० પદ		ઉપદેશમાલ ગાથા.
કર્મસ્ત ० ગા०		પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રોપાન્ન ઉપયોગપદ.
જમ્બૂ०		કર્મસ્તવ ગાથા.
જીવસ ० ગા०		જમ્બૂદ્વીપમજ્જસિસૂત્ર.
તત્ત્વા० અ० સૂ०		જીવસમાસ ગાથા.
તત્ત્વાર્થ ० અ० સૂ० સિદ્ધ ० ટીકા		તત્ત્વાર્થાધિગમ અધ્યાય સૂત્ર.
ધર્મસં ० ગા०		તત્ત્વાર્થાધિગમ અધ્યાય સૂત્ર સિદ્ધસેનીયા ટીકા.
નન્દી०		ધર્મસદ્વહ્ણી ગાથા.
		નન્દીસૂત્રટીકા.

पञ्चव० गा०
 पञ्चसं० गा०
 पञ्चसं० ल० वृ० प०
 पञ्चाश० गा०
 प्रज्ञा० }
 प्रज्ञाप० }
 प्रज्ञापना पद }
 प्रज्ञा० पद }
 प्रज्ञा० समु० पद
 प्रव० गा० }
 प्रवच० गा० }
 मश० का० }
 मशम० का० }
 मशम० पद्य }
 वृ० कर्मवि० गा० }
 वृ० क० वि० गा० }
 वृहत्कर्मवि० गा० }
 वृ० क० सू० गा०
 वृ० क० सू० मा० गा०
 वृ० द्रव्यसं० गा०
 वृह० क्षे० गा०
 वृ० सं० }
 वृ० सं० गा० }
 वृ० सम० गा० }
 वृहत्सं० गा० }
 भग० श० उ० }
 म० श० उ० }
 म० श० उ० प०
 योगशा० टी०
 विरो० भा० गा० }
 विरो० गा० }
 विरोपा० गा० }

पञ्चस्तिक गाथा.
 पञ्चसङ्ग्रह गाथा.
 पञ्चसङ्ग्रह लघुवृत्ति पत्र.
 पञ्चाशक गाथा
 प्रज्ञापनासूत्रोपाङ्ग.
 प्रज्ञापनासूत्रोपाङ्ग पद.
 प्रज्ञापनासूत्रोपाङ्ग समुद्घात पद.
 प्रवचनसारोद्धार गाथा.
 मशमरति कारिका.
 वृहत्कर्मविपाक गाथा.
 वृहत्कर्मसूत्र गाथा.
 वृहत्कर्मसूत्र भाष्य गाथा.
 वृहद् द्रव्यसंग्रह गाथा.
 वृहत्क्षेत्रसमाप्त गाथा.
 वृहत्सङ्ग्रहणी गाथा.
 भगवतीसूत्र शतक उद्देश.
 भगवतीसूत्र शतक उद्देश पत्र.
 योगशास्त्रोपनिषद् टीका.
 विरोधवश्यक भाष्य गाथा.

श० उ०

भगवतीसूत्र शतक उद्देश.

शाल० स्त० श्लो०

शालवार्तासमुच्चय स्तत्रक श्लोक.

श्रावकप्र० गा० }
श्राव० प्र० गा० }

श्रावकप्रज्ञप्ति गाथा

सि० }
सिद्धहेम० }

सिद्धहेमशब्दानुशासन.

समु० प०

प्रज्ञापनासूत्रोपाङ्ग समुद्धात पद.

मुद्रित थया पछी जडी आवेल प्रमाणोना स्थानदर्शक संकेतो ।

शाल० स्त० श्लो० ९०

पत्र. २ पङ्क्ति ९

शाल० स्त० श्लो० ९१

पत्र २ पङ्क्ति २७

वृ० सं० गा० ३४९

पत्र. ११३ पङ्क्ति २१

पञ्चसं० ल० वृ० प० ३२

पत्र ११९ पङ्क्ति २

म० श० उ० प० ३४५

पत्र. ११९ पङ्क्ति २१

विशेषा० गा० ३०००

पत्र १२३ पङ्क्ति २२

पत्र १० पङ्क्ति २४ मा गाथा अङ्क ८५ ने बदले ८५५ समजवो.

प्रमाण तरीके उद्धरेल प्रमाणग्रन्थोनी स्थानदर्शक सूची ।

अनुयोगद्वारचूर्णी

रतलाम श्रीऋषभदेवजी केसरीमलजी जैनधेताम्बर संस्था

अनुयोगद्वारमलयगिरीया टीका

शेठ देवचंद लालभाई जैनपुस्तकोद्धारफण्ड प्रकाशित

अनुयोगद्वारहारिमद्री टीका

रतलाम श्रीऋषभदेवजी केसरीमलजी जैनधेताम्बर संस्था.

आचाराङ्गसूत्रटीका

आगमोदय समिति प्रकाशित.

आवश्यकचूर्णी

रतलाम श्रीऋषभदेवजी केसरीमलजी जैनधेताम्बर संस्था.

आवश्यक हारिमद्री टीका

आगमोदय समिति प्रकाशित.

आवश्यकनिर्युक्ति

आगमोदय समिति प्रकाशित हारिमद्री टीकागत

आवश्यकसङ्गदृष्टी

आगमोदय समिति प्रकाशित हारिमद्री टीकागत.

उपदेशमाला

श्रीजैनधर्मप्रसारकसभा प्रकाशित

कर्मप्रकृति

रतलाम श्रीऋषभदेवजी केसरीमलजी जैनधेताम्बर संस्था

प्रकाशित पञ्चाशकादि दशशतीयगत.

कर्मस्तव

श्रीजेन-आत्मानंद सभा प्रकाशित नव्यकर्मग्रन्थचतुष्कगत.

कल्पभाष्य

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिटीका

जीतकल्पभाष्य

जीवसमास

तत्त्वार्थाधिगम

तत्त्वार्थाधिगमटीका

धर्मसङ्ग्रहणीटीका

नन्द्यप्ययनचूर्णी

नन्द्यप्ययनमलयगिरीया टीका

नन्द्यप्ययनहारिमद्री टीका

पञ्चमस्तुकीटीका

पञ्चसङ्ग्रह

पञ्चसङ्ग्रहमूलटीका
(पञ्चसङ्ग्रहलघुटीका)

पञ्चाशत्कीटीका

प्रज्ञापनासूत्र

प्रज्ञापनासूत्रटीका

प्रवचनसारोद्धारटीका

प्रशमरतिटीका

बृहत्कर्मविपाक

बृहत्कर्मस्तवभाष्य

बृहत्कर्मस्तवसूत्र

बृहत्प्रेषसमासटीका

बृहत्प्रव्यसङ्ग्रह

बृहद्बन्धस्वामित्व

श्रीजैन-आत्मानन्दसभा प्रकाशित बृहत्कल्पवृत्तिगत.

शेठ. देवचंद लालभाई जैनपुस्तकोद्धारफण्ड प्रकाशित.
हस्तलिखित.

रतलाम श्रीक्रपमदेवजी केसरीमलजी जैनश्वेताम्बर संस्था
प्रकाशित पञ्चाशकादि दशशास्त्रीयगत.

ला शेठ. मोतीचंद व्याघ्र प्रकाशित.

शेठ. देवचंद लालभाई जैनपुस्तकोद्धारफण्ड प्रकाशित.

शेठ. देवचंद लालभाई जैनपुस्तकोद्धारफण्ड प्रकाशित.

रतलाम श्रीक्रपमदेवजी केसरीमलजी जैनश्वेताम्बर संस्था

शेठ. देवचंद लालभाई जैनपुस्तकोद्धारफण्ड प्रकाशित.

रतलाम श्रीक्रपमदेवजी केसरीमलजी जैनश्वेताम्बर संस्था.

शेठ. देवचंद लालभाई जैनपुस्तकोद्धारफण्ड प्रकाशित.

रतलाम श्रीक्रपमदेवजी केसरीमलजी जैनश्वेताम्बर संस्था
प्रकाशित पञ्चाशकादि दश शास्त्रीयगत.

शेठ. देवचंद लालभाई जैनपुस्तकोद्धारफण्ड प्रकाशित.

श्रीजैनधर्मप्रसारकसभा प्रकाशित.

आगमोदय समिति प्रकाशित.

शेठ. देवचंद लालभाई जैनपुस्तकोद्धारफण्ड प्रकाशित.

श्रीजैनधर्मप्रसारकसभा प्रकाशित.

श्रीजैन-आत्मानन्दसभा प्रकाशित प्राचीन कर्मग्रन्थचतु-
ष्टयटीकागत.

श्रीजैन-आत्मानन्दसभा प्रकाशित प्राचीन कर्मग्रन्थचतुष्टय
टीकागत.

श्रीजैन-आत्मानन्दसभा प्रकाशित प्राचीन कर्मग्रन्थचतुष्क
टीकागत.

श्रीजैनधर्मप्रसारकसभा प्रकाशित.

श्रीजैन-आत्मानन्दसभा प्रकाशित प्राचीन कर्मग्रन्थचतुष्क
टीकागत.

बृहत् शतकटीका }
शतक

बृहत्सङ्ग्रहणीटीका

भगवतीसूत्रटीका }
पञ्चमाङ्ग

योगशास्त्रस्योपज्ञटीका

विशेषावश्यकभाष्य

शास्त्रवार्तासमुच्चयलघुटीका

श्रावकप्रज्ञसिटीका

षडर्शातिक

सिद्धहेमशब्दानुशासनलघुवृत्ति

सप्ततिकाटीका

अमदावादस्य श्रीवीरसमाज प्रकाशित.

श्रीजैन-आत्मानन्दसभा प्रकाशित.

आगमोदय समिति प्रकाशित.

श्रीजैनधर्मप्रसारकसभा प्रकाशित.

बनारस श्रीयशोविजय जैन पाठशाळा प्रकाशित.

गोडीजीनुं कारखानु मुंघई.

केशवलाल प्रेमचंद मोदी प्रकाशित.

श्रीजैन-आत्मानन्दसभा प्रकाशित प्राचीन कर्मग्रन्थचतुष्क
टीकागत.

श्रीयशोविजय जैन पाठशाळा बनारस प्रकाशित.

श्रीजैनधर्मप्रसारकसभा प्रकाशित कर्मग्रन्थद्वितीयविभागगत.

આમાર પ્રદર્શન.

આજે અમે વિદ્વાનોના કરકમલ્લા, છેલ્લામા છેલ્લી ઢબે તૈયાર કરેલ વૃહત્તપાગચ્છનાયક શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિકૃત સ્વોપજટીકાયુક્ત નવ્યકર્મગ્રન્થચતુષ્ટયની આવૃત્તિ અર્પણ કરવા ભાગ્યશાઝી થઈએ છીએ. તેમ જ પૂજ્ય શ્રીચતુરવિજયજી મહારાજનો અત્યન્ત આમાર માનીએ છીએ. તેમ જ પૂજ્ય શ્રીચતુરવિજયજી મહારાજના વિદ્વાન્ શિષ્ય શ્રીમાન્ પુણ્યવિજયજી મહારાજે પ્રસ્તુત ગ્રન્થને સુધારવામાટે તેમ જ સમ્પાદનને લગતા કાર્યમા જે કિમ્મતી હિસ્સો આપ્યો છે તેમાટે તેઓશ્રીનો પણ આ ઠેકાણે અમે અન્ત કારણથી આમાર માનીએ છીએ.

પ્રસ્તુત આવૃત્તિનુ સમ્પાદન તેઓશ્રીએ જે પ્રકારની સોમ્યતાથી કર્યું છે તેને વિદ્વાનો સ્વયં સમજી શકે તેમ છે, તથાપિ અમે તેનો ઠુકમા પરિચય આપવો ઉચિત સમજીએ છીએ—આ આવૃત્તિના સમ્પાદન અને સંશોધનમા પૂજ્ય શ્રીચતુરવિજયજી મહારાજે પ્રાચીન તાડપત્રીય તેમ જ કાગલ્લી હસ્તાલિખિત અનેક પ્રતોનો ઉપયોગ કર્યો છે. તેમ જ ટીકાકારે પ્રમાણ તરીકે ઉદ્ધૃત કરેલ પાઠોના સ્વરૂપનો ઉલ્લેખ પણ તેઓશ્રીએ તે તે સ્થળે કર્યો છે. અને ગ્રન્થના અન્તમા અનેક વિષયના પરિશિષ્ટો આપીને તો તેઓશ્રીએ પ્રસ્તુત આવૃત્તિની મહત્તામા અનેક ગણો ઉમેરો જ કર્યો છે.

કર્મગ્રન્થની પ્રસ્તુત આવૃત્તિના પ્રકાશન માટે ઉપયોગી દ્રવ્યની મદદ પૂજ્ય શ્રીચતુરવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી અમને જે ધર્માત્મા બહેનો તરફથી મળી છે તે સૌનો હાર્દિક આમાર માનવા સાથે તેમના પવિત્ર નામોનો ઉલ્લેખ અમે આનીચે કરી દઈએ છીએ—

રૂ. ૧૨૫ પાટણનિવાસી શ્રવેરી મોહનલાલ મોતીચન્દની સુપત્ની બહેન કેસરબહેન તરફથી.

રૂ. ૧૨૫ પાટણનિવાસી શ્રવેરી હેમચન્દ મોહનલાલની સુપત્ની બહેન હીરાબહેન તરફથી.

રૂ. ૧૦૦ પાટણનિવાસી શ્રવેરી મોગીલાલ મોહનલાલની સુપત્ની બહેન મણીબહેન તરફથી.

રૂ. ૧૦૦ પાલનપુરનિવાસી પરીસ મળીલાલ સૂરજમલની સુપત્ની બહેન તારાબહેન તરફથી.

રૂ. ૧૦૦ પાટણનિવાસી શા. મીસ્તામાઈ ત્રિમુવનદાસની વિધવા બાઈ મણીના ટૂસ્ટીઓ

તરફથી હસ્તે શા. મીસ્તાચંદ સાકરચંદ સોની

રૂ. ૫૦ પાલનપુરનિવાસી પરીસ. ડાહ્યામાઈ સૂરજમલની સુપત્ની બહેન જામુદબહેન તરફથી.

રૂ. ૫૦ અમદાવાદનિવાસી શ્રવેરી મળીલાલ મોહનલાલની સુપત્ની બહેન ગુલાબબહેન.

રૂ. ૫૦ પાટણનિવાસી શ્રવેરી મોગીલાલ રહેરચન્દની સુપત્ની બહેન ચમ્પાબહેન તરફથી.

ઉપર અમે જેમના પવિત્ર નામોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે સૌનો ધન્યવાદપૂર્વક પુનઃ. એક વાર આમાર માનીએ છીએ

નિવેદક—

વલ્લભભાસ ત્રિમુવનદાસ ગાંધી.

સેપ્ટેમ્બર ધીજેન આત્માનંદ સમા, માવનગર.

પ્રસ્તાવના ।

કર્મગ્રન્થોનું પ્રકાશન.

અમારું નવીન સંસ્કરણ—પ્રસ્તુત સટીક ચાર કર્મગ્રન્થોની જે આવૃત્તિઓ થઈ ચૂકી છે. પ્રથમ આવૃત્તિ ભાવનગર જૈનધર્મપ્રસારકસભાએ ગુંવઈ નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં પ્રત આકારે છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરી હતી. તેનું સંપાદન પં० શ્રીમાન્ આનન્દસાગરગણિએ કર્યું હતું. અને તેમ કરી કર્મગ્રન્થના જિજ્ઞાસુઓની જિજ્ઞાસાને સૌ પહેલાં તેઓશ્રીએ જ પૂર્ણ કરી હતી. ત્યાર બાદ કેટલાંક વર્ષ વીતા પછી પ્રથમ આવૃત્તિની નકલો ન મળવાને છીએ થીજી આવૃત્તિનું સંપાદન પ્રત આકારે જ પં० શ્રીયુત પ્રતાપવિજયજીએ મુક્તિકમલ-મોહનજૈનગ્રન્થમાલા તરફથી કર્યું હતું. આ રીતે આ કર્મગ્રન્થોની જે આવૃત્તિઓ થઈ જવા છતાં આજે તેની એક પણ નકલ નહિ મળી શકવાને કારણે, તેમ જ કેટલાંક કર્મગ્રન્થના અભ્યાસીઓની નવીન સંસ્કરણમાટેની સૂચનાને ધ્યાનમાં લઈ અમે આ શ્રીજું સંસ્કરણ હાથ ધર્યું છે.

અમારા સંસ્કરણની વિશેષતા—પહેલી આવૃત્તિના સંપાદનમાં શુદ્ધિપત્રક આપવા છતાં તેમાં ઘણી વિશિષ્ટ અશુદ્ધિઓ રહી ગયેલી, જેનું શુદ્ધિપત્રક કેટલાક સમય પહેલાં ભાવનગર જૈનધર્મપ્રસારકસભાએ જ બહાર પાડેલું, તેમ છતાં જ કેટલીક વિશિષ્ટ અશુદ્ધિઓ રહી જવા પામી હતી. થીજા સંસ્કરણમાં પણ ઉપરોક્ત અશુદ્ધિઓનું સંશોધન થઈ શક્યું નથી. એ વધીએ અશુદ્ધિઓનું સંશોધન અમે અમારી પ્રસ્તુત આવૃત્તિમાં સાવધાનપણે કરવા વનતો પ્રયત્ન કર્યો છે.

૨ પ્રસ્તુત ગ્રન્થના સંપાદનમાં અમે જે પ્રાચીન તાહપત્રીય પ્રતો અને ત્રણ પ્રાચીન ફાગલની પ્રતોનો ઉપયોગ કરી એનું સંશોધન ઘણી જ પ્રામાણિક રીતે કર્યું છે, અને સાથે સાથે કેટલાક વિશિષ્ટ પાઠભેદો પણ આપ્યા છે.

૩ પ્રથમની જે આવૃત્તિઓમાં ટીકાને સહંગ રીતે છાપવામાં આવી છે, જ્યારે આ આવૃત્તિમાં ઠેકઠેકાણે પેરેપ્રાપ્ત પાઠી તે તે વિષયોને છૂટા પાઠવામાં આપ્યા છે.

૪ ટીકાકારે ઠેકઠેકાણે પ્રમાણ તરીકે જે અનેક શાસ્ત્રીય પાઠો ઉદ્ધર્યા છે એ વધા કયા ગ્રન્થના છે એ શોધીને જ્યાં સુધી મેલવી શક્યા ત્યાં સુધી તે તે ગ્રન્થનાં મૂળ સ્થાનોને નોંધવા યત્ન કર્યો છે. અને તે તે મૂળ ગ્રન્થ સાથે સરખાવતાં જે પાઠભેદો જણાયા છે તેને અમે ટિપ્પણમાં આપ્યા છે. આથી અમે કર્મગ્રન્થના અભ્યાસીઓને તે તે ગ્રન્થમાં રહેલા કર્મગ્રન્થવિષયક વિવિધ વિચારોને અવગાહવાની સુગમતા કરી આપી છે.

૫ ટીકામાં જે ગ્રન્થ અને ગ્રન્થકાર વિગેરેનાં નામો આવે છે એ ઘાચકોના લક્ષ્યમાં નક્કદમ આવે તે માટે તે નામો અમે સ્ક્રૂલાક્ષર (બ્લેક ટાઇપ)માં આપ્યાં છે.

૬ પ્રસ્તુત સંપાદનમાં પ્રન્યને અન્તે છ પરિશિષ્ટો આપવામાં આવ્યાં છે. જેમાંના પહેલા પરિશિષ્ટમાં ટીકાકારે પ્રમાણ તરીકે ઉદ્ધરેલ શાસ્ત્રીય પાઠો, ગાથાઓ અને શ્લોક વિગેરે અકારાદિ ક્રમથી સ્થલનિર્દેશપૂર્વક આપવામાં આવ્યા છે. બીજા અને ત્રીજા પરિશિષ્ટમાં અનુક્રમે કર્મપ્રન્યની ટીકામાં આવતા પ્રન્ય અને પ્રન્યકારોનાં નામોનો ક્રમ આપવામાં આવ્યો છે. ચોથા પરિશિષ્ટમાં પ્રસ્તુત કર્મપ્રન્ય અને તેની ટીકામાં આવતા કર્મપ્રન્યવિષયક પારિભાષિકશબ્દો કે જેની વ્યાખ્યા મૂળમાં તેમ જ ટીકામાં આપવામાં આવી છે તેનો સ્થલનિર્દેશપૂર્વક કોશ આપવામાં આવ્યો છે. પાંચમા પરિશિષ્ટમાં કર્મપ્રન્યની ટીકામાં આવતા પિષ્ઠપ્રકૃતિસૂચક શબ્દોનો કોષ આપવામાં આવ્યો છે. અને છઠ્ઠા પરિશિષ્ટમાં વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ થતા શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર સપ્રદાયના કર્મવિષયક સમગ્ર સાહિત્યની નોંધ આપવામાં આવી છે.

કર્મપ્રન્યોનું મહત્ત્વ ।

જૈન સાહિત્યમાં 'કર્મપ્રન્યોનું' કેટલું ઉચ્ચ સ્થાન છે એ માટે આ ટેકાણે પટલું જ કહેવું વસ થશે કે—જૈન દર્શન એ કાલ સ્વભાવ આદિ પાંચે કારણોને માનવા છતાં પણે અમુક ઘસ્ટુસ્થિતિ અને દર્શનાન્તરોની માન્યતાઓને ધ્યાનમાં લઈ કર્મવાદ ઉપર કાંઈક વધારે ભાર મૂક્યો છે. એટલે જૈનદર્શન અને જૈન આગમોનું ચથાર્ય અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન કર્મતત્ત્વને જાણ્યા સિવાય કોઈ પણ રીતે થઈ શકતું નથી. અને એ વિશિષ્ટ જ્ઞાન મેલવવા માટેનું પ્રારમ્ભિક મુખ્ય સાધન કર્મપ્રન્યો સિવાય બીજું એક પણ નથી. કર્મપ્રકૃતિ, પશ્ચસંગ્રહ આદિ કર્મસાહિત્યવિષયક વિશાલ અને દરિયા જેવા પ્રન્યોનાં પ્રવેશ કરવામાટે કર્મપ્રન્યોનો અભ્યાસ અતિઆવશ્યક હોઈ કર્મપ્રન્યોનું સ્થાન જૈન સાહિત્યમાં અતિગૌરવમયું છે.

કર્મપ્રન્યોનો પરિચય ।

૧ આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિએ પાંચ કર્મપ્રન્યોની રચના કરી છે, તે પૈકીના ચાર કર્મપ્રન્યોને આ વિભાગમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે, તેમ છતાં આ ટેકાણે આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિના પાંચે કર્મપ્રન્યોનો પરિચય આપવામાં આવે છે.

૧ નામ—આચાર્ય શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિએ જે પાંચ કર્મપ્રન્યોની રચના કરી છે તેનાં નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે—કર્મવિપાક, કર્મસ્તવ, વન્ધસ્વામિત્વ, પડશીતિ અને શતક. આ નામો પ્રન્યનો વિષય અને તેની ગાથાસહ્યાને લક્ષ્યમાં રાખીને પ્રન્યકારે પાઢેલાં છે. પહેલાં ત્રણ નામો પ્રન્યના વિષયને ધ્યાનમાં રાખીને પાઢવામાં આવ્યાં છે, જ્યારે પડશીતિ અને શતક એ બે નામ તે તે કર્મપ્રન્યની ગાથાસહ્યાને અનુલક્ષીને પાઢવામાં આવ્યાં છે. ચોથા કર્મપ્રન્યની ગાથા ૮૬ છે માટે તેનું નામ પડશીતિ રાખવામાં આવ્યું છે અને પાંચમા કર્મપ્રન્યની ગાથા ૧૦૦ છે માટે તેનું નામ શતક રાખવામાં આવ્યું છે. આ રીતે પાંચે કર્મપ્રન્યનાં જુદાં જુદાં નામ હોવા છતાં અભારે સામાન્ય જનતા આ કર્મપ્રન્યોને પહેલો કર્મપ્રન્ય, બીજો કર્મપ્રન્ય, ત્રીજો કર્મપ્રન્ય એ નામથી જ ઓળખે છે.

ભાષા અને છન્દ—સામાન્ય રીતે જૈન સંસ્કૃતિએ પ્રાકૃતભાષા અને આર્યાછન્દને મુખ્ય સ્થાન આપ્યું છે. એટલે તે સંસ્કૃતિના અનુયાયિઓએ પોતાની મૌલિક અને મહત્ત્વમરી દરેક કૃતિઓને પ્રાકૃતભાષામાં અને આર્યાછન્દમાં જ લખી છે. તે જ રીતે આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિએ પોતાના કર્મપ્રત્યોની રચના પણ પ્રાકૃતભાષામાં અને આર્યાછન્દમાં જ કરી છે.

વિષય—૧ પહેલા કર્મપ્રત્ય તરીકે ઓઝણાતા કર્મવિપાક નામના કર્મપ્રત્યમાં જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય આદિ આઠ કર્મો, તેના મેદ-અમેદો અને તેનું સ્વરૂપ અર્થાત્ વિપાક અથવા ફળનું વર્ણન દૃષ્ટાન્ત પૂર્વક કરવામાં આવ્યું છે.

૨ ધીજા કર્મસ્તવ નામના કર્મપ્રત્યમાં શ્રમણ મગવાન્ મહાવીરની સ્તુતિ કરવા દ્વારા પૌદ ગુણસ્થાનોનું સ્વરૂપ અને ૧ ગુણસ્થાનોમાં પ્રથમ કર્મપ્રત્યમાં વર્ણવેલ કર્મોની પ્રકૃતિઓ પૈકી ફરફર કર્મપ્રકૃતિઓનો ધન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા હોય છે એનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

૩ ધીજા વન્ધસ્થામિત્વ નામના કર્મપ્રત્યમાં ગત્યાદિમાર્ગણાસ્થાનોને આશ્રી જીવોના કર્મપ્રકૃતિવિષયક વન્ધસ્થામિત્વનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ધીજા કર્મપ્રત્યમાં ગુણસ્થાનોને આશ્રીને વન્ધનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જ્યારે આ કર્મપ્રત્યમાં ગત્યાદિમાર્ગણાસ્થાનોને ધ્યાનમાં રાખી વન્ધસ્થામિત્વનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

૪ ષોયા પઢશીતિ નામના કર્મપ્રત્યમાં જીવસ્થાન, માર્ગણાસ્થાન, ગુણસ્થાન, ભાવ અને સહુરા ૧ પાંચ વિભાગ પાડીને તેનું વિસ્તારથી વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આ પાંચ વિભાગ પૈકી ત્રણ વિભાગ સાથે ધીજા વિષયો પણ વર્ણવવામાં આવ્યા છે. (ક) જીવસ્થાનમાં ગુણસ્થાન, યોગ, ઉપયોગ, લેશ્યા, વન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા આ આઠ વિષયો ચર્ચવામાં આવ્યા છે. (૨) માર્ગણાસ્થાનમાં જીવસ્થાન, ગુણસ્થાન, યોગ, ઉપયોગ, લેશ્યા અને અત્પચક્રુત્વ ૧ છ વિષયો વર્ણવ્યા છે. અને (ગ) ગુણસ્થાનમાં જીવસ્થાન, યોગ, ઉપયોગ, લેશ્યા, વન્ધહેતુ, વન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા આ નવ વિષયો વર્ણવ્યા છે. પાછલા બે વિભાગો અર્થાત્ ભાવ અને સહુરાનું વર્ણન કોઈ વિષયથી મિશ્રિત નથી.

૫ પાંચમો શુતક નામનો કર્મપ્રત્ય જો કે આ વિભાગમાં પ્રકાશિત કરવામાં નથી આવ્યો તેમ છતાં પ્રસન્નોપાત તેના વિષયનો નિર્દેશ કરી દેવો અનુચિત સહિ જ ગણાય. આ કર્મપ્રત્યમાં, પહેલા કર્મપ્રત્યમાં વર્ણવેલ કર્મપ્રકૃતિઓ પૈકીની ફરફર પ્રકૃતિઓ ધ્રુવવન્ધિની, અધ્રુવવન્ધિની, ધ્રુવોદયા, અધ્રુવોદયા, ધ્રુવસત્તાકા, અધ્રુવસત્તાકા, સર્વ-દેશ-ઘાતી, અઘાતી, પુણ્યપ્રકૃતિ, પાપપ્રકૃતિ, પરાવર્તમાનપ્રકૃતિ અને અપરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓ છે એનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. તે પછી ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓ પૈકીની ફરફર કર્મપ્રકૃતિઓ ક્ષેત્રવિપાકી, જીવવિપાકી, મવવિપાકી અને પુદ્ગલવિપાકી છે એનું વિભાગવાર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ પછી ઉપરોક્ત કર્મપ્રકૃતિઓના પ્રકૃતિવન્ધ, સ્થિતિવન્ધ, રસવન્ધ અને પ્રદેશવન્ધ ૧ ચાર પ્રકારના વન્ધનું સ્વરૂપ અને તે સમજમાં આવે તે માટે

મોદકનું દૃષ્ટાન્ત કહેવામાં આવ્યું છે. આટલું કહ્યા વાદ કયો જીવ કઈ કઈ જાતના ધન્યનો સ્વામી હોય છે એ કહેવામાં આવ્યું છે અને છેષ્ટે ઉપશમત્રેણિ અને ક્ષપકત્રેણિનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ વર્ણવવામાં આવ્યું છે. આ મુલ્ય વિષયો સિવાય આ કર્મગ્રન્થમાં ધ્રુવવંધિની આદિ પ્રકૃતિઓને આશ્રીને સાધનાદિ માંગાઓનું નિરૂપણ વિગેરે અવાન્તર અનેક વિષયો ગ્રન્થકારે વર્ણવેલા છે.

આધાર—આચાર્ય શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિયે પાંચ કર્મગ્રન્થની રચના કરી તે પહેલાં આચાર્ય શ્રીશિવશર્મા—શ્રીચન્દ્રપિંમહચર વિગેરે જુદા જુદા પૂર્વાચાર્યો દ્વારા જુદે જુદે સમયે મહા કર્મવિષયક છ પ્રકરણોની અથવા ધીજા શબ્દોમાં કહીએ તો છ કર્મગ્રન્થોની રચના થઈ ચૂકી હતી. એ જ છ કર્મગ્રન્થો પૈકીના પાંચ કર્મગ્રન્થોને આધારરૂપે પોતાની નજર સામે રાખી આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિયે પોતાના કર્મગ્રન્થોની રચના કરી છે અને તેથી આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિના કર્મગ્રન્થોને “નવ્યકર્મગ્રન્થ” તરીકે ઓઝસવામાં આવે છે.

નવ્યકર્મગ્રન્થોની પ્રાચીનકર્મગ્રન્થો સાથે તુલના—આચાર્ય શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિયે જે નવ્યકર્મગ્રન્થોની રચના કરી છે એ ઉપર જણાવવામાં આવ્યું તેમ સ્વતઃ નથી પણ પ્રાચીનકર્મગ્રન્થોને આધારે કરવામાં આવી છે. એ રચનામાં આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિયે માત્ર પ્રાચીન કર્મગ્રન્થોના આશ્રયને જ લીધો છે એમ નથી પણ નામ, વિષય, વસ્તુને વર્ણવવાનો ક્રમ વિગેરે દરેકે દરેક વાચકમાટે તેમણે તેના આદર્શને પોતાની નજર સામે રાખ્યો છે એ આપણે એમના કર્મગ્રન્થો અને પ્રાચીનકર્મગ્રન્થોના તુલનાત્મક નિરીક્ષણ દ્વારા સમજી શકીએ છીએ.

નામ અને વિષય—પ્રાચીન કર્મગ્રન્થોનાં નામો અને આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિકૃત કર્મગ્રન્થોનાં નામોમાં લગભગ સમાનતા જ છે. જેમ આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિના પ્રથમ કર્મગ્રન્થને કર્મવિપાક નામથી ઓઝસવામાં આવે છે તેમ તે જ વિષયને ચર્ચતા પ્રાચીન કર્મગ્રન્થવિષયક પ્રકરણને કર્મવિપાક નામથી જ ઓઝસવામાં આવે છે. આ રીતે આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિયે પોતાના નવ્ય કર્મગ્રન્થોનાં જે નામો આપ્યાં છે તે પ્રાચીન કર્મવિષયક પ્રકરણો, જેને આધારે તેમણે પોતાના નવ્ય કર્મગ્રન્થોની રચના કરી છે, તેને આધારે જ આપ્યાં છે.

પ્રાચીન કર્મગ્રન્થો પૈકી ધીજા અને ચોથા કર્મગ્રન્થના નામમાં દૃશ્ય રીતે સહજ ફરક નજરે આવે છે, તેમ છતાં આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિયે પોતાના કર્મગ્રન્થોને જે નામથી ઓઝસાવેલ છે તે નામથી ઘટ્ટલે કે કર્મસ્તવ અને પટશીતિ એ નામથી પ્રાચીન ધીજા અને ચોથા કર્મગ્રન્થને ઓઝસવામાં આવતા તો હતા જ.

પ્રાચીન ધીજા કર્મગ્રન્થને તેના કર્તાએ મજ્જલાચરણમાં વંધોદયસદ્યુક્તસ્તવ એવું નામ

આપ્યું છે તેમ છતાં ટીકાવાર શ્રીગોવિન્દાચાર્યે પોતાની ટીકાના પ્રારંભમાં અને અંતમાં
 એવું નામ કર્મસ્ત્ર જ લીધું છે. આ ઉપરથી એમ હાગે છે કે મૂળગ્રંથકારે પોતાના પ્રક-
 રણમાં ધન્યોદયસદ્યુક્તસ્ત્ર એવું નામ આપવા છતાં ૩ નામ ઘોલવું કે ચાલુ રાખવું જન-
 સામાન્યને અગવડવર્તા થઈ પડે તે માટે ઉપરોક્ત નામને ટુકાવી કર્મસ્ત્ર એવું ધીજું નામ
 આપ્યું હોય અથવા ટીકાકારે ૧ નામ ટુંકાવ્યું હોય. ગમે તેમ હો, પણ ધીજા ધર્મગ્રંથનું
 કર્મસ્ત્ર ૧ નામ પહેલેથી જ હતું જ. આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ તો પોતાના ધીજા
 ધર્મગ્રંથના અંતમાં ધીજા ધર્મગ્રંથને કર્મસ્ત્ર ૧ નામથી જ ઓઠણાવે છે.

પ્રાચીન ધોધા ધર્મગ્રંથને પદ્ધતિ અને આગમિકવસ્તુવિચારના પ્રકરણ ૧ જે
 નામથી ઓઠણાયામાં આવે છે. મૂળ પ્રકરણકારે મૂળમાં પ્રકરણના નામનો ઉગ્ર વર્ણ
 નથી પડેલો વર્તમાનમાં પ્રચલિત ઉપરોક્ત જે નામ ગ્રંથકારની કલ્પનામાં હતો તે કેમ ? ૧
 વહી શરાય નદિ, તેમ છતાં આ ધર્મગ્રંથના ટીકાવાર આચાર્ય શ્રીમાન્ મંલયગિરિ
 અને શૃંગગચ્છીય આચાર્ય શ્રીદેરિમદ્રસૂરિ ધોધા ધર્મગ્રંથની ગાથાસાક્ષા અને વિષયને
 ધ્યાનમાં રહી ઉપરોક્ત ધમે ૪ નામોનો નિર્દેશ કર્યો છે. પદ્ધતિ ૧ નામો આચાર્ય શ્રીદેવે-
 ન્દ્રસૂરિ પહેલાં હતા જ એમ માનવાને પ્રયત્ન કરાવે છે. આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ તો
 પોતાના નવ્ય ચતુર્થ ધર્મગ્રંથને પદ્ધતિ ૧ નામથી જ ઓઠણાવે છે.

જેમ પ્રાચીન ધર્મગ્રંથોના નામ ગાથાની સદ્ગત તેમ જ વિષયને સ્વયંમા સારાંને પાઠ-
 યામાં આવ્યાં છે તેમ આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ પોતાના ધર્મગ્રંથોને માટે ૧ જ પદ્ધતિ
 સ્વીકારી છે. ધોધો અને પાંચમો ધર્મગ્રંથ તેમની સંક્ષેપ રચનાપદ્ધતિ અનુસાર ટુકાઈ
 જવા છતાં નવીન વિષયો ઉમેરીને પણ ગાથામજ્જાનુસાર પાઠેલા પ્રાચીન નામોને વાયમ
 રાખવા તેમણે યત્ન કર્યો છે જે આપણે આગળ ઉપર જોઈશું.

વિષય અને વસ્તુવર્ણનનો ક્રમ—પ્રાચીન ધર્મગ્રંથકારે પોતાના ધર્મગ્રંથોમાં જે
 જે વિષયો વર્ણવ્યા છે અને તેના વર્ણનનો જે શ્રમ રાખ્યો છે, સ્વયંમા તે જ વિષયો અને
 તેના વર્ણનનો શ્રમ આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ પોતાના ધર્મગ્રંથોમાં રાખ્યો છે.

ધર્મગ્રંથોનો ક્રમ—ઉપર જણાવવામાં આવ્યું તેમ આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ નવ્ય
 ધર્મગ્રંથોની રચના કરી તે જગત આચાર્ય શ્રીશિવશર્મા વિગેરે જુદા જુદા આપાર્યો
 દ્વારા છ ધર્મગ્રંથોની રચના થઈ પૂરી હતી. તેમ છતાં અત્યારે છ ધર્મગ્રંથોને કર્મવિપાક
 કર્મસ્ત્ર વિગેરે જે શ્રમમા મોટવવામાં આવે છે ૧ શ્રમ પ્રાચીન નથી પણ અર્ચાર્ચન છે
 અર્ચાર્ચન જાહેર આપાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ નવ્ય ધર્મગ્રંથોની રચના કરી સ્થાપનો. પ્રાચીન

૧ કર્મવિપાકવિદ્યોદયસદ્યુક્તસ્ત્ર ૧ કર્મવિપાક ટીકાકારે તેમ જ તેને વિષયને ૪

૨ દ્વારા શ્રેયસપાપાર્થોયિગદ્ગતિના દ્વારા ૩ કર્મવિપાક ટીકાકારે દેવગણુતોમતા ૪

૫ દેવિદ્ગુરિવિદિષ જેવ કર્મવિપાક મોટ ૬

૭ પ્રવચન મિદ્ગમાર્ગ કર્મવિપાકવિદ્યોદય ૮ વિવેક વિદ્યે દ્વારા શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિનામ ૯

૧૦ મત્તા દિવ મિદ્ગમે વિદ્યોતિ વિવેકવિપાકવિદ્યોદય ૧૧ આગમિકવસ્તુવિચારના પ્રકરણ ૧

કર્મગ્રન્થોની રચના કોઈ એક આચાર્યની કૃતિ કે સમવાલે થયેલ આચાર્યોની કૃતિ નથી, પણ સૈકાઓને ગાઢે થયેલ જુદા જુદા આચાર્યોની એ કૃતિયો છે. ઇટલે અતારે કર્મગ્રન્થોને જે કમથી અર્થાત્ કર્મવિપાક પહેલો કર્મગ્રન્થ, કર્મસ્તવ થીજો કર્મગ્રન્થ એમ છાંઈ કર્મગ્રન્થોને નમ્વર વાર ગોઠવાયેલા આપણે જોઈએ છીંઈ એ ક્રમ કર્મવિપયને લગતા જ્ઞાતની સગવડતાને લક્ષીને આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિએ ગોઠવેલો લાગે છે, મૌલિક નથી. પ્રાચીન કર્મગ્રન્થો પૈકીનો શતક કર્મગ્રન્થ આચાર્ય શ્રીશિવશર્મસૂરિની કૃતિ છે જ્યારે સપ્તતિકા કર્મગ્રન્થ શ્રીચન્દ્રપિં-મહત્તરની રચના છે, કર્મવિપાક એ શ્રીગર્ગપિંમહર્ષિની કૃતિ છે. સ્વારે આગમિકવસ્તુવિ-ચારસાર ઉઠે પઢશીતિ કર્મગ્રન્થ એ શ્રીમાન્ જિનવલ્લભગણિની રચના છે. થીજા થીજા કર્મગ્રન્થના પ્રણેતા કોણ ? એ સર્વથે જગો ઉદ્ધેર મઝી શકતો નથી, તેમ છતાં ધમને એમ લાગે છે કે-કર્મવિપાકની રચના થયા પછી આ એ કર્મગ્રન્થોની રચના થઈ હોવી જોઈએ. આ રીતે એકંદર જોતાં વિક્રમના થીજા કે થોધા સૈકારી લઈ વિક્રમની વારથી સદી સુધીમાં થયેલ જુદા જુદા આચાર્યો દ્વારા આ કર્મગ્રન્થોની રચના ઉત્ક્રમથી જ કરાયેલ હોઈ અતારે ચાલતો કર્મગ્રન્થોનો ક્રમ આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિના નવ્યકર્મગ્રન્થો રચાયા પછી જ રૂઢ થવાનો સંભવ વધારે છે. અને અમારી માન્યતા મુજબ કર્મગ્રન્થોનો અતારે પ્રચલિત ક્રમ આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિથી જ ચાલુ થયો હોવો જોઈએ.

નવ્ય કર્મગ્રન્થોની વિશેષતા—પ્રાચીન કર્મગ્રન્થકાર આચાર્યોએ પોતાના કર્મ-ગ્રન્થોમાં જે વિષયો વર્ણવેલા છે તે જ વિષયો નવ્યકર્મગ્રન્થકાર આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિએ પોતાના કર્મગ્રન્થોમાં વર્ણવેલા છે. તેમ છતાં આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિના કર્મગ્રન્થોમાં વિશેષતા એ છે કે—પ્રાચીન કર્મગ્રન્થકારોએ જે વિષયોને અતિસ્પષ્ટ રીતે, પરંતુ ઊંડા હાંધા કરી વર્ણવ્યા છે, જે સામાન્ય રીતે કળ્પિત કરનાર અભ્યાસીઓને અતિવંટાટો આપે; સ્વારે તે જ વિષયોને આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિએ પોતાના કર્મગ્રન્થોમાં એક પણ વિષયને પઢતો મૂક્યા સિવાય, ઇટલું જ નહિ પણ થીજા અનેક વિષયોને ઉમેરીને, ઢરેક અભ્યાસી સહજમાં સમજી શકે એવી સ્પષ્ટ ભાષાપદ્ધતિએ અતિસંક્ષેપથી પ્રતિપાદન કર્યા છે, જેનો અભ્યાસ કરવામાં અને થાદ કરવામાં તેના અભ્યાસીઓને અતિથમ એ વંટાટો ન લાગે. પ્રાચીન કર્મગ્રન્થોની ગાથાસહજા અનુક્રમે ૧૬૮, ૫૭, ૫૪, ૮૬ અને ૧૦૨ ની છે જ્યારે નવ્ય કર્મગ્રન્થોની ગાથાસહજા અનુક્રમે ૬૦, ૩૪, ૨૪, ૮૬ અને ૧૦૦ ની છે. થોધા અને પાંચમા કર્મગ્રન્થોની ગાથાસહજા પ્રાચીન કર્મગ્રન્થોના જેટલી જોઈ કોઈએ એમ ન માની લેવું કે—‘પ્રાચીન થોધા અને પાંચમા કર્મગ્રન્થ કરતાં નવ્ય ચતુર્થ પદ્ધતિ કર્મ-ગ્રન્થોમાં શાબ્દિક ફરક સિવાય થીજું કંઈ જ નહિ હોય.’ કિન્તુ આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિએ પોતાના નવ્ય કર્મગ્રન્થોમાં પ્રાચીન કર્મગ્રન્થોના વિષયોને જેટલા ટુંકારી સ્પષ્ટ થેટલા ટુંકાવ્યા પછી, તેના પઢશીતિ અને શતરૂપ એ પ્રાચીન નામોને અમર રાખવાના દરાદારી કર્મગ્રન્થના અભ્યાસીઓને અતિ મદદગાર થઈ શકે એવા વિષયો ઉમેરીને છપાસી અને

સો ગાથા પૂર્ણ કરી છે. ચોથા કર્મગ્રન્થમાં આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિયે મેદ-અમેદો સાથે ૪૪ ભાવોનું સ્વરૂપ અને મેદ-અમેદના વર્ણન સાથે સહ્યાત, અસહ્યાત અને અનન્ત ૯ ત્રણ પ્રકારની મહ્યાઓનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. અને પાંચમા કર્મગ્રન્થમાં ઉદ્ધાર, અદ્ધા અને ક્ષેત્ર ૯ ત્રણ પ્રકારના પત્યોપમોનું સ્વરૂપ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ ૯ ચાર પ્રકારના સૂક્ષ્મ અને ઘાદર પુદ્ગલપરાવર્તોનું સ્વરૂપ તેમ જ ઉપશ્ચમશ્રેણિ અને ક્ષપકશ્રેણિનું સ્વરૂપ વિગેરે અનેક નવીન વિષયો ઉમેર્યા છે. આ રીતે પ્રાચીન કર્મગ્રન્થો કરતાં આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિકૃત નવ્ય કર્મગ્રન્થોમાં રાસ વિશેષતા ૯ રહેલી છે કે—પ્રસ્તુત પ્રકાશિત કરાતા કર્મગ્રન્થોમાં પ્રાચીન કર્મગ્રન્થોના પ્રત્યેક વિષયનો સમાવેશ હોવા છતાં તેનું પ્રમાણ અતિ નાનું છે અને તે સાથે ઇમાં નવા અનેક વિષયો સંઘરવામાં આવ્યા છે.

કર્મગ્રન્થો—ઉપર અમે જણાવી આવ્યા તે મુજબ પ્રાચીન અને નવીન ૯મ બે પ્રકારના કર્મગ્રન્થો સિવાય વિક્રમની પંદરમી શતાબ્દીમાં થયેલ આગમિક આચાર્ય શ્રીજયતિલકસૂરિયે સંસ્કૃત કર્મગ્રન્થોની પણ રચના કરી છે. તેમ છતાં આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિના નવ્ય કર્મગ્રન્થોનું જ जनसाधारणમાં ગૌરવ અને પ્રાહ્યતા યદી પઢ્યાં છે, અને આજ સુધી जनताમાં ૯ જ અવ્યવહિન્ન રીતે પ્રચાર પામી રહ્યા છે. આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિના કર્મગ્રન્થો ૯ ઘટલે સુધી કામ કયું છે કે અત્યારે થોડા ૯ક ગણ્યા ગાંઠ્યા વિદ્વાનો સિવાય માગ્યે જ કોઈ જાણતું હશે કે—આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિના કર્મગ્રન્થો સિવાય કીજા પ્રાચીન કર્મગ્રન્થો પણ છે જેને આપારે આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિયે પોતાના કર્મગ્રન્થોની રચના કરી છે.

નવ્ય કર્મગ્રન્થોની ટીકા—આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિયે પોતાના નવ્ય પાંચે કર્મગ્રન્થો ઉપર સ્વોપજ્ઞ ટીકા રચી હતી તેમ છતાં ત્રીજા કર્મગ્રન્થની ટીકા આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિના સમય પછી ઘરત જ ગમે તે કારણે નાશ પામી ગઈ હોવાથી તે પછીના આચાર્યોને મઝી શકી નથી, ઘટલે તેની પૂરવણી કરવા માટે કોઈ વિદ્વાન આચાર્યશ્રી ૯ નવીન અથચૂરિરૂપ ટીકા રચી છે જેમનું નામ ટીકામાં નિર્વિષ્ટ નથી. અમારા પ્રસ્તુત વિભાગમાં નવ્ય પાંચ કર્મ-ગ્રંથ પૈકીના પહેલા ચાર કર્મગ્રંથો સટીક, અર્થાત્ પહેલો થીજો અને ચોથો સ્વોપજ્ઞ ટીકા માથે અને ત્રીજો ઉપરોક્ત અન્યઆચાર્યકૃત અથચૂરી સાથે, પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

ટીકાની રચનાશૈલી—આચાર્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિની ટીકા રચવાની શૈલી ૯વી મનો-રંજક છે કે—મૂળ ગાથાના કોઈ પણ પદ કે વાક્યનું વિવેચન રહી જવા પામ્યું નથી, ઘટલું જ નહિ પણ જે પદાર્થને વિસ્તારપૂર્વક સમજાવવાની જરૂરત હોય તેનું તે પ્રમાણે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આ સિવાય પ્રસ્તુત ટીકામાં ૯ક ૯ પણ વિશેષતા જોવામાં આવે છે કે—

૧ જુઓ શતક ગાથા ૨૫ મીનું અવતરણ—“માર્તાજાસ્થાનકાન્યાશિલ્ય યુના સ્વોપજ્ઞગ્ન્યસામિન્વદી-કાયાં વિસ્તરેણ નિરૂપિતસત્ત અગ્ધારણીય ઘૃતિ !”

૨ જુઓ ૫ ટીકાનું અન્તિમ પદ—

“ઘૃતહન્થસ ટીકાઽમૂત્, પરંતપિ ન સાઽઽપ્યતે । સ્થાનસ્વાઽન્યતાહેતોરતોઽલેપયચૂરિકા ॥

ટીકાકાર જે પદાર્થનું વિવેચન કરે છે તે પદાર્થને વધારે સ્પષ્ટ અને મજબૂત કરવામાટે આગમ, નિર્યુક્તિ, માપ્ય, ધૂર્ણ, ટીકા અને પૂર્વમહર્ષિવિરચિત પ્રકરણગ્રન્થોમાંથી તે તે વિષયને લગતાં પ્રમાણો ટાંકી દે છે. કોઈ કોઈ ઠેકાણે તો દિગંબર, પુરાણ બૌદ્ધ અને આયુર્વેદવિષયક શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણો મૂકી તે તે પદાર્થોને સપ્રમાણ સિદ્ધ કર્યા છે. આ પ્રમાણે નવ્ય કર્મગ્રન્થોની આ ટીકા ઘટલી તો વિશદ, સપ્રમાણ અને કર્મતત્ત્વના વિષયથી ભરપૂર છે કે એને જોયા પછી પ્રાચીન કર્મગ્રન્થો અને તેની ટીકા ટિપ્પણી વિગેરે જોવાની જિજ્ઞાસા લગભગ શાંત થઈ જાય છે. ટીકાની भाषा सरल, सुबोध અને हृदयंगम होवाची पठन पाठन करनार सरलतायी कर्मतत्त्वना विषयने प्राप्त करी शके છે. जो के आ टीकामां घणे ठेकाणे अनुयोगद्वार, नंदी અને प्राचीन कर्मग्रन्थ विगरेनी टीकाना अक्षरशः संदर्भोंना संदर्भों नजरे पडे છે. पण तेदला मानची अद्भुत અને अपूर्व समद तरीके आ टीकानुं गौरव कोई पण रीते संहित थलुं नयी. आ विभागमां आवेल सदीक चार कर्मग्रंथोनुं प्रमाण ५९३८ श्लोक અને २८ अक्षर છે.

કર્મવિષયક સાહિત્ય—જૈનધર્મ મુખ્યપણે કર્મસિદ્ધાન્તને માનનાર હોઈ તેની મ્હેતાંબર અને દિગંબર ૧ વાજે ચ દ્વારમાં થયેલ સ્વવિરોધ અને વિદ્વાન્ આચાર્યવર્ગોં ૧ જે વિધવિધ પ્રકારના વિપુલ ગ્રન્થોની રચના કરી છે ૧ સમગ્ર સાહિત્યનો અભ્યયન દષ્ટિએ તેમ જ શુભનાત્મક પદ્ધતિએ અભ્યાસ કરવા શ્ચ્છનારને ઉપયોગી થાય તે માટે પ્રસ્તુત પ્રકાશનને અંતે ઉપલબ્ધમાન સમગ્ર કર્મવિષયક સાહિત્યનો પરિચય આપનાર એક પરિશિષ્ટ આપ્યું છે. આ પરિશિષ્ટ જોવાથી ફરકને ૧ પળ સ્વાલમાં આવશે કે—અગાધ પ્રતિભાશાલી જૈનાચાર્યોં કર્મવિષયક સાહિત્યને વિધવિધ રીતે કેટલા વિશાલ પ્રમાણમાં લેખ્યું છે ?

ગ્રન્થકારનો પરિચય.

૧ ગ્રન્થકર્તા—સ્વોપજ્ઞટીકાયુક્ત નવ્ય પાંચ કર્મગ્રન્થના પ્રણેતા હૃદયંતપાગચ્છીય શ્રીમાન્ જગદ્ગચ્છન્દ્રસૂરિજીના શિષ્ય શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ છે, ૧ ઘાત પ્રલેક કર્મગ્રન્થની પ્રશસ્તિ ગુર્વાવલી ગુરુગુણરત્નાકરકાવ્ય આદિ અનેક ગ્રન્થોના આધારે નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ છે.

૨ સમય—શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિનો સ્વર્ગવાસ વિક્રમસંવત્ ૧૩૨૭ માં થયાનો હજેસ ગુર્વાવલીમાં સ્પષ્ટ રીતે મળે છે. ૧ ઉપરથી એમનો સમય લગભગ વિક્રમની તેરમી શતાબ્દીનું ઉત્તરાર્ધ અને ધૌદમી શતાબ્દીનો પ્રારંભ વહી શકાય. એમના જન્મ, દીક્ષા, સૂરિપદપ્રતિષ્ઠા આદિના સમયનો હજેસ કોઈ પળ સ્વલેખી મળી શકતો નથી, તેમ છતાં શ્રીમાન્ જગદ્ગચ્છન્દ્રસૂરિ ક્રિયાઢ્ઢાર વર્ગોં તે સમયે તેઓશ્રી દીક્ષિત અવસ્થામાં હોવાનો સંભવ છે. શ્રીમાન્ જગદ્ગચ્છન્દ્રસૂરિ તપાગચ્છની સ્થાપના કરી ત્યાર ઘાદ શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ અને શ્રીવિજયચન્દ્રસૂરિને સૂરિપદ સમર્પણ કર્યાનું વર્ણન ગુર્વાવલીમાં આવે છે.

૫ ઉપરથી ૫ સંભાવના થઈ શકે કે—સંવત્ ૧૨૮૫ પછીના કોઈ પણ સંવતમાં તેમને સૂરિપદ અપાયું હશે. સૂરિપદ પ્રહણ સમયે શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ વય, હુત, સયમ ધાદિ દરેક વાચતમાં અતિપ્રોઢ અને પરિણત હોવા જોઈએ. નહિ તો અત્યંત જોરમદાર સૂરિપદવી અને શાસ કરીને તાજેતરમાં જ ક્રિયાવદ્ધાર કરનાર તથા ઉપ તપશ્ચર્યા કરી તપાધિરુદ્ધ મેઝયનાર શ્રીમાન્ જગચન્દ્રસૂરિગુરુના ગચ્છનાયક પદના ભારને તેઓ શી રીતે, સંભાળી શકે ?.

શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિને ગચ્છના કાર્યમાં સહાયભૂત થાય તથા ગચ્છનું સંરક્ષણ થઈ શકે એવા હેતુથી અને શ્રીમાન્ દેવભદ્રગણિના ઉપરોધથી શ્રીમાન્ જગચન્દ્રસૂરિ શ્રીવિજયચન્દ્રને સૂરિ-પદ અર્પણ કર્યું હતું ૫ ધર્મન ગુર્વાવલીમાં છે. આ ઉપરથી ૫ વાત તરી આવે છે કે—શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિની આચાર્યપદવી થયા બાદ શ્રીવિજયચન્દ્રને સૂરિપદવી આપવામાં આવી હતી.

શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિ ઉજ્જયિનીનગરીના રહેવાસી શ્રેષ્ઠી જિનચન્દ્રના પુત્ર વીરધવલને જે ઘરતે તેના હેત્ર નિમિત્તે મહોત્સવ થઈ રહ્યો હતો અને હપ્ત કરવાની તૈયારી ચાલતી હતી તે વચ્ચે પ્રતિયોધ કરી તેના પિતા જિનચન્દ્રની સન્મતિ લઈ સંવત્ ૧૩૦૨ માં દીક્ષા આપી હતી. ત્યાર બાદ તેમને ગુજરાત દેશના પ્રહ્લાદનપુર (પાલનપુર) નામના નગરમાં મહોત્સવપૂર્વક સંવત્ ૧૩૨૩ માં સૂરિપદવી અર્પણ કરી હતી, જેઓ શ્રીવિદ્યાનન્દસૂરિ ૫ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિના જન્મ, દીક્ષા અને સૂરિપદવી વિગેરેના સમયનો નિશ્ચય નથી તો પણ તેઓશ્રી ટેરમી શતાબ્દીના પશ્ચાત્તમાં અને ચૌદમી શતાબ્દીના પ્રારંભમાં વિદ્યમાન હતા ૫ નિર્વિવાદ છે.

૩ જન્મભૂમિ જાતિ આદિ—શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિનો જન્મ કયા દેશમાં અને કયી જાતિમાં થયો હતો ૫ વિગેરેમાટેના ઉદ્દેશો કે પ્રમાણ આજ સુધીમાં ઉપલબ્ધ થયાં નથી. ગુર્વાવલીમાં તેઓશ્રીનું જે જીવનવૃત્તાન્ત છે તે ઘણું સક્ષિપ્ત અને અપૂર્ણ છે. યમાં માત્ર સૂરિપદ પ્રહણ કર્યા પછીની કેટલીએક ધીનાઓનું જ ધર્મન કરેલું છે નહિ કે સંપૂર્ણ. તેમ જ તેઓશ્રીનું જીવનવૃત્તાન્ત જ્યાં જ્યાં આવે છે ૫ ઘણુએ અધુરું જ દેખાય છે. ઇટલે તેઓશ્રીના જન્મસ્થાન, જાતિ, માતા પિતા આદિ માટે આપણે કશું જ કહી શકતા નથી. માત્ર ગુર્વા-વલી વિગેરેના આધારે ઇટલું જોઈ શકાય છે કે—તેઓશ્રીનો વિહાર મોડે ભાગે માઝવા અને ગુજરાતમાં જ થયો છે. આ ઉપરથી કદાચ સંભાવના કરી શકાય કે—તેઓશ્રીનો જન્મ ગુજરાત કે માઝવા આ બે દેશોમાંથી કોઈ પણ એક દેશમાં થયો હોય. આથી આગઢ ધધી જન્મ, જાતિ, માતા પિતા વિગેરે માટે કશું જ કહી શકાય તેમ નથી.

૪ વિદ્વત્તા—શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિના પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત શાપાના મંથો જોતાં તેઓશ્રી એક અસાધારણ પ્રતિભાશાઢી અને જૈનસિદ્ધાન્તના તેમ જ દર્શનશાસ્ત્રના પારંગત વિદ્વાન્

હતા એમાં સહજ પળ સદેહ નથી. ૫ વાવતની સાક્ષી તેઓશ્રીના નિર્માણ કરેલા પ્રંથો જ પૂરી પાડે છે. તેઓશ્રી અદ્ભુત વ્યાખ્યાનશક્તિ ધરાવતા હોવાથી તેમના ધર્મોપદેશને પ્રતિ-
ભાસપત્ર વસ્તુપાલ જેવા મંત્રિઓ અને અનેક બ્રાહ્મણ પण्डितો ઘણા જ રસપૂર્વક શ્રવણ
કરતા હતા ૥ વાવતનો ઘડેલ ગુર્વાવલીમાં સ્પષ્ટ પળે મળે છે.

૫ ચારિત્ર—શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિ જેવલ વિદ્વાન જ હતા એમ નહિ પરન્તુ તેઓશ્રી
ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રધર્મનું પાલન કરવામાં પણ અત્યંત પ્રતિષ્ઠાનિષ્ઠ હતા. શ્રીમાન્ જગદ્ગચ્છીય
અપૂર્વ પુરુષાર્થ રેહી તથા અસાધારણ ત્યાગ ધારણ કરી જે ક્રિયા ઉદ્ધાર કર્યો હતો એનો
નિર્વાહ શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિ અને શ્રીવિજયચન્દ્રસૂરિ ૫ યન્ને આચાર્યોં સાથે મળી કરવાનો
હતો, તેમ છતાં શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિ એકલા જ તત્કાલીન શિથિલાચારી આચાર્યોના
પ્રભાવની અસર પોતા ઉપર કોઈ પણ રીતે ન પડવા દેતાં ધીજગદ્ગચ્છીયના કરેલા
ક્રિયાઉદ્ધારને ઘરાવર રીતે સમાચી રાહ્યો અને શ્રીવિજયચન્દ્રસૂરિ વિદ્વાન્ હોવા છતાં
શિથિલાચારી આચાર્યોના પ્રભાવમાં ડપાઈ જઈ શિથિલ થઈ ગયા. શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિ
તેમને સમજાવવા માટે પૂરતો પ્રયત્ન કર્યો પરન્તુ જ્યારે તેઓ કોઈ રીતે સમજ્યા નહીં ત્યારે
પોતે શુદ્ધક્રિયારુચિ હોવાથી એમનાથી જુદા થઈ ગયા. શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિનું ચિત્ત ચારિત્ર-
ધર્મથી એટલું તો સત્કારી હતું કે તેમને શુદ્ધત્રિયામાં પરાયણ જોઈ અનેક સવિપ્રસાદિક
અને આત્માર્થી મુમુક્ષુઓ ૫ મહાપુરુષનો આશ્રય લીધો હતો.

૬ શુદ્ધ—શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિના શુદ્ધ શૃદ્ધગચ્છીય (ક્રિયાઉદ્ધાર કર્યા પછી શૃદ્ધ
તપાગચ્છીય) શ્રીમાન્ જગદ્ગચ્છીય હતા. જેમણે પોતાના ગચ્છમાં શિથિલતા જોઈ ચૈત્રના-
લગચ્છીય શ્રીમાન્ દેવમદ્ગુપ્તાધ્યાયની મદદથી ક્રિયાઉદ્ધારના કાર્યનો આરંભ કર્યો હતો.
આ કાર્ય માટે તેઓશ્રી અસાધારણ ત્યાગશક્તિ અને આગમાનુસારી શુદ્ધત્રિયાને સ્વીકાર્યા.
શરૂઆતમાં તેમણે છ વિકૃતિઓનો ત્યાગ કરી જીંદગી મુખી આંબેલ તપ કરવાનો નિયમ
સ્વીકાર્યો અને પોતાના શરીર પ્રત્યેના મમત્વનો મદંતર ત્યાગ કર્યો. આ પ્રમાણે અતિકઠિન
આચાર્ય (આંબેલ) તપની તપસ્યા કરતાં ધાર થઈ ક્યતીક થયા થાદ તેમને “તપા”
૫ વિરુદ્ધ મળ્યું હતું અને ત્યારથી શૃદ્ધગચ્છ ૫ નામને થાદે “તપાગચ્છ” ૫ નામ પ્રચર્યું
અને તેઓશ્રી તપગચ્છના આથ પુરુષ સરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. ગચ્છની પરાક્રમ પ્રસંગે
મંત્રીશ્રવ વસ્તુપાલ વિગેરે દાર્દિક મહિપૂર્વક આ મહાપુરુષની સત્કાર-સન્માનરૂપ પૂજા
કરી હતાં. શ્રીમાન્ જગદ્ગચ્છીય માત્ર તપસ્વી જ હતા એમ નહીં પરન્તુ અશ્વતિમ પ્રતિમાસાદી
અસાધારણ વિદ્વાન્ પણ હતા. જેઓ એદપાટ (એવાહ) ની રાગવધાની આપાટમાં થરીસ
દિગંધર પાદિઓની સાથે થાદ કર્યો હતો. ૫ થાદમાં દીસની જેમ અમેય રહેવાથી ચિત્તો-
રનરેય તરફથી તેમને “હીરલા જગદ્ગચ્છીય” એવું વિરુદ્ધ મળ્યું હતું ૫ મહાપુરુષને
ઉપ તપશ્ચર્યા, નિર્મલબુદ્ધિ, અસાધારણ વિદ્વાન અને ત્રિશુદ્ધ ચારિત્ર ૫ જ અદ્ભુત વિમૂર્તિ

હતાં. અને એ જ વિભૂતિના પ્રભાવથી એ મહાપુરુષસ્થાપિત ગચ્છમાં આજ સુધી અનેકાનેક પ્રભાવશાહી આચાર્યો અને શ્રાવકો થઈ ગયા છે.

૭ પરિવાર—શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિના પરિવારનું પ્રમાણ કેટલું હતું એનો સત્તાવાર મુલાકાતો કોઈ પણ ઠેકાણેથી મળી આવતો નથી. પરંતુ પરંપરાની રીતિ પ્રમાણે તે કાલમાં તેઓશ્રીની આજ્ઞામાં વિચરતો સમગ્ર યતિસમુદાય એમનો જ પરિવાર ગણાય. ગુર્વાવલીનો હેલ્લ જોતાં ઉપાધ્યાય શ્રીહેમકલયગણિ પ્રમુખ સંવિપ્રપાક્ષિક મુનિઓ પણ તેઓશ્રીના પરિવારમાં હતા. વીરધવલ અને મીમસિંહ આ વસ્ત્રે ભાદ્રજોને પ્રતિવોધી પોતાના શિષ્યો કર્યાનો હેલ્લ પણ ગુર્વાવલીમાં મળે છે. તેમાં પ્રથમ શિષ્યનું નામ શ્રીવિદ્યાનંદસૂરિ છે, જેઓ જૈન આગમના વિદ્વાન્ હતા એટલું જ નહીં પણ તેઓશ્રીએ વિદ્યાનંદ નામનું નવીન વ્યાકરણ યનાવેલું હતું તે જોતા તેઓ સાહિત્યાદિ વિવિધ વિષયોમાં પણ નિપ્જ્ઞાત હતા. તેઓશ્રીનું વ્યાકરણ કોઈ પણ ઠેકાણે મળી આવતું નથી એટલે અત્યારે તો તે નામશેષ થઈ ગયા જેવું છે. શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિના બીજા શિષ્ય આચાર્ય શ્રીધર્મઘોષસૂરિ હતા તેઓશ્રી પ્રતિભાશીલ, વિદ્વાન્, વિશુદ્ધચારિત્રી અને વિશિષ્ટ પ્રભાવક પુરુષ હતા. તેમના રચેલા સંઘાચારમાધ્ય ચમકસ્તુતિઓ વિગેરે અનેકાનેક ગ્રંથો વિદ્યમાન છે. પોતાના ગુરુ આચાર્ય શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિના રચેલા શ્લોપશ્લોકીકાયુક્ત નવ્ય પંચ કર્મગ્રંથ આદિ ગ્રંથોને તેઓશ્રીએ શુદ્ધ કર્યા છે એ ઉપરથી તેઓશ્રીની વિદ્વત્તાનો અને જૈનાગમ વિષયક તેમના વિશાલ જ્ઞાનનો પૂર્ણ પરિચય મળી રહે છે. તેઓશ્રીને એક વરત સાપ કરહ્યો હતો તેથી શ્રાવક વર્ગમાં અસાધારણ ગમરાટ ફેલાયો. તેને ઉતારવા માટે શ્રાવકોનો આગ્રહ થવાથી તેઓશ્રીએ શ્રાવકો આગળ વનસ્પતિનું નામ જણાવી સાપનું ફોર ઉતારાવ્યું એ અનિવાર્ય દશામાં કરાવેલ વનસ્પતિકાયના અતિઅલ્પ આરંભને નિમિત્તે તેઓશ્રીએ જીવન પર્યંત છ એ વિકૃતિઓનો ત્યાગ કર્યો એ ઉપરથી એમની જીવનચર્યા અને ચારિત્ર ફેટલાં ઉપ્ર હતાં એ સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે. આ મહાપુરુષનું સવિસ્તર વર્ણન જોવા ઇચ્છનારે શ્રીમુનિસુંદરસૂરિ તથા ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મસાગરગણિકૃત ગુર્વાવલીઓ અને જૈનતત્ત્વાદર્શ જોવાં.

૮ ગ્રંથરચના—શ્રીમાન્ દેવેન્દ્રસૂરિએ પ્રાકૃત-સંસ્કૃત ભાષામાં યનાવેલા જે ગ્રંથો અત્યારે જોવામાં આવે છે તેની નામાવલી આ નીચે આપવામાં આવે છે.—

૧ શ્રાદ્ધવિનયસૂત્ર.	૨ સટીક પાંચ નવ્ય કર્મગ્રંથ.
૩ સિદ્ધપદ્ધાશિકાસૂત્રવૃત્તિ.	૪ ધર્મરત્નપ્રકરણ બૃહદ્વૃત્તિ.
૫ મુદર્શનાચરિત્ર.	૬ ચૈત્યવન્દનાદિ ભાષ્યત્રય.
૭ વન્દારૂવૃત્તિ(વંદિતાસૂત્રટીકા).	૮ સિરિઉસહવદ્ધમાગપ્રમુખસ્તવ.
૯ સિદ્ધવર્ણિકા.	૧૦ ચત્તારિ અટ્ટ દસ ગાથાવિવરણ.

ઉપરોક્ત ગ્રંથોમાં ૨-૩-૪-૫-૬-૭-૯ અંકોવાળા ગ્રંથો જુદી જુદી સંસ્કૃતિઓ તરફથી છપાઈને પ્રસિદ્ધિમાં આવી ગયા છે. આ સિવાય જૈન ગ્રંથાવલીમાં શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિના નામે

સૌંતા ઘણા પ્રંથો ઘટેલા છે પરંતુ તે જુદા જુદા ગચ્છોમાં થયેલ ધીજા ધીજા ધીરંદેવેન્દ્ર-
સૂરિ નામના આચાર્યોએ બનાવેલા છે.

પ્રતિઓનો પરિચય.

પ્રસ્તુત વિભાગનુ સંશોધન કરવામા અમે પાંચ પ્રતિઓનો સમૂહ કર્યો છે. ૭ પ્રતિઓની
અનુક્રમે ક-સ્વ-ગ-ઘ-ઙ પ્વી સહા રાસરામા આવી છે. તેમાં કઈ પ્રતિની કઈ સહા
છે ? તે કોની છે ? કેવા પ્રકારની છે ? વિગેરેનો પરિચય ધાવકોની જાણ ત્યારે જા
હેવાને કરાવવો ૫ સર્વથા યચિત્ત લેણાશે

ક અને જ સંજ્ઞકપુસ્તકો—આ પુસ્તકો પાટળ-સંઘર્ષીના પાઠાના તાડપત્રીય
પુસ્તકમહારના છે. ૫ મહાર અત્યારે શા. પદ્માલાર છોટાલાર પટવાની ફેરવેલ મીધે
છે. તેમા ક-પુસ્તક તાડપત્ર વપર રહેલુ છે અને તે સદીક છ કર્મપ્રયોગુ છે તેનાં પત્ર
૧૫૧ છે પુસ્તકની લથાઈ ૩૫॥ ૩૬ અને પહોલાઈ ૨॥ ૩૬ની છે પુસ્તકની ફેરફ
પુઠીમાં યથારેમા ઘથારે ૬ પંક્તિઓ અને ઓઝામા ઓછી ૪ પંક્તિઓ છે. પ્રતિની સ્થિતિ
ઘણી સારી છે. તે પ્રતિના અતમા નીચે પ્રમાણેનો વહેર છે—

“ઈતિ શ્રીમલપગિરિવિરચિતા સપ્તતિટીકા સમાપ્તા ॥૧॥ પ્રથામમ્—૩૮૮૦॥૫॥ સવન્
૧૪૬૨ વર્ષે માયશુદ્ધિ ૬ ચૌમે અષ્ટેદ શ્રીપત્તને લિખિતમ્ ॥૫॥ શુભ મયલુ ॥

ઊરેશ્વરંશસમ્મૂતઃ, પ્રમૂતગુરુતાદરઃ ।

વીત્તીસાણ્ડસીમાને, સુમેષ્ટી મહુણામિધઃ ॥ ૧ ॥

મોધીકૃતાપસદ્ધાતા, મોધીરપ્રતિપોદયા ।

નાનાપુણ્યત્રિયાનિષ્ઠા, જાતા તમ્ય મપર્મિણી ॥ ૨ ॥

તયો. પુત્રી પવિત્રાશા, મદાલ્યા ગુણસમ્પન્ના ।

હાદૂર્દૂરીકૃતા સોપેર્ધર્મકર્મકર્મકર્મઠા ॥ ૩ ॥

શુદ્ધમાન્યક્ત્વમાણિષ્યાલ્હન* મુશુતોગતઃ ।

પત્ત્વા ભાગિનેયોઽમૂદાક્રાકઃ આનયોત્તમઃ ॥ ૪ ॥

શ્રીજૈનશાસનનમોજ્ઞપમાસ્ત્રાણાં શ્રીમત્પામણપથોપિમુખાકરાગમ્ ।

વિધાદ્રુતાસિદ્ધપરાશિયુગોત્તમાના શ્રીદેવસુન્દરગુરુપ્રથિનામિયાનામ્ ॥ ૫ ॥

પુણ્યોપદેશમય પેશ્તલસન્નિવેશં તત્પ્રકાશવિસદ્ વિનિગમ્ય મમ્યમ્ ।

પતત્પુણ્યક્રમલેખયદુત્તમાશા સા આપિયા તિવુલધોયસમૃદ્ધિદેતોઃ ॥ ૬ ॥

યાગાશ્વેદેન્દુમિતે ૧૪૬૧ પ્રવૃત્તે, સવત્સરે ત્રિક્રમમૂપતીયે ।

શ્રીપત્તનાજ્ઞાનપુરે પરેણ્યે, શ્રીજ્ઞાનકોણે નિહિત તપેદમ્ ॥ ૭ ॥

ચાવડુ ટ્યોમારચિન્દે કાશગિરિમહાકર્ણિનાશીર્ગમ્યે

વિર્ણીર્ગોદીર્ગજાગ્રાનુલ્લઙ્ગતિતે મર્વશોમુખ્યમાને ।

પદ્મજ્ઞાપદાતો ધરતમગતિઃ સેલનો રાગદમો

માયર્થ્યાપાજ્ઞયં જૃતિપતિમિરિદ પુગઠ વાચ્યમામ્ ॥ ૮ ॥ દ્યુર્મ મયંતુ’

‘લેસંશક’ પુસ્તક તાલપત્ર ઉપર લખાયેલું છે અને તે સડીક પાંચ કર્મપ્રથમું છે. તેનાં પત્ર ૨ થી ૩૦૬ છે. પ્રતિ અંતમાં કાંઈક ઘુટક છે. તેની લંબાઈ ૨૨। ઇંચ અને પહોલાઈ ૨। ઇંચની છે. પુસ્તકની દરેક પુંઠીમાં વધારેમાં વધારે ૭ અને ઓછામાં ઓછી ૬ પંક્તિઓ છે. પ્રતિનો અંત્યમાગ નહિ હોવાથી લેખનકાલ આદિને લગતી પુષ્પિકા વિગેરે કાંઈ પણ આ ટેકાણે આપી શકવું અશક્ય છે. તો પણ લિપિ જોતાં ચૌદમી શતાબ્દીનાં અંતમાં આ પ્રતિ લખાયાનો સમય છે. પુસ્તકની સ્થિતિ સાધારણ છે.

કે-લેસંશક પુસ્તકમાં પંક્તિઓ એક સરસી નહિ હોવાના કારણે પંક્તિના અક્ષરોની ગોંધ બહી આપી નથી.

ગસંજક પુસ્તક—આ પુસ્તક પાટણના રહેવાસી શા. મલુકચંદ દોલાચંદ હસ્તકત્તુ છે અને તે કાગલ ઉપર લખાયેલું છે. આ પ્રતિમાં સડીક છપ્પ કર્મપ્રથમું છે. તેનાં પાનાં ૨૮૨ છે. પ્રતિની લંબાઈ ૧૦। ઇંચ અને પહોલાઈ ૪। ઇંચની છે. આ પ્રતિની દરેક પુંઠીમાં ૧૫ પંક્તિઓ છે. પંક્તિદીઠ ઓછામાં ઓછા ૫૦ અને વધારેમાં વધારે ૬૨ અક્ષરો છે. આ પ્રતિના અંતમાં લેખન કાલ આદિનો કશોય ઉલ્લેખ નથી તેમ છતાં લિપિ જોતાં પ્રતિ ૧૭ મી શતાબ્દીના પ્રારંભમાં લખાયાનો સંભવ છે. પુસ્તકની સ્થિતિ સારી છે.

ઘસંજક પુસ્તક—આ પુસ્તક પાટણ કોફલીયા ઘાઢાની આગલી શેરીના તપાગચ્છીય પુસ્તકમંડારતું છે. આ પુસ્તકમંડાર તેના ટૂંટીઓ પૈકી હાલ શાંઠ મલુકચંદ દોલાચંદની વેપરેસ નીચે છે. પ્રતિ કાગલ ઉપર ત્રિપાઠમાં લખાયેલું છે અને તેમાં સડીક છ કર્મપ્રથમું છે. તેના પત્ર ૧૧૯ છે. પ્રતિની લંબાઈ ૧૦। ઇંચ અને પહોલાઈ ૪। ઇંચથી કાંઈક ઓછી છે. આ પ્રતિની કોઈ પુંઠીમાં ૨૪ તો કોઈમાં ૨૫-૨૬ અને ૨૭ એમ ઓછી થતી પંક્તિઓ છે. પંક્તિદીઠ કમમાં કમ ૬૩ અને અધિકમાં અધિક ૮૧ અક્ષરો છે. પ્રતિની સ્થિતિ ઘણી જ સારી છે. પ્રતિના અંતમાં નીચે પ્રમાણે પુષ્પિકા છે.—

“સંવત્ ૧૬૦૬ વર્ષે કાર્તિકશુદ્ધ ૪ ગુરો દિને લિખિતમ્ ॥ શુભ મયતુ ॥”

હસંજક પુસ્તક—આ પુસ્તક વઢોદરાના આત્માનન્દ જૈનજ્ઞાનમન્દિરમાં પૂજ્ય પ્રવર્તક શ્રીમત્ફાન્તિવિજયજી મહારાજનો પુસ્તકસમ્રહ છે તેમાંનું છે. એ મંડાર આત્માનન્દ જૈનજ્ઞાનમન્દિરના સેક્રેટરી શાંઠ જીવણલાલ કિશોરદાસ કાપડીયાની વેપરેસ નીચે છે. આ પ્રતિ કાગલ ઉપર લખાયેલી છે અને તેમાં સડીક પાંચ કર્મપ્રથમું છે. તેનાં પત્ર ૧૫૪ છે. પ્રતિની લંબાઈ ૧૩ ઇંચથી કાંઈક કમ અને પહોલાઈ ૫। ઇંચની છે. આ પ્રતિની પ્રત્યેક પુંઠીમાં ૧૭ પંક્તિઓ છે અને પંક્તિદીઠ કોઈ પંક્તિમાં કમમાં કમ ૬૪ અને અધિકમાં અધિક ૬૭ અક્ષરો છે. આ પ્રતિના અંતમાં લેખનકાલ વિગેરેનો ઉલ્લેખ નથી. લિપિ જોતાં એ પ્રતિ ૧૭ મી શતાબ્દીમાં લખાયાનો સંભવ છે. પ્રતિની સ્થિતિ ઘણી સારી છે.

પ્રતિઓની શુદ્ધાશુદ્ધિનો વિચાર—ક-ઘ-ગ-ઘ અને હસંજ્ઞક પ્રતિઓમાં થોડે ઘણે અંશે અશુદ્ધિઓ તો દરેકમાં છે જ, તો પણ પરસ્પર સારતમ્યતાનો વિચાર કરતાં ઘથીયે પ્રતિઓમાં ક અને ઘ આ વે પ્રતિઓ સૌ કરતાં સારામાં સારી છે. ઘાકીની ઘ-ગ અને હ આ વ્રણ પ્રતિઓમાં ઘ પ્રતિ સારી છે અને ગ હ આ વે પ્રતિઓમાંથી ગ પ્રતિ સારી છે. અર્થાત્ એક ધીજાથી ઉત્તરોત્તર અધિક અશુદ્ધ છે.

આમાર—આ વિભાગનું સંપાદન કરતી ઘરતે ઉપરની પાંચ પ્રતિઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. એ પાંચે પ્રતિઓના જુદા જુદા માલિકોએ પ્રતિઓ આપી અમારા સંશોધનના કાર્યમાં જે સુગમતા કરી આપી છે તે ઘડલ એ મહાશયોના ઉપકારને કોઈ રીતે પણ ભૂલી શકાય તેમ નથી. ઘલી આ માગનું સંપાદન કરતી ઘરતે પં. સુરતલાલજીએ હિંદી ભાષામાં કરેલા નવીન ચાર કર્મધંયના અનુવાદનો અને તેની પ્રસ્તાવનાનો કોઈ કોઈ ઠેકાણે આશ્રય લીધેલો હોવાથી તેમનો પણ ઉપકાર માનું છું. અને છેવટનાં મારા વિદ્વાન્ શિષ્ય મુનિ મીપુણ્યવિજયજીએ આ વિભાગના પ્રત્યેક ફોર્મનું અંતિમ મુદ્ર તપાસી આપી અને સંપાદનને હગતા ધીજા કાર્યને અંગે જોડતી મદદ આપી મારા કાર્યને જે સરલ કરી આપ્યું છે તે માટે તેઓનો પણ આ ઠેકાણે ઉપકાર માનું છું એ સર્વથા ઉચિત લેલાશે.

ઉપરોક્ત પાંચે પ્રતિઓના આધારે ઘડુ જ સાવધાનતા પૂર્વક આ વિભાગનું સંશોધન કર્યું છે તો પણ કોઈક ઠેકાણે દૃષ્ટિદોષ આવેના કારણે ત્રુટિ રહેવા પામી હોય તો વાચક મહાશયો સુધારી ઘાંચે એ અંતિમ પ્રાર્થના સાથે વિરમું છું.

મુનિ ચતુરવિજય.

કર્મવિપાકનામના પ્રથમકર્મગ્રન્થની વિષયસૂચી ।

શાખા	વિષય	પૃષ્ઠ
	કર્મગ્રન્થોનું સંશોધન કરતી વલ્લભે સંગ્રહ કરેલી પ્રતોના સફેતો	૨
	ટીકાકારે ટીકામાં ઉદ્ધરેલ શાસ્ત્રીય પ્રમાણોના સ્થાનદર્શક સફેતો	૨
	મુદ્રિત થયા પછી જડી આવેલ પ્રમાણોના સ્થાનદર્શક સફેતો	૫
	પ્રમાણ તરીકે ઉદ્ધરેલ પ્રમાણગ્રન્થોની સ્થાનદર્શક સૂચી	૫
	આભાર પ્રવર્ણન	૮
	પ્રસ્તાવના	૯
	કર્મગ્રન્થોની વિષયાનુક્રમ સૂચી	૨૩
૧	મજ્જલાચરણ, ગ્રન્થનો વિષય અને સંબંધ આદિનું કથન	૧
	‘કર્મ’શબ્દની વ્યુત્પત્તિ	૧
	જીવનું લક્ષણ અને કર્મની સિદ્ધિ	૨
	કર્મ અને જીવનો અનાદિસંબંધ	૩
	જીવની સાથે કર્મનો અનાદિસંબંધ હોય તો વિયોગ કેમ સમ્ભવે ?	
	૫ શક્યતાનું સમાધાન	૩
૨	સામાન્ય રીતે કર્મના પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રવેશ ૫ ચાર પ્રકારો	
	અને તેની મોદકના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સમજ	૩
	કર્મના મૂલ અને ઉત્તર ભેદોની સમુચ્ચ સજ્ઞા	૪
૩	કર્મની મૂલપ્રકૃતિનાં નામ તથા તે દરેકના ઉત્તર ભેદોની સજ્ઞા	૪
	મૂલકર્મપ્રકૃતિઓને જ્ઞાનાવરણીયાદિક્રમથી રાચવાનું કારણ અને ઉપયોગનું સ્વરૂપ	૫
૪	જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર અને વ્યજ્ઞનાવપ્રહના ચાર પ્રકાર	૬
	પાંચ જ્ઞાનનું સામાન્ય સ્વરૂપ	૬
	કેવલજ્ઞાનમાં મતિજ્ઞાન આદિના અભાવની વર્ષા	૭
	પાંચ જ્ઞાનને મતિજ્ઞાનાદિક્રમથી રાચવાનાં કારણો	૮
	શુદ્ધતનિશ્ચિત અને અશુદ્ધતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ	૧૦
	અશુદ્ધતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનના ઔત્પત્તિકી, વૈનયિકી, કર્મજા અને પારિ-	
	ણામિકી શુદ્ધિને આશ્રી ચાર પ્રકારો	૧૧
	અવપ્રહના ભેદો	૧૧
	વ્યજ્ઞનાવપ્રહના ચાર ભેદો	૧૧
	વ્યજ્ઞનાવપ્રહમાં મન અને વશ્યનું વર્જન શામાટે ? ૫ શક્યતાનું સમાધાન	૧૨
	વ્યજ્ઞનાવપ્રહનો કાલ	૧૨

ગાથા	વિષય	પૃષ્ઠ
૫	મતિજ્ઞાનના અર્ચાવગ્રહ આદિ ૨૪ ભેદો અને શ્રુતજ્ઞાનના ઉત્તરભેદોની સંખ્યા	૧૨
	મતિજ્ઞાનના શ્રુતનિશ્ચિત ૧૨ ભેદો તથા ૩૩૬ અને ૩૪૦ ભેદોનું સ્વરૂપ	૧૩
૬	શ્રુતજ્ઞાનના અક્ષરશ્રુત આદિ ૧૪ ભેદો અને તેનું સવિશેષ સ્વરૂપ	૧૪
	અઢાર લિપિનાં નામ	૧૪
	દીર્ઘકાલીકી, હેતુવાદોપદેશિકી અને દષ્ટિવાદોપદેશિકી સંઘાઓનું સ્વરૂપ	૧૫
	મિધ્યાદષ્ટિને સમ્યક્શ્રુતના અમાવની ચર્ચા	૧૬
	આચારાદ્ધ આદિ ૧૧ અઙ્ગનાં નામ અને પદની સંખ્યા	૧૭
	દષ્ટિવાદના પાંચ ભેદો	૧૭
	ચૌદપૂર્યનાં નામ અને પ્રત્યેકની પદસંખ્યા	૧૭
૭	શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાય આદિ ૨૦ ભેદો અને તેનું સ્વરૂપ	૧૮
૮	અવધિ, મનઃપર્યય અને કેષલ જ્ઞાનના ભેદો	૧૯
	અવધિજ્ઞાનના આનુગામિક આદિ છ ભેદોનું સપ્રમાણ વર્ણન	૧૯
	હીયમાન અને પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનમાં ફરક	૨૧
	અવધિજ્ઞાનની દ્વંચાદિ ચાર પ્રકારે પ્રરૂપણા	૨૧
	ઋતુમતિ અને વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાનનું સ્વરૂપ	૨૧
	મનઃપર્યવની દ્વંચાદિભેદોથી પ્રરૂપણા	૨૧
	છપ્પન અન્તરદ્વીપોનું સવિશેષ વર્ણન	૨૨
	છપ્પન અન્તરદ્વીપનાં નામો	૨૪
	કેષલજ્ઞાનનું સ્વરૂપ	૨૬
૯	દષ્ટાન્તપૂર્વક પાંચ જ્ઞાનાવરણ અને ત્રણ દર્શનાવરણનું સ્વરૂપ	૨૬
૧૦	ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન અને કેવલદર્શનના આવરણનું સ્વરૂપ	૨૭
૧૧-૧૨	નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા અને સ્થાનર્થિ નિદ્રાનું સ્વરૂપ	૨૮
૧૨	વેદનીયકર્મના સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીય ભેદોનું સ્વરૂપ	૨૮
૧૩	પારગતિમા સાતા અસાતાનો વિભાગ અને મોહનીયકર્મની વ્યાખ્યા તથા મોહનીયકર્મના બે ભેદ	૨૯
૧૪	દર્શનમોહનીયના ત્રણ ભેદ	૩૦
	સમ્યક્ત્વને દર્શનમોહનીય કેમ વહી શકાય ? ૯ શબ્દાનું સમાધાન	૩૦
૧૫	તત્ત્વોની સંખ્યા અને સમ્યક્ત્વમોહનીયની વ્યાખ્યા	૩૦
	ત્રણતત્ત્વસ્વરૂપનિરૂપણ ગાથાઓ	૩૦
	ધ્યાયિકાદિસમ્યક્ત્વનું સામાન્ય સ્વરૂપ	૩૨
૧૬	મિથ્યમોહનીય અને મિધ્યાત્વમોહનીયનું સ્વરૂપ	૩૩

શાખા	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૭	ચારિત્રમોહનીયકર્મના ચે ભેદો અને તેના ઉત્તરભેદો	૩૪
	કપાયના સોઠ ભેદોનું સ્વરૂપ	૩૪
૧૮	ચાર કપાયની સ્થિતિ, ગતિ અને તેની વિદ્યમાનતામાં સમ્યક્ત્વ	
	આદિના અભાવનું વર્ણન	૩૫
૧૯	જલરેખા આદિ દૃષ્ટાન્તદ્વારા ચાર પ્રકારના ક્રોધનું અને તિનિશ્ચલતા	
	આદિ દૃષ્ટાન્તદ્વારા ચાર પ્રકારના માનનું વર્ણન	૩૬
૨૦	અવલેહિકા આદિ દૃષ્ટાન્તદ્વારા ચાર પ્રકારની માયાનું અને હરિદ્રાદિ	
	દૃષ્ટાન્તદ્વારા ચાર પ્રકારના લોભનું વર્ણન	૩૭
૨૧	નોકપાયમોહનીયકર્મના હાસ્યાદિ છ ભેદોનું સ્વરૂપ	૩૭
	મયમોહનીયના સાઠ ભેદોમાં નામ	૩૮
૨૨	નોકપાયમોહનીયકર્મના સ્ત્રીવેદ આદિ ત્રણ વેદોનું સ્વરૂપ	૩૮
૨૩	ચારપ્રકારના આયુષ્કર્મનું સ્વરૂપ અને નામકર્મના ૪૨, ૯૩,	
	૧૦૩ અને ૬૭ ઉત્તરભેદોની સહજા	૩૮
૨૪-૨૭	નામકર્મની ચેતાલીસ પ્રકૃતિયો ચૌદ પિંઢપ્રકૃતિ, આઠ	
	પ્રત્યેકપ્રકૃતિ, પ્રસદ્શક અને સ્થાવરદશકનું સ્વરૂપ	૩૯-૪૧
૨૮	પ્રસપ્તુષ્ક સ્થાવરપટ્ટુ આદિ પ્રકૃતિબોધક શાસ્ત્રીય સહજાઓ	૪૧
૨૯	ચૌદ પિંઢપ્રકૃતિના ૬૫ ઉત્તરભેદો	૪૧
૩૦	નામકર્મની ૯૩, ૧૦૩ અને ૬૭ પ્રકૃતિયોનું નિરૂપણ	૪૨
૩૧	ચન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તામાં કેટલી કેટલી	
	પ્રકૃતિયો હોય? તેની સહજા	૪૨
૩૨	પિંઢપ્રકૃતિયોનું વિશેષ ધ્યાન	૪૩
	ગતિનામકર્મના ચાર ભેદોનું સ્વરૂપ	૪૩
	જાતિનામકર્મના પાંચ ભેદોનું સ્વરૂપ	૪૩
	જાતિનામકર્મને માનવાનું પ્રયોજન	૪૪
	તનુનામકર્મના પાંચ ભેદોનું સ્વરૂપ	૪૪
	કાર્મણશરીરસહિત જીવ ગર્ભંતરમાં જાય છે તો તે જીવ જતો	
	આવતો કેમ દેશાતો નથી? એ શક્તિનું સમાધાન	૪૫
૩૩	અદ્વ-ઉપાદ્વના ભેદો અને અદ્વોપાદ્વનામકર્મના ત્રણ ભેદોનું સ્વરૂપ	૪૬
૩૪	ચન્ધનનામકર્મના ઔદારિકચન્ધન આદિ પાંચ ભેદોનું દૃષ્ટાન્તપૂર્વક સ્વરૂપ	૪૬
૩૫	સહાવનનામકર્મના ઔદારિકસહાવન આદિ પાંચ ભેદોનું	
	દૃષ્ટાન્તપૂર્વક સ્વરૂપ	૪૬

ગાથા	વિષય	પૃષ્ઠ
૩૬	વન્ધનનામકર્મના ઔદારિકૌદારિકવન્ધન આદિ પંદર ભેદોનું સ્વરૂપ પાંચ શરીરના દ્વિકાદિસંયોગોની અપેક્ષાએ વન્ધન છવીસ થાય તો પંદર વંધન કેમ ફક્તાં ? એ શક્યતાનું સમાધાન વન્ધનની પેઠે પંદર સદ્વાતન કેમ ન થાય ? એ શક્યતાનું સમાધાન	૪૭ ૪૮ ૪૮
૩૭-૩૮	સદ્વતનનામકર્મના વર્ણપ્રભનારાગ આદિ છ ભેદોનું વર્ણન	૪૮
૩૯	સંસ્થાનનામકર્મના સમચતુરસ્ર આદિ છ ભેદોનું સ્વરૂપ અને વર્ણનામકર્મના ધર્ગાદિ પાંચ ભેદોનું સ્વરૂપ	૪૯
૪૦	ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શનામકર્મના અનુક્રમે ચે પાંચ અને આઠ ભેદો અને તેનું સ્વરૂપ	૫૦
૪૧	ધર્ગાદિ ચારના વીસ સ્વરૂપભેદો પૈકી શુભ-અશુભ પ્રકૃતિયોનો વિભાગ	૫૨
૪૨	આનુપૂર્વીચતુષ્ક, નરકદ્વિકાદિ શાસ્ત્રીય સજ્ઞાઓ અને વિજ્ઞાયોગતિનામકર્મના ભેદોનું સ્વરૂપ	૫૨
૪૩	આઠ પ્રત્યેકપ્રકૃતિયો પૈકી પરાપાતનામકર્મ અને ઉચ્છ્વાસનામ- કર્મનું સ્વરૂપ	૫૩
૪૪	આતપનામકર્મનું સ્વરૂપ	૫૩
૪૫	ઉત્પોતનામકર્મનું સ્વરૂપ	૫૪
૪૬	અશુભલઘુ અને તીર્થદ્વરનામકર્મનું સ્વરૂપ	૫૪
૪૭	નિર્માણનામકર્મ અને ઉપપાતનામકર્મનું સ્વરૂપ	૫૪
૪૮	પ્રસદશક પૈકી પ્રસનામ, ઘાદરનામ અને પર્યાપ્તિનામકર્મનું સ્વરૂપ પર્યાપ્તિશબ્દની વ્યાખ્યા, પર્યાપ્તિનાં નામ અને છતાં પ્રત્યેક ભેદનું સ્વરૂપ લઘિપર્યાપ્ત અને કરણપર્યાપ્તનું સ્વરૂપ શરીરપર્યાપ્તિથી જ શરીરની ઉત્પત્તિ થશે તો શરીરનામ- કર્મનું શું પ્રયોજન છે ? એ શક્યતાનું નિવારણ ઉચ્છ્વાસનામકર્મથી જ શ્વાસ લેવાનું કામ થઈ શકે તો ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ નિરર્થક કેમ નહિ ? એ શક્યતાનું સમાધાન	૫૫ ૫૫ ૫૬ ૫૬ ૫૬ ૫૬
૪૯	પ્રત્યેકનામ, સ્થિરનામ, શુભનામ અને મુમયનામકર્મનું સ્વરૂપ	૫૬
૫૦	સુસ્વરનામ, આદેયનામ અને યશઃકીર્તિનામકર્મનું સ્વરૂપ તથા પ્રસ- દશકથી સ્થાવરદશકના વિપરીતપણાનો નિર્દેશ અને સ્થાવરદશકનું સ્વરૂપ લઘિઅપર્યાપ્ત અને કરણઅપર્યાપ્તનું સ્વરૂપ	૫૭ ૫૭

શાખા	વિષય	પૃષ્ઠ
૫૧	ગોત્રકર્મના ઉચ્ચગોત્ર અને નીચગોત્ર એ બે ભેદોનું દૃષ્ટાન્તદ્વારા સ્વરૂપ અને અન્તરાયકર્મના દાનાન્તરાય આદિ પાંચ ભેદોનું સ્વરૂપ	૫૮
૫૨	અન્તરાયકર્મનું દૃષ્ટાન્તદ્વારા સ્વરૂપ	૫૯
૫૩	જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણકર્મના બન્ધહેતુઓ	૫૯
૫૪	સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીયકર્મના બન્ધનાં કારણો	૬૦
૫૫	દર્શનમોહનીયકર્મના બન્ધનાં કારણો	૬૦
૫૬	કષાય અને નોકષાયરૂપ બે પ્રકારના ધારિત્રમોહનીય-કર્મ અને નરકાયુકર્મના બન્ધહેતુઓ	૬૧
૫૭	તિર્યગાયુકર્મ અને મનુષ્યાયુકર્મના બન્ધનાં કારણો	૬૨
૫૮	દેવાયુ અને ક્ષુભ-અક્ષુભનામકર્મના બન્ધહેતુઓ	૬૨
૫૯	ઉચ્ચ-નીચગોત્રકર્મના બન્ધહેતુઓ	૬૪
૬૦	અન્તરાયકર્મના બન્ધહેતુઓ તથા મન્યનો ઉપસંહાર મન્યકારની પ્રશસ્તિ.	૬૪

કર્મસ્તવનામક ધીજા કર્મગ્રન્થની વિષયસૂચી ।

શાખા	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	મજ્જલાપરણ આદિ બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તાનું લક્ષણ	૬૬ ૬૭
૨	ચૌદ ગુણસ્થાનનાં નામો 'ગુણસ્થાન' શબ્દની વ્યાખ્યા મિધ્યાદષ્ટિગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ મિધ્યાદષ્ટિને ગુણસ્થાનનો સંભવ કેમ હોઈ શકે? એ શબ્દાનું સમાધાન જો ગુણસ્થાન હોય તો તેને મિધ્યાદષ્ટિ કેમ કહી શકાય? એ શબ્દાનું સમાધાન સાસ્વાદનસમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનનું અને પ્રતિભેદનું સ્વરૂપ મિથ્રગુણસ્થાનનું અને ત્રણપુણનું સ્વરૂપ અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ, તેને છાત્તા આઠ મજ્જો અને એ મજ્જોની સ્થાપના દેશવિરતગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ	૬૭ ૬૭ ૬૭ ૬૮ ૬૮ ૬૮ ૭૦ ૭૦ ૭૦ ૭૦

ગાથા	વિષય	પૃષ્ઠ
	પ્રમત્તગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ	૭૧
	અપ્રમત્તગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ	૭૧
	અપૂર્વગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ અને એના મેદોનું કથન	૭૧
	અપૂર્વગુણસ્થાનના ત્રણ કાલની અપેક્ષાએ અસંજ્ઞાત-	
	લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ અધ્યવસાયો	૭૧
	અપૂર્વગુણસ્થાનના ત્રણકાલની અપેક્ષાએ અનન્ત	
	અધ્યવસાય કેમ ન થાય ? એ શક્યનું નિવારણ	૭૨
	અનિવૃત્તિયાદરસમ્પરાયગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ અને તેના બે મેદો	૭૨
	સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ	૭૨
	ઉપશાન્તકપાયવીતરાગછદ્વયગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ	૭૩
	ઉપશમમેણિનું સ્વરૂપ અને તેની સ્થાપના	૭૩
	એક જીવ એકમવમાં ઉપશમમેણિ કેટલી, પાર પ્રાપ્ત કરે ?	
	તેનું અને સદ્વિષયક મતાન્તરનું કથન	૭૪
	ક્ષીણકપાયવીતરાગછદ્વયગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ	૭૪
	ક્ષપકમેણિનું સ્વરૂપ	૭૪
	ક્ષપકમેણિની સ્થાપના	૭૫
	સયોગિકેવલિગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ	૭૫
	અયોગિકેવલિગુણસ્થાનનું અને અયોગિત્વ કેવી રીતે થાય ? તેનું સ્વરૂપ	૭૫
	કેવલિસમુદ્ભૂત કોણ કરે ? અને કોણ ન કરે ? તેનું સ્વરૂપ	૭૫
	યોગવિરોધ અને શીલેશીકરણનું સંક્ષિપ્ત ન્વરૂપ	૭૬
	પન્થાધિકાર ।	
૩	ચન્દ્રનું હલ્લન તથા ઓપથી ૧૨૦ અને મિધ્યાહ્નિગુણસ્થાનમાં	
	૧૧૭ પ્રકૃતિના ચન્દ્રનું સ્વરૂપ	૭૭
૪-૫	સાહ્યાદનગુણસ્થાનમાં ૧૦૧ અને મિશ્રગુણસ્થાનમાં ૭૪	
	પ્રકૃતિના ચન્દ્રનું સ્વરૂપ	૭૯
૬-૭	અવિરતસમ્યગ્નિગુણસ્થાનમાં ૭૭ અને વૈશવિરતિગુણ-	
	સ્થાનમાં ૬૭ પ્રકૃતિના ચન્દ્રનું સ્વરૂપ	૮૦
૭-૮	પ્રમત્તગુણસ્થાનમાં ૬૩ અને અપ્રમત્તગુણસ્થાનમાં ૫૯-૫૮	
	પ્રકૃતિના ચન્દ્રનું સ્વરૂપ	૮૦
૯-૧૦	અપૂર્વકરણગુણસ્થાનના સાત ભાગમાંથી પહેલા ભાગમાં ૫૮ અને તે પછીના	
	પાંચ ભાગમાં ૫૬-૫૬ અને અન્ય ભાગમાં ૨૬ પ્રકૃતિના ચન્દ્રનું સ્વરૂપ	૮૨

શાખા	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૦-૧૧	અનિવૃત્તિષાદરના પાંચ ભાગમાં ક્રમથી ૨૨, ૨૧, ૨૦, ૧૯ અને ૧૮ પ્રકૃતિના વન્ધનું સ્વરૂપ	૮૨
૧૧	સૂક્ષ્મસમ્પરાયગુણસ્થાનમાં ૧૭ પ્રકૃતિના વન્ધનું સ્વરૂપ	૮૩
૧૨	ઉપશાન્તમોહ આદિ ત્રણ ગુણસ્થાનમાં ૧-૧-૧ પ્રકૃતિના વન્ધનું અને અયોગિગુણસ્થાનમાં વન્ધના અમાવનું સ્વરૂપ	૮૩
	વન્ધાધિકારની સમાપ્તિ	૮૪

ઉદયાધિકાર ।

૧૩	ઉદય અને ઉદીરણાનું ઇક્ષણ તથા ઓષધી ૧૨૨ અને મિથ્યાદૃષ્ટિગુણસ્થાનમાં ૧૧૭ પ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન	૮૪
૧૪	સાસાદનગુણસ્થાનમાં ૧૧૧ પ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન	૮૪
૧૪-૧૫	મિશ્રગુણસ્થાનમાં ૧૦૦ પ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન	૮૪-૮૫
૧૫	અવિરતગુણસ્થાનમાં ૧૦૪ પ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન	૮૫-૮૬
૧૫-૧૬	દેશવિરતિગુણસ્થાનમાં ૮૭ પ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન	૮૫-૮૬
૧૬-૧૭	પ્રમત્તગુણસ્થાનમાં ૮૧ પ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન	૮૬-૮૭
૧૭	અપ્રમત્તગુણસ્થાનમાં ૭૬ પ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન	૮૭
૧૮	અપૂર્વકરણગુણસ્થાનમાં ૭૨ પ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન	૮૭
૧૮	અનિવૃત્તિગુણસ્થાનમાં ૬૬ પ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન	૮૮
૧૮-૧૯	સૂક્ષ્મસમ્પરાય અને ઉપશાન્તમોહગુણસ્થાનમાં અનુક્રમથી ૬૦-૫૯ પ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન	૮૮
૧૯-૨૦	ક્ષીણમોહગુણસ્થાનમાં ૫૭-૫૫ પ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન	૮૮
૨૦-૨૧	મયોગિકેવલિગુણસ્થાનમાં ૪૨ પ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન	૮૮-૮૯
૨૧-૨૩	અયોગિકેવલિગુણસ્થાનમાં ૧૨ પ્રકૃતિના ઉદયનું વર્ણન	૮૯
	ઉદયાધિકારની સમાપ્તિ.	૯૦

ઉદીરણાધિકાર ।

૨૩-૨૪	ઓષમાં ૧૨૦ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ છ ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૧૧, ૧૦૦, ૧૦૪, ૮૭ અને ૮૧ પ્રકૃતિની ઉદીરણાનું કથન	૯૦
૨૪	અપ્રમત્તાદિ સાત ગુણસ્થાનોમાં ક્રમથી ૭૬, ૬૯, ૬૩, ૫૭, ૫૬, ૫૪ અને ૩૯ પ્રકૃતિની ઉદીરણા	૯૦

અયોગિકેવલિગુણસ્થાનમા યોગનો અભાવ હોવાથી વદીરણાનો અભાવ	૧૧
વદીરણાધિકારનો સમાપ્તિ.	૧૧

સત્તાધિકાર ।

૨૫ સત્તાનું લક્ષણ તથા પ્રથમથી અગીયાર ગુણસ્થાનપર્યન્ત	
૧૪૮ પ્રકૃતિની સત્તાનું નિરૂપણ	૧૧
૨૫ સાસાદન અને મિશ્રગુણસ્થાનમાં ૧૪૭ પ્રકૃતિની સત્તાનું નિરૂપણ	૧૧
૨૬ અનન્તાનુષધિષ્ઠતુષ્કનું જેણે વિસંયોજન કર્યું હોય, દેવ-મનુષ્યના આયુનો વન્ધ કર્યો હોય અને ઉપશમભ્રેણિ ઉપર આરુઢ થયો હોય તેની અપેક્ષા અપૂર્વકરણ આદિ ચાર ગુણસ્થાનમાં ૧૪૨ પ્રકૃતિની સત્તાનું વર્ણન	૧૨
૨૬ અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ચાર ગુણસ્થાનમાં અનન્તાનુષધિ આદિ-સપ્તક ક્ષયની અપેક્ષા ૧૪૧ પ્રકૃતિની સત્તાનું નિરૂપણ	૧૨
૨૭ અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ચાર ગુણસ્થાનમાં નરક, તિર્યંચ અને મુરાયુતા ક્ષયની અપેક્ષા ૧૪૫ પ્રકૃતિની સત્તાનું નિરૂપણ	૧૨
૨૭ અનન્તાનુષધિ ૪ મિધ્યાત્વ ૫ મિથ ૬ અને સમ્યક્ત્વ ૭ આ સાત પ્રકૃતિના ક્ષયની અપેક્ષા અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિથી લઈને અનિષ્ટિષાદર ગુણસ્થાનના પ્રથમ ભાગ મુધી ૧૨૮ પ્રકૃતિની સત્તાનું નિરૂપણ	૧૩
૨૮-૨૯ ક્ષપક્રમેણિને આશ્રી અનિષ્ટિષાદરગુણસ્થાનના ધીજા ભાગથી નવમા ભાગ મુધી ત્રમથી ૧૨૨, ૧૧૪, ૧૧૩, ૧૧૦, ૧૦૬, ૧૦૫, ૧૦૪ અને ૧૦૩ પ્રકૃતિની સત્તાનું નિરૂપણ	૧૩-૧૪
૩૦ સૂક્ષ્મસમ્પરાયમાં ૧૦૨ અને ક્ષીણમોહમાં ૧૦૧ અને ૧૧ પ્રકૃતિની સત્તાનું નિરૂપણ	૧૪
૩૦-૩૧ સયોગિકેવલિગુણસ્થાનમા ૮૫ પ્રકૃતિની સત્તાનું નિરૂપણ	૧૪
૩૧-૩૩ અયોગિકેવલિગુણસ્થાનમાં ૧૩ પ્રકૃતિની સત્તાનું નિરૂપણ	૧૪-૧૫
૩૪ અયોગિકેવલિગુણસ્થાનમા મતાન્તરે ૧૨ પ્રકૃતિની સત્તાનું નિરૂપણ	૧૫
૩૪ મહાવીરસ્થામિના દીક્ષામહાણ્યાદિનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન	૧૫
મહાવીરસ્થામિને નમસ્કાર કરવાનો ઓવાને ઉપદેશ આદિ વર્ણન	૧૬
સત્તાધિકારની સમાપ્તિ સાથે મન્યની સમાપ્તિ	૧૬
મન્યકારની પ્રજ્ઞાપ્તિ	૧૭

વન્ધસ્વામિત્વનામકા ત્રીજા કર્મગ્રન્થની વિષયસૂચી ।

ગાથા	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	મફ્ફલ અને વિષયાદિકનું કથન વન્ધસ્વામિત્વનું લક્ષણ ચૌદ માર્ગનાસ્થાન અને તેના ઉત્તરભેદોની મહત્વા	૯૮ ૯૮ ૯૮
૨-૩	વન્ધસ્વામિત્વમાં ઉપયોગી પચાવન પ્રકૃતિયોનો સમ્રહ	૯૯
૪-૫	સામાન્યથી નરકગતિમાં તથા રક્ષપ્રભા આદિ ત્રણ નરકના નારકોના ઓષધી ૧૦૧ અને આચનાં ચાર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૦૦, ૯૬, ૭૦ અને ૭૨ પ્રકૃતિના વન્ધસ્વામિત્વનું કથન	૧૦૦
૫	પદ્મપ્રભા આદિ ત્રણ નરકના નારકોના ઓષધી ૧૦૦ અને પદ્મેલા ચાર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૦૦, ૯૬, ૭૦ અને ૭૧ પ્રકૃતિના વન્ધસ્વામિત્વનું કથન	૧૦૦
૬-૭	સાતમી નારકીમા ઓષધી ૯૯, અને આદિના ચાર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૯૬, ૯૧, ૭૦ અને ૭૦ પ્રકૃતિના વન્ધસ્વામિત્વનું કથન	૧૦૦
૭-૮	તિર્યંગગતિમાં પર્યાપ્તતિર્યંગ્ગોના ઓષધી ૧૧૭ અને આદિના પાંચ ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૬૯, ૭૦ અને ૬૬ પ્રકૃતિના વન્ધસ્વામિત્વનું કથન	૧૦૧
૯	મનુષ્યગતિમાં પર્યાપ્તમનુષ્યોના ઓષધી ૧૨૦ અને આદિથી તેર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૬૯, ૭૧, ૬૭, ૬૩, ૫૯-૫૮, ૫૮-૫૬-૫૬-૨૬, ૨૨-૨૧-૨૦-૧૯-૧૮, ૧૭, ૧, ૧, અને ૧ પ્રકૃતિના વન્ધસ્વામિત્વનું કથન	૧૦૧
૯	ઢગ્ધિઅપર્યાપ્ત તિર્યંગ અને મનુષ્યોના ઓષધી તથા મિધ્યા-દિદિમાં ૧૦૯ પ્રકૃતિના વન્ધસ્વામિત્વનું કથન	૧૦૩
૧૦	સામાન્યથી દેવગતિમાં તથા આદિના બે દેવલોકમાં દેવોના ઓષધી ૧૦૪ અને આદિના ચાર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૦૩, ૯૬, ૭૦, અને ૭૨ પ્રકૃતિના વન્ધસ્વામિત્વનું કથન	૧૦૩
૧૦	શ્યોતિષ્ઠ, મહાનપતિ, વ્યન્તર અને તેની દેવીયોના ઓષધી ૧૦૩ તથા આદિના ચાર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૦૩, ૯૬, ૭૦ અને ૭૧ પ્રકૃતિના વન્ધસ્વામિત્વનું કથન	૧૦૩

- ૧૧ સનત્કુમાર આદિ ૭ કલ્પના દેવોના ઓષધી ૧૦૧ અને
આદિના ચાર ગુણસ્થાનના ક્રમથી ૧૦૦, ૯૬, ૭૦ અને
૭૨ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન ૧૦૩
- ૧૧ આનવાદિ ચાર કલ્પના તથા નવ પ્રેક્ષકના દેવોના ઓષધી
૯૭, અને આદિના ચાર ગુણસ્થાનમાં ૯૬, ૯૨, ૭૦, અને
૭૨ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન ૧૦૩
- ૧૧ પાંચ અનુક્તરના દેવોના ઓષધી અને અવિરતસમ્યાદૃષ્ટિ-
ગુણસ્થાનમાં ૭૨ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન ૧૦૪
- ૧૧-૧૨ એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, પૃષ્ઠી, જહ અને ધનસ્પતિના ઓષધી
૧૦૯ તથા આદિના ચે ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૦૯, ૯૬ અને
મતાન્તરે ૯૪ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન ૧૦૪
- ૧૩ પચ્ચેન્દ્રિય તથા ગ્રસકાયિકોના ઓષધી ૧૨૦ અને પ્રથમથી
તેર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૭૪, ૭૭, ૬૭,
૬૩, ૫૯-૫૮, ૫૮-૫૬-૨૬, ૨૨-૨૧-૨૦-૧૯-
૧૮, ૧૭, ૧, ૧ અને ૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન ૧૦૪
- ૧૩ અમિકાય અને વાયુકાયિકોના ઓષધી તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ-
ગુણસ્થાનમાં ૧૦૫ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન ૧૦૪
- ૧૩ યોગમાર્ગજામાં મનયોગ ૪ તથા ચચયોગ ૪ માં ઓષધી અને આદિથી
તેર ગુણસ્થાનમાં પચ્ચેન્દ્રિય પ્રમાણે પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન ૧૦૫
- ૧૩ સત્યાદિમનોયોગ ૪ અને વચનયોગ ૪ નું સ્વરૂપ ૧૦૫
- ૧૩ ઔદારિકકાપયોગમાં ઓષધી અને પ્રથમથી તેર ગુણસ્થાનમાં
પર્યાપ્તમનુષ્યની પેઠે પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન ૧૦૫
- ૧૩-૧૫ ઔદારિકમિમકાચયોગમાં ઓષધી ૧૧૪ અને પદેહા, શીજા,
ચોયા અને તેરમા ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૦૯, ૯૪, ૭૫ અને
૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન ૧૦૫
- ૧૫ કાર્મણકાપયોગમાં ઓષધી ૧૧૨ અને પદેહા, શીજા, ચોયા
અને તેરમા ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૦૭, ૯૪, ૭૫ અને ૧
પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન ૧૦૬
- ૧૫ આહારકાચયોગ અને આહારકમિમકાચયોગમાં ઓષધી અને
૭૬ ગુણસ્થાનમાં ૬૩ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન ૧૦૬

ગાથા	વિષય	પાન
૧૬	વૈક્રિયકાયયોગમાં ઓષથી અને પ્રથમનાં ચાર ગુણસ્થાનમાં સામાન્ય દેવગતિપ્રમાણે પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૦૬
૧૬	વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગમાં ઓષથી ૧૦૨ અને પહેલા, વીજા અને ચોથા ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૦૧, ૯૪ અને ૭૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૦૬
૧૬	સીમેદ્ર આદિ ત્રણ વૈદમાં ઓષથી ૧૨૦ અને આદિનાં ત્રણ ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૭૪, ૭૭, ૬૭, ૬૩, ૫૯-૫૮, ૫૮-૫૬-૨૬ અને ૨૨ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૦૭
૧૬	કપાયમાર્ગનામાં અનન્તાનુબન્ધિચતુષ્કમાં ઓષથી ૧૧૭ અને પહેલા, વીજા ગુણસ્થાનમાં ૧૧૭ અને ૧૦૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૦૭
૧૬	અમ્લ્યાલ્પાનાયરણચતુષ્કમાં ઓષથી ૧૧૮ અને આદિનાં ચાર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૭૪ અને ૭૭ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૦૭
૧૬	પ્રત્યાલ્પાનાયરણચતુષ્કમાં ઓષથી ૧૧૮ અને આદિના પાંચ ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૭૪, ૭૭ અને ૬૭ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૦૭
૧૭	સંઘ્યલનક્રોધ, માન અને માયામાં ઓષથી ૧૨૦ અને આદિનાં ત્રણ ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૭૪, ૭૭, ૬૭, ૬૩, ૫૯-૫૮, ૫૮-૫૬-૨૬, ૨૨-૨૧-૨૦-૧૯ અને ૧૮ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૦૭
૧૭	સંઘ્યલનલોભમાં ઓષથી ૧૨૦ અને આદિનાં દશ ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૭૪, ૭૭, ૬૭, ૬૩, ૫૯-૫૮, ૫૮-૫૬-૨૬, ૨૨-૨૧-૨૦-૧૯-૧૮ અને ૧૭ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૦૭
૧૭	સંયમમાર્ગનામાં અસંયતના ઓષથી ૧૧૮ અને આદિના ચાર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૭૪ અને ૭૭ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૦૭
૧૭	જ્ઞાનમાર્ગનામાં મતિચ્છેદન આદિ ત્રણ અજ્ઞાનમાં ઓષથી ૧૧૭ અને આદિનાં ત્રણ ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧ અને ૭૪ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૦૭

- ૧૭ દર્શનમાર્ગણામાં ચક્ષુ અને અચક્ષુદર્શનના ઓષથી ૧૨૦ તથા આદિનાં ચાર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૭૪, ૭૭, ૬૭, ૬૩, ૫૯, ૫૮, ૨૨, ૧૭, ૧ અને ૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્વામિત્વનું કથન ૧૦૮
- ૧૭ યથાલ્પાત્તચારિત્રમાં ઓષથી ૧ અને ઉપશાન્તમોહ આદિ ચાર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧, ૧, ૧ અને ૦ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્વામિત્વનું કથન ૧૦૮
- ૧૮ મનઃપર્યવહાનમાં ઓષથી ૬૫ અને પ્રમત્તાદિ સાત ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૬૩, ૫૯, ૫૮, ૨૨, ૧૭, ૧ અને ૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્વામિત્વનું કથન ૧૦૮
- ૧૮ સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીયમાં ઓષથી ૬૫ અને પ્રમત્તાદિ ચાર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૬૩, ૫૯, ૫૮ અને ૨૨ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્વામિત્વનું કથન ૧૦૮
- ૧૮ પરિહારવિશુદ્ધિમાં ઓષથી ૬૫ અને છટ્ટા તથા સાવમા ગુણસ્થાનમાં ૬૩ અને ૫૯, ૫૮ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્વામિત્વનું કથન ૧૦૮
- ૧૮ કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનમાં ઓષથી તથા તેરમા ગુણસ્થાનમાં ૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્વામિત્વનું કથન ૧૦૮
- ૧૮ મતિ, ક્રુત, અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શનમાં ઓષથી ૭૯ અને અવિરતસમ્યાદટ્ટિ આદિ નવ ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૭૭, ૬૭, ૬૩, ૫૯, ૫૮, ૨૨, ૧૭, ૧ અને ૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્વામિત્વનું કથન ૧૦૮
- ૧૯ ઔપશમિકસમ્યક્ત્વમાં ઓષથી ૭૫ અને અવિરતસમ્યાદટ્ટિ આદિ આઠ ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૭૫, ૬૬, ૬૨, ૫૮, ૫૮, ૨૨, ૧૭ અને ૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્વામિત્વનું કથન ૧૦૮
- ૧૯ ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વમાં ઓષથી ૭૯ અને અવિરતસમ્યાદટ્ટિ આદિ ચાર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૭૭, ૬૭, ૬૩ અને ૫૯-૫૮ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્વામિત્વનું કથન ૧૦૮
- ૧૯ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાં ઓષથી ૭૯ અને અવિરતસમ્યાદટ્ટિ આદિ ૧૧ ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૭૭, ૬૭, ૬૩, ૫૯-૫૮, ૫૮, ૨૨, ૧૭, ૧, ૧, ૧ અને ૦ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્વામિત્વનું કથન ૧૦૮
- ૧૯ નિધ્યાદટ્ટિ, સાસાદન, મિશ્ર, દેશવિરતિ અને સૂક્ષ્મસમ્પરાય

ગાથા	વિષય	પત્ર
	ગુણસ્થાનમાં ઓષધી અને સ્વ સ્વ ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૭૪, ૬૭, અને ૧૭ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૦૯
૧૯	આહારકમાર્ગણામાં આહારકનું ઓષધી ૧૨૦ અને પ્રથમથી તેર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૭૪, ૭૭, ૬૭, ૬૩, ૫૯, ૫૮, ૨૨, ૧૭, ૧, ૧ અને ૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૦૯
૨૦	ઔપશમિકસમ્યસ્ત્વમાં કાંદક વિશેષ કથન	૧૦૯
૨૦	ઔપશમિક અને ક્ષાયોપશમિકસમ્યસ્ત્વમાં ફરક	૧૦૯
૨૧	કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યામાં ઓષધી ૧૧૮ અને આદિના ચાર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૭૪ અને ૭૭ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૧૦
૨૨	તેજોલેશ્યામાં ઓષધી ૧૧૧ અને આદિના સાત ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૦૮, ૧૦૧, ૭૪, ૭૭, ૬૭, ૬૩, અને ૫૯ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૧૦
૨૨	શુદ્ધલેશ્યામાં ઓષધી ૧૦૪ અને આદિથી તેર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૦૧, ૯૭, ૭૪, ૭૭, ૬૭, ૬૩, ૫૯, ૫૮, ૨૨, ૧૭, ૧, ૧ અને ૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૧૦
૨૨	પદ્મલેશ્યામાં ઓષધી ૧૦૮ અને આદિથી સાત ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૦૫, ૧૦૧, ૭૪, ૭૭, ૬૭, ૬૩ અને ૫૯ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૧૦
૨૩	મઘ્ય અને સંહિમાં ઓષધી ૧૨૦ અને આદિથી તેર ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, ૧૦૧, ૭૪, ૭૭, ૬૭, ૬૩, ૫૯, ૫૮, ૨૨, ૧૭, ૧, ૧ અને ૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૧૦
૨૩	અમઘ્યમાં ઓષધી અને પ્રથમ ગુણસ્થાનમાં ૧૧૭ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૧૦
૨૩	અસંહિમાં ઓષધી ૧૧૭ અને પહેલા તથા ચીજા ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૧૭, અને ૧૦૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૧૦
૨૩	અનાહારકમાં ઓષધી ૧૧૨ અને પહેલા, ચીજા, પોયા અને તેરમા ગુણસ્થાનમાં ક્રમથી ૧૦૭, ૯૪, ૯૫ અને ૧ પ્રકૃતિના ઘન્યસ્થામિત્વનું કથન	૧૧૦
૨૪	લેશ્યામાં ગુણસ્થાનની સહુતા	૧૧૧
૨૪	મતાન્તરથી કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યામાં છ ગુણસ્થાનનું કથન	૧૧૧
૨૪	પ્રન્યની સમાપ્તિ	૧૧૧

पडशीतिनामक चौथा कर्मग्रन्थनी विषयसूची ।

गाथा	विषय	पत्र
१	मङ्गल अर्ने अमिर्चेयादि	११२
१	द्रव्यादि चार प्रकारची नमस्कार	११२
१	जीवस्थान, मार्गणास्थान, गुणस्थान, उपयोग, योग, लेश्या, यन्ध, अल्पबहुत्व, भाव अर्ने सप्त्यादि दश मुख्य विषयोनी व्याख्या तेमां लेश्यानुं सर्विरोपनिरूपण	११२
१	दश विषयोने जीवस्थानादि क्रमची स्थापवामां कारण	११५
१	चौद जीवस्थानमां गुणस्थानादि आठ, चौद मार्गणास्थानमां जीवादि छ अने चौदगुणस्थानमां जीवादि दशपदार्थोनुं निरूपण	११६
	प्रथम जीवस्थानअधिकार.	
१	चौद जीवस्थाननुं स्वरूप	११६
२	पर्याप्तिनां छ नाम अने तेनुं स्वरूप	११७
२	लब्धि अने करण अपर्याप्तनुं स्वरूप	११७
३	चौद जीवस्थानमां गुणस्थान	११८
३	चौद गुणस्थानतां नामो अर्ने तेना साधारण अर्थनुं निरूपण करती गाथाओ	११८
३	कया कया जीवस्थानमां कया कया गुणस्थान होय? तेनुं निरूपण	११९
३	सयोगिअयोगिरूप वे गुणस्थानो संक्षिप्ते वेची रीते होय?	
	ए शङ्कानुं समाधान	१२०
३	योगनां पन्द्द नाम	१२०
३	औदारिकादि साव योगोनो कया कया सम्भव होय? तेनुं वर्णन	१२०
४-५	चौद जीवस्थान पेकी कया कया जीवस्थानमां कया कया योग होय? तेनुं सर्विस्तर वर्णन	१२०-१२१
५-६	उपयोगनां नामो अर्ने चौद जीवस्थान पेकी कया कया जीवस्थानमां कया कया उपयोगो होय? तेनुं वर्णन	१२१-१२२
६	एकेन्द्रियने दुतस्तान वेम घटे? एनुं निरूपण	१२३
७	चौद जीवस्थान पेकी कया कया जीवस्थानमां कई कई लेश्या होय? तेनुं स्वरूप	१२४

૭-૮ ષોદ્ જીવસ્થાન પૈકી કયા કયા જીવસ્થાનમાં કર્મની મૂલ આઠ પ્રકૃતિયોમાંથી કેટલી કેટલી પ્રકૃતિનો વન્ધ, ઉદય, ઉદીરણ અને સત્તા હોય? તેનું સ્વરૂપ

૧૨૪-૧૨૫

દ્વિતીય માર્ગનાસ્થાનઅધિકાર

- ૯ ષોદ્ માર્ગનાના નામ અને તેનું સ્વરૂપ ૧૨૭
- ૧૦ ગતિ, ઇન્દ્રિય, કાય અને યોગ આ ચાર માર્ગનાના ઉત્તર ભેદોની સહ્યા અને તેની ગ્યાહ્યા ૧૨૮
- ૧૧ વેદ, કપાય, અને જ્ઞાન આ ત્રણ માર્ગનાના ઉત્તર ભેદોની સહ્યા અને તેનું સવિસ્તર ગ્યાહ્યાન ૧૨૯
- ૧૨ સયમ અને દર્શન આ બે માર્ગનાના ઉત્તર ભેદોની સહ્યા ૧૩૦
- ૧૩ સંયમમાર્ગનાના ઉત્તર ભેદો પૈકી સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રનું સ્વરૂપ ૧૩૦
- ૧૪ છેદોપસ્થાપનીયચારિત્રના બે ભેદ ૧૩૧
- ૧૫ સંયમમાર્ગનાના ઉત્તર ભેદો પૈકી પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્રની ગ્યાહ્યા સથા તેના બે ભેદ અને તપસ્યા આદિના સ્વરૂપની ગાથાઓ ૧૩૧
- ૧૬ પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્રની પ્રરૂપણા માટે ક્ષેત્રાર્ધિ ચીસ દ્વારો ક્ષેત્રદ્વારમા પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્રની ભરતાવિશેનો પૈકી કયા ક્ષેત્રમાં હોય? તેનું સ્વરૂપ ૧૩૨
- કાલદ્વારમા પરિહારવિશુદ્ધિક અષ્ટસર્પિણ્યાદિકાલ પૈકી કયા કાલમા હોય? તેનું સ્વરૂપ ૧૩૨
- ચારિત્રદ્વારમા પરિહારવિશુદ્ધિક સામાયિકાદિ પાચ ચારિત્ર પૈકી કયા ચારિત્રમાં હોય? તેનું સ્વરૂપ ૧૩૨
- તીર્થદ્વારમા પરિહારવિશુદ્ધિક તીર્થમા હોય કે અતીર્થમા હોય? તેનું સ્વરૂપ ૧૩૩
- પર્યાયદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિકને ગૃહસ્થ અને વૃત્તિ પળાનો અપન્થ સથા અકુષ્ટ કેટલો પર્યાય હોય? તેનું સ્વરૂપ ૧૩૩
- આગમદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિક નવીન આગમનું અખ્યયન કરે કે ન કરે? તેનું સ્વરૂપ ૧૩૩
- વેદદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિકની પ્રયુક્તિ વસતે સ્ત્રીવેદાદિ પૈકી કયા વેદમા હોય? તેનું સ્વરૂપ ૧૩૩

ગાથા	વિષય	પત્ર
	કલ્પદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિક સ્થિતકલ્પ અને અસ્થિતકલ્પ- પૈકી કયા કલ્પમાં હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૩૪
	લિઙ્ગદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિક દ્રવ્યલિઙ્ગ અને ભાવલિઙ્ગ પૈકી કયા લિઙ્ગમાં હોય તેનું સ્વરૂપ	૧૩૪
	લેશ્યાદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિકને કૃષ્ણાદિ છ લેશ્યા પૈકી કઈ લેશ્યાઓ હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૩૪
	ધ્યાનદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિકને આર્તોદિ ચાર ધ્યાન પૈકી કયાં હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૩૫
	ગણદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિકની જપન્ય અને ઉત્કૃષ્ટી ગણસહુવા અને પુરુષસહુવા પેટલી હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૩૫
	અભિમુદ્રદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિકને દ્રવ્યાદિ ચાર અભિમુદ્ર પૈકી કોઈ પણ અભિમુદ્ર હોય કે ન હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૩૫
	પ્રમત્ત્યાદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિક કોઈને પ્રમત્ત્યા આપે કે ન આપે ? તેનું સ્વરૂપ	૧૩૫
	મુણ્ડાપનદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિક કોઈને મુણ્ડે કે ન મુણ્ડે ? તેનું સ્વરૂપ	૧૩૬
	પ્રાયશ્ચિત્તદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિકને કયાં પ્રાયશ્ચિત્ત હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૩૬
	ફારણદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિકને કારણ પટલે આલમ્બન હોય કે ન હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૩૬
	નિષ્પત્તિકર્મવાદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિક નિષ્પત્તિકર્મ હોય કે અ- નિષ્પત્તિકર્મ હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૩૬
	મિશ્રાદ્વારમાં પરિહારવિશુદ્ધિકના મિશ્રા અને વિહાર કયા કાલમાં હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૩૬
	પરિહારવિશુદ્ધિકના સ્તવર અને ચાવત્કધિક ષે ભેદો આદિનું સ્વરૂપ	૧૩૭
૧૨	સંયમમાર્ગનાના ઉત્તરભેદોમાંથી સૂક્ષ્મસમ્પરાવ, ચથારવ્યાવ, દેશવિરત અને અવિરતસમ્પન્નદિની વ્યાખ્યા	૧૩૭
૧૨	દર્શનમાર્ગનાના ચક્ષુદર્શન આદિ ચાર ઉત્તર ભેદોની વ્યાખ્યા	૧૩૭
૧૩	લેશ્યા, મઘ્ય, સમ્યક્ત્વ અને સંતિરૂપ માર્ગનાના ઉત્તર ભેદો	૧૩૮
૧૩	લેશ્યામાર્ગનામાં ૬ લેશ્યાનાં નામ	૧૩૮

શાખા	વિષય	પાન
૧૩	ભવ્યમાર્ગાનામાં ભવ્ય અભવ્યની વ્યાખ્યા	૧૩૮
૧૩	સમ્યક્ત્વમાર્ગાના ઉત્તરભેદો પૈકી વેદકસમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યા	૧૩૮
૧૩	સમ્યક્ત્વમાર્ગાના ઉત્તરભેદો પૈકી ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ	૧૩૮
૧૩	સમ્યક્ત્વમાર્ગાના ઉત્તરભેદો પૈકી ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ, તેના ચે ભેદો અને પ્રત્યિભેદનું સ્વરૂપ	૧૩૯
- ૧૩	સમ્યક્ત્વમાર્ગાના ઉત્તરભેદો પૈકી મિધ્યાત્વ, મિથ્ર, ગ્રણ પુજા અને સાસાદનનું સ્વરૂપ	૧૪૧
૧૩	સંક્ષિમાર્ગાનામાં સંક્ષિ અસંક્ષિની વ્યાખ્યા	૧૪૨
૧૪	આહારકમાર્ગાના ભેદ અને માર્ગણસ્થાનમાં જીવસ્થાન	૧૪૨
૧૪	આહારક અનાહારકની વ્યાખ્યા અને ચૌદમૂલમાર્ગાના યાત્રા ઉત્તરભેદોનાં નામ	૧૪૨
૧૪-૧૮	માર્ગણસ્થાનના ઉત્તરભેદો પૈકી કયા કયા ભેદમાં કયાં કયાં જીવસ્થાન હોય ? તેનું સ્વરૂપ અપર્યાપ્તસંક્ષિને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ન હોવાના અને હોવાના મતનું નિરૂપણ સમ્પૂર્ણમનુષ્યની વ્યવસ્થાના સ્થાનો યાદ અપર્યાપ્તને તેજોલેપ્યા કેમ સમ્ભવે ? ૫ શઙ્કાનું નિવારણ	૧૪૨-૪૬
૧૯-૨૩	ચૌદમાર્ગણસ્થાનના ઉત્તરભેદોમાં કયાં કયાં ગુણસ્થાન હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૪૭-૪૯
૨૪	યોગોની સદ્ધર્મા અને માર્ગણસ્થાનમાં યોગ	૧૫૦
૨૪	સત્ત્વમનોયોગ આદિ પંદર યોગોનું સપ્રમાણ સ્વરૂપનિરૂપણ	૧૫૦
૨૪	કાર્મણશરીર મલંતરમાં સાથે જાય છે તો કેમ દેશાનું નથી ? ૫ શઙ્કાનું સમાધાન તેજસને શરીર માન્યું છે તો તેને યોગમાં કેમ ગણ્યું નથી ? ૫નું સમાધાન	૧૫૪
૨૪-૨૯	ચૌદ માર્ગણસ્થાનના ઉત્તરભેદોમાં કયા કયા યોગો હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૫૪-૬૦
૨૯	વૈત્રિચલધિવાજા અને નિઘ્રગુણસ્થાનવાજા મનુષ્યતિર્યક્ષોને વૈક્રિયના આરંભનો સમ્ભવ હોવા છતાં વૈક્રિયનિમ્ન કેમ ન હોય ? ૫ શઙ્કાનું સમાધાન	૧૫૮

શાખા	વિષય	પાન
૨૯	કેવલિસમુદ્ધાતુનું સવિસ્તાર સ્વરૂપનિરૂપણ	૧૫૯-૬૪
૨૯	ઘષાણ કેવલિયો સમુદ્ધાત કરે કે ન કરે ? ૫ શક્કાનું સમાધાન	૧૬૦
૩૦	ઉપયોગનાં નામ અને માર્ગનાસ્થાનના ઉત્તરભેદોમાં ઉપયોગ	૧૬૪
૩૦	ધાર ઉપયોગમાં શાકાર અને અનાકાર વિભાગ	૧૬૪
૩૦-૩૪	પૌદ માર્ગનાસ્થાનના ઉત્તરભેદોમાં કયા કયા ઉપયોગો હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૬૫-૬૬
૩૫	યોગની અન્દર જીવસ્થાન, ગુણસ્થાન, યોમ અને ઉપયોગને આધી મતાન્તરનું નિરૂપણ	૧૬૬
૩૬	પૌદમાર્ગનાસ્થાનના ઉત્તરભેદોમાં કઈ કઈ લેશ્યાઓ હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૬૭
૩૭	માર્ગનાસ્થાનમાં સ્વસ્થાનની અપેક્ષા ગતિનું ગતિસાથે પરસ્પર અલ્પવદ્વત્ત અને મનુષ્યાદિની સહુતાપ્રમાણ વિગેરે સવિશેષ સ્વરૂપનિરૂપણ	૧૬૮
૩૮	માર્ગનાસ્થાનમાં ઇન્દ્રિયનું ઇન્દ્રિયસાથે અને કાચનું કાચ સાથે પરસ્પર અલ્પવદ્વત્ત	૧૭૨
૩૯	માર્ગનાસ્થાનમાં યોગનું યોગસાથે અને શ્વેદનું શ્વેદ સાથે પરસ્પર અલ્પવદ્વત્ત	૧૭૪
૪૦-૪૨	માર્ગનાસ્થાનમાં કપાયની સાથે કપાયનું જ્ઞાનની સાથે જ્ઞાનનું, સંવ-નની સાથે સંવમનું અને દર્શનની સાથે દર્શનનું પરસ્પર અલ્પવદ્વત્ત	૧૭૫-૭૬
૪૩-૪૪	માર્ગનાસ્થાનમાં લેશ્યાની સાથે લેશ્યાનું, મધ્યામવ્યનું, સમ્યક્ત્વની સાથે સમ્યક્ત્વનું સંક્ષિપ્ત-અસંક્ષિપ્ત અને આહારક-અનાહારકનું પરસ્પર અલ્પવદ્વત્ત	૧૭૭-૭૮
૪૪	સિદ્ધ કરતાં સંસારી જીવો અનન્તગુણ છે અને તે ઘષાણ પ્રાયઃ આહારી છે તો અનાહારીથી આહારી પ્રસન્નતાગુણ કેમ સમ્ભવે ? ૫ શક્કાનું સમાધાન	૧૭૯
તૃતીય ગુણસ્થાનાધિકાર.		
૪૫	ગુણસ્થાનમાં પૌદ જીવસ્થાનનું સ્વરૂપ	૧૭૯
૪૬-૪૭	ગુણસ્થાનમાં મંદર યોગોનું સ્વરૂપ	૧૭૯-૮૦
૪૮-૪૯	ગુણસ્થાનમાં ધાર ઉપયોગનું સ્વરૂપ અને તે વિષયમાં કાર્મ-મન્યક કરતાં સિદ્ધાન્તનું શુદ્ધ મન્તવ્ય	૧૮૦-૮૨

ગાથા	વિષય	પૃષ્ઠ
૫૦	ગુણસ્થાનમાં છ લેશ્યાનું સ્વરૂપ	૧૮૨
૫૦	મિધ્યાત્વાદિ મૂલબન્ધહેતુનું કચન	૧૮૩
૫૦	અહીં પ્રમાદને બન્ધહેતુ તરીકે કેમ ન જણાવ્યો ? તેનું સમાધાન	૧૮૩
૫૧	મિધ્યાત્વ અને અવિરતિરૂપ મૂલબન્ધહેતુના ઉત્તરભેદોનું સ્વરૂપ	૧૮૩
૫૨	કપાય અને યોગરૂપ મૂલબન્ધહેતુના ઉત્તરભેદોનું સ્વરૂપ	૧૮૩
૫૨	ગુણસ્થાનમાં ચાર મૂલબન્ધહેતુનું સ્વરૂપ	૧૮૪
૫૩	પ્રસન્નોપાસ મૂલબન્ધહેતુનો કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિ આત્મી વિષાર	૧૮૪
૫૪	ગુણસ્થાનમાં સામાન્યથી બન્ધહેતુના ઉત્તર ભેદોની સહ્યા	૧૮૫
૫૫-૫૮	ગુણસ્થાનમાં બન્ધહેતુના ઉત્તરભેદોનું સવિશેષ સ્વરૂપ.	૧૮૫-૮૭
૫૯	ગુણસ્થાનમાં કર્મની મૂલપ્રકૃતિના બન્ધનું સ્વરૂપ	૧૮૭
૬૦	ગુણસ્થાનમાં કર્મની મૂલપ્રકૃતિની સત્તા અને ઉદયનું સ્વરૂપ	૧૮૮
૬૧-૬૨	ગુણસ્થાનમાં કર્મની મૂલપ્રકૃતિની ઉદીરણાનું સ્વરૂપ	૧૮૮
૬૨-૬૩	ગુણસ્થાનમાં ચર્તમાન જીવોના અસ્પયદૃત્વનું સ્વરૂપ	૧૮૯
ચતુર્થ ભાવાધિકાર.		
૬૪	છ ભાવનાં નામ તેની ધ્યાન્યા અને ઉત્તરભેદોની સહ્યા	૧૮૯
૬૪	ઔપશમિક ભાવના એ ભેદોનું સ્વરૂપ	૧૯૦
૬૫	ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિકભાવના ક્રમથી જવ અને અદાર ભેદોનું સ્વરૂપ	૧૯૦
૬૫	દાનાદિ પાંચ છન્ડિયો પ્રથમ ક્ષાયિકભાવની જાણાવી અહીં ક્ષાયો-પશમિક ભાવની કહી તો વિરોધ કેમ નહિ ? એ શક્યનું સમાધાન	૧૯૦
૬૬	ઔદયિક અને પારિણામિકભાવના ક્રમથી અદાર અને વ્રણ ભેદોનું સ્વરૂપ	૧૯૧
૬૬	કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થનારા નિદ્રાપશ્ચક આદિ ધના ભાવો દોડ શકે છે તો છ ભાવો જ કેમ કહ્યા ? એ શક્યનું સમાધાન	૧૯૧
૬૬	છઠ્ઠા સાન્નિપાતિક ભાવના છત્રીસ ભેદો	૧૯૧
૬૭-૬૮	સાન્નિપાતિક ભાવના સંભવી શકતા છ ભેદોમાંથી ગત્યાદિ આત્મી ફેટલા હોય અને ફેટલા ન હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૯૨
૬૮	સાન્નિપાતિક ભાવના પૂર્વે છત્રીસ ભેદો વતાન્યા છે શા ઠેકાણે ચીસ અને પંદર મલીને પાંત્રીસ થાય છે તો વિરોધ કેમ નહિ ? એ શક્યનું સમાધાન	૧૯૩
૬૯	જીવઆશ્રિત આઠ કર્મોમાં ઔપશમિકાદિ પાંચ ભાવોનું સ્વરૂપ	૧૯૩
૬૯	ધર્મોલ્લિકાયાદિ પાંચ અજીવનું સ્વરૂપ	૧૯૩

૬૯	અતીવાદિ ભેદથી ફાલના પળ ગ્રણ મેરો ચર્ચે શકે છે સો તે અહીં કેમ વળાવ્યા નહિ ? ૫ શદ્ધાનું સમાધાન	૧૯૪
૬૯	સમયથી છર્ચે શીર્ષપ્રદેહિકા પર્યન્ત કાઢતું સ્વરૂપ	૧૯૪
૬૯	ધર્માશ્લિકાયાદિ પાંચ અજીવર્મા કયા કયા માધો હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૯૬
૬૯	કર્મસ્થાનમિત્ત ઔપશમિકાદિ માર્ગો અજીવોને પળ સંભવે છે સો તે કહેવા જોઈય ? ૫ વાચનનો નિર્ભય	૧૯૬
૭૦	પ્રલેખ શુણ્ઘાનમાં ઔપશમિકાદિ પાંચ માર્ગોમાંથી કયા કયા માધો હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૯૬
૭૦	હાથોપશમિક, ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયિક, પારિણામિક અને સાન્નિપાતિક માથના હત્તરમેરો જોડા જે શુણ્ઘાનમાં હોય ? તેનું સ્વરૂપ	૧૯૭
૭૦	ઉપરોક્ત અર્થને પ્રતિપાદન કરનારી સદ્ધ ગાથાઓ	૧૯૮
	પચ્ચમ સદ્ધાધિકાર,	
૭૧	સદ્ધાવિના ગ્રણ, અસદ્ધાવિના નવ અને અતન્તના નવ મઢી સંખ્યાના ઇકવીસ મેરોનું કથન	૧૯૯
૭૨	જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટસદ્ધાત વથા પથ્ય(પાછા) અને પરિધિનું સ્વરૂપ	૨૦૦
૭૩	ચાર પથ્યોનાં (પાછોનાં) મામ તેની ઉંઠાઈ, વેદિકા ધંગેરેનું સ્વરૂપ	૨૦૧
૭૪-૭૭	પથ્યોને (પાછાઓને) મરવા અને રમી કરવાથી કેવી રીતે ઉત્કૃષ્ટસદ્ધાતું થાય ? તેનું સંવિસ્તાર સ્વરૂપ	૨૦૬-૨૦૬
૭૮-૭૯	નવપ્રકારના અસદ્ધાતનું અને નવપ્રકારના અતન્તનું સ્વરૂપ	૨૦૭
૭૯	જપમ્થસદ્ધાતાદિ સંખ્યાના ઇકવીસ મેરોની શાખના	૨૦૮
૮૦	અનુયોગદ્વારસૂચના અમિપ્રાય પ્રમાણે ઉપરોક્ત મેરોનું કથન અને તે સૂત્રનો પાઠ	૨૦૯
૮૦-૮૬	મતાન્તરથી ખસદ્ધાત અને અતન્તનું સંવિસ્તાર સ્વરૂપ	૨૧૧-૨૧૩
૮૬	પ્રાલુપ્ત પ્રકરણની સમાપ્તિ	૨૧૩
	પ્રન્યાષારની પ્રશસ્તિ	૨૧૪
	પ્રથમ પરિશિષ્ટ	૧
	દ્વિતીય પરિશિષ્ટ	૯
	તૃતીય પરિશિષ્ટ	૧૦
	ચતુર્થ પરિશિષ્ટ	૧૧
	પંચમ પરિશિષ્ટ	૧૬
	ષષ્ઠ પરિશિષ્ટ	૧૭

बृहत्तपागच्छनायक-श्रीमद्-देवेन्द्रसरिविनिर्मिताः

चत्वारः कर्मग्रन्थाः ।

प्रथम-द्वितीय-चतुर्थाः स्वोपज्ञविवरणोपेताः

तृतीयः पुनरन्याचार्यविरचितपाञ्चचूरिरूपटीकया समलङ्कितः

॥ अहम् ॥

॥ श्रीमद्विजयलक्ष्मिभक्त्यो नमः ॥

पूज्यश्रीदेवेन्द्रसुरिविरचितस्वोपजटीकोपेतः

कर्मविपाकनामा प्रथमः कर्मग्रन्थः ।

॥ नमः श्रीप्रवचनाय ॥

दिनेशवन्दनवरप्रतापैरनन्तकारप्रचित समन्तात् ।

योऽशोषयत् कर्मविपाकपङ्क, देवो मुदे वोऽस्तु स यर्धमान ॥ १ ॥

ज्ञानादिगुणगुरूणा, धर्मगुरूणा प्रणम्य पदकमलम् ।

कर्मविपाके विवृतिं, स्मृतिवीचिविवृद्ध्ये विदधे ॥ २ ॥

तत्राऽऽदायेयामीष्टदेवतानुत्यादिप्रतिपादिकाभिमा गायामाह—

सिरिवीरजिणं धंदिय, कम्मविवागं समासओ घुच्छं ।

कीरइ जिण्ण हेज्जिं जेण तो भण्णए कम्मं ॥ १ ॥

श्रिया—सकलत्रिभुवनजनमनश्चमत्कारिमनोहारिपरमाहंन्त्यमहामहिमाविस्तारि—

“अशोरुपृष्ट सुखुप्पट्टिर्दिव्यो धग्निधामरमासव च ।

भामण्डल दुन्दुभिरातपन, सत्प्रातिहार्याणि निनेधराणाम् ॥”

मुदितान्यपि मित्राणि, सुकुद्धाश्चैव शत्रवः ।

न हीमे तत् करिष्यन्ति, यन्न पूर्वं कृतं त्वया ॥

बौद्धा अप्याहुः—

इत एकनवतौ कल्पे, शतशो मे पुरुषो हतः ।

तेन कर्मविपाकेन, पादे विद्धोऽसि भिक्षवः ॥

तदपि च कर्म पुद्गलस्वरूप प्रतिपच्यम्, नामूर्चम्, अमूर्चत्वे हि कर्मणः सकाशादात्म-
नामनुग्रहोपधातासम्भवात्, आकाशादिवत् । यदाह—

अन्ने उ अमुत्तं चिय, कम्मं मञ्चंति वासणारुवं ।

त्तं ॥ न जुज्झइ तत्तो, उवघायाणुग्गहाभावा ॥

नागास उवघायं, अणुग्गहं वा वि कुणइ सत्ताणं ॥ इत्यादि ।

तच्च कर्म प्रवाहसोऽनादि, “अणाइयं तं पवाहेण” इति वचनात् । यदि प्रवाहापेक्षयाऽपि
सादि स्यात् तदा जीवानां पूर्वं कर्मवियुक्तत्वमासीत् पश्चादकर्मकस्य जीवस्य कर्मणा सह
संयोगः सञ्जातः, एवं सति मुक्तानामपि कर्मयोगः स्यात्, अकर्मकत्वाविशेषात्, तद्वच्च
मुक्ता अमुक्ताः स्युः, न चेदमिष्टम्, तस्मादनादिर्जीवस्य कर्मणा सह संयोगः । नन्वनादि-
संयोगे कथं वियोगो जीवस्य कर्मणा सह ? उच्यते—अनादिसंयोगेऽपि वियोगो दृष्टः काश्च-
नोपलब्धः । तथाहि—आश्चनोपलाना यद्यप्यनादिसंयोगस्तथापि तथाविधसामग्रीसङ्घावे धन-
नादिना किट्टिवियोगो दृष्टः; एव जीवस्यापि ज्ञानदर्शनचारित्रध्यानानलादिनाऽनादिकर्मना
सह वियोगः सिद्धो भवति । यदाह भगवान् भाष्यसुधाम्मोनिधिः—

अैहं इह य कंचणोवलसयोगोऽणाइसतइगओ वि ।

बुच्छिज्झइ सोवाय, तह जोगो जीवकम्माण ॥ (विशेषे १० गा० १/१)

ठिईवंधुं दलस्य ठिई, पएसबंधो पसगणं जं ।

ताण रसो अणुमागो, तस्समुदाओ पगइबंधो ॥ (पञ्चसं० गा० ४३२)

अन्यत्राप्युक्तम्—

प्रकृतिः समुदायः स्यात्, स्थितिः कालावधारणम् ।

अनुमागो रसः प्रोक्तः, प्रदेशो दलसंज्ञयः ॥

इदं च प्रकृतिसिद्धिरसप्रदेशानां स्वरूपं 'मोदकस्य' कणिकादिमयलङ्घुकस्य 'दृष्टान्तात्' दृष्टान्तेन भावनीयम् । दृष्टान्तादित्यत्र तृतीयार्थे पञ्चमी । यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे—
“व्यत्ययोऽप्यासाम्” इति । यथा वातविनाशिद्रव्यनिष्पन्नो मोदकः प्रकृत्या वातमुपशमयति, पित्तोपशमकद्रव्यनिर्गुतः पित्तम्, कफापहारिद्रव्यसमुद्भूतः कफमित्येवंस्वभावा प्रकृतिः । स्थितिस्तु तस्यैव कस्यचिद्दिनमेकम्, अपरस्य तु दिनद्वयम्, एवं यावत् कस्यचिन्मासादिकमपि कालं भवति ततः परं विनासादिति । रसः पुनः सिग्धमधुरादिरूपस्तस्यैव कस्यचिदेकगुणः, अपरस्य द्विगुणः, अन्यस्य त्रिगुण इत्यादिकः । प्रदेशाश्च कणिकादिरूपास्तस्यैव कस्यचिदेक-
प्रसृतिप्रमाणाः, अन्यस्य तु प्रसृतिद्वयप्रमाणाः, यावदपरस्य सेतिकादिप्रमाणाः । एवं कर्मणोऽपि कस्यचिद् ज्ञानाच्छादनस्वभावा प्रकृतिः, अपरस्य दर्शनावरणरूपा, अन्यस्याऽऽहादादिप्रदानल-
क्षणा, कस्यचित् सन्म्यदर्शनादिविपातजननस्तभावेत्यादि । स्थितिश्च तस्यैव कस्यचित् त्रि-
सागरोपमकोटीकोटीरूपा, अपरस्य तु सप्ततिसागरोपमकोटीकोटिलक्षणेत्यादि । रसस्त्वनुभाग-
शब्दवाच्यस्तस्यैवैकस्थानद्विस्थानत्रिस्थानादिरूपः । प्रदेशा अल्पबहुबहुतरबहुतमादिरूपा इति ।
पुनः किंविशिष्टं तत् कर्म भवति ! इत्याह—“मूलपगइऽह उत्तरपगइअडवत्तसयमेवं” ति
मूलप्रकृतयः सामान्यरूपाः ‘अष्टौ’ अष्टसङ्ख्या यत्र तन्मूलप्रकृत्यष्ट, उत्तरप्रकृतीनां—मूलप्रकृ-
तिविशेषरूपाणामष्टपञ्चाशच्छतभेदा यस्य तदुत्तरप्रकृत्यष्टपञ्चाशच्छतभेदमिति ॥ २ ॥

अधुना मूलप्रकृतिभेदतत्तस्यैवाष्टविधत्वमुत्तरप्रकृतिभेदतोऽष्टपञ्चाशच्छतभेदस्य च प्रदर्शयन्
स्वानामग्राहमष्टौ मूलभेदान् एकैकस्य च भेदस्य यस्य यावन्त उत्तरभेदास्तांश्च बहुमाह—

इह नाणदंसणावरणयेयमोहाऽऽउनामगोपाणि ।

चिग्धं च पणनवहुअट्ठीसचउतिसयदुपणचिहं ॥ ३ ॥

‘इह’ प्रवचने कर्मोच्यते इति शेषः । “नाणदंसणावरण”ति ज्ञायते—परिच्छिद्यते वस्तु-
नेनेति ज्ञानम्, ज्ञातिर्वा ज्ञानम्, सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि विशेषप्रदृष्टात्मको बोध
इत्यर्थः । तथा दृश्यतेऽनेनेति दर्शनम्, दृष्टिर्वा दर्शनम्, सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि सामा-
न्यप्रदृष्टात्मको बोधः । आव्रियते—आच्छाद्यतेऽनेनेत्यावरणम्, यद्वा आवृणोति—आच्छादयति
“रम्यादिभ्यः कर्तरि” (सि० ५-३-१२६) अनटि प्रत्यये आवरण—मिथ्यात्वादिमुचि-
जीवव्यापाराद्वत्कर्मवर्गणान्तर्वाती विशिष्टपुद्गलसमूहः । ततो ज्ञानं च दर्शनं च ज्ञानदर्शने
तयोरावरणं ज्ञानदर्शनावरणं ज्ञानावरणं दर्शनावरणं चेत्यर्थः । तथा वेद्यते—गुणदुःस्वरूपन-

१ स्थितियन्त्रो दलस्य स्थितः, प्रदेशस्य प्रसृतिप्रमाणं यत् । तेषां (कर्मपुद्गलां) रसोऽनुभाग-
स्तसमुदायः प्रकृतिरित्यर्थः ॥ २ “वप ग० ॥ ३ “अनेनेन दृष्टि” क० ग० ग० ग० ॥

याऽनुमूयते यत् तद् वेद्यम्, “य एधातः” (सि० ५-१-२८) इति यप्रत्यये वेदनीयम् । यद्यपि सर्वं कर्म वेद्यते तथापि पङ्खादिशब्दवद् वेद्यशब्दस्य रूढिविषयत्वात् सातासातरूपमेव कर्म वेद्यमित्युच्यते न शेषम् । तथा मोहयति—ज्ञानानमपि प्राणिनं सदसद्विवेकविकलं करोतीति मोहः, लिहादित्वादचप्रत्ययः, मोहनीयमित्यर्थः । तथा एति—गच्छत्यनेन गत्यन्तरमित्यायुः, यद्वा एति—आगच्छति प्रतिबन्धकतां स्वकृतकर्मावासनरक्तादिर्दुर्गतेर्निर्गन्तुमनसोऽपि अन्तोरित्यायुः, उभयत्रापि औणादिको गुसप्रत्ययः, यद्वा आयाति—भवाद् भवान्तरं सङ्गामतां जन्तूनां निश्चयेनोदयमागच्छति “पृषोदरादयः” (सि० ३-२-१५५) इत्यायुःशब्दसिद्धिः । यद्यपि च सर्वं कर्म उदयमायाति तथाप्यस्त्यायुषो विशेषः, यतः शेषं कर्म बद्धं सत् किञ्चित्सन्निभेव भवे उदयमायाति, किञ्चित्तु प्रदेशोदयमुक्तं जन्मान्तरेऽपि स्वविपाकत उदयं नायात्येव इत्युभयथाऽपि व्यभिचारः आयुषि स्वयं नास्ति, बद्धस्य तस्मिन्नेव भवेऽवेदनात्, जन्मान्तरसङ्क्रान्तौ तु स्वविपाकतोऽवश्यं वेदनादिति निशिष्टस्यैवोदयमागमनस्य विवक्षितत्वात् तस्य चायुष्येव सङ्घातात् तस्यैवैतच्चाह । अथवा आयान्त्युपभोगाय तस्मिन्नुदिते सति तद्भवप्रायोग्याणि सर्वाण्यपि शेषकर्माणीत्यायुः । तथा नामयति—गतिजातिप्रभृतिपर्यायानुभवनं प्रति प्रवणयति जीवमिति नाम । तथा ‘गुड् शब्दे’ गूयते—सञ्च्यत उच्चायचैः शब्दैरात्मा यस्मात् तद् गोत्रम् । ततो ज्ञानदर्शनावरणं च वेद्यं च मोहध्यायुश्च नाम च गोत्रं च ज्ञानदर्शनावरणवेद्यमोहायुर्नामगोत्राणि । तथा विशेषेण हन्यन्ते—दानादिलब्धयो विनाश्यन्तेऽनेनेति “स्यात्तायुषिष्याचिहनिभ्यः कः” इति कप्रत्यये ‘विघ्नम्’ अन्तरायम् । ‘च.’ समुच्चये । “पणनवदुअट्ठवीस” इत्यादि । अत्र द्वन्द्वगमो बहुवीहिसमासः । भावार्थः पुनरयम्—पञ्चविधं ज्ञानावरणम्, नवविधं दर्शनावरणम्, द्विविधं वेद्यम्, अष्टाविंशतिविधो मोहः, चतुर्विधमायुः, त्रिशतविधं नाम, त्रिभिरधिकं शतं त्रिसतं—व्युत्तरशतविधमित्यर्थः, द्विविधं गोत्रम्, पञ्चविधं विघ्नमिति ।

अत्राह—नन्वित्यं ज्ञानावरणायुष्यन्त्यासे किञ्चिदस्ति प्रयोजनम् ? उत यथाकथञ्चिदेष प्रवृत्तः ? इति, अस्तीति श्रूमः । किं तद् ? इति चेद् उच्यते—इह ज्ञानं दर्शनं च जीवस्य स्वतत्त्वभूतम्, तदभावे जीवत्वसैवावयोगात्, चेतनालक्षणो हि जीवः, ततः ॥ कथं ज्ञानदर्शनावरणे भवेत् ? ज्ञानदर्शनयोरपि च मध्ये प्रधानं ज्ञानम्, तद्वशादेव सकलशालादिविचारसन्ततिप्रवृत्तेः । अपि च—सर्वा अपि लब्धयो जीवस्य साकारोपयोगोपयुक्तस्योपजायन्ते, न दर्शनोपयोगोपयुक्तस्य, “सैद्याओ लद्धीओ सागारोवओगोवउत्तस्स, नो अणागारोवओगोवउत्तस्स” इति वचनप्रामाण्यात् । अन्यच्च यस्मिन् समये सकलकर्मविनिर्मुक्तो जीवः सञ्जायते तस्मिन् समये ज्ञानोपयोगोपयुक्त एव, न दर्शनोपयोगोपयुक्तः, दर्शनोपयोगस्य द्वितीयसमये भावात्, ततो ज्ञानं प्रधानम्, तदावारकं च ज्ञानावरणं कर्म, ततस्तत् प्रथममुक्तम् । तदनन्तरं च दर्शनावरणम्, ज्ञानोपयोगाव्युत्तस्य दर्शनोपयोगोऽवस्थानात् । एते च ज्ञानदर्शनावरणे स्ववि-

पाकमुपदर्शयन्ती यथायोगमवश्यं सुखदुःखरूपवेदनीयकर्मविषाकोदयनिमित्ते भवतः । तथाहि—
 ज्ञानावरणमुपचयोत्कर्षप्राप्तं विषाकतोऽनुभवन् सूक्ष्मसूक्ष्मतरवस्तुनिचारासमर्थमात्मानं जानानः
 स्थिते भूरिलोक, ज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमपाटवोपेतश्च सूक्ष्मसूक्ष्मतराणि वस्तूनि निजप्र-
 क्षयाऽभिजानानो बहुजनातिशायिनमात्मानं पश्यन् सुखं चेदयते; तथाऽतिनिविडदर्शनावरण-
 विषाकोदये जात्यन्धादिरनुभवति दुःखसन्दोहं वचनगोचरातिक्रान्तम्, दर्शनावरणक्षयोपशम-
 पटिष्ठतापरिकरितश्च स्पष्टचक्षुराद्युपेतो यथावद् वस्तुनिकुरम्यं सम्यगवलोकमानो वेदयतेऽम-
 न्दमानन्दसन्दोहम्, तत एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थं दर्शनावरणानन्तरं वेदनीयग्रहणम् । वेदनीयं च
 सुररदुःखे जनयति, अर्माष्टानमीष्टविषयसम्बन्धे चावश्यं संसारिणां रागद्वेषौ, तौ च मोहनी-
 यहेतुकौ, तत एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थं वेदनीयानन्तरं मोहनीयग्रहणम् । मोहनीयमूढाश्च जन्तवो
 बह्वारम्भपरिग्रहप्रभृतिकर्मादानासक्ता नरकाघायुष्कमारचयन्ति, ततो मोहनीयानन्तरमायुर्ग्रह-
 णम् । नरकाघायुष्कोदये चावश्यं नरकगत्वादीनि नामान्युदयमायान्ति, तत आयुरनन्तरं
 नामग्रहणम् । नामकर्मोदये च नियमादुत्तरीचान्यतरगोत्रकर्मविषाकोदयेन भवितव्यम्, अतो
 नामग्रहणानन्तरं गोत्रग्रहणम् । गोत्रोदये चोच्चैः कुलोत्पन्नस्य प्रायो दानलाभान्तरायादिक्षयो
 भवति, राजप्रभृतीनां प्राचुर्येण दानलाभादिदर्शनात्; नीचैः कुलोत्पन्नस्य तु दानलाभान्तरा-
 याद्युदयः, नीचजातीनां तथादर्शनात्; तत एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थं गोत्रानन्तरमन्तरायग्रहणमिति
 ॥ ३ ॥ अथ 'यथोद्देशं निर्देशः' इति न्यायात् प्रथमं तावत् पञ्चधा ज्ञानावरणं व्यावित्या-
 सुराह—

महसुयओहीमणकेवलणि नाणाणि तत्थ महनारणं ।

धंजणचग्गहु चाउहा, मणनयणाविणिंदिययउक्का ॥ ४ ॥

इह ज्ञानशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धाद् मतिज्ञानम्, श्रुतज्ञानम्, अविज्ञानम्, "मण ति"
 पदैकदेने पदसमुदायोपचारात् मनःपथवृत्तानं मनःपर्यायज्ञानं वा, केवलज्ञानम् । तत्र "बुद्धिं
 मणिं च ज्ञाने" मननं मतिः, यद्वा मन्यते—इन्द्रियमनोद्वारेण नियतं वस्तु परिच्छिद्यतेऽनयेति
 मतिः—योग्यदेशावस्थितवस्तुविषय इन्द्रियमनोनिमित्तोऽवगमविशेषः, मतिश्च सा ज्ञानं च
 मतिज्ञानम् । इदं चाऽऽगमे आभिनिबोधिकज्ञानमुच्यते ।

यदाह भगवान् देवर्द्धिद्यमाश्रमणः—

मोण पंचदिहं पत्तधं, तं जहा—आभिनिबोहियनारणं मुयनारणं ओहिनारणं मणपञ्चनारणं
 केवलनारणं । (नन्दी पत्र ६५-१) ।

तत्र चायनाभिनिबोधिकज्ञानशब्दार्थः—अभि—इत्यामिमुप्ये, नि—इति नैपत्ये, तदव्या-
 भिमुरा—वस्तुयोग्यदेशावस्थानापेक्षा नियतः—इन्द्रियमनः समाश्रित्य स्वस्वविषयापेक्षी बोधनं
 बोधोऽभिनिबोधः, ॥ एयाऽऽभिनिबोधिकम्, जिनयादेगृत्तिगणत्वादिवपूदत्तयः, अभिनि-
 बुध्यत इत्यभिनिबोध इति वर्तते ित्तादित्वाद् वा, यद्वाऽभिनिबुध्यते जानना ॥ इत्यभि-
 निबोध इति, वनेति पन्, ॥ एयाऽऽभिनिबोधिकमिति तथैव, आभिनिबोधिकं च तद्

ज्ञानं चाऽऽभिनिबोधिकज्ञानम् । तथा श्रवणं श्रुतम्—अभिलाषपञ्चविधार्थग्रहणहेतुरुपलब्धिविशेषः, एवमाकारं वस्तु घटशब्दाभिलाष्यं जलपारणाद्यर्थक्रियासमर्थमित्यादिरूपतया प्रधानीकृतत्रिकालसाधारणसमानपरिणामः शब्दार्थपर्यालोचनानुसारी इन्द्रियमनोनिमित्तोऽवगमविशेष इत्यर्थः, श्रुतं च तद् ज्ञानं च श्रुतज्ञानम् । तथाऽवधानमवधिः—इन्द्रियाद्यनपेक्षमात्मनः साक्षादर्थग्रहणम्, अत एवेदं प्रत्यक्षज्ञानम् । यदुक्तं नन्द्यध्यायने—

‘नोइन्द्रियपञ्चकसं त्रिविहं पञ्चकं, तं जह्या—ओहिनाणपञ्चकसं गणपञ्चवनाणपञ्चकसं केवलनाणपञ्चकसं (नन्दी पत्र ७६-२) ।

अथवा अवशब्दोऽयःशब्दार्थः, अव—अघोऽघो विस्तृतं वस्तु धीयते—परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यवधिः, यद्वा अवधिः—मर्यादा रूपिण्वेव द्रव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपा, तदुपलक्षितं ज्ञानमप्यवधिः, अवधिश्च तद् ज्ञानं चावधिज्ञानम् । तथा परिः—सर्वतोभावे, अवनम् अवः, “तुदादिभ्योऽन्कौ” इत्यधिकारेऽक्तितौ चेत्यनेन औणादिकोऽकाशप्रत्ययः, अवनं गमनं वेदनमिति पर्यायाः, परि अवः पर्यवः, मनसि मनसो वा पर्यवो मनःपर्यवः—सर्वतस्तत्परिच्छेद इत्यर्थः, मनःपर्यवश्च स ज्ञानं च मनःपर्यवज्ञानम् । यद्वा मनःपर्यायज्ञानम्, तत्र संज्ञिभिर्जीवैः फाययोगेन गृहीतानि मनःप्रायोग्यवर्गणाद्रव्याणि चिन्तनीयवस्तुचिन्तनव्यापृतेन मनोयोगेन मनस्त्येन परिणमव्याऽऽलम्ब्यमानानि मनांसीत्युच्यन्ते, तेषां मनसां पर्यायाः—चिन्तनानुगताः परिणामा मनःपर्यायाः, तेषु तेषां वा स्वन्धि ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानम्; यद्वा आत्मभिर्वस्तुचिन्तने व्यापारितानि मनांसि पर्येति—अवगच्छतीति मनःपर्यायम्, “कर्मणोऽण्” (सि० ५-१-७२) इति अणुप्रत्ययः, मनःपर्यायं च तद् ज्ञानं च मनःपर्यायज्ञानम् । तथा केयलम्—एकं मत्यादिज्ञानरहितत्वात् “नेहृग्मि उ छाउमत्थिए नाणे” (भाव० नि० गा० ५३९) इति वचनप्रामाण्यात् ।

आह—यदि मत्यादीनि ज्ञानानि स्वस्वावरणक्षयोपशमभावेऽपि प्रादुःपन्ति ततो निःशेषतः स्वस्वावरणक्षये सुतरां भवेयुश्चारित्रपरिणामवत्, तत् कथं तेषां तदानीमभावः ? आह च—
आवरणदेसविगमे, जाहं विज्जंति मइमुयार्हणि ।

आवरणसर्वविगमे, कह ताहं न हुंति जीवस्स ? ॥ इति ।

उच्यते—इह यथा सहस्रमानोरतिसमुज्जतघनाघनपनपटलान्तरितस्यापान्तरालावस्थितकटकुट्याद्यावरणविवरमविष्टः] प्रकाशो घटपटादीन् प्रकाशयति, तथा केवलज्ञानावरणावृतस्य केवलज्ञानस्यापान्तरालमतिज्ञानावरणादिक्षयोपशमरूपविवरविनिर्गतः प्रकाशो जीवादीन् प्रकाशयति, स च तथा प्रकाशयन् मतिज्ञानमित्यादिलक्षणं तत्तत्क्षयोपशमानुरूपमभिधानमुद्ब्रह्मतिः; ततो यथा सकलघनपटलकटकुट्याद्यावरणापगमे स तथाविधः प्रकाशः सहस्रमानोरत्पटलरूपो न भवति किन्तु सर्वात्मना स्फुटरूपोऽन्य एव, तथेहापि सकलकेवलज्ञानावरणमतिज्ञानाद्या-

१ नोइन्द्रियप्रत्यक्षं त्रिविधं प्रकृतम्, तद्यथा—अवधिज्ञानप्रत्यक्षं मनःपर्यवज्ञानप्रत्यक्षं केवलज्ञानप्रत्यक्षम् ॥
२ नष्टे तु छाप्रस्थिके ज्ञाने ॥ ३ आवरणदेसविगमे, यानि विद्यन्ते मतिश्रुतादीनि । आवरणसर्व (सर्वावरण) विगमे, कथं तानि न भवन्ति जीवस्य ? ॥

वरणविलये न तथाविधो मतिज्ञानादिसंज्ञितः केवलज्ञानस्य प्रकाशो भवति, किन्तु सर्वात्मना यथावस्थितं वस्तु परिच्छिन्दन् परिस्फुटरूपोऽन्य एवेत्यदोषः ।

उक्तं च श्रीपूज्यैः—

कटविवरागयकिरणा, मेहंतरियस्स जह दिणेषस्स ।

ते कडमेहावगमे, न हुंति जह तह इमाहं पि ॥

अन्यैरपि न्यागादि—

मलविद्धमणेर्व्यक्तिर्यथाऽनेकप्रकारतः ।

कर्मविद्धात्मविज्ञसिद्धयाऽनेकप्रकारतः ॥

यथा जात्यस्य रक्तस्य, निःशेषमलहानितः ।

स्फुटैकरूपाऽमिव्यक्तिर्विज्ञसिद्धद्वयात्मनः ॥

अन्ये पुनराहुः—सन्त्येव मतिज्ञानादीन्यपि सयोगिकेवस्थादौ, केवलमफलत्वात् सन्त्यपि तदानीं न विदक्ष्यन्ते, यथा सूर्योदये नक्षत्रादीनि । उक्तं च—

अज्ञे आभिणिवोहियणाणाहंणि वि जिणस्स विज्जंति ।

अफलाणि य सूरुदए, जहेव नक्खत्तमाहंणि ॥

शुद्धं वा केवलम्, तदावरणमलकलङ्कपङ्कपगमात् । सकलं वा केवलम्, तत्प्रथमतयैव निःशेषतदावरणविगमतः संपूर्णोत्पत्तेः । असाधारणं वा केवलम्, अनन्यसदृशत्वात् । अनन्तं वा केवलम्, ज्ञेयानन्तत्वात् अपर्यवसितानन्तकालमस्यायित्वाद्वा । निर्याघातं वा केवलम्, लोकेऽलोके वा कापि व्याघाताभावात् । केवलं च तद् ज्ञानं च केवलज्ञानं यथावस्थितसमस्तभूतमवद्विधाविभावसमावावभासि ज्ञानमिति भावना ।

आह—नन्वेतेषां पञ्चानां ज्ञानानामित्थं कमोपन्यासे किं कारणम् ? उच्यते—इह मति-
श्रुते तावदेकत्र वक्तव्ये, परस्परमनयोः स्वामिकालकारणविषयपरोक्षत्वसाधर्म्यात् । तथाहि—
य एव मतिज्ञानस्य स्वामी स एव श्रुतज्ञानस्य य एव श्रुतज्ञानस्य स्वामी स एव मतिज्ञानस्यापि
“ज्ञेयं महनाण तत्थ सुयनाणं, तत्थ सुयनाणं तत्थ महनाणं” (नन्दी पत्र १४०-१)
इत्यादिवचनप्रामाण्यात्, ततः स्वामिसाधर्म्यम् । तथा यावानेव मतिज्ञानस्य स्थितिकालस्तावानेव
श्रुतज्ञानस्यापि, तत्र प्रवाहापेक्षयाऽतीतानागतवर्तमानरूपः सर्वकालः, अप्रतिपत्तिरैकजीवापेक्षया
पर्यपष्टिसागरोपमाणि समभिन्नानि, उक्तं च—

दो धारे विलयाइमु, गयम्स तिलऽभुण अहव ताहं ।

अइरेणं गरमविणं, नाणार्जीवाण सइद्धा ॥ (विदे० गा० २७६२)

इति फालसाधर्म्यम् । यथा चेन्द्रियनिमित्तं मतिज्ञानं तथा श्रुतज्ञानमपीति कारणसाध-

१ कटविवरागयकिरणा, मेहन्तरियस्स यथा दिनचर्य । ते कटविवरागमे, न भवन्ति यथा तथेमान्यपि ॥
२ अन्ये आमिनिशेषविज्ञानादीन्यपि जिनस्य विज्जन्ते । अफलाणि च सूर्योदये यथैव नक्षत्रादीनि ॥ ३ यत्र
मतिज्ञानं तत्र श्रुतज्ञानं यत्र श्रुतज्ञानं तत्र मतिज्ञानम् ॥ ४ दो धारे दो-धारास्तु, गयम्स ज्ञानं (वारात्)
अच्युतेऽप्यथा तानि (जायतामि ६६) । अतिरेकं गरमविणं नाणानागतं वर्तमानं ॥

म्यम् । तथा यथा मतिज्ञानमादेशतः सर्वद्रव्यादिविषयमेवं श्रुतज्ञानमपि इति विषयसाधर्म्यम् । यथा च मतिज्ञानं परोक्षं तथा श्रुतज्ञानमपि इति परोक्षत्वसाधर्म्यम् । तत इत्थं स्वाभ्यादि-
साधर्म्यादेते मतिश्रुते नियमादेकत्र वक्तव्ये, ते चावध्यादिज्ञानेभ्यः प्रागेव, तद्भावा एवाऽव-
ध्यादिसद्भावात् । उक्तं च—

जं सामिकालकारणविसयपरोक्षसत्तणेहि तुल्यं ।

तन्मात्रे सेसाणि य, तेनाऽऽईए महसुयाई ॥ (विशे० गा० ८५)

ननु भवतामेकत्र मतिश्रुते, प्रागेव चावध्यादिभ्यः, परमेतयोरेव मतिश्रुतयोर्मध्ये पूर्वं
मतिः पश्चात् श्रुतमित्येव तत् कथम् ? उच्यते—मतिपूर्वेत्वात् श्रुतज्ञानस्य, तथाहि—सर्व-
त्रापि पूर्वमवग्रहादिरूपं मतिज्ञानमुदयते पश्चात् श्रुतम् । यदाह निषिद्धजडिमसम्भारतिर-
स्कारतरणिः श्रीजिनमद्रगणिसुमारभमणः—

मैइपुवं सुयमुत्तं, न मई सुयपुविया विसेसोऽयं ।

पुवं पालणपूरणमायाओ वं मई तस्स ॥ (विशे० गा० १०५)

नन्दध्वयनचूर्णावप्युक्तम्—

तेसुं वि य महपुवयं सुयं ति किष्वा पुव महनाणं कयं, तप्पिट्ठओ सुयं ति ॥ (पत्र ११)

आह—यदि स्वामित्वादभिरनयोरभेदस्तर्हि द्वयोरप्येकत्वमस्तु, भेदहेत्वभावाद् अभेदहेतूनां
चामिहितत्वात्, तदयुक्तम्, भेदहेत्वभावस्यासिद्धत्वात् । तथाहि—स्वाभ्यादिभिरभेदे सत्यपि
लक्षणभेदादनयोर्भेदः, तथाहि—मन्यते योग्योऽर्थोऽनयेति मतिः, श्रवणं श्रुतमित्यादि । तथा
हेतुफलभावाद् भेदः, तथाहि—मतिज्ञानं श्रुतस्य कारणम्, श्रुतं तु कार्यम् । यच्च यदुत्कर्षापक-
र्षवशादुत्कर्षापकर्षमाह तत् तस्य कारणम्, यथा घटस्य मृत्पिण्डः, तथाहि—श्रुतेष्वपि बहुषु
ग्रन्थेषु यद्विषयं स्मरणमीहाऽपोहादि वाऽधिकतरं प्रवर्तते स ग्रन्थः स्फुटतरः प्रतिभाति न
शेषः । तथा भेदभेदाद् भेदः, तथाहि—मतिज्ञानमष्टाविंशत्यादिभेदम्, श्रुतज्ञानं तु चतुर्द-
शादिभेदम् । तथा इन्द्रियविभागाद् भेदः, तत्पतिपादिका चेयं पूर्वान्तर्गता गाथा—

सोईदिओवल्लदी, होइ सुयं सेसयं तु महनाणं ।

मुत्तुं दधसुयं, अक्खरलंभो च सेसेसु ॥ (विशे० गा० ११७)

तथा वैत्कसमं मतिज्ञानं कारणत्वात्, ईश्वरसमं श्रुतज्ञानं तत्कार्यत्वादित्यप्यनयोर्भेदनिबन्ध-
नम् । तथा इतश्च भेदः—मतिज्ञानमनक्षरं साक्षरं च, तथाहि—अवग्रहज्ञानमनक्षरम्, तस्यानि-
र्देश्यसामान्यमात्रप्रतिभासात्मकतया निर्विकल्पत्वात् ; ईहादिज्ञानं तु साक्षरम्, तस्य परामर्शो-
दिरूपतयाऽवश्यं वर्णाऽऽरूपितत्वात् ; श्रुतज्ञानं पुनः साक्षरमेव, अक्षरमन्तरेण शब्दार्थपर्यालो-
चनस्यानुपपत्तेः । तथा इतश्च भेदः—मूककल्पं मतिज्ञानम्, समात्रप्रत्यायकत्वात् ; अमूककल्पं

१ यत् सामिकालकारणविषयपरोक्षत्वैल्लुत्ये । तद्भावे कोषाणि च तेनाऽऽदौ मतिश्रुते ॥ २ मतिपूर्वं श्रुत-
त्वं ॥ मति श्रुतपूर्विका विशेषोऽयम् । पूर्वं पाठनपूरणभावात् मन्यतिसत्य (श्रुतस्य) ॥ ३ तयोरेपि च मति-
पूर्वकं श्रुतमिति कृत्वा पूर्वं मतिज्ञानं कृतं तत्तुल्यं श्रुतमिति ॥ ४ श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिं भवति श्रुतशेषकं तु
मतिज्ञानम् । मुक्ता इत्यश्रुतमक्षरत्वमथ कोषेषु ॥ ५ लक्ष्मणस्य ॥ ६ रत्नप्रदस्य ॥ ७ मिथितत्वात् ॥

श्रुतज्ञानम्, स्वपरप्रत्यायकत्वात् । तथा चामूनेव हेतून् सगृहीतवान् भाष्यसुधाभूमोनिधिः—
स्वसंज्ञमेवा हेतुफलभावो मेयइदियविभागा । ।

।) धाग्वस्तरमूयेवरमेया मेओ महसुयाणं ॥ (विशेष० गा० ९७)

तथा कालविपर्ययसामित्वलाभसाधर्म्यान्मतिश्रुतज्ञानानन्तरमवधिज्ञानम्, तथाहि—अप्रति-
पत्तितैकसत्त्वाधारापेक्षयाऽवस्थितिकालोऽवधिज्ञानस्य षट्षष्टिसागरोपमाणि । तथा यथैव मतिश्रु-
तज्ञाने मिथ्यात्वोदयतो विपर्ययताभासादयतस्तथाऽवधिज्ञानमपि, तथाहि—मिथ्यादृष्टेः सतस्ता-
न्येन मतिश्रुतावधिज्ञानानि मत्तज्ञानश्रुताज्ञानविभज्ज्ञानानि भवन्ति । उक्तं च—

आद्यत्रयमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसमुक्तम् ॥ (प्रश्न० पृथ २२७) इति ।

तथा य एव मतिश्रुतयोः स्वामी स एवावधिज्ञानस्यापि । तथा विभज्ज्ञाननिस्त्रिधादेः
सम्यादर्शनावाप्तौ युगपदेव मतिश्रुतावधिज्ञानानां लाभसंभवस्ततो लाभसाधर्म्यम् । अवधिज्ञा-
नानन्तरं च छद्मस्यविषयभावप्रत्यक्षत्वसाधर्म्यान्मनःपर्यायज्ञानमुक्तम्, तथाहि—यथाऽवधिज्ञानं
छद्मस्यस्य भवति तथा मनःपर्यायज्ञानमपि इति छद्मस्यसाधर्म्यम् । तथा यथाऽवधिज्ञानं रूपि-
द्रव्यविषय तथा मनःपर्यायज्ञानमपि, तस्य मनःपुद्गलाऽऽलम्बनत्वाद् इति विषयसाधर्म्यम् ।
तथा यथाऽवधिज्ञानं क्षायोपशमिके भावे वर्तते तथा मनःपर्यायज्ञानमपि इति भावसाधर्म्यम् ।
तथा यथाऽवधिज्ञानं प्रत्यक्षं तथा मनःपर्यायज्ञानमपि इति प्रत्यक्षत्वसाधर्म्यम् । उक्तं च—

कालविवज्जयतामितलामसाहम्भजोऽपही तपो ।

माणसमित्तो छुडमस्थविसयभावाइसाहम्भा ॥ (विशेष० गा० ८७)

तथा मनःपर्यायज्ञानानन्तरं केवलज्ञानस्योपन्यासः, सर्वोत्तमत्वाद् अप्रमत्तयतित्वामिसाध-
र्म्यात् सर्वावसाने लाभश्च । तथाहि—सर्वाण्यपि मतिज्ञानादीनि ज्ञानानि देशतः परिच्छेद-
कानि, केवलज्ञानं तु सकलवस्तुसोमपरिच्छेदकं सर्वोत्तमम्, सर्वोत्तमत्वाच्चान्ते सर्वशिर शे-
खरकैरुपपन्नस्य । तथा यथा मनःपर्यायज्ञानमप्रमत्तयतरेवोत्पद्यते तथा केवलज्ञानमपि
इत्यप्रमत्तयतित्वामिसाधर्म्यम् । तथा, यः सर्वाण्यपि ज्ञानानि समासादयितुं योग्यः ॥ नियमात्
सर्वज्ञानावसाने केवलज्ञानमवाप्नोति, ततः सर्वान्ते केवलमुक्तम् । उक्तं च—

अन्ते केवलमुत्तमजइसामित्तावसागलामाओ ॥ (धर्मसं० गा० ८५) इति ॥

ध्यास्यातानि नामसंस्कारमात्रेण पञ्चापि ज्ञानानि । अयामून्येव सविस्तरं व्याचिख्यासुः
प्रथमं मतिज्ञानं प्रकटयन्त्याह—“तस्य महनाण” इत्यादि । ‘तत्र’ तेषु पञ्चसु ज्ञानेषु मतिज्ञान-
मष्टाविंशतिमेवं भवतीत्युत्तरगाथायां सम्बन्धः । इह किल द्वेधा मतिज्ञानम्—श्रुतनिश्चितमश्रु-
तनिश्चितं च । तत्र च यत् प्रायः श्रुताभ्यासमन्तरेणापि सहजविशिष्टस्योपशमवशादुत्पद्यते
सद् अश्रुतनिश्चितमौत्पत्तिकयादिबुद्धिचतुष्टयम्, यदाह श्रीदेवद्विवाचकः—

१ लक्षणमेवाद् हेतुफलभावतो भेदेन्द्रियविभागात् । वल्काखरमूकेतरमेराद्वेते मतिश्रुतयो ॥ २ ०ले
मतिश्रुतयोरिवावधिं ॥ ग० २० ॥ ३ कालविपर्ययसामित्वलाभसाधर्म्यतोऽवधि सतः । मानसं (मनःपर्यायं)
इतः छद्मस्यविषयभावादिसाधर्म्यात् ॥ ४ ०क्षणे उप० क० ४० ॥ ५ अन्ते केवलमुत्तमयतित्वा-
मितानसामलभापु ॥

‘से किं तं महनाणं ? महनाणं दुविहं पत्रचं, तं जहा—सुयनिस्सियं च अस्सुयनिस्सियं च । से किं तं अस्सुयनिस्सियं ? अस्सुयनिस्सियं चउविहं पत्रचं, तं जहा—

उप्पत्तिया वेणइया, कम्मिया पैरिणामिया ।

बुद्धी चउविहा वुत्ता, पंचमा भोवल्लमई ॥ (नन्दी पत्र, १४४-१) ।

तत्रौत्पत्तिकी बुद्धिर्यथा रोहकस्य । वैनयिकी बुद्धिः पददर्शनात्कारिण्यादिशायरुच्छात्र-
स्येव । कर्मजा कर्मरुस्येव । पारिणामिकी श्रीवज्रस्वामिन इव । यत्तु पूर्वं श्रुतपरिकर्मितमतेर्व्य-
वहारकाळे पुनरश्रुत्वानुसारितया समुत्पद्यते तत् श्रुतनिश्चितम् । यदुक्तं श्रीविशेषावयवके—

पुंघं सुयपरिकम्मियमहस्स जं संपयं सुयाईयं ।

तं निस्सियमियरं पुण अणिस्सियं महचउकं तं ॥ (विशेषे० गा० १६९)

तच्चतुर्था भवति, तद्यथा—अवग्रह ईहा अपायः धारणा । यदाह—

‘से किं तं सुयनिस्सियं महनाणं ? सुयनिस्सियं महनाणं चउविहं पत्रचं, तं जहा—
उग्गहो ईहा अपाय धारणा ॥ (नन्दी पत्र १६८-१)

पुनरवग्रहो द्वेषा—व्यञ्जनावग्रहः अर्थावग्रहश्च । आह च—

‘से किं तं उग्गहे ? उग्गहे दुविहे पर्मेत्ते, तं जहा—वज्जणुग्गहे अत्थुग्गहे य ॥ (नन्दी
पत्र १६८-२)

तत्र व्यज्यते—प्रकटीक्रियतेऽनेनार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनम् । आह च—

‘वज्जिज्जइ जेणरथो पडु घ दीवेण वज्जण तं च । (विशेषे० गा० १९४)

तद्योपकरणेन्द्रियं कदम्बपुष्पातिमुर्चकपुष्पक्षुरप्रनानाकृतिसंस्थितमोत्राग्राणरसनस्पर्शनलक्षणं
शब्दगन्धरसस्पर्शपरिणतद्रव्यसङ्घातो वा । ततश्च व्यञ्जनेनोपकरणेन्द्रियेण व्यञ्जनानां शब्दा-
दिपरिणतद्रव्याणामवग्रहणं परिच्छेदबन्धमेकस्य व्यञ्जनशब्दस्य लोपाद्व्यञ्जनावग्रहः, किमपीद-
मित्यव्यक्तज्ञानरूपार्थावग्रहादयोऽव्यक्ततरं ज्ञानमित्यर्थः । अयं चतुर्था । यदाह सूत्रकृत्—
“वज्जणवग्गहु चउह” इति स्पष्टम् । चातुर्विध्यमेव भावयति—“मनोनयनविणिदियचउक्क” इति
मनश्च मानसं नयनं च लोचनं मनोनयने, मनोनयने विना मनोनयनविना, “नाम नामै-
काप्ये समासो बहुलम्” (सि० ३-१-१८) इति समासः । इन्द्रियाणां चतुष्कमिन्द्रियच-
तुष्कं तस्माद् इन्द्रियचतुष्कात्, अत्र “गम्ययपः कर्माचारै” (सि० २-२-७४) इति
पञ्चमी । मनोनयनवर्जमिन्द्रियचतुष्कमाश्रित्य व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्था भवतीति भावार्थः ।

१ अथ किं तद् मतिज्ञानम् ? मतिज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—श्रुतनिश्चितं चाश्रुतनिश्चितं च । अथ किं
तदश्रुतनिश्चितम् ? अश्रुतनिश्चितं चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—औत्पत्तिकी वैनयिकी, कर्मजा पारिणामिकी । बुद्धि-
श्रुतविधा प्रोक्षा, पञ्चमी लोपकस्येते ॥ २ ‘परि’ ख० ग० ॥ ३ पूर्वं श्रुतपरिकर्मितमतेर्वैद साम्प्रतं श्रुता-
दीतं । तद् निश्चितमितरत् पुनरनिश्चितं मतिचतुष्कं तत् ॥ ४ अथ किं तद् श्रुतनिश्चितं मतिज्ञानम् ? श्रुत-
निश्चितं मतिज्ञानं चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—अवग्रह ईहा अपाय धारणा ॥ ५ अथ कोऽयवग्रहः ? अव-
ग्रहो द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—व्यञ्जनावग्रहोऽर्थानवग्रहश्च ॥ ६ ‘जते वज’ क० ख० ॥ ७ व्यज्यते येनार्थः
घट इव दीपेन व्यञ्जनं तच्च ॥ ८ ‘वत्तन्नु’ क० । ‘ऊण्णचन्नु’ ख० ॥

उक्तं च नन्द्यध्ययने—

से' किं तं वंजणुमहे ? वंजणुमहे चउविहे पजते, तं जहा—सोईदियवंजणुमहे घाणि-
दियवंजणुमहे रसणिदियवंजणुमहे फासिंदियवंजणुमहे ॥ (नन्दी पत्र १६९-२)

मनोनयनयोर्वर्जनं किमर्थम् ? इति चेद् उच्यते—मनोनयनयोरप्राप्तकारित्वात्, अप्राप्त-
कारित्वं च विषयकृतानुग्रहोपघातशून्यत्वात्, प्राप्तकारित्वे पुनरनलजलशून्यादीनां चिन्तनेऽ-
वलोकने च दहनक्लेदनपाटनादयः स्युः । अत्र च विषयदेशं गत्वा न पश्यति, प्राप्तं चार्थं नाल-
भ्यत इत्येतावन्नियम्यते, मूर्तिमता पुनः प्राप्तेन भवत एवानुग्रहोपघातौ दिनकरकिरणादिनेति ।

अन्यस्त्वाह—व्यवहितार्थानुपलब्धेरनुमानात् प्राप्तकारित्वं लोचनस्येति, एतदयुक्तम्, अनै-
कान्तिकत्वात्, काचाग्रपटलस्फटिकान्तरितस्याप्युपलब्धेः । स्यादेतत्, नायना रश्मयो निर्गत्य
तमर्थं गृह्णन्तीति दर्शनरश्मीनां तैजसत्वात् तेजोद्रव्यैरपतिस्वलनाददोष इति, एतदप्ययुक्तम्,
महाज्वालादौ पतिस्वलनोपलब्धेरित्यत्र बहु वक्तव्यम् तत्तु नोच्यते, ग्रन्थगहनताप्रसङ्गात् ।

व्यञ्जनावग्रहस्य च कालो जघन्य आवलिकासङ्घनेयमागतुल्यः, उल्लूक आनम्राणपृथक्त्वम् ।
उक्तं च—

वंजणुमहकालो, आवलियवसंस्रमागतुल्यो उ ।

धोवो उक्कोसो पुण, आणापाणप्पहुत्ति ति ॥ इति ॥ ४ ॥

उक्तश्चतुर्धा व्यञ्जनावग्रहः । अथार्थावग्रहादीन् व्याचिर्यामुग्राह—

अत्थुग्गहईहावायधारणा करणमाणसेहिं छहा ।

इय अट्ठवीसभेयं, चउदसहा वीसहा व सुयं ॥ ५ ॥

अर्थत इत्यर्थस्तस्य शब्दरूपादिभेदानामन्यतरेणापि भेदेनानिर्धारितस्य सामान्यरूपस्वाधम-
हणमर्थवग्रहः, किमपीदमित्यव्यक्तज्ञानमित्यर्थः । स च करणमानसैः षोढा भवति, तत्र कर-
णानि चेन्द्रियाणि पञ्च मानसं च मनः करणमानसानि सैः । करणमानसैः कृत्वा । इदमुक्तं
भवति—श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहः १ चक्षुरिन्द्रियार्थावग्रहः २ घ्राणेन्द्रियार्थावग्रहः ३ रसने-
न्द्रियार्थावग्रहः ४ स्पर्शनेन्द्रियार्थावग्रहः ५ मानसार्थावग्रहः ६ इति षोढाऽर्थावग्रहः । तथा-
ऽवगृहीतस्यैव वस्तुनः 'किमयं भवेत् स्थाणुरेव ? न तु पुरुषः' इत्यादिवस्तुधर्मान्वेषणात्मकं
ज्ञानचेष्टनमीहा, ईहनमीहेति कृत्वा ।

अरण्यमेतत् सविताऽष्टमागतो, न चाधुना सम्भवतीह मानवः ।

प्रायस्सदेतेन खगादिभावा, मान्वं सैरारातिसमाननाम्ना ॥

इत्याद्यन्वयधर्मघटनव्यतिरेकधर्मनिराकरणाभिमुखतालिङ्गितो ज्ञानविशेष ईहेति हृदयम् ।
साऽपि करणमानसैः षोढैव । तथा ईहितस्यैव वस्तुनः स्थाणुरेवायमिति निश्चयात्मको बोधवि-
शेषोऽप्यायः, अयमपि करणमानसैः षोढा । तथा निश्चितस्यैवाविच्युतिस्मृतिवासनारूपं धरणं

१ अथ कोऽसौ व्यञ्जनावग्रहः ? व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्विधः प्रज्ञा, तथाया—श्रोत्रेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहो घ्राणेन्द्रिय-
व्यञ्जनावग्रहो रसनेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः स्पर्शेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः ॥ २ व्यञ्जनावग्रहकाल आवलिकासङ्घनेयमागतु-
ल्यस्तु । श्लोक उल्लूकः पुनरानम्राणपृथक्त्वमिति ॥ ३ स्थाणुरान्वेषणार्थः ॥

धारणा । साऽपि करणमानसैः बोद्धेव । अर्थावग्रहादीनां च कालप्रमाणमिदम्—

येमाह एकं समयं, ईहाऽवाया मुहुत्तमद्वं तु ।

कालमसत्त्वं संसं, च धारणा होइ नायवा ॥ (आ० नि० गा० ४) इति ।

पूर्वोक्तप्रकारेणार्थावग्रहादीनां चतुर्णां प्रत्येकं पद्धितत्वात् व्यञ्जनावग्रहभेदचतुष्टयेन सह श्रुतनिश्चितं मतिज्ञानमष्टाविंशतिभेदं भवति । अश्रुतनिश्चितेन त्वैतत्त्विकादिपुद्गिचतुष्टयेन सह द्वात्रिंशद्वेदं भवति । ज्योतिस्मरणमपि समतिक्रान्तसद्व्यातमवावगमस्वरूपं मतिज्ञानभेद एव । तथा चाचाराङ्गटीका—

ज्योतिस्मरणं स्वामिनिबोधिकविशेषः ॥ (पत्र २०-१)

अथवा “बहु१ बहुविध२ क्षिप्र३ऽनिश्चिता४ऽसन्दिग्ध५ ध्रुवाणां ६ सेतराणाम्” (तत्त्वा० अ० १ सू० १६) इति वचनादष्टाविंशतिरपि द्वादशधा भिद्यते । तथाहि—बहूनामपि श्रोतृणामविशेषेण प्राप्तिविषयस्येऽपि शङ्खमेर्यादितूर्यसमुदाये क्षयोपशमवैचित्र्यात् कश्चिदवग्रहादिभिर्बहु गृह्णाति, एकहेलास्फालितामामपि शङ्खमेर्यादितूर्याणां पृथक् पृथक् शब्दं गृह्णातीत्यर्थः १ । अपरस्त्वबहु गृह्णाति, अव्यक्ततूर्यध्वनिमेवोपलभत इत्यर्थः २ । अन्यस्तु योषिदादिवाचमानतामधुरमन्दत्वादिबहुपर्यायोपेतान् शङ्खादिध्वनीन् पृथक् पृथक् जानातीति बहुविधमाहीत्युच्यते ३ । एकद्विपर्यायोपेतांस्तु तानेव जानानोऽबहुविधमाही ४ । अन्यस्तु क्षिप्रमचिरेणार्थं जानाति ५ । अन्यस्तु विमृश्य चिरेणेति ६ । अन्यस्त्वनिश्चितमलिङ्गं गृह्णाति न पुनः पताकयेव देवकुलम् ७ । अपरस्तु पताकया देवकुलमिव लिङ्गनिधया गृह्णाति ८ । यद् असंशयं गृह्णाति तद् असन्दिग्धम् ९ । संशयोपेतं तु यद् गृह्णाति तत् सन्दिग्धम् १० । यद् एकदा गृहीतं तत् सर्वदैवावस्थं गृह्णाति न पुनः कालान्तरे तद्वहणे परोपदेशादिकमपेक्षते तद् भुवम् ११ । यत् पुनः कदाचिदेव गृह्णाति न सर्वदा तद् अभुवम् १२ । एवमेतैर्द्वादशभिर्भेदैरवग्रहादयः पूर्वोक्तभेदयुक्ता वस्तु गृह्णन्तीत्यष्टाविंशत्या द्वादशभिर्गुणितया त्रीणि शतानि षट्त्रिंशदधिकानि भवन्ति । बवाह भाष्यपीपूपपयोधिः—

जं बहुबहुविहस्त्रिप्पानिस्सिसयनिच्छियधुवेयरविमत्ता ।

पुणरुगहादजो तो, तं छत्तीस तिसयमेयं ॥

नैर्णासदसमूहं, बहुं पिहं मुणइ भिज्जाईयं ।

बहुविहमजेगजेयं, इक्किं निदमहुसई ॥

स्त्रिप्पमचिरेण तं चिय, सरुवजो तं अणिसिसयमलिं ।

निच्छियमसंसयं ज, धुवमच्चतं न य कयार्ई ॥ (विशे० गा० ३०७-९)

१ अवग्रह एकं समयगीहाऽप्यायौ मुहुत्तमद्वं (मिचमुहर्त) तु । कालमसत्त्वात् बहूपात् च धारणा भवति शातव्या ॥ २ ०५ पृथग् जां क० ख० ग० ॥ ३ ०५ मिश्रय वि० ख० घ० ङ० ॥ ४ यद् बहुबहुविध-क्षिप्रानिश्चितनिश्चितधुवेतरविभक्ता । पुनरवग्रहादयोऽस्तस्य षट्त्रिंशद्विंशतभेदम् ॥ ५ नानाशब्दसमूहं बहु पृथग् जानाति भिन्नजातिकम् । बहुविधमनेकभेदेनेक क्षिप्रमध्रुवादि ॥ ६ नाण षट् क० ख० ग० घ० ङ० ॥ ७ क्षिप्रमचिरेण तथैव स्वरूपाः तदनिश्चितमलिङ्गम् । निश्चितमसंशयं यद् भुवमसन्तं न न कदापि ॥

अश्रुतनिश्चितबुद्धिचतुष्टयेन सह चत्वारिंशदधिकानि त्रीणि शतानि मतिज्ञानस्य । मेदानां भवन्ति । यद्वा मतिज्ञानं चतुर्विधं द्रव्यक्षेत्रकालभावमेवात् । यदाहुर्निर्दलिताज्ञानसम्भारप्रसाराः श्रीदेर्चाद्विंशच्चक्रवरा— । । । । ।

‘तं समासञ्चो चउच्चिहं पञ्चत्तं, तं ब्रह्मा—दन्वञ्चो खेचञ्चो कालञ्चो भावञ्चो । दन्वञ्चो ऽ आभिणिबोहियनाणी आप्सेणं सञ्चदकाइ जाणह न पासइ । खित्त्तञ्चो णं आभिणिबोहियनाणी आप्सेणं सञ्च खित्तं जाणह न पासइ । कालञ्चो णं आभिणिबोहियनाणी आप्सेणं सञ्चकालं जाणह न पासइ । भावञ्चो णं आभिणिबोहियनाणी आप्सेणं सञ्चभावे जाणह न पासइ । (नन्दी पत्र १८३-२) इति ।) ।

व्याख्यातं सप्रपञ्चं मतिज्ञानम् । साम्प्रतं श्रुतज्ञानं व्याचिरूपासुराह—“चउदसहा वीसहा व सुय”ति ‘श्रुतं’ श्रुतज्ञानं ‘चतुर्दशया’ चतुर्दशमेव ‘विंशतिषा’ विंशतिप्रकारं वा भवतीति ॥ ५ ॥ तत्र प्रथमं श्रुतस्य चतुर्दश मेदान् व्याख्यानयन्नाह—

अप्सरसस्त्री सम्मं, सार्इअं खल्ल सपज्जवसियं च ।

गमियं अंगपविट्ठं, सत्त वि एए सपडिवक्खा ॥ ६ ॥

इह श्रुतशब्दः पूर्वगाथातः सम्बध्यते । सतोऽक्षरश्रुतं १ संज्ञिश्रुतं २ सम्यक्श्रुतं ३ सादिश्रुतं ४ सपर्यवसितश्रुतं ५ गमिकश्रुतम् ६ अङ्गप्रविष्टश्रुतम् ७ इत्येते सप्त मेदाः सप्ततिपक्षाः श्रुतस्य चतुर्दश मेदा भवन्ति । तथाहि—अक्षरश्रुतप्रतिपक्षम् अनक्षरश्रुतम् १ एवमसंज्ञिश्रुतं २ मिथ्याश्रुतम् ३ अनादिश्रुतम् ४ अपर्यवसितश्रुतम् ५ अगमिकश्रुतम् ६ अङ्गबाधश्रुतम् ७ इति । सत्राक्षरं त्रिधा—संज्ञाव्यञ्जनलक्ष्मिमेवात् । उक्तं च—

‘त सत्तावज्जणलद्धिसलियं तिविहमक्खरं भणिय ।

सुबहुलिविमेयनियय, सन्नक्खरमक्खरागातो ॥ (विशेषं गा० ४६४)

सुबहुयो या एता अष्टादश लिपयः भूयन्ते, तथाहि—

हसैलिवी १ भूयलिवी २, जक्खली ३ तह रक्खसी ४ य भोपवा ।

उड्डी ५ जवणि ६ हुल्लकी ७, कीरी ८ दविडी ९ य सिंघविया १० ॥

मौलविणी ११ नडि १२ नागरी १३, लाडलिपी १४ पारसी १५ य भोपवा ।

तह अनिमिचीय १६ लिपी, चाणकी १७ मूलदेवी य १८ ॥

१ ‘वगानक’ क० उ० ॥ २ तत् सप्तासतचतुर्विधं प्रकृतम्, तथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतः । द्रव्यतः गमिति वाक्यालङ्कारे (एव सर्वत्र) आभिनिबोधिज्ञानी आदेशेन सर्वद्रव्यानि जानाति न पश्यति । क्षेत्रतः आभिनिबोधिज्ञानी आदेशेन सर्वं क्षेत्रं जानाति न पश्यति । कालतः आभिनिबोधिज्ञानी आदेशेन सर्वं कालं जानाति न पश्यति । भावतः आभिनिबोधिज्ञानी आदेशेन सर्वान् भावान् जानाति न पश्यति ॥ ३ ‘कारं भव’ क० ख० ग० ॥ ४ तत् संज्ञाव्यञ्जनलक्ष्मिसहितं त्रिविधमक्षरं भणितम् । सुबहुलिविमेद-नियतं सप्तक्षरमक्षराक्षरं ॥ ५ हसैलिविभूतलिविपर्वणी तथा राड्डी च बोद्धव्या । औड्डी ववनी दुष्टडी कीरी द्राविडी च सिन्धविका ॥ ६ पुष्पी क० ख० ग० उ० ॥ ७ मल्लिनी नदी नवरी लाटलिपिः पारसी च बोद्धव्या । सपाड्डीमितिहा लिपिपञ्चस्य मूलदेवी य ॥

व्यञ्जनाक्षरमकारादि हकारपर्यन्तमुच्यते । तदेतद्विषयमज्ञानात्मा कर्मणि श्रुतकारणत्वादुपचारेण श्रुतम् । लब्ध्यक्षरं तु शब्दश्रवणरूपदर्शनादेरर्थप्रत्यायनगर्भाऽक्षरोपलब्धिः । यदाह—

जो अक्षरोवलंमो, सा लट्ठी तं च होइ विज्ञाणं ।

इन्दियमजोनिमित्तं, जो आवरणवसओवसमो ॥ (विशे० गा० ४६६)

ततोऽक्षरैरभिलाष्यभावानां प्रतिपादनप्रधानं श्रुतमक्षरश्रुतम् १। नन्वनभिलाष्या अपि किं केचिद्भावाः सन्ति, येनैवमुच्यतेऽभिलाष्यभावानां प्रतिपादनप्रधानं श्रुतम् इति, उच्यते— सन्त्येव । यदाहुः श्रीपूज्याः—

पणवणिज्जा भावा, अणंतमागो उ अणमिलप्याणं ।

पणवणिज्जाणं पुण, अणंतमागो सुबनिबद्धो ॥

जं चउदसपुष्पघरा, छट्ठाणगया परुप्परं हुंति ।

तेण उ अणंतमागो, पणवणिज्जाण जं सुत्तं ॥

अक्षरलंभेण समा, ऊणहिया हुंति मइविसेसेणं ।

ते वि हु मइविसेसा, सुयनाणन्मंतरे जाण (विशे० गा० १४१-४३)

अनक्षरश्रुतं द्वेद्वितशिरःकम्पनादिनिमित्तं मामाह्वयति वारयति चेत्यादिरूपमभिप्रायपरिज्ञानम् २। तथा संज्ञिश्रुतं तत्र संज्ञानं संज्ञा “उपसर्गादातः” (सि० ५-३-११०) इत्यङ्प्रत्ययः । सा च त्रिविधा—दीर्घकालिकी हेतुवादोपदेशिकी दृष्टिवादोपदेशिकी ।

यदाह भाष्यमुचाम्मोनिधिः—

ईह दीहकालिगी कालिगि सि सत्ता जया सुदीहं पि ।

संभरह भूयमिस्सं, चित्तेइ य किह णु कायवं ॥ (विशे० गा० ५०८)

जे पुण सचित्तेउं, इट्ठाणिट्ठेसु विसयवत्तुसु ।

वट्ठति नियत्तंति य, सदेहपरिवालणाहेउं ॥

पाएण संपयं विय, कालम्मि न यावि दीहकालंज्ञा ।

ते हेउवायसत्ती, निचिट्ठा हुंति अस्सणी ॥

संम्मदिट्ठी सत्ती, संते नाणे खओवसमियम्मि ।

अस्सणी मिच्छत्तम्मि दिट्ठिवाओवएसेणं ॥ (विशे० गा० ५१५-१७)

१ योऽक्षरोपलम्भः सा लब्धिस्तत्र भवति विज्ञानम् । इन्दियमजोनिमित्तं य आवरणस्योपशमः ॥ २ प्रज्ञापनीया भावा अनन्तभागस्त्वनभिलाष्याणाम् । प्रज्ञापनीयानां पुनरनन्तमात्रं सुबनिबद्धः ॥ ३ यच्चतुर्दश-पूर्वघराः यदस्थानगताः परस्परं भवन्ति । तेन लनन्तभागः प्रज्ञापनीयानां यत् सूत्रम् ॥ ४ सुत्तं क० य० ॥ ५ अक्षरलंभेन समा ऊनाधिका भवन्ति मतिविशेषैः । तानपि तु मतिविशेषान् श्रुतज्ञानाभ्यन्तरे जानीहि ॥ ६ इह दीर्घकालिकी कालिकीति संज्ञा यथा सुदीर्घमपि । सस्मरति भूतमेव च चिन्तयति च कथं नु कर्तव्यम् ॥ ७ ये पुनः सचित्तस्य इष्टाणिष्टेषु विषयवस्तुषु । कर्तव्ये निवर्तव्ये च स्वदेहपरिवालणाहेतोः ॥ ८ प्रायेण साम्प्रतमेव काले न चापि दीर्घकालज्ञाः । ते हेतुवादसंज्ञिनो निवेष्टा भवन्ति अवहितः ॥ ९ कासभा क० ॥ १० सम्पद्यतिः सङ्गी सति शब्दे क्षान्दोपशमिके । लक्ष्मी विष्यह्वे दृष्टिवादोपदेशेन ॥

ततश्च संज्ञा विद्यते येषां ते संज्ञिनः, परं सर्वत्राप्यागमे ये दीर्घकालिक्या सञ्ज्ञया संज्ञि-
नस्ते संज्ञिन उच्यन्ते, ततः संज्ञिनां श्रुतं सञ्ज्ञिश्रुतम् समनस्कानां मन सहितैरिन्द्रियैर्जनितं
श्रुतं सञ्ज्ञिश्रुतमिति भावः ३ । मनोरहितेन्द्रियञ्च श्रुतमसञ्ज्ञिश्रुतम् ४ । तथा सम्यग्दृष्टेरहंस्म-
णीतं मिथ्यादृष्टिप्रणीतं वा यथास्वरूपमवगमात् सम्यक्श्रुतम् ५ । मिथ्यादृष्टेः पुनरहं-
स्मणीतमितरद्वा मिथ्याश्रुतं, यथास्वरूपमनवगमात् ६ ।

आह—मिथ्यादृष्टेरपि मतिश्रुते सम्यग्दृष्टेरिव तदावरणकर्मक्षयोपशमसमुद्भवे सम्यग्दृष्टेरिव
पृथुबुधोदराचाकारं घटादिकं च संविदाते, तत् कथं मिथ्यादृष्टेरज्ञाने ? उच्यते—सदस-
द्विवेकपरिज्ञानाभावात् । तथाहि—मिथ्यादृष्टिः सर्वमप्येकान्तपुरःसरं प्रतिपद्यते, न भगवदु-
क्तस्याद्वादनीत्या; ततो घट एवायमिति यदा ब्रूते तदा तस्मिन् घटे घटपर्यायव्यतिरेकेण
शेषान् सत्त्वज्ञेयत्वप्रमेयत्वादीन् सतोऽपि धर्मानपलपति, अन्यथा घट एवायमित्येकान्तेनाव-
धारणानुपपत्तेः; घटः सन्नेवेति ब्रुवाणः पररूपेण नास्तित्वस्थानभ्युपगमात् पररूपतामसतीमपि
तत्र प्रतिपद्यते; ततः सन्तमसन्त प्रतिपद्यतेऽसन्तं च सन्तमिति सदसद्विशेषपरिज्ञानाभावा-
दज्ञाने मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते । इतश्च ते मिथ्यादृष्टेरज्ञाने, भवहेतुत्वात् । तथाहि—मिथ्यादृष्टीना
मतिश्रुते पशुवधमैधुनादीनां धर्मसाधकत्वेन परिच्छेदके, ततो दीर्घतरससारपथप्रवर्तिनी । तथा
यदृच्छोपलम्भादुन्मत्तकविकल्पवत् । तथाहि—उन्मत्तकविकल्पा यस्त्वनपेक्ष्यैव यथाकथञ्चित्
प्रवर्तन्ते; यद्यपि च ते कचिद्यथावस्थितवस्तुसवादिनस्तथापि सम्यग्यथावस्थितवस्तुतत्त्वपर्या-
लोचनाविरहेण प्रवर्तमानत्वात् परमार्थतोऽपारमार्थिकाः; तथा मिथ्यादृष्टीना मतिश्रुते यथा-
वद्वस्त्वविचार्यैव प्रवर्तन्ते, ततो यद्यपि ते कचिद्रसोऽयं स्पर्शोऽयमित्यादाववधारणाध्यवसा-
याभावे संवादिनी तथापि न ते स्याद्वादमुद्रापरिभावनतस्तथाप्रवृत्ते, किन्तु यथाकथञ्चित्,
अतस्ते अज्ञाने । तथा ज्ञानफलाभावाद्, ज्ञानस्य हि फलं हेयस्य हानिरुपादेयस्य चोपादानम्,
न च ससारात् परं किञ्चन हेयमस्ति, न च मोक्षात् परं किञ्चिदुपादेयम्, ततो भवमोक्षावेका-
न्तेन हेयोपादेयौ, भवमोक्षयोश्च हान्युपादाने सर्वसङ्गविरतेर्भवतः, ततः साऽवश्यं तत्त्ववेदिना
कर्तव्या, सैव च तत्त्वतो ज्ञानस्य फलम् । तथा चाह भगवानुमास्वातिवाचकः—

ज्ञानस्य फलं विरतिः, (प्रश्न० पृष्ठ० ७२) इति ।

सा च मिथ्यादृष्टेर्नास्तीति ज्ञानफलाभावादज्ञाने मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते । यदाह भाष्यसुधा-
म्नोनिधिः—

सैदसद्विसेषणाञ्चो, भवहेतु जहिच्छिञ्चोवलम्भाञ्चो ।

माणफलाभावाञ्चो, मिच्छहिद्विस्स अन्नाणं ॥ (विशेष० गा० ११५) इति ।

तथा—

“साईयं ७ सपज्जवसियं ८ अणार्हियं ९ अपज्जवसियं १० इच्चैयं दुवालसगं वुच्छित्ति-
नयट्ठयाए” साईयं सपज्जवसियं, अवुच्छित्तिनयट्ठयाए अणार्हियं अपज्जवसियं, तं समासञ्चो चउ-

१ सदसद्विशेषणाद्भवहेतुतो यदृच्छोपलम्भात् । ज्ञानफलाभावात्मिथ्यादृष्टेरज्ञानम् ॥ २ सादिक ७ सपर्य-
वसितम् ८ अनादिकम् ९ अपर्यवसितम् १० इत्येतत् द्वादश्याञ्च वुच्छित्तिनयार्थतया सादिक सपर्यवसितम्,
अभ्युच्छित्तिनयार्थतयाऽनादिकमपर्यवसितम्, तत् समासतत्त्ववृत्तिं प्रकृतम्, तथाचा—द्रव्यतः क्षेत्रतः—कालञ्चो

बिंदं पत्रत्तं, तं जहा—दवओ स्तितओ कालओ भावओ । दवओ णं सम्मसुयं एगं पुरिसं पडुच सार्इयं सपज्जवसियं, बहवे पुरिसे पडुच अणार्इयं अपज्जवसियं । स्तितओ णं पंच मरहाइं पंच परवयाइं पडुच सार्इयं सपज्जवसियं, पंच महाविदेहइं पडुच अणार्इयं अपज्जवसियं । कालओ णं उत्सप्पिणि अवसप्पिणि च पडुच सार्इयं सपज्जवसियं, नोउत्सप्पिणि नोअवसप्पिणि च पडुच अणार्इयं अपज्जवसियं” । नोउत्सप्पिणी नोअवसप्पिणी चेति कालो महाविदेहेषु ज्ञेयः, तत्रोत्सप्पिण्यवसप्पिणीलक्षणकालाभावात् । “भावओ णं जे जया जिणपन्नया भावा आषविज्जंति पण्णविज्जंति परूविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति ते तथा पडुच सार्इयं सपज्जवसियं, राओ-यसनियं पुण भावं पडुच अणार्इयं अपज्जवसियं, अहवा भवसिद्धियस्स सुयं सार्इयं सपज्जवसियं” । केवलज्ञानोत्पत्तौ तदभावात्, “नट्ठमि उ छाउमच्छिण नाणे” (आ० नि० गा० ५३९) इति यचनात् । “अभवसिद्धियस्स सुयं अणार्इयं अपज्जवसियं” । (नन्दी पत्र १९५-१) ।
इह च सामान्यतः श्रुतशब्देन श्रुतज्ञानं श्रुताज्ञानं बोध्यते । यदाह—

अविसेसियं सुयं सुयनाणं सुयअनाणं च ।

तथा गमाः—सहस्रापाठस्ये विद्यन्ते यत्र तद् गमिकम्, “अतोऽनेकसरात्” (सि० ७-२-६) इति इक्ष्मत्ययः, तत् प्रायो दृष्टिवादगतम् ११ । अगमिकम्—असहस्राक्षरालापकम्, तत् प्रायः कालिकश्रुतगतम्-१२ । अङ्गप्रविष्टं द्वादशाक्षीरूपम् १३ । तथाहि—

अद्वारस पयसहसा, आयारे १ दुगुण दुगुण सेसेसु ।

सूयगड २ ठाण ३ समवाम ४ भगवई ५ नायधम्मकदा ६ ॥

अंगं उवासगदसा ७, अंतगड ८ अणुत्तरोयवाइदसा ९ ।

पन्हायमारणं तह १०, निवायसुयमिगदसं अंगं ११ ॥

परिकम्म १ सुच २ पुवाणुओग ३ पुवगय ४ चूलिया ५ एवं ।

पण दिट्ठिवायमेया, चउदस पुणइं पुवगयं ॥

उप्पाए १ पयकोडी, अंगाणीयमि छन्नवइलक्खा ।

विरियपयाए ३ अरियप्पवाइ ४ ठक्खा सयरि सट्ठी ॥

भावतः । इत्यतः सम्मश्रुतं एकं पुराणं प्रतीत्य सादिकं सपर्यवसितम्, बहून् पुराणान् प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम् । श्रोत्रतः पथ भरतानि पर्येरवतानि प्रतीत्य सादिकं सपर्यवसितम्, पथ महाविदेहानि प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम् । आगत उत्सर्पिणीमवसर्पिणी च प्रतीत्य सादिकं सपर्यवसितम्, नोउत्सर्पिणी नोअवसर्पिणी च प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम् । भावतो ये यदा जिनप्रज्ञया भावा आषवस्यन्ते प्रशस्यन्ते प्ररूप्यन्ते दर्शयन्ते निदर्शयन्ते, ताव तदा प्रतीत्य सादिकं सपर्यवसितम्, साधोपशमिकं पुनर्भावं प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम् । अपवा भवसिद्धिद्वयं भुवं सादिकं सपर्यवसितम् । नटे तु छाजसिक्के ज्ञाये । अभवसिद्धिद्वयं श्रुतमनादिकमपर्यवसितम् ॥ १ अविसेपितं भुवं श्रुतज्ञानं श्रुताज्ञानं च ॥

२ अष्टादश पदसहस्राणि आचारे १ त्रिगुणद्विगुणानि शेषेभ्यः । सूत्रकृतस्य न ३ समत्राय ४ भगवती ५ कदा-परमरूपाः ६ ॥ अङ्गमुत्तमकदशा ७ अन्तर्गद ८ अणुत्तरोपपातिकदशा ९ । प्रशस्यकारणं १० तथा निवाहयुतमेक-दशमङ्गम् ११ ॥ परिकर्म १ सूच २ पूर्वोक्तयुगे ३ पूर्वगत ४ चूलिका ५ एवं । पथ दृष्टिवादमेतादनुर्दयं पूर्वाणि पूर्वगतम् ॥ उत्पदे १ पदकोटी अंगाणीये २ धम्मवतिनशाः । वीर्यप्रवादे ३ अश्विप्रवादे ४ एधाः सततिः पथिः ॥ १ अंगाणीयं क० द्वा० १० ॥

१ ऐमपऊणा कोडी, पयाण नाणप्पवायपुव्वमि ५ ।
 सच्चप्पवायपुवे ६, एगा पयकोडि छच्च पया ॥
 छधीसं पयकोडी, पुवे आबप्पवायनाममि ७ ।
 केम्मप्पवायपुवे ८, पयकोडी असिइलक्खजुया ॥
 पच्चवस्साणमिहाणे ९, पुवे जुलसीइ पयसयसहस्सा ।
 दंसपयसहसजुया पयकोडी विज्जापवायमि १० ॥
 कल्लाणनामधिज्जे ११, पुव्वमि पयाण कोडि छधीसा ।
 छप्पलक्खसकोडी, पयाण पाणाउपुव्वमि १२ ॥
 किरियाविसालपुवे १३, नव पयकोडीउ विंति समयविऊ ।
 सिरिलोकविन्दुसारे १४, सङ्खुवालस य पयलक्खा ॥

अङ्गवाङ्मथुतम् आवश्यकदशवैकालिकादि १४ इति ॥ ६ ॥

व्याख्यातं चतुर्विंशतिधा श्रुतम् । सम्प्रति विंशतिधा श्रुतं व्याख्यातवान्नाह—

पञ्चय१अक्षर२पय३संघाया४ पडियत्ति५ तह य अणुओगो६ ।

पाहुडपाहुड७पाहुड८वत्थू९पुवा१० य ससमासा ॥ ७ ॥

पर्यायश्च अक्षरं च पदं च सङ्घातश्च पर्यायाक्षरपदसङ्घाताः । “पडियत्ति” चि प्रति-
 पत्तिः, प्राकृतत्वात् लुप्तमिभक्तिको निर्देशः । तथा च ‘अनुयोगः’ अनुगद्धारलक्षणः । प्रामृत-
 प्रामृतं च प्रामृतं च वस्तु च पूर्वं च प्रामृतप्रामृतप्रामृतवस्तुपूर्वाणि । प्राकृतत्वात्लिङ्गव्यत्ययः ।
 यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे—“लिङ्गं व्यभिचार्येणि” । ‘च.’ समुच्चये । एते पर्यायादयः
 श्रुतस्य दश भेदाः कथम्भूताः ! इत्याह—“ससमास”चि समास—संक्षेपो ‘मीलक इत्यर्थः’,
 सह समासेन वर्तन्ते ससमासास्ततश्च प्रत्येकं सम्बन्धः । तथाहि—पर्यायः पर्यायसमासः,
 अक्षरम् अक्षरसमासः, पदं पदसमासः, सङ्घातः सङ्घातसमासः, प्रतिपत्तिः प्रतिपत्तिसमासः,
 अनुयोगः अनुयोगसमासः, प्रामृतप्रामृतं प्रामृतप्रामृतसमासः, प्रामृत प्रामृतसमासः, वस्तु
 वस्तुसमासः, पूर्वं पूर्वसमास इति विंशतिधा श्रुतं भवतीति गाथाक्षरार्थः । भावार्थस्त्वयम्—
 पर्यायो ज्ञानस्याशो विभागः पलिच्छेद इति पर्यायाः । तत्रैको ज्ञानांशः पर्यायः, अनेके तु
 ज्ञानांशाः पर्यायसमासः । एतदुक्तं भवति—लब्ध्यपर्यायस्य सूक्ष्मनिगोदजीवस्य यत् सर्वज्ञपन्यं
 श्रुतमात्रं तस्मादन्यत्र जीवन्तरे यः श्रुतः श्रुतज्ञानाशोऽविभागपतिच्छेदोदस्यते स पर्यायः १ ।
 ये तु व्यादयः श्रुतज्ञानविभागपलिच्छेदा नानाजीवेषु बद्धा लभ्यन्ते ते समुदिताः पर्यायसमासः
 २ । अकारादिलब्ध्यक्षराणामन्यतरदक्षरम् ३ । तेषामेव व्यादिसमुदायोऽक्षरसमासः ४ । पदं

१ एकपदोना कोटी पदानां ज्ञानप्रवादपूर्वं ५ । सत्यप्रवादपूर्वं ६ एका पदकोटी पदं च पदानि ॥ पडियत्तिः
 पदकोटी पूर्वं आत्मप्रवादनाममि ७ । कर्मप्रवादपूर्वं ८ पदकोटी अशीतिलसुनुता ॥ प्रख्यापयानामिहाणे ९ पूर्वं
 चतुरशीति पदनातसहस्राणि । दशपदसहस्रमुक्ता पदकोटी वियाप्रवादे १० ॥ कल्याणनामधेये ११ पूर्वं
 पदानां कोटि पडियत्ति । पदगणानामकोटी पदानां प्राणानु पूर्वं १२ ॥ क्रियाविसालपूर्वं १३ नव पदकोट्यो
 भवते समयविद । श्रीलोकविन्दुसारे १४ चार्धद्वादश च पदलक्षम् ॥

तु 'अर्थपरिसमाप्तिः पदम्' इत्याद्युक्तिसद्भावेऽपि येन केनचित्पदेनाऽष्टादशपदसहस्रादिप्रमाणा
 आचारादिग्रन्था गीयन्ते तदिह गृह्यते, तस्यैव द्वादशाङ्गश्रुतपरिमाणेऽधिकृतत्वात्, श्रुतमे-
 वानामेव चेह प्रस्तुतत्वात् । तस्य च पदस्य तथाविधाम्नायामावात् प्रमाणं न ज्ञायते । तत्रैकं पदं
 पदमुच्यते ५ । द्यादिपदसमुदायस्तु पदसमासः ६ । "भइ इंदिए य काए" (आ० नि०
 गा० १४) इत्यादिगाथाप्रतिपादितद्वारकलापस्यैकदेशो यो गत्यादिकलापस्यैकदेशो यो
 मरकगत्यादिस्तत्र जीवादिमार्गणा यका क्रियते स सङ्घातः ७ । द्यादिगत्याद्यवयवमार्गणा
 सङ्घातसमासः ८ । गत्यादिद्वाराणामन्यतरैकपरिपूर्णगत्यादिद्वारेण जीवादिमार्गणा प्रतिपत्तिः
 ९ । द्वारद्वयादिमार्गणा तु प्रतिपत्तिसमासः १० । "संतेपयपरूवणया दक्षपमाणं च" (आ०
 नि० गा० १३) इत्यादि अनुयोगद्वाराणामन्यतरैकमनुयोगद्वारमुच्यते ११ । तद्द्यादिसमुदायः
 पुनरनुयोगद्वारसमासः १२ । प्रामृतान्तर्वर्ती अधिकारविशेषः प्रामृतप्रामृतम् १३ । तद्द्या-
 दिसमुदायस्तु प्रामृतप्रामृतसमासः १४ । वस्त्वन्तर्वर्ती अधिकारविशेषः प्रामृतम् १५ ।
 तद्द्यादिसंयोगस्तु प्रामृतसमासः १६ । पूर्वान्तर्वर्ती अधिकारविशेषो वस्तु १७ । तद्द्यादिसं-
 योगस्तु वस्तुसमासः १८ । पूर्वमुत्पादपूर्वादि पूर्वोक्तस्वरूपम् १९ । तद्द्यादिसंयोगस्तु पूर्वसमासः
 २० । एवमेते संक्षेपतः श्रुतज्ञानस्य विंशतिर्भेदा वंशिताः, विस्तरार्थिना तु पृष्टकर्मप्रकृति-
 रन्वेषणीया । एते च पर्यायादयः श्रुतभेदा यद्योत्तरं तीव्रतीव्रतरादिक्रमोपशमलभ्यत्वादित्यं
 निर्दिष्टा इति परिभाषनीयमिति । अथवा चतुर्विधं श्रुतज्ञानम्, तथाहि—द्रव्यतः क्षेत्रतः
 कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः श्रुतज्ञानी सर्वद्रव्याण्यादेशेन जानाति, क्षेत्रतः सर्वक्षेत्रमादेशेन
 श्रुतज्ञानी जानाति, कालतः सर्वकालमादेशेन श्रुतज्ञानी जानाति, भावतः सर्वान् भावान्
 आदेशेन श्रुतज्ञानी जानातीति ॥ ७ ॥ व्याख्यातं सविस्तरं श्रुतज्ञानम् । सम्प्रत्यक्षविज्ञानं
 व्याख्यायते, तच्च द्वेषा—मवप्रत्यक्षं देवनारकाणाम्, गुणप्रत्यक्षं मनुष्यतिरश्चाम्, तच्च
 योदा, तथा चाह सूत्रम्—

अणुगामिवहुमाणयपडिवाईयरविहा छहा ओही ।

रिउमहविउलमई मणनाणं केवलमिगविहाणं ॥ ८ ॥

आनुगामि च वर्धमानकं च प्रतिपाति च इतराणि च—अनानुगामिहीयमानकप्रतिपातीनि
 आनुगामिवर्धमानकप्रतिपातीतराणि, विधानानि विधाः—भेदा, तत आनुगामिवर्धमानकप्रति-
 पातीतराणि विधा यस्य तत्तथा तस्माद् आनुगामिवर्धमानकप्रतिपातीतरविधात् पद्धा 'अव-
 धिः' अवधिज्ञानं भवति । उक्तं च नन्द्यध्ययने—

तं समासओ छविहं पञ्चत्तं, तं अहा—आणुगामियं अणुगामियं बहुमाणयं हीयमाणयं
 पडिवाई अपडिवाई । (नन्दी पत्र ८१-१)

तत्र गच्छन्तं पुरुषम् आ—समन्तादनुगच्छतीत्येवंशीलमानुगामि, यद् देशान्तरगतमपि ज्ञानि-
 नमनुगच्छति लोचनवत् तद् अवधिज्ञानमानुगामीति भावः १ । तथा न आनुगामि अनानु-

१ गति इन्द्रिय क्षय ॥ २ सत्यदुप्रवृत्तता द्रव्यप्रमाणं च ॥ ३ अणुगामि क० ख० ग० एवमेऽपि ॥
 ४ तत् समासतः यद्विधं प्रकृतम्, तद्यथा—आनुगामिकमनानुगामिकवर्धमानकं हीयमानकं प्रतिपालप्रतिपत्तिः ॥

गामि, शृङ्खलाबद्धप्रदीप इव यद् न गच्छन्तं शानिनमनुगच्छति, यत् किल तद्देशस्यसैव भवति, तद्देशनिबन्धनक्षयोपशमजन्तात्, देशान्तरगतस्य त्वपैति, तद् अवधिज्ञानमनानुगामीति भावः २ । यदाह भगवान् श्रीदेवर्द्धिसमाश्रमणः—

से^१ किं तं अणुगामियं ओहिनाणं^२ अणुगामियं ओहिनाणं से जहानामए केइ पुरिसे एगं महं जोइद्वानं काउं तस्सेव जोइद्वानस्स परिपेरतेसु परिपेरतेसु परिहिंडमाणे परिहिंडमाणे परिपोलमाणे परिपोलमाणे तमेव जोइद्वान पासइ अजत्थ गए न पासइ, एवमेव अणुगामियं ओहिनाणं अत्थेव समुप्यज्जइ तत्थेव संस्खिज्जाणि वा असंस्खिज्जाणि वा जोयणाई पासइ न अजत्थ । (नन्दी पत्र ८९-९१) भाष्यकारोऽप्याह—

जैणुगोमि उ अणुगच्छइ, गच्छंतं लोयणं जहा पुरिसं ।

इयरो उ माणुगच्छइ, ठियप्पईवु व गच्छंतं ॥ (विशे० गा० ७१५)

तथा वर्षत् इति वर्षमानम्, ततः संज्ञायाम् कन्प्रत्ययः, बहुबहुतरेयनप्रक्षेपादभिवर्धमानव्यलनज्वालाकलाप इव पूर्ववत्सातो यथायोगं प्रशस्तप्रशस्ततराध्यवसायतो वर्षमानमवधिज्ञानं वर्षमानकम् । एतत् निलाहुलासङ्क्षेपभागादिविषयमुत्पद्य पुनर्द्वि विषयविस्तरणात्मिका याति यावदलोके लोकप्रमाणान्यसङ्क्षेपानि खण्डानीति ३ । तथा हीयते—तथाविधसामग्र्यमायतो हानिमुपगच्छतीति हीयमानम्, कर्मकर्तृविवक्षायाम् अनदप्रत्ययः, हीयमानमेव हीयमानकम्, “कुत्तिसास्वाज्ञाते” (सि० ७-३-३३) कप्रत्ययः, पूर्ववत्सातो यदधोऽधो हासमुपगच्छति तद् हीयमानकमवधिज्ञानमिति ४ । उक्तं च नन्दिचूर्णै—

हीयमानं पुत्रवत्थाओ अहोऽहो हस्समाणं (पत्र १४) इति ।

तथा प्रतिपततीत्येवंशीलं प्रतिपाति ५ । यदाह—

से^१ किं तं पडिवाई ! पडिवाई जलं जहणेण अंगुलस्स असंसिज्जमाणं वा संसिज्जमाणं वा बालगं वा बालगपुहत्तं वा एवं लिक्खं वा जूयं वा जवं ता जवपुहत्तं मा अंगुलं वा अंगुलपुहत्तं वा, एवं एएणं अहिलवेणं विहरिं वा हत्थं वा कुक्किं वा कुसिहंसद्वयमुच्यते धणं वा गाठयं वा जोयणं वा जोयणसयं वा जोयणसहस्सं वा संस्खिज्जाणि वा असंस्खिज्जाणि वा जोयणसहस्साइ, उक्कोसेणं एगेणं पासिचाणं परिवडिज्जा, से चं पडिवाई । (नन्दी पत्र ९६-९७)

१ अथ किं तद्वदन्तुणमिहसङ्क्षिप्तम् ? अत्र गुणमिहसङ्क्षिप्तम् च यद्वानामकं कथितुं एतं मङ्गलं-
ति स्थानं इत्या तस्यैव व्योधि स्थानस्य परिपर्वन्तेषु परिपर्वन्तेषु परिहिंडमाणं परिहिंडमाणं परिपोलमाणं
परिपोलमाणं तदेव व्योधि स्थानं वदति अन्यत्र गतो न वदति, एवमेव अननुगामिकमवधिज्ञानं यदेव
समुपगच्छते तदेव धर्मेयानि वाऽसङ्क्षेपयानि वा योजयति वदति अन्यत्र ॥ १ “वायेव ए० ॥ ३ अनुगामि
समुपगच्छति गच्छन्तं धोवनं यथा पुरुषम् । इतराहु माणुगच्छति स्थितप्रवीर इव गच्छन्तम् ॥ ४ “गमि-
ओऽणु” ग० ॥ ५ हीयमानं पूर्ववत्सातोऽधोऽधो हस्समाणं ॥ ६ अथ किं तत् प्रतिपाति ! प्रतिपाति यद्
अपत्येनाहुलासङ्क्षेपभागादिविषयमायतो हानिमुपगच्छतीति हीयमानं वा बालगं वा बालगपुहत्तं वा एवं लिक्खं वा दूहां वा वरं वा
यवपुहत्तं वा अहत्तं वा अहत्तपुहत्तं वा, एवमेवनाभिनयेन विवर्धितं वा हत्तं वा कुक्किं वा कुसिं वा धणं
वोहं वा योजनं वा योजनसयं वा योजनसहस्रं वा धर्मेयानि वा असङ्क्षेपयानि वा योजनसहस्रानि,
उक्तयेन एतेन दृष्टा प्रतिपद्यते, एतत्तत् प्रतिपाति ॥

तथा न प्रतिपाति अप्रतिपाति, यत् किलाऽलोकस्य प्रदेशमेकमपि पश्यति तद् अप्रतिपा-
तीति भावः ६ । हीयमानकप्रतिपातिनोः कः प्रतिविशेषः ? इति चेद् उच्यते—हीयमानकं
पूर्वावस्थातोऽधोऽधो हासमुपगच्छदभिधीयते, यत् पुनः प्रदीप इव निर्मूलमेककालमपगच्छति
तत् प्रतिपातीति । यद्वाऽनन्तद्रव्यभावविषयत्वात् तत्तारतम्यविवक्षयाऽनन्तमेदम्, असङ्ख्येयक्षेत्र-
कालविषयत्वात् तत्तारतम्यविवक्षयाऽसङ्ख्येयमेदमवधिज्ञानम् । यद्वा चतुर्विधमवधिज्ञानं द्रव्य-
क्षेत्रकालभावात् । तथा चाह—

तं समासओ चउबिहं पन्नत्तं, तं जहा—दवओ खेतओ कालओ भावओ । दवओ णं
ओहिनाणी जहन्नेणं अणंताइं रुविदवाइं जाणइ पासइ, उक्कोसेणं सव्वरुविदवाइं जाणइ पासइ ।
खित्तओ णं ओहिनाणी जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइमागं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइं अलोए
लोयप्पमाणमिचाइं खंडाइं जाणइ पासइ । कालओ णं ओहिनाणी जहन्नेणं आवलियाए असं-
खिज्जइमागं, उक्कोसेणं असंखिज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ तीर्यं च अणागयं च कालं
जाणइ पासइ । भावओ णं ओहिनाणी जहन्नेणं वि अणंते भावे जाणइ पासइ, उक्कोसेणं वि
अणंते भावे जाणइ पासइ सव्वभावाणं अणंतभागं । (नन्दी पत्र ९७-१) इति ।

उक्तमवधिज्ञानम् । इदानीं मनःपर्यायज्ञानं व्याख्यानमवाह—“रिउमइ विउलमई मण-
नाणं”ति । ‘मनोज्ञानं’ मनःपर्यायज्ञानमित्यर्थः, ऋजुमतिविपुलमतिभेदाद्विविधम् । तत्र ऋजु-
सामान्यप्राहिणी मतिः ऋजुमतिः, घटोऽनेन चिन्तित इत्यध्यवसायनिबन्धना मनोद्रव्यपरि-
च्छिचित्तरित्यर्थः । यदाह—

रिउं सामनं सम्मत्तगाहिणी रिउमई मणोनानं ।

पार्यं विसेसविमुहं, घटमिच्छं चित्तिं मुणइ ॥ (विशे० गा० ७८४)

तथा विपुला—विशेषप्राहिणी मतिर्विपुलमतिः, घटोऽनेन चिन्तितः स च सौवर्णः पाटलि-
पुत्रकोऽद्यतनो महानित्साध्यध्यवसायहेतुभूता मनोद्रव्यविश्वसिरिति भावार्थः, अस्यां व्युत्पत्तौ
स्वतंत्रं ज्ञानमेव गृह्यत इति । अथवा ऋजुवी—सामान्यप्राहिणी मतिरस्यासौ ऋजुमतिः । विपुला—
विशेषप्राहिणी मतिरस्य ॥ विपुलमतिः, अस्या व्युत्पत्तौ तद्वान् गृह्यते । यद्वा मनःपर्यायज्ञानं
चतुर्विधम्—द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् । उक्तं च—

तं समासओ चउबिहं पन्नत्तं, तं जहा—दवओ खित्तओ कालओ भावओ । दवओ णं

१ तत् समासतचतुर्विधं प्रश्नम्, तद्यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतः । द्रव्यतोऽवधिज्ञानी जघन्येना-
भन्तानि रूपिद्रव्याणि जानाति पश्यति, उत्कर्षेण सर्वरूपिद्रव्याणि जानाति पश्यति । क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्ये-
नाद्दृष्टासङ्ख्येयभागम्, उत्कर्षेणाऽसङ्ख्येयानि अलोके लोकप्रमाणमात्राणि खण्डानि जानाति पश्यति । कालतोऽ-
वधिज्ञानी जघन्येनाऽऽवलिकायाः अक्षरक्षेत्रभागम्, उत्कर्षेणाऽसङ्ख्येया उस्सप्पिण्यसप्पिणी अतीत चानागतं च
कालं जानाति पश्यति । भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येनाप्यनन्तान् भावान् जानाति पश्यति, उत्कर्षेणापि अनन्तान्
भावान् जानाति पश्यति सर्वभादानामनन्तभागम् ॥ २ ऋजु सामान्यं तन्मानप्राहिणी ऋजुमतिर्मनोज्ञानम् ।
प्रायो विशेषविमुखं, घटमानं चिन्तितं जानाति ॥ ३ तत् समासतचतुर्विधं प्रश्नम्, तद्यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः
कालतो भावतः । द्रव्यतः ऋजुमतिरनन्तानन्तप्रदेशिकान् स्फुणान् जावति पश्यति । तावेव विपुलमतिर-
धिकतरान् विमलतरान् जानाति पश्यति ॥

उजुमई अणंते अणंतपएसिए' खंधे जाणइ पासइ । ते चेव विउलमई अन्महियतराए विमल-
तराए जाणइ पासइ (नन्दी पत्र १०७-२) चि ।

क्षेत्रत. पुनर्जुमतिरथो यावदधोलौकिकग्रामान् जानाति । यदाहुधुतुर्दशप्रकरणशतप्रासा-
दसूत्रधारकल्पप्रमुश्रीहरिभद्रसूरिपादा नन्दिषुचौ—

ईहाधोलौकिकान् ग्रामान्, तिर्यग्लोकविवर्तिनः ।

मनोगतांस्त्वसौ यावान्, वेचि तद्वर्तिनामपि ॥ (पत्र ४७)

कथं यावद् ज्योतिश्चक्रसोपरितलम् ।

तिरियं जाव अतो मणुस्सत्तिचे अद्वाइज्जेसु खीयेसु दोसु य समुदेसु पत्तरससु कम्मभूमीसु
तीसाए अकम्मभूमीसु छप्पन्नाए अंतरदीवेसु सत्तीणं पंचिंदियाणं पञ्चत्तगाणं मणोगए भावे
जाणइ पासइ । तं चेव विउलमई अद्वाइज्जेहि अंगुलेहि अन्महियतरयं विसुद्धतरयं खेतं
जाणइ पासइ । (नन्दी पत्र १०८-१) ।

इह व्याख्या—'अन्त.' मध्ये मनुष्यक्षेत्रस्य 'अर्धतृतीयद्वीपेषु' जम्बूद्वीपघातकीखण्डपुष्कर-
रद्वीपार्धेषु 'द्वयोः समुद्रयोः' लवणसमुद्रकालोदसमुद्रयोः 'पञ्चदशसु कर्मभूमिषु' भरतपञ्चकैरवत-
पञ्चकमहाविदेहपञ्चकलक्षणासु 'त्रिंशत्कर्मभूमिषु' हेमवतपञ्चकहरिपञ्चकदेवकुरुपञ्चकोत्तर-
कुरुपञ्चकरम्यकपञ्चकहैरण्यवतपञ्चकरूपासु । तथा लवणसमुद्रस्यान्तर्मध्ये भवा द्वीपा आन्तर-
द्वीपास्ते च यद्वपञ्चाशस्तद्व्याः । तथाहि—इह जम्बूद्वीपे भरतस्य हेमवतस्य च क्षेत्रस्य सीमा-
कारा भूमिनिमग्नपञ्चविंशतियोजनो योजनशतोच्छ्रयपरिमाणो भरतक्षेत्रापेक्षया द्विगुणविष्कम्भो
हेममयश्चीनपट्टवर्णो नानावर्णविशिष्टद्युतिमणिनिकरपरिमण्डितोभयपार्श्वः सर्वत्र तुल्यविस्तरो
गगनमण्डलोल्लेखिरजमयैकादशकूटोपशोभितो वज्रमयतलविबिधमणिकनकमण्डितभूमिमागदश-
योजनाधगाढपूर्वपश्चिमयोजनसहस्रायामदक्षिणोत्तरपञ्चयोजनशतविस्तारपद्मदशोभितशिरोमध्य-
विभागः सर्वतः कल्पपादपश्रेणिरमणीयः पूर्वावरपर्यन्ताभ्यां लवणोदार्यजलसंस्पर्शी हिमव-
न्नाम पर्यतः, तस्य लवणोदार्यजलसंस्पर्शादारभ्य पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि प्रत्येक द्वे द्वे
गजदन्ताकारे दंष्ट्रे विनिर्गते, तत्रैशान्यां दिशि या विनिर्गता दंष्ट्रा तस्यां हिमवतः
पर्यन्तादारभ्य त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्यान्तरे योजनशतत्रयायामविष्कम्भ-
किञ्चिद्व्यूनैकोनपञ्चाशदधिकनवयोजनशतपरिरय एकोरुकनामा द्वीपो वर्तते, जय च पञ्च-
धनुःशतप्रमाणविष्कम्भया द्विगव्यूतोच्छ्रितया पद्मवरवेदिकाया सर्वतः परिमण्डितः, साऽपि च
पद्मवरवेदिका सर्वतो वनखण्डपरिक्षिप्ता, तस्य च वनखण्डस्य चक्रवालतया विष्कम्भो देशोने
द्वे योजने परिक्षेप पद्मवरवेदिकाप्रमाणः । तथा तस्यैव हिमवतः पर्यन्तादारभ्य
पश्चिणपूर्वस्या दिशि त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य द्वितीयदंष्ट्राया उपरि एकोरुक-
द्वीपप्रमाण आमासिकनामा द्वीपो वर्तते । तथा तस्यैव हिमवतः पश्चिमायां दिशि पर्यन्तादारभ्य
दक्षिणपश्चिमायां त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य दंष्ट्राया उपरि यथोक्तप्रमाणो वैश-
जिकनामा द्वीप । तथा तस्यैव हिमवतः पश्चिमायां दिशि पर्यन्तादारभ्य पश्चिमोत्तरस्यां दिशि

त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य दंष्ट्राया उपरि पूर्वोक्तप्रमाणो नाङ्गोलिकनामा द्वीपः । एवमेते चत्वारो द्वीपा हिमवतश्चतसृष्वपि विदिक्षु तुल्यप्रमाणा अवतिष्ठन्ते । तत एषामेको-
रुकादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं चत्वारि चत्वारि योजन-
शतान्यतिक्रम्य चतुर्योजनशतायामविष्कम्भाः किञ्चिन्मूलपञ्चपष्टिसहितद्वादशयोजनशतपरिक्षेपा
यथोक्तपद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितपरिसरा जम्बूद्वीपवेदिकातश्चतुर्योजनशतप्रमाणान्तरा हय-
कर्णगजकर्णगोकर्णशङ्कुलीकर्णनामानश्चत्वारो द्वीपाः । तद्यथा—एकोरुकस्य परतो हयकर्णः,
आमासिकस्य परतो गजकर्णः, वैषाणिकस्य परतो गोकर्णः, नाङ्गोलिकस्य परतः शङ्कुलीकर्णः,
एवमग्रेऽपि भावना कार्या । तत एतेषामपि हयकर्णादीनां चतुर्णामपि द्वीपानां परतः पुनरपि
यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं पञ्च पञ्च योजनशतान्यतिक्रम्य पञ्चयोजनशतायामविष्कम्भा
एकाशीत्यधिकपञ्चदशयोजनशतपरिक्षेपाः पूर्वोक्तप्रमाणपद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितसमाद्यप्रदेशा
जम्बूद्वीपवेदिकातः पञ्चयोजनशतप्रमाणान्तरा आदर्शमुखमेष्टमुखस्यायोजनशतप्रमाणान्तरा
द्वीपाः । एतेषामप्यादर्शमुखस्यादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो भूयोऽपि यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु
प्रत्येकं षट् षट् योजनशतान्यतिक्रम्य षड्योजनशतायामविष्कम्भाः सप्तनवत्यधिका द्वादशयोजन-
शतपरिक्षेपा यथोक्तप्रमाणपद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितपरिसरा जम्बूद्वीपवेदिकातः षड्योजन-
शतप्रमाणान्तरा अश्वमुखहस्तिमुखसिंहमुखव्याघ्रमुखनामानश्चत्वारो द्वीपाः । एतेषामप्यश्वमुखा-
दीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं सप्त सप्त योजनशतान्यतिक्रम्य
सप्तयोजनशतायामविष्कम्भास्तथायुद्धाधिकद्वाविंशतियोजनशतपरिरयाः पूर्वोक्तप्रमाणपद्मवरवे-
दिकावनखण्डसमवगूढा जम्बूद्वीपवेदिकातः सप्तयोजनशतप्रमाणान्तरा अश्वकर्णहयकर्णगोकर्ण-
गौमावरणनामानश्चत्वारो द्वीपाः । तत एतेषामश्वकर्णादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्त-
रादिविदिक्षु प्रत्येकमष्टावष्टौ योजनशतान्यतिक्रम्याष्टयोजनशतायामविष्कम्भा एकोनविंशदधिक-
पञ्चविंशतियोजनशतपरिक्षेपा यथोक्तप्रमाणपद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितपरिसरा जम्बूद्वीपवेदि-
कातोऽष्टयोजनशतप्रमाणान्तरा उल्लूमुखमेष्टमुखविष्णुमुखविद्युद्भन्ताभिधानाश्चत्वारो द्वीपाः ।
ततोऽमीषामप्युल्लूकामुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं नव
नव योजनशतान्यतिक्रम्य नवयोजनशतायामविष्कम्भाः पञ्चचत्वारिंशदधिकाष्टाविंशतियोजन-
शतपरिक्षेपा यथोक्तप्रमाणपद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितपरिसरा जम्बूद्वीपवेदिकातो नवयोजन-
शतप्रमाणान्तरा धनदन्तलटदन्तगूढदन्तशुद्धदन्तनामानश्चत्वारो द्वीपाः । एवमेते सप्त चतुष्का
हिमवति पर्वते चतसृष्वपि विदिक्षु व्यवस्थिताः, सर्वसंख्ययाऽष्टाविंशतिः । एवं हिमवतुल्यवर्ण-
प्रमाणे पद्महृदप्रमाणायामविष्कम्भावगाहपुण्डरीकहृदोपशोभिते शिखरिण्यपि लवणोदार्णवजल-
संस्पर्शादारभ्य यथोक्तप्रमाणान्तराश्चतसृषु विदिक्षु व्यवस्थिता एकोरुकादिनामानोऽस्तुष्णापान्त-
रालायामविष्कम्भा अष्टाविंशतिसंख्या द्वीपा वक्तव्याः, सर्वसंख्यया षट्पञ्चाशदन्तरद्वीपाः ।
एतद्भूता मनुष्या अप्येतन्नामान उपचारात्, भवति च तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशः, यथा पञ्चाल-
देशनिवासिनः पुराणाः पञ्चाल इति । ते च मनुष्या वज्रक्रपमनाराचसंहनिनः समचतु-
रससंस्थानाः सर्वांगोपाङ्गमुन्दराः कमण्डलुकलस्यूपस्तूपवापीष्वजपताकासौवस्त्रिकयवमत्स्यमक-

रकूर्मरथवरस्यालांशुकाष्टापदाहुशस्रप्रतिष्ठकमयूरश्रीदामामिषेकतोरणमेदिनीजलधिवरमवनादर्शप-
र्यतगजवृषमसिंहचायररूपमशस्तोत्तमद्वार्विशलक्षणधराः स्वमावत एव सुरभिवदनाः प्रतनुको-
धमानमायालोमाः सन्तोषिणो निरौत्सुक्या मार्दवार्जवसम्पन्नाः सत्यपि मनोहारिणि मणिकन-
कमौक्तिकादौ ममत्वकारणे ममत्वाभिनिवेशरहिताः सर्वथाऽपगतवैराग्यबन्धा हस्त्यश्चक्रमगोमहि-
षादिसद्भावेऽपि तत्परिभोगपराव्युत्साः पादविहारिणो ज्वरादिरोगयक्षभूतपिशाचादिग्रहमारिष्व-
सनोपनिपातविकलाः परस्परप्रेमप्रेषकभावरहितत्वादहमिन्द्राः । तेषां पृष्ठकरण्डकानि चतुःषष्टि-
सङ्ख्याकानि, चतुर्यातिक्रमे चाहारग्रहणम्, आहारोऽपि च न शाल्यादिधान्यनिम्पन्नः किन्तु
पृथिवीमृत्तिका कल्पद्रुमाणां पुष्पफलानि च । तथाहि—जायन्ते खलु तत्रापि विसृता एव
शालिगोधूममुद्गमापादीनि धान्यानि परं न तानि मनुष्याणामुपभोगं गच्छन्ति, या ॥ पृथिवी
सा चर्करावोऽप्यनन्तगुणमाधुर्या, यश्च कल्पद्रुमफलानामास्वादः स च कवर्तिभोजमादप्यधि-
कगुणः । यदुक्तम्—

‘तेसिं षं मंते । पुष्पफलानं केरिसए आसाए पन्नचे ? गोयमा । से जहानामए रणो
चाउरंतचक्रवट्टिस्स कल्लाणे भोयणजाए सयसहस्सनिप्फले वज्जोववेए गंधोववेए रसोववेए
फासोववेए आसायणिजे विस्सायणिजे दप्पणिजे मयणिजे विहणिजे सविदिमगायपह्हाय-
णिजे आसाएणं पन्नचे, इतो इहतराए चेव पन्नचे । (जम्बू ० पत्र ११८-१)

ततः पृथिवी कल्पपादपपुष्पफलानि च तेषामाहारः । तथामृतं चाहारमाहार्यं मासावादि-
संस्थाना ये गृहाकाराः कल्पद्रुमास्तेषु यथासुखमवतिष्ठन्ते । न च तत्र क्षेत्रे दंशमशकयूकाम-
त्कुणमशिकादयः शरीरोपद्रवकारिणो जन्तव उपजायन्ते । येऽपि जायन्ते मुजगन्वाघतिहाद-
यस्तेऽपि मनुष्याणां न बाधायै प्रभवन्ति, नापि ते परस्परं हिंसहिंसकभावे वर्तन्ते, क्षेत्रानु-
मावतो रौद्रभावरहितत्वात् । मनुष्ययुगलानि च पर्यवसानसमये युगलं प्रसुवते, तद् पुनर्यु-
गलमेकोनाशीतिदिनानि पालयन्ति । तेषां शरीरोच्छ्रयोऽष्टौ घनुःशतानि, पर्योपमाससङ्ख्येयमा-
गममाणनायुः, स्लोककषायतया स्लोकप्रेमानुबन्धतया च ते मृत्वा दिवमुपसर्पन्ति । मरणं च
तेषां जृम्भिकाकाशकुतादिमात्रव्यापारपुरस्सरं भवति, न शरीरपीडारम्भपुरस्सरमिति ।

अत्र गाथाः—

हिमैगिरिनिग्गयपुवावरदादा विदिसि संठिया लवणे ।

जोयणतिसए गंतुं, तिलि सए वित्थराऽऽयामा ॥

वेइयवणसंडजुया, चउ अंतरदीव तेसि नामाई ।

एगोरुग १ आमासिय २, वेसाणियनाम ३ नंगुली ४ ॥

१ तेषां भगवद् । पुष्पफलानां कीदृश आस्वाद प्रज्ञा ! गौतम ! त यवानामक राक्षसातुरन्तचक्रवर्तिन-
कल्पाणां भोजनजातं दातसहस्रनिष्पन्नं घर्णोपपेतं गन्धोपपेतं रसोपपेतं स्पर्शोपपेत आस्वादनीयं विस्वादनीयं
दर्पणीयं भदनीयं बृहणीयं सर्वेन्द्रियगात्रप्रदादनीयमास्वादेन प्रज्ञप्तम्, इता इहतराएव प्रज्ञा ॥ २ हिमगि-
रिनिर्गतपूर्वावरदाया विदिति संस्थिता लवणे । जोयनत्रिसत्तं गत्वा श्रीपि घतानि वित्थराऽऽयामा ॥ वेदिका-
वदखण्डकुताधत्वार अन्तरदीवास्तेषां नामानि । एगोरुग. १ आमासिक २ वैशाखिकनामा ३ माघशुक्ल ४ ॥

ऐसि परओ चउपणछसत्तअडनवयजोयणसएसु ।

हयकन्ना ५ गयकन्ना ६, गोकन्ना ७ सकुलीकन्ना ८ ॥

आयंसग ९ मिदमुहा १०, अओमुहा ११ गोमुहा १२ चउर दीवा ।

अस्समुहा १३ हत्थिमुहा १४, सिंहमुहा १५ तह य वग्घमुहा १६ ॥

तत्तो य अस्सकन्ना १७, हत्थि १८ अकन्ना य १९ कन्नपावरणा २० ।

उक्कामुह २१ मेहमुहा २२, विज्जुमुहा २३ विज्जुदन्ता य २४ ॥

घणदन्त २५ लट्ठदन्ता २६, निगूददन्ता य २७ सुद्धदन्ता य २८ ।

इय सिंहरिम्भि वि सेले, अट्ठावीसंतरहीवा ॥

उमयेऽपि मिलिताः षट्पञ्चाशत्सङ्ख्याः ।

ऐएसु जुगलधम्मी, धणुसय अट्ठूसिया परमरूवा ।

पल्लअसंखिज्जाऊ, गुणसीदिणऽवच्चपालणया ॥

चउसट्ठीपिट्ठिकरंडमंडियंगा चउत्थभोई य ।

कप्पतरुपूरियासा, सुरगइगामी तणुकसाया ॥ शेषं सूत्रं स्पष्टम् ॥

कालओ णं उज्जुमई अहत्तेणं पलिओवमस्स असंखिज्जइभागं, उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखिज्जइभागं तीयं अणागवं च कालं जाणइ पासइ । तं चेव विउलमई अळमहियतराणं जाणइ पासइ । (नन्दी पत्र १०८-२)

जीतकल्पभाष्येऽप्युक्तम्—

कालओ उज्जुमई उ, नहत्तउकोसए वि पलियस्स ।

भागमसंखिज्जइमं, अतीय ऐस्से व कालदुगे ॥

जाणइ पासइ ते ऊ, मणिज्जमाणे उ सनिजीवाणं ।

ते चेव व विउलमई, वितिमिरमुद्धे उ आणेइ ॥ (गा० ८२-८३)

भाषतस्तु तत्पर्यायाश्चिन्तनानुगुणपरिणतिरूपा ऋजुमतेर्विषय इति । चिन्तनीयं तु मूर्तम्-

१ एषां परतत्त्वानुपमपदसंज्ञाजनवक्रयोजनशतेषु । हयकर्णः ५ गजकर्णः ६ गोकर्णः ७ शकुलीकर्णः ८ ॥
आदर्शमुखः ९ मेघमुखौ १० अणोमुखः ११ गोमुखः १२ चत्वारो द्वीपाः । अश्वमुखः १३ हस्तिमुखः १४ सिंहमुखः १५ तथा च व्याघ्रमुखः १६ ॥ उत्तमाश्वकर्णः १७ हस्तिकर्णौ १८ऽऽकर्णौ च १९ कर्णप्रावरणः २० । उत्कटमुखः २१ मेघमुखः २२ विद्युन्मुखः २३ विद्युदन्तश्च २४ ॥ पनदन्तः २५ लट्ठदन्तः २६ निगूददन्तश्च २७ शुद्धदन्तश्च २८ । इति शिखरिष्यपि शैलेऽष्टाविंशतिरन्तरद्वीपाः ॥

२ एतेषु युगलधर्माणो षणु सत्तान्यशोचिन्ताः परमरूपाः । पत्थावच्छेदयानुप एकोनाशीतिदिनापत्यपालनकाः ॥
चतुःषष्टिपृष्ठकरणकर्मदिताश्चाश्चतुर्व्यमोजिनश्च । कल्पतरुप्रतिाराः सुरगतिशामिनस्तनुकपायाः ॥ ३ कालत
ऋजुमतिर्जघन्येन पत्थोपमस्यासङ्ख्येयमागम्, उत्कर्षेणापि पन्थोपमस्यासङ्ख्येयभाषमतीतमनागतं च कालं
जानाति पश्यति । तदेव विपुलमतिरभ्यधिकतरकं जानाति पश्यति ॥ ४ कालत ऋजुमतिल्लु जघन्यत
उत्कर्षतोऽपि पत्यस्य । भागमसङ्ख्येयमतीते एष्यति वा कालद्विके ॥ जानाति पश्यति ताल्लु मन्यमानाल्लु
संकिनीवानाम् । तानेव च विपुलमतिर्वितिमिरमुद्धास्तु जानाति ॥ ५ एते व क० ४० ग० ४० य० ४० ॥

मूर्तं वा त्रिकालोचरमपि बाह्यमर्थमनुमानादैवेति, “ज्ञाणं च ज्ञेयं गुणमाणाभौ” (विशे० गा० ८१४) इति वचनात् । यत् एतत्परिणतान्येतानि मनोद्रव्याणि ह्येतददन्यथानुपपत्ते-
रमुकोऽर्थोऽनेन चिन्तिते इति लेखाक्षरदर्शनात् तदुक्तार्थमिव प्रत्यक्षं मनोद्रव्यदर्शनाच्चिन्त्यमर्थ-
मनुमिमीते । स चैष बाह्याभ्यन्तररूपो द्विविधोऽपि विषयः स्फुटतरवहुतरविशेषाध्यासितत्वेन
विपुलमतेर्विमलतरोऽवसेय इति । निरूपितं मनःपर्यायज्ञानम् ॥

अथ केवलज्ञानं व्याचिर्यासुराह—“केवलमिगविद्वाणं” ति ‘केवलं’ केवलज्ञानम् ‘एक-
विधानम्’ एकविधम्, प्रथमत एव सर्वद्रव्यक्षेत्रकालभावग्राहकत्वादिति भाव इति ॥ ८ ॥
अभिहितं केवलज्ञानं तदभिधाने च व्याख्यातानि पद्यानि ज्ञानानि । इदानीमेतेषामावरणमाह—

एसि जं आवरणं, पडु व्व चक्खुस्स तं तयावरणं ।

वंसणचउ पणनिहा, वित्तिसमं वंसणावरणं ॥ ९ ॥

‘एषा’ मतिज्ञानादीनां पद्यानां ज्ञानानां यद् ‘आवरणम्’ आच्छादकम्, ‘पट इव’ सूत्रादि-
निष्पन्नशब्दक इव ‘चक्षुषः’ लोचनस्य, सत् तेषां—मतिज्ञानादीनामावरणं तदावरणमुच्यते ।
इदमत्र हृदयम्—यथा घनघनतरघनतमेन पटेनावृतं सत् निर्मलमपि चक्षुर्मन्दमन्दतरमन्वतम-
दर्शनं भवति, तथा ज्ञानावरणेन कर्मणा घनघनतरघनतमेनावृतोऽयं जीवः शारदशायरकर-
निकरनिर्मलतरोऽपि मन्दमन्दतरमन्दतमज्ञानो भवति, तेन पटोपमं ज्ञानावरणं कर्मोच्यते ।
तत्रावरणस्य सामान्यत एकरूपत्वेऽपि यत् पूर्वोक्तानेकमेदमित्यस्य मतिज्ञानस्यानेकमेदमेवाऽऽव-
रणस्वभावं कर्म तद् मतिज्ञानावरणमेकग्रहणेन गृह्यते चक्षुषः पटलमिव १ । तथा पूर्वाभिहि-
तमेदसन्दोहस्य शुतज्ञानस्य यद् आवरणस्वभावं कर्म तत् शुतज्ञानावरणम् २ । तथा मास्त्र-
पद्धितमेदकदम्बकत्वावधिज्ञानस्य यद् आवरणस्वभावं कर्म तद् अवधिज्ञानावरणम् ३ । तथा
प्राग्निर्णीतमेदद्वयस्य मनःपर्यायज्ञानस्य यद् आवरणस्वभावं कर्म तद् मनःपर्यायज्ञानावरणम् ४ ।
तथा पूर्वमरूपवितस्वरूपस्य केवलज्ञानस्य यद् आवरणस्वभावं कर्म तत् केवलज्ञानावरणम् ५ ।

उक्तं च शृहत्कर्मविपाके—

सैरउगयससिनिम्मलतरस्स जीवस्स छावणं जमिह ।

नाणावरणं कम्मं, पडोवमं होइ एवं तु ॥

जइ निम्मला वि चक्खू, पडेण केणावि छाईया संती ।

मंदं मंदतराणं, पिच्छइ सा निम्मला जइ वि ॥

तैह मइमुयनाणावरण अवहिमणकेवलाण आवरण ।

जीवं निम्मलरुवं, आवरइ इमेहिं भेषहिं ॥ (गा० १०-१२)

तदेवमेतानि पद्यावरणान्युत्तरमवृत्तयः, तल्लिप्पन्नं तु सामान्येन ज्ञानावरणं मूलमवृत्तिः ।

१ ज्ञानादि बाह्यानुमानात् ॥ २ शरदुद्रतवृष्टिनिर्मलतास्य जीवस्य चक्षुर्न मरिह । ज्ञानावरणं
इमे पटोपमं भवति एवं तु ॥ तथा निर्मलमपि चक्षुः पटेन केनपि च्छादितं भवति । मन्दं मन्दतरं प्रेष्ठते
तद् निर्मलं यदपि ॥ तथा यदिपुत्राणावपमवधियनः केवलज्ञानमावरणम् । जीव निर्मलरूपः इत्येवमि-
तिरे ॥ ३ “तइ मइमुयनार्था ओहीयाकेवलण आवरणं” इति शृहत्कर्मविपाके ॥

यथाऽङ्गुलीपञ्चकनिष्पन्नो मुष्टिः, मूलत्वक्पत्रशाखादिसमुदयनिष्पन्नो वा वृक्षः, घृतगुडकणि-
कादिनिष्पन्नो वा मोदक इति । एवमुत्तरत्रापि भावनीयम् । व्याख्यातं पञ्चविधं ज्ञानावरणं कर्म ॥

इदानीं नवविधं दर्शनावरणं कर्म व्याख्यानयन्नाह—“दंसणचउ पणनिहा वित्तिसमं
दंसणावरणं” ति । इह भीमो भीमसेन इति न्यायात् पदैकदेशे षडसमुदायोपचाराद्वा “दंसण-
चउ” इति शब्देन दर्शनावरणचतुष्कं गृह्यते । तत्र दृष्टिर्दर्शनम्, दृश्यते-परिच्छिद्यते सामा-
न्यरूपं वस्त्वनेनेति वा दर्शनम्, तस्यावरणानि-आच्छादनानि दर्शनावरणानि तेषां चतुष्कं
दर्शनावरणचतुष्कम् । तथा “पणनिह” चि द्राक् कुत्सितगतौ, नितरां द्राति-कुत्सितत्वमवि-
स्पष्टत्वं गच्छति चैतन्यं यासु वा निद्रा, “भिद्रादयः” (सि० ५-३-१०८) इति अङ्-
प्रत्ययः, ‘पञ्च’ इति पञ्चसङ्ख्या-निद्राऽनिद्रानिद्राप्रचलाऽप्रचलाप्रचलाऽस्त्यानर्द्धि-पल्ला
निद्राः पञ्चनिद्रा निद्रापञ्चकम् । ततो दर्शनावरणचतुष्कं निद्रापञ्चकमिति नवधा दर्शना-
वरणं भवति । किंविशिष्टम्? इत्याह—“वित्तिसमं” ति वेत्तिणा-प्रतीहारेण समं-तुल्यं
वेत्तिसमम् । यथा राजानं द्रष्टुकामस्याप्यनभिप्रेतस्य लोकस्य वेत्तिणा स्सलितस्य राज्ञो दर्शनं
नोपजायते, तथा दर्शनस्य भावस्याप्यारमभो येनाऽऽवृतस्य सम्भकुम्भाभोरुहादिपदार्थसार्थस्य
न दर्शनमुपजायते तद् वेत्तिसमं दर्शनावरणम् । उक्तं च—

दंसणसीले जीवे, दंसणघायं करेह जं कम्मं ।

तं पडिहारसमाणं, दंसणवरणं भवे कम्मं ॥

जह रज्जो पडिहारो, अणमिप्पेयस्स सो उ लोणस्स ।

रज्जो तहि दरिसावं, न देह दहुं पि कामस्स ॥

जह राया तह जीवो, पडिहारसमं तु दंसणावरणं ।

तेणिह विबंघणं, न पेच्छए सो घडाईयं ॥

(बृहत्कर्मवि० गा० १९-२१)

॥ ९ ॥

अथ दर्शनावरणचतुष्कं व्याचिरूपासुराह—

चक्खुदिट्ठिअचक्खुसेसिंदियओहिक्वलेहिं च ।

दंसणमिह सामन्नं, तस्सावरणं तयं चउहा ॥ १० ॥

इह चक्षुःशब्देन दृष्टिर्गृह्यते, अचक्षुःशब्देन “सेसिंदिय” ति चक्षुर्वर्जशेषेन्द्रियाणि गृह्य-
न्ते, ततश्चक्षुश्च अचक्षुश्च अवशिष्टं केवलं च चक्षुरचक्षुरवधिकेवलानि तैः चक्षुरचक्षुरवधिके-
वलेः । चक्षुःशब्दः “अचक्खुसेसिंदिय” इत्यत्र मनसः संज्ञकः । दर्शनम् ‘इह’ अववने
‘सामान्यं’ सामान्योपयोग उच्यते, यदुक्तम्—

जं सामजग्गहणं, भावाणं नेव कट्टु आगारं ।

अविसेसिऊण अत्थे, दंसणमिय धुघए समए ॥ (वृ० द्रव्यसं० गा० ४३)

१ दर्शनशीले जीवे दर्शनपातं करोति यत् कर्म । तत् प्रविहारसमाणं दर्शनावरणं भवेत्कर्म ॥ यथा राज्ञः
प्रविहारोऽनभिप्रेतस्य स तु लोकस्य । राज्ञस्तत्र दर्शनं न ददाति इष्टमपि कामस्य ॥ यथा राज्ञा तदा जीवः
प्रविहारसमं तु दर्शनावरणम् । तेनेह निबन्धनेन न प्रेक्षते स घटादिकम् ॥ २ यत् सामान्यमहर्णं भावानां
नेव कृतऽऽकारम् । अभिधेयवित्ताऽर्थाश्च दर्शनमित्युच्यते समये ॥

‘तस्यावरण’ दर्शनावरणम्, तत् चतुर्धा भवति—चक्षुर्दर्शनावरणम् १ अन्तर्दुर्दर्शनावरणम् २ अवधिदर्शनावरणम् ३ केवलदर्शनावरणम् ४ इति गाथाश्रुतार्थः । भावार्थस्त्वयम्—इह चक्षुर्दर्शनं नाम यत् चक्षुषा रूपसामान्यग्रहणं तस्यावरणं चक्षुर्दर्शनावरणं चक्षु सामान्योपयोगावरणमिति यावत् १ । अचक्षुषा चक्षुर्वर्जेशेषेन्द्रियचतुष्टयेन मनसा च यद् दर्शना सप्तविषयसामान्यपरिच्छेदोऽचक्षुर्दर्शनं तस्यावरणमचक्षुर्दर्शनावरणम् २ । अवधिना रूपिन्द्रियमर्यादया दर्शनं सामान्यार्थग्रहणमवधिदर्शनं तस्यावरणमवधिदर्शनावरणम् ३ । फेरलेन सम्पूर्णवस्तुतत्त्वमाहकबोधविशेषरूपेण यद् दर्शनं वस्तुसामान्यांशग्रहणं तत् केवलदर्शनं तस्यावरणं केवलदर्शनावरणम् ४ ।

अत्राह—ननु यथाऽवधिदर्शनावरणं कर्मोप्यते तथा मनःपर्यायज्ञानस्यापि दर्शनावरणं कर्म किमिति नोच्यते ? उच्यते—मनःपर्यायज्ञानं तथाविधश्रयोपशमपाटवात् सर्वदा विशेषानेयं गृह्यदुत्पद्यते, न सामान्यम्, अतस्तद्दर्शनाभावात्तदावरणं कर्मापि न भवति । अत्र च चक्षुर्दर्शनावरणोदये एकद्वित्रीन्द्रियाणां मूलत एव चक्षुर्न भवति, चतुःषोडश्याणां तु भूतमपि चक्षुस्तथाविधे तदुदये विनश्यति तिमिरादिना वाऽस्पष्टं भवति । चक्षुर्वर्जेशेषेन्द्रियमनसा पुनर्यथासम्भवमभवनमस्पष्टमवन वाऽचक्षुर्दर्शनावरणोदयादिति ॥ १० ॥

अभिहितं दर्शनावरणचतुष्कम्, सम्प्रति निद्रापञ्चकमभिधिसुराह—

सुहृपद्वियोहा निद्रा १, निद्रानिद्रा २ य वुक्त्वरपद्वियोहा ।

पयला ३ ठिओवविट्टस्त पयत्पयला ४ उ चकमओ ॥ ११ ॥

सुरेन—अकूच्छेण नस्तच्छोटिकामात्रेणापि प्रतिबोध—जागरणं स्वमुपस्थां स्वापावस्थायां सा सुखप्रतिबोधा निद्रा, तद्विपाकपेधा कर्मप्रकृतिरपि कारणे कार्योपचारात् तिद्रेत्युच्यते १ । निद्रा-सोऽतिशायिनी निद्रा निद्रानिद्रा, मयूरव्यसकादित्वा मध्यपद्मलोपी समाप्त, ‘च’ समुच्चये, दु खेन—कष्टेन बहुनिर्घोर्लनाप्रकारैरत्ययमस्फुटतरिगूतचैतन्यत्वेन स्वतु प्रतिबोध्यो यस्यां सा तु स्वप्रतिबोधा, अत एव सुखप्रतिबोधनिद्रापेक्षमाऽस्या अतिशायिनीत्वम्, तद्विपाकपेधा कर्मप्रकृतिरपि निद्रानिद्रा २ । प्रचलति—विधूर्जते यस्यां स्वापावस्थायां प्राणैः सा प्रचला, सा च स्थितसोर्ध्वस्थानेन उपविष्टस्—आसीनस्य भवति, तद्विपाकपेधा कर्मप्रकृतिरपि प्रचला ३ । प्रचलातोऽतिशायिनी प्रचला प्रचलाप्रचला, इय ‘तु’ पुनरर्थे ‘चक्षुमत्’ चक्षुममपि दुरन्तो अन्तोरुपतिष्ठते, अतः स्थानस्थितस्वप्नप्रभवप्रचलामपस्यातिशायिनीत्वात्सा, तद्विपाकपेधा कर्मप्रकृतिरपि प्रचलाप्रचला ४ । सूत्रे च ‘पयलापयला’ इति ह्यन्तव “दीर्घह्रस्वी मियो वृणी” (सि० ८-१-४) इति सूत्रेण । इति ॥ ११ ॥

दिपाचिनिपत्थफरणी, धीणद्री ५ अदधदिअदपन्ना ।

महुत्तिताग्गपारालिण य दुहा उ धेयणियं ॥ १२ ॥

स्थाना—बहुत्वेन साहाय्यपत्ता गृद्धि—अगिक्ताहा जाग्रदवस्थाध्यवसिताध्यापनविषया स्वापावस्थायां सा स्थानगृद्धि । “श्रीपादय” (सि० ८-२-१७४) इति महामुखेन

“शीणद्धी” इति निपात्यते । अस्यां हि जाग्रदवस्थाध्यवसितमर्थमुत्थाय साधयति । श्रूयते
 खेतदागमे कथानकम्—

कचिद् प्रदेशे कोऽपि सुलको द्विरदेन दिवा स्वलीकृतः स्त्यानर्च्युदये वर्तमानसम्मिल्लेव
 द्विरदे बद्धाभिनिवेशो रजन्यामुत्थाय तदन्तयुगलमुत्थाय खोपाश्रयद्वारे शित्वा पुनः सुप्त-
 चान् इत्यादि ।

इमां च व्युत्पत्तिमाश्रित्याह—“दिणचिंतिमत्यकरणी शीणद्धी” इति दिने-दिवसे चिन्ति-
 समुपलक्षणत्वाग्निशायामपि चिन्तितम्-अध्यवसितमर्थं करोति-साधयति निद्रानिद्रावतो-
 रभेदोपचारादिनचिन्तितार्थकरणी, “श्वादिभ्यः” (सि० ५-३-१२६) कर्तर्यनदप्रत्ययः । यद्वा
 स्त्याना-पिण्डीमूला ऋद्धिः—आत्मशक्तिरस्यामिति स्त्यानर्द्धिः, एतत्सद्भावे हि प्रथमसंहननस्य
 केशवार्धबलसदृशी शक्तिः । एनां च व्युत्पत्तिमाश्रित्याह—“अद्धचकिभद्धबल” ति अर्धच-
 क्रिणः—वासुदेवस्य बलापेक्षया अर्धं बलं—स्याम यस्या उदये जन्तोर्भवति साऽर्धचक्रयर्धबला,
 तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि शीणद्धीति ५ । अत्र च सुदर्शनावरणादिचतुष्कं मूलत एव दर्शन-
 लब्धिमुपहन्ति, निद्रापञ्चकं तु प्राप्ताया दर्शनलब्धेरुपपातकृतम् । आह च गन्धहस्ती—

निद्रादयः समधिगताया एव दर्शनलब्धेरुपपाते वर्तन्ते, दर्शनावरणचतुष्टयं तूद्गमोच्छे-
 दित्वात् समूलघातं हन्ति दर्शनलब्धिमिति (तत्त्वार्थ अ० ८ सू० ८ सिद्ध० टीका) ।

अभिहितं द्वितीयं नवविधं दर्शनावरणम् । साम्प्रतं तृतीयं कर्म धेयं वेदनीयापर-
 पर्यायं व्याचिख्यामुद्राह—“महुलित” इत्यादि । मधुना-मधुरासेन लिप्ता-खरपिट्ता
 खङ्गस्य-करवालस्य धारा-तीक्ष्णाम्ररूपा तस्या जिह्वया लेहनमिव-आसादनसदृशं ‘द्विधैव’
 द्विमकारमेव सात्तासातभेदात्, तुद्यब्द एवकारार्थः, ‘वेदनीयं’ धेयं कर्म भवति । इह च
 मधुलेहनसन्निभं सातवेदनीयम्, खङ्गधाराच्छेदनसंममसातवेदनीयम् । उक्तं च—

महुआसायणसरिसो, सायावेयस्त होइ ॥ विवागो ।

जं असिणा तहि छिज्जइ, सो उँ विवागो असायस्त ॥

(वृ० कर्मवि० गा० २९)

॥ १२ ॥

अथ गतिचतुष्टये सात्तासातस्वरूपमाह—

ओसन्नं सुरमणुणं, सायमसायं तु तिरियनरएसु ।

मज्झं व मोहणीयं, दुविहं दंसणचरणमोहा ॥ १३ ॥

ओसन्नशब्दो देशीकचनो बाहुल्यवाचकः, यथा—“ओसन्नं देवा सायं वेयणं वेयंति ।”
 तत्र ‘ओसन्नं’ बाहुल्येन प्रायेणेत्यर्थः, सुराश्च-देवा मनुजाश्च-मनुष्याः सुरमनुजं समाहारद्वन्द्वः,
 तस्मिन् सुरमनुजे सुरेषु मनुजेत्वित्यर्थः ‘सातं’ सातवेदनीयं भवति । ओसन्नग्रहणात् च्यवन-
 कालेऽप्यथाऽपि सुराणामसातोदयोऽप्यस्ति, चारकनिरोधवचनघनशीततपादिभिर्मनुजानामप्य-
 सातमिति । नरकभवाः प्राणिनोऽप्युपचारात् नरकाः, ततस्तिर्यञ्चश्च नरकाश्च तिर्यगरकास्तेषु

१ ‘समानम्’ ख० ग० उ० ॥ २ मध्यासादनसदृश- सातवेदस्य भवति खलु विपाकः । यस्मिन्ना
 तत्र छिद्यते स तु विपाकोऽवशात् ॥ ३ इ उ० ख० ग० ॥ ४ बाहुल्येन देवाः सातं वेदनं वेदयन्ति ॥

तिर्यक्षु नरकेष्वित्यर्थः, ओसन्नशब्दस्येहापि सम्बन्धादसातम्, 'तुः' पुनरर्थे व्यवहितसम्बन्धश्च, स चैवं योज्यते—तिर्यग्भरकेषु पुनरसातं प्रागो भवति । ओसन्नग्रहणात् केषाञ्चित् पट्टहस्तितुरङ्गादीनां तिरश्चां नारकाणामपि जिनजन्मकल्याणकादिषु सातमप्यस्तीति । उक्तं द्विविधं वेदनीयं तृतीयं कर्म ॥

इदानीमष्टाविंशतिविधं मोहनीयं चतुर्थं कर्मभिषित्सुराह—“मज्जं व मोहणीयं” इत्यादि । ‘मद्यमिव’ मदिरासदृशं मोहयतीति मोहनीयं कर्म । “प्रवचनीयादयः” (सि० ५-१-८) इति कर्तर्यनीयप्रत्ययः । यथा हि मद्यपानमूढः प्राणी सदसद्विवेकविकलो भवति, तथा मोहनीयेनापि कर्मणा मूढो जन्तुः सदसद्विवेकविकलो भवतीति । तच्च ‘द्विविधं’ द्विमेवम्, ‘कर्मम्’ इत्याह—“दंसणचरणमोह”ति दर्शनमोहाचरणमोहादित्यर्थः । तत्र दृष्टिदर्शनं—यथा-वस्तुतत्त्वस्तुपरिच्छेदसद् मोहयतीति “कर्मणोऽण्” (सि० ५-१-७२) इत्यण्प्रत्यये दर्शनं, मोहम् । चरन्ति—परमपदं गच्छन्ति जीवा अनेनेति चरणं चारित्रं तद् मोहयतीति चरणमोहमिति ॥ १३ ॥ अथ दर्शनमोहं व्याख्यातयन्नाह—

दंसणमोहं तिविहं, सम्मं मीसं तदेव मिच्छसं ।

सुद्धं अद्विसुद्धं, अविसुद्धं तं हवह कमसो ॥ १४ ॥

दर्शनमोहं पूर्वोक्तशब्दार्थं ‘त्रिविधं’ त्रिप्रकारं भवति । “सम्मं”ति सम्यक्त्वं ‘मिश्रं’ सम्यग्मिथ्यात्वं तथैव मिथ्यात्वम् । एतदेव स्वरूपत आह—शुद्धमर्थविशुद्धमविसुद्धं तद् भवति ‘क्रमशः’ क्रमेणेति । अयमत्रार्थः—मिथ्यात्वपुद्गलकदम्बकं मदनकोद्रवग्न्यायेन शोषितं सद् विकाराजनकत्वेन शुद्धं सम्यक्त्वं भवति, तदेव किञ्चिद्विकाराजनकत्वेनार्थविशुद्धं मिश्रम्, तदेव सर्वथाप्यविशुद्धं मिथ्यात्वमिति । उक्तं च—

तद्यथेह प्रदीपस्य, स्वच्छाभ्रपटलैर्गृहम् । न करोत्यावृत्तिं काञ्चिदेवमेतद्बुचेरपि ॥

एकपुञ्जी द्विपुञ्जी च, त्रिपुञ्जी वा ननु क्रमात् । दर्शन्युभयवाञ्छैव, मिथ्यादृष्टिः प्रकीर्तितः ॥

अत्राह—सम्यक्त्वं कथं दर्शनमोहनीयं स्यात्, न हि तद् दर्शनं मोहयति, तस्यैव दर्शनरत्नात्, उच्यते—मिथ्यात्वप्रकृतिवैनातिचारसम्भवाद् औपशमिकादिमोहत्वाच्च दर्शनमोहनीयमिति ॥ १४ ॥ इत्युक्तं सङ्क्षेपतत्त्वविधं दर्शनमोहम् । सम्प्रत्येतदेव व्याचिरूपासुः प्रथमं सम्यक्त्वस्वरूपमाह—

जियअजियपुत्तपावाऽऽसवसंवरबन्धमुक्खनिज्जरणा ।

जेणं सहहइ तथं, सम्मं राहगाइयहुमेयं ॥ १५ ॥

जीवश्च अजीवश्च पुण्यं च पापं च आश्रयश्च संवरश्च बन्धश्च मोक्षश्च निर्जरणं च निर्जरा, एतानि नव तत्त्वानि ‘वेन’ कर्मणा ‘ग्रह्णाति’ ग्रह्येति तत् सम्यक्त्वमुच्यते । तत्र नव तत्त्वान्यमूनि—

जीवा १ऽजीवा २ पुजं ३, पावा ४ऽऽसव ५ संवरो ६ ॥ निज्जरणा ७ ।

१ ‘ना नार’ क० २० ग० ४० ५० ॥ २ जीवाजीवौ पुण्यं पापमाश्रयं संवरश्च निर्जरणा । बन्धो मोक्षश्च तथा नव तत्त्वानि भवन्ति इति हेतुः ॥ १ ॥ एकविधद्विविधत्रिविधाप्युपायैः परविषयद्विधा जीवाः ।

यंघो ८ मुक्त्वो ९ य तहा, नव तत्ता हुंति इय नेया ॥ १ ॥
 एगविहदुविहतिविहा, चउहा पंचविहलविहा जीवा ।
 चेयण १तसइयेहिं २, वेय ३गई ४करण ५काएहिं ६ ॥ २ ॥
 एगिंदिय सुहुमियरा, गितिचउसनीअसज्जिपंचिंदी ।
 अपजत्ता पज्जत्ता, चउदसमेया अहव जीवा ॥ ३ ॥
 पण थावर सुहुमियरा, परिचवणसज्जसज्जिगळतिगं ।
 इय सोलस अपजत्ता, पज्जत्ता जीव बचीसा ॥ ४ ॥
 धम्माऽधम्माऽऽगासा, य द्दवदेसप्पएसजो त्तिविहा ।
 गइठाणऽवगाहगुणा, कालो य अरुविणो वसहा ॥ ५ ॥
 खंधा देस पएसा, परमाणू पुगला चउह रूची ।
 जीवं विणा अचेयण, अकिरिया सत्तगय बोमं ॥ ६ ॥
 कालो माणुसलोए, जियधम्माऽधम्म लोपपरिमाणा ।
 सव्वे दधं इट्ठा, काल विणा अत्थिकाया य ॥ ७ ॥
 धम्माऽधम्माऽऽगासा, कालो परिणामिए इहं भावे ।
 उदयपरिणामिए पुगला उ सव्वेपु पुण जीवा ॥ ८ ॥ जीवाजीवत्तत्त्वे ॥
 तिरिरस्सुराउ उच्चं, सायं परमायआयवुज्जोयं ।
 जिणरुत्तासनिमाणं, पणिदिवइस्सभचउरंसं ॥ ९ ॥
 तसदस चउवज्जाई, सुरमणुदुग पंचतणु उवंगतिगं ।
 अगुल्लहु पढमलगई, नायाला पुत्तपगईओ ॥ १० ॥ पुण्यतत्त्वम् ॥
 नाणंताराय पण पण, नव बीए नियअसायमिच्छयं ।
 थावरदत्त नरयतिगं, कसायपणवीस तिरियदुगं ॥ ११ ॥
 चउजाई उवघायं, अपढमसंघयणलगइसंठाणा ।
 वलाइअसुभचउरो, बासीई पापपगडीओ ॥ १२ ॥ पापतत्त्वम् ॥

चेतनत्रयेतरेर्वेदगतिरुणकायैः ॥ २ ॥ एकेन्द्रियाः सत्येतद्य द्वित्रिचतु संशयसंज्ञिपविन्द्रियाः । अपर्याप्ता
 पर्याप्ताथतुर्दशमेदा अपवा जीवाः ॥ ३ ॥ पञ्च स्थानराः सत्येतदाः प्रत्येकवनवर्षयसंज्ञिविकलत्रिकम् । इति
 षोडशापर्याप्ताः पर्याप्ता जीवा इति श्रुतम् ॥ ४ ॥ धर्मधर्माः कसाय इत्येदसप्रदेशतश्चिन्विधाः । गतिस्थानावकाश-
 गुणाः कालव्यापिणो दशधा ॥ ५ ॥ स्कन्धा देहा प्रदेशा परमाणवाः पुद्गलावतुर्धा रूपिणः । जीवं विनाऽवे-
 तना अक्रियाः सर्वगतं व्योम ॥ ६ ॥ कालो यनुष्यलोके जीवधर्माऽधर्मा लोकरपरिमाणाः । सर्वाणि इत्याणीशानि
 कालं विनाऽस्तिकामास्य ॥ ७ ॥ धर्माऽधर्माऽऽकाशाः कालः पारिणामिके इह भावे । उदयपारिणामिके पुद्गलास्तु
 सर्वेषु पुनर्जीवा ॥ ८ ॥ त्रियैर्नरसुरायुष्यैः (मोर्तं) सातं पराघाताऽऽवपोवोतम् । जिनोच्छ्वासनिर्माणं, पञ्चे-
 न्द्रियवज्रपंचमचतुरस्रम् ॥ ९ ॥ त्रसदशकं चलारो वर्णादय सुरमणुमदिकं पञ्च तनव उपान्तिकम् । अगुल्लपु
 प्रथमलगतिर्द्विचलारिंशत्पुण्यप्रकृतयः ॥ १० ॥ हानान्तरायाः पञ्च पञ्च नव द्वितीये नीचाघातमिष्यात्तम् ।
 स्थावरदशकं नरकत्रिकं कषायपञ्चविंशतिस्त्रियैस्त्रिकम् ॥ ११ ॥ चतस्रो आतप उपपातपप्रथमसंदहनवधगति-
 र्दृष्टानानि । वर्णावशुभचतुर्धं क्षणीतिः पापप्रकृतयः ॥ १२ ॥

इदिय कसाय अवय, किरिया पण चउर पच षणवीसा ।
 जोगतिग नामाला, आसवमेया इमा किरिया ॥ १३ ॥
 काइय १ अहिरणीया २, पाउसिया ३ पारितावणी किरिया ४ ।
 पाणइवाया ५ ऽऽरंभिय ६, परिगहिया ७ मायवती य ८ ॥ १४ ॥
 मिच्छादंसणवती ९, अप्पच्चक्खाण १० दिट्ठि ११ पुट्टी य १२ ।
 पाडुच्चिय १३ सामतोवणीय १४ नेसत्थि १५ साहत्थी १६ ॥ १५ ॥
 आणवणि १७ वियारणिया १८, अणभोगा १९ अणवकसपच्चइया २० ।
 अक्षापभोग २१ समुवाण २२, पिज्ज २३ दोसे २४ रियावहिया २५ ॥ १६ ॥
 आश्रयतत्त्वम् ॥

भावण चरण परीसह, समिई जइयम्म गुत्ति थारस उ ।
 पच दुवीसा पण दस, तिय संवरमेय सगवज्जा ॥ १७ ॥
 संवरतत्त्वम् ॥

भारसविह तवो निज्जरा उ अहवा अकामसकामा ।
 पयइठिईअणुमागप्पसमेया चट्ठ वंघो ॥ १८ ॥
 निर्जराम्भतत्त्वे ॥

संतपयपरुवणया १, दवपमाणं च २ स्तिष ३ कुसणा य ४ ।
 कालो ५ अतर ६ भागा ७, माव ८ ऽप्पवह ९ नवह मुक्खो ॥ १९ ॥
 जिण १ अजिण २ तितय ३ तित्था ४, गिह ५ अज ६ सर्तिग ७ पी ८ नर ९ नपुसा १० ।
 पत्तेय ११ सयबुद्धा १२, वि बुद्धबोहि १३ क १४ ऽणिक्का य १५ ॥ २० ॥
 इति मोक्षतत्त्वम् ॥

इत्युक्त सङ्क्षेपतो नवतत्त्वस्वरूपम्, विस्तारस्तु श्रीधरसरत्नटीकातोऽवसेयम् । तदेव येन कर्मणाऽमूनि नव तत्त्वानि शब्दधाति तत् सम्यक्त्वम्, किंविशिष्टः "स्वइयाइवहुमेय" ति क्षायिकमादौ येषां ते क्षायिकादयः, क्षायिकादयो बहवो भेदा प्रकारा यस्य तत् क्षायिकादि-बहुभेदम् । इहादिसन्धाद्भेदकौपशमिकसासादनक्षायोपशमिकमहणम् । एतव्याख्यानगथा—

१ इन्द्रियाणि कषाया अवतानि किंवा पच चत्वार पच पचविंशति । भोग्यिक द्वाचत्वारिंशदाधवमेदा इमा किंवा ॥ १३ ॥ कानिश्चयधिकरमिकी प्रादेयिकी पारितावलीकी क्रिया । आणातिपाटिपयारमिकी पारिप-दिक्की मायाप्रत्ययिकी च ॥ १४ ॥ मिच्छादर्शनप्रत्ययिकी अप्रत्याख्यानिकी दृष्टिकी दृष्टिकी च । प्राडिल्ली आमन्तोपनिपातिकी नै शक्तिरी साहसिकी ॥ १५ ॥ आनयनिकी विदारणिच्छानामोमिकी अणवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी । अन्यप्रत्योगिकी समुदानिकी प्रेमिकी द्वेषिकी र्दयोपयिकी ॥ १६ ॥ भावनाः चरणानि पटीपरा समित-य यतिचर्मा गुप्तय द्वादश मु । पच द्वाविंशति पच दस त्रिक संवरमेश सप्तपयासत् ॥ १७ ॥ द्वादविंश-तयो निर्जरा मु अपरा अकामसकामा । प्रकृतिस्थितिअनुमावयप्रदेशमेदाचतुर्था च ॥ १८ ॥ एतदप्रत्ययगता इत्यप्रमाणं च क्षेत्र स्पर्शना च । कास्त्रेऽन्तराभागे आवात्पवहुत्वे नवधा भोद्यः ॥ १९ ॥ त्रिनात्रिनटीपौटीपौ द्वादस्यस्तिगभीनरनपुसका । प्रलेकस्ववन्दुदा जणि बुद्धबोधिचक्रानेके (सिद्धा) च ॥ २० ॥

स्त्रीणे दंसणमोहे, तिविहम्मि वि राइयं मवे सम्मं ।
 वेयगमिह सवोइयचरमिल्लय्पुगालगात्तं ॥ (धर्मसं० ८०१)
 उवसमसेट्ठियस्स उ, होइ हु उवसामियं ॥ सम्मत्तं ।
 जो वा अकयत्तिपुंजो, असवियमिच्छो लहइ सम्मं ॥
 उवसमसम्मत्ताओ, चयओ मिच्छं अपावमाणस्स ।
 सासायणसम्मत्तं, तयंतरालम्मि छावलियं ॥
 मिच्छत्तं जमुइयं, तं स्त्रीणं अणुइयं च उवसत्तं ।
 मीसीमावपरिणयं, वेइज्जत्तं सओवसमं ॥

(विशे० आ० गा० ५२९-३१-३२) इति ॥ १५ ॥

उक्तं सम्यक्स्यम् । अथ मिश्रमाह—

मीसा न रागदोसो, जिणधम्मो अंतमुहु जहा अत्ते ।

नालियरदीवमणुणो, मिच्छं जिणधम्मवियरीयं ॥ १६ ॥

‘मिश्रात्’ मिश्रोदयाद् जीवस् ‘जिनधर्मे’ जिनधर्मस्योपरि न रागः—मतिदोषस्यादिना एका-
 न्तनिश्चयात्मकप्रदानरूपः प्रीतिविशेषः, न च द्वेष—एकान्तविप्रतिपत्तिपरिणामोपजातनिन्दा-
 त्मकोऽप्रीतिरूपः । मिश्रोदयश्च “अतमुहु” ति ‘अन्तर्मुहूर्त’ मित्रमुहूर्तकाल यावद् भवती-
 त्यर्थः । अयं कथं मिश्रोदयाजिनधर्मे न रागो न द्वेषः ? इत्याशङ्क्य दृष्टान्तमाह—“जहा
 अत्ते” इत्यादि । ‘यथा’ इत्युदाहरणोपन्यासे ‘अत्ते’ कुर्यादोदने ‘नालिकेरद्वीपमनुजस्य’ नालि-
 केरद्वीपवासिपुरुषस्य न रागो न च द्वेषोऽदृष्टाऽश्रुतत्वेन । उक्तं च बृहच्छतकवृहद्भूर्णा—

जहा नालिकेरदीववासिस्स अइलुहाइयस्स वि पुरसस्स इत्थ ओयणाइए अणेगविहे
 वि दोइए तस्स आहारस्स उवरिं न रुई न य निंदा, जेण कारणेण सो ओयणाइओ आहारो
 न कयाइ दिट्ठो नावि सुओ । एवं सम्मामिच्छहिट्ठिस्स वि जीवाइपयत्थाणं उवरिं न रुई
 न य निंदा ॥ इत्यादि ।

उक्तं मिथम् । सम्प्रति मिथ्यात्वमाह—“मिच्छं जिणधम्मवियरीयं” ति । “मिच्छं” ति
 मिथ्यात्वं जिनधर्माद् विपरीतं—विपर्ययं ज्ञेयमिति शेषः । अत्रायमाशयः—रागद्वेषमोहादिक-
 लङ्घाद्विषयेऽपि देवबुद्धिः,

“धर्मज्ञो धर्मकर्ता च, सदा धर्मपरायणः ।

सत्त्वानां धर्मशास्त्रार्थदेशको गुरुच्यते ॥”

१ स्त्रीणे दंसणमोहे तिविषेऽपि क्षाविक भवेत्सम्बन्धम् । वेइमिह सवोदितचरमपुत्रलगासम् ॥ उपच-
 मधेनिगतस्य तु भवति यत्तु औपशमिकं तु सम्यक्तम् । यो वाऽऽवविपुणोऽपरितमिष्ठाणो समते सम्प-
 क्तम् ॥ उपशमसम्बन्धतत्त्वप्रमाणस्य मिथ्यात्वमप्रामाण्यम् । सास्त्रद्वयसम्बन्धं तदन्तर्गते पश्यतिहम् ॥
 मिथ्यात्वं यदुदीर्गं तद्विषयमनुदितं शेषान्तम् । मिथीभावपरिपतं वेदमानं साधोवसामिहम् ॥ २ उवसा-
 मणसेडिगयस्स होइ उव” इति भाष्ये ॥ ३ यथा नालिकेरद्वीपवासिनोऽतिपुण्यं इत्यपि पुराणेदोदना-
 रिक्तेऽनेकमिषेऽपि वीक्षिते लस्राहारस्वोपरि च हविर्न च निन्दा, येन कारणेन च ओदनरिक्तं अहारो न
 कदापिद् दृष्टो नापि श्रुतः । एवं सम्मामिच्छादरेषु जीवस्विपदर्थानुपरि न हविर्न च निन्दा ॥

इत्यादिप्रतिपादितगुरुलक्षणविलक्षणेऽगुरावपि । गुरुबुद्धिः, ' संयमसूत्रतद्योचत्रक्षसत्यादि(प्रक्षा-
किञ्चन्यादि)स्वरूपधर्मप्रतिपक्षेऽधर्मेऽपि धर्मबुद्धिरिति मिथ्यात्वम् ॥ १६ ॥ उक्त मिथ्यात्वम्,
तद्गणने चाभिहित त्रिभिधमपि दर्शनमोहनीयम् । इदानीं चारित्रमोहनीयमभिधित्पुराह—

सोलस कसाय नव नोकसाय दुविहं चरित्तमोहणियं ।

अण अप्पचक्खाणा, पचक्खाणा य संजलणा ॥ १७ ॥

'द्विविध' द्विमेदं चारित्रमोहनीयं भवति, तद्यथा—“सोलस कसाय” चि कप्यन्ते—हिंसन्ते
परस्परमस्मिन् प्राणिन इति कषः—संसारः, कपयन्ते—गच्छन्त्येभिर्जन्तव इति कपाया । यद्वा
कपस्याऽऽय—लभो येभ्यस्ते कपायाः क्रोधमानमायालोमाः । तत्र क्रोधोऽक्षान्तिपरिणतिरूपः,
मानो, जात्यादिसमुत्थोऽहङ्कारः, माया परवधनाद्यात्मिका, लोमोऽसन्तोषात्मको गृह्णपरि-
णामः । ततः षोडशसङ्ख्याः कपायाः कपायमोहनीयमुच्यते । विमक्तिलोपश्च प्राशस्तत्वात्,
एवमुत्तरत्रापि । “नव नोकसाय” चि कषायै सहचरा नोकपायाः, ते च नव—हास्यादयः पद्
त्रयो वेदाः । अत्र नोश्चब्दः साहचर्यवाची । एषा हि केवलाना न प्राधान्यमस्ति, किन्तु कषायै-
रनन्तानुबन्ध्यादिभिः सहोदयं यान्ति, तद्विपाकसदृशमेव विपाकं दर्शयन्ति, बुधप्रहवदन्यस-
सर्गमनुवर्तन्ते इति भावः । कषायोद्दीपनाद्वा नोकपायाः । उक्तं च—

कषायसहवर्तित्वात्, कषायप्रेरणादपि ।

हास्यादिनवकस्योक्ता, नोकपायकषायता ॥

सत्तो नवसङ्ख्या नोकपाया नोकपायमोहनीयमुच्यते । अथ “यथोद्देशं, निर्देशः” इति
न्यायात् प्रथमं कषायमोहनीयं व्याख्यानमग्राह—“अण अप्पचक्खाणा” इत्यादि । “अण”
चि अनन्तानुबन्धिनः । तत्रानन्तं संसारमनुबन्धन्तीत्येवंशीला अनन्तानुबन्धिनः । यदवाचि—
यस्मादनन्तं संसारमनुबन्धन्ति देहिनाम् ।

ततोऽनन्तानुबन्धीति, संज्ञाऽऽद्येषु निवेशिता ॥

ते चत्वारः क्रोधमानमायालोमाः । यद्यपि चैतेषां शेषकषायोदयरहितानामुदयो नास्ति, तथा-
प्ययदयमनन्तसंसारमौलकारणमिध्यात्वोदयाशेषकत्वादेष्टव्यमनन्तानुबन्धित्वव्यपदेशः । शेषक-
पाया हि नायदय मिध्यात्वोदयमाक्षिपन्ति, अतस्तेषामुदययोग्यपदे सत्यपि नायं व्यपदेश इत्य-
साधारणमेतेषामेवैतज्ज्ञामेति । तथा न वेद्यते स्वल्पमपि प्रत्याख्यानं येषामुदयादतोऽप्रत्याख्यानाः ।

यदमाणि—

नास्त्वमप्युत्सहेद्येषां, प्रत्याख्यानमिहोदयात् ।

अप्रत्याख्यानसंज्ञाऽतो, द्वितीयेषु निवेशिता ॥

ते चत्वारः क्रोधमानमायालोमाः । तथा प्रत्याख्यानं—सर्वविरतिरूपमावृण्वन्तीति प्रत्याख्यान-
नावरणाः । यत्प्रगादि—

सर्वसावचविरतिः, प्रत्याख्यानमिहोच्यते ।

तदावरणसंज्ञाऽस्तृतीयेषु निवेशिता ॥

ते चत्वारः क्रोधमानमायालोभाः । तथा परीषहोपसर्गोपनिपाते सति चारित्रिणमपि
‘संशब्द ईषदर्थे’ सम्-ईषद् ज्वलयन्ति-दीपयन्तीति संज्वलनाः । यदभ्यधायि—

परीषहोपसर्गोपनिपाते यस्मिन्प्यमी ।

समीषद् ज्वलयन्त्येव, तेन संज्वलनाः स्मृताः ॥

ते चत्वारः क्रोधमानमायालोभाः । तदेवं चत्वारश्चतुष्काः षोडश भवन्तीति ॥ १७ ॥

उक्ताः षोडश कथायाः, सम्प्रत्येतेषामेव विशेषतः किञ्चित् स्वरूपं प्रतिपिपादयिपुराह—

जाजीववरिसचउमासपक्खगा नरपतिरियनरअमरा ।

सम्माणुसब्बविरईअहखायचरित्तघायकरा ॥ १८ ॥

“जाजीव” चि “यावच्चावज्जीवितावर्तमानावट्प्रावारकदेवकुलैवमेव वः” (सि० ८-१-
२७१) इति प्राकृतसूत्रेण वकारलोपे यावज्जीवं च वर्षं च चतुर्मासं च पक्षं यावज्जीव-
वर्षचतुर्मासपक्षास्तान् गच्छन्तीति यावज्जीववर्षचतुर्मासपक्षगाः । “नाम्नो गमः खड्दो च विहा-
यसस्तु विहः” (सि० ५-१-१३१) इति इप्रत्ययः । इदमुक्तं भवति—यावज्जीवानुगा
अनन्तानुबन्धिनः, वर्षगा अप्रत्याख्यानावरणाः, चतुर्मासगाः प्रत्याख्यानावरणाः, पक्षगाः
संज्वलनाः । इदं च—

फलसवयणेण दिणतवं, अहिक्खित्वंतो य हणइ मासतवं ।

परिसतवं सवमाणो, हणइ हणंतो य सामन्नं ॥ (उप० मा० गा० १३४)

इत्यादिषद् व्यवहारनयमाश्रित्योच्यते; अन्यथा हि बाहुबलिप्रभृतीनां पक्षादिपरतोऽपि संज्व-
लनाद्यवस्थितिः श्रूयते, अन्येषां च संयतादीनामाकर्षादिकाले प्रत्याख्यानावरणानामप्रत्याख्या-
नावरणानामनन्तानुबन्धिना चान्तर्मुहूर्तादिकं कालमुदयः श्रूयत इति । तथा नरकगतिकार-
णत्वादनन्तानुबन्धिनः कथाया अमि नरकाः, भवति च कारणे कायोपचारः, यथा—“आयु-
र्धृतम्, नड्डोदकं पादरोगः” इति । एवं तिर्यग्गतिकारणत्वात् तिर्यग्घोऽप्रत्याख्यानावरणाः,
नरगतिकारणत्वान्नराः प्रत्याख्यानावरणाः, अमरगतिकारणत्वादमराः संज्वलनाः । एतदुक्तं
भवति—अनन्तानुबन्धुदये मृतो नरकगतावेव गच्छति, अप्रत्याख्यानावरणोदये मृत-
स्तिर्यग्घु, प्रत्याख्यानावरणोदये मृतो मनुष्येषु, संज्वलनोदये पुनर्मृतोऽमरेष्वेव गच्छति ।
उक्तध्याममर्थः पश्चानुपूर्वोऽन्यत्रापि—

पैक्खचउमासवच्छरजावज्जीवाणुगमिणो मणिथा ।

देवनरतिरियनारयणइसाहणहेयवो नेया ॥ (विशे० गा० २९९२)

इदमपि व्यवहारनयमाश्रित्योच्यते; अन्यथा हि अनन्तानुबन्धुदयवतामपि निर्याहशां
केषाधिदुपरितन्मैवेयकेषूपचिः श्रूयते, प्रत्याख्यानावरणोदयवता देशविरतानां देवगतिः,
अप्रत्याख्यानावरणोदयवतां च सम्यग्दृष्टिदेवानां मनुष्यगतिः । तथा “सम्म” चि सम्यक्त्वं
च “अणुसत्रविरइ” चि विरतिशब्दस्य प्रत्येकं सम्यग्याद् अणुविरतिश्च-देशविरतिः सर्वविर-

१ परपञ्चनेन स्निगतोऽधिष्णिषथ इति मासतवः । वर्षतप धनमान इति द्वय धमम्मम् ॥ २ पञ्च-
चतुर्मासवत्तरयावज्जीवानुगमिणो मणिथाः । देवनरतिर्यमारकगतिसाधनहेतवो हेया ॥

तिश्च यथाख्यातचारित्रं च सम्यक्त्वाणुसर्वविरतियथाख्यातचारित्राणि तेषां घातः—विनाशः
सम्यक्त्वाणुसर्वविरतियथाख्यातचारित्रघातस्तं कुर्वन्तीत्येवंशीलाः सम्यक्त्वाणुसर्वविरतियथा-
ख्यातचारित्रघातकराः । एतदुक्तं भवति—अनन्तानुबन्धिनः कषायाः^१ सम्यक्त्वघातकाः ।
यदाहुः श्रीभद्रबाहुस्वामिपादाः—

॥ १ ॥ पैदमिह्युपाण उदए, नियमा संजोयणाकसायाणं ।

सम्महंसणलंभं, भवसिद्धीया वि न ल्हंति ॥ (आ० नि० गा० १०८)

अप्रत्याख्यानावरणा देशविरतेर्घातकाः, न सम्यक्त्वसेत्यर्थाल्लब्धम् । यदाहुः पूज्यपादाः—

१ धीर्यकसायाणुदये, अप्पच्चक्खाणनामधिज्जाणं ।

सम्महंसणलंभं, विरयाविरयं न उ ल्हंति ॥ (आ० नि० गा० १०९)

प्रत्याख्यानावरणास्तु सर्वविरतेर्घातकाः, सामर्थ्यात् न देशविरतेः । उक्तं च—

तैह्यकसायाणुदए, पचक्खाणावरणनामधिज्जाणं ।

देसिक्कदेसविरहं, चरित्तलंभ न उ ल्हंति ॥ (आ० नि० गा० ११०)

संज्वलनाः पुनर्यथाख्यातचारित्रस्य घातकाः, च सामान्यतः सर्वविरतेः । उक्तं च श्रीम-
दाराध्यपादैः—

मूलगुणाणं लंभं, न ल्हह मूलगुणपाहणं उदए ।

सजलणाणं उदए, न ल्हह चरणं अहक्खायं ॥

(आ० नि० गा० १११) इति ॥ १८ ॥

अथ जलरेखादिदृष्टान्तेन किञ्चित्सविशेषं क्रोधादिकषायाणां स्वरूपं व्याचिख्यामुराह—

जलरेणुपुटविपव्वयरार्हसरिसो चउच्चिहो कोहो ।

तिणिसलयाकट्टट्टियसेलत्थंभोवमो माणो ॥ १९ ॥

इह राजिशब्दः सदृशशब्दश्च प्रत्येकं सम्यध्यते । ततो जलराजिसदृशत्वात् संज्वलनः
क्रोधः, यथा यष्ट्यादिभिर्जलमध्ये राजी—रेखा क्रियमाणा शीघ्रमेव निवर्तते, तथा यः कथम-
प्युदयमाप्तोऽपि सत्वरमेव व्यावर्तते स संज्वलनः क्रोधोऽभिधीयते १ । रेणुराजिसदृशः
प्रत्याख्यानावरणः क्रोधः, अयं हि संज्वलनक्रोधापेक्षया तीव्रत्वाद् रेणुमध्यविहितरेखावत् चिरेण
निवर्तत इति भावः २ । पृथिवीराजिसदृशस्त्वप्रत्याख्यानावरणः, यथा स्फुरितपृथिवीसम्ब-
न्धिनी राजी कचवरादिभिः पूरिता कष्टेनापनीयते, एवमेवोऽपि प्रत्याख्यानावरणापेक्षया
कष्टेन निवर्तत इति भावः ३ । विदलितपर्वतराजिसदृशः पुनरनन्तानुबन्धी क्रोधः, कथमपि
निवर्तयितुमशक्य इत्यर्थः ४ । उक्तञ्चतुर्विधं क्रोधः ॥

इदानीं मानोऽभिधीयते—तत्र तिनिसलतोषमं संज्वलनो मानः, यथा तिनिसः—अनस्पति-

१ प्राथमिकानामुदये नियमादस्योक्तनाकषायाणाम् । सम्पददर्शनलाभ भवतिदिक्षा अपि न लभन्ते ॥

२ द्वितीयकषायाणामुदयेऽप्रत्याख्यानावरणमपेक्षानाम् । सम्पददर्शनलाभं विरताधिरतं न तु लभन्ते ॥ ३ पृथिवी-
कषायाणामुदये प्रत्याख्यानावरणनामपेक्षानाम् । कष्टोददेऽविरतिं धरित्वलाभ न तु लभन्ते ॥ ४ मूलगुणानां

लाभ न लभते मूलगुणपात्रिणामुदये । संज्वलनानामुदये न लभते चरणं अहक्खायम् ॥

विशेषस्तत्सम्बन्धिनी ह्यसा सुखेनैव नमति, एवं यस्य मानसोदये जीवः स्याग्रहं मुक्त्वा सुखेनैव नमति स संज्वलनमानः १ । यथा स्वर्गं किमपि काष्ठमभिसेवादिभूषणैः कष्टेन नमति, एवं यस्य मानसोदये जीवोऽपि कष्टेन नमति स काष्ठोपमः प्रत्याख्यानावरणो मानः २ । यथाऽस्य—हृद्धं बहुतरैरुपायैरतिवरां महता कष्टेन नमति, एवं यस्य मानसोदये जीवोऽप्यति-
सरां महता कष्टेन नमति सोऽप्युपमोऽप्रत्याख्यानावरणो मानः ३ । शिलायां घटितः शैलः
शैलश्चासौ स्तम्भश्च शैलस्तम्भस्तदुपमस्त्वनन्तानुबन्धी मानः, कथमप्यनमनीय इत्यर्थः ४ ॥ १९ ॥

उक्तश्चतुर्विधो मानः । अथ मायालोभौ व्याख्यानयन्नाह—

मायाऽवलेखिकासमा सज्वलनी, धनुरादीनामुल्लिख्यमानानां याऽवलेखिका वक्त्वग्रूपा

लोहो हलिद्वयजणकद्वयमकिमिरागसामाणो ॥ २० ॥

मायाऽवलेखिकासमा सज्वलनी, धनुरादीनामुल्लिख्यमानानां याऽवलेखिका वक्त्वग्रूपा
पतति, यथाऽसौ कोमलत्वात् सुखेनैव प्राञ्जलीक्रियते, एवं यस्या उदये समुत्पन्नाऽपि हृदये
कुटिलता सुखेनैव निवर्तते सा संज्वलनी माया १ । गौः—बलीवर्दस्य मार्गे गच्छतो वक्तव्या
पतिता भूत्रघारा गोभूत्रिकाऽभिधीयते, यथाऽसौ शुष्का पचनादिविः किमपि कष्टेन नीयते,
एवं यज्जनिता कुटिलता कष्टेनापगच्छति सा गोभूत्रिवत्समा प्रत्याख्यानावरणी माया २ ।
एवं मेघशृङ्गसमायानप्यप्रत्याख्यानावरणमायायां भावना कार्या, नवरमेषा कष्टतरनिवर्तनीया
३ । धनवंशीमूलसमा त्वनन्तानुबन्धिनी माया, यथा निनिडवशीमूलस्य कुटिलता किल बहि-
नाऽपि न दृश्यते, एवं यज्जनिता मनःकुटिलता कथमपि न निवर्तते साऽनन्तानुबन्धिनी माये-
त्यर्थः ४ । तथा लोभो हरिद्रारागसमानः सज्वलनः, यथा वाससि हरिद्रारागः सूर्योत्पत्त्यर्था-
दिमात्रादेव निवर्तते तथाऽयमपीत्यर्थः १ । कष्टनिवर्तनीयो वलविलग्नप्रदीपादिवज्जनसमानः
प्रत्याख्यानावरणलोभः २ । कष्टतरापनेयो वल्लग्ननिविडकर्दमसमानोऽप्रत्याख्यानावरणलोभः
३ । कृमिरागरक्तपट्टसूत्ररागसमानः कथमप्यपनेतुमशक्योऽनन्तानुबन्धी लोभ ४ इति ॥ २० ॥

उक्तं कपायमोहनीयम् । अथ नोकपायमोहनीयं व्याख्यायते, तच्च द्विविधम्—हास्यादिषट्कं
वेदत्रिकं च । तत्र हास्यादिषट्कं व्याख्यानयन्नाह—

जस्तुदया होइ जिए, हास रई अरइ सोग भय कुच्छा ।

सनिमित्तमन्नहा वा, तं इह हासाहमोहणियं ॥ २१ ॥

यस्य 'उदयाद्' विपाकात् 'भवति' जायते 'जीवे' जीवस्य हासो रतिः अरतिः शोको मयं
“कुच्छ”ति जुगुप्सा, हासादिशब्देषु सिलोपः प्राकृतत्वात्, 'सनिमित्तं' सकारणम् 'अन्यथा'
अनिमित्तं निष्कारणम्, वाच्यशब्दः पक्षान्तरघोषकः, तद् 'इह' प्रवचने हासादिमोहनीयम् ।
आदिशब्दाद् रतिमोहनीयम् अरतिमोहनीयं शोकमोहनीयं भयमोहनीयं जुगुप्सामोहनीयं
मप्यत इति शेषः, इति गद्यास्यस्यार्थः । भावार्थः पुनरयम्—यदुदयात् सनिमित्तमनिमित्तं वा
जीवस्य हासः—हासं भवति तद् हासमोहनीयम् १ । यदुदयात् सनिमित्तमनिमित्तं वा वासा-
भ्यन्तरेषु वस्तुषु जीवस्य रतिः—प्रमोदो भवति तद् रतिमोहनीयम् २ । यदुदयात् सनिमित्त-

मनिमिचं वा जीवस्य बाधाम्यन्तरेण वस्तुष्वरतिः—अप्रीतिर्भवति तद् अरतिमोहनीयम् ३ । यदुदयात् सनिमित्तमन्यथा वा जीवस्योरस्ताडनक्रन्दनपरिदेवनदीर्षनि, शसनमूलठनरूपः शोको भवति तद् शोकमोहनीयम् ४ । यदुदयात् सनिमित्तमनिमित्तं वा तथारूपसप्तसङ्घस्यतो जीवस्य “इह १ परलोया २ ऽऽदाण ३ मकम्हा ४ आजीव ५ मरण ६ मसिलो ७ १” (आव० सं० गा० पत्र ६४५—२) इति गाथाश्लोकं सप्तविधं भयं भवति तद् भयमोहनीयम् ५ । यदुदयात् सनिमित्तमनिमित्तं वा जीवस्याशुभवस्तुविषया जुगुप्सा—व्यलीकं भवति तद् जुगुप्सामोहनीयम् ६ ॥ २१ ॥ उक्तं हास्यादिषट्कं, सम्प्रति वेदत्रिकमाह—

पुरिसिस्थि तदुभयं पद्, अहिलासो जव्वसा द्दवद् सो ७ ।

धीनरनपुवेदोदओ, कुंफूमतणनगरदाहसमो ॥ २२ ॥

प्रतिशब्दः प्रत्येकं योग्यते, पुरुषं प्रति स्त्रियं प्रति तदुभयं प्रति—स्त्रीपुरुषं प्रतीत्यर्थः ‘यद्वशात्’ यत्पारतङ्ग्याद् ‘अमिलाषः’ वाञ्छा ‘भवति’ जायते, तुल्यशब्दः परस्परप्रेक्षा पुनरर्थे, स्त्री—योपिद नर—पुरुषः “नपु”ति नपुंसकं तैवेपते—अनुगृयते स्त्रीनरनपुंवेदस्योदयः स्त्रीनरनपुंवेदोदयो ज्ञेय इति शेषः । कुंफुमा—करीषम् तृणानि—प्रतीतानि नगरं—पुरम् कुंफुमा—तृणनगराणि तेषां दाहस्तेन समं—तुल्य इति गाथाश्लोकार्थः । भावार्थस्त्वयम्—यद्वशात् स्त्रियाः पुरुषं प्रत्यभिलाषो भवति, यथा पितृवशाद् मधुरद्रव्यं प्रति, स कुंफुमादाहसमः, [* यथा यथा चाल्यते तथा तथा ज्वलति वृंहति च, एवमेवलाऽपि यथा यथा संस्पृश्यते पुरुषेण तथा तथाऽस्या अधिकतरोऽभिलाषो जायते, अमुज्यमानायां तु च्छन्नकरीषवाहसुख्योऽभिलाषो मन्द-इत्यर्थः, इति *] स्त्रीवेदोदयः १ । यद्वशात् पुरुषस्य स्त्रियं प्रत्यभिलाषो भवति, यथा स्नेहमवशाच्च प्रति, स पुनस्तृणदाहसमः, [* यथा तृणानां दाहे ज्वलनं श्रुतिरिति विध्यापनं न भवति, एवं पुंवेदोदये स्त्रियाः सेवनं प्रत्युत्सुकोऽभिलाषो भवति, निवर्तते च तत्सेवने शीघ्रमिति *] नरवेदोदयः २ । यद्वशात् नपुंसकस्य तदुभयं प्रत्यभिलाषो भवति, यथा पितृस्नेहवशात् मज्जिकां प्रति, स पुनर्नगरदाहसमः, [* यथा नगरं दहमानं महता कालेन दहते विध्याति च महतैव, एवं नपुंसकवेदोदयेऽपि स्त्रीपुरुषयोः सेवनं प्रत्यभिलाषातिरेको महताऽपि कालेन न निवर्तते, नापि सेवने तृप्तिरिति *] नपुवेदोदयः ३ । अभिरिक्तं वेदत्रिकम्, तदभिधाने चामिहितं भवता नोक्तमायमोहनीयम्, तदभिधाने च समर्थितं भारित्रमोहनीयमिति ॥ २२ ॥

उक्तमष्टाविंशतिविधं चतुर्थं मोहनीयं कर्म, इदानीं पञ्चममायुष्कर्म आविख्यामुराह—

सुरनरतिरिनरयाऊ, हहिसरिसं नामकम्म चित्तिसमं ।

यापालतिनयह्विरं, तिउत्तरसयं च सत्तट्ठी ॥ २३ ॥

आयु शब्दः प्रत्येकं योग्यते, ततश्च सुसुराजन्त इति सुराः, यद्वा “सुरत् पेश्यदीप्तो.”

१ इह परलोकादयमकम्हादाभीषिकामरणमसिलोऽहः ॥ २ [*]—एतद्वा सपुंविशोऽहन्त-पत्नी सन्धर्मः कः पुत्रोऽहं नास्ति, एकमेव ॥ ३ * वा कुंफुमा वा सं ॥ ४ दहति च सं ग० घ० छ० ॥ ५ * वमत्रलाऽपि सं ॥ ६ दाहे सं ग० द० ॥

सुरन्ति—विशिष्टमैश्वर्यमनुभवन्ति दिव्याभरणकान्त्या सहजशरीरकान्त्या च दीप्यन्त इति सुराः, यदि वा सुप्तु रान्ति—ददति प्रणतानामीप्सितमर्थं लवणाधिपसुस्थित इव लवणजलधौ मार्गं जनार्दनस्येति सुराः—देवाः तेषामायुः सुरायुर्येन तेऽप्यवस्थितिर्भवति १ । नृणन्ति—निश्चिन्वन्ति वस्तुतत्त्वमिति नराः—मनुष्याः तेषामायुर्नरायुस्तद्वत्त्ववस्थितिहेतुः २ । “तिरि” चि प्राकृतत्वात् तिरोऽञ्चन्ति—गच्छन्तीति तिर्यञ्चः, व्युत्पत्तिनिमित्तं चैतत्, प्रवृत्तिनिमित्तं च तिर्यग्गतिनाम, एते चैकेन्द्रियादयः, सत्तस्त्रिध्यामायुस्त्रिग्यायुर्येनैतेषु स्वीयते ३ । नरान् उपलक्षणत्वात् तिर-
श्चोऽपि प्रभूतपापकारिणः कायन्तीव—आह्वयन्तीवेति नरकाः—नरकावासास्तत्रोत्पन्ना जन्तवोऽपि नरकाः, नरको वा विद्यते येषां ते “अग्रादिभ्यः” (सि० ७-२-४६) इति अपत्येयं नरका-
लोपामायुर्नरकायुर्येन ते तेषु ध्रियन्ते । एतच्चायुर्हृदिसदृशं भवति । तत्र हृदिः—त्वोदकक्षेत्रे
प्रदृशं सत्तुल्यम्, यथा हि राजादिना हृदौ क्षिप्तः कश्चिच्चौरादित्ततो निर्गमनमनोरयं कुर्वी-
मोऽपि विवक्षितं कालं यावत् तथा ध्रियते, तथा नरकादित्ततो निष्क्रमितुमना अपि तदायुषा
ध्रियत इति हृदिसदृशमायुः । व्याख्यात चतुर्विधं पञ्चममायुष्कर्म ॥

सम्प्रति षष्ठं नामकर्माभिधितुराह—“नामकम्म चित्तिस्सम्” इत्यादि । नामकर्म भवति
‘चित्तिस्सम्’ चित्रं कर्म तत् कर्तव्यतया धियते यस्य स चित्री—चित्रकरक्षेत्रे समम्—सदृशं चित्रि-
समम् । यथा हि चित्री चित्रं चित्रप्रकारं चित्रविषयवर्णकैः करोति, तथा नामकर्मापि जीवं नार-
कोऽयं तिर्यग्जातिकोऽयमेकेन्द्रियोऽयं द्वीन्द्रियोऽयमित्यादिव्यपदेशैरनेकधा कैरोतीति चित्रि-
सममिदमिति । एतच्चात्रमेकमेदम्, कथम् ? इत्याह—“बायालतिनवइविहं तिउत्तरसमं च सप्त-
ट्टी” चि । अत्र विधाशब्दस्य मत्येकं योगाद् द्विचत्वारिंशद्विधम्, यद्वा त्रिनवतिविधम्, यदि वा
ष्ट्युत्तरशतविधम्, अथवा सप्तषष्टिविधम् । वशब्दः समुच्चये व्यवहितसम्बन्धश्च, स च तथैव
योजितः ॥ २३ ॥ अथ नामकर्मणो द्विचत्वारिंशतं भेदान् प्रचिकटयितुराह—

गइजाइतणुउवंगा, धंधणसंधायणाणि संघयणा ।

संठाणयन्नगंधरसफासअणुपुण्विविहगगई ॥ २४ ॥

इह नाम्नः प्रस्तावत् सर्वत्र गत्यादिषु नामेत्युपस्कारः कार्यः । तथाहि—गतिनाम जाति-
नाम तनुनाम उपाङ्गनाम (ग्रन्थाग्रम् १०००) बन्धननाम सङ्घातननाम संहनननाम संस्था-
ननाम वर्णनाम गन्धनाम रसनाम स्पर्शनाम आनुपूर्वीनाम विहायोगतिनामेति । सत्र गन्धते—
तथाविषकर्मसचिवैर्जैवैः प्राप्यत इति गतिः—नारकादिपर्यायपरिणतिः, सद्भिपाकवेद्या कर्मप्र-
कृतिरपि गतिः, सैव नाम गतिनाम १ । जननं जाति—एकेन्द्रियादिशब्दव्यपदेशेन पर्या-
येण जीवानामुत्पत्तिः, तद्वावनिबन्धनमूतं नाम जातिनाम २ । तनोति—जन्तुरात्मप्रदेशान्
विस्तारयति यस्यां सा तनुः, तज्जवकं कर्मापि तनुः, सैव नाम तनुनाम, शरीरानामेत्यर्थः ३ ।
“उवंगा” चि उपलक्षणत्वाद् अङ्गोपाङ्गनाम, तत्र “अजौप् व्यक्तिप्रक्षणगतिषु” इति पातोः
अङ्गयन्ते—गर्भोत्पत्तेरारभ्य व्यक्तीभवन्ति जन्मप्रभृतेर्भ्रश्यन्ते चेत्यङ्गानि शिरउरउदरादीनि
दृश्यमाणस्वरूपाणि, तदवयवभूतान्यहृत्यादीन्युपाङ्गानि, शेषाणि तु सप्रत्ययवभूतान्यहृत्यिषु

पर्वरेखादीन्यङ्गोपाङ्गानि, सतश्चाङ्गानि चोपाङ्गानि च अङ्गोपाङ्गानि चेति द्वन्द्वे “स्यादावस-
 श्येय” (सि० ३-१-११९) इत्येकशेषे च कृते अङ्गोपाङ्गानीति, तत्र यदुदयात् शरीरतयो-
 पात्ता अपि पुद्गला अङ्गोपाङ्गविभागेन परिणमन्ति तत् कर्मापि अङ्गोपाङ्गनाम ४ । बन्धन्ते-
 गृह्यमाणपुद्गला पूर्वगृहीतपुद्गलै सह छिष्टा क्रियन्ते येन तद् बन्धन तदेव नाम बन्धननाम
 ५ । स्वत एव सप्रान्ति-सङ्घातमापन्नन्ते, ततस्ते सप्रान्त सन्त सङ्घात्यन्ते-प्रत्येक शरीरपञ्च-
 कप्रायोग्या पुद्गला पिण्ड्यन्ते येन तत् सङ्घातन तदेव नाम सङ्घातननाम ६ । सहन्यन्ते-
 पातुनामनेकार्थत्वाद् दृढीक्रियन्ते शरीरपुद्गला कणासादयो छेदपट्टिकादिनेव येन तत् सहनन
 तदेव नाम सहनननाम ७ । सन्तिष्ठन्ते-विशिष्टावयवरचनात्मिकया शरीराकृत्या जन्तवो
 भवन्ति येन तत् संस्थान तदेव नाम संस्थाननाम ८ । वर्ण्यते-अलङ्कियतेऽनेनेति वर्ण-
 कृष्णादि, जन्तुशरीरे कृष्णादिवर्णहेतुक नामकर्मापि वर्णनाम ९ । गन्ध्यते-आघ्रायत इति
 गन्ध, तदेतुत्वात्तामकर्मापि गन्धनाम १० । रस्यते-आस्वाद्यत इति रसस्त्रिकादि, जन्तु-
 शरीरे तिकादिरसहेतुक कर्मापि रसनाम ११ । स्पृश्यत इति स्पर्श कर्कशादि, तदेतुत्वात्
 कर्मापि स्पर्शनाम १२ । द्विसमयादिना विग्रहेण भवान्तर गच्छतो जन्तोरेतुभ्रेणिनियता
 गमनपरिपाटी आनुपूर्वी, तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरप्यानुपूर्वी १३ । गमन गति, सा पुनश्च
 पादादिविहरणात्मिका देशान्तरमासिहेतुर्द्विन्द्रियादीना प्रवृत्तिरभिधीयते, नैकेन्द्रियाणां पादादे-
 रमावात्, ततो विहायसा-नमसा गतिर्विहायोगति, तदेतुत्वात् कर्मापि विहायोगतिनाम
 १४ । ननु विहायसः सर्वगतत्वेन ततोऽन्वय गमनामावाद् व्यवच्छेधामायेन विहायसेति
 विशेषणस्य वैयर्थ्यम्, सत्यम्, किन्तु यदि गतिरित्येवोच्येत तदा नाम मथमप्रकृतिरपि
 गतिरस्तीति पौनरुक्त्याशङ्का स्यात्, तदावच्छेदार्थं विहायोपग्रहणमकारि, विहायसा गति
 प्रवृत्तिर्न तु भवगतितारकादिकेति ॥ २४ ॥

अथ प्रदर्शिताना गत्यादिप्रकृतीनामभिधानसङ्ख्याकचनपूर्वकमष्टौ प्रत्येकप्रकृतीराह—

पिण्डपयडि स्ति चउदस, परघाउस्सासआयबुज्जोपं ।

अगुरुलुहुतित्थनिमिणोवघायमिय अट्ट पत्तेया ॥ २५ ॥

एतैर्गतिनामादिभि पदैर्वक्ष्यमाणचतुरादिभेदाना पिण्डिताना प्रतिपादनात् पिण्डप्रकृतय
 उच्यन्ते । का ? ‘इति’ इति एता गत्यादयोऽन्तरगायोदिष्टा प्रकृतय । कियन्त्य पुनस्ता ?
 इत्याह—चतुर्दशसंख्या । तथा प्रक्रमानामशब्द पराघातादिष्वप्यध्याहार्य, तद्यथा—
 पराघातनाम उच्छ्वासनाम आतपनाम उल्लोतनाम अगुरुलुपुनाम “त्तिथ” वि तीर्थहरनाम
 “निमिण” वि निर्माणनाम उपघातनाम ‘इति’ एता पराघातादय ‘अष्टौ’ अष्टसंख्या प्रत्येक-
 प्रकृतयो ज्ञेया, आसा पिण्डप्रकृतिवदन्यमेदामावादिति ॥ २५ ॥

तस वायर पज्जत्तं, पत्तेय थिरं सुभं च सुभगं च ।

सुसराऽऽहज्ज जसं तसदसग थावरदसं तु इमं ॥ २६ ॥

नामशब्दस्येहापि सम्बन्धात् व्रसनाम वादरनाम पर्याप्तनाम प्रत्येकनाम स्थिरनाम शुभनाम
 सुभगनाम ‘नशब्दौ’ समुच्चये सुसरनाम आदेयनाम ‘जस’ ति यज्ञ कीर्तिनाम इत्येव

त्रसशब्देनोपलक्षितं प्रकृतिदशकं त्रसदशकमिदमुच्यते इति शेषः । तथा स्यावरेण-स्यावरश-
ब्देनोपलक्षितं त्रसदशकस्य विपक्षभूतं “दस” चि प्राकृतत्वाद् दशकं स्यावरदशकम्, तत्
पुनरिदं वक्ष्यमाणमिति ॥ २६ ॥ तदेवाह—

थावर सुहुम अपज्जं, साहारणअधिरअसुभदुभगाणि ।

दुत्तरऽणाइज्जाऽजस, इय नामे सेयरा वीसं ॥ २७ ॥

इहापि नामशब्दस्य सम्बन्धात् स्यावरनाम सूक्ष्मनाम अपर्याप्तनाम साधारणनाम अस्थि-
रनाम अशुभनाम दुर्भगनाम दुःस्वरनाम अनादेयनाम “अजस” चि अयशःकीर्तिनाम । प्रकृ-
पितं दशकद्वयमपि, अधुना दशकद्वयमीकने यथामृता सतीयं विंशतिर्यद्विपयोच्यते तदाह—
“इय” चि ‘इति’ अमुना त्रसादिप्रदर्शितप्रकारेण “नामे” चि नामकर्मणि ‘सेतरा’ सप्ततिपक्षा
प्रत्येकसंज्ञिता विंशतिर्विज्ञेया । तथाहि—त्रसनामः स्यावरनाम प्रतिपक्षभूतम्, एवं वादर-
सूक्ष्मप्रकृतीनामपि सेतरत्वं सुप्रतीतमेवेति ॥ २७ ॥ अथानन्तरोद्दिष्टत्रसादिविंशतिमध्ये यासां
प्रकृतीनामाद्यपदनिर्देशेन याः संज्ञा भवन्ति ताः कथयन्नाह—

तसचउधिरछफं अधिरछफसुहुमतिगथावरचउफं ।

सुभगतिगाइविमासा, तदाइसंस्वाहिं पयहीहिं ॥ २८ ॥

त्रसप्रकृत्योपलक्षितं चतुष्कं त्रसचतुष्कम्, एतदनुसारतः समाप्तोऽन्यत्रापि कार्यः, ततो
यथासम्भवं पुनरपि समाहारद्वन्द्वम् । तत्र त्रसचतुष्कं यथा—त्रसं वादरं पर्याप्तं प्रत्येकमिति ।
स्विरपद्कम्—स्विरं शुभं सुभगं सुस्वरम् आदेयं यशःकीर्तिश्चेति । अस्विरपद्कम्—अस्विराऽ-
शुभदुर्भगदुःस्वराऽनादेयाऽयशःकीर्तिस्वरूपम् । सूक्ष्मत्रिकम्—सूक्ष्माऽपर्याप्तसाधारणलक्षणम् ।
स्यावरचतुष्कम्—स्यावरसूक्ष्माऽपर्याप्तसाधारणाल्पम् । सुभगत्रिकम्—सुभगसुस्वराऽऽदेया-
भिधम् । आदिशब्दाद् दुर्भगत्रिकम्—दुर्भगदुःस्वराऽनादेयस्वरूपं गृह्यते । ततः सूत्रपदे
समाप्तो यथा—सुभगत्रिकमादिर्यस्य दुर्भगत्रिकस्य तत् सुभगत्रिकादि तस्य विभाषा-प्ररूपणा
कर्तव्येति शेषः । कामिः कृत्वा पुनस्तसचतुष्कादिका विभाषा कर्तव्या ? इत्याह—‘तदादि-
सङ्ख्याभिः प्रकृतिभिः’ सा-निर्दिष्टा प्रकृतिरादिर्यस्याः सङ्ख्यायाः सा तदादिः, तदादिः
सङ्ख्या यासां प्रकृतीनां तास्तदादिसङ्ख्यास्तामिस्तदादिसङ्ख्याभिः प्रकृतिभिः, कोऽर्थः ? याऽमौ
प्रकृतिससादिका निर्दिष्टा तामादौ कृत्वा निर्दिष्टसङ्ख्या पूरणीयेति । एताश्च संज्ञाः प्रकृति-
पिण्डकसङ्घाहिण्यो यथास्थानमुपयोगमायास्यन्तीति कृत्वा प्ररूपिता इति ॥ २८ ॥

उक्ता नामकर्मणो द्वाचत्वारिंशद् भेदाः । अयं तसैव त्रिनवतिभेदान् प्ररूपयितुकामो
गत्यादिपदानां पिण्डप्रकृतिसंज्ञिकानां मध्ये येन पदेन यावन्तो भेदाः पिण्डदा वर्तन्ते तान्
भेदान् तेषामाह—

गइयाईण उ कमसो, चउपणपणतिपणपंचछच्छफं ।

पणदुगपणऽट्टचउदुग, इय उत्तरमेयपणसट्टी ॥ २९ ॥

‘गत्यादीनां’ पिण्डप्रकृतीनां पूर्वपदार्थितस्वरूपानां पुनः ‘कमशः’ क्रमेण यथासङ्गमिति

यावत् चतुरादयो मेदा सवन्तीति वाक्यार्थः । तथाहि—गतिनाम चतुर्था, जातिनाम पञ्चमा, तनुनाम पञ्चमा, उपाङ्गनाम त्रिधा, बन्धननाम पञ्चमा, सङ्घातनाम पञ्चमा, संहनननाम षोढा, सस्नाननाम षोढा, वर्णनाम पञ्चमा, गन्धनाम द्विधा, रसनाम पञ्चमा, स्पर्शनामाऽष्टा, आनुपूर्वनाम चतुर्धा, विहायोगतिनाम द्वेधा । एतेषा सर्वमीलने मेदाग्रमाह—
“इय” चि ‘इति’ अमुना चतुरादिमेदमीलनप्रकारेणोत्तरमेदानां पञ्चषष्टिरिति ॥ २९ ॥

अद्यवीसजुषा तिनवह, सते वा पनरयंघणे तिसयं । ।

बंधणसंघायगहो, तणूसु सामन्नवन्नचऊ ॥ ३० ॥

एषा पूर्वोक्ता पञ्चषष्टि ‘अष्टाविंशतिश्रुता’ प्रत्येकप्रकृत्यष्टाविंशत्या सह मीलने त्रिकिर-
पिका भवति खिनवतिर्भवति । सा च कोपयुज्यते’ इत्याह—“सते” चि प्राकृतत्वात् सचायां
सत्कर्म प्रतीय बोद्धव्येत्यर्थः । बाह्वदो विकल्पाद्यो व्यवहितसबन्धश्च, तच्चैव योजयते—
‘पञ्चदशबन्धनैस्त्रिंशत वा’ पञ्चदशसङ्घैर्वेक्ष्यमाणस्वरूपैर्बन्धनैः प्रदर्शितत्रिनवतिमध्ये प्रक्षिप्तैस्त्रि-
मिरपि शत त्रिंशत वा सचायामधिक्रियते इति शेषः । अथ त्रिनवतिमध्ये पञ्चदशानां
प्रकृतीनां प्रक्षेपेऽष्टोत्तर शत भवतीति चेद् उच्यते—या वक्ष्यमाणा पञ्चदश बन्धननामप्र-
कृतयस्तासु मध्यात् सामान्यत औदारिकादिबन्धनपञ्चकस्य त्रिनवतिमध्ये पूर्वं प्रक्षिप्तत्वात्
शेषाणां दशानां प्रक्षेपे त्रिंशतमेव भवतीति न कश्चिद्विरोधः । सूत्रे च “पनरयंघणे” इत्यत्र
विभक्तिवचनव्यत्यय प्राकृतत्वादिति । उक्ता नामकर्मणस्त्रिनवतिरुत्तरशत च मेदानाम् ।
अथ सप्तषष्टिमेदानाह—“बंधणसंघायगहो तणूसु” चि । बन्धनानि च पञ्चदश, सङ्घाताश्च—
सङ्घातनानि पञ्च, बन्धनसङ्घातास्तेषां ग्रहण ग्रहो बन्धनसङ्घातग्रहः । ‘तनुषु’ शरीरेषु, तनु-
ग्रहणेनैव बन्धनसङ्घाता गृह्यन्ते न पृथग् विवक्ष्यन्त इत्यर्थः । तथा “सामन्नवन्नचऊ” चि
सामान्य—कृष्णनीलाद्यविशेषित वर्णमोपलक्षित चतुष्क सामान्यवर्णचतुष्क गृह्यत इति शेषः ।
अयमत्राशयः—इह सप्तषष्टिमध्ये औदारिकादितनुपञ्चकमेव गृह्यते, न तद्वन्धनानि तत्स-
ङ्घातनानि च, यत् औदारिकतन्वा सजातीयत्वाद् औदारिकतनुसङ्घातानि बन्धनानि तत्सङ्घा-
ताश्च गृहीता, एव वैक्रियादितन्वाऽपि निर्जनजबन्धनसङ्घाता गृहीता इति न पृथगेते पञ्च-
दश बन्धनानि पञ्च सङ्घाता गण्यन्ते । तथा वर्णगन्धरसस्पर्शावा ययासङ्घ पञ्चद्विपञ्चाऽष्टमे-
दैर्निष्पन्ना विंशतिमपनीय तेषामेव सामान्य वर्णगन्धरसस्पर्शलक्षण चतुष्क गृह्यते, तत्तन्वा-
न्तरोदितात् व्युत्तरशताद् वर्णादिषोडशकबन्धनपञ्चदशकसङ्घातपञ्चकलक्षणानां पदत्रिंशतप्रकृती-
नामपसारणे सति सप्तषष्टिर्भवतीति ॥ ३० ॥ एतदेवाह—

इय सत्तट्ठी बंधोदए य न य सम्मभीसया बंधे ।

यधुदए सत्ताए, वीसदुवीसऽष्टवन्नसयं ॥ ३१ ॥

‘इति’ पूर्वोक्तप्रकारेण सप्तषष्टिर्नामकर्मप्रकृतीनां भवति । सा च कोपयुज्यते’ इत्याह—
“बंधोदए य” चि बन्धश्च उदयश्च बन्धोदय तस्मिन् ‘बंधोदये’ बन्धे च उदये च सप्तषष्टि-
र्भवति, चशब्दाद् उदीरणाया च सप्तषष्टिः । अथ बन्धनसङ्घातनवर्णादिविशेषाणां विवक्षा-

यशादेव धन्ये नाधिकार इत्युक्तम्, सम्प्रति ययोः प्रकृत्योः सर्वथैव धन्यो न भवति ते
 आह—“न य सम्प्रमीसया बधे” चि ‘न च’ नैव सम्यक्त्वमिश्रके बन्धेऽधिक्रियेते । अयम-
 मिप्रायः—सम्यक्त्वमिश्रयोर्वन्ध एव न भवति, किन्तु मिथ्यात्वपुद्गलानामेव जीवः सम्यक्त्व-
 गुणेन मिथ्यात्वरूपतामपनीय केषाञ्चिदत्यन्तविशुद्धिमापादयति, अपरेषां त्वीपद्विशुद्धिम्,
 केचित् पुनर्मिथ्यात्वरूपा एवावतिष्ठन्ते; तत्र येऽत्यन्तविशुद्धास्ते सम्यक्त्वव्यपदेशनान्,
 ईपद्विशुद्धा मिश्रव्यपदेशभाजः, शेषा मिथ्यात्वमिति । उक्तं च—

सम्यक्त्वगुणेन ततो, विशेषयति कर्म तत् स मिथ्यात्वम् ।

यद्वच्छगपप्रसुतैः, शोध्यन्ते कोदका मदनाः ॥

यत् सर्वथाऽपि तत्र विशुद्धं तद् भवति कर्म सम्यक्त्वम् ।

मिश्रं तु हरविशुद्धं, भवत्यशुद्धं तु मिथ्यात्वम् ॥

उदयोदीरणासत्तासु पुनः सम्यक्त्वमिश्रकेऽव्यपधिक्रियेते । एवं च सति ज्ञानावरणे पञ्च,
 दर्शनावरणे नव, वेदनीये द्वे, मोहे सम्यक्त्वमिश्रवर्जाः पण्डितैः, आयुषि चतस्रः, नाम्नि
 मेवान्तरसम्भवेऽपि प्रदर्शितयुक्त्या सप्तपष्टिः, गोत्रे द्वे, अन्तराये पञ्च इत्येतद्विशत्युत्तरं प्रकृति-
 शतं बन्धेऽधिक्रियते । एतदेव सम्यक्त्वमिश्रसहितं द्वाविंशत्युत्तरप्रकृतिशतमुदये उदीरणायां
 च । सत्तायां पुनः शेषकर्मणां पञ्चपञ्चाशत् नाम्नस्त्रिंशत्तरित्यष्टाचत्वारिंशं शतम्, यद्वा
 शेषकर्मणां पञ्चपञ्चाशत् नाम्नस्त्युत्तरशतमित्यष्टापञ्चाशं शतमधिक्रियत इति । एतदेव मनसि-
 कृत्याह—“धंधुदए सत्ताए” इत्यादि । इह शतशब्दस्य प्रत्येकं योगाद् यथासङ्गं बन्धे
 विंशं शतम्, उदये उपलक्षणत्वाद् उदीरणायां च द्वाविंशं शतम्, सत्तायामष्टपञ्चाशं शतम्
 उपलक्षणत्वादष्टाचत्वारिंशं शतमिति, भावना सुकरैव ॥ ३१ ॥

अथ पूर्वनिर्विघ्नान् गतिजातिप्रभृतीनां पिण्डप्रकृतीनां चतुरादिमेवान् व्याचिख्यासुराह—

निरयतिरिनरसुरगर्ह, हगवियतियचउपणिदिजाईओ ।

ओरालियवेउवियआहारगतेयकम्महगा ॥ ३२ ॥

निरयाश्च तिर्यञ्चश्च नराश्च सुराश्च तेषु गतिरिति विग्रहः । भावार्थोऽयम्—गतिशब्दः
 प्रत्येकं योज्यते, ततश्च “अयमिष्टफलं देवम्” इति वचनाद् निर्गतम् अयम्—इष्टफलं सात-
 वेदनीयादिरूपं येभ्यस्ते निरयाः—सीमन्तकादयो नरकावासाः, ततो निरयेषु विषये गतिरिति
 गतिनाम निरयगतिनाम, तद्विपाकवैवा कर्मप्रकृतिरपि निरयगतिनाम, नारकशब्दव्यपदेश्य-
 पर्यायनिबन्धनं निरयगतिनामेति हृदयम् । एव तिर्यग्नरसुरगतिनामापि वाच्यम् ।

अत्राह—ननु सर्वेऽपि पर्याया जीवेन गम्यन्ते प्राप्यन्त इति सर्वेषामपि तेषां गतित्व-
 प्रसङ्गः, तथा च भ्रामातिशब्दस्येयमेव व्युत्पत्तिर्विशिष्टेति, नैवम्, कतोऽविशेषेण व्युत्पादिता
 अपि शब्दा रूढितो गोशब्दवत् प्रतिनिकृतमेवार्थं विषयीकुर्वन्तीत्यदोषः । उक्तं गतिनाम
 चतुर्विधम् १ ॥

तथा सूचकत्वात् सूत्रस्य एकेन्द्रियाश्च द्वीन्द्रियाश्च त्रीन्द्रियाश्च चतुरिन्द्रियाश्च पञ्चेन्द्रियाश्च

तेषां जातय इति विग्रहः । भावार्थोऽयम्—एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रिय-
जातिनामभेदात् पञ्चधा जातिनाम । तत्र एकस्य स्पर्शनन्द्रियज्ञानस्यावरणक्षयोपशमाद् एकवि-
ज्ञानमात्र एकेन्द्रियाः, द्वयोः स्पर्शनरसनज्ञानयोरावरणक्षयोपशमाद् द्विविज्ञानमात्रो द्वीन्द्रियाः,
त्रयाणां स्पर्शनरसनघ्राणज्ञानानामावरणक्षयोपशमात् त्रिविज्ञानमात्रस्त्रीन्द्रियाः, चतुर्णां स्पर्शनर-
सनघ्राणचक्षुर्ज्ञानानामावरणक्षयोपशमात् चतुर्विज्ञानमात्रश्चतुरिन्द्रियाः, पञ्चानां स्पर्शनरसन-
घ्राणचक्षुःश्रोत्रज्ञानानामावरणक्षयोपशमात् पञ्चविज्ञानमात्रः पञ्चेन्द्रियाः । तत एकेन्द्रियाणां
जातिनाम एकेन्द्रियजातिनाम, एवं यावत् पञ्चेन्द्रियजातिनाम ।

अत्राह—ननु एतेन जातिनाम्ना किं भावेन्द्रियमेकादिकं जन्यते ? उत द्रव्येन्द्रियम् ?
आहोस्विदेकेन्द्रियोऽयमित्यादिव्यपदेशः ? इति त्रयी गतिः । तत्र यथायः पक्षः स न युक्तः,
भावेन्द्रियस्य श्रोत्रादीन्द्रियज्ञानावरणक्षयोपशमजन्यत्वात् “क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि” इति
वचनात् । अथ द्रव्येन्द्रियं जन्यते तदप्युक्तम्, द्रव्येन्द्रियस्येन्द्रियपर्याप्तिनामोदयजन्यत्वात् ।
एकेन्द्रियादिव्यपदेशस्त्वेकादीन्द्रियज्ञानावरणक्षयोपशमपर्याप्तिनामभ्यामेव सेत्स्यति किमन्तर्ग-
ज्जना जातिनाम्ना, अत्रोच्यते—आद्यविकल्पयुगलं तावद् अनभ्युपगमादेव निरस्तम् । यत्
पुनरुक्तम् ‘एकेन्द्रियादिव्यपदेशस्तु’ इत्यादि तदुक्तम्, यत इन्द्रियज्ञानावरणक्षयोपशम
इन्द्रियपर्याप्तिश्च यथाक्रमं भावेन्द्रियजनने द्रव्येन्द्रियजनने च कृतार्था कथमेकेन्द्रियादिव्यप-
देशनिबन्धनपरिणतिलक्षणं कार्यान्तरं जनयितुमलम्, न ह्यन्यसाध्यं कार्यमन्यः प्राप्नोति,
अतिप्रसङ्गात्, तस्माद् एकेन्द्रियादीनां समानजातीयजीवान्तरेण सह समाना वाद्या काचित्
परिणतिरेकेन्द्रियादिशब्दवाच्या अवश्यं जातिनामकमोदयत एवाभ्युपगन्तव्या । उक्तं च—

अन्यभिचारिणा सादृश्येन एकीकृतोऽर्थात्मा जातिः इति ।

तथाहि—बहुलादीनामनुमानादिसिद्धे इन्द्रियपञ्चक्षयोपशमे सत्यपि पञ्चेन्द्रियशब्दव्यप-
देश्यपञ्चेन्द्रियजातिनामकमोदयजन्यविशिष्टवाद्यपरिणत्यभावात् न पञ्चेन्द्रियव्यपदेशो भवति ।
यद्येवं गोचुरगभुजगमातहादिकमे सत्यपि पञ्चेन्द्रियव्यपदेश्यस्यापि पर्यायस्य कारणं किञ्चित्
कर्माभ्युपगन्तव्यम् ? इति चेद् नैवम्, जातिनामकमवैचित्र्यादेव तत्सिद्धेः । न चात्रैकान्तेन
युक्त्युपन्यास एवाग्रहः कार्यः, आगमोपपत्तिगम्यत्वात् तत्त्वस्य । यदवादि—

आगमव्योपपत्तिश्च, सम्पूर्णं दृष्टिलक्षणम् ।

अतीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भावपतिपत्तये ॥ इति ।

उक्तं जातिनाम पञ्चधा २ । तथा औदारिकं च त्रैकियं च आहारकं च तैजसं च कार्मिकं
चेति द्वन्द्वः । भावार्थोऽयम्—औदारिकवैक्रियाऽऽहारकतैजसकार्मिकनामभेदात् पञ्चधा शरीर-
नाम । तत्र उदारं—प्रधानम्, प्राधान्यं चास्य तीर्थकरणघरशरीरापेक्षया, ततोऽन्यस्यानुत्तरा-
शरीरस्यापि अनन्तगुणहीनत्वात्, यद्वा उदारं—सातिरेक्योवनसहस्रमानत्वात् शेषशरीरापेक्षया
बृहत्प्रमाणम्, बृहत्वा चास्य वैक्रियं प्रति भवधारणीयसहजशरीरापेक्षया द्रष्टव्या, अन्ययो-
रवैक्रियं योजनलक्षमानमपि लभ्यते, उदारमेवौदारिकम्, “विनयादिभ्यः” (सि० ७-२-

१६९) इतीकण्प्रत्ययः, तन्निबन्धनं नाम औदारिकनाम, यदुदयवशाद् औदारिकशरीरप्रायोग्यान् पुद्गलानादाय औदारिकशरीररूपतया परिणमयति, परिणम्य च जीवप्रदेशैः सहान्योऽन्यानुगमरूपतया सम्बन्धयति, तद् औदारिकशरीरनामेत्यर्थः १ । तथा विविधा क्रिया विक्रिया तस्यां भवं वैक्रियम् । तथाहि—तदेकं भूत्वा अनेकं भवति, अनेकं भूत्वा एकम्, अणु भूत्वा महद् भवति, महच्च भूत्वा अणु, खेचरं भूत्वा भूमिचरं भवति, भूमिचरं भूत्वा खेचरं भवति, दृश्यं भूत्वा अदृश्यं भवति, अदृश्यं भूत्वा दृश्यमित्यादि । तच्च द्विधा—औपपातिकं लब्धिप्रत्ययं च । तत्रौपपातिकम्—उपपातजन्मनिमित्तम्, तच्च देवनारकाणाम् । लब्धिप्रत्ययं तिर्यग्न्यनुप्याणाम् । वैक्रियनिबन्धनं नाम वैक्रियनाम, यदुदयाद् वैक्रियशरीरप्रायोग्यान् पुद्गलानादाय वैक्रियशरीररूपतया परिणमयति, परिणम्य च जीवप्रदेशैः सहान्योऽन्यानुगमरूपतया सम्बन्धयतीति २ । तथा चतुर्दशपूर्वेविदा तीर्थकरस्फातिदर्शनादिकतयाविधप्रयोजनोत्पत्तौ सत्यां विशिष्टलब्धिवशाद् आह्रियते—निर्यत्यत इत्याहारकम्, “बहुलम्” (सि० ५-१-२) इति वचनात् कर्मणि णकूप्रत्ययः, यथा पादहारक इत्यादौ, तच्च वैक्रियापेक्षयाऽत्यन्तशुभं सच्छस्फटिकशिलैव शुभ्रपुद्गलसमूहघटनात्मकम्, आहारकनिबन्धनं नाम आहारकनाम, यदुदयवशाद् आहारकशरीरप्रायोग्यान् पुद्गलानादाय आहारकशरीररूपतया परिणमयति, परिणम्य च जीवप्रदेशैः सहान्योऽन्यानुगमरूपतया सम्बन्धयतीति ३ । तथा तेजसा तेजःपुद्गलैर्निर्बृत्तं तेजसम्, यद् मुक्ताहारपरिणमनहेतुर्यद्वशाच्च विशिष्टतपःसमुत्पलब्धिप्रदेशस्य पुंसस्तेजोलेइयाविनिर्गमः, तेजोनिबन्धनं नाम तेजसनाम, यदुदयवशात् तेजसशरीरप्रायोग्यान् पुद्गलानादाय तेजसशरीररूपतया परिणमयति, परिणम्य च जीवप्रदेशैः सहान्योऽन्यानुगमरूपतया सम्बन्धयतीति ४ । तथा कर्मपरमाणुषु भवं कार्मिकं कार्मणशरीरमित्यर्थः । कर्मपरमाणव एवात्मप्रदेशैः सह क्षीरनीरवदन्योऽन्यानुगताः सन्तः कार्मणशरीरम्, कर्मणो विकारः कार्मणमिति व्युत्पत्तेः । तदुक्तम्—

कम्मविगारो कम्मणमट्टविहवित्तकम्मनिष्फलं ।

सोवेत्ति सरीराणं, कारणभूयं सुणेयवं ॥

अत्र “सोवेत्ति” ति सर्वेषामौदारिकादिशरीराणां “कारणभूतं” बीजभूतं कार्मणशरीरम् । न खल्वामूलमुच्छिद्ये भवप्रपञ्चमरोहबीजभूते कार्मणे वपुषि शेषशरीरप्रादुर्भावसम्भवः । इदं च कार्मणशरीरं जन्तोर्गत्यन्तरसद्धान्तौ सापकृतं कारणम् । तथाहि—कार्मणेनैव वपुषा परिकरितो जन्तुर्मरणदेशमपह्नात्युत्पिदेशमभिसर्पति । ननु यदि कार्मणवपुःपरिकरितो गत्यन्तरं सद्भामति तर्हि स गच्छज्जागच्छन् वा कलात् नोपलक्ष्यते ? उच्यते—कर्मपुद्गलानामतिसूक्ष्मतया चक्षुरादीन्द्रियाज्जोचरत्वात् । आह च प्रज्ञाकरगुप्तोऽपि—

अन्तरा भवदेहोऽपि, सूक्ष्मत्वानोपलक्ष्यते ।

निष्कामन् प्रविशन् वाऽपि, नामावोऽनीक्षणादपि ॥

कर्मणनिबन्धनं नाम कर्मणनाम, यदुदयात् कर्मणप्रायोग्यान् पुद्गलानादाय कर्मणशरीर-
रूपतया परिणमयति, परिणमय्य च जीवप्रदेशैः सहान्योऽन्यानुगमरूपतया सम्बन्धयतीति
५ ॥ ३२ ॥ उक्तं तनुनाम पञ्चधा ३, इदानीमज्ञोपाङ्गनाम त्रिधा प्राह—

धाहृषे पिष्टि सिर उर, उयरंग उवंग अंगुलीपमुहा ।

सेसा अंगोवंगा, पढमतणुतिगस्सुवंगाणि ॥ ३३ ॥

‘धाहृ’ मुजद्वयम् ‘ऊरू’ ऊरुद्वयम् ‘पृष्टिः’ प्रतीका ‘शिरः’ मस्तकम् ‘उरः’ वक्षः ‘उदरं’
‘पोट्टिमित्यष्टावज्ञान्युच्यन्ते । इह विमर्किलोपः प्राकृतत्वात्, एवमन्यत्रापि । उपाङ्गानि अङ्गुली-
प्रमुलाणि, इह पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् । ‘शेषाणि’ तत्पत्यवयवभूतान्यङ्गुलपर्वरेखादीनि अङ्गोपा-
ङ्गानि, इहामि पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् । प्राकृते हि लिङ्गमतन्त्रम् । यदाहुः प्रमुग्रीहेमचन्द्रसूरि-
पादाः स्वप्राकृतलक्षणे—“लिङ्गमतन्त्रम्” (सि० ८-४-४४५) इति । इमानि च उपाङ्गानि
“पढमतणुतिगस्स” वि प्रथमा—आद्या यास्तनवः—शरीराणि तासां त्रिकं—त्रितयमौदारिकवैकि-
याऽऽहारकस्वरूपम् तस्य प्रथमतनुत्रिकस्य भवन्ति । ततः प्रथमतनुत्रिकद्वारेणाङ्गोपाङ्गनामापि
त्रिविधं भन्तव्यम् । तथाहि—औदारिकाङ्गोपाङ्गनाम वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम आहारकाङ्गोपाङ्गनाम ।
तत्र यदुदयाद् औदारिकशरीरत्वेन परिणतानां पुद्गलनामङ्गोपाङ्गविभागपरिणतिरुपजायते तद्
औदारिकाङ्गोपाङ्गनाम १ । यदुदयाद् वैक्रियशरीरत्वेन परिणतानां पुद्गलनामङ्गोपाङ्गवि-
भागपरिणतिरुपजायते तद् वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम २ । यदुदयाद् आहारकशरीरत्वेन परिणतानां
पुद्गलनामङ्गोपाङ्गविभागपरिणतिरुपजायते तद् आहारकाङ्गोपाङ्गनाम ३ । तैजसकर्मण्योस्तु
जीवप्रदेशसंस्थानानुरोधित्वात् नास्त्यङ्गोपाङ्गसम्भव इति ॥ ३३ ॥

उक्तं त्रिविधमङ्गोपाङ्गनाम । साम्प्रतं बन्धननामस्वरूपमाह—

उरलाइपुग्गलाणं, निबद्धवज्जंतयाण संबंधं ।

जं कुणह जउसमं तं, उरलाइबंधणं नेपं ॥ ३४ ॥

औदारिकादिपुद्गलानाम् आदिशब्दाद् वैक्रियपुद्गलानाम् आहारकपुद्गलानां तैजसपुद्गलानां
कर्मणपुद्गलानाम्, किंविशिष्टानाम् इत्याह—“निबद्धवज्जंतयाण” इति निबद्धाश्च बध्यमानाश्च
निबद्धबध्यमानास्तेषां ‘निबद्धबध्यमानानां’ पूर्ववद्धानां बध्यमानावा च यत् कर्म ‘सम्बन्ध’
परस्परं मीलनं करोति दारुणामिव जतु, अत एव जतुसमं तद् औदारिकादिवन्धनम्, आदि-
शब्दाद् वैक्रियबन्धनम् आहारकबन्धनं तैजसबन्धनं कर्मणबन्धनं ‘जेय’ ज्ञातव्यमिति गाथा-
क्षरार्थः । भावार्थस्त्वयम्—इह पूर्वगृहीतैरौदारिकपुद्गलैः सह परस्परं गृह्यमाणान् औदारिकपुद्ग-
लान् उदितेन येन कर्मणा बध्नाति—आत्मा अन्योऽन्यसंयुक्तान् करोति तद् औदारिकशरीरबन्धन-
नाम दारुणापाणादीना जतुरात्माप्रमृतिरूपद्रव्यतुल्यम् १ । पूर्वगृहीतैर्वैक्रियपुद्गलैः सह परस्परं
गृह्यमाणान् वैक्रियपुद्गलान् उदितेन येन कर्मणा बध्नाति—आत्माऽन्योऽन्यसंयुक्तान् करोति तद्
जतुसमं वैक्रियशरीरबन्धननाम २ । पूर्वगृहीतैराहारकशरीरपुद्गलैः सह परस्परं गृह्यमाणान् आहा-
रकपुद्गलान् उदितेन येन कर्मणा बध्नाति—आत्माऽन्योऽन्यसंयुक्तान् करोति तद् जतुसममाहा-

रक्षशरीरबन्धननाम ३ । पूर्वगृहीतैस्तेजसपुद्गलैः सह परस्परं गृह्यमाणौ तेजसपुद्गलान् उदितेन येन कर्मणा बध्नाति—आत्माऽन्योऽन्यसंयुक्तान् करोति तद् चतुस्रं तेजसशरीरबन्धननाम ४ । पूर्वगृहीतैः कर्मणपुद्गलैः सह परस्परं गृह्यमाणान् कर्मणपुद्गलान् उदितेन येन कर्मणा बध्नाति—आत्माऽन्योऽन्यसंयुक्तान् करोति तद् चतुस्रं कर्मणशरीरबन्धननाम ५ । यदि पुनरिव शरीरपञ्चकपुद्गलानामौदारिकादिशरीरनाम्न सामर्थ्याद्गृहीतानामन्योऽन्यसम्बन्धकारि बन्धनपञ्चकं न स्यात् तत्तत्क्षेपे शरीरपरिणतौ सत्यामप्यसम्बन्धत्वात् पवनाहतकुण्डसितास्त्रीमितसंस्तुनामिवैकत्र स्यैव न स्यादिति ॥ ३४ ॥ उक्तं बन्धनस्वरूपम् । इदं च बन्धननाम असंहतानां पुद्गलानां न सम्भवति, अतोऽन्योऽन्यसन्निधानलक्षणपुद्गलसहते कारणं सङ्घातनामाह—

जं संघायइ उरलाइपुग्गले तणगणं व दंताली ।

तं संघायं बन्धणंमिब तणुनामेण पंचविहं ॥ ३५ ॥

यत् कर्म 'सङ्घातयति' पिण्डीकरोति औदारिकादिपुद्गलान् आदिशब्दाद् वैक्रियपुद्गलान् आहारकपुद्गलान् तेजसपुद्गलान् कर्मणपुद्गलान्, तत्र इष्टान्तमाह—'तुणगणमिब' तुणोत्करमिघेतश्चेतश्च त्रिशिप्त 'दन्ताली' काष्ठमयी मरुमण्डलप्रसिद्धा, तत् 'सङ्घात' सङ्घातननाम, तच्च पूर्वोक्तं बन्धननामापि 'तनुनामा' शरीराभिधानेन पञ्चविधं भवतीति । तत्र बन्धननाम पूर्वमेव नावितन् । अथ सङ्घातनाम भाव्यते—औदारिकसङ्घातनाम वैक्रियसङ्घातनाम आहारकसङ्घातनाम तेजससङ्घातनाम कर्मणसङ्घातनाम । तत्र यदुदयाद् औदारिकशरीरत्वपरिणतान् पुद्गलानात्मा सङ्घातयति—अन्योऽन्यसन्निधानेन व्यवस्थापयति तद् औदारिकसङ्घातननाम १ । यदुदयाद् वैक्रियशरीरत्वपरिणतान् पुद्गलानात्मा सङ्घातयति—अन्योऽन्यसन्निधानेन व्यवस्थापयति तद् वैक्रियसङ्घातननाम २ । यदुदयाद् आहारकशरीरत्वपरिणतान् पुद्गलानात्मा सङ्घातयति—अन्योऽन्यसन्निधानेन व्यवस्थापयति तद् आहारकसङ्घातननाम ३ । यदुदयात् तेजसशरीरत्वपरिणतान् पुद्गलानात्मा सङ्घातयति—अन्योऽन्यसन्निधानेन व्यवस्थापयति तद् तेजससङ्घातननाम ४ । यदुदयात् कर्मणशरीरत्वपरिणतान् पुद्गलानात्मा सङ्घातयति—अन्योऽन्यसन्निधानेन व्यवस्थापयति तद् कर्मणसङ्घातननाम ५ इति ॥ ३५ ॥

उक्तं पञ्चधा बन्धननाम पञ्चधा सङ्घातननाम । सम्प्रति "सते वा परस्परं तिसय" इति (३०) गायस्त्रचित् बन्धनपञ्चदशकं व्याचिख्यासुराह—

ओरालविउच्चाहारयाण सगतेयकम्मजुत्ताणं ।

नव बंधणाणि इयरदुसहियाणं तिप्पि तेसिं च ॥ ३६ ॥

औदारिकवैक्रियाऽऽहारकशरीराणां नव बन्धनानीति योगः । कीदृशानां सत्ताम्? इत्याह—'सकतैजसकर्मणयुक्तानाम्' प्रत्येकं सकतैजसकर्मणानां मध्यादन्यतरेण युक्तानामित्यर्थः । "नव" चि नवसङ्ख्यानि बन्धनानि बन्धनप्रकृतयो भवन्तीति । औदारिकवैक्रियाहारकाणां त्रयाणामपि प्रत्येकं सनामा तैजसेन कर्मणेन च योगाद् द्विकसंयोगनिष्पन्नान्येकैकस्य औदारिकादेस्त्रीणि त्रीणि बन्धनानि भवन्ति, तेषां च त्रयाणां त्रिकाणां मीलने नव बन्धनानीति ।

तथाहि—औदारिकऔदारिकबन्धननाम १ औदारिकतैजसबन्धननाम २ औदारिककर्मण-
बन्धननाम ३, वैक्रियवैक्रियबन्धननाम १ वैक्रियतैजसबन्धननाम २ वैक्रियकर्मणबन्धन-
नाम ३, आहारकाऽऽहारकबन्धननाम १ आहारकतैजसबन्धननाम २ आहारककर्मणव-
न्धननाम ३ । तत्र पूर्वगृहीतैरौदारिकशरीरपुद्गलैः सह गृह्यमाणौदारिकपुद्गलानां धन्वो येन
क्रियते तद् औदारिकौदारिकबन्धननाम १ । येनौदारिकपुद्गलानां तैजसशरीरपुद्गलैः सह
सम्बन्धो विधीयते तद् औदारिकतैजसबन्धननाम २ । येनौदारिकपुद्गलानां कर्मणशरीरपु-
द्गलैः सह सम्बन्धो विधीयते तद् औदारिककर्मणबन्धननाम ३ । एवमनेन न्यायेनान्यान्यपि
बन्धनानि वाच्यानि । शेषबन्धननिरूपणायाह—“इयमदुसहियाणं तिवि” ति इतरे—स्वकीय-
नामापेक्षयाऽन्ये तैजसकर्मणशरीरे, ततः प्राकृतत्वादप्यथोपन्यासेऽपि द्वे च ते इतरे च द्वीतरे
ताभ्यां सहितानि—युक्तानि द्वीतरसहितानि, यद्वा “दु” ति द्विकं तत इतरच्च तद्विकं चैतरद्विकं
तेन सहितानि इतरद्विकसहितानि तेषां द्वीतरसहितानाम् इतरद्विकसहितानां वा, औदारिक-
वैक्रियाहारकाणामत्रापि योग्यम्, त्रीणि बन्धनानि भवन्ति । अयमाशयः—प्रत्येकमौदारिक-
वैक्रियाहारकाणां तैजसकर्मणाभ्यां युगपत् संयोगे त्रिकसंयोगरूपाणि त्रीणि बन्धनानि भव-
न्ति । तथाहि—औदारिकतैजसकर्मणबन्धननाम १ वैक्रियतैजसकर्मणबन्धननाम २ आहा-
रकतैजसकर्मणबन्धननाम ३ । अर्थः पूर्वोक्त एव । न केवलमेषामौदारिकादीनामितरद्विक-
सहितानामेव त्रीणि बन्धनानि भवन्ति, किन्तु “तेसिं च” ति त्रीणीति शब्दो डमरुकमणिन्या-
यावत्रापि योग्यः । ततोऽयमर्थः—तयोद्येतदशब्दवाच्ययोलैजसकर्मणयोः स्वनाम्ना इतरेण
च योगे त्रीणि बन्धनानि भवन्ति । यथा—तैजसतैजसबन्धननाम १ तैजसकर्मणबन्धननाम
२ कर्मणकर्मणबन्धननाम ३ । सदेवं नव त्रीणि त्रीणि च मिलितानि पञ्चदश बन्धनानीति ।

अत्राह—पञ्चानां शरीराणां द्विकादियोगप्रकारेण पट्टिंशतिः संयोगा भवन्ति, तत्तुल्य-
बन्धनानि च कस्मात् न भवन्ति ? उच्यते—औदारिकवैक्रियाहारकाणां परस्परविरुद्धाऽन्योऽ-
न्यसम्बन्धमाभावात् पञ्चदशैव भवन्ति, नाधिकानि ।

आह—यथा पञ्चदश बन्धनानि भवन्ति, एवमनेनैव क्रमेण पञ्चदश सङ्ज्ञाता अपि
कस्मात् नाभिधीयन्ते ? सङ्ज्ञातितानामेव बन्धनमाभावात्, तथाहि—पापाण्युगमस्य कृतसङ्ज्ञातस्यै-
वोत्तरकाल वज्रलेपरालादिना बन्धनं क्रियते, तदसत्, यतो लोके ये सज्जातौ संयोगा भवन्ति
त एव शुभाः, एवमिहापि स्वशरीरपुद्गलानां स्वशरीरपुद्गलैः सह ये संयोगरूपाः सङ्ज्ञातास्ते शुभा
इति प्राधान्यरूपापनाय पञ्चैव सङ्ज्ञाता अभिहिता इति ॥ ३६ ॥

न्याख्यातानि पञ्चदशापि बन्धनानि । सम्प्रति संहनननाम पट्टिंशमभिधित्सुर्गात्रायुगलमाह—

संघयणमट्टिनिचओ, तं छद्वा वज्ररिसहनारायं ।

तह रिसहनारायं, नारायं अद्धनारायं ॥ ३७ ॥

कीलिय छेवट्टं इह, रिसहो पटो य कीलिया वज्रं ।

उभओ मक्कड्यंघो, नारायं इममुरालंगे ॥ ३८ ॥

संहन्यन्ते—हृदीक्रियन्ते शरीरपुद्गल येन तत् संहननम्, तच्च 'अस्थिनिचयः' कीलिकादि-
रूपाणामस्थानं निचयः—रचनाविशेषोऽस्थिनिचयः । तत् संहननं 'पद्मा' षट्मर्कैर्भवति ।
तद्यथा—वज्रऋषमनाराचं १ तथा ऋषमनाराचम् २ इहानुस्वारोऽलाक्षणिकः, नाराचम् ३
अर्धनाराचं ४ कीलिका ५ सेवार्तम् ६ । 'इह' प्रवचने 'ऋषमः' ऋषमशब्देन परिवेष्टनपट्ट
उच्यते, 'वज्रं' वज्रशब्देन कीलिकाऽभिधीयते, 'नाराचं' नाराचशब्देनोभयतो मर्कटबन्धो
भण्यते । 'इदम्' अस्थिनिचयात्मकं संहननम् 'औदारिकाग्रे' औदारिकशरीर एव, नान्येषु
शरीरेषु, तेषामस्तिरहितत्वात् । इति गाथायुगलाक्षरार्थः । भावार्थः पुनर्यम्—इह द्वयोरस्थो-
रुभयतो मर्कटबन्धेन बद्धयोः षट्पट्टाकृतिना तृतीयेन अस्मा परिवेष्टितयोरुपरि तदस्थित्रयभेदि
कीलिकाख्यं वज्रनामकमस्थि यत्र भवति तद् वज्रऋषमनाराचम्, तन्निबन्धनं नाम वज्रऋ-
षमनाराचनाम १ । यत् पुनः कीलिकारहितं संहननं तद् ऋषमनाराचम्, तन्निबन्धनं नाम
ऋषमनाराचनाम २ । यत्र पुनर्मर्कटबन्धः केवलो भवति न पुनः कीलिका ऋषमसंज्ञः
पट्टश्च तद् नाराचम्, तन्निबन्धनं नाम नाराचनाम ३ । यत्र स्वेकपार्श्वेन मर्कटबन्धो द्विती-
यपार्श्वेन च कीलिका भवति तद् अर्धनाराचम्, तन्निबन्धनं नामाऽर्धनाराचनाम ४ । यत्र
पुनरस्तीनि कीलिकानात्रबद्धान्येव भवन्ति तत् कीलिकासंहननम्, तन्निबन्धनं नाम कीलि-
कानाम ५ । यत्र तु परस्परं पर्यन्तस्पर्शलक्षणां सेवामागतान्यस्तीनि भवन्ति जेहाम्यवहार-
तैलाम्यवहारविश्रामादिरूपां च परिशीलनां नित्यमपेक्षन्ते तत् सेवार्तम्, तन्निबन्धनं नाम सेवा-
र्तनाम ६ । यद्वा "छेदवृत्तं" ति दकारस्य लुप्तस्येह दर्शनात् छेदानाम्—अस्थिपर्यन्तानां वृत्तं—परस्पर-
सम्बन्धघटनालक्षणं घटनं वृत्तिर्यत्र तत् छेदवृत्तम्, कीलिकाषट्मर्कटबन्धरहितमस्थिपर्यन्तमा-
त्रसंस्पर्शं षष्ठमित्यर्थः । ततो यदुदयात् शरीरे वज्रऋषमनाराचसंहननं भवति तद् वज्रऋष-
मनाराचसंहनननामकमेति । एवमृषमनाराचादिष्वपि वाच्यमिति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

व्याख्यातं षड्विधं संहनननाम । सम्प्रति षोढा संस्थाननाम विवक्षुराह—

समचतुरस्रं निग्गोहसाइखुज्जाहं वामणं हुंडं ।

संठाणा वज्जा किण्हनीललोहियहल्लिसिया ॥ ३९ ॥

समचतुरस्रम् १ "निग्गोह" ति पदैकदेशेऽपि पदप्रयोगदर्शनात् न्यग्रोपपरिमण्डलम्
२ सौदि ३ कुलम् ४ वामनम् ५ हुण्डम् ६ इति षट् 'संस्थानानि' अवयवरचनात्मकशरीरा-
कृतित्वरूपाणि शरीरे भवन्तीति शेषः । तत्र सगाः—शास्त्रोक्तलक्षणाऽविसंवादिन्यव्यवहारोऽस्तयः—
पर्यङ्कासनोपविष्टस्य जानुनोरन्तरम्, आसनस्य ललाटोपरिभागस्य चान्तरम्, दक्षिणस्कन्धस्य
वामजानुनध्वान्तरम्, वामस्कन्धस्य दक्षिणजानुनध्वान्तरमिति चतुर्दिग्बिभागेऽपलक्षिताः शरी-
रावयवा यत्र तत् समचतुरस्रम्, "सुप्तातमुधुदिवशारिकुसचतुरसैर्गोपदाऽजपदमोष्ठपदमद्रप-
दम्" (सि० ७-३-१२९) इति सूत्रेण समासात्तोऽप्रत्ययः, समचतुरस्रं च तत् संस्थानं च
समचतुरस्रसंस्थानम् । तुर्यारोहपरिग्राहः सम्पूर्णलक्षणोपेताज्ञोपाङ्गावयवः स्वाहुलाष्टाधिकश-

१ कारं म० ख० ग० ड० ॥ २ पार्श्वं म० क० ग० । एवमप्येवम् ॥ ३ सौदि ३ वामनम्
४ कुलम् ५ हु० ख० ग० ड० ॥

तथाहि—औदारिकऔदारिकबन्धननाम १ औदारिकतैजसबन्धननाम २ औदारिककर्मण-
बन्धननाम ३, वैक्रियवैक्रियबन्धननाम १ वैक्रियतैजसबन्धननाम २ वैक्रियकर्मणबन्धन-
नाम ३, आहारकाऽऽहारकबन्धननाम १ आहारकतैजसबन्धननाम २ आहारककर्मणब-
न्धननाम ३ । तत्र पूर्वगृहीतैरौदारिकशरीरपुद्गलैः सह गृह्यमाणौदारिकपुद्गलानां बन्धो येन
क्रियते तद् औदारिकौदारिकबन्धननाम १ । येनौदारिकपुद्गलानां तैजसशरीरपुद्गलैः सह
सम्बन्धो विधीयते तद् औदारिकतैजसबन्धननाम २ । येनौदारिकपुद्गलानां कर्मणशरीरपु-
द्गलैः सह सम्बन्धो विधीयते तद् औदारिककर्मणबन्धननाम ३ । एवमनेन न्यायेनान्यान्यपि
बन्धनानि वाच्यानि । शेषबन्धननिरूपणायाह—“इयदुसहियाणं तिति” चि इतरे—स्वकीय-
नामापेक्षयाऽन्ये तैजसकर्मणशरीरे, ततः प्राकृतत्वादन्यथोपन्यासेऽपि द्वे च ते इतरे च द्वीतरे
ताभ्या सहितानि—युक्तानि द्वीतरसहितानि, यद्वा “दु” चि द्विकं तत इतरश्च तद्विकं चेतद्विकं
तेन सहितानि इतरद्विकसहितानि तेषां द्वीतरसहितानाम् इतरद्विकसहितानां वा, औदारिक-
वैक्रियाहारकाणामत्रापि योज्यम्, त्रीणि बन्धनानि भवन्ति । अयमाशयः—प्रत्येकमौदारिक-
वैक्रियाहारकाणां तैजसकर्मणाभ्यां युगपत् सयोगे त्रिकसंयोगरूपाणि त्रीणि बन्धनानि भव-
न्ति । तथाहि—औदारिकतैजसकर्मणबन्धननाम १ वैक्रियतैजसकर्मणबन्धननाम २ आहा-
रकतैजसकर्मणबन्धननाम ३ । अर्थः पूर्वोक्त एव । न केवलमेवामौदारिकादीनामितरद्विक-
सहितानामेव त्रीणि बन्धनानि भवन्ति, किन्तु “तेसिं च” चि त्रीणीति शब्दो ङमल्लक्षणिन्या-
यादत्रापि योज्यः । ततोऽयमर्थः—तयोश्चेतरशब्दवाच्ययोस्तैजसकर्मणयोः स्वनाम्ना इतरेण
च योगे त्रीणि बन्धनानि भवन्ति । यथा—तैजसतैजसबन्धननाम १ तैजसकर्मणबन्धननाम
२ कर्मणकर्मणबन्धननाम ३ । तदेवं नव त्रीणि त्रीणि च मिलितानि पञ्चदश बन्धनानीति ।
अत्राह—पञ्चानां शरीराणां द्विकादियोगप्रकारेण षड्विंशति सयोगा भवन्ति, तत्तुल्य-
बन्धनानि च कस्मात् न भवन्ति ? उच्यते—औदारिकवैक्रियाहारकाणां परस्परविरुद्धाऽन्योऽ-
न्यसम्बन्धाभावात् पञ्चदशैव भवन्ति, नाधिकानि ।

आह—यथा पञ्चदश बन्धनानि भवन्ति, एवमनेनैव क्रमेण पञ्चदश सङ्गता अपि
कस्मात् नाभिधीयन्ते ? सङ्गतितानामेव बन्धनभावात्, तथाहि—पाषाणयुगमस्य कृतसङ्घातस्यै-
वोत्तरकाल वज्रलेपरालादिना बन्धन क्रियते, तदसत्, यतो लोके ये स्वनातौ संयोगा भवन्ति
त एव शुभा, एवमिहापि स्वशरीरपुद्गलानां स्वशरीरपुद्गलैः सह ये संयोगरूपाः सङ्गतास्ते शुभा
इति प्राधान्यव्यापनाय पञ्चैव सङ्गता अभिहिता इति ॥ ३६ ॥

व्याख्यातानि पञ्चदशापि बन्धनानि । सम्प्रति संहनननाम षड्विंशमभिधित्तुर्गायायुगलमाह—

संघयणमट्टिनिचओ, तं छद्वा वज्ररिसहनारायं ।

तह रिसहनारायं, नारायं अद्धनारायं ॥ ३७ ॥

कीलिय छेवट्टं इह, रिसहो पटो य कीलिया वज्रं ।

उभओ मक्कड्यंघो, नारायं इममुरालंगे ॥ ३८ ॥

संहन्यन्ते-दृढीक्रियन्ते शरीरपुद्गला येन तत् संहननम्, तच्च 'अस्तिनिचयः' कीलिकादि-
रूपाणामस्मां निचयः-रचनाविशेषोऽस्तिनिचयः । तत् संहननं 'पट्टा' षट्प्रकारैर्भवति ।
तद्यथा-वज्ररूपमनाराचं १ तथा ऋषमनाराचम् २ इहानुसारोऽलाक्षणिकः, नाराचम् ३
अर्धनाराचं ४ कीलिका ५ सेवार्तम् ६ । 'इह' प्रवचने 'रूपम.' ऋषमशब्देन परिवेष्टनपट्ट
उच्यते, 'वज्रं' वज्रशब्देन कीलिकाऽभिधीयते, 'नाराचं' नाराचशब्देनोभयतो मर्कटबन्धो
भण्यते । 'इदम्' अस्तिनिचयात्मकं संहननम् 'औदारिकाक्षे' औदारिकशरीर एव, नान्येषु
शरीरेषु, तेषामस्तिरहितत्वात् । इति गाथायुगलाक्षरार्थः । भावार्थः पुनरप्यम्-इह द्वयोरस्तो-
रुभयतो मर्कटबन्धेन बद्धयोः षट्पाकृतिना तृतीयेन अस्मा परिवेष्टितयोरुपरि तदस्तित्रयभेदि
कीलिकारूपं वज्रनामकमस्ति यत्र भवति तद् वज्ररूपमनाराचम्, तन्निबन्धनं नाम वज्ररू-
पमनाराचनाम १ । यत् पुनः कीलिकारहितं संहननं तद् ऋषमनाराचम्, तन्निबन्धनं नाम
ऋषमनाराचनाम २ । यत्र पुनर्मर्कटबन्धः केवलो भवति न पुनः कीलिका ऋषमसंज्ञः
पट्टश्च तद् नाराचम्, तन्निबन्धनं नाम नाराचनाम ३ । यत्र त्वेकपार्श्वेन मर्कटबन्धो द्विती-
यपार्श्वेन च कीलिका भवति तद् अर्धनाराचम्, तन्निबन्धनं नामाऽर्धनाराचनाम ४ । यत्र
पुनरस्तीनि कीलिकामात्रवद्धान्येव भवन्ति तत् कीलिकासंहननम्, तन्निबन्धनं नाम कीलि-
कानाम ५ । यत्र तु परस्परं पर्यन्तस्पर्शलक्षणां सेवामागतान्यस्तीनि भवन्ति जेहाम्पवहार-
तैलाम्पवहारविश्रामादिरूपा च परिशीलना नित्यमपेक्षन्ते तत् सेवार्तम्, तन्निबन्धनं नाम सेवा-
र्तनाम ६ । यद्वा "छेदवृत्ति" ति दकारस्य छत्तस्येह दर्शनात् छेदानाम्-अस्तिपर्यन्तानां वृत्तं-परस्पर-
सम्बन्धघटनालक्षणं वर्तनं वृत्तिर्यत्र तत् छेदवृत्तम्, कीलिकपट्टमर्कटबन्धरहितमस्तिपर्यन्तमा-
त्रसंस्पर्शं षष्ठमित्यर्थः । ततो यदुदयात् शरीरे वज्ररूपमनाराचसंहननं भवति तद् वज्ररूप-
मनाराचसंहनननामकमेति । एवमृषमनाराचादिष्वपि वाच्यमिति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

व्याख्यात पट्टिर्धं संहनननाम । सम्प्रति षोढा संस्थाननाम विवक्षुराह-

समचतुरसं निग्गोहसाइखुज्जाई वामणं हुण्डं ।

संठाणा वन्ना किण्हनीललोहिहहलिहसिपा ॥ ३९ ॥

समचतुरसम् १ "निग्गोह" ति पदैकदेशोऽपि पदप्रयोगदर्शनात् न्यमोघपरिमण्डलम्
२ सौदि ३ कुजम् ४ वामनम् ५ हुण्डम् ६ इति षट् 'संस्थानानि' अवयवरचनात्मकशरीरा-
वृत्तिसंस्थाणि शरीरे भवन्तीति शेषः । तत्र सप्ता-शास्त्रोक्तलक्षणाऽविस्वादिन्यश्चतस्रोऽस्तयः-
पर्यङ्कासनोपाविष्टस्य जानुनोत्तरम्, आसनस्य ललाटेऽपरिमागस्य चान्तरम्, दक्षिणस्कन्धस्य
वामजानुनध्वान्तरम्, वामस्कन्धस्य दक्षिणजानुनध्वान्तरमिति चतुर्दिक्ष्विमामोपलक्षिताः शरी-
रावयवा यत्र तत् समचतुरसम्, "सुप्रातमुधसुदिवशारिकुक्षचतुरसैणीपदाऽजपदमोष्ठपदमद्रप-
दम्" (सि० ७-३-१२९) इति सूत्रेण समासान्तोऽपत्यम्, समचतुरस्रं च तत् संस्थानं च
समचतुरस्रसंस्थानम् । तुत्कारोहपरिणाह. सम्पूर्णलक्षणोपेताज्ञोपाज्ञावयवः स्वाङ्गुलाष्टाधिकश-

१ 'कारं' म० ख० ग० ङ० ॥ २ 'पार्श्वं' म० क० ग० । एवमत्रेऽपि ॥ ३ सादि ३ वामनम्
४ कुजम् ५ हु० ख० ग० ङ० ॥

सोच्छ्रयः सर्वसंस्थानप्रधानः पञ्चेन्द्रियजीवशरीराकारविशेषः समचतुरस्रसंस्थाननिबन्धनं नाम समचतुरस्रनाम १ । न्यग्रोधवत् परिमण्डलं, यस्य तद् न्यग्रोधपरिमण्डलम्, यथा न्यग्रोधः— यद्वृक्ष उपरि सम्पूर्णावयवोऽवस्तु हीनस्तथा यत् संस्थानं नामैरुपरि सम्पूर्णावयवम् अवस्तु न तथा तद् न्यग्रोधपरिमण्डलम्, तन्निबन्धनं नाम न्यग्रोधपरिमण्डलनाम २ । सह आदिना— नामैरुपस्थानमागरूपेण यथोक्तप्रमाणयुक्तेन वर्तत इति सादि । सर्वमपि हि शरीरं सादि, ततः सादित्वविशेषणान्ययानुपपत्तेरादिरिह विशिष्टो ज्ञातव्यः । ततो यत्र नामैरुपो यथोक्तप्रमाण- युक्तमुपरि च हीनं तत् सादि संस्थानम्, तन्निबन्धनं नाम सादिनाम ३ । यत्र पाणिपाद- शिरोग्रीवं यथोक्तप्रमाणोपपन्नम् उरुदरादि च मध्यं तत् कुक्षसंस्थानम्, तन्निबन्धनं नाम कुक्षनाम ४ । यत्र पुनरुरुदरादि यथोक्तप्रमाणोपेतं हस्तपादादिकं च हीनं तद् वामनसं- स्थानम्, तन्निबन्धनं नाम वामननाम ५ । अन्ये तु कुक्षवामनयोर्विपरीतं लक्षणमाहुः । यत्र सर्वेऽप्यवयवाः शालोक्तप्रमाणहीनास्तत् सर्वत्रासंसितं हुण्डसंस्थानम्, तन्निबन्धनं नाम हुण्ड- नाम ६ । ततो यदुदयाद् जन्तुशरीरं समचतुरस्रसंस्थानं भवति तत्कर्मापि समचतुरस्रसंस्थान- नामेति । एवं न्यग्रोधपरिमण्डलादिष्वपि शोभ्यम् । उक्तं षोडश संस्थाननाम ॥

इदानीं पञ्चधा वर्णनामाऽऽह—वर्णाः पञ्च भवन्ति कृष्णः १ नीलः २ लोहितः ३ हरिद्रः ४ सिताः ५ । तत्र यदुदयाद् जन्तुशरीरं कृष्णं भवति राजपट्टादिवत् तत्कर्मापि कृष्णनाम १ । यदुदयाद्- जन्तुशरीरं मरकटादिवत् नीलं भवति तद् नीलनाम २ । यदुदयाद् जन्तुशरीरं लोहितं—रक्तं हिङ्गुलादिवत् भवति तद् लोहितनाम ३ । यदुदयाद् जन्तुशरीरं—हारिद्रं—पीतं हरिद्रावद् भवति तद् हारिद्रनाम ४ । यदुदयाद् जन्तुशरीरं सितं—श्वेतं शङ्खादिवत् भवति तद् सितनाम ५ । कपिशादयस्त्वेतत्संयोगेनैवोत्पद्यन्ते, न पुनः सर्वथैतद्विलक्षणा इति न दर्शिताः ॥ ३९ ॥

उक्तं वर्णनाम पञ्चधा । अथ गन्धनाम द्विधाऽऽह—

सुरहिदुरही रसा पण, तित्तकडुकस्तायंभिला मधुरा ।

कासा गुरुलघुमिउखरसीउण्हसिणिद्वरुक्खऽह ॥ ४० ॥

इह गन्धशब्दः प्रक्रमाद् गन्धते, ततः सुरभिगन्धो दुरभिगन्धश्च द्वेधा गन्धः । तत्र सौम- स्त्यकृत् सुरभिगन्धः, यदुदयाद् जन्तुशरीरं कर्पूरादिवत् सुरभिगन्धं भवति तत् सुरभिगन्ध- नाम १ । वैमुस्यकृत् दुरभिगन्धः, यदुदयाद् जन्तुशरीरं लशुनादिवत् दुरभिगन्धं भवति तद् दुरभिगन्धनाम २ । अत्राप्युभयसंयोगजाः पृथग् नोक्ताः, एतत्संसारजत्वादेव भेदाविवक्ष- णात् । उक्तं द्विधा गन्धनाम ॥

अथ पञ्चधा रसनामाऽऽह—रसाः पूर्वोक्तशब्दार्थाः पञ्च भवन्ति । तथाहि—तित्तकडुक- णायाऽम्लाश्चत्वारो मधुरश्च पञ्चमः । तत्र स्नेप्मादिदोषहन्ता निम्बाद्याश्रितंस्वित्तो रसः ।

तथा च भिषक्शास्त्रम्—

स्नेप्माणमसृचि पित्तं, तृपं कुष्ठं विषं ज्वरम् ।

हन्यात् तिको रसो बुद्धेः, कर्ता मानोपसेवितः ॥ इति ।

यदुदयाद् जीवशरीरं निम्बादिवत् तिकं भवति तत् तिकनाम १ । ग्लान्यादिप्रशमनो मरिचनागराद्याश्रितः कटुः । यदवादि—

कटुर्ग्लामयं शोफं, हन्ति युक्त्योपसेवितः ।

दीपनः पाचको रुच्यो, बृंहणोऽतिकफापहः ॥

यदुदयाद् जन्तुशरीरं मरिचादिवत् कटु भवति तत् कटुनाम २ । रक्तदोषार्थपहर्ता निमीतकाऽऽम्लककपित्याद्याश्रितः कषायः । यदवाणि—

रक्तदोषं कफं पित्तं, कषायो हन्ति सेवितः ।

रूक्षः शीतो गुरुमाही, रोषणश्च स्वरूपतः ॥

यदुदयाद् जन्तुशरीरं विभीतकादिवत् कषायं भवति तत् कषायनाम ३ । अग्निदीपनादि-
कटु अम्लीकाद्याश्रितोऽम्लः । यदभ्यधायि—

अम्लोऽग्निदीप्तिकृत् सिग्धः, शोकपित्तकफापहः ।

हेवनः पाचनो रुच्यो, मृदवातानुलोमकः ॥

यदुदयाद् जीवशरीरमम्लीकादिवद् अम्लं भवति तद् अम्लनाम ४ । पिप्पादिप्रशमकः सण्डशर्कराद्याश्रितो मधुरः । यदवाचि—

पित्तं वातं कफं हन्ति, धातुवृद्धिकरो गुरुः ।

जीवनः केशकृद् बालवृद्धक्षीणीजसां हितः ॥

यदुदयाद् जन्तुशरीरमिक्ष्वादिवद् मधुरं भवति तद् मधुरनाम ५ । स्थानान्तरे स्तम्भिता-
हारविष्वसादिकर्ता सिन्धुलवणाद्याश्रितो लवणोऽपि रसः पठ्यते, स चेह नोपायः, मधुरादि-
सर्गजत्वाद् तदभेदेन विवरुणात् । सम्भाव्यते च तत्र साधुर्यादिसर्गः, सर्घरसानां लवण-
प्रक्षेप एव स्वादुत्वोपपत्तेरिति । अभिहितं पञ्चधा रसनाम ॥

अधुना स्पर्शनाम अष्टधा प्राह—स्पृश्यन्त इति स्पर्शाः ‘अष्टौ’ अष्टसद्व्याका भवन्ति ।
तथाहि—गुरु१ लघु२ मृदु३ खर४ शीत५ उष्ण६ सिग्ध७ रूक्षः ८ इति । तत्राभोगमनहेतुरयोगो-
लकादिगतो गुरुः १ । प्रायस्तिर्यगूर्ध्वगमनहेतुरर्कतूलादिनिश्चितो लघुः २ । सन्नतिकारणं
तिनिसल्लादिगतो मृदुः ३ । स्रग्धतादिकारणं हृषदादिगतः खरः ४ । देहस्तम्भादिहेतुः
मालेयाद्याश्रितः शीतः ५ । आहारपाकादिकारणं ज्वलनाद्यनुगत उष्णः ६ । पुद्गलद्रव्याणां
मिथः संयुज्यमानानां बन्धनिबन्धनं तैलादिस्थितः सिग्धः ७ । पुद्गलद्रव्याणां मिथोऽसंयु-
ज्यमानानामबन्धनिबन्धनं मलाद्याधारो रूक्षः ८ । एतत्सर्गजास्तु नोक्ताः, एष्वेवान्तर्मा-
वादिति । ततो यदुदयाद् जन्तुशरीरं गुरु भवति बज्रादिवद् तद् गुरुस्पर्शनाम १ । यदुदयाद्
जन्तुशरीरमर्कतूलादिवद् लघु भवति तद् लघुस्पर्शनाम २ । यदुदयाद् जन्तुशरीरं हंसरूतादिवद्
मृदु भवति तद् मृदुस्पर्शनाम ३ । यदुदयाद् जन्तुशरीरं खरं-कर्कशं पापाणादिवद् भवति तत्
खरस्पर्शनाम ४ । यदुदयाद् जन्तुशरीरं शीतं-शीतलं मृणालादिवद् भवति तत् शीतस्पर्श-
नाम ५ । यदुदयाद् जन्तुशरीरं हुतमुज्जादिवद् उष्णं भवति तद् उष्णस्पर्शनाम ६ । यदु-
दयाद् जन्तुशरीरं घृतादिवत् सिग्धं भवति तत् सिग्धस्पर्शनाम ७ । यदुदयाद् जन्तुशरीरं

तथाहि—औदारिकऔदारिकबन्धननाम १ औदारिकतैजसबन्धननाम २ औदारिककर्मण-
बन्धननाम ३, वैक्रियवैक्रियबन्धननाम १ वैक्रियतैजसबन्धननाम २ वैक्रियकर्मणबन्धन-
नाम ३, आहारकाऽऽहारकबन्धननाम १ आहारकतैजसबन्धननाम २ आहारककर्मणब-
न्धननाम ३ । तत्र पूर्वगृहीतैरौदारिकशरीरपुद्गलैः सह गृह्यमाणौदारिकपुद्गलानां बन्धो येन
क्रियते तद् औदारिकौदारिकबन्धननाम १ । येनौदारिकपुद्गलानां तैजसशरीरपुद्गलैः सह
सम्बन्धो विधीयते तद् औदारिकतैजसबन्धननाम २ । येनौदारिकपुद्गलानां कर्मणशरीरपु-
द्गलैः सह सम्बन्धो विधीयते तद् औदारिककर्मणबन्धननाम ३ । एवमनेन न्यायेनान्यान्यपि
बन्धनानि वाच्यानि । शेषबन्धननिरूपणायाह—“इयद्वसहियाणं तिन्नि” ति इतरे—स्वकीय-
नामापेक्षयाऽन्ये तैजसकर्मणशरीरे, वतः प्राकृतत्वादन्यथोपन्यासेऽपि द्वे च ते इतरे च द्वीतरे
ताभ्यां सहितानि—युक्तानि द्वीतरसहितानि, यद्वा “दु” ति द्विकं तत्र इतरच तद्विक चैतरद्विकं
तेन सहितानि इतरद्विकसहितानि तेषां द्वीतरसहितानाम् इतरद्विकसहितानां वा, औदारिक-
वैक्रियाहारकाणामत्रापि योज्यम्, त्रीणि बन्धनानि भवन्ति । अयमाशयः—प्रत्येकौदारिक-
वैक्रियाहारकाणां तैजसकर्मणाम्या युगपत् संयोगे त्रिकसंयोगरूपाणि त्रीणि बन्धनानि भव-
न्ति । तथाहि—औदारिकतैजसकर्मणबन्धननाम १ वैक्रियतैजसकर्मणबन्धननाम २ आहा-
रकतैजसकर्मणबन्धननाम ३ । अर्थः पूर्वोक्त एव । न केवलमेषामौदारिकादीनामितरद्विक-
सहितानामेव त्रीणि बन्धनानि भवन्ति, किन्तु “तेसिं च” ति त्रीणीति शब्दो डमरुकमणिन्या-
यादत्रापि योज्यः । ततोऽयमर्थः—तयोश्चेतरशब्दवाच्ययोस्तैजसकर्मणयोः स्वनाम्ना इतरेण
च योगे त्रीणि बन्धनानि भवन्ति । यथा—तैजसतैजसबन्धननाम १ तैजसकर्मणबन्धननाम
२ कर्मणकर्मणबन्धननाम ३ । तदेवं नव त्रीणि त्रीणि च मिलितानि पञ्चदश बन्धनानीति ।

अत्राह—पञ्चानां शरीराणां द्विकादियोगप्रकारेण पट्टिभूतिः संयोगा भवन्ति, तत्तुल्य-
बन्धनानि च कस्मात् न भवन्ति ? उच्यते—औदारिकवैक्रियाहारकाणां परस्परविरुद्धाऽन्योऽ-
न्यसम्बन्धानावात् पञ्चदशैव भवन्ति, नाधिकानि ।

आह—यथा पञ्चदश बन्धनानि भवन्ति, एवमनेनैव क्रमेण पञ्चदश सङ्घाता अपि
कस्मात् नामिधीयन्ते ? सङ्घातितानामेव बन्धनभावात्, तथाहि—पाषाणयुगमस्य कृतसङ्घातसै-
वोत्तरकाल वज्रलेपरागादिना बन्धन क्रियते, तदसत्, यतो लोके ये स्वजातौ संयोगा भवन्ति
त एव शुभाः, एवमिहापि स्वशरीरपुद्गलानां स्वशरीरपुद्गलैः सह ये संयोगरूपाः सङ्घातास्ते शुभा
इति प्राधान्यख्यापनाय पञ्चैव सङ्घाता अभिहिता इति ॥ ३६ ॥

व्याख्यातानि पञ्चदशापि बन्धनानि । सम्प्रति संहनननाम पडिषमभिधित्पुर्ग्यायुगलमाह—

संघयणमद्विनिचओ, तं छद्वा वज्जरिसहनारायं ।

तह रिसहनारायं, नारायं अद्वनारायं ॥ ३७ ॥

कीलिय छेवट्टं इह, रिसहो पटो य कीलिया वज्जं ।

उभओ मक्कडपंधो, नारायं इममुरालंगे ॥ ३८ ॥

संहन्यन्ते—दृढीक्रियन्ते शरीरपुद्गला येन तत् संहननम्, तच्च 'अस्तिनिचयः' कीलिकादि-
रूपाणामस्मां निचयः—रचनाविशेषोऽस्तिनिचयः । तत् संहननं 'पद्मा' पट्टप्रकारैर्भवति ।
तद्यथा—वज्ररूपमनाराचं १ तथा ऋषमनाराचम् २ इहानुसारोऽलाक्षणिकः, नाराचम् ३
अर्धनाराचं ४ कीलिका ५ सेवार्तम् ६ । 'इह' प्रवचने 'ऋषम.' ऋषमशब्देन परिवेष्टनपट्ट
उच्यते, 'वज्रं' वज्रशब्देन कीलिकाऽभिधीयते, 'नाराचं' नाराचशब्देनोभयतो मर्कटबन्धो
भण्यते । 'इदम्' अस्तिनिचयात्मकं संहननम् 'औदारिकाक्षे' औदारिकशरीर एव, नान्येषु
शरीरेषु, तेषामस्तिरहितत्वात् । इति गाथायुगलद्वयार्थः । भावार्थः पुनरयम्—इह द्वयोरस्तो-
त्रमयतो मर्कटबन्धेन बद्धयोः पट्टारुतिना तृतीयेन अस्मा परिवेष्टितयोरुपरि तदस्तित्रयमेदि
कीलिकाख्यं वज्रनामकमस्ति यत्र भवति तद् वज्ररूपमनाराचम्, तन्निबन्धनं नाम वज्ररू-
पमनाराचनाम १ । यत् पुनः कीलिकारहितं संहननं तद् ऋषमनाराचम्, तन्निबन्धनं नाम
ऋषमनाराचनाम २ । यत्र पुनर्मर्कटबन्धः केवलो भवति न पुनः कीलिका ऋषमसंज्ञः
पट्टश्च तद् नाराचम्, तन्निबन्धनं नाम नाराचनाम ३ । यत्र स्वेकपार्श्वेन मर्कटबन्धो द्विती-
यपार्श्वेन च कीलिका भवति तद् अर्धनाराचम्, तन्निबन्धनं नामाऽर्धनाराचनाम ४ । यत्र
पुनरस्तीनि कीलिकामात्रबद्धान्येव भवन्ति तत् कीलिकासंहननम्, तन्निबन्धनं नाम कीलि-
कानाम ५ । यत्र तु परस्परं पर्यन्तस्पर्शलक्षणां सेवामागतान्यस्तीनि भवन्ति क्षेत्रान्यवहार-
तैलाभ्यङ्गविश्रामणादिरूपां च परिशीलनां नित्यमपेक्षन्ते तत् सेवार्तम्, तन्निबन्धनं नाम सेवा-
र्तनाम ६ । यद्वा 'छेदपट्ट' इति दकारस्य लुप्तस्येह दर्शनात् छेदानाम्—अस्तिपर्यन्तानां वृत्तं—परस्पर-
सम्बन्धघटनालक्षणं घर्तनं घृतिर्यत्र तत् छेदवृत्तम्, कीलिकापट्टमर्कटबन्धरहितमस्तिपर्यन्तमा-
श्रसत्स्पर्शं पष्ठमित्यर्थः । ततो यदुदयात् शरीरे वज्ररूपमनाराचसंहननं भवति तद् वज्ररूप-
मनाराचसंहनननामकमेति । एवमृषमनाराचादिष्वपि बाध्यमिति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

व्याख्याः पद्विधं संहनननाम । सम्प्रति षोढा संस्नाननाम विवक्षुराह—

समचतुरस्रं निग्गोहसाहस्रुज्जाहं वामणं हुंडं ।

संठाणा वज्रा किण्हीललोहियहलिसिया ॥ ३९ ॥

समचतुरस्रम् १ "निग्गोह" इति पदैकदेशोऽपि पदप्रयोगदर्शनात् न्यमोपपरिमण्डलम्
२ सोदि ३ कुलम् ४ वामनम् ५ हुण्डम् ६ इति पदं 'संस्नानानि' अवयवरचनात्मकशरीरा-
वृत्तिस्वरूपाणि शरीरे भवन्तीति शेषः । तत्र सप्ताः—शास्त्रोक्तलक्षणाऽविसंवादिन्यश्चतस्रोऽस्तयः—
पर्यङ्कासनोपविष्टस्य जानुनोरुत्तरम्, आसनस्य ललाटोपरिमागस्य चान्तरम्, दक्षिणस्कन्धस्य
वामजानुनश्चान्तरम्, वामस्कन्धस्य दक्षिणजानुनश्चान्तरमिति चतुर्दिशिमागोपलक्षिताः शरी-
रावयवा यत्र तत् समचतुरस्रम्, "सुप्रातसुश्रुदिवशारिकुशचतुरस्रैर्पदाऽजपदमोष्ठपदमद्रप-
दम्" (सि० ७-३-१२९) इति सूत्रेण समासान्तोऽप्रत्ययः, समचतुरस्रं च तत् संस्नानं च
समचतुरस्रसंस्नानम् । तुल्यारोहपरिणाहः सम्पूर्णलक्षणोपेताहोपाह्लावयवः स्वाहुलाद्याधिकश-

१ शरीरं ग० र० ग० ट० ॥ २ पार्श्वं म० क० ग० । एवमपेक्ष्य ॥ ३ सादि ३ वामनम्
४ हुण्डम् ५ हुं र० ग० ट० ॥

मृत्यादिवद् रूक्षं भवति तद् रूक्षंस्पर्शनाम् ८ ॥ ४० ॥ उक्तमष्टधा स्पर्शनाम् । इदानीं वर्णादिचतुःकोट्यविंशतिभेदानां शुभाशुभत्वयोरभिधित्वया प्राह—

नीलकसिणं दुर्गंधं, तिस्रं कडुयं गुरुं खरं रुक्खं ।

सीयं च असुहनवर्गं, इक्षारसगं सुभं सेसं ॥ ४१ ॥

‘नीलकृष्णं’ नीलकृष्णारूपे कर्मणी अशुभे, दुर्गन्धनाम्, “तिस्रं कडुयं” इति त्रिक-
कडुके रसनाग्नी, गुरु खरं रूक्षं शीतं चेति चत्वारि स्पर्शनामानि । एतानि च सर्वाण्यपि
समुदितानि किमुच्यते ? इत्याह—‘अशुभनवकं’ नव प्रकृतयः परिमाणमस्य प्रकृतिवृन्दस्य
तद् नवकम्, अशुभं च तद् नवकं च अशुभनवकम् । ‘एकादशकम्’ एकादशप्रकृतिसमूहरूपं,
यथा रक्तपीतधेतवर्णाः, सुरभिगन्धः, मधुराऽलकपायरसाः, रुषुमृदुस्निग्धोष्णस्पर्शा इति ‘शुभ’
शुभविपाकवेधत्वात् शुभस्वरूपम् । कीदृशं तद् ? इत्याह—‘शेष’ कुवर्णनवकाद् अवशिष्टम्,
कोऽर्थः ? कुवर्णनवकात् शेषा एकादश वर्णादिभेदाः शुभवर्णैकादशकमुच्यत इति ॥ ४१ ॥

अधुना गतिनामातिदेशेनाऽऽनुपूर्वीचतुष्टयम्, आनुपूर्विसम्बन्धेनोत्तरत्रयोपयोगिप्रकृतिसमु-
दायसङ्घाहिनरकद्विकादिरूपं संज्ञान्तरं, विहायोगतिद्विकं चाभिधातुमाह—

चउह गह व्वऽणुपुब्बी, गहपुव्विदुगं तिगं नियाउजुयं ।

पुब्बीउदओ व्वे, सुह असुह वसुह विहगगई ॥ ४२ ॥

चतुर्धा गतिरिवाऽऽनुपूर्वी प्रागुक्तरूपा भवति । कोऽर्थः ?—गत्यभिधानव्यपदेश्यमानुपू-
र्वीनाम्, ततो निरयानुपूर्वीतिर्यगानुपूर्वीमनुष्यानुपूर्वीदेवानुपूर्वीभेदत आनुपूर्वीनाम् चतुर्पेति
तात्पर्यम् । तत्र नरकगत्या नामकर्मप्रकृत्या सहचरिताऽऽनुपूर्वी नरकगत्यानुपूर्वी, तत्समकालं
चास्या वेद्यमानत्वात् तत्सहचरितत्वम् । एव तिर्यगनुष्यदेवाऽऽनुपूर्व्योऽपि वाच्याः । “गहपुवि-
दुगं” इति इह पूर्वीशब्देनाऽऽनुपूर्वी मण्यते, आनुशब्दलोपः । “ते लुवा” (सि० ३-२-
१०८) इति सूत्रेण, यथा देवदत्तः देवः दत्तः इति । ततो नरकादिगतिनरकाद्यानुपूर्वी-
स्वरूपं नरकादिद्विकमुच्यते । तदेव त्रिकमभिधीयते—गतिपूर्वाद्विकमिह काकाक्षिगोल-
कन्यायेन सम्बध्यते । कीदृशं तद् ? इत्याह—‘निजायुयुत्त’ नरकाद्यापुष्कसमन्वितं नरका-
दित्रिकमुच्यत इति हृदयम् । उपलक्षणत्वाद् वैक्रियष्टकं विकलत्रिकम् औदारिकद्विकं वैक्रिय-
द्विकम् आहारकद्विकम् अगुरुलघुचतुष्कं वैक्रियाष्टकमित्याद्यनुक्तं संज्ञान्तरं प्राहम् । तत्र
देवगतिर्देवानुपूर्वी नरकगतिर्नरकानुपूर्वी वैक्रियशरीरं वैक्रियाज्ञोपाज्ञमिति वैक्रियपदकम् ।
ह्रीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां जातयो विकलत्रिकम् । औदारिकशरीरं औदारिकाज्ञोपाज्ञमि-
त्यौदारिकद्विकम् । वैक्रियशरीरं वैक्रियाज्ञोपाज्ञमिति वैक्रियद्विकम् । आहारकशरीरम् आहा-
रकाज्ञोपाज्ञमित्याहारकद्विकम् । देवगतिर्देवानुपूर्वी देवायुर्नरकगतिर्नरकानुपूर्वी नरकायुर्वैक्रि-
यशरीरं वैक्रियाज्ञोपाज्ञमिति वैक्रियाष्टकम् । अगुरुलघुऽप्युपधातऽपराधातऽउच्चातऽल-
क्षणमगुरुलघुचतुष्कमिति । ननु आनुपूर्व्या उदयो नरकादिषु विभृजुमत्या गच्छत आहोसिद्
वक्तव्यम् ? इत्याशङ्क्याह—“पुत्रीउदओ व्वे” ति पूर्व्या—आनुपूर्व्या वृषमस्य नातिकारजु-

कल्याया उदयः—विपाको ब्रह्म एव भवति । अयमर्थः—नरके द्विसमयादिवकेण गच्छतो जीवस्य नरकानुपूर्व्या उदयः, तिर्यक्षु द्विसमयादिवकेण जीवस्य गच्छतस्त्रियगानुपूर्व्या उदयः, मनुष्येषु द्विसमयादिवकेण गच्छतो जीवस्य मनुष्यानुपूर्व्या उदयः, देवेषु द्विसमयादिवकेण गच्छतो जीवस्य देवानुपूर्व्या उदयः । उक्तं च बृहत्कर्मविपाके—

नरयाउयस्स उदए, नरए वकेण गच्छमाणस्स ।

नरयाणुपुप्पियाए, तहि उदओ अजहि नत्थि ॥ (गा० १२२)

एवं तिरिमणुदेवे, तेषु वि वकेण गच्छमाणस्स ।

तेसिमणुपुप्पियाणं, तहि उदओ अजहि नत्थि ॥ (गा० १२३)

तथा विहायसा—आकारेण गतिविहायोगतिः, सा द्विधा—‘श्रुमा’ प्रशस्ता ‘अश्रुमा’ अप्रशस्ता । कमेणोदाहरणमाह—“वमुट्ट” चि वृषः—वृषमः सौरमेयो बलीपर्द इति यावत्, ततो वृषस्य उपलक्षणत्वाद् गजकलभराजहंसादीनां प्रशस्ता विहायोगतिः । उट्टः—करमः क्रमेलक, इति यावत्, तत उट्टस्य उपलक्षणत्वाद् सरतिङ्गादीनामप्रशस्ता विहायोगतिरिति ॥ ४२ ॥

व्याख्याताः पिण्डमकृतीनामुपरमेदाः, साम्प्रतमथै प्रत्येकप्रकृतीभिषिल्लुराह—

परघाउदया पाणी, परेसि बलिणं पि होह बुद्धरिसो ।

ऊससणलद्विजुत्तो, ह्येह ऊसासनामयसा ॥ ४३ ॥

परान् आहन्ति—परिभवति परेषां न हन्यते—नाभिभूयत इति पराघातम्, तन्नियन्धनं नाम पराघातनाम । ततः ‘पराघातोदयात्’ पराघातनामकर्मविपाकात् ‘पाणी’ जन्तुः ‘परेषाम्’ अन्येषां ‘बलिनामपि’ बल्यतामपि आस्तां दुर्बलनामित्यपि शब्दार्थः, ‘भवति’ जायते ‘दुर्पर्यः’ अनभिभयनीयमूर्तिः । अयमर्थः—यदुदयात् परेषां दुष्पर्वः—महौजस्वी दर्शनमात्रेण बाहू-सौष्ठवेन वा महामूपसभामपि गतः सम्भ्यानामपि क्षोभमुत्पादयति प्रतिपक्षप्रतिमाप्रतिपार्थं च करोति सत् पराघातनामेत्यर्थः १। ‘उच्छ्वासनामवशाद्’ उच्छ्वासनामकर्मोदयेन ‘उच्छ्वासनल-ब्धियुक्तो भवति’ उच्छ्वासेलब्धिसमन्वितो जायते, यदुदयाद् उच्छ्वासनलब्धिरात्मनो भवति सद् उच्छ्वासनाम २। सर्वलब्धीनां क्षायोपशमिकत्वाद् औदयिकी लब्धिर्न सम्भवतीति चेत्, नैतदस्ति, वैक्रियाहारकलब्धीनामौदयिकीनामपि सम्भवाद्, धीरान्तरायस्योपशमोऽपि चात्र निमितीभवतीति सत्यप्यौदयिकरूपे क्षायोपशमिकस्योपदेशोऽपि न विरुध्यते ॥ ४३ ॥

रविपिप्पे उ जियंमं, तावजुयं आपयाउ न ए जलणे ।

जमुसिणफासस्स तहि, लोहियवघ्नस्स उदउ सि ॥ ४४ ॥

‘आतपाद्’ आतपनामोदयाद् जीवानामङ्गं—शरीरं ‘तापयुवं’ सयमनुप्यमप्युप्यमपकाशयुक्तं भवति । आतपस्य पुनरुदयो रविबिम्ब एव, तुल्यत्वं एवकारार्थः । कोऽयं?—मानुमण्डला-दिपार्थिवशरीरेष्वेव ‘न तु’ न पुनः ‘ज्वलने’ हुतमुनि । अत्र सुकिमाह—‘यद्’ यस्मात् कारणात् ‘तत्र’ ज्वलने—ज्वलनजन्तुशरीरे तेजस्कायशरीरे इत्यर्थः उष्णस्पर्शसोदयमत्राया

१ नरकानुप उदये नरके वकेण गच्छताः । मरणापूर्व्यं शरीरोदयोऽप्यत्र अस्ति । एवं त्रिसमनुपप्रेरेडु वेधवि वकेण गच्छताः । वेधमनुपूर्व्यां ततोदयोऽप्यत्र अस्ति ॥ २ ‘वनिभ-वत्’ ए० ग० उ० ॥

लोहितवर्णसोदय इति, तेजस्कायशरीराण्येवोष्णस्पर्शोदयेनोष्णानि लोहितवर्णनामोदयात् प्रकाशयुक्तानि भवन्ति, न स्वातपोदयादिति भावः । यदुदयाद् जन्तुशरीराण्यात्मनाऽनुष्णान्यप्युष्णप्रकाशरूपमात्रं कुर्वन्ति तद् आतपनामेत्यर्थः ३ ॥ ४४ ॥

अणुसिणपयासरूवं, जिगंगमुज्जोयए इहुज्जोया ।

जहदेवुत्तरविक्रियजोहसखज्जोयमाह व्व ॥ ४५ ॥

इह 'उद्योताद्' उद्योतनामोदयेन 'जीवाप्त' जन्तुशरीरम् 'उद्योतते' उद्योत करोति, कथम् ? इत्याह—अनुष्णप्रकाशरूपम्, उष्णप्रकाशरूपं हि वदिरप्युद्योतत इति तस्यवच्छेदार्थमनुष्णप्रकाशरूपमित्युक्तम् । आह क इवोद्योतोदयाद् जन्तुशरीराण्यनुष्णप्रकाशरूपमुद्योतं कुर्वन्ति ? इत्याह—'यतिदेवोत्तरवैक्रियज्योतिष्कसद्योतादय इव' सत्र यतयश्च—साधव देवाश्च—पुरा यतिर्देवा, यतिदेवैर्मूलशरीरापेक्षयोत्तरकालं क्रियमाणं वैक्रियं यतिदेवोत्तरवैक्रियम्, ज्योतिष्का—चन्द्रग्रहनक्षत्रतारा, खद्योता—मृतीता, ततो यतिदेवोत्तरवैक्रियं च ज्योतिष्काश्च खद्योताश्च ते आदिर्येषां रक्षोषधीममृतीनां ते यतिदेवोत्तरवैक्रियज्योतिष्कसद्योतादयस्त इव । अत्र मकारोऽलाक्षणिकः । अयमर्थः—यथा यतिदेवोत्तरवैक्रियं चन्द्रग्रहादिज्योतिष्का खद्योता रक्षोषधीममृतायश्चानुष्णप्रकाशात्मकमुद्योतं विदधति तथा यदुदयाद् जन्तुशरीराण्यनुष्णप्रकाशरूपमुद्योतमातन्वन्ति तद् उद्योतनामेत्यर्थः ४ ॥ ४५ ॥

अंगं न गुरु न लघुयं, जायह जीयस्स अगुरुलहुउदया ।

तित्थेण तिहुयणस्स वि, पुज्जो से उदओ केवल्लिणो ॥ ४६ ॥

'अगुरुलघूदयाद्' अगुरुलघुनामोदयेन जीवस्य 'अप्त' शरीरं न गुरु न लघु 'जायते' भवति किन्तु अगुरुलघु । यत् एकान्तगुरुत्वे हि बोधुमशक्यं स्यात्, एकान्तलघुत्वे तु बाधुनाऽपह्नियमाणं धारमिश्रं न पार्येत । यदुदयाद् जन्तुशरीरं न गुरु न लघु नापि गुरुलघु किन्त्वगुरुलघुपरिणामपरिणतं भवति तद् अगुरुलघुनामेत्यर्थः ५ । 'तीर्थेन' तीर्थकरनामकर्मवशात् 'त्रिभुवनस्यापि' देवमानवदानवलक्षणत्रिलोकलोकस्यापि 'पूज्य' अर्च्यवनीयो भवति । 'से' तस्य तीर्थकरनामकर्मण 'उदय' विपाक 'केवल्लिण' उत्पलकेवल्लज्ज्ञानस्यैव । यदुदयाद् जीवः सदेवमनुजामुरलोकपूज्यमुत्तमोत्तमं "तित्थं भते ! तित्थं तित्थयरे तित्थं गोयमा ! अरिहा तापं नियमा तित्थकरे, तित्थं पुण चाउववे समयसवे पढमगणहरे वा ॥" (भग० श० २० उ० ८ पत्र ७९२ २) इति परममुनिप्रणीतधर्मतीर्थस्य प्रवर्तयितृपदनवाप्नोति तत् तीर्थकरनामेत्यर्थः ६ ॥ ४६ ॥

अंगोवगनियमणं, निम्माणं कुणह सुत्तहारसमं ।

उवघाया उवहम्मइ, सतणुवयवलंयिगार्हं ॥ ४७ ॥

'निर्माण' निर्माणनाम 'अङ्गोपाङ्गनियमणम्' अङ्गप्रत्यङ्गानां नियतप्रदेशव्यवस्थापनं 'करोति' विदधाति, अत एवेदं 'सूत्रधारसग' सूत्रमूलकल्पम् । यदुदयाद् जन्तुशरीरेष्वङ्गोपाङ्गानां

१ तीर्थं भवत् १ तीर्थम् १ तीर्थकरस्तीर्थम् १ नीलम् । अर्हं स्वावधिवगात् तीर्थं ह्यहं, तीर्थं पुनश्चतुर्वर्णं अथ गच्छ प्रथमगणधरे वा ॥ २ तत् २५० ॥

प्रतिनियतस्यानवृत्तिता भवति तत् सूत्रधारकल्पं निर्माणनामेत्यर्थः । तदभावे हि तद्वृत्तक-
कल्पैरङ्गोपाङ्गनामादिभिर्निर्वर्तितानामपि शिरउदरादीनां स्थानवृत्तेरनियमः स्यात् ७ । 'उपघाताद्'
उपघातनामोदयाद् 'उपहन्यते' विनाश्यते जन्तुः, कैः? इत्याह—सा-स्वकीया तनुः-शरीरं
स्वतनुस्तस्या अवयवाः-अंशा ये लम्बिकादयः, आदिशब्दात् प्रतिजिह्वाचौरदन्तादिपरिमहत्तैः,
"सतणुवयव" इत्यत्र अकारलोपः प्राकृतत्वात् । यदुदयात् स्वशरीरान्तःप्रवर्धमानैर्लम्बिकाप्रति-
जिह्वाचौरदन्तादिभिर्जन्तुस्यहन्यते तद् उपघातनामेत्यर्थः ८ ॥ ४७ ॥

व्याख्याता अष्टौ प्रत्येकप्रकृतयः । साम्प्रतं त्रसदशकं व्याख्यानयन्नाह—

वित्तिचउपणिंदिय तसा, वायरओ वायरा जिया धूला ।

नियनियपज्जत्तिजुया, पज्जत्ता लद्धिकरणेहिं ॥ ४८ ॥

त्रसन्ति—उष्णाधमित्ताः सन्तो विवक्षितस्थानाद् उद्विजन्ते गच्छन्ति च छायाघासेवनार्थं
स्थानान्तरमिति त्रसाः, तत्पर्यायविपाकवेधं कर्माणि त्रसनाम् । ततः 'त्रसात्' त्रसनामोदयाद्
जीवाः "वित्तिचउपणिंदिय" छि इन्द्रियशब्दस्य प्रत्येकं योगाद् द्वे इन्द्रिये स्पर्शनरसनलक्षणे
येषां ते द्वीन्द्रियाः, शङ्खचान्दनककपर्दजलकाकुमिगण्डोलकपूतरकादयो भवन्ति । त्रीणि
स्पर्शनरसनप्राणलक्षणानीन्द्रियाणि येषां ते त्रीन्द्रियाः, यूकामत्कुणगर्दमेन्द्रगोपककुण्ठुमेत्को-
टकादयः । चत्वारि स्पर्शनरसनप्राणचक्षुर्लक्षणानीन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रियाः, मक्षिका-
अमरमशकवृक्षिकादयः । पञ्च स्पर्शनरसनप्राणचक्षुःश्रोत्ररूपाणीन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः,
मत्स्यमकरहरिहरिणसारसराजहंसनरसुरनारकादयो भवन्तीति । यदुदयाद् जीवालसा द्वित्रि-
चतुःपञ्चेन्द्रिया भवन्ति तत् त्रसनामेत्यर्थः १ । 'वावराद्' वावरनामोदयाद् 'जीवाः' जन्तवो
धावराः-धूला भवन्ति ।

वादरत्वं चेह न चक्षुर्माद्यत्वमिष्टम्, वादरस्याप्येकैकस्य पृथिव्यादिशरीरस्य चक्षुर्माद्यत्वा-
भावात् । तस्माद् जीवविपाकिवेन जीवस्यैव कश्चिद् वादरपरिणामं जनयति एतद्, न पुत्रलेपु,
किन्तु जीवविपाक्यप्येतत् शरीरपुत्रलेप्यपि काश्चिदप्यभिव्यक्तिं दर्शयति । तेन वादराणां
बहुतरसमुदितपृथिव्यादीनां चक्षुषा ग्रहणं भवति, न सूक्ष्माणाम् । जीवविपाकिकर्मणः शरीरे
स्वशक्तिप्रकटनमयुक्तमिति चेत्, नैवम्, जीवविपाक्यपि क्रोधो भ्रूषहन्निवलीतरन्तितालिक-
फलकसरस्तेदजलकणनेत्राद्याताम्रत्वपलुषवचनवेष्युप्रमृतिविकारं कुपितनरशरीरेऽपि दर्शयति,
विचित्रत्वात् कर्मशक्तेरिति ।

यदुदयाद् जीवा वादरा भवन्ति तद् वादरनामेत्यर्थः २ । 'पर्यासात्' पर्यासनामोदयाद्
जीवा निजनिजपर्यासियुता भवन्ति । तत्र पर्यासिर्नाम पुत्रलोपचयजः पुत्रलग्नपरिणमनहेतुः
शक्तिविशेषः, सा च विषयभेदात् बोधा—आहारपर्यासिः १ शरीरपर्यासिः २ इन्द्रियपर्यासिः
३ उच्छ्वासपर्यासिः ४ माषपर्यासिः ५ मनःपर्यासिः ६ चेति । तत्र यथा बाह्यमाहारमादाय
खलसरूपतया परिणमयति सा आहारपर्यासिः १ । यथा रसीमूतमाहारं रसासृग्भांसमेदोऽस्थि-
मज्जाशुकलक्षणसप्तधातुरूपतया परिणमयति सा शरीरपर्यासिः २ । यथा धातुरूपतया परिण-

मितमाहारमिन्द्रियरूपतया परिणमयति सा इन्द्रियपर्याप्तिः ३ । यथा पुनरुच्छ्वासप्रायोग्यवर्गः
णादलिकमादाय उच्छ्वासरूपतया परिणमय्याऽऽलम्ब्य च मुञ्चति सा उच्छ्वासपर्याप्तिः ४ ।
यथा तु भाषाप्रायोग्यवर्गणाद्रव्यं गृहीत्वा भाषात्वेन परिणमय्याऽऽलम्ब्य च मुञ्चति सा
भाषापर्याप्तिः ५ । यथा पुनर्मनोयोग्यवर्गणादलिकं गृहीत्वा मनस्त्वेन परिणमय्याऽऽलम्ब्य च
मुञ्चति सा मनःपर्याप्तिः ६ । एताश्च यथाक्रममेकेन्द्रियाणां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाऽस्त-
त्रिपञ्चेन्द्रियाणां संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां च चतुःपञ्चषट्सङ्ख्या भवन्ति । तथा वैक्रियशरीरिणां
शरीरपर्याप्तिरेवैका आन्तर्मौहूर्तिकी, शेषाः पञ्चाप्येकसामयिक्यः । औदारिकशरीरिणां पुन-
राहारपर्याप्तिरेवैका एकसामयिकी, शेषाः पुनरान्तर्मौहूर्तिक्यः । आह च—

॥ वेर्धेद्यपञ्जती, शरीर अंतमुहु सेस इगसमया ।

आहारे इगसमया, सेसा अंतमुहु ओराले ॥

सतः पर्याप्तयो विद्यन्ते येषां “अत्रादिभ्यः” (सि० ७-२-४६) इति अमत्यये ते पर्याप्ताः,
तद्विपाकवेधं कर्मापि पर्याप्तनाम । यदुदयात् स्वपर्याप्तिमुक्ता भवन्ति जीवास्तत् पर्याप्तनामे-
त्यर्थः ३ । ते च पर्याप्ता द्विधा—लब्ध्या करणैश्च । तत्र ये स्वयोग्यपर्याप्ती, सर्वा अपि समर्प्य
म्रियन्ते नार्वाक् ते रुन्धिपर्याप्ताः; ये च पुनः करणानि-शरीरेन्द्रियादीनि निर्वर्तितवन्तस्ते
करणपर्याप्ता इति ।

तनु च शरीरपर्याप्त्यैव शरीरं भविष्यति, किं प्रागभिहितेन शरीरनाम्नाः, नैतदस्ति, साध्य-
मेवात् । तथाहि—शरीरनाम्नो जीवेन गृहीतानां पुद्गलनामौदारिकादिशरीरत्वेन परिणतिः
साध्या, शरीरपर्याप्तिः पुनरारब्धशरीरस्य परिसमाप्तिरिति । अथ प्रागुक्तेनोच्छ्वासनाम्नैवोच्छ्वासनस्य
सिद्धत्वाद् इहोच्छ्वासपर्याप्तिर्निर्विषयेति, नैवम्, सतीमप्युच्छ्वासनामोदयेन जनितामुच्छ्वासनल-
ब्धिमात्मा शक्तिविशेषरूपामुच्छ्वासपर्याप्तिमन्तरेण व्यापारयितुं न शक्नुयात् । यथा हि शरीर-
नामोदयेन गृहीता अप्यौदारिकादिशरीरपुद्गलाः शक्तिविशेषरूपां शरीरपर्याप्तिं विना शरीर-
रूपतया परिणमयितुं न शक्यन्त इति शरीरनाम्नः पृथग् इष्यते शरीरपर्याप्तिः, एवमत्राप्यु-
च्छ्वासनाम्नः पृथगुच्छ्वासपर्याप्तिरेष्टव्या, तुल्ययुक्तित्वादिति ॥ ४८ ॥

पत्तेय तणू पत्तेउदयेणं दंतअट्टिमाइ थिरं ।

नाभुवरि सिराइ सुहं, सुभगाओ सञ्चजणइहो ॥ ४९ ॥

‘प्रत्येकोदयेन’ प्रत्येकनामकमोदयवशाद् जन्तूनां ‘प्रत्येकं तनुः’ पृथक् पृथक् शरीरं
भवति, यदुदयाद् एकैकस्य जन्तोरेकैकं शरीरमौदारिकं वैक्रियं वा भवति तत् प्रत्येकनामे-
त्यर्थः ४ । ‘थिरं’ स्थिरनामोदयेन दन्ताऽऽख्यादि निश्चलं भवति, यदुदयात् शिरोऽस्मिमीवा-
दीनामवयवानां स्थिरता भवति तत् स्थिरनामेत्यर्थः ५ । ‘शुभं’ शुभनामोदयात् नाभ्युपरि
शिरादिर्भवति, यदुदयाद् नामेरुपर्यवयवाः शुभा भवन्ति तत् शुभनाम, शिरःप्रभृतिभिः
स्पष्टः परो इष्यतीति तेषां शुभत्वम् ६ । ‘सुभगात्’ सुभगनामोदयेन सर्वजनेष्टो भवति,

१ वैक्रियपर्याप्तिः शरीरे आन्तर्मौहूर्तिकी शेषा एकसामयिक्यः । आहारे (पर्याप्ति) एकसामयिकी शेषा
आन्तर्मौहूर्तिक्य औदारिके ॥

यदुदयाद् अनुपकार्येपि सर्वस्य मनःप्रियो भवति तत् सुमगनामेत्यर्थः ७ । तदभ्यधायि-
अणुवकम् वि बहूणं, होइ पिओ तत्स सुमगनामुदओ ति ।

सुमगुदए वि हु कोई, कंची आसज्ज दुमगो जइ वि ।

जायए तहोसाओ, बहा जमवाण तित्थरो ॥

॥ ४९ ॥

सुसरा महुरसुहृज्जुणी, आइज्जा सच्चलोयगज्जवओ ।

जसओ जसकिस्ति इओ, यावरदसगं विवज्जत्थं ॥ ५० ॥

‘सुखरात्’ सुखरनामोदयेन मधुरः—माधुर्यगुणाढ्यतः सुखयतीति सुखः—सुखदो ध्वनिः—
स्वरो भवति, यदुदयाद् जीवस्य स्वरः श्रोत्रमीतिहेतुर्भवति तत् सुखरनामेत्यर्थः ८ । ‘आदे-
याद्’ आदेयनामोदयेन सर्वलोकेन समस्तजनेन ग्राह्यम्—आदेयं वचः—वचनं यस्य स तथा,
यदुदयाद् यत्किञ्चिदपि मुखागो जीवः सर्वस्योपादेयवचनो भवति, दर्शनसमनन्तरमेव तस्याभ्यु-
त्थानादि समाचरति तद् आदेयनामेत्यर्थः ९ । “जसउ” तिं यशःकीर्तिनामोदयाद् यशः-
कीर्तिर्भवति । तत्र सामान्यतस्तपःशौर्यत्यागादिसमुपाजितयशसा कीर्तनं—संशब्दनं स्थापनं
यशःकीर्तिरुच्यते । यद्वा—

दानपुण्यकृता कीर्तिः, पराक्रमकृतं यशः ।

अथवा—

एकदिग्भासिनी कीर्तिः, सर्वदिग्भासुकं यशः । १० इति ।

व्याख्यातं त्रसदशकम् । सम्प्रति स्थावरदशकं व्याचिख्यासुरतिदिशति—‘इतः’ त्रसदश-
कात् स्थावरदशकं ‘विपर्यस्तं’ विपरीतार्थं भवति । तथाहि—तिष्ठन्तीत्येवंशीला उष्णाद्यभिता-
पेऽपि तत्परिहाराऽसमर्थाः स्थावराः, “श्लेशभासपिसक्तो वरः” (सि० ५-२-८२) इति चर-
प्रत्ययः, पृथिवीकायिका अप्कायिकस्तेजस्कायिका वायुकायिका वनस्पतिकायिका एकेन्द्रियाः,
तद्विपाकवेधं कर्माणि स्थावरनाम । तेजोवायूनां तु स्थावरनामोदयेऽपि चलनं स्वाभाविकमेव,
न पुनरुष्णाद्यभितापेन द्वीन्द्रियादीनामिव विशिष्टम् १ इति । यदुदयात् सूक्ष्माः पृथिवीका-
यिकादयः पञ्च भवन्ति तदपि जीवविपाकि सूक्ष्मनामकर्म २ इति । यदुदयात् पूर्वोक्तत्वयो-
ग्यपर्याप्तिपरिसमाप्तिविकला जन्तवो भवन्ति तद् अपर्याप्तनाम, अपर्याप्तयो विद्यन्ते येषां
तेऽपर्याप्ता इति कृत्वा, तत्रिवन्धनं नाम अपर्याप्तनाम । तत्र द्वेषा अपर्याप्ताः—लब्ध्या करणैश्च ।
तत्र येऽपर्याप्तका एव सन्तो म्रियन्ते, न पुनः स्वयोग्यपर्याप्तीः सर्वा अपि समर्थयन्ति ते
लब्ध्यपर्याप्ताः । ये पुनः करणानि—शरीरेन्द्रियादीनि न तावत् निर्वर्तयन्ति, अथ चावश्यं पुर-
स्ताद् निर्वर्तयिष्यन्ति ते करणापर्याप्ताः । इह चैवमागमः—लब्ध्यपर्याप्ता अपि नियमादाहार-
शरीरेन्द्रियपर्याप्तिपरिसमाप्तावेव म्रियन्ते नार्वाक्, यस्मादागामिभवायुर्बद्धा म्रियन्ते सर्वे
एव देहिनः, तच्चाहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तिपर्याप्तानामेव बध्यत इति ३ । यदुदयाद् अनन्तानां
जीवानां साधारणम्—एकं शरीरं भवति तत् साधारणनाम ४ । यदुदयात् कर्णभ्रजिह्वाध्वयवा

१ अनुपकृतेऽपि बहूनां भवति शिवस्वरस्य सुमगनामोदयः ॥ सुमगोदयेऽपि खनु कथित् पथिदासाय दुर्मगो
यथपि । जायते तहोपात् मयाऽनज्जानां तीर्थकरः ॥ २ इति यशसः यशोनामकमोदयेन यशःकी० ग० ॥

असिराः—चपला भवन्ति तद् असिरनाम ५ । यदुदयाद् नामेरधः पादादीनामवयवानामशुभता भवति तद् अशुभनाम, पादादिना हि स्पष्टः परो रूप्यतीति तेषामशुभत्वम् । कामिनीव्यवहारेण व्यभिचार इति चेत्, नैवम्, तस्य मोहनिबन्धनत्वात्, वस्तुस्थितिश्चेह चिन्त्यत इति ६ । यदुदयवशाद् उपकारकृदपि जनस्याऽप्रियो भवति तद् दुर्मगनाम । उक्तं च—

उवगारकारगो वि हु, न रुचई दूमगो उ जसुदए । ७ इति ।

यदुदयात् स्तरभिन्नहीनस्वरो भवति तद् दु.स्तरनाम ८ । यदुदयवशाद् युक्तियुक्तमपि भुवाणो नाऽऽदेयवचनो भवति न च लोकोऽभ्युत्थानादि तस्य करोति तद् अनादेयनाम ९ । यदुदयात् पूर्वप्रदर्शिते यशःकीर्त्ता न भवतस्तद् अयशःकीर्त्तिनाम १० इति ॥ ५० ॥

व्याख्यातं द्विचत्वारिंशद्वेदं त्रिनवतिमेवं द्युत्तरशतमेवं सप्तपष्टिमेवं षष्ठं नाम । सम्प्रति द्विमेवं गोत्रकर्माभिधिसुराह—

गोत्रं वुहुचनीयं, कुलाल इव सुघटमुंभलाईयं ।

विग्यं दाणे लाभे, भोगुवभोगेसु विरिए य ॥ ५१ ॥

गोत्रं प्रावर्णिताशब्दार्थे 'द्विधा' द्विमेदम्, कथम् ? इत्याह—'उचनीचं' उचं च नीचं च उचनीचम्, उचैर्गोत्रं नीचैर्गोत्रमित्यर्थः । एतच्च 'कुलाल इव' कुम्भकारतुल्यम् । शोभनो घटः सुघटः—पूर्णकलशः, सुम्भलं—मधुस्थानम्, सुघटमुम्भले आदी यस्य तत्कृतोपकरणस्य तत् सुघटमुम्भलादि करोतीति शेषः । अयमत्र भावः—यथा हि कुलालः पृथिव्यास्त्रादृशं पूर्णकलशादिरूपं करोति यादृशं लोकात् कुसुमचन्दनासतादिभिः पूजां लभते, स एव सुम्भलादि तादृशं विदधाति यादृशममक्षिप्तमपमपि लोकाद् निन्दां लभते; तथा यदुदयाद् निर्धनः कुरुषो बुद्ध्यादिरिहीणोऽपि पुरुषः सुकुलजन्ममात्रादेव लोकात् पूजां लभते तद् उचैर्गोत्रम् १; यदुदयात् पुनर्महाधनोऽप्रतिरूपरूपो बुद्ध्यादिसमन्वितोऽपि पुमान् विशिष्टकुलाऽभाषाद् लोकाद् निन्दां प्राप्नोति तद् नीचैर्गोत्रम् २ इति । उक्तं द्विविधं गोत्रकर्म ॥

अथ विप्रकर्म पञ्चधा व्याख्यानयन्नाह—“विग्यं दाणे लाभे” इत्यादि । विशेषेण हन्यन्ते—तद्दानादिलब्धयो विनाश्यन्तेऽनेनेति विप्रम्—अन्तरायकर्म । तच्च विषयमेवात् पद्येति दर्शयति—दीयत इति दानं तस्मिन्, लभ्यत इति लाभस्तस्मिन्, भुज्यते—सकृदुपभुज्यत इति भोगः पुण्याहारादिः, उपेति—पुनः पुनर्भुज्यत इति उपभोगो भवेनाऽऽसनाऽऽज्ञादि । उक्तं च—

सैद् भुज्जइ चि भोगो, सो पुण आहारपुण्फमाईसु ।

उवभोगो उ पुणो पुण, उवभुज्जइ भवणवणिप्याई ॥ (वृ० क० वि० गा० १६५)

ततो भोगश्च उपभोगश्च भोगोपभोगौ तयोः, प्राकृतवशाच्च द्विवचनस्थाने बहुवचनं भवति, यदाहुः श्रीहेमचन्द्रसूरिपादाः स्वप्राकृतलक्षणे—“द्विवचनस्य बहुवचनम्” (सि० ८-३-१२०) इति । विशेषेण ईर्यते—चेष्टतेऽनेनेति वीर्यम्, यद्वा विविधम्—अनेकप्रकारमीरयति यत् प्राणिनं क्रियासु तद् वीर्यं सामर्थ्यं शक्तिरिति पर्यायास्तस्मिन् 'चः' समुच्चये, सर्वत्र विप्र-

१ उपकारकारकोऽपि हि न रोचते दुर्मगस्तु यस्तोदये ॥ २ 'वववसना' ग० ६० ॥ ३ सकृदुपभुज्यते इति भोगः च पुनराहारपुण्यादिषु । उपभोगस्तु पुनः पुनराभुज्यते भववन्तितादि ॥

मिति योज्यम् । विषयसप्तमी चेयं सर्वत्र । ततो दानादिविषयभेदतो दानादिविषयं पञ्चधा विभं
कर्म भवतीति वाक्याश्रयार्थः । भावार्थस्त्वयम्—सत्यपि दातव्ये वस्तुनि, आगते च गुणवति
पात्रे, जानन्नपि दानफलं, यदुदयाद् दातुं नोत्सहते तद् दानान्तरायम् १ । यदुदयाद् विशिष्टेऽपि
दावरि, विद्यमानेऽपि देये वस्तुनि, याच्नाकुञ्जलोऽपि याचको न लभते तद् लामान्तरायम्
२ । यदुदयाद् सति विभवादौ सम्पद्यमाने चाहारमाख्यादौ विरतिहीनोऽपि न भुङ्क्ते तद्
भोगान्तरायम् ३ । यदुदयाद् विद्यमानमपि वस्त्रालङ्कारादि नोपभुङ्क्ते तद् उपभोगान्तरायम्
४ । यदुदयवशाद् बलवान् नीरुजो वयःस्रोऽपि च तृणकुञ्जीकरणेऽप्यसमर्थस्तद् वीर्यान्तरायम्
५ इति ॥ ५१ ॥ एतच्च माण्डागारिकसममिति दर्शयन्नाह—

सिरिहरिपसमं एयं, जह पङ्क्तिरूपेण तेण रायाई ।

न कुणह दाणाईयं, एवं चिग्घेण जीवो वि ॥ ५२ ॥

धियो गृहं श्रीगृहं—माण्डागारं तद् विद्यते यस्य स श्रीगृहिकः—माण्डागारिकत्वेन समं—
सुख्यमेवदन्तरायकर्म । यथा 'तेन' श्रीगृहिकेण 'प्रतिकूलेन' अननुकूलेन 'राजादिः' राजा—
नृपतिः, आदिशब्दात् श्रेष्ठीश्वरतत्त्वरादिपरिमहः 'न करोति' कर्तुं न पारयति दानादि, आदि-
शब्दाद् लामभोगोपभोगादिग्रहणम् । 'एवम्' अमुना श्रीगृहिकदृष्टान्तेन 'विभेन' अन्तरायकर्मणा
'जीवोऽपि' जन्तुरपि दानादि कर्तुं न पारयतीति ॥ ५२ ॥

व्याख्यातं पञ्चविधमन्तरायं कर्म, तद्याख्याने च समर्थिता "इह नाणदंसणावरणवेय"
(गा० ३) इत्यादिमूलगाथा । अथ "कीरइ जिण्ण हेऊहिं जेण तो भन्नप कम्मं" (गा० १)
इत्यादौ यदुक्तं तद्याख्यानार्थं यस्य कर्मणो ये बन्धहेतवस्तान् कचन हेतुद्वारेण काऽपि च हेतु-
मह्वारेण दिदर्शयिपुराह—

पडिणीयत्तण निन्हव, उवघाय पओस अंतराएणं ।

अवासायणयाए, आवरणदुगं जिओ जयइ ॥ ५३ ॥

'आवरणद्विकं' ज्ञानावरणदर्शनावरणरूपं जीवः 'जयति' धातूनामनेकार्थत्वाद् बध्नातीति
सम्बन्धः । तत्र ज्ञानस्य—मत्यादेर्ज्ञानिनां—साध्यादीनां ज्ञानसाधनस्य—पुस्तकादेः 'प्रत्यनीकत्वेन'
तदनिष्टाचरणलक्षणेन 'निह्वेन' न मया उत्समीपेऽधीतमित्यादिस्वरूपेण 'उपधातेन' मूलतो
विनाशस्वरूपेण 'मद्देपेण' आन्तरापीतिरूपेण 'अन्तरायेण' भक्तपानवसनोपाश्रयमनिवार-
णलक्षणेन 'अत्याशातनया' च आत्यायुद्धटनादिहीलारूपया ज्ञानावरणं कर्म जयतीति सर्वत्र
द्रष्टव्यम् । एतच्चोपलक्षणम्, अतो ज्ञान्यवर्णवादेन आचार्योपाध्यायाधविनयेनाऽकालस्वाध्याय-
करणेन काले च स्वाध्यायाऽविधानेन प्राणिविषाऽनृतमाषणस्तेन्याऽन्नपरिमहरात्रिमोजनाऽवि-
रमणादिभिश्च ज्ञानावरणं जयतीत्याद्यपि वक्तव्यमिति । एवं दर्शनावरणेऽपि चाच्यम्, नवरं
दर्शनामिलपो वक्तव्यः । तथाहि—दर्शनस्य—चक्षुर्दर्शनादेर्दर्शनिनां—साध्यादीनां दर्शनसा-
साधनस्य—धोत्रनयननासिकादेः सम्प्रत्यनेकान्तजयपताव्रदिप्रमाणशास्त्रपुस्तकादेर्वा प्रत्यनी-
कत्वेन—तदनिष्टाचरणलक्षणेन, निह्वेन—न मया उत्समीपेऽधीतमित्यादिस्वरूपेण, उपधातेन—

मूलतो विनाशेन, प्रद्वेषेण—आन्तरापीत्यात्मकेन, अन्तरायेण—मत्तपानवसनोपाश्रयलभनिवरा-
णेन, अत्याघातनया च—आत्मादिहीलया दर्शनावरणं कर्म जयतीति सर्वत्र द्रष्टव्यम् । उप-
लक्षणमिदम्, अतो दर्शनिनां दूषणग्रहणेन श्रवणकर्तव्यनेत्रोत्पाटनसाछेदजिह्वाविकर्तनादिना
प्राणिबधःश्रुतभाषणस्त्रैत्याऽब्रह्मपरिग्रहरात्रिभोजनाऽविरमणादिभिश्च दर्शनावरणं जयतीत्याद्यपि
वक्तव्यम् । यदवादि श्रीहेमचन्द्रसूरिमुपादैः—

ज्ञानदर्शनयोस्तद्वत्, तद्वेतुनां च ये किल । विघ्ननिवृत्तयैश्चान्याऽऽघातनाघातमत्तराः ॥

ते ज्ञानदर्शनावारकर्महेतव आग्रवाः । (योगशा० टी० पत्र ३०६-२) ॥ ५३ ॥

उक्ता ज्ञानावरणदर्शनावरणकर्महेतवः । इदानीं वेदनीयस्य द्विविधस्यापि तानाह—

गुरुभक्तिसंतिफरुणावयजोगकसायविजयदाणजुओ ।

ददधम्माई अज्जइ, सायमसायं विचज्जयओ ॥ ५४ ॥

इह पुनश्चब्दस्य प्रत्येकं योगः, सतो गुरुवः—मातापितृधर्माचार्यादयस्तेषां भक्तिः—आसनादि-
प्रतिपत्तिर्गुरुभक्तिस्रया युतो गुरुभक्तियुत—गुरुभक्तिसमन्वितो जन्तुः 'सातं' सातवेदनीयम्
'अर्जयति' समुपार्जयतीति सम्बन्धः । 'क्षान्तियुतः' क्षमान्वितः 'करुणायुतः' दयापरीतचेताः
'प्रतयुतः' महानताऽपुत्रतादिसमन्वितः 'योगयुतः' दशविधचक्रबालसामाचार्याचारणप्रगुणः
'कपायविजययुतः' क्रोधादिकपायपरिभवनशीलः 'दानयुतः' दानरुचिः 'हृदधर्मः' आपत्सपि
निश्चलधर्मः, आदिशब्दाद् बालवृद्धग्लानादिवैषाण्यस्यकरणशीलो जिनचैत्यपूजापरायणश्च सातम्
'अर्जयति' यद्भाति । यदवाचि—

देवपूजागुरुपास्त्रिपात्रदानदयाक्षमाः । (योगशा० टी० पत्र ३०६-२)

सरागसंयमो देशसंयमोऽकामनिर्जरा । शौचं बालतपश्चेति, सत्त्वैषस्य स्फुराग्रवाः ॥

(योगशा० टी० पत्र ३०६-२)

तथा 'विपर्ययतः' सातबन्धविपर्ययेण असातमर्जयति, तथाहि—गुरुणामवज्ञायकः क्रोधनो
निर्दयो प्रतयोगविकल उत्कटकषायः कार्पण्यवान् सद्धर्मकृत्यप्रमत्तः हस्त्यश्वचलीवर्दादि-
निर्दयदमनबाहनलान्धनादिकरणप्रवणः स्पर्शदुःसहोक्वपतापक्रन्दनपरिदेवनादिकारकश्चेति ।
यदभ्यधायि—

दुःसहोक्ववधास्तापक्रन्दने परिदेवनम् । सान्धोमयस्याः स्फुरसत्त्वैषस्यामी इदाम्रवाः ॥

(योगशा० टी० पत्र ३०६-२) ॥ ५४ ॥

उक्ता वेदनीयस्य कर्महेतवः । साम्प्रतं मोहनीयस्य द्विविधस्यापि तानाह—

उम्मगगदेसणामगगनासणादेवदव्यहरणेहि ।

वंसणमोहं जिणमुणिचेहयसंघाहपडिणीओ ॥ ५५ ॥

उन्मार्गस्य—भवहेतोर्गोक्षहेतुत्वेन देशना—कथनमुन्मार्गदेशना, मार्गस्य—ज्ञानदर्शनचारित्र्य-
लक्षणस्य मुक्तिपथस्य नाशना—अपठनं मार्गनाशना, देवद्रव्यस्य—चैत्यद्रव्यस्य हरणं—भक्षणेपेक्ष-
प्रज्ञाहीनत्वलक्षणम्, सत उन्मार्गदेशना च मार्गनाशना च देवद्रव्यहरणं च तैरेतुभिर्द्वि-
विधः

‘दर्शनमोहं’ मिथ्यात्वमोहनीयमर्जयति । तथा ‘जिनमुनिचैत्यसङ्घादिप्रत्यनीकः’ सत्रं जिनाः—
तीर्थंकराः, मुनयः—साधवः, चैत्यानि—प्रतिमासूत्राणि, सङ्घः—साधुसाध्वीश्रावकश्राविकाल-
क्षणः, आदिशब्दात् सिद्धगुरुश्रुतादिपरिमहः, तेषां प्रत्यनीकः—अवर्णवादाशातनाचनिष्टनिर्व-
र्तको दर्शनमोहमर्जयति । यदभाणि—

धीतरागे श्रुते सङ्गे, धर्मे सर्वसुरेषु च । अवर्णवादिता तीर्थमिथ्यात्वपरिणामिता ॥

सर्वज्ञसिद्धदेवापह्वो धार्मिकदूषणम् । उन्मार्गदेशनानार्थग्रहोऽसंयतपूजनम् ॥

असमीक्षितकारित्वं, गुर्वीद्विष्वमानना । इत्यादयो दृष्टिमोहस्याश्रयाः परिकीर्तिताः ॥

(योगशा० टी० पत्र ३०७-१) ॥ ५५ ॥

दुविहं पि चरणमोहं, कषायहासाद्विषयविवशमणो ।

बन्धह नरयाज महारंभपरिग्रहहरओ रुहो ॥ ५६ ॥

‘द्विविधमपि’ द्विभेदमपि ‘चरणमोहं’ चारित्रमोहनीयं—कषायमोहनीयनोकषायमोहनीयरूपं
जीवो बध्नातीति सम्बन्धः । किञ्चिदृष्टः इत्याह—‘कषायहास्यादिविषयविवशमनाः’ सत्रं
कषायाः—क्रोधादय उक्तस्वरूपाः षोडश, हास्यादयः—हास्यरत्यरतिशोकमयजुगुप्सा इति गृह्यन्ते,
विषयाः—शब्दरूपरसगन्धस्पर्शाख्याः पञ्च, ततः कषायाश्च हास्यादयश्च विषयाश्च कषा-
यहास्यादिविषयास्तैर्विवशं—विसंस्थुलं पराधीनं मनः—मानसं यस्य स कषायहास्यादिविषयवि-
वेशमनाः । इदमत्र हृदयम्—कषायविवशमनाः कषायमोहनीयं बध्नाति, हास्यादिविवशम-
नास्तु हास्यादिमोहनीयं—हास्यमोहनीयरतिमोहनीयाऽरतिमोहनीयशोकमोहनीयमयमोहनीयजु-
गुप्सामोहनीयाख्यं नोकषायमोहनीयं बध्नाति, विषयविवशमनाः पुनर्वेदत्रयाख्यं नोकषायमो-
हनीयं बध्नाति । सामान्यतः सर्वेऽपि कषायहास्यादिविषया द्विविधस्यापि चारित्रमोहनीयस्य
बन्धहेतवो भवन्ति । अल्पतयादि—

कषायोदयतस्त्रीभः, परिणामो य आत्मनः । चारित्रमोहनीयस्य, ॥ आश्रय उदीरितः ॥

उत्प्रासनं सकन्दर्पोपहासो हासशीलता । बहुपल्लपो दैन्योक्तिर्हासस्यामी स्युराश्रयाः ॥

देशादिदर्शनौत्सुक्यं, चित्रे रमणखेलने । परचित्तार्बर्जना चेत्याश्रयाः कीर्तिता रतेः ॥

असूया पापशीलत्वं, परेषां रतिनाश्रयम् । अकुञ्चलोत्साहनं, चारतेराश्रया अमी ॥

स्वयं भयपरीणामः, परेषामभयपनम् । श्रासनं निर्दयत्वं च, भयं प्रत्याश्रया अमी ॥

परशोकाविष्करणं, स्वशोकोत्पादशोचने । रोदनादिप्रसक्तिश्च, शोकसैते स्युराश्रयाः ॥

चतुर्वर्णस्य सङ्घस्य, परिवादजुगुप्सने । सदाचारजुगुप्सा च, जुगुप्सायां स्युराश्रयाः ॥

ईर्ष्या विपादगाह्ये च, शृणावादोऽतिवक्रता । परदाररतासक्तिः, स्त्रीवेदस्याश्रया इमे ॥

स्वदारमात्रसन्तोषोऽनीर्ष्या मन्दकषायता । अवकाचारशीलत्वं, पुंवेदस्याश्रया इति ॥

स्त्रीपुंसानङ्गसेवोप्राः, कषयास्त्रीवक्रामता । पासण्डिस्त्रीवर्तमङ्गः, षण्डवेदाश्रया अमी ॥

साधूनां गर्हणा धर्मोन्मुखानां विम्वकारिता । मधुमांसविरतानामविरत्यभिवर्णनम् ॥

विरताविरतानां चान्तरायकरणं मुहुः । अचारित्रगुणाख्यानं, तथा चारित्रदूषणम् ॥

कपायनोऽकपायाणामन्यस्थानागुदीरणम् । चारित्रमोहनीयस्य, सामान्येनाश्रया असी ॥

(योगशा० टी० पत्र ३०७-१)

अभिहिता मोहनीयस्य बन्धहेतवः । सम्प्रति चतुर्विधस्याप्यायुपस्थानाह—“बन्धद् नरयाउ”
इत्यादि । ‘बध्नाति’ अर्जयति ‘नरकायुः’ नारकायुष्कं जीवः । किंविशिष्टः? इत्याह—“महारम्भ-
परिमहरतः” महारम्भरतो महापरिमहरतश्चेत्यर्थः । ‘रौद्रः’ रौद्रपरिणामो गिरिमेदसमानकपा-
यस्य रौद्रध्यानाऽऽरूपितचेतोवृत्तिरित्यर्थः । उपलक्षणत्वात् पञ्चेन्द्रियवधादिपरिमहः । यन्मगादि—
पञ्चेन्द्रियप्राणिवधो, बह्मारम्भपरिमहौ । निरनुग्रहता मांसभोजनं स्वरवैरता ॥

रौद्रध्यानं मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिकपायता । कृष्णनीलकापोताश्च, लेदया अनृतमापणम् ॥
परद्रव्यापहरणं, मुहुर्मैथुनसेवनम् । अवशेन्द्रियता चेति, नरकायुष आश्रयाः ॥

(योगशा० टी० पत्र ३०७-१) ॥ ५६ ॥

उक्ता नरकायुषो बन्धहेतवः । इदानीं तिर्यगायुपस्थानाह—

तिरियाउ गूढहियओ, सढो ससह्यो तहा मणुस्साउं ।

पयईइ तणुकसाओ, दाणरुई मज्झिमगुणो य ॥ ५७ ॥

तिर्यगायुर्बध्नाति जीवः, किंविशिष्टः? इत्याह—“गूढह्रदय” उदायिनृपमारकादिवत् तथा
आत्माभिप्रायं सर्वथैव निगूहति यथा नापरः कश्चिद् वेति, ‘सठः’ वचसा मधुरः परिणामे तु
दारणः, ‘सशस्य’ रागादिपशाऽऽचीर्णाऽनेकमतनियमाऽतिचारस्फुरदन्तःशस्योऽनालोचिताऽ-
मतिक्रान्तः, तथाशब्दाद् उन्मार्गदेशनादिपरिमहः । उक्तं च—

उन्मार्गदेशना मार्गप्रणाशो गूढचित्ता । आर्तध्यानं सशस्यत्वं, मायारम्भपरिमहौ ॥

शीलमते सातिचारो, नीलकापोतलेक्ष्यता । अप्रत्याख्यानेकपायास्तिर्यगायुष आश्रयाः ॥

(योगशा० टी० पत्र ३०७-२)

उक्तास्तिर्यगायुर्बन्धहेतवः । अथ मनुष्यायुपस्थानाह—“मणुस्साउ” इत्यादि । मनुष्यायुर्बोधो
बध्नाति, किंविशिष्टः? इत्याह—“प्रवृत्त्या” समावेनेव ‘तनुकपायः’ रेणुगानिसमानकपायः,
‘दानरुचिः’ यत्र तत्र वा दानशीलः, मध्यमास्तदुचिताः केचिद् गुणाः—समामार्दवाऽऽर्जवादयो
यस्य ॥ मध्यमगुणः, अधमगुणस्य हि नरकायुःसम्भवाद्, उत्तमगुणस्य ॥ सिद्धेः सुरलोकायुषो
वा सम्भवादिति भावः । चशब्दाद् अस्पृपरिमहाऽस्पृष्टारम्भादिपरिमहः । आह च—

अस्यो परिमहारम्भौ, सहजे मार्दवाऽऽर्जवे । कापोतपीतलेदयात्वं, धर्मध्यानानुरागिता ॥

प्रत्याख्यानकपायत्वं, परिणामश्च मध्यमः । संविभागविधायित्वं, देवतागुरूपजनम् ॥

पूर्वालापप्रियालापौ, मुखप्रज्ञापनीयता । लोकयात्रासु माध्यस्थ्य, मानुषायुष आश्रयाः ॥

(योगशा० टी० पत्र ३०७-२)

उक्ता मनुष्यायुषो बन्धहेतवः । सम्प्रति देवायुपस्थानाह—

अयिरयमाइ सुराउं, पालतपोऽकामनिज्जरो जयइ ।

सरलो अगारविल्लो, सुहनामं अन्नहा असुहं ॥ ५८ ॥

‘अविरतः’ अविरतसम्पद्दृष्टिः ‘सुरायुः’ देवायुष्कं ‘जयति’ बध्नाति, आदिशब्दाद् देश-
विरतसरागसंयतपरिग्रहः । वीवरगसंयतस्त्वतिविशुद्धत्वादायुर्वं बध्नाति, धोलनापरिणाम एव
तस्य बध्यमानत्वात् । बालं तपो यस्य सः ‘बालतपाः’ अनधिगतपरमार्थस्वभावो दुःखगर्ममोह-
गर्भवैराग्योऽज्ञानपूर्वकनिर्वर्तिततपःप्रभृतिकष्टविशेषो मिथ्यादृष्टिः, सोऽप्यात्मगुणानुरूपं किञ्चिद-
सुरादिकायुर्वं बध्नाति । यदाह भगवान् माध्यकारः—

बालतपे पडिवद्धा, उक्कडरोसा तवेण गारविया ।

वेरेण य पडिवद्धा, मरिउं असुरेसु उववाओ ॥ (वृ० संग्र० गा० १६०)

अकामस्य—अनिच्छतो निर्जरा—कर्मविचटचलक्षणा यस्यासावकामनिर्जरः । इदमुक्तं
भवति—“अकामतप्हाए अकामसुहाए अकामबंमचेरवासेणं अकामसीयायवदंसमसगअण्णाण-
गसेयजल्लमलपंकपरिगहेणं दीहरोगचारगनिरोहबंधणयाए गिरितरुसिहरनिवडणयाए जलजल्ल-
पवेसअणसणाईहिं” उदकजाजिसमानकपायस्तदुचितशुभपरिणामः किञ्चिद् व्यन्तरादिकायुर्वं
बध्नाति । उपलक्षणत्वात् कस्याणमित्रसम्पर्कमानसो धर्मभ्रवणशील इत्यादिपरिग्रहः । यदाहुः—

सरागसंयमो देशसयमोऽकामनिर्जरा । कस्याणमित्रसम्पर्को, धर्मभ्रवणशीलता ॥

पात्रे दानं तपः श्रद्धा, रत्नत्रयाऽविराधना । मृत्युकाले परीणामो, लेख्योः प्रक्षपीतयोः ॥

बालतपोऽमितोयादिसाधनोल्लम्बनानि च । अन्यक्तसावायिकता, देवस्थायुष आश्रवाः ॥

(योगशा० टी० पत्र ३०७-२)

उक्ता देवायुषो बन्धहेतवः । सम्प्रति नामकर्म यद्यपि द्वित्रत्वारिंशदादिमेदादनेकषा तथापि
शुभाशुभविवक्षया द्विविधमित्यस्य द्विविधस्यापि बन्धहेतूनाह—“सरलो” इत्यादि । ‘सरलः’
सर्वत्र मायारहितः, गौरवाणि—ऋद्धिरससातलक्षणानि विधन्ते यस्य स गौरववान्, न गौरववान्
अगौरववान् “आस्विहोछालवन्तमन्तेचेरमणा मतोः” (सि० ८-२-१५९) इति प्राकृत-
सूत्रेण मतोः स्थान इत्यादेशः । उपलक्षणत्वात् ससारगीरुः—समागर्दवार्जवादिगुणयुक्तः शुभं—
देवगतिमशः कीर्तिपञ्चेन्द्रियजात्यादिरूपं नामकर्म बध्नाति । ‘अन्यथा’ उक्तविपरीतस्वभावः,
तथाहि—मायावी गौरववान् उत्कटक्रोधादिपरिणामः ‘अशुभं’ नरकगत्ययशः कीर्त्येकेन्द्रियादि-
जातिलक्षणं नामकर्माजयतीति । उक्तं च—

मनोवाकायवक्त्रं, परेणं विप्रतारणम् । मायाप्रयोगो मिथ्यात्वं, पैशून्यं चलचित्तता ॥

सुवर्णादिप्रतिच्छन्दःकरणं कूटसाक्षिता । वर्णगन्धरसस्पर्शैर्न्ययोपपादनानि च ॥

अज्ञोपाज्ञच्यावनानि, यत्तपज्जरकर्म च । कूटमानतुलाकर्माऽन्यनिन्दात्मप्रशंसनम् ॥

हिंसानृतस्त्रेयाऽब्रह्महारम्भपरिग्रहाः । परुषाऽसम्यक्चनं, शुचिवेषादिना मदः ॥

१ बालतपसि प्रतिबद्धा उत्कटशोफालक्षणा कथिता । वेरेण च प्रतिबद्धा (तेषां) मृत्वा असुरेषु उपपातः ॥
२ अकामतृष्ण्या अकामशुष्या अकामव्रह्मचर्यवासरेव अकामशीलातपदशमशकासनकस्त्रेदजल्लमलपट्टपरिग्रहेण
वीर्यरोगचारकनिरोधबन्धनतया गिरिवहसिहरनिषतनतया जलज्वलनप्रवेशजननादिभिः ॥ ३ शीघ्रमनसा-
मादनानि च । ग० ट० योगशास्त्रे च ॥

मोक्षयार्थकोशौ सौभाग्योपपाताः कर्मणक्रिया । परकौतूहलोत्पादः, परहास्यविदम्बने ॥
 चेश्यादीनामलङ्कारदानं वावामिदीपनम् । देवादिव्याजाद्वन्धादिवीर्यं तीव्रकषायता ॥
 चैत्यप्रतिश्रयाऽऽरामप्रतिमानां विनाशनम् । अक्षरादिक्रिया चैत्यशुभस्य नाम आश्रवाः ॥
 एत एवान्ययारूपास्तथा संसारमीरुता । श्रमादहानं सद्भावार्पणं हान्त्यादयोऽपि च ॥
 दर्शने धार्मिकाणां च, सम्प्रमः स्वागतक्रिया । प्रोपकारसारस्वमाश्रवाः शुभनामानि ॥
 (योगशा० टी० पत्र ३०७-२) ॥ ५८ ॥

उक्ता नाम्नो बन्धहेतवः । सम्प्रति गोत्रस्य द्विविधस्यापि तानाह—

गुणपेही भयरहिओ, अज्झयणऽज्झारवणारुई निचं ।

यकुणह जिणाइभत्तो, उचं नीयं इयरहा उ ॥ ५९ ॥

‘गुणपेक्षी’ यस्य यावन्तं गुणं पश्यति तस्य तमेव प्रेक्षते पुरस्करोति, दोषेषु तत्सत्पुदास्य इत्यर्थः । ‘भयरहितः’ विशिष्टजासिलामकुलेर्धर्मबलरूपतपःश्रुतादिसम्पत्समन्वितोऽपि निरहङ्कारः, ‘नित्यं’ सर्वदा ‘अध्ययनाध्यापनारुचिः’ स्वयं पठति इतरांश्च पाठयति, अर्थतश्च स्वयममीक्षणं विमृशति परेषां च व्याख्यानयति, असत्यां वा पठनादिशक्तौ तीव्रबहुमानः परानध्ययनाध्यापनापरायणान् अनुमोदते, तथा ‘जिनादिभक्तः’ जिनानां-तीर्थनाथानाम् आदिशब्दात् सिद्धाऽऽचार्योपाध्यायसाधुचैत्यानामन्येषां च गुणगरिष्ठानां भक्तः—बहुमानपरः ‘प्रकरोति’ प्रकर्षेण समुपार्जयति ‘उच्चम्’ उच्चैर्गोत्रम् । ‘नीचं’ नीचैर्गोत्रम् ‘इतरथा तु’ मणितविपरीतसमावः ।

उक्तं च—

परस्य निन्दावञ्चोपहासाः सद्गुणलोपनम् । सदसद्दोषकथनमात्मनस्तु प्रशंसनम् ॥

सदसद्गुणशंसा च, सदोपाच्छादनं तथा । जाल्यादिभिर्मदधेति, नीचैर्गोत्राभवा अमी ॥

नीचैर्गोत्राश्रवविपर्यासो विगतगर्भता । बाष्पायचित्तैर्विनयः, उच्चैर्गोत्राश्रवा अमी ॥

(योगशा० टी० पत्र ३०८-१) ॥ ५९ ॥

उक्ता गोत्रस्य बन्धहेतवः । साम्प्रतमन्तरायस्य ये बन्धहेतवस्तानभिधित्युः शास्त्रमिदं समर्थयन्नाह—

जिणपूयाविग्घकरो, हिंसाइपरायणो जयइ विग्घं ।

इय कम्मविवागोऽयं, लिहिओ देविंदसूरीहिं ॥ ६० ॥

‘जिनपूजाविघ्नकरः’ साधुदोषोपेतत्वाद् गुहिणामप्येषा अविवेचा इत्यादिक्रुदेशनादिभिः समयान्तस्तत्त्वदूरीकृतो जिनपूजानिषेधक इत्यर्थः । हिंसा—जीववध आदिशब्दाद् अनृतमापणसैन्याऽऽश्रयपरिमहरात्रिमोजनाऽविरमणादिपरिमहस्तेषु परायणः—तत्परः, उपलक्षणत्वात् मोक्षमार्गस्य ज्ञानेदर्शनचारित्र्यादेस्तद्दोषमहणादिना विघ्नं करोति, साधुभ्यो वा मत्कपानोपाश्रयोपकरणभैषजादिकं दीयमानं निवारयति, तेन चैतद् विदधता मोक्षमार्गः सर्वोऽपि विप्रितो भवति, अपरेषामपि सत्त्वानां क्षान्दलामभोगपरिमोगविघ्नं करोति, मग्नादिप्रयोगेण च परस्य पीर्यमपहरति, दृष्टाच्च वधबन्धनिरोधादिभिः परं निश्चेष्टं करोति, छेदनमेदनादिभिश्च परसेन्द्रियश-

क्तिमुपहन्ति । स किम् ? इत्याह—‘जयति’ धातूनामनेकार्थत्वाद् अर्जयति ‘वित्त’ पञ्चप्रकार-
मप्यन्तरायकर्म । ‘इति’ पूर्वोक्तप्रकारेण ‘कर्मविपाक’ कर्मविपाकनामक शास्त्रम् ‘अय’ सम्प्रत्येव
निगदितस्वरूप ‘लिखित’ अक्षरविन्यासीकृत देवेन्द्रसूरिभिः करालकलिकालपातालतला-
धमज्जद्विशुद्धधर्मधुरोद्धरणधुरीणश्रीमज्जगच्चन्द्रसूरिचरणसरसीरूढचञ्चरीकैरिति ॥ ६० ॥

॥ इति श्रीदेवेन्द्रसूरिविरचिता खोपज्ञकर्मविपाकटीका समाप्ता ॥

[ग्रन्थकारप्रशस्ति.]

विष्णोरिव यस्य विमो, पदत्रयी व्यानशो जगत्सिंहिलम् ।

कर्ममल्पटलजलद, स श्रीवीरो जिनो जयतु ॥ १ ॥

दुन्दोज्ज्वलकीर्तिभैरे, सुरमीरुतसकलविष्टपाभोग ।

शतमखशतविनतपद, श्रीगौतमगणधर पातु ॥ २ ॥

तदनु सुधर्मसामी, जम्भूप्रमवादयो मुनिवरिष्ठा ।

भुतजलनिधिपारीणा, भूयास श्रेयसे सन्तु ॥ ३ ॥

तत प्राप्तपाचार्येत्यभिरूपा मिश्रुनायका । समभूवन् कुले चान्द्रे, श्रीजगच्चन्द्रसूरयः ॥ ४ ॥

जगज्जनितबोधाना, तेषा शुद्धचरित्रिणाम् । विनेया समजायन्त, श्रीमद्देवेन्द्रसूरयः ॥ ५ ॥

स्वान्मयोरुपकाराय, श्रीमद्देवेन्द्रसूरिणा । टीका कर्मविपाकस्य, सुबोधेय विनिर्ममे ॥ ६ ॥

विबुधवरधर्मकीर्तिश्रीविद्यानन्दसुरिमुखवुधै ।

सप्तसमयेकतुल्लेखदैव संशोषिता चैवम् ॥ ७ ॥

यद्गदितमल्पमतिना, सिद्धान्तविरुद्धमिह किमपि शास्त्रे ।

विद्वद्भिलसत्त्वज्ञै, प्रसादमाधाय तच्छोच्यम् ॥ ८ ॥

कर्मविपाके विवृतिं, वितन्वता यन्मयाऽर्जित मुहूर्तम् ।

कर्मविपाकविमुक्त, समस्तु सर्वोऽपि तेन जन ॥ ९ ॥ ग्रन्थाम्नेम्—१८८२ ॥

॥ अहम् ॥

पूज्यश्रीदेवेन्द्रसूरिविरचितसोपज्ञटीकोपेतः

कर्मस्तवाख्यो द्वितीयः कर्मग्रन्थः ।

॥ नमः श्रीप्रवचनाय ॥

बन्धोदयोदीरणसत्पदस्यं, नि शेषकर्माखिलं निहत्य ।

यः सिद्धिसाम्राज्यमलङ्कार, श्रिये स यः श्रीजिनवीरनाथः ॥

नत्वा गुरुपदकमलं, गुरुपदेज्ञाघयाश्रुतं किञ्चित् ।

कर्मस्तवस्य विरतिं, विदधे स्वपरोपकाराय ॥

सत्राऽऽदावेय मङ्गलार्थममीष्टदेवतास्तुतिमाह—

तह धुणिमो वीरजिणं, जह गुणठाणेसु सयलकम्माहं ।

बंधुवओदीरणयासत्तापत्ताणि खवियाणि ॥ १ ॥

‘तथा’ तेन प्रकारेण ‘स्तुम.’ अस्माधारणसद्भूतसकलकर्मनिर्मूलक्षणक्षणगुणोत्कीर्तनेन स्तवनगोचरीकुर्म’, कम्! ‘वीरजिन’ तत्र विशेषेण—अपुनर्भावेन ईर्ते—‘ईरिक् गतिकम्पनयोः’ इति वचनाद् याति शिव, कम्पयति—आस्कोटयति अपनयति कर्म येति घोरः, यदि वा ‘शूर वीरणि विक्रान्तौ’ घोरयति स—कयायोपसर्गपरीपहादिशत्रुगणमभिभवति स घोरः, उभयत्र लिट्वादिवाद् अच्, यद्वा ईरणमीर’, “भावाकर्त्रोः” (सि० ५-३-१८) इति घञ्, ततश्च विशिष्ट ईर.—गमन ‘सर्वे गत्यर्थी ज्ञानार्थी.’ इति वचनाद् ज्ञानं यस्य स वीर इति, अनेन व्युत्पत्तिप्रयेण भगवत्तत्त्वमजिनेधरस्य स्वार्थसम्पदमाह । अथवा विशिष्टा—सकलभुवनाद्भुता यका स्वर्गापवर्गादिका ई.—लक्ष्मीस्ता राति—भग्येभ्यः प्रयच्छति ‘रांक् दाने’ इति वचनाद् वीरः, “आतो डोऽह्वायाम.” (सि० ५-१-७६) इति डप्रत्यय, राति च भगवान् सुरसु-रनरोरगतिर्यदसाधारण्या वाण्या नि श्रेयसाभ्युदयसाधनोपायोपदेशेन भग्यानां भुवनाद्भुता श्रियम्, तथा चोक्तम्—

अरहंता भगवतो, अहिय च हियं च न वि इहं किचि ।

वारंति कारवंति य, घेचूण जणं बळा हत्थे ॥ (उप० मा० गा० ४४८)

उवएसं पुण तं देंति जेण चरिएण कित्तिनिरयाणं ।

देवाण वि हुति पद्द, विमंग पुण मणुयमिच्चणं ? ॥ (उप० मा० ४४९) इति ।

इत्यनया व्युत्पत्त्या च प्रसिद्धसिद्धार्थपार्थिवविपुलकुलविमलनमस्तलनिशीथिनीनाथस्य जिन-

१ अहन्तो भगवन्तोऽदितं च हित ॥ नापि इह किञ्चित् । कारयन्ति कारयन्ति ॥ एहीला जने बलाद् हस्ते ॥ उपदेशे पुनस्तं ददति येन चरितेन कीर्तितमित्यानाम् । देवानामपि भवन्ति प्रभव हिमं पुनर्गुण-माप्ताणाम् । ॥

नाथस्य परार्थसम्पदमाह । वीरश्चासौ जिनश्च कपायादिप्रत्यर्थिसार्थजयाद् वीरजिनस्तं वीर-
जिनम् । 'यथा' येन प्रकारेण

अभिनवकम्मगहणं, धंधो ओहेण तत्थ वीससयं ।

तित्थयराहारगदुगवज्जं मिच्छप्पि सत्तरसयं ॥ (गा० ३)

इत्यादिवक्ष्यमाणेषु 'गुणस्थानेषु' परमपदप्रासादशिरसरारोहणसोपानकल्पेषु व्याख्यास्यमानस्-
रूपेषु मिथ्यादृष्टादिषु सकलानि-समस्तानि मतिज्ञानावरणप्रभृत्युत्तरप्रकृतिकदम्बकसहितानि
कर्माणि-ज्ञानावरणीयादिमूलप्रकृतिरूपाण्यष्टौ कर्माणि च स्वोपलब्धकर्मविपाके विस्तरेण
व्याख्यातानि । कथम्भूतानि ! "बंधुदओदीरणयासत्तापत्ताणि" च । तत्र मिथ्यात्वादिभिर्बन्ध-
हेतुभिरञ्जनचूर्णपूर्णसमुद्रकवद् निरन्तरं पुद्गलनिचिते लोके कर्मयोग्यवर्गणापुद्गलैरात्मनः क्षीर-
नीरवद् बहुशयःपिण्डवद्वाऽन्योऽन्यानुगमाभेदात्मकः सम्बन्धो बन्धः १, तेषां च यथास्व-
स्थितिबद्धानां कर्मपुद्गलानामपवर्तनादिकरणविशेषकृते स्वाभाविके वा स्थित्यपचये सति उद-
यसमयप्राप्तानां विपाकवेदनमुदयः २, तेषामेव कर्मपुद्गलानामकालप्राप्तावा जीवसामर्थ्यविशे-
षाद् उदयावलिकायां प्रवेशनमुदीरणा ३, तेषामेव कर्मपुद्गलानां बन्धसङ्क्रमाभ्या लब्धात्म-
लाभानां निर्जरणसङ्क्रमणकृतस्वरूपप्रच्युत्यभावे सद्भावः सत्ता ४, बन्धश्च उदयश्च उदीरणा
च सत्ता च बन्धोदयोदीरणासत्तास्ताः प्राप्ताणि-गतानि । सूत्रे च "उदीरणया" इत्यत्र कर्म-
त्ययः सार्थिकः, 'क्षपितानि' निर्मूलोच्छेदेनाभावत्वभाषादितानीति ॥ १ ॥

गुणस्थानेषु कर्माणि क्षपितानीत्युक्तम् । ततो गुणस्थानान्येव तावत् स्वरूपतो निर्दिशति—

मिच्छे १ सासण २ मीसे ३,

अधिरय ४ देसे ५ पमत्त ६ अपमत्ते ७ ।

नियहि ८ अनियहि ९ सुहमु १०-

वसम ११ क्षीण १२ सजोगि १३ अजोगि १४ गुणा ॥ २ ॥

"गुण" इति गुणस्थानानि ततः "सूचनात् सूत्रम्" इति न्यायात् पदैकदेशेऽपि पदसमुदा-
योपचाराद् वा इदं गुणस्थानकनिर्देशो द्रष्टव्यः । तद्यथा—मिथ्यादृष्टिगुणस्थानं १ सास्वाद-
सम्यग्दृष्टिगुणस्थानं २ सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानम् ३ अविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानं ४ देशविर-
तिगुणस्थानं ५ प्रमत्तसंयतगुणस्थानम् ६ अप्रमत्तसंयतगुणस्थानम् ७ अपूर्वकरणगुणस्थानम्
८ अनिच्छादिबादरसम्प्रायगुणस्थानं ९ सूक्ष्मसम्प्रायगुणस्थानम् १० उपशान्तकपायवीतराग-
च्छन्नस्वगुणस्थानं ११ क्षीणकपायवीतरागच्छन्नस्वगुणस्थानं १२ सयोगिकेवल्लिगुणस्थानम् १३
अयोगिकेवल्लिगुणस्थानम् १४ इति ।

तत्र गुणाः—ज्ञानदर्शनचारित्ररूपा जीवस्वभावविशेषाः, स्थानम्—पुनरत्र तेषां शुद्धविशु-
द्धिप्रकर्षोपकर्षकृतः स्वरूपभेदः, तिष्ठन्त्यस्मिन् गुणा इति कृत्वा, गुणानां स्थानं गुणस्थानम्,
मिथ्या-विपर्यस्ता दृष्टिः—अदृष्टवर्णातजीवाजीवादिवस्तुप्रतिपत्तिर्यस्य भक्षितहृत्पूरुषस्य सिते
पीतप्रतिपत्तिवत् स मिथ्यादृष्टिः, तस्य गुणस्थानं—ज्ञानादिगुणानामविशुद्धिप्रकर्षविशुद्धापकर्ष-
कृतः स्वरूपविशेषो मिथ्यादृष्टिगुणस्थानम् ।

ननु यदि मिथ्यादृष्टिः ततः कथं तस्य गुणस्थानसम्भवः ? गुणा हि ज्ञानादिरूपाः, तत् कथं ते दृष्टौ विपर्यस्तायां भवेयुः ? इति, उच्यते—इह यद्यपि सर्वथाऽतिप्रबलमिथ्यात्वमोहनी-
योदयाद् अर्हत्पणीतजीवाजीवादिवस्तुप्रतिपत्तिरूपा दृष्टिरमुमतो विपर्यस्ता भवति तथापि
काचिद् मनुष्यपथादिप्रतिपत्तिरविपर्यस्ता, ततो निगोदावस्थायामपि तथामृताऽन्यक्तस्पर्शमात्र-
प्रतिपत्तिरविपर्यस्ताऽपि भवति, अन्यथाऽजीवत्वप्रसङ्गात् । यदागमः—

सौधजीवाणं पि य णं अक्खरस्स अणंतमागो निज्जुग्वाडिओ चिट्ठह, जह पुण सो पि
आवरिजिज्जा ता णं जीवो अजीवत्तणं पाविज्जा । (नन्दीपत्र १९५-२) इति ।

तथाहि—समुत्पत्ताऽतिबहुलजीवतपटलेन दिनकररजनिकरकरनिकरतिरङ्कारेऽपि नैकान्तेन
तत्प्रमानाशः सम्पद्यते, प्रतिप्राणिप्रसिद्धदिनरजनिविभागाऽभावप्रसङ्गात् । उक्तं च—

सुद्धु पि मेहसमुदप, होइ पहा चंदसुराणं । (नन्दीपत्र ०१९५-२) इति ।
एवमिहापि प्रबलमिथ्यात्वोदयेऽपि काचिदविपर्यस्ताऽपि दृष्टिर्भजतीति तदपेक्षया मिथ्यादृष्टेरपि
गुणस्थानसम्भवः ।

यद्येवं ततः कथमसौ मिथ्यादृष्टिरेव ? मनुष्यपथादिप्रतिपत्त्यपेक्षया अन्ततो निगोदार-
स्थायामपि तथामृताऽन्यक्तस्पर्शमात्रप्रतिपत्त्यपेक्षया वा सम्यग्दृष्टित्वादपि, नैष दोषः, यनो
भगवदर्हत्पणीतं सकलमपि द्वादशाध्यायमभिरुच्यमानोऽपि यदि तद्भूतमेकमप्यक्षरं न रोच-
यति तदानीमप्येष मिथ्यादृष्टिरेवोच्यते, तस्य भगवति सर्वतो प्रत्ययनाशात् । सदुक्तम्—

पैयमक्खरं वि ह्मं, पि ओ न रोएह सुघनिदिहं ।

सेसं रोयंनो वि हु, मिच्छदिही जमालि च ॥ (बुद्धलं० गा० १६७) इति ।

किं पुनर्भगवदर्हदभिहितसकलजीवाजीवादिवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्विकलः ? इति १ ।

आयम्—औपशमिकसम्यक्त्वलाभलक्षणं सादयति—अपनयतीत्यायमादनम्, अनन्तानुबन्धि-
कपायवेदनम् । अत्र पृषोदरादित्वाद् यत्तन्दलोपः, कृद्बहुलमिति कर्तव्यम्, सति क्षमिन्
परमानन्दरूपानन्तमुत्तकलोपः निःशेषसत्त्वर्वात्रमूत औपशमिकसम्यक्त्वलाभो जपन्यतः समय-
मात्रेण उत्कर्षतः वद्विरावलिकाभिरपगच्छतीति । ततः मह आसादनेन वर्तत इति आसादनं,
सम्पद्—अविपर्यस्ता दृष्टिः—जिनप्रणीतवस्तुप्रतिपत्तिर्यस्य ॥ सम्यग्दृष्टिः, आसादनव्याप्तौ सम्य-
ग्दृष्टिश्च सामादनसम्यग्दृष्टिः, तस्य गुणस्थानं सामादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थानम् । सामादनसम्य-
ग्दृष्टिगुणस्थानमिति वा पाठः, तत्र सह सम्यक्त्वकृद्गुणसामादनेन वर्तत इति आसादनः ।
यथा हि भुक्तशीरास्तविषयव्यतीकचितः पुरश्चन्द्रमनकाटे क्षीराक्षरसमासादयति, तथैषोऽपि
मिथ्यात्वाभिमुखतया सम्यक्त्वस्योपरि व्यतीकचितः सम्यक्त्वमुद्गमं ग्राह्यमासादयति । ततः
॥ आसौ सम्यग्दृष्टिश्च तस्य गुणस्थानं सामादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थानम् । एतदर्थं भवति—इह
गम्भीराक्षरसंसारसागरमध्यमध्याम्यनो जन्तुमिष्यत्पत्यपमनन्तान् पुद्गलपदार्थानन्तान्

१ उपरिर्वाक्यमपि च अत्रान्वयान्नान्येन विज्ञेयमिति सिद्धम्, इति पुनः कोऽपि अत्रिदेव तयोऽर्थो
ऽस्ति तत् प्रमुखात् ॥ २ एतन्नि वेदतन्त्रवे अत्रिं प्रकाशयत्यर्थो ॥ ३ परमेश्वरपदेनैव को न
वेदयति एतन्निर्दिष्टम् । इति वेदवदन्तोऽपि हि मिथ्यादृष्टिर्भवति ॥

लक्षाण्यनुभूय कथमपि तथाभ्यन्तत्परिपाकवशतो गिरिसारिदुपलघोलनाकरूपेणाऽनाभोगनिर्वर्ति-
तयथाप्रवृत्तकरणेन “करणं परिणामोऽत्र” इति वचनाद् अध्यवसायविशेषरूपेणाऽऽयुर्वर्जानि
ज्ञानावरणीयादिकर्माणि सर्वाण्यपि पल्लवोपमासहस्रेयभाग्न्यूनेकसागरोपमकोटाकोटीसितिकानि
करोति । अत्र चान्तरे जीवस्य कर्मजनितो घनरागद्वेषपरिणामः कर्कशनिविडचिरप्ररूढगुणिल-
वकग्रन्थिवद् दुर्भेदोऽभिन्नपूर्वो ग्रन्थिर्भवति । तदुक्तम्—

तीर्षं वि भोवमिच्छे, सचिष्ट इत्थंतरन्मि जीवस्स ।

हवइ हु अभिन्नपुत्रो, गंठी एवं जिणा विंति ॥

(धर्मसं० गा० ७५२, श्राव० प्र० गा० ३२)

गंठि चि सुदुर्भेदो, कवस्सडघणरूढगूढगंठि च ।

जीवस्स कम्मजणिओ, घणरागद्वेसपरिणामो ॥ (विशेषा० गा० ११९५) इति ।

इमं च ग्रन्थिं यावदभ्यन्ता अपि यथाप्रवृत्तिकरणेन कर्म क्षपयित्वाऽनन्तशः समागच्छन्ति ।
उक्तं चाऽऽवश्यकटीकायाम्—

अभ्यन्तस्यापि कस्यचिद् यथाप्रवृत्तिकरणतो ग्रन्थिमासाद्याऽहंदादिविभूतिदर्शनतः प्रयोजना-
न्तरतो वा प्रवर्तमानस्य क्षुत्तसामायिकलाभो भवति न शेषत्वम इति ।

एतदनन्तरं कश्चिदेव महात्माऽऽसन्नपरमनिर्वृत्तिसुखः समुल्लसितप्रचुरदुर्निवारवीर्यप्रसरो
निशितकुठारधारयेव परमविशुद्धा यथोक्तस्वरूपस्य ग्रन्थेर्भेदं विधाय मिथ्यात्वस्थितेरन्तर्मुहूर्त-
सुदयक्षणाद् उपर्यतिक्रम्याऽपूर्वकरणाऽनिवृत्तिकरणलक्षणविशुद्धिजनितसामर्थ्याद् अन्तर्मुहूर्तका-
लप्रमाणं तत्प्रदेशयेद्यदलिकामावरूपमन्तरकरणं करोति । अत्र यथाप्रवृत्तिकरणाऽपूर्वकरणा-
ऽनिवृत्तिकरणानामयं क्रमः—

जौ गंठी ता पढमं, गंठिं समइच्छओ भवे चीयं ।

अनियट्टीकरणं पुण, सम्मत्तपुरस्सडे जीवे ॥ (विशेष० आ० गा० १२०३)

“गंठिं समइच्छओ” चि ग्रन्थिं समतिक्रमतः—मिन्दानस्येति, “सम्मत्तपुरस्सड” चि
सम्भक्त्यं पुरस्कृतं येन तस्मिन् आसन्नसम्भक्त्ये जीवेऽनिवृत्तिकरणं भवतीत्यर्थः ।

एतस्मिन्श्चान्तरकरणे कृते सति तस्य मिथ्यात्वकर्मणः स्थितिद्वयं भवति । अन्तरकरणा-
वधस्तानी प्रथमा स्थितिरन्तर्मुहूर्तप्रमाणा, तस्मादेवान्तरकरणाद् उपरितनी शेषा द्वितीया ।
स्थापना ॐ । तत्र प्रथमस्थितौ मिथ्यात्वदलिकवेदनादसौ मिथ्यादष्टिरेव, अन्तर्मुहूर्तेन पुनस्तस्या-
मपगतायामन्तरकरणप्रथमसमय एवौपशमिकसम्भक्त्यवमाप्नोति, मिथ्यात्वदलिकवेदनाऽभावात् ।
यथा हि घनदायानलः पूर्वदग्धेन्धनमूपरं वा देशमवाप्य विध्यायति, तथा मिथ्यात्ववेदनवनद-
वोऽप्यन्तरकरणमवाप्य विध्यायति । तथा च सति तस्यौपशमिकसम्भक्त्यवलाभः । उक्तं च—

१ तस्या अपि स्त्रोत्रमात्रे क्षपितं चान्तरं जीवस्य । भवति हि अभिन्नपूर्वो ग्रन्थिरेवं जिवा भुवन्ति ॥
ग्रन्थिरिति सुदुर्भेदः कर्कशघनरूढगूढग्रन्थिरिव । जीवस्य कर्मजनितो घनरागद्वेषपरिणामः ॥ २ ०र्थोऽन्तः
का० गा० ॥ ३ यावद् ग्रन्थिः तावत् प्रथमं ग्रन्थिं समतिक्रमतो भवेद्वितीयम् । अनिवृत्तिकरणं पुनः सम्भ-
क्त्यपुरस्कृते जीवे ॥ ४ अपुत्रं तु विशेषाध्ययकभाष्ये ।

ऊसरदेसं दङ्गिलयं च विज्झाह वणदयो पप्प ।

इय मिच्छस्स अणुदण, उवसमसम्मं ल्हह जीवो ॥ (विशेषा० गा० २७३४)

तस्यां चान्तर्माहर्तिम्यामुपशान्ताद्याया परमनिषिद्धमकरुपायां जघन्यतः समयशेषायामु-
त्कृष्टतः पहावल्लिकाशेषाया सत्यां कस्यचिन्महानिमीषिकोत्थानकल्पोऽनन्तानुबन्धुदयो भवति,
तदुदये चासौ साक्षादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थाने वर्तते, उपशमश्रेणिप्रतिपतितो वा कश्चित् सासा-
दनत्वं याति, तदुत्तरकालं चावश्यं मिथ्यात्वोदयादसौ मिथ्यादृष्टिर्भवतीति २ ।

तथा सम्यक् च मिथ्या च दृष्टिर्ब्रह्मासौ सम्यग्मिथ्यादृष्टिः, तस्य गुणस्थानं सम्यग्मिथ्यादृष्टि-
गुणस्थानम् । इहानन्तराभिहितविधिना लब्धेनौपशमिकसम्यक्त्वेन औपधविशेषरूपेण सदन-
कोद्वयस्थानीयं मिथ्यात्वमोहनीयं कर्म शोधयित्वा त्रिधा करोति । तद्यथा—शुद्धमर्धविशुद्धम-
विशुद्धं चेति । स्थापना $\triangle \triangle \triangle$ । तत्र त्रयाणां पुद्गलां मध्ये यदाऽर्धविशुद्धः पुद्गल उदेति
तदा तदुदयाद् जीवस्यार्धविशुद्ध जिनप्रणीततत्त्वश्रद्धानं भवति, तेन तदाऽसौ सम्यग्मिथ्यादृष्टि-
गुणस्थानमन्तर्मुहूर्तं कालं स्पृशति, तत ऊर्ध्वमवश्यं सम्यक्त्वं मिथ्यात्वं वा गच्छतीति ३ ।

तथा विरतिर्धिरतं क्लीबे कप्रत्यय, तत्पुनः सावद्ययोगप्रत्याप्त्यानं तद् न जानाति नाभ्यु-

पगच्छति न तत्पालनाय यतत इति त्रयाणां पदानामष्टौ गङ्गाः । स्थापना—

तत्र मथमेपु चतुर्पु भङ्गेपु मिथ्यादृष्टिरज्ञानित्वात्, शेषेपु सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानित्वात्,
सप्ततु भङ्गेपु नास्य विरतमस्तीत्यविरतः, “अभ्रादिभ्यः” (सि० ७-२-४६)

इति अप्रत्ययः, चरमभङ्गे तु विरतिरस्तीति । यद्वा विरमति स-सावद्ययोगेभ्यो

निवर्तते भेति विरतः, “गत्यर्थाऽकर्मकपिबभुजे.” (सि० ५-१-११) इति क-

र्तरि कप्रत्यये विरतः, न विरतोऽविरतः, स चासौ सम्यग्दृष्टिर्वाविरतसम्य-

ग्दृष्टिः । इदमुक्तं भवति—यः पूर्ववर्णितौपशमिकसम्यग्दृष्टिः शुद्धदर्शनमोहपुद्गलो-

दयवर्ती क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टिर्वा क्षीणदर्शनसप्तकः क्षायिकसम्यग्दृष्टिर्वा परमनुनिप्रणीतां सा-

वद्ययोगविरतिं सिद्धिसौपाध्यारोहणनिःश्रेणिरुत्तं जानन् अप्रत्याख्यानकपायोदयविभित्त्वात्

नाभ्युपगच्छति, न च तत्पालनाय यतत इत्यसावविरतसम्यग्दृष्टिरच्यते, तस्य गुणस्थानम-

विरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानम् । उक्तं च—

‘धर्धं अविरइदेउं, जागंतो रागदोसदुक्खं च ।

विरइसुहं इच्छंतो, विरइं काउ च असमत्थो ॥

एस असंजयमम्मो, निंदतो पावकम्मकत्तणं च ।

अहिगमजीवाज्जीवो, अचलियदिट्ठी पैलियमोहो ॥

४ ।

तथा सर्वसावद्ययोगस्य देशे—एकत्रनविषये मूलमावद्ययोगादौ सर्वत्रतरिपयानुमतिवर्ज-

१ ऊपरदेस दग्धं च विद्यामति वनदव ग्राह्य । इति मिथ्यात्वमुदये उपशमसम्यक्त्वं लभते जीव ॥
२ बन्धमभिरतिहेतुं जाननो रागद्वेषदुःखं च । विरीत्युपनिच्छादं मित्रि वृत्तिं चावश्यं ॥ एतेऽर्धयनगम्य
दृष्टि निन्दन् पापकर्मफलं च । क्षयितव्यजीवजीवोऽनन्तरदृष्टिर्वाऽमोहः ॥ ३ छन्दमोहो क० ख०
घ० ॥ ४ पयस्युत्तं क० घ० ॥

सावद्ययोगान्ते विरतं विरतिर्यस्यासौ देशविरतः । सर्वसावद्यविरतिः पुनरस्य नास्ति, प्रत्याख्या-
नावरणकपायोदयात्, सर्वविरतिरूपं प्रत्याख्यानमावृणन्तीति प्रत्याख्यानावरणाः । उक्तं च—

संमहंसणसहिओ, गिण्हंतो विरहमप्यसत्तीए ।

एगघयाइचरिमो, अणुमइमिच चि देसजई ॥

देशविरतस्य गुणस्थानं देशविरतगुणस्थानम् ५ ।

तथा संयच्छति स्म—सम्यग् उपरमति स्म सयत, "गत्यर्थोऽकर्म०" (५-१-११) इति
क्तः, प्रमादति स्म—समयोगेषु सीदति स्म, प्राग्वत् कर्तरि क्तः प्रमत्तः, यद्वा प्रमत्तं प्रमत्तं—
प्रमादः, स च मदिरापिब्यकपायनिद्राविकथानामन्यतमः सर्वे वा । प्रमत्तमस्यास्तीति प्रमत्तः—
प्रमादवान् "अभ्रादिभ्यः" (सि० ७-२-४६) इति अपत्ययः, प्रमत्तश्चासौ संयतश्च
प्रमत्तसयतः, तस्य गुणस्थानं प्रमत्तसयतगुणस्थानम्, त्रिशुद्धविशुद्धिप्रकर्षोऽपकर्षकृतः स्वरूप-
मेदः । तथाहि—देशविरतिगुणापेक्षया एतद्गुणानां त्रिशुद्धिप्रकर्षोऽविशुद्धापकर्षश्च, अप्रमत्त-
संयतापेक्षया तु विपर्ययः । एवमन्येऽपि गुणस्थानेषु पूर्वोत्तरापेक्षया त्रिशुद्धविशुद्धिप्रकर्षोऽप-
कर्षयोजना द्रष्टव्या ६ ।

न प्रमत्तोऽप्रमत्तः । यद्वा नास्ति प्रमत्तमस्यासावप्रमत्तः, स चासौ सयतश्च, तस्य गुणस्था-
नम् अप्रमत्तसंयतगुणस्थानम् ७ ।

अपूर्वम्—अभिनवं प्रथममित्यर्थः करणं—स्थितिघातरसघातगुणध्रेणिगुणसङ्क्रमसितिबन्धानां
पञ्चानामर्थानां निर्वर्तनं यस्यासावपूर्वकरणं । तथाहि—शृङ्खलमाणाय ज्ञानावरणीयादिकर्म-
स्थितेरपवर्तनाकरणेन खण्डनम्—अल्पीकरणं स्थितिघात उच्यते । रसस्यापि प्रचुरीभूतस्य
सतोऽपवर्तनाकरणेन खण्डनम्—अल्पीकरणं रसघात उच्यते । एतौ द्वावपि पूर्वगुणस्थानेषु
विशुद्धेरल्पत्वादल्पत्वावेव कृतवान्, अत्र पुनर्विशुद्धे प्रकृत्याद् शृङ्खलमाणतया अपूर्वाविमौ
करोति । तथा उपरितनस्थितेर्विशुद्धिवशादपवर्तनाकरणेनाऽवतारितस्य दलिकस्यान्तर्मुहूर्तप्रमा-
णमुदयक्षणादुपरि क्षिप्रतरक्षपणाय प्रतिक्षणमसद्व्येयगुणवृद्ध्या विरचनं गुणध्रेणि । स्थापना
✽ । एतां च पूर्वगुणस्थानेष्वविशुद्धत्वात् कालतो द्वाधीयसीं दलिकरचनामाश्रित्याऽप्र-
धीयसीमल्पदलिकस्यापवर्तनाद् विरचितवान् इह तु तामेव विशुद्धत्वादपूर्वा कालतो ह्रस्वतरां
दलिकरचनामाश्रित्य पुनः प्रयुतरां बहुतरदलिकस्यापवर्तनाद् विरचयतीति । तथा वध्यमान-
शुभप्रकृतिष्ववध्यमानाशुभप्रकृतिदलिकस्य प्रतिक्षणमसद्व्येयगुणवृद्ध्या त्रिशुद्धिवशाद् नयनं गुण-
सङ्क्रमः, तमप्यसाविहापूर्वं करोति । तथा स्थितिं कर्मणामगुदत्वात् प्राग् द्वाधीयसीं वद्वान्,
इह तु तामपूर्वा त्रिशुद्धत्वादेव हसीयसीं वध्नातीति [स्थितिबन्धः] ।

अयं चापूर्वकरणो द्विधा—क्षपक उपशमकश्च, क्षपणोपशमनार्हत्वात् चैवमुच्यते, राज्याह-
कुमारराजवत्, न पुनरसौ क्षपयत्युपशमयति वा, तस्य गुणस्थानम् अपूर्वकरणगुणस्थानम् ।

एतच्च गुणस्थानं प्रपन्नानां कालत्रयवर्तिनो नानाजीवानपेक्ष्य सामान्यतोऽसद्व्येयलोकाकाश-

१ सम्मगदर्शनसहितं शब्दं विरतिमात्मशक्त्या । एकजादिचरिम. अनुमतिमात्र इति देशयति ॥ २ ०यसी
दन्त्रिस्तापसापव २३० ॥

प्रदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि भवन्ति । कथं पुनस्तानि भवन्ति? इति विनेयजनानु-
ग्रहार्थं विशेषतोऽपि प्ररूप्यन्ते—इह तावदिदं गुणस्थानकमन्तर्मुहूर्तकालप्रमाणं भवति । तत्र
च प्रथमसमयेऽपि ये प्रपन्नाः प्रपद्यन्ते प्रपत्यन्ते च तद्वेश्या जघन्यादीन्तुष्टान्तान्यसङ्ख्ये-
यलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि लभ्यन्ते, प्रतिपत्तुषा बहुत्वादध्यवसायानां च
विचित्रत्वादिति भावनीयम् ।

ननु यदि कालत्रयापेक्षा क्रियते तदैतद्गुणस्थानकं प्रतिपन्नानामनन्तान्यध्यवसायस्थानानि
कस्माद् न भवन्ति? अनन्तजीवैरेव प्रतिपन्नत्वाद् अनन्तैरेव च प्रतिपत्त्यमानत्वादिति, सत्यम्,
स्यादेव यदि तत्प्रतिपत्तुषां सर्वेषां पृथक् पृथग्भिन्नान्येवाध्यवसायस्थानानि स्युः, तच्च नास्ति,
बहूनामेकाध्यवसायस्थानवर्तितादपीति । ततो द्वितीयसमये तदन्यान्यधिकतराण्यध्यवसायस्था-
नानि लभ्यन्ते, तृतीयसमये तदन्यान्यधिकतराणि, चतुर्थसमये तदन्यान्यधिकतराणीत्येवं तावन्नेयं
यावत् चरमसमयः । एतानि च स्थाप्यमानानि विषमचतुरस्रं क्षेत्रमभिव्यामुयन्ति । तद्यथा—

४.....
१.....
२.....
१.....

अत्र प्रथमसमयजघन्याध्यवसायस्थानात् प्रथमसमयोत्कृष्टमध्यवसायस्थानमनन्त-
गुणविशुद्धम्, तस्माच्च द्वितीयसमयजघन्यमनन्तगुणविशुद्धम्, ततोऽपि द्विती-
यसमयजघन्यात् तदुत्कृष्टमनन्तगुणविशुद्धम्, तस्माच्च तृतीयसमयजघन्यमन-
न्तगुणविशुद्धम्, ततोऽपि तदुत्कृष्टमनन्तगुणविशुद्धमित्येव तावन्नेयं यावद्

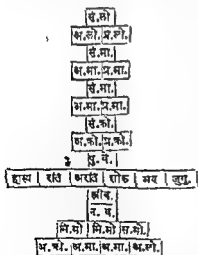
द्विचरमसमयोत्कृष्टात् चरमसमयजघन्यमनन्तगुणविशुद्धम्, ततोऽपि तदुत्कृष्टमनन्तगुणविशुद्ध-
मिति । एकसमयगतानि चामन्यध्यवसायस्थानानि परस्परमनन्तभागवृद्ध्यसङ्घातभागवृद्धि-
सङ्घातभागवृद्धिसङ्ख्येयगुणवृद्ध्यसङ्ख्येयगुणवृद्ध्यनन्तगुणवृद्धिरूपवदस्थानरूपतितानि । युगपदेत-
द्गुणस्थानप्रविष्टानां च परस्परमध्यवसायस्थानस्य व्यावृत्तिरक्षणं निवृत्तिरप्यस्तीति निवृत्तिगुण-
स्थानकमप्येतदुच्यते, अत एवोक्तं सूत्रे “निवृद्धि अनियद्दी” इत्यादि ८ ।

तथा युगपदेतद्गुणस्थानकं प्रतिपन्नानां बहूनामपि जीवानामन्योऽन्यमध्यवसायस्थानस्य व्या-
वृत्तिः—निवृत्तिर्नास्त्यस्येति अनिवृत्तिः समकालमेतद्गुणस्थानकमारूढस्यापरस्य यदध्यवसायस्थानं
विवक्षितोऽन्योऽपि कश्चित्तद्वर्त्येत्यर्थः । सम्प्रेरेति—पर्यटति संसारमनेनेति सम्प्रायः—कषायो-
दयः, वादरः—सूक्ष्मकिटीहृतसम्प्रायापेक्षया स्थूरः सम्प्रायो यस्य स वादरसम्प्रायः, अनिवृ-
त्तिश्चासौ वादरसम्प्रायश्च अनिवृत्तिवादरसम्प्रायः, तस्य गुणस्थानमनिवृत्तिवादरसम्प्रायगुण-
स्थानम् । इदमप्यन्तर्मुहूर्तप्रमाणमेव । तत्र चान्तर्मुहूर्ते यावन्तः समयास्तत्प्रविष्टानां तावन्त्येवा-
ध्यवसायस्थानानि भवन्ति, एकसमयप्रविष्टानामेकस्यैवाध्यवसायस्थानस्यानुवर्तनादिति । स्थापना

प्रथमसमयादारभ्य प्रतिसमयमनन्तगुणविशुद्धं यथोत्तरमध्यवसायस्थानं भवतीति धेदि-
तव्यम् । स चानिवृत्तिवादरो द्विधा—क्षपक उपशमकश्च ९ ।

तथा सूक्ष्मः सम्प्रायः क्रिटीकृतलोमकषायोदयरूपो यस्य सोऽयं सूक्ष्मसम्प्रायः । सोऽपि
द्विधा—क्षपक उपशमको वा, क्षपयति उपशमयति वा लोममेकमिति वृत्त्या, तस्य गुणस्थानं
सूक्ष्मसम्प्रायगुणस्थानम् १० ।

तथा छाद्यते केवलज्ञानं केवलदर्शनं चात्मनोऽनेनेति च्छन्न-ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनी-
यान्तरायकर्मोदयः । सति तस्मिन् केवलस्यानुत्पादात्, तदपगमानन्तरं चोत्पादात् । छन्ननि-
तिष्ठतीति च्छन्नस्यः । ॥ च सरागोऽपि भवति इत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं वीतरागग्रहणम् । वीतः—
विगतो रागः—मायालोमकषायोदयरूपो यस्य ॥ वीतरागः, स चासौ छन्नस्यश्च वीतरागच्छन्नस्यः ।
स च क्षीणकषायोऽपि भवति, तस्यापि यथोक्तरागापगमाद् अतस्तद्व्यवच्छेदार्थम् उपशान-
न्तकषायग्रहणम् । “कप शिष” इत्यादिदण्डकषातुर्हिंसार्थः, कपन्ति कप्यन्ते च परस्परमस्मिन्
प्राणिन इति कपः—संसारः, कपमयन्ते—गच्छन्त्येभिर्जन्तव इति कषायाः—क्रोधादयः,
उपशान्ताः—उपशमिता विषमाणा एव सङ्क्रमणोद्वर्तनादिकरणोदयायोग्यत्वेन व्यवस्थापिताः
कषाया येन स उपशान्तकषायः, स चासौ वीतरागच्छन्नस्यश्चेति उपशान्तकषायवीतरागच्छ-
न्नस्यः, तस्य गुणस्थानमिति प्राग्वत् । तत्राविरतसम्बन्धेः प्रमृत्त्यनन्तानुबन्धिनः कषाया उप-
शान्ताः सम्भवन्ति । उपशमयेष्यारम्भे क्षान्तानुबन्धिकषायान् अविरतो देशविरतः प्रमत्तो-
ऽप्रमत्तो वा सन् उपशममध्य दर्शनमोहत्रितयमुपशमयति । तदुपशमानन्तरं प्रमत्ताऽप्रमत्तगुण-
स्थानपरिदृष्टिशतानि कृत्वा ततोऽपूर्वकरणगुणस्थानोत्तरकालमनिवृत्तिनादरसम्परायगुणस्थाने
चारित्रमोहनीयस्य प्रथमं नृपुंसकवेदमुपशमयति, ततः स्त्रीवेदम्, ततो हास्यरत्यरतिशोकमपनु-
गुप्सरूपं युगपत् पदकम्, ततः पुल्यवेदम्, ततो युगपद् अग्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणौ
‘क्रोधौ, ततः संज्वलनक्रोधम्, ततो युगपद् द्वितीयतृतीयौ मानौ, ततः संज्वलनमानम्, ततो
युगपद् द्वितीयतृतीये माये, ततः संज्वलनमायाम्, ततो युगपद् द्वितीयतृतीयौ लोभौ, ततः
सूक्ष्मसम्परायगुणस्थाने संज्वलनलोभमुपशमयति इत्युपशमश्रेणिः । स्थापना चेयम् । वि-

स्तरतस्तूपशमश्रेणिः स्त्रीपद्मशतकटीकायां व्या-
ख्याता ततः परिभाषनीया । तदेवमन्येष्वपि
गुणस्थानकेषु कापि क्रियतामपि कषायाणामुपशान-
न्तत्वसम्भवाद् उपशान्तकषायव्यपदेशः सम्भवति,
अतस्तद्व्यवच्छेदार्थं वीतरागग्रहणम् । उपशान्त-
कषायवीतराग इत्येतावताऽर्पाष्टसिद्धौ छन्नसमग्रहणं
स्वरूपकथनार्थं, व्यवच्छेद्यामावात् ; न ह्यच्छन्नस्य
उपशान्तकषायवीतरागः सम्भवति यस्य च्छन्न-
समग्रहणेन व्यवच्छेदः स्यादिति । अस्मिन् गुण-
स्थानेऽष्टाविंशतिरपि मोहनीयप्रकृतय उपशान्ता
ज्ञातव्याः । उपशान्तकषायश्च जपन्येनेकं समयं
भवति, उत्कर्षेण स्वन्तर्गुह्यं कालं यावत्, तत

ऊर्ध्वं नियमादसौ प्रतिपतति । प्रतिपातश्च द्वेषा—भवक्षयेणाऽद्वाक्षयेन च । तत्र भवक्षयो
मियमाणस्य, अद्वाक्षय उपशान्ताद्वायां समासायाम् । अद्वाक्षयेन च प्रतिपतन् यथैवास्तद्व्यव-
मतिपतति, यत्र यत्र बन्धोदयोदीरणा व्यवच्छिन्नास्तत्र तत्र प्रतिपतन् सदा ते आरम्यन्त इति

यावत् । प्रतिपत्तश्च तावत् प्रतिपत्ति यावत् प्रमत्तगुणस्थानम् । कश्चित् ततोऽप्यपस्तन गुण-
स्थानकद्विक याति, कोऽपि सासादनमावमपि । य पुनर्मवक्ष्येण प्रतिपत्ति ॥ प्रथमसमय एव
सर्वाण्यपि बन्धनादीनि करणानि प्रवर्तयतीति विशेष । उत्कर्षतश्चैकस्मिन् भवे द्वौ वारावुपशम-
योगे प्रतिपद्यते । यश्च द्वौ वारावुपशमयोगे प्रतिपद्यते तस्य नियमात् तस्मिन् भवे क्षपकश्रेण्य-
भाव । य पुनरेक वारं प्रतिपद्यते तस्य क्षपकश्रेण्यैव वेदपीति । उक्तं च सप्ततिकाचूर्णा—
‘द्वौ दुवे वारे उवसमसेदि पदिवज्जइ तस्स नियमा तस्मि भवे खवगसेदी नत्थि, ओ
इक्कसि उवसमसेदी पदिवज्जइ तस्स खवगसेदी वि हुज्ज ति ॥

एष कामग्रन्थिकाभिप्राय । आगमाभिप्रायेण त्वेकस्मिन् भव एकमेव भेगे प्रतिपद्यते,
यदुक्तं कल्पभाष्ये—

एव अप्परिवडिण्, सम्भवे देवमणुयज्जग्गेषु ।

अजमरसेदिवज्ज, एगमवेण च सज्जइ ॥ (गा० १००)

‘सर्वाणि देशविरत्यादीनि । अन्यत्राप्युक्तम्—

मोहोपशम एकस्मिन्, भवे द्वि स्वादसन्तैतम् ।

यस्मिन् भवे तूपशम, क्षयो मोहस्य तत्र न ॥ इति ।

११ ।

तथा क्षीणा—अभावमापन् कषाया यस्य स क्षीणकषाय । तत्रानन्तानुबन्धिकापान्
प्रथममविरतसम्पदादव्याधममौन्तेषु गुणस्थानेषु क्षपयितुमारमते, ततो मिथ्यात्व मित्र सम्य-
कत्वम्, ततोऽप्यत्याख्यानावरणान् मत्याख्यानावरणान् कषायानदौ क्षपयितुमारमते, तेषु चार्थ-
क्षपितेष्वेवातिविशुद्धिवशादन्तरा एव स्थानाद्वित्रिक नरकद्विक तिर्यग्विकम् एषेन्द्रियद्वी-
न्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातय आतपम् उद्योत स्वावरं सूक्ष्म साधारणमिति प्रकृतिषोडशक
क्षपयति । ससिन्धु क्षीमे कषायाएकस्य क्षपितशेष क्षपयति । ततो नपुंसकवेद स्त्रीवेद हास्या-
दिषूक् पुषेद संज्वलन क्रोध मान माया क्षपयति, एताश्च प्रकृतीरनिवृत्तिवादासम्परायगुणस्थाने
क्षपयति, संज्वलनरोम सूक्ष्मसम्परायगुणस्थान इति क्षपकश्रेणि । स्वापना चैवम् ।

विस्तारतस्तु क्षपकश्रेणितरुण स्योपज्ञशतकटीकाया निरूपितं तत् एव परिभाषनीयम् ।
तदेवमन्येष्वपि गुणस्थानेषु क्षीणकषायव्यपदश सम्भवति, कापि किमत्रमपि कषायाणां क्षीण-
त्वात्, अतस्तद्व्यपच्छेदार्थं पीतरागग्रहणम् । क्षीणकषायपीतरागस्य च केवलिनोऽप्यसि इति
तद्व्यपच्छेदार्थं छद्मस्यग्रहणम् । छद्मस्यग्रहे च हृते सहागव्यवच्छेदार्थं पीतरागग्रहणम् ।
पीतरागव्याप्तौ छद्मस्य च पीतरागच्छद्मस्य । स चोदशान्तकषायोऽप्यसि इति तद्व्यपच्छेदार्थं
क्षीणकषायग्रहणम् । क्षीणकषायव्याप्तौ पीतरागच्छद्मस्य च क्षीणकषायपीतरागच्छद्मस्य, तस्य
गुणस्थान क्षीणकषायपीतरागच्छद्मस्यगुणस्थानम् १२ इति ।

१ यो द्वौ वारौ उपशमयोगे प्रतिपद्यते तस्य नियमात्तस्मिन् भवे क्षपकश्रेणिर्नस्ति, य एवद्वारं उपशम
योगे प्रतिपद्यते तस्य क्षपकश्रेण्यपि नवेति ॥ २ एवमग्रिपणित उभयत्र च दशमनुबन्धनम् । अन्तर
येदिवर्जम् एगमवेण च सज्जइ ॥ ३ तत्र १०० १०० १०० १०० १०० ॥ ४ एषा क्षपकटीका ॥
५ तान्त्रिक १२० १०० १०० ॥ ६ स्वारागग्रहणद्वये अन्तरासि ॥

जस्ताउएण तुल्लाई, बंधणेहिं ठिईहि य ।

भवोवग्गाहिकम्माई, न समुग्घाय स गच्छइ ॥

अगंतूणं समुग्घायं, अणत्ता केवली जिणा ।

जरमरणविप्पमुक्का, सिद्धिं वरगइं गया ॥ (प्रज्ञा० पत्र ६०१-१)

अत्र “बंधणेहिं”ति बध्यन्त इति बन्धनानि “भुजिपत्यादिभ्यः कर्मोपादाने” (सि० ५-

३-१२८) इति कर्मण्यनद्, कर्मपरमाणवस्तैः, शेषं सुयमम् । गत्वा वाऽगत्वा वा समुद्घा-

तम् । समुद्घातरूपं च सोपञ्चपदशौतिकटीकायां विस्तरतः प्ररूपितं तत एवावधारणी-

यम् । भवोपग्राहिकर्मक्षणाय लेश्यातीतमत्यन्ताप्रकथं परमनिर्जराकारणं ध्यानं प्रतिपित्सुर्यो-

गनिरोधार्यमुपक्रमते । तत्र पूर्वं बादरकाययोगेन बादरमनोयोगं निरुणद्धि, ततो धायोगम्,

ततः सूक्ष्मकाययोगेन बादरकाययोगम्; तेनैव सूक्ष्ममनोयोगं सूक्ष्मवाययोगं च; सूक्ष्मकाययोगं

तु सूक्ष्मक्रियमनिवर्तिशुक्लध्यानं ध्यायन् स्वावष्टम्भेनैव निरुणद्धि, अन्यस्यावष्टम्भनीयस्य योगा-

न्तरस्य तदाऽसत्त्वात् । तच्चानसामर्थ्याच्च वदनोदरादिविबरपूरणेन सङ्कुचितदेहत्रिभागवर्तिप्रदेशो

भवति । तदनन्तरं सैमुच्छिन्नक्रियमप्रतिपासि शुक्लध्यानं ध्यायन् मध्यमप्रतिपत्त्या ह्रस्वपञ्चाश-

रोद्विरेणमात्रं कालं शैलेशीकरणं प्रविशति । तत्र शैलेशः—मेरुः तस्येयं स्थिरता—साम्यावस्था

शैलेशी, बद्धा सर्वसर्वः शीलं तस्य य ईशः शीलेश तस्येयं योगनिरोधावस्था शैलेशी, तस्यां

करण—पूर्वविरचितशैलेशीसमयसमानगुणश्रेणीकस्य वेदनीयनामगोत्राणां ऽधातिकर्मत्रितयस्याऽ-

सङ्ख्येयगुण्या श्रेण्या आसु, शेषस्य तु यथास्वरूपस्थितया श्रेण्या निर्बरणं शैलेशीकरणम् । तच्चासौ

प्रविष्टोऽयौगी स चासौ केवली च अयोगिकेवली । अयं च शैलेशीकरणचरमसमयानन्तरमुच्छि-

न्नचतुर्विधकर्मबन्धनत्वाद् अष्टमृतिकालेपलिप्ताऽधोनिमग्नकमाऽपनीतमृतिकालेपजलतलमर्मादो-

र्ध्वगामितया विधाऽऽशुबद्ध ऊर्ध्वं लोकान्ते गच्छति, न परतोऽपि, मत्स्यस्य जलकल्पगत्युपष्ट-

म्निघर्मासिकायाऽभावात् । स चोर्ध्वं गच्छन् ऋजुश्रेण्या यावत्स्वाकाशप्रदेशेष्विहावगाव-

स्तावत् एव प्रदेशानूध्नेमध्यवगाहमानो विवक्षितसमयाच्च समयान्तरमसंस्पृशन् गच्छति ।

तदुक्तमाधश्यकचूर्णं—

जैत्तिण जीवो अवगाढो तावइयाए ओगाहणाए उहुं उज्जुगं गच्छइ न वंक्कं, धीयं च समयं

न कुसइ ॥ (पूर्वार्द्धं पत्र ५८२) इति ॥

। हु षमान्धकारनिमग्नजिनप्रवचनप्रदीपप्रतिमाः श्रीजिनमद्गुणिपूज्या अप्याहुः—

पज्जैत्तमिच्चसन्निस्स जत्तियाइं जहल्लवोगिस्स ।

हुंति मणोदब्बाइं, तवाचारो य जम्मचो ॥ (विशेषा० गा० ३०५९)

तदसत्सगुणविहीणं, समए समए निरुममाणो सो ।

मणसो सधनिरोहं, कुणइ असंसिज्जसमएहिं ॥ (विशेषा० गा० ३०६०)

१ समुत्सर्गं फ० २० ग० ४० ४० ॥ २ यावत्तया जीवोऽवगाहतावलाऽवगाहनया ऊर्ध्वं घटुं न गच्छति न वक्नु, द्वितीयं च समयं न दृश्यति ॥ ३ पर्यसमात्रसंज्ञितो यत्नन्ति जपन्ययोगिन । भवन्ति मनोद्वयमपि तथापारथ्यं यन्मात्र ॥ तदसत्सगुणविहीनं समये समये निरुन्धानं च. । मनस सर्वनिरोधं करोलसङ्क्षेपसमयैः ॥

पञ्जत्तमित्तविंदियज्जहन्नवहजोगपज्जया जे उ ।
 तदसखगुणविहीणे, समए समए निरुमंतो ॥ (विशेष० गा० ३०६१)
 सव्ववहजोगरोहं, सखाईएहिं कुणइ समएहिं ।
 तत्तो य सुहुमपणयत्त पढमसमजोववन्नत्त ॥ (विशेष० गा० ३०६२)
 जो विर जहन्नजोगो, तदसंखिज्जगुणहीणमिकेके ।
 समए निरुममाणो, देहत्तिमागं च मुंचंतो ॥ (विशेष० गा० ३०६३)
 रुमइ स कायजोग, संखाईएहिं चेव समएहिं ।
 तो कयजोगनिरोहो, सेलेसीभावणामेइ ॥ (विशेष० गा० ३०६४)
 हत्तसस्वराहं मज्जेण जेण कालेण पच भवति ।
 अच्छइ सेलेसिगओ, तत्तियमेत्तं तमो काल ॥ (विशेष० गा० ३०६८)
 तणुरोहारंभाओ, क्षायइ सुहुमकिरियानियाट्ठिं सो ।
 वोच्छिन्नकिरियमप्पडिवाइ सेलेसिकालम्मि ॥ (विशेष० गा० ३०६९)
 तदसंखेज्जगुणाए, गुणसेदीइ रह्य पुरा कम्म ।
 समए समए खैविउ, कमेण सव तहि कम्म ॥ (विशेष० गा० ३०८२)
 उज्जुसेदीपडिवन्नो, समयपएसंतर अफुसमाणो ।
 एगसमएण सिज्झइ, अह सागारोवत्तो सो ॥ (विशेष० गा० ३०८८) इति
 तस्य गुणस्थानमयोगिकेवलोगुणस्थानम् १४ इति ॥ २ ॥

व्याख्यातानि सभाषार्थानि चतुर्दशापि गुणस्थानानीति । अथ यथैतेष्वेव गुणस्थानेषु भगवता
 बन्धमुदयमुदीरणां सत्ता चाऽऽश्रित्य कर्माणि क्षपितानि तथा विमणिषु* प्रथमं तावद् बन्धमा-
 श्रित्य ■ गुणस्थाने कियत्यः कर्मप्रकृतयो व्यवच्छिन्नाः इत्येतद् बन्धलक्षणकथनपूर्वकं प्रचि-
 कटयिपुराह—

अभिनवकम्मग्गहणं, बंधो ओहेण तत्थ घीस सयं ।
 तित्थयराहारगहुगवज्जं मिच्छम्मि सतरसयं ॥ ३ ॥

मित्यात्वादिभिर्हेतुभिरभिनवस्य—नूतनस्य कर्मण—ज्ञानावरणादेर्ग्रहणम्—उपादानं बन्ध
 इत्युच्यते । ‘ओधेन’ सामान्येनैकं किञ्चिद्गुणस्थानकमनाश्रित्येत्यर्थः । ‘तत्थ’ चि तत्र

१ पर्याप्तमात्रदीन्द्रियजन्यवचोयोगपर्यया ये तु । तदसखगुणविहीनान् समये समये निरुन्धान ॥ सर्व-
 वचोयोगतोष सङ्गतीर्तौ करोति समये । ततश्च सङ्गपनकस्य प्रथमसमयोपपत्तस्य ॥ य तिल जपन्य-
 योगस्य दध्नेयगुणहीनमेकैकस्मिन् । समये निरुन्धानो देहत्तिमागं च मुचर ॥ एणदि स काययोगं सङ्गा-
 तीतरेव समये । तत कृतयोगनिष्ठेषु शैलेसीभावनायेति ॥ हत्ताहराणि मज्जेन येन कालेन पच भवन्ते ।
 आस्ते शैलेसीगत तावन्मात्रं सक कायम् ॥ तनुरोधारम्माद् ध्यायति सुहमक्रियानिष्ठति स । वुच्छिन्न-
 क्रियमप्रतिपाति शैलेसीकाले ॥ तदसखेयगुणाय गुणधेणी रचित पुरा कर्म । समये समये क्षपयित्वा
 कमेण सर्वं तत्र कर्म ॥ उज्जुमेणिप्रतिपत्तं समयपदेज्ञान्तरमष्टशब्दम् । एकसमयेन सिध्यति अथ साकारोप-
 युक्तं स ॥ २ सविध कमतो सेलेसिकालेण ॥ इति भाष्ये पाद ॥

बन्धे 'विंश शतं' विंशत्युत्तरं शतं कर्मप्रकृतीनां भवतीति शेषः । तथाहि—मतिज्ञानावरणं
 क्षुत्तज्ञानावरणम् अवधिज्ञानावरणं मनःपर्यायज्ञानावरणं केवलज्ञानावरणमिति पञ्चधा ज्ञाना-
 वरणम् । निद्रा निद्रानिद्रा प्रचला प्रचलाप्रचला स्त्यानार्द्धिः चक्षुर्वर्शनावरणम् अचक्षुर्वर्शनाव-
 रणम् अवधिदर्शनावरणं केवलदर्शनावरणमिति नवविधं दर्शनावरणम् । वेदनीयं द्विधा—
 सातवेदनीयम् असातवेदनीयं च । मोहनीयमष्टाविंशतिभेदम्, तद्यथा—मिथ्यात्वं सम्यग्मि-
 थ्यात्वं सम्यक्त्वमिति दर्शनत्रिकम्, अनन्तानुबन्धी क्रोधो मानो माया लोभः ४ अप्रत्या-
 ख्यानवरणः क्रोधो मानो माया लोभः ४ प्रत्याख्यानवरणः क्रोधो मानो माया लोभः ४
 संज्वलनः क्रोधो मानो माया लोभः ॥ इति षोडश कथायाः, स्त्री पुमान् नपुंसकमिति वेद-
 श्रयम्, हास्यं रतिः अरतिः शोको भयं जुगुप्सेति हास्यपदकम्, मिलितं नव नोकथायाः ।
 आयुश्चतुर्धा—नरकायुः तिर्यगायुः मनुष्यायुः देवायुरिति । अथ नामकर्म द्विचत्वारिंशद्विधम्,
 तद्यथा—चतुर्विंश पिण्डप्रकृतयः अष्टौ प्रत्येकप्रकृतयः त्रसदशकं स्यावरदशकं चेति । तत्र
 पिण्डप्रकृतय इमाः—गतिनाम जातिनाम शरीरनाम अहोपाङ्गनाम बन्धननाम सङ्घातननाम
 संहनननाम संस्नाननाम वर्णनाम गन्धनाम रसनाम स्पर्शनाम आनुपूर्वीनाम विहायोगति-
 नामेति । आसां नेत्रा दृश्यन्ते—नरकतिर्यग्मनुष्यदेवगतिनामभेदात् चतुर्धा गतिनाम, एके-
 न्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियषष्ठेन्द्रियजातिनामेति पञ्चधा जातिनाम, औदारिकवैक्रिया-
 ऽऽहारकतैजसकर्मणश्शरीरनामेति पञ्चधा शरीरनाम, औदारिकाहोपाङ्गं वैक्रियाहोपाङ्गम्
 आहारकाहोपाङ्गनामेति त्रिधाऽहोपाङ्गनाम, बन्धननाम पञ्चधा औदारिकबन्धनादि शरीरवत्,
 एवं सङ्घातनमपि, संहनननाम पङ्केदम्—वज्रश्रपमनाराचम् क्षपमनाराचं नाराचम् अर्धना-
 राचं कीलिका सेवार्तं चेति, संस्नाननाम पङ्क्तिर्ध—समचतुरस्रं न्यग्रोधपरिमण्डलं सादि वामनं
 कुक्षं हुण्डं चेति, वर्णनाम पञ्चधा—कृष्णं नीलं लोहितं हारितं शुक्लं चेति, गन्धनाम
 द्विधा—सुरभिगन्धनाम दुरभिगन्धनामेति, रसनाम पञ्चधा—तिकं कटुकं कषायम् अम्लं
 मधुरं चेति, स्पर्शनाम अष्टधा—कर्कशं मृदु लघु गुरु शीतम् उष्णं क्षिप्तं रुक्षं च, आनुपूर्वी
 चतुर्धा—नरकानुपूर्वी तिर्यगानुपूर्वी मनुष्यानुपूर्वी देवानुपूर्वीति, विहायोगतिर्द्विधा—प्रशस्तवि-
 हायोगतिः अप्रशस्तविहायोगतिरिति आसां चतुर्विंशपिण्डप्रकृतीनामुत्तरभेदा अमी पञ्चषष्टिः ।
 प्रत्येकप्रकृतयस्त्रिंशः—पराधातनाम उपधातनाम उच्छ्वासनाम आतपनाम उद्योतनाम अगु-
 रुलघुनाम तीर्थकरनाम निर्माणनामेति । त्रसदशकमिदम्—त्रसनाम बादरनाम पर्याप्तनाम
 प्रत्येकनाम स्थिरनाम शुभनाम सुभगनाम सुस्तरनाम आदेयनाम अशःकीर्तिनामेति । स्यावरदशकं
 पुनरिदम्—स्यावरनाम सूक्ष्मनाम अपर्याप्तनाम साधारणनाम अस्थिरनाम अशुभनाम दुर्भगनाम
 दुःस्तरनाम अनादेयनाम अयशःकीर्तिनामेति । पिण्डप्रकृत्युत्तरभेदाः पञ्चषष्टिः प्रत्येकप्रकृत-
 योऽष्टौ त्रसदशकं स्यावरदशकं च सर्वमीलने त्रिनवतिः । गोत्रं द्विधा—उच्चैर्गोत्रं नीचैर्गोत्रं च ।
 अन्तरायं पञ्चधा—दानान्तरायं लाभान्तरायं भोगान्तरायम् उपभोगान्तरायं वीर्यान्तरायं चेति ।
 एवं च कृत्वा ज्ञानावरणे कर्मप्रकृतयः पञ्च ५ दर्शनावरणे नव ९ वेदनीये द्वे २ मोहनीयेऽष्टा-

विंशतिः २८ आयुषि चतस्रः ४ नाभि त्रिनवतिः ९३ गोत्रे द्वे २ अन्तराये पञ्च ५ सर्वमिण्डेऽष्टाचत्वारिंशं शतं भवति, तेन च सत्तायामधिकारः । उदयोदीरणयोः पुनरीदारिकादिबन्धनानां पञ्चानामौदारिकादिसङ्घातनानां च पञ्चानां यथासमौदारिकादिषु पञ्चसु शरीरेष्वन्तर्भावः । वर्षगन्धरसस्पर्शानां यथासङ्घं पञ्चद्विपञ्चाष्टमेदानां तद्वेदकृतां विंशतिमपनीय तेषामेव चतुर्णामभिन्नानां ग्रहणे षोडशकमिदं बन्धनसङ्घातनसहितमष्टचत्वारिंशशतम् अपनीयते, शेषेण द्वाविंशेन शतेनाधिकारः । बन्धे तु सम्यग्मिथ्यात्वसम्यक्त्वयोः सङ्क्रमेणैव निष्पाद्यमानत्वाद् ग्रन्थो न सम्भवतीति तयोर्द्वाविंशतिगताद् अपनीतयोः शेषेण विंशत्युत्तरशतेनाऽधिकार इति प्रकृतिसमुत्कीर्तनाः कृता । प्रकृत्यर्थः स्वोपज्ञकर्मविपाकटीकायां विस्तरेण निरूपितस्तत्र एवावधार्य इत्यलं प्रसङ्गेन । प्रकृतं प्रस्तुतम् । तत्र बन्धे सामान्येन विंशं शतं भवतीति प्रकृतम् । तदेव च विंशं शतं 'तीर्थकराहारकद्विकर्ज' तीर्थकराहारकद्विकरहितं सत् "मिच्छन्मि" चि मीमत्सेनो मीम इत्यादिबत् पदवाच्यस्यार्थस्य पदैकदेशेनाऽप्यभिधानदर्शनात् मिथ्यात्वे मिथ्याद्वष्टिगुणस्थान इत्यर्थः । एवमुत्तरेष्वपि पदवाच्येषु पदैकदेशप्रयोगो द्रष्टव्यः । "सत्तरसयं" ति सप्तदशाधिकं शतं सप्तदशशतं बन्धे भवतीति । अयमत्राभिप्रायः—तीर्थकर-नाम तावत् सम्यक्त्वगुणनिमित्तमेव बध्यते, आहारकशरीराऽऽहारकाहोपाह्वलक्षणमाहारकद्विकं त्वप्रमत्तयतिसम्यग्निना संयमेनैव । यदुक्तं श्रीशिवशर्मभूषणैः शतके—

समस्तगुणनिमित्तं, तित्थयरं संजमेण आहारं । (गा० ४४) इति ।

मिथ्याद्वष्टिगुणस्थाने एतत्प्रकृतित्रयवर्जनं कृतम्, शेषं पुनः सप्तदशशतं मिथ्यात्वादिभिर्हेतुभिर्वध्यत इति मिथ्याद्वष्टिगुणस्थाने तद्वन्ध इति ॥ ३ ॥ नन्वेता मिथ्याद्वष्टिप्रायोग्याः सप्तदशशतसङ्ख्याः सर्वा अपि प्रकृतय उत्तरगुणस्थानेषु गच्छन्त्युत काश्चिदेव ! इत्याशङ्क्याह—

नरयतिग जाइथावरचउ हुंडायवछिवट्टनपुमिच्छं ।

सोलंतो इगहियसउ, सासणि तिरिणीणहुहगतिगं ॥ ४ ॥

'नरकत्रिकं' नरकगतिनरकानुपूर्वानरकायुर्लक्षणम् "जाइथावरचउ" चि चतुःशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धाद् 'जातिचतुष्कम्' एकेन्द्रियजातिद्वीन्द्रियजातित्रीन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजातिसंरूपं 'सावरचतुष्कं' सावरसङ्ख्याऽपर्याप्तसाधारणलक्षणं, हुण्डम् आतर्पं छेदपृष्ठं "नपु" चि नपुंसकवेदः "मिच्छं" ति मिथ्यात्वमित्येतासां "सोलंतु" चि षोडशानां प्रकृतीनां मिथ्याद्वष्टिगुणस्थाने 'तत्र भाव उत्तरत्रामावाः' इत्येवंलक्षणोऽन्तो विनाशः क्षयो मेदो न्यवच्छेद उच्छेद इति पर्यायाः । इयमत्र भावना—एता हि षोडश प्रकृतयो मिथ्याद्वष्टिगुणस्थान एव बन्धमायान्ति, मिथ्यात्वप्रत्ययत्वादेतासाम् ; नोत्तरत्र सास्वादिनादिषु, मिथ्यात्वामावादेव । यत एताः प्रायो नारकैकेन्द्रियविकलेन्द्रिययोग्यत्वाद् अत्यन्ताऽशुमत्वाच्च मिथ्याद्विष्टेव यन्नातीति सप्तदशशतत्वात् पूर्वोक्ताद् एतदपगमे शेषमेकोत्तरं प्रकृतिशतमेवाविरत्यादिहेतुभिः सास्वादने बन्धमायाति, अत एवाह—“इगहियसय सासणि” चि एकाधिकशतं सास्वादने बध्यते । "इगहियसय" इत्यत्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात् । एवमन्यत्रापि विभक्तिलोपः प्राकृतलक्षण-

वशादवसेय । “तिरिगीणदुहगतिग” ति । त्रिकशब्द प्रत्येक सम्पद्यते, ‘तिर्यक्त्रिक’ तिर्य-
गतिरतिर्यगानुपूर्वातिर्यगायुर्लक्षण ‘स्त्यानार्द्धिक’ निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलास्त्यानार्द्धस्वरूप ‘दुर्न-
गत्रिक’ दुर्भागदुःसराऽनादेयस्वरूपमिति ॥ ४ ॥

अणमज्झागिहसंघयणचउ निउज्जोयकुखगइत्थि ति ।

पणवीसंतो मीसे, चउसयरि दुआउयअवंधा ॥ ५ ॥

चतु शब्दस्य प्रत्येक योजनात् “अण” ति अनन्तानुबन्धिवतुष्कम् अनन्तानुबन्धिको-
धमानमायालोभास्यम्, मध्या—मध्यमा आयन्तवर्जा आकृतय—सस्यानानि मध्याकृतय
तासा चतुष्क—न्यग्रोपपरिमण्डलसस्यान सादिसस्यान वामनसस्यान कुब्जसस्यानमिति, तथा
काकाक्षिगोलकन्यायात् मध्यशब्दस्यात्रापि योग, ततो मध्यानि—मध्यमानि प्रथमान्तिमव-
र्जानि सहननानि—अस्यनिचयात्मकानि तेषा चतुष्कम्—रूपमनाराचसंहनन नाराचसंहननम्
अर्धनाराचसंहनन कीलिकासंहननमिति, “निउ” ति नीचैर्गोत्रम्, उद्योतम्, कु—कुत्सिताऽप-
क्षता स्वगति—विहायोगति कुलगति अमशस्तविहायोगतिरित्यर्थः, “त्वि” ति लीवेद
इत्येतासा पञ्चविंशतिप्रकृतीनां सास्वादनेऽन्त, अत्र बध्यन्ते नोत्तरत्रेत्यर्थः, यतोऽनन्तानुबन्धि-
प्रत्ययो ह्यासा बन्ध, स चोत्तरत्र नास्तीति । ततश्चैकाधिकशतात् पञ्चविंशत्यपगमे “मीसि” ति
‘मिश्रे’ सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने पदसप्ततिर्ध्वे भवति । ततोऽपि “दुआउयअवंधा” ति द्वयो-
र्मनुष्यायुर्देवायुर्देवमन्थो द्यापुरमन्थस्तस्माद् द्यापुरवन्वादिति हेतोश्चतु सप्ततिर्भवति । इदमुक्त
भवति—इह नारकतिर्यगायुपी यथासह्य मिथ्यादृष्टिसास्वादनगुणस्थानयोर्व्यवच्छिन्ने, शेषस्तु म-
नुष्यायुर्देवायुर्देवमन्थमिति तत्रैव मिथो न वध्नाति, मिथस्य सर्वथाऽऽयुर्वन्धप्रतिषेधात् । उक्तं च—

सैम्यामिच्छद्दिष्टी, आउयवध पि न करेह । ति ।

सत पदसप्ततेरायुर्देवापगमे चतु सप्ततिर्भवतीति ॥ ५ ॥

सम्मे सगसयरि जिणाउवंधि वहर नरतिग विपकसाया ।

उरलदुगतो देसे, सत्तही तिअकसायंतो ॥ ६ ॥

“सम्मि” ति अविरतसम्पद्दृष्टिगुणस्थाने “सगसयरि” ति सप्तसप्ततिप्रकृतीनां बन्धो भवति ।
कथम् ? इति चेद् उच्यते—पूर्वोक्तैव चतु सप्तति “जिणाउवंधि” ति तीर्थकरनाममनुष्या-
युर्देवायुर्देवमन्थे सति सप्तसप्ततिर्भवति । एतमुक्तं भवति—तीर्थकरनाम सावत् सम्पत्त्व-
प्रत्ययादेवान् बन्धमायाति, ये च तिर्यग्मनुष्या अविरतसम्पद्दृष्टो देवायुर्वध्नाति, ये तु
नारकदेवासो मनुष्यायुर्वध्नाति, ततोऽप्येव मरुतित्रयी समधिका लभ्यते, सा च पूर्वोक्ताया
चतु सप्ततौ क्षिप्यते जाता सप्तसप्ततिरिति । “वहर” ति कर्जर्मनाराचसंहनन “नरतिग” ति
नरत्रिक—नरगतिनरानुपूर्वीनरायुर्लक्षण ‘विपकसाय’ ति द्वितीयकथाया—अमत्यारुयानावरणा
क्रोधमानमायालोभा “उरलदुग” ति औदारिकद्विकम्—औदारिकशरीरौदारिकाक्षोपाङ्गलक्षण-
मित्येतासा दशप्रकृतीनामविरतसम्पद्दृष्टवन्तो भवति, एता अत्र बध्यन्ते नोत्तरत्रेत्यर्थः । अय-

१ “१६ मध्याकृतयचतुष्क—म्य” इति ॥ २ “१६ सहननचतुष्कम्—कु” इति ॥ ३ “१६ सप्तसप्ततिप्रकृतीनां बन्धो भवति” इति ॥

२ सम्मिमिथ्यादृष्टिगुणस्थाने न करोति ॥ ४ “युर्वन्धप्रतिषेधात्, क० रा० ३” इति ।

मन्त्राभिप्रायः—द्वितीयकपायांस्तत्रैव तदुदयमानाञ्च यन्नाति देशविरतादिः; कपाया धनन्तानु-
बन्धिवर्जा घेद्यमाना एव बध्यन्ते, “जे घेय् इ ते घंघ” इति वचनात्; अनन्तानुबन्धिनस्तु
चतुर्विंशतिसत्कर्माऽनन्तवियोजको मिथ्यात्वं गतो बन्धावलिकम्पानं कालमनुदितान् यन्नाति ।

यदाहुः सप्ततिकाटीकायां मोहनीयचतुर्विंशतिकावसरे श्रीमलयगिरिपादाः—

इह सम्यग्दृष्टिना सत्त येनचित् प्रथमतोऽनन्तानुबन्धिनो विसंयोजिताः, एतावदेव स
विधान्तो न मिथ्यात्वादिकषाय उद्युक्तवान्, तथाविधसामग्र्यभावात् । ततः कालान्तरेण
मिथ्यात्वं गतः सन् मिथ्यात्वप्रत्ययतो भूयोऽप्यनन्तानुबन्धिनो यन्नाति । ततो बन्धावलिकां
यावत् भाषाप्यतिक्रामति तावत् तेषामुदयं विना बन्ध इति । (पत्र १३५-२)

नरत्रिकं पुनरेकान्तेन मनुष्यघेद्यम्, औदारिकद्विकं यमऋषमनाराचसंहननं च मनुष्य-
तिर्यगेकान्तघेद्यम्, देशविरतादिषु देवगतिघेद्यमेव यन्नाति नान्यत्, तेनासां दद्यमहृतीनाम-
विरतसम्यग्दृष्टिगुणस्यानेऽन्तः । तत एतत् प्रकृतिद्वयं पूर्वोक्तसप्तसत्तेरपनीयते, ततः “देसे
सपष्टि” चि “देशे” देशविरतगुणस्याने सप्तपष्टिर्बध्यते “तियकसार्यन्तु” चि तृतीयकपायाणां-
प्रत्याख्यानावरणकौपमानमायालोभानां देशविरतेऽन्तः, तदुत्तरेषु तेषामुदयभावाद् अनुदितानां
चामन्धात् “जे घेय् इ ते घंघ” इति वचनाद् इति भावः । एतच्च प्रकृतिचतुर्कं पूर्वोक्तसप्त-
पष्टेरपनीयते ॥ ६ ॥ ततः—

तेवद्वि पमत्ते सोग अरह अधिरदुग अजस अस्सायं ।

बुच्छिज्ज छय सत्त घ, नेह सुराउं जया निट्ठं ॥ ७ ॥

“तेवद्वि पमत्ति” चि त्रिपष्टिः प्रमत्ते मध्यते । शोकः अरतिः “अधिरदुग” चि अक्षिराद्वि-
कम्—अक्षिराऽशुभरूपम् “अजस” चि अमयः फीर्तिनाम असातमित्येताः पद् प्रकृतयः प्रमत्ते
“बुच्छिज्ज” चि प्राकृतत्वादादेशस्य व्यवच्छिद्यन्ते—क्षीयन्ते बन्धमाश्रित्येति भावः । यद्वा
सप्त ॥ व्यवच्छिद्यन्ते । कथम्? इत्याह—“नेह सुराउं जया निट्ठं” ति यदा कश्चित् प्रमत्तः
सन् सुरासुर्बन्धुनामते निष्ठां च नयति सुरासुर्बन्धुं समापयतीत्यर्थः तदा पूर्वोक्ताः पद्
सुरासुःसहिताः सप्त व्यवच्छिद्यन्त इति ॥ ७ ॥

ननु यदि पूर्वोक्तत्रिष्टेः शोकाऽरत्यस्त्रिद्विकाऽव्यस्रोऽसातलक्षणं प्रकृतिपट्कमपनीयते तर्हि सा सप्तपञ्चाशद् भवति, अथ सुरासु सहितं पूर्वोक्तप्रकृतिपट्कमपनीयते तर्हि पट्पञ्चाशद्, ततः कथमुक्तमेकोनपष्टिरष्टपञ्चाशद्वाऽप्रभेदः ? इत्याशङ्क्याह—“जं आहारगदुगं वंधे” चि “यद्” यस्मात् कारणाद् आहारकद्विकं बन्धे भवतीति शेषः । अयमत्राशयः—अप्रमत्तयतिसम्बन्धिना संयमविशेषेणाऽऽहारकद्विकं बध्यते, तच्चेह लभ्यत इति पूर्वापनीतमप्यत्र क्षिप्यते, ततः पट्पञ्चाशद् आहारकद्विकक्षेपेऽष्टापञ्चाशद् भवति, सप्तपञ्चाशत् पुनराहारकद्विकक्षेप एकोनपष्टिरिति ॥८॥

अडवन्न अपुद्वाहमि, निहदुगंतो छपन्न पणभागे ।

सुरदुग पर्णिदि सुखगह, तसनव उरलविणु तणुवंगा ॥ ९ ॥

समचउर निमिण जिण वन्नअगुल्लघुचउ छलंसि तीसंतो ।

चरमे छवीसबंधो, हासरहकुच्छभयमेओ ॥ १० ॥

“अडवन्न अपुद्वाहमि” चि । इह क्तिञ्चऽपूर्वकरणाद्धायाः सप्त भागाः क्रियन्ते । तत्राऽपूर्वस्य—अपूर्वकरणस्यादिमे—प्रथमे सप्तभागेऽष्टापञ्चाशत् पूर्वोक्तं भवति । तत्र चाद्ये सप्तभागे निद्रा-द्विकस्य—निद्रामचललक्षणस्यान्तो भवति, अत्र बध्यते नौत्तरत्रापि, उत्तरत्र तद्वन्वाध्यवसाय-स्थानाभावात्, उत्तरेष्वप्ययमेव हेतुनुसरणीयः । ततः परं पट्पञ्चाशद् भवति । कथम् ? इत्याह—“पणभागे” चि पञ्चानां भागानां समाहारः पञ्चभागं तस्मिन् पञ्चभागे, पञ्चसु भागे-ष्वित्यर्थः । इदमुक्तं भवति—अपूर्वकरणाद्धायाः सप्तसु भागेषु विपक्षितेषु प्रथमे सप्तभागेऽष्टापञ्चाशत्, तत्र च द्व्यवच्छिन्ननिद्रामचलपनयने पट्पञ्चाशत्, सा च द्वितीये सप्तभागे तृतीये सप्तभागे चतुर्थे सप्तभागे पञ्चमे सप्तभागे षष्ठे सप्तभागे भवतीत्यर्थः । तत्र च षष्ठे सप्तभागे आसां त्रिशत्प्रकृतीनामन्तो भवति इत्याह—“सुरदुग” इत्यादि । सुरद्विकं—सुरगति-सुरानुपूर्वीत्सर्प “पर्णिदि” चि पञ्चेन्द्रियजातिः, सुखगतिः—प्रशस्तविहायोगतिः “तसनव” चि त्रसनवकं—त्रसबादपर्याप्तप्रत्येकस्त्रिशुभसुमगुस्तराऽऽदेयलक्षणं “उरल विणु” चि औदारिकशरीरं विना औदारिकाङ्गोपाङ्गं च विनेत्यर्थः “तणु” चि तनयः—शरीराणि “उवंगा” चि उपाङ्गे । इदमुक्तं भवति—वैक्रियशरीरम् आहारकशरीरं वैजसशरीरं कार्मणशरीरं वैक्रियाङ्गो-पाङ्गम् आहारकाङ्गोपाङ्गं चेति । “समचउर” चि समचतुरस्रसंस्थानं “निमिण” चि निर्माणं “जिण” चि जितनाम—तीर्थंकरनामेत्यर्थः “वन्नअगुल्लघुचउ” चि चतु शब्दस्य प्रत्येकम-भिसम्बन्धाद् वर्णचतुष्कं—वर्णमन्धरसस्पर्शरूपम्, अगुल्लघुचतुष्कम्—अगुल्लघूपपातपरापा-तोच्छ्वासलक्षणमित्येतासा त्रिशत्प्रकृतीनां “छलंसि” चि षष्ठोऽष्टः—भागः पदंशः, मयूरव्यं-सकादित्वात् समासः, यथा—तृतीयो भागस्त्रिभाग इति । अत्र डकारस्य लकारो “हो छ” (सि० ८-१-२०२) इति प्राकृतसूत्रेण तस्मिन् पडरो । ततः पूर्वोक्तपट्पञ्चाशत् इमा-भिंशत् प्रकृतयोऽपनीयन्ते शेषाः पड्डिशतिप्रकृतयोऽपूर्वकरणस्य “चरमि” चि चरमे—अन्तिमे सप्तमे सप्तभागे बन्धे लभ्यन्त इत्यर्थः । चरमे च सप्तभागे हासं च रतिश्च “कुच्छ” चि कुत्सा च—जुगुप्सा भय च हासरनिजुत्सामयानि तेषां भेदः—अवच्छेदो हासरातिजुत्साम-यभेदो भवतीति । एताद्यतसः प्रकृतयः पूर्वोक्तपड्डिशतेरपनीयन्ते, शेषा हाविंशति, सा

चाऽनिवृत्तिवादप्रथमभागे भवतीति ॥ ९-१० ॥ एतदेवाह—

अनिवृत्तिभागपणगे, इमेगहीणो दुवीसचिद्वधो ।

पुमसंजलणचउण्हं, कमेण छेओ सतर सुहुमे ॥ ११ ॥

‘अनिवृत्तिभागपणके’ अनिवृत्तिवादराद्धायाः पञ्चसु भागेष्वित्यर्थः । स पूर्वोक्तो द्वाविंशतिबन्ध एकैकहीनो वाच्यः, एकैकस्मिन् भागे एकैकस्याः प्रकृतेर्बन्धव्यवच्छेद इत्यर्थः । कथम् ? इत्याह—“पुमसंजलणचउण्हं कमेण छेउ” चि क्रमेणाऽऽनुपूर्व्या प्रथमे भागे पुंवेदस्य च्छेदस्तत एकाविंशतेर्बन्धः, द्वितीये भागे संज्वलनक्रोधस्य च्छेदस्ततो विंशतेर्बन्धः, तृतीये भागे संज्वलनमानस्य च्छेदस्तत एकोनविंशतेर्बन्धः, चतुर्थे भागे संज्वलनमायापादच्छेदस्ततोऽष्टादशानां बन्धः, पञ्चमभागे संज्वलनलोभस्य च्छेदः, उत्तरत्र तद्वन्धाध्यवसायस्यानाभावः छेदहेतुः, संज्वलनलोभस्य तु बादरसम्प्रापप्रत्ययो बन्धः, स चोत्तरत्र नास्तीत्यतश्छेदस्ततः सूक्ष्मसम्प्राये सप्तदशप्रकृतीनां बन्धो भवतीत्यत आह—“सतर सुहुमि” चि स्पष्टम् ॥ ११ ॥

चउदंसणुचजसनाणविग्घदसगं ति सोलसुच्छेओ ।

तिसु सायबंघ छेओ, सजोगि बंधंतुणंतो अ ॥ १२ ॥

बंधो सम्मत्तो ।

“चउदंसण” चि चतुर्णां दर्शनानां समाहारश्चतुर्दर्शनं—चमुर्दर्शनाऽचमुर्दर्शनाऽवधिदर्शनकेवलदर्शनरूपम् “उच” चि उच्चैर्गोत्रम् “जस” चि यशःकीर्तिनाम् “नाणविग्घदसगं” ति ज्ञानावरणपञ्चकं विघ्नपञ्चकम्—अन्तरायपञ्चकमुभयमीलने ज्ञानविघ्नदशकमित्येतासां षोडशप्रकृतीनां सूक्ष्मसम्प्राये बन्धस्योच्छेदो भवति, एतद्वन्धस्य साम्प्रायिकत्वाद् उत्तरेषु च साम्प्रायिकस्य कषायोदयलक्षणस्याऽभावादिति । “तिसु सायबंघ” चि त्रिषु—उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकेवललिगुणस्थानेषु सातबन्धः सातस्य केवलयोगप्रत्ययस्य द्विसामयिकस्य तृतीयसमयेऽवसानाभावादिति भावः, न साम्प्रायिकस्य, तस्य कषायप्रत्ययत्वात् ।

आह च भाष्यसुधाग्मोनिधिः—

ईवसंतलीणमोहा, केवलिणो एगविहबंघा ।

ते पुँण दुसमयठिइयस्स बंधगा न उण संपरायस्सं ।

इति ।

“छेओ सजोगि” चि डमरुक्कमणिन्यायात् सातबन्धशब्दस्यैव सम्बन्धस्ततः सयोगिकेवललिगुणस्थाने सातबन्धस्य च्छेदः—व्यवच्छेदः । इह सातबन्धोऽस्ति, योगसद्भावात् । नोत्तरत्राऽयोगिकेवललिगुणस्थाने, योगाभावात् । ततोऽबन्धका अयोगिकेवलिनः । उक्तं च—

सेत्तेसी पडिवत्ता, अबन्धगा हुंति नायर्ग ।

“बंधंतुणंतो अ” चि बन्धस्यान्तोऽनन्तश्च बन्धशब्दस्याऽग्रे षष्ठीलोपः प्राकृतत्वात् । सत इदमुक्तं भवति—यत्र हि गुणस्थाने यासां प्रकृतीनां बन्धहेतुव्यवच्छेदस्तत्र तासां बन्ध-

१ उपशान्तभीषमोहा केवलिन एगविहबन्धा ॥ २ ते पुनर्द्विगमवस्थितिकस्य बन्धका ॥ पुन सम्प्रायस्य ॥ ५ वेत्तेसी प्रतिपत्ता अबन्धका भवन्ति ज्ञातव्याः ॥ २-४-६ षोडशे पञ्चाशके क्रमेण ४१ गाथाया उत्तरार्धे ४२ गाथाया पूर्वार्धेमुत्तरार्धे चोपलभ्यते ॥

स्यान्तः; यथा मिथ्यादृष्टिगुणस्याने व्यवच्छिन्नबन्धानां षोडशानां प्रकृतीनाम्, मिथ्यात्वाविर-
रतिकषाययोगा बन्धहेतवस्तो मिथ्यात्वं तत्रैव व्यवच्छिन्नम्, ततश्च मिथ्यादृष्टिगुणस्याने तासां
बन्धस्यान्तः, तत उत्तरेषु कारणवैकल्येन बन्धाभावात्; इतरासां बन्धस्यान्तः, तत उत्तरेष्वपि
तद्वन्धकारणसाकल्येन बन्धाभावादिति । एवमन्येष्वपि गुणस्यानेषु प्रकृतीनां स्वस्वबन्धहेतुव्य-
वच्छेदाव्यवच्छेदाभ्यां साकल्यवैकल्यवशाद् बन्धस्यान्तोऽनन्तश्च भावनीय इति ॥ १२ ॥

॥ इति श्रीदेवेन्द्रसूरिविरचितायां सोपज्ञकर्मसुवटीकायां बन्धाधिकारः समाप्तः ॥

बन्धाधिकारगेनं, विवृण्वता यन्मयाऽर्जितं पुण्यम् ।

इह कर्मबन्धमुक्तो, लोकः सर्वोऽपि तेनास्तु ॥

सान्प्रतमुदयस्य प्रायस्तत्समानत्वाद् उदीरणायाश्च लक्षणकथनपूर्वकं कस्मिन् गुणस्याने
वियत्यः प्रकृतयस्तस्य भगवतः क्षीणाः । इत्येतन्निर्विदिशुराह—

उदओ विवागवेयणमुदीरण अपत्ति इहं दुयीससयं ।

सत्तरसयं मिच्छे मीससम्मआहारजिणुदया ॥ १३ ॥

इह कर्मपुद्गलानां यथास्थितियद्धानामुदयसमयप्राप्तानां यद् विपाकेन—अनुभवनेन धेदन्तं
स उदय उच्यते । “उदीरण अपत्ति” वि कर्मपुद्गलानां यथास्थितियद्धानां यद् अप्राप्त-
कालं धेदनमुदीरणा भण्यते । “इह” वि “इह” उदये उदीरणार्थां च “दुयीससयं” वि
“द्विविंशशतं” द्वाभ्यामधिकं विंश शतं द्विविंशशतं मयूरव्यसकादित्वात् समाप्तः, तद् सामा-
न्यतोऽधिक्रियत इति शेष । सप्तदशशतं “मिच्छे” वि मिथ्यादृष्टिगुणस्याने उदये भवति ।
कथम्? इत्याह—“मीससम्मआहारजिणुदया” वि, मिश्रं च “सम्म” वि सम्यक्त्वं च
“आहार” वि इहाऽऽहारकशब्देन सर्वत्राऽऽहारकशरीराऽऽहारकाभोपाङ्गलक्षणमाहारकद्विकं
गृह्यते तत आहारकं च “जिण” वि जिननाम च मिश्रसम्यक्त्वाहारजिनालोपामनुदयात् ।
इदमत्र इदयम्—मिश्रोदयस्यायत् सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्यान एव भवति, सम्यक्त्वोदयस्त्व-
विरतसम्यग्दृष्ट्यादौ, आहारकद्विकोदयः प्रमत्तादौ, जिननामोदयः सयोगिकेवलयादौ भवति ।
तत इदं प्रकृतिपञ्चकं द्वाविंशतिशब्दाद् अवनीयते ततो मिथ्यादृष्टिगुणस्याने सप्तदशशतं
भवतीति ॥ १३ ॥

सुहुमतिगाययमिच्छं, मिच्छंतं सासणे इमारसयं ।

निरयाणुपुत्थिणुदया, अणयावरइगचियलअंतो ॥ १४ ॥

सूक्ष्मत्रिकं च—सूक्ष्माऽपर्याप्तसाधारणरूपम् आतपं च मिथ्यात्वं च सूक्ष्मत्रिकातपमिथ्यात्वं
मिथ्यात्वे—मिथ्यादृष्टावन्तो यस्य तद् मिथ्यात्वान्तम्, एतत्प्रकृतिपञ्चकस्य मिथ्यात्वेऽन्तो
भवतीत्यर्थः । अयमत्राशयः—सूक्ष्मनाम उदयः सूक्ष्मैकेन्द्रियेषु, अपर्याप्तनामस्तु सर्व-
व्यप्यपर्याप्तकेषु, साधारणनामोऽनन्तवनस्पतिषु, आतपनामोदयस्तु वातरश्मिपीकायिकैवेव;
न चैतेषु स्थितो जीवः सासादनादित्वा लभते, नापि पूर्वप्रतिपन्नत्वेऽप्यपते, सासादनास्तु

यद्यपि बादरपर्याप्तैकेन्द्रियेषूपपद्यते तथापि न तस्यातपनामोदयः, तत्रोत्पन्नमात्रसासमाप्तशरीर-
स्यैव सासादनत्ववचनात्, समाप्ते च शरीरे तत्राऽऽतपनामोदयो भवति, मिथ्यात्वोदयः
पुनर्मिथ्यादृष्टाद्येव, तेनेतासां पञ्चप्रकृतीनां मिथ्यादृष्टानुदयस्यान्तः । तत् इदं प्रकृतिपञ्चकं
पूर्वोक्तसप्तदशशताद् अपनीयते शेषं द्वादशशतं सासादने उदयं प्रतीत्य भवति, नरकानु-
पूर्व्यपनयने चैकादशशतं भवतीत्येतदेवाह—“सासणे इगारसयं नरयाणुपुषिणुदय” चि
सासादन एकादशशतमुदये भवति, नरकानुपूर्व्यनुदयात्, नरकानुपूर्व्यो उदयो हि नरके
वशेण गच्छतो जीवस्य भवति, न च सासादनो नरकं गच्छति ।

यदुक्तं गृह्यकर्मस्तथमाध्या—

नरयाणुपुषियाए, सासणसम्मग्नि होइ न हु उदओ ।

नरयग्नि जं न गच्छइ, अवगिज्जइ तेण सा तस्स ॥ (गा० ८)

ततो नरकानुपूर्वी मिथ्यादृष्टिव्यवच्छिन्नसूक्ष्मत्रिकातपमिथ्यात्वलक्षणप्रकृतिपञ्चकं च सप्त-
दशशताद् अपनीयते शेषं सासादने एकादशशतं भवतीति । “अणयावरइगविगलअंतु”
चि “अण” चि अनन्तानुबन्धिनामत्वारः क्रोधमानमायालोमाः सावरनाम “इग” चि एके-
न्द्रियजातिः विकलाः—पञ्चेन्द्रियजात्यपेक्षयाऽसम्पूर्णा द्वीन्द्रियजातित्रीन्द्रियजातिचतुरिन्द्रिय-
जातय इत्यर्थः, इत्येतासां भवानां प्रकृतीनां सासादनेऽन्त उदयमाश्रित्य भवति । इयमत्र
भावना—अनन्तानुबन्धिनामुदये हि सम्यक्त्वलाभ एव न भवति ।

यदाहुः श्रीमद्रवाहुस्वामिवावाः—

पैदमिष्ठयाण उदए, नियमा सजोयणाकसायाणं ।

सम्मइसणलंमं, भवसिद्धीया वि न लहंति ॥ (आ० नि० गा० १०८)

नापि सम्यग्मिथ्यात्वं कोऽप्यनन्तानुबन्धुदये गच्छति, योऽपि पूर्वप्रतिपन्नसम्यक्त्वोऽ-
नन्तानुबन्धिनामुदयं करोति सोऽपि सासादन एव भवतीत्युत्तरेष्वासासमुदयाभावः । सावरै-
केन्द्रियजातिविकलेन्द्रियजातयस्तु यथासमेकेन्द्रियविकलेन्द्रियवेद्या एव । उत्तरगुणस्यानानि
तु संक्षिपञ्चेन्द्रिय एव प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नोऽपि पञ्चेन्द्रियेष्वेव गच्छतीत्युत्तरेष्वासासमुदया-
भाव इति ॥ १४ ॥

मीसे सयमणुपुब्बीणुदया मीसोदएण मीसंतो ।

चउसयमजए सम्माणुपुब्बिखेवा चियकसाया ॥ १५ ॥

‘मिश्रे’ सम्यग्मिथ्यादृष्टौ शतमुदये भवति, कथम्? इत्याह—“अणुपुषीणुदय” चि, इहा-
नुपूर्वीशब्देन तिर्यगानुपूर्वीमनुजानुपूर्वीदेवानुपूर्वीलक्षणा आनुपूर्वीत्रयी गृह्यते तस्या अनुद-
यात् मिश्रोदयेन च । अयमत्र भाव—नरकानुपूर्वी तावद् उदयमाश्रित्य सासादने व्यव-
च्छिन्ना, इह सा न गृह्यते; शेषमानुपूर्वीत्रिकं मिश्रदृष्टेर्नोदिति, तस्य मरणमावात् “नं सम्म-

१ ०८५० पृ० गा० ॥ २ नरकानुपूर्वी सासादनसम्यक्त्वे भवति न ह्युदय । नरकं यत्र गच्छति
अपनीयते तेन सा तस्य ॥ ३ प्रयमानमुदये नियमात् सर्वोब्जनाकसायाणाम् । सम्भरदर्शनजार्थं भवसिद्धि-
यपि न लभन्ते ॥ ४ न सम्यग्मिथं करोति कालम् ॥

स्यान्तः; यथा मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने व्यवच्छिन्नबन्धानां बोधशानां प्रकृतीनाम्, मिथ्यात्वाविर-
रतिकपाययोगा बन्धहेतवस्तेषु मिथ्यात्वं तत्रैव व्यवच्छिन्नम्, ततश्च मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने तासां
बन्धस्यान्तः, तत उत्तरेषु कारणवैकल्येन बन्धाभावात्; इतरासा बन्धस्यान्तः, तत उत्तरेष्वपि
सहबन्धकारणसाकल्येन बन्धभावादिति । एवमन्येष्वपि गुणस्थानेषु प्रकृतीनां स्वस्वबन्धहेतुव्य-
वच्छेदाव्यवच्छेदाभ्यां साकल्यवैकल्यवशाद् बन्धस्यान्तोऽनन्तश्च भावनीय इति ॥ १२ ॥

॥ इति श्रीदेवेन्द्रसूरिविरचितायां सोपज्ञकर्मस्ववटीकायां बन्धाधिकारः समाप्तः ॥

बन्धाधिकारमेनं, विवृण्वता यन्मयाऽर्जितं पुण्यम् ।

इह कर्मबन्धमुक्तो, लोकः सर्वोऽपि तेनास्तु ॥

साम्प्रतमुदयस्य प्रायस्तत्समानत्वाद् उदीरणायाश्च लक्षणकथनपूर्वकं कसिन् गुणस्थाने
वियत्यः प्रकृतयस्तस्य भगवतः सीणाः ! इत्येतन्निर्दिदिक्षुराह—

उद्भूतो विद्यागवेयणमुदीरण अपत्ति इह दुर्वीससयं ।

सतरसयं मिच्छे मीससम्मआहारजिणऽणुदया ॥ १३ ॥

इह कर्मपुद्गलानां यथास्वस्थितिपद्धानामुदयसमयप्राप्तानां यद् विपाकेन—अनुभवनेन वेदनं
स उदय उच्यते । “उदीरण अपत्ति” चि कर्मपुद्गलानां यथास्वस्थितिपद्धानां यद् अप्राप्त-
कालं वेदनमुदीरणा भण्यते । “इह” चि “इह” उदये उदीरणायां च “दुर्वीससयं” चि
‘द्विविंशशत’ द्वाभ्यामधिकं विंशं शतं द्विविंशशतं मयूरव्यसकादित्वाद् समासः, तत् साना-
न्यतोऽधिक्रियत इति शेषः । सप्तदशशतं “मिच्छे” चि मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने उदये भवति ।
कथम्? इत्याह—“मीससम्मआहारजिणऽणुदय” चि, मिश्रं च “सम्म” चि सम्यक्त्वं च
“आहार” चि इहाऽऽहारकशब्देन सर्वत्राऽऽहारकशरीराऽऽहारकाहोपात्रलक्षणमाहारकद्विकं
गृह्यते तत आहारक च “जिण” चि जिननाम च मिश्रसम्यक्त्वाहारजिनास्तेषामनुदयात् ।
इदमत्र हृदयम्—मिश्रोदयस्यावत् सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थान एव भवति, सम्यक्त्वोदयस्त्व-
विरतसम्यग्दृष्ट्यादौ, आहारकद्विकोदय प्रमत्तादौ, जिननामोदयः सयोगिकेवह्यादौ भवति ।
तत इदं प्रकृतिपद्यकं द्वाविंशतिशब्दाद् अपनीयते ततो मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने सप्तदशशतं
भवतीति ॥ १३ ॥

सुहृमतिगायचमिच्छं, मिच्छंतं सासणे इगारसयं ।

निरयाणुपुच्यिणुदया, अणयावरहगविगलअंतो ॥ १४ ॥

सूक्ष्मत्रिकं च—सूक्ष्माऽपर्याप्तसाधारणरूपम् आतपं च मिथ्यात्वं च सूक्ष्मत्रिकतपमिथ्यात्वं
मिथ्यात्वे—मिथ्यादृष्टावन्तो यस्य तद् मिथ्यात्वान्तम्, एतत्प्रकृतिपद्यकस्य मिथ्यात्वेऽन्तो
भवतीत्यर्थः । अयमत्राशयः—सूक्ष्मनाश उदयः सूक्ष्मैकेन्द्रियेषु, अपर्याप्तनाशस्तु सर्व-
स्वप्नपर्याप्तकेषु, साधारणनाशोऽनन्तवन्नस्पतिषु, आतपनामोदयस्तु आदरशुभ्रीकापिर्वेव;
न चैतेषु स्थितो जीवः सात्त्वादनादित्वं लभते, नापि पूर्वप्रतिपद्यच्छेदपते, सात्त्वादनस्तु

यद्यपि चादरपर्याप्तैकेन्द्रियैरुपपद्यते तथापि न तस्यातपनामोदयः, तत्रोत्पन्नमात्रस्यासमाप्तशरीर-
स्यैव साक्षादनन्तत्वमनात्, समाप्ते च शरीरे तत्राऽऽतपनामोदयो भवति, मिथ्यात्वोदयः
पुनर्मिथ्यादृष्टावेव, तेनेतासां पञ्चप्रकृतीनां मिथ्यादृष्टावुदयस्थान्तः । तत इदं प्रकृतिपञ्चकं
पूर्वाक्तसप्तदशशताद् अपनीयते शेषं द्वादशशतं साक्षादने उदयं प्रतीत्य भवति, नरकानु-
पूर्वपनयने चैकादशशतं भवतीत्येतदेवाह—“सासणे इगारस्यं नरयाणुपुषिणुदय” चि
साक्षादन एकादशशतमुदये भवति, नरकानुपूर्व्यनुदयात्, नरकानुपूर्व्यं उदयो हि नरके
वकेण गच्छतो जीवस् भवति, न च साक्षादनो नरकं गच्छति ।

यदुक्तं बृहत्कर्मस्तयमाध्मे—

नरयाणुपुषियाए, सासणसम्मग्नि होइ न हु उदयो ।

गरयग्नि जं न गच्छइ, अवणिज्जइ तेण सा तस्स ॥ (गा० ८)

ततो नरकानुपूर्वी मिथ्यादृष्टिव्यवच्छिन्नसूक्ष्मत्रिकातपमिथ्यात्वलक्षणप्रकृतिपञ्चकं च सप्त-
दशशताद् अपनीयते शेषं साक्षादने एकादशशतं भवतीति । “अणयावरद्गविगन्धतु”
चि “अण” चि अनन्तानुबन्धिनाश्वत्वारः क्रोधमानमायालोभाः सावरनाम “इग” चि एकै-
न्द्रियजातिः विकलाः—पञ्चेन्द्रियजात्यपेक्षयाऽसम्पूर्णा द्वीन्द्रियजातित्रीन्द्रियजातिचतुरिन्द्रिय-
जातय इत्यर्थः, इत्येतासां नयानां प्रकृतीनां साक्षादनेऽन्त उदयमाश्रित्य भवति । इयमत्र
भावना—अनन्तानुबन्धिनामुदये हि सम्भवत्वलाभ एव न भवति ।

यदाहुः श्रीमद्रमाहुत्तामिषादाः—

पैदमिषुयाण उदए, नियमा संजोयणाकसायाणं ।

सम्महंसणलंभं, अवसिद्धीया वि न लहंति ॥ (आ० नि० गा० १०८)

नापि सम्मग्निमिथ्यात्वं कोऽप्यनन्तानुबन्धुदये गच्छति, योऽपि पूर्वप्रतिपन्नसम्भवतोऽ-
नन्तानुबन्धिनामुदयं करोति सोऽपि साक्षादन एव भवतीत्युत्तरेण साक्षादुदयाभावः । स्वावै-
केन्द्रियजातिविकलेन्द्रियजातयस्तु यथासमेकेन्द्रियविकलेन्द्रियवेद्या एव । उत्तरगुणस्थानानि
॥ संज्ञिपञ्चेन्द्रिय एव प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नोऽपि पञ्चेन्द्रियेवैव गच्छतीत्युत्तरेण साक्षादुदया-
भाव इति ॥ १४ ॥

भीसे सयमणुपुच्चीणुदया भीसोदएण भीसंतो ।

पउसयमजए सम्माणुपुच्चिरेवा यियकसाया ॥ १५ ॥

‘मिक्षे’ सम्मग्निमिथ्यादृष्टौ शतमुदये भवति, कथम्? इत्याह—“अणुपुषीणुदय” चि, इहा-
नुपूर्वीशब्देन तिर्यगानुपूर्वीमनुजानुपूर्वीदेवानुपूर्वीत्पञ्चणा आनुपूर्वीत्रयी गृह्यते तस्या अनुद-
यात् मिषोदयेन च । अयमत्र भावः—नरकानुपूर्वी तावद् उदयमाश्रित्य साक्षादने व्यव-
च्छिन्ना, इह सा न गृह्यते; शेषमानुपूर्वीत्रिकं मिषदृष्टेर्नोदेति, तस्य मरणमावात् “नै सम्म-

१ ०५१० ८० ग० ॥ २ नरकानुपूर्वी साक्षादनन्तत्वमनात् भवति न उदयः । नरके यत्र गच्छति
अपनीयते तेन सा तस्य ॥ ३ प्रपन्नानुदये मिथ्यात्वं संशोभनकृत्यन्तम् । सम्प्रदर्शनकृतं भवतिदिश
अपि न समन्ते ॥ ४ न सम्मग्निमत्र करोति कृतम् ॥

मीसो कुण्ड कालं" इति वचनात्; मिश्रप्रकृतिः पुनरुदये प्राप्यते, ततः साक्षादनव्य-
वच्छिन्नं प्रकृतिनवकमानुपूर्वाधिकं च पूर्वोक्तेकादशशताद् अपनीयते शेषा तिष्ठति प्रकृतीनां
नवनवतिः, तत्र मिश्रप्रकृतिप्रक्षेपे जातं शतमिति । "मीसंतु" च मिश्रगुणस्थाने मिश्रप्र-
कृतेरन्तो भवति, एतदुदये हि मिश्रदृष्टिरेव भवति नान्य इति । "चतसयमजए सम्भाणपु-
त्रिखेव" चि चतुर्भिरपि शतं चतु शतमुदये भवति, कः इत्याह—'अयते' अविरतस-
म्यदृष्टौ, कयम्? इत्याह—"सम्भ" चि सम्भवत्वं "अणुपुत्रि" चि आनुपूर्व्यश्चतस्रस्तासां
क्षेपात्—प्रक्षेपात् । इदमुक्तं भवति—पूर्वोक्तशताद् मिश्रगुणस्थानव्यवच्छिन्नैका मिश्रप्रकृति-
रपनीयते, शेषा नवनवतिः, तत्र सम्भवत्त्वानुपूर्वीचतुष्कलक्षण प्रकृतिप्रसक्तं क्षिप्यते जातं
चतुःशतम्, यतः सम्भवत्त्वमत्र गुणे उदयत एव, तयाऽविरतसम्यदृष्ट्या यथासं चतस्रोऽ-
प्यानुपूर्व्य इति । "वियकसाय" चि द्वितीयकषायाः—अप्रत्याख्यानावरणाधत्तारः क्रोष-
मानमायालोमाः ॥ १५ ॥

मणुतिरिणुपुत्रि विउवऽट्ट वुहग अणइखदुग सतरछेओ ।

सगसीइ देसि तिरिगइआउ निउज्जोय तिकसाय ॥ १६ ॥

"मणुतिरिणुपुत्रि" चि आनुपूर्वीशब्दस्य मत्वेकं योजनाद् मनुजानुपूर्वी तिर्यगानुपूर्वी
"विउवऽट्ट" चि वैक्रियाष्टक—वैक्रियशरीरवैक्रियाहोपाह्रदेवगतिदेवानुपूर्वीदेवानुरक्तगतिर-
रकानुपूर्वीनरकायुर्लक्षणं दुर्भगम् अनादेयद्विकम्—अनादेयाऽप्यत्र कीर्तिरूपम् इत्येतासां सप्तदश-
प्रकृतीनामविरतसम्यदृष्ट्यावुदयं प्रतीत्य च्छेदो भवति । तत इमाः सप्तदश प्रकृतयः पूर्वोक्त-
चतु शताद् अपनीयन्ते शेषा "सगसीइ देसि" चि सप्ताशीतिः । "देसि" चि देशविरते उदये
भवति । इदमत्र तात्पर्यम्—द्वितीयकषायादये हि देशविरतेर्लग आगमे निषिद्धा, यदागमः—

धीर्यकसायाणुदए, अप्पच्चक्खणनामधिजाण ।

सम्महंसणलंभं, विरयाविरयं न उ लहति ॥ (आ० नि० गा० १०९)

नापि पूर्वप्रतिपक्षदेशविरत्यादेर्जीवस्य तदुदयसम्भवच्छेनोत्तरेषु तदुदयाभावः; मनुजानुपूर्वी-
तिर्यगानुपूर्व्योस्तु परमवादिमयेषु त्रिविधान्तरालगतावुदयसम्भवः, ॥ च यथायोगं मनुज-
तिर्यगा वर्षाष्टकाद् उपरिष्ठात् सम्भवेषु देशविरत्यादिगुणस्थानेषु न सम्भवति; देवत्रिकं
नारकत्रिकं च देवनारकवेधमेव, न च तेषु देशविरत्यादेः सम्भवः; वैक्रियशरीरवैक्रि-
याहोपाह्रनामोस्तु देवनारकेषूदयः, तिर्यग्मनुष्येषु तु मातुर्येणाऽविरतसम्यदृष्ट्यन्तेषु, मस्तु-
चरगुणस्थानेष्वपि केषाधिदागमे विष्णुकुमारस्फूलमद्गादीनां वैक्रियद्विकलोदयः श्रूयते
॥ प्रविरलतरत्वादिना केनापि कारणेन पूर्वाचार्येण विवक्षितं इत्यस्माभिरपि न विवक्षितं
इति, दुर्भगमनादेयद्विकमित्येवास्तु तिष्ठ. प्रकृतयो देशविरत्यादिषु गुणप्रत्ययाद् नोदयन्त
इत्येता अविरते व्यवच्छिन्ना इति । "तिरिगइआउ" चि तिर्यक्शब्दस्य मत्वेकं योगात्
तिर्यग्गतिस्तिर्यगायु "निउज्जोय" चि नीचैर्गोश्रमुपोतं च "तिकसाय" चि तृतीया. कषाया-

१ द्वितीयकषायाणुदये अप्रत्याख्यानावरणाधत्तारः । सम्यदृष्ट्यन्तरेण विरयाविरत म नु लभते ॥
२ १० इति । दुर्भ० क० प्र० ३० ३० ॥

स्त्रिकपाया मयूरन्यसकादित्वात् पूरणप्रत्ययलोपी समासः, प्रत्यारयानावरणाश्चत्वारः क्रोधमा-
नमायालोभाः ॥ १६ ॥

अदृच्छेओ इगसी, पमत्ति आहारजुगलपक्खेवा ।

धीणतिगाहारगदुगछेओ छस्सयरि अपमत्ते ॥ १७ ॥

पूर्वोक्ताष्टप्रकृतीनां देशविरते उदयमाश्रित्य च्छेदो भवति, ततः प्रमत्ते एकाशीति-
भवति, आहारकयुगलप्रक्षेपात् । इदमत्र हृदयम्—तिर्यग्गतिरित्येवमायुपी तिर्यग्वेधे एव, तेषु
च देशविरतान्तान्येव गुणस्थानानि पट्यन्ते नोत्तराणीत्युत्तरेषु तदुदयाभावः; नीचैर्गोत्रं तु
तिर्यग्गतिस्त्वामाभ्याद् ध्रुवोदयिकं न परावर्तते, ततश्च देशविरतस्यापि तिरश्चो नीचैर्गोत्रो-
दयोऽस्त्येव, मनुजेषु पुनः सर्वस्य देशविरतादेर्गुणिनो गुणप्रत्ययाद् उद्योगोत्रमेवोदेतीत्युत्तरत्र
नीचैर्गोत्रोदयाभावः; उद्योतनाम स्वभावतस्त्रिर्यग्वेधम्, तेषु च देशविरतान्तान्येव गुणस्था-
नानि नोत्तराणीत्युत्तरेषु तदुदयाभावः, यद्यपि यतिवैक्येऽप्युद्योतनामोदेति “उत्तरदेहे च
देवजई” इति वचनात् तथापि स्वल्पत्वादिना केनापि कारणेन पूर्वोक्तार्थेन विवक्षितमित्य-
स्माभिरपि न विवक्षितम्; तृतीयकपायोदये हि चारित्रलाभ एव न भवति, उक्तं च पूज्यैः—

तैह्यकसायाणुदए, पच्चस्साणावरणनामपिज्जाणं ।

देसिकदेसविरहं, चरित्तलमं न उ हंहति ॥ (आ० नि० गा० ११०)

न च पूर्वमतिपन्नचारित्रस्य तदुदयसम्भव इत्युत्तरेषु तदुदयाभाव इत्येता अष्टौ प्रकृतयः
पूर्वोक्तसप्ताशीतेरपनीयन्ते शेषा एकोनाशीतिः; तत आहारकयुगलं क्षिप्यते, यतः प्रमत्तपतेराद्या-
रकयुगलस्योदयो भवतीत्येकाशीतिः । “धीणतिग” च स्थानाद्विजिकं—निद्रानिद्राप्रचलाप्रच-
लास्थानाद्विरूपम् आहारकद्विकम्—आहारकक्षरीराहारकाहोपाह्वलक्षणमिति प्रकृतिपञ्चकस्य
प्रमत्ते छेदो भवति, ततः पूर्वोक्तेकाशीतेरिदं प्रकृतिपञ्चकमपनीयते शेषा पदसप्ततिरप्रमत्ते
उदये भवति । अयमत्राशयः—स्थानाद्विजिकोदयः प्रमादरूपत्वाद् अप्रमत्ते न सम्भवति,
आहारकद्विकं च विकुर्वाणो यतिरौत्सुक्याद् अवश्यं प्रमादवशातो भवत्यत इदमप्यप्रमत्ते
उदयमाश्रित्य न जायतीति, यत्पुनरिदमन्यत्र श्रूयते—यमवयवतिराहारकं विहृत्य पथाद्
विशुद्धिवशात् तत्रस्य एवाप्रमत्ततां यातीति तत् केनापि स्वल्पत्वादिना कारणेन पूर्वोक्तार्थेन
विवक्षितमित्यस्माभिरपि न विवक्षितमिति ॥ १७ ॥

सम्मत्तंतिमसंघयणतिगच्छेओ विसत्तरि अपुब्बे ।

हासाहच्छफंतो, छसट्ठि अनियदि वेयतिगं ॥ १८ ॥

सम्यक्त्वम् अन्तिमसंहननत्रिकम्—अर्धनाराचसंहननवीलिकासंहननसेवार्तसंहननरूपमि-
त्येतत्प्रकृतिचतुष्टयस्याप्रमत्ते छेदो भवति, तत इदं प्रकृतिचतुष्कं पूर्वोक्तपदसप्ततेरपनीयते
शेषा द्वासप्ततिः “अपुब्बि” च अपूर्वकरणे उदये भवतीति । अयमत्राशयः—सम्यक्त्वे
शयिते उपशमिते वा येजिद्वयमारुह्यत इत्यपूर्वकरणादौ तदुदयाभावः, अन्तिमसंहननत्रयो-

दये तु भ्रेणिमारोहमेव न शक्यते तथाविषमुद्वेगमावाद् इत्युत्तरेषु तदुदयाभावः । “हासा-
इच्छकभतु” चि हास्यमादौ यस्य षट्कस्य तद् हास्यादिषट्क-हासरत्यरतिशोकमयमुपसाहस्यं
तस्यान्तोऽपूर्यकरणे भवति, संक्रिष्टतरपरिणामत्वाद् एतस्य, उत्तरेषां च विशुद्धतरपरिणाम-
त्वात् तेषु तदुदयाभाव इति । उत्तरेष्वप्ययमुदयव्यवच्छेदहेतुरनुसरणीयः । तत इदं प्रकृति-
षट्कं पूर्वोक्तद्विसप्ततरपनीयते शेषा “छसष्टि अनियष्टि” चि षट्पष्टिरनिष्टविवादरे भवति,
उदयमाश्रित्येति शेषः । “वेयतिग” चि वेदत्रिक-स्त्रीवेदपुंवेदनपुंसकवेदाख्यम् ॥ १८ ॥

संजलनतिगं छच्छेओ सष्टि सुहुमम्मि तुरियलोभंतो ।

उवसंतगुणे गुणसष्टि रिसहनारायदुगअंतो ॥ १९ ॥

‘संज्वलनत्रिकं’ संज्वलनक्रोपमानमायारूपमित्येतासां षण्णां प्रकृतीनामनिष्टविवादरे छेदो
भवति । तत्र स्त्रियाः भ्रेणिमारोहन्त्या स्त्रीवेदस्य प्रथममुदयच्छेदः सतः प्रमेय पुंवेदस्य
नपुंसकवेदस्य संज्वलनत्रयस्य चेति, पुंसस्तु भ्रेणिमारोहतः प्रथमं पुंवेदस्योदयच्छेदस्ततः क्रमेण
स्त्रीवेदस्य षण्दवेदस्य संज्वलनत्रयस्य चेति, षण्दस्य तु भ्रेणिमारोहतः प्रथमं षण्दवेदस्योदयच्छे-
दस्ततः स्त्रीवेदस्य पुंवेदस्य संज्वलनत्रयस्य चेति । एतत्प्रकृतिषट्कं पूर्वोक्तषट्पष्टेरपनीयते, शेषा
“सष्टि सुहुमम्मि” चि षष्टिः सूहुमसंपराये उदये भवति । अथ च ‘तुर्यलोभान्तः’ चतुर्थलो-
भान्तः संज्वलनक्रोमव्यवच्छेद इत्यर्थः । तत इयमेका प्रकृतिः षष्टेरपनीयते शेषा ‘उपशान्त-
गुणे’ उपशान्तमोहगुणस्याने एकोनषष्टिरुदये भवति । “रिसहनारायदुगअंतो” चि ऋषभ-
नाराचद्विकम्-ऋषभनाराचसंहनननाराचसंहननाख्यं तस्यान्त उपशान्तगुणे भवति, प्रथमसंह-
ननेनैव क्षपकभ्रेण्यारोहणात् क्षीणमोहादौ तदुदयाभावः । उपशमभ्रेणितु प्रथमसंहननत्रये-
णारुह्यते, तत इदं प्रकृतिद्वयं पूर्वोक्तैकोनषष्टेरपनीयते शेषा ॥ १९ ॥

सगयस खीण चुररमि, निहदुगंतो य चरमि पणपत्ता ।

नार्णतरायदंसणचउ छेओ सजोगि पायाळा ॥ २० ॥

सप्तपद्यात् “खीण” चि क्षीणमोहस्य “चुररमि” चि द्विचरमसमये-चरमसमयादवर्गात्
द्वितीये समये निद्राद्विकस्य-निद्रामचलाख्यस्य क्षीणद्विचरमसमयेऽन्त इत्येतत् प्रकृतिद्वयं पूर्वो-
क्तसप्तपद्याततोऽपनीयते ततः “चरमि” चि चरमसमये क्षीणमोहस्येति शेषः, “पणपत्ता” चि
पद्यपद्यात् उदये भवति । इदमुक्तं भवति—निद्रामचरयोः क्षीणमोहस्य द्विचरमसमये
उदयच्छेदः । अपरे पुनराहुः—उपशान्तमोहे निद्रामचरयोर्लदयच्छेदः, पद्यानामपि निद्रानां
घोरनापरिणामे भवत्युदयः, क्षपकाणां स्वतिविशुद्धत्वाद् न निद्रोदयसम्भवः, उरसमकानां
पुनरतिविशुद्धत्वात् स्वादर्पाति । “नार्णतरायदंसणचउ” चि ज्ञानावरणपक्षकं-मतिभुताव-
धिमत पर्यायनेवलज्ञानावरणरूपम् अन्तरायपक्षकं-दानशममोगोत्तमोगरीर्षान्तरायाख्यं दत्त-
नपत्तुत्वं-चचुरचचुररपिकेवलज्ञानावरणपक्षकमित्येतासां क्षीणमोहचरमसमये छेदो भवति,
तदनन्तरं क्षीणमोहत्वाद् इत्येतत्प्रकृतिद्वयं पूर्वोक्तपद्यात्ततोऽपनीयते, शेषे च नार्-
णित्वात् तीर्थंकरनामोदयाय तदशेषे प्रावत्तादिह सयोगिवेचनिति भवतीति । एतदेव—
“सजोगि पायाळा” चि स्पष्टम् ॥ २० ॥

तित्युदया उरलाऽधिरखगहदुग परित्तिग छ संठाणा ।

अगुरुलहुवन्नचउ निमिणतेयकम्माहसंघयण ॥ २१ ॥

ननु पञ्चपञ्चाशतो ज्ञानावरणपञ्चकाऽन्तरायपञ्चकदर्शनचतुष्कलक्षणप्रकृतितुर्दशकापन-
यन एकचत्वारिंशदेव भवति, ततः कथमुक्तं सयोगिनि द्विचत्वारिंशद्! इत्याह—“तित्यु-
दय” वि ‘तीर्थोदयात्’ तीर्थकरनामोदयादित्यर्थः । यतः सयोग्यादौ तीर्थकरनामोदयो
भवति, यदुक्तम्—

उदय जस्त मुरामुरनरवइनिवहेहिं पूइओ होइ ।

तं तित्यरन्नामं, तस्स विवागो हु केवलिणो ॥ (५० क० वि० गा० १७९)

ततः पूर्वोक्तैकचत्वारिंशति तीर्थकरनाम क्षिप्यते जाता द्विचत्वारिंशत्, सा च सयोगिनि
भवतीति । “उरलाऽधिरखगहदुग” वि द्विकलशब्दस्य प्रत्येकं योगाद् औदारिकद्विकम्—औदारिक-
शरीरौदारिकाक्रोपाङ्गलक्षणम् अस्त्रिद्विकम्—अस्त्रिऽशुभाख्यं खगतिद्विकं—शुभविहायोगस्य-
शुभविहायोगतिरूपम् “परित्तिग” वि प्रत्येकत्रिकम्—प्रत्येकस्त्रिऽशुभाख्यम् “छ संठाण” वि
पदसंस्थानानि—समचतुरस्रन्यग्रोधपरिमण्डलादियामनकुलहुण्डस्वरूपाणि संस्थानशब्दस्य च
पुंस्त्वं प्राकृतलक्षणवशात्, यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे—“लिङ्गं व्यभिचार्यपि” ।
“अगुरुलहुवन्नचउ” वि चतुःशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धाद् अगुरुलपुचतुष्कम्—अगुरुलघूपयात-
पराधातोच्चासारुवं वर्णचतुष्कं—वर्णगन्धरसस्पर्शरूपम् “निमिण” वि निर्माणं “तेय” वि
सैजसशरीरं “कम्म” वि कर्मणशरीरं “आहसंघयण” वि प्रथमसंहननं—वर्णमनाराचसंहन-
नमित्यर्थः ॥ २१ ॥

दूसर सुसर सायासाएगयरं थ तीस युच्छेओ ।

धारस अजोगि सुभगाइज्जजसन्नयरवेयणियं ॥ २२ ॥

तसत्तिग पर्णिदि मणुयाउगइ जिणुचं ति चरमसमयंता ।

॥ उदओ सम्मत्तो ॥

दुःखरं सुखरं सातं च—सुखम् असातं च—दुःखं सातासाते तयोरेकतरम्—अन्यतरत् सातं
बाऽसातं दैत्यर्थः, तैदेतासां त्रिसतः प्रकृतीनां सयोगिकेवलिन्युदयव्यवच्छेदः । तत्रैकतरयेदनीयं
यदयोगिकेवलिनि न पेदयितव्यं तत् सयोगिकेवलिचरमसमये व्युच्छिन्नोदयं भवति, पुनरु-
धरत्रोदयामावात् । दुःखसुखरनामोस्तु भाषापुद्गलविषाकित्वाद् बायोगिनामेवोदयः,
शेषाणां पुनः शरीरपुद्गलविषाकित्वाद् काययोगिनामेव । तेन हि योगेन पुद्गलग्रहणपरिणा-
मालम्बनानि, ततस्तेषु गृहीतेष्वेतेषां कर्मणां सखविषाकेनोदयो भवति, तेनाऽयोगिकेवलिनि
तद्योगामावाद् तदुदयमात्र इति एतांसि शब्द प्रकृतयः पूर्वोक्तद्विचत्वारिंशतोऽपनीयन्ते, ततः
शेषा द्वादश प्रकृतयोऽयोगिकेवलिन्युदयमाश्रित्य भवन्तीति । एतदेवाह—“धारस अजोगि”
इत्यादि । द्वादश प्रकृतयोऽयोगिकेवलिनि “चरमसमयान्ता” चरमसमयेऽयोगिकेवलिगुणस्थान-

१ उदये यस्स मुरामुरनरवइनिवहेहिं पूइओ भवति । तत् तीर्थकरनाम तस्स विवागो हि केवलिनः ॥
२ एत एतां २१० ५० ॥

स्वान्तः—व्यवच्छेदो यासां ताश्चरमसमयान्ता । ता एवाह—सुमगं आदेयं “जस” च यश-
कीर्तिनाम अन्यतरवेदनीयं सयोगिकेवलचरमसमयव्यवच्छिन्नोद्धरित वेदनीयमित्यर्थ ॥ २२ ॥

“तसतिगं” ति त्रसत्रिकं—त्रसबादरपर्याप्ताख्यं “पर्णिदि” ति पञ्चेन्द्रियजाति. “मणुयाउ-
गइ” ति मनुजशब्दस्य प्रत्येकं योगात् मनुजायुर्मनुजपतिः “जिण” ति जिननाम “उच्च”
ति उच्चैर्गोत्रम् इतिशब्दो द्वादशप्रकृतिपरिसमाप्तिद्योतक इति ॥

॥ इति श्रीदेवेन्द्रसूरिविरचितायां सोपज्ञकर्मस्ववटीकायामुदयाधिकार. समाप्तः ॥

उदयाधिकारमेव, विवृण्वता यन्मयाऽर्जितं सुकृतम् ।

दुष्कर्मोदयरहितो, लोक सर्वोऽपि तेनास्तु ॥

अथ तस्य भगवतः कस्मिन् गुणस्थाने कियत्य. प्रकृतय उदीरणमाश्रित्य व्यवच्छिन्ना ?
इत्येतदतिदेशद्वारेणाह—

उद्व उद्वदीरणा परमपमत्ताईसगगुणेषु ॥ २३ ॥

उदयवद् उदीरणा पूर्वोक्तशब्दार्था गुणस्थानेषु वक्तव्या । किमुक्तं भवति—यावतीनां
प्रकृतीनामुदयस्वामी तावतीनामुदीरणास्त्वाम्यपीति । अतिप्रसङ्गनिवृत्त्यर्थमाह—“परमपम-
त्ताईसगगुणेषु”ति । ‘परं’ केवलमियान् विशेषः—अप्रमत्त आदौ येषां तेऽप्रमत्तादयः गुणाः—
गुणस्थानानि, सप्त च ते गुणाश्च सप्तगुणा, अप्रमत्तादयश्च ते सप्तगुणाश्च अप्रमत्तादिसप्त-
गुणास्तेष्वप्रमत्तादिसप्तगुणेषु ॥ २३ ॥ किम् ? इत्याह—

एसा पयडितिगुणा, वेयणियाऽऽहारजुगल थीणतिगं ।

मणुयाउ यमत्तंता, अजोगि अणुदीरगो भगवं ॥ २४ ॥

॥ उदीरणा सम्मत्ता ॥

‘एसा’ उदीरणा प्रकृतित्रिकेण कना—हीना वक्तव्या । इयमत्र भावना—मिथ्यादृष्टेः
सप्तदशोत्तरशतस्रोदयः, उदीरणाऽप्येवम् । साक्षादनस्य एकादशशतस्रोदयस्तथैवोदीरणाऽपि ।
मिथ्यस्रोदयः शतस्य, उदीरणाऽपि । अविरतसम्प्राप्त्येष्टदयश्चतुस्तरशतस्य, तथैवोदीरणा । देश-
विरतस्य सप्ताशीतेरदयः, उदीरणाऽपि । अमत्तस्यैकाशीतेरदयः, उदीरणाऽपि च । अप्रमत्ते
उदयः षट्सप्तते, उदीरणा त्रिसप्तते. १ । अपूर्वकरणे उदयो द्विसप्तते, उदीरणा एको-
नसप्तते. २ । अनिवृत्तिबादरे उदयः षट्सप्ततेः उदीरणा त्रिसप्ततेः ३ । सूक्ष्मसम्प्राप्ते उदयः
षष्टे, उदीरणा सप्तषष्टाशतः ४ । उपशान्तमोहे उदयः एकोनषष्टे, उदीरणा षट्षष्टाशतः ५ ।
क्षीणमोहे उदयः सप्तषष्टाशतः, उदीरणा चतुष्पष्टाशतः ६ । सयोगिकेवलस्मिन्मुदयो द्विचत्वारिंशतः,
उदीरणा एकोनचत्वारिंशतः ७ इति । ननु केन प्रकृतित्रिकेणाऽप्रमत्तादिऽदीरणा कना ?
इत्याशङ्क्याह—“वेयणियाहारजुगल” चि, युषल्यशब्दस्य प्रत्येकं योजनाद् वेदनीययुगलं—सात-
वेदनीयाऽग्नातवेदनीयरूपम्, आहारकयुगलम्—आहारकशरीराहारकाहोपास्यलक्ष्यम्, “थीण-
तिगं” ति ‘स्त्यानार्द्धित्रिक’ निद्रानिद्रामचराप्रचलात्प्यानार्द्धित्वं, मनुष्याय इत्येतासामष्टानां

प्रकृतीनां प्रमत्तेऽन्तः—व्यवच्छेद उदीरणां प्रतीत्य यासां ताः प्रमत्तान्ताः । अयमत्र मावार्थः—स्त्यानर्द्धित्रिकं प्रमादरूपत्वाद् अप्रमत्तादिषु नास्त्येव, कुतश्चेपु तदुदीरणाः; आहारकक्षरीरं च त्रिकुर्वाण औत्सुक्याद् यतिः प्रमत्त एवेति अप्रमत्तादिषु तदपि नास्ति, कुतश्चेपु तदुदीरणाः; सातासातमनुजायुषां हि प्रमादसहितेनैव योगेनोदीरणा भवति नान्येनेत्युत्तरेषु न तदुदीरणा । तदयमत्र तात्पर्यार्थः—उदयमाश्रित्य प्रमत्ते हि स्त्यानर्द्धित्रिकाहारकद्विका-
ल्पपक्षप्रकृतयो व्यवच्छिद्यन्ते, उदीरणमाश्रित्य पुनः स्त्यानर्द्धित्रिकाहारकद्विकसातासातमनुजा-
युर्लक्षणा अष्टौ प्रकृतय इति मनुजायुःसातासातरूपप्रकृतित्रयेणाऽप्रमत्तादिषु कना उदीरणा
वाच्येति । ‘अयोगी’ अयोगिकेवली ‘अनुदीरकः’ न किमपि कर्मोदीरणया क्षिपति, योगा-
भावात्, उदीरणा हि योगकृतैकरणविशेष इति भगवान् परमप्रयत्नवान् सप्तसंवररूपचारित्र्यम-
वान् वेत्यर्थः ॥ २४ ॥

इति श्रीदेवेन्द्रसूरिविरचितायां स्रोपज्ञकर्मसप्तवटीकायामुदीरणाधिकारः समाप्तः ॥

सुकृतं मया यदाप्तं, विवृण्वतोदीरणाधिकारमिमम् ।

तेनास्तु सवेलेको, दुष्कर्मोदीरणारहितः ॥

अथ सत्तालक्षणकथनपूर्वकं यथा तेन भगवता त्रिलोकीपतिना श्रीमद्वर्धमानस्वामिना
सत्तामाश्रित्य गुणस्थानेषु कर्माणि क्षपितानि तथा प्रतिपादयन्नाह—

सत्ता कम्माण ठिई, बंधाईलद्धअत्तलाभाणं ।

संते अडयालसयं, जा उवसमु विजिणु यियतइए ॥ २५ ॥

सत्ता उच्यत इति शेषः, किम्? इत्याह—‘कर्मणां’ ज्ञानावरणादियोग्यपरमाणूनां स्थितिः
अवस्थानं सद्भाव इति पर्यायाः । किंविशिष्टानां कर्मणाम्? इत्याह—‘बन्धादिलब्धात्मला-
भानां’ तत्र मिथ्यात्वादिभिर्हेतुभिः कर्मयोग्यपुद्गलैरात्मनो बह्वयःपिण्डवद् अन्योऽन्यानुगैरा-
मेदात्मकः सम्वन्धो बन्ध, आदिशब्दात् सङ्क्रमकरणादिपरिग्रहः, ततो बन्धादिभिर्लब्धः—
प्राप्त आत्मलाभः—आत्मस्वरूपं यैस्तानि बन्धादिलब्धात्मलाभानि तेषां बन्धादिलब्धात्मला-
भानां कर्मणां वा स्थितिः सा सत्ता, तस्यां “संते” वि सत्कर्मणि—सत्तायामष्टाचत्वारिंशं शतं
प्रकृतीनां भवति । कियन्ति गुणस्थानानि यावद्? इत्याह—“जा उवसमु” वि ‘यावदुपश-
मम्’ उपशान्तमोहम् । अयमर्थः—मिथ्यादृष्टिगुणस्थानात् प्रमत्त्युपशान्तमोहगुणस्थानं याव-
दष्टाचत्वारिंशं शतं सत्तायां भवति । किमविशेषेण? नेत्याह—“विजिणु नियतइए” वि
विगतं जिननाम यस्मात् तद् विजिनं जिननामविरहितं तदेवाष्टाचत्वारिंशं शतं भवति ।
क! इत्याह—द्वितीये—सासादने तृतीये—मिमदृष्टौ, “सासणमिस्सरहिएमु वा तित्थं” इति
चचनात् सासादनमिययोः सप्तचत्वारिंशं शतं भवतीत्यर्थः । इदमत्र हृदयम्—इह मिथ्या-
दृष्टेरष्टचत्वारिंशमपि शतं सत्तायाम्; यदा हि प्राग्बद्धनरकायुः क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वमवाप्य
तीर्थकरनाम्नो बन्धमारमते तदाऽसौ नरकेषूत्यजमानः सम्यक्त्वमवश्यं व्रजतीति मिथ्यादृष्टे-

स्तीर्थकरनाम्नोऽपि सत्ता सम्भवति; सास्त्रादनमिथ्योस्तु तस्मिन्नेव जिननामरहिते सत्तत्त्वा-
रिशं शतं सत्तायां, जिननामसत्कर्मणो जीवस्य तद्भावाऽनवाप्तेः, तद्वन्धारम्भस्य च शुद्धस-
म्यक्त्वप्रत्ययत्वात् । यदुक्तं बृहत्कर्मस्तवभाष्ये—

तिथ्यरेण विहीणं, सीयालसयं तु संतप्य होइ ।

सासायणम्मि उ गुणे, सम्भागीसे य पयडीणं ॥ (गा० २५)

अविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनामक्षिप्तदर्शनसप्तकानामष्टचत्वारिंशस्यापि शतस्य सत्ता सम्भवतीति ॥२५॥

अप्पुञ्चाइचउक्के, अण तिरिनिरयाउ विणु पिआलसयं ।

सम्माइचउस्तु सत्तगखयम्मि इगच्चससयमहया ॥ २६ ॥

गाथापर्यन्तवर्त्ययवाशब्दस्य सम्बन्धात् पूर्वं सावदष्टचत्वारिंशं शतं सत्तायामुक्तम्, अथ-

वाऽयमपरः सत्तामाश्रित्य भेदः, तथाहि—‘अपूर्वादिचतुष्के’ अपूर्वकरणानिवृत्तिबाधरसूक्ष्म-

सम्परापोपशान्तमोहरूपे “अण” ति अनन्तानुबन्धिचतुष्कं “तिरिनिरयाउ” ति आयुः-

शब्दस्य प्रत्येकं योगात् तिर्यगायुर्नरकायुश्च विना द्विचत्वारिंशं शतं भवतीति । अयमा-

शयः—यः कश्चिद् विसंयोजितानन्तानुबन्धिचतुष्को बद्धदेवायुर्मनुजायुषि धर्तमान उपश-

मक्षेणिमारोहति, तस्य तिर्यगायुर्नरकायुरनन्तानुबन्धिचतुष्कलक्षणप्रकृतिपदकरहितं शेषं द्विच-

त्वारिंशं शतं सत्तायां प्राप्यते । यदुक्तं बृहत्कर्मस्तवभाष्ये—

अणतिरिनारवरहियं, यायालसयं वियाण संतम्मि ।

उवसामगस्सऽपुञ्चानियट्ठि सुहुमो व संतम्मि ॥ (गा० २६)

“सम्माइचउस्तु” ति सम्यक्त्वादचतुर्षु—अविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्तामचेतु “सत्त-

गखयम्मि” ति अनन्तानुबन्धिचतुष्कमिदयात्ममिश्रसम्यक्त्वलक्षणसप्तकक्षये सत्येकचत्वारिंशं

शतमथवा सत्तायां भवति । इहाप्ययवाशब्द आवृत्त्या शोभ्यते । यदुक्तं बृहत्कर्मस्तवभाष्ये—

अणमिच्छमीससम्मं, अविरयसम्माइअप्पमचंता । (गा० ६) इति ॥ २६ ॥

खयगं तु एप्प चउस्तु वि, पणयालं नरयतिरिसुराउ विणा ।

सत्तग विणु अड्ढतीसं, जा अनियही पढमभरगो ॥ २७ ॥

क्षपकं ‘तुः’ पुनरर्थे, क्षपकं पुनः ‘प्रतीत्य’ आश्रित्य ‘चतुर्वर्षे’ अविरतदेशविरतप्रमत्तामचे-

तेषु “पणयालं” ति पञ्चचत्वारिंशं शतमथवा भवति । अथवाशब्द इहापि सम्बध्यते ।

कथम् ? इत्याह—“नरयतिरिसुराउ विण” ति, आयुःशब्दस्य प्रत्येकं योगात् नरकायुस्तिर्य-

गायुः सुरायुर्विना—अन्तरेण । इदमुक्तं भवति—यो जीवो नारकतिर्यक्सुरेषु चरमं तद्वन्मनु-

म्य मनुष्यतयोत्पन्नस्य नारकतिर्यक्सुरायुषि स्वस्वमये व्यवच्छिन्नसत्ताकानि जातानि, पुनस्त-

१ तीर्थकरेण विहीनं सत्तचत्वारिंशं शतं तु सत्तायां भवति । सास्त्रादने तु गुणे सम्पत्तिमये च प्रकृतीनाम् ॥

२ अनतिर्यग्भारकरहितं द्वाचत्वारिंशं शतं विजानीहि सत्तायाम् । उपचामकस्य अपूर्वस्याऽनिरितेः सूक्ष्मस्य

(अपूर्वस्येत्यादी विमर्शज्यलयाप्यष्टौ) वा सत्तायाम् (अनेलनेनानन्तानुबन्धिचतुष्कं एषाते) ॥ ३ अन-

मिदयाभिधत्तम्क् अविरतसम्यक्त्वाद्यप्रमत्तान्तम् ॥ (अप्राप्यनेलनेनानन्तानुबन्धिचतुष्कं) ४ अथकजिनं

३० ४० ५० ॥

दनवासेः । उक्तं च—

सुरनरयतिरियञ्जं, निययमवे सवजीवाणं । (वृ० क० सू० गा० ६) इति ।

इयं चैतेषु गुणस्थानेषु सामान्यजीवानां सम्भवमाश्रित्य सत्ता वर्णिता, न त्वधिकृतसव-
स्तुत्यस्य चरमजिनपरिवृढस्य, अस्याः सुरनारकतिर्यगायुःसम्भवापेक्षणीयत्वाद्, जिनस्य च
तदसम्भवाद्, तस्यापि च प्राग्भवापेक्षया सम्भवो वाच्यः । इदमेव पञ्चचत्वारिंशं शतं सप्त-
कमनन्तानुबन्धिभिध्यात्वमिश्रसम्भवत्वाख्यं विनाऽष्टात्रिंशं शतं भवति । कियन्ति गुणस्था-
नानि यावद् ! इत्याह—“जा अनियष्टी पढममायु” चि, इहानिवृत्तिवादराद्धाया नय भागाः
क्रियन्ते, ततोऽविरते देशविरते प्रमत्तेऽप्रमत्ते निवृत्तिवादरेऽनिवृत्तिवादरस्य च प्रथमो भाग-
स्तावदष्टात्रिंशं शतं भवति । उक्तं च—

सते अडयल्लसयं, खवगं तु पडुच्च होइ पणयालं ।

आडतिगं नत्थि तहिं, सत्तगल्लीणम्मि अडतीसं ॥

(वृ० क० सू० भा० गा० २९)

पैणयालं अडतीसं, अविरयसम्माड अप्पमतु त्ति ।

अप्पुष्ठे अडतीसं, नयरं खवगम्मि बोयधं ॥

इति ॥ २७ ॥

अथ क्षपकश्रेणिमधिकृत्याऽनिवृत्तिवादरादिषु प्रकृतिषु सत्ता वर्ण्यते उपशमश्रेणिसत्ताया-
स्तिवह नाधिकार इति—

धावरतिरिनिरयायवदुग धीणतिगेगं विगल साहारं ।

सोलखओ दुधीससयं, यियंसि वियतियकसायंतो ॥ २८ ॥

इहानिवृत्तिवादरस्य प्रथमे भागेऽष्टात्रिंशं शतं सत्तायां भवति । तत्र च “धावरतिरिनिरयाय-
वदुग” चि द्विकशब्दस्य प्रत्येकं योगात् स्थावरद्विकं—स्थावरसूक्ष्मलक्षणम्, तिर्यग्द्विकं—तिर्य-
ग्गतितिर्यगानुपूर्वीरूपम्, नरकद्विकं—नरकगतिनरकानुपूर्वीरूपम्, आतपद्विकम्—आतपोद्यो-
ताख्यम्, “धीणतिग” चि स्थानाद्विकं—निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलास्थानाद्विकलक्षणम्, “दुग”
चि एकेन्द्रियजातिः, “विगल” चि विकलेन्द्रियजातयः—द्वीन्द्रियजातिप्रतीन्द्रियजातिचतुरि-
न्द्रियजातिलक्षणोः, “साहारं” ति साधारणनाम इत्येतासां षोडशानां प्रकृतीनां क्षयः सत्ता-
माश्रित्य भवति । ततोऽनिवृत्तिवादरस्य “धंशे” द्वितीयभागे द्विविंशं शतं भवति । तत्र
“वियतियकसायं तु” चि कषायशब्दस्य प्रत्येकं योगाद् द्वितीयकषायाः—अप्रत्याख्यानावरणा-
श्वत्वारः, वृतीयकषायाः—प्रत्याख्यानावरणाश्वत्वार इत्येतासामष्टानां प्रकृतीनामन्तः—क्षयः ।
ततस्तृतीयांशे चतुर्दशशतं भवतीति ॥ २८ ॥ एतदेवाह—

तहयाहसु चउदसतेरवारछपणचउतिहिय सय कमसो ।

नपुहत्थिहासछगपुंसतुरियकोहमयमायलओ ॥ २९ ॥

१ सुरनरकतिर्यगुनिर्गमवे सवजीवानाम् ॥ २ सत्तायामष्टचत्वारिंशं शतं क्षपकं तु प्रतीत्य भवति पञ्च-
चत्वारिंशम् । आयुत्रिकं नास्ति सत्र सत्ते धीणेऽष्टात्रिंशम् ॥ ३ पञ्चचत्वारिंशमष्टात्रिंशमविरतघम्यत्वाद्दप्रमत
इति । अपूर्वेऽष्टात्रिंशं नये क्षपके षोडशम् ॥ ४ जाति-द्वी० क० घ० ॥ ५ णा ‘घा’ क० घ० ॥

तृतीयादिषु भागेषु चतुर्दश च त्रयोदश च द्वादश च पद् च पञ्च च चत्वारि ॥ त्रीणि चेति द्वन्द्वः, तैरधिकं शतम्, “तिहिय सय” इत्यत्राकारलोपो विभक्तिलोपश्च प्राकृतत्वात्, ‘क्रमशः’ क्रमेण सत्तायां भवति । कथम्? इत्याह—“नपुहस्य” इत्यादि । नपुं च—नपुंस-कवेदः स्त्री च—स्त्रीवेदः हास्यपदकं च—हास्यरत्यरतिशोकमयजुगुप्सारूपं पुमाश्च—पुंवेदः नपुं-स्त्रीहास्यपदकपुमांसः, क्रोधश्च—क्रोधः भद्रश्च—भद्रो मानोऽहङ्कार इति पर्यायाः माया च—निरुक्तिः क्रोधमदमायाः, तुर्याः—चतुर्थाः संज्वलनाः क्रोधमदमायास्तुर्यक्रोधमदमायाः, नपुं-स्त्रीहास्यपदकपुमांसश्च तुर्यक्रोधमदमायाश्च नपुंस्त्रीहास्यपदकपुंत्वर्यक्रोधमदमाया, तासां क्षयो नपुंस्त्रीहास्यपदकपुंत्वर्यक्रोधमदमायाक्षयः । ‘भायसजो’ इत्यत्र ह्रस्वं “दीर्घह्रस्वौ मियो वृत्तौ” (सि० ८-१-४) इत्यनेन प्राकृतसूत्रेण । इति गाथाक्षरार्थः । भागर्थस्त्वयम्—अनिवृ-त्तिबाधरस्य तृतीये भागे द्वितीयतृतीयकपायाष्टकक्षये चतुर्दशाधिकं शतम्, चतुर्थभागे नपुंस-कवेदक्षये त्रयोदशाधिकं शतम्, पञ्चमे भागे स्त्रीवेदक्षये द्वादशाधिकं शतम्, षष्ठे भागे हास्य-पदकक्षये षडधिकं शतम्, सप्तमे भागे पुंवेदक्षये पञ्चाधिकं शतम्, अष्टमे भागे संज्वलनक्रो-धक्षये चतुरधिकं शतम्, नवमे भागे संज्वलनमानक्षये त्र्यधिकं शतम्, संज्वलनमायाक्षये तु द्वाधिकं शतं सत्तायां भवति । तच्च सूक्ष्मसम्प्राये ॥ २९ ॥ तथा चाह—

सुहुमि दुस्य लोहंतो, क्षीणदुचरिमेगसय दुनिद्वखओ ।

नवनवह चरमसमए, चउदंसणनाणविगयंतो ॥ ३० ॥

“सुहुमि” चि सूक्ष्मसम्प्राये ‘द्विशतं’ द्वाभ्यामधिकं शतं सत्तायां भवति । तत्र च ‘लोमान्तः’ संज्वलनलोमस्य क्षयः । ततः “क्षीणदुचरिमेगसय” चि क्षीणमोहद्विचरमसमये ‘एकशतम्’ एकाधिकं शतं सत्तायाम् । तत्र च “दुनिद्वखउ” चि निद्राप्रचल्योर्द्वयोः क्षयो भवति, ततो नवनवतिश्चरमसमये क्षीणमोहगुणस्थानसेति शेषः । तत्र चत्वारि च तानि दर्शनानि च चतुर्दर्शनानि—चक्षुरचक्षुरधिकेवलदर्शनावरणालयानि, ज्ञानानि ज्ञानावरणानि—मतिश्रुतावधिमतःपर्यायकेवलज्ञानावरणरक्षणानि पञ्च, विघ्नानि—दानलभमोगोपभोगवीर्यवि-भ्रूपाणि पञ्च, तेषामन्तो भवति ॥ ३० ॥ ततः—

पणसीइ सजोगि अजोगि दुचरिमे देवखगहगंधदुगं ।

फासट्ट चन्नरसतणुबंधणसंधायपण निमिणं ॥ ३१ ॥

पञ्चाशीतिः सयोगिकेवल्लिनि सत्तायां भवति । ततः “अजोगि दुचरिमे” चि अयोगि-केवल्लिनि द्विचरमसमये इत्येतासां द्विसप्ततिप्रकृतीनां क्षयो भवति । ता एवाह—“देवखगह-गंधदुगं” ति । द्विकशब्दस्य प्रत्येकं योगाद् देवद्विकं—देवगतिदेवानुपूर्वीरूपम्, खगतिद्विकं—शुभविहायोगत्यशुभविहायोगतिरूपम्, गन्धद्विकं—सुरभिगन्धाऽसुरभिगन्धारूपम्, “फासट्ट” चि स्पर्शाष्टकं—शुरूषुमृदुसरशीतोष्णस्निग्धरूक्षारूपम्, “चन्नरसतणुबंधणसंधायपण” चि पञ्च-कशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धाद् वर्णपञ्चकं—कृष्णनीललोहितहारिद्रशुक्रारूपम्, रसपञ्चकं—तिक्तकटु-कषायाम्लमधुररूपम्, तनुपञ्चकम्—औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकर्मणतनुलक्षणम्, एवं तनु-नाम्ना बन्धनपञ्चकं सङ्घातनपञ्चकं च वाच्यम्, “निमिण” चि निर्माणमिति ॥ ३१ ॥

संघयणअधिरसंठाणछक्क अगुरुलहुचउ अपज्जत्तं ।

सायं व असायं वा, परिचुवंगतिग सुसर नियं ॥ ३२ ॥

पदकशब्दस्य प्रत्येकं योगात् संहननपदकं—वज्ररूपमनाराचरूपमनाराचनाराचाऽर्धनाराच-
कीलिकासेवार्तसंहननाख्यम्, अस्तिरपदकम्—अस्तिराऽशुभदुर्भगदुःखराऽनादेयाऽयशःकीर्तिरू-
पम्, संस्थानपदकं—समचतुरस्रन्वमोघपरिमण्डलसादिवागमनकुब्जहुण्डसस्यानाख्यम्, अगुरुलघुच-
तुष्कम्—अगुरुलघूपधातपराधातोच्छ्रसाख्यम्, अपर्याप्तम्, सातं वाऽसातं वा एकतरवेदनीयं,
यदनुदयावस्यम्, “परिचुवंगतिग” ति त्रिकशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् प्रत्येकत्रिकं—प्रत्ये-
कस्तिरशुभाख्यम्, उपाह्वयत्रिकम्—औदारिकवैक्रियाऽऽहारकाज्ञोपाह्वयरूपम्, सुसरम्, “नियं” ति
नीचैर्गोत्रमिति ॥ ३२ ॥

विसयरिखओ य चरिमे, तेरस मणुयतसतिग जसाइज्जं ।

सुभगजिणुच पर्णिदिय सायासाएगयरछेओ ॥ ३३ ॥

इत्येतासां द्विसप्ततिप्रकृतीनामयोगिकेवल्लिचरमसमये सत्तामाश्रित्य क्षयो भवति । ततः
पूर्वोक्तपञ्चाशीतेरिमा द्विसप्ततिप्रकृतयोऽपनीयन्ते शेषास्तयोदश प्रकृतयोऽयोगिचरमसमये
क्षीयन्ते । तथा चाह—“विसयरिखओ” ति स्पष्टम् । ‘व.’ पुनरर्थे व्यवहितसम्बन्धश्च ।
चरमसमये पुनः अयोगिकेवल्लिखयोदशप्रकृतीनां क्षयो भवति । “मणुयतसतिग” ति
त्रिकशब्दस्य प्रत्येकं योगाद् मनुजत्रिकं—मनुजमतिमनुजानुपूर्वीमनुजासुर्लक्षणम्, त्रसत्रिकं—त्रस-
बादरपर्याप्ताख्यम्, “जसाइज्जं” ति यशःकीर्तिनाम आदेयनाम सुभगम् “जिणुच” ति जिननाम
उच्चैर्गोत्रम् । “पर्णिदिय” ति पञ्चेन्द्रियजातिः सातासातयोरेकतरं तस्य च्छेदः—सत्तामाश्रित्य
क्षय इति ॥ ३३ ॥ अत्रैव मतान्तरमाह—

नरअणुपुब्बि विणा वा, यारस चरिमसमयम्मि जो खविउं ।

पत्तो सिद्धिं देविंदयंदियं नमह तं धीरं ॥ ३४ ॥

‘नरानुपूर्वीं विना’ मनुष्यानुपूर्वीमन्तरेण बाह्यद्वयो मतान्तरसूचको द्वादश प्रकृतीरयोगि-
केवल्लिचरमसमये यः क्षययित्वा सिद्धिं प्राप्तुं धीरं नमतेति स्पष्टम् । अयनत्राभिप्रायः—
मनुजानुपूर्वीं अयोगिद्विचरमसमये सत्ताव्यवच्छेदः, उदयाभावात्, उदयवतीनां हि द्वाद-
शानां स्त्रिभुक्तसङ्ख्याभावात् स्वानुभावेन दलिकं चरमसमयेऽपि दृश्यत इति युक्तत्वात्
चरमसमये क्षयः; आनुपूर्वीनाम्ना तु चतुर्णामपि क्षेत्रविपाकित्वाद् भवान्तरालगतावेवोदयस्तेन
भवत्स्य नास्ति तदुदयः, तदुदयाभावाच्चायोगिद्विचरमसमये मनुजानुपूर्वीं अपि सत्ताव्यवच्छेदः,
तन्मतेऽयोगिकेवल्लिनो द्विचरमसमये त्रिसप्ततिप्रकृतीनां चरमसमये [च] द्वादशानां क्षय इति ।
ततो यो भगवान् मातापित्रोर्देवदत्तयोः सम्पूर्णनिजप्रतिज्ञो यत्किसम्भारमाजिप्पुरोचिप्पुलो-
कान्तिकत्रिदशसप्तजन्मभिः पुष्पमाणवकैरिव “सर्वजगज्जीवहिंयं मय्यं तित्त्यं पवत्तेहि” (आव०
नि० गा० २१५) इत्यादिवचोभिर्निवेदिते निष्क्रमणसमये संवत्सरं यावत् निरन्तरं स्थूचा-
मीकरधारासौरैः प्रादृश्येण्यधाराधर इयमुद्दाराख्यसन्तापप्रसरभवनीमण्डलस्योपशमस्य परस्पर-

महमहमिकया सभायात्सुरासुरनरोरगनाथकनिकरैः “जय जीव नन्द क्षत्रियवरवृषभ !” इत्या-
दिवचनरचनया स्तूयमानः सम्प्राप्य ज्ञातखण्डवनं प्रतिपन्ननिरवधचारित्रभारः साधिकां द्वादश-
संवत्सरीं यावत् परीपहोपसर्गवर्गसंसर्गमुग्रमधिसह परमसितध्यानाऽकुण्ठकुठारधाराया सकलध-
नधातिवनखण्डखण्डनमखण्डमाधाय निर्मलाऽविकलकेतलबलावलोकितनिखिललोकालोकः श्री-
गौतमप्रभृतिभृतिपुद्गवानां तत्त्वमुपदिश्य संसारसरितः मुखं मुखेन समुत्तरणाय भव्यजनानां
धर्मतीर्थमुपदर्श्याऽयोगिकेवल्लिचरमसमये त्रयोदश प्रकृतीर्द्वादश प्रकृतीर्वी क्षपयित्वा ‘सिद्धिं’
परमानन्दरूपां प्रातः, तं ‘नमत’ प्रणमत ‘वीरं’ धीवर्धमानस्वामिनम्, किंविशिष्टम् ! ‘देवे-
न्द्रवन्दितं’ देवानां भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानामिन्द्राः—सामिनो देवेन्द्रास्तैर्वन्दितः
शशधरकरनिकरविमलतरगुणगणोत्कीर्तनेन स्तुतः शिरसा च प्रणतः “बहुद् स्तुत्यभिवा-
दनयोः” इति ध्वनात्, यद्वा पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् देवेन्द्रेण—देवेन्द्रसूरिणा आचा-
र्येण श्रीमज्जगच्चन्द्रसूरिचरणसरसीरुहचक्षरीकेण वन्दितः सकलकर्मक्षयलक्षणाऽसाधारणगुण-
सङ्कीर्तनेन स्तुतः कायेन च प्रणत इति । ‘नमत’ इति प्रेरणाया पञ्चम्यन्त्रं क्रियापदम्, तच्च
श्रोतॄणां कथयिदनाभोगवशतः प्रमादसम्भवेऽप्याचार्येण नोद्विजितव्यम्, किन्तु सुदुमधुरव-
चोभिः शिक्षानिमन्त्रनैः श्रोतॄणां मनांसि प्रहाय यथार्हं सन्मार्गप्रवृत्तिरूपदेष्टव्या इति शापना-
र्थम् । यदाह प्रवचनोपनिषद्देदी भगवान् हरिमद्रसूरिः—

अणुवचणाद् सेहा, पायं पावंति जुगायं परमं ।

रयणं पि गुणकरिसं, उवेह सोहम्मणगुणेणं ॥ (पञ्चव० गा० १७)

इत्थं य पमायल्लिया, पुवब्भासेण कस्स व न हुंति ।

जो तेऽवणेह सम्मं, गुरुत्तणं तस्स सफलं ति ॥ (पञ्चव० गा० १८)

को नाम सारहीणं, स हुज्ज जो भद्वाङ्गो दमय् ।

दुठ्ठे वि य जो आसे, दमेह तं सारहिं मिति ॥ (पञ्चव० गा० १९) इति ॥ १४ ॥

॥ इति श्रीदेवेन्द्रसूरिविरचितायां सोपज्जकर्मस्तवटीकायां सत्ताधिकारः समाप्तः ॥

॥ तत्समाप्तौ च समाप्ता लघुकर्मस्तवटीका ॥

सत्ताधिकारमेनं, विवृण्वता यन्मयाऽर्जितं सुकृतम् ।

नि.शेषकर्मसत्ताहितस्तेनास्तु लोकोऽयम् ॥

१ अनुवर्तनया शिक्षा प्रायः प्राप्नुवन्ति योग्यतां परमाय । रक्षमपि शुभोक्त्यर्थमुपैति बोधरूपेण ॥ अत्र
च प्रमादरसल्लितानि पूर्वाभ्यासेन कल या न भवन्ति । यस्मान्नि अपचयति सम्भय् गुरुत्वं तस्य सफलमिति ॥
को नाम सारहीनां च भवेद् यो भद्वाङ्गिनो दमयेद् । इत्यनपि च योऽयान् दमयति तं सारहिं मुक्ते ॥

॥ अथ प्रशस्तिः ॥

विष्णोरिव यस्य विभोः, पदत्रयी व्यानरो जगन्निखिलम् ।
 कर्ममलपटलमुक्तः, स श्रीवीरो जिनो जयतु ॥ १ ॥
 कुन्दोज्ज्वलकीर्तिभरैः, सुरमीकृतसकलविष्टपामोगः ।
 शतमखस्रतविनतपदः, श्रीगौतमगणधरः पातु ॥ २ ॥
 तदनु सुधर्मस्वामी जम्बूध्रमवादयो मुनिवरिष्ठाः ।
 श्रुतजलनिधिपारीणाः, मूयांसः श्रेयसे सन्तु ॥ ३ ॥
 क्रमात् प्राप्ततपाचार्यैस्त्यभिल्या भिक्षुनायकाः ।
 समभूवन् कुले चान्द्रे, श्रीजगच्चन्द्रसूरयः ॥ ४ ॥
 जगज्जनितघोषानां, तेषां शुद्धचरित्रिणाम् ।
 विनेयाः समजायन्त, श्रीमद्देवेन्द्रसूरयः ॥ ५ ॥
 स्नान्ययोरुपकाराय, श्रीमद्देवेन्द्रसूरिणा ।
 कर्मस्तवस्य टीकेयं, सुखबोधा विनिर्ममे ॥ ६ ॥
 विबुधवरधर्मकीर्तिश्रीविद्यानन्दसुरिमुख्यबुधैः ।
 सपरसमयैकशुश्रूषलैस्तदैव संशोचिता चेयम् ॥ ७ ॥
 यद्गदितमल्पमतिना, सिद्धान्तविरुद्धमिह किमपि शास्त्रे ।
 विद्वद्भिस्तत्त्वज्ञैः, प्रसादभाषाव सच्छोध्यम् ॥ ८ ॥
 कर्मस्तवसूत्रमिदं, विवृण्वता यन्मयाऽर्जितं मुहुतम् ।
 सर्वेऽपि कर्मग्रन्थास्तेन श्रुत्यन्तु जगतोऽपि ॥ ९ ॥

॥ अर्हम् ॥

तपागच्छीयपूज्यश्रीदेवेन्द्रसूरिविरचितः बन्धस्वामित्वनामा तृतीयः कर्मग्रन्थः ।

सावचूरिकः

सम्यग् बन्धस्वामित्वदेशक वर्धमानमानस्य ।

बन्धस्वामित्वस्य, न्यारुयेय लिख्यते किञ्चित् ॥

इह स्वपरोरकाराय यथार्थाभिधानं बन्धस्वामित्वप्रकरणमारिप्सुसचायौ मङ्गलादिप्रतिपादिकां गाथामाह—

बंधविहाणविमुक्तं, बन्धिय सिरियद्धमाणाजिणचंढं ।

गह्पाईसुं छुच्छं, समासओ बंधसामित्तं ॥ १ ॥

व्याख्या—इह प्रथमार्धेन मङ्गलं द्वितीयार्धेनाऽभिधेयं साक्षादुक्तम् । प्रयोजनसम्बन्धौ तु सामर्थ्यगम्यौ । तत्र बन्ध—कर्मपरमाणूनां जीवप्रदेशे सह सम्बन्धस्तस्य विधान—मिथ्यात्वादिभिर्बन्धहेतुभिर्निर्वर्तनं बन्धविधानं तेन विमुक्तं स तथा तं बन्धविधानविमुक्तं बन्धित्या श्रीवर्धमानजिनचन्द्रम् 'बन्धे' अभिधास्ये 'समासत' संक्षेपवदे न विस्तारेण, किम्' इत्याह— 'बन्धस्वामित्व' बन्ध—कर्मणूनां जीवप्रदेशे सह सम्बन्धस्तस्य स्वामित्वम्—आधिपत्यं जीवानामिति गम्यते । केपु "गह्पाईसुं" ति गतिरादिर्येषां तानि गत्यादीनि, आदिशब्दाद् इन्द्रियादिपरिग्रहः, तेषु गत्यादिषु मार्गणास्थानेषु ।

अत्र चेय मार्गणास्थानप्रतिपादिका बृहद्बन्धस्वामित्वगाथा—

गह् १ इदिण् य २ काण् ३, जोण् ४ वेण् ५ कसाय ६ नाणे य ७ ।

संजम ८ दसण ९ लेसा १०, मव ११ सम्मे १२ सज्जि १३ आहारे १४ ॥ (गा० २)

तत्र गतिश्चतुर्धा—नरकगतिस्त्रिर्यग्यतिर्मनुष्यगतिर्देवगतिरिति १ । इन्द्रिय स्पर्शनरसन-
प्राणचक्षु धोत्रमेवात् पञ्चधा, इन्द्रियग्रहणेन च तदुपलक्षिता एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रिया गृह्यन्ते २ । काय षोढा शृङ्गिन्वसेजोवायुवनस्पतित्रसक्तत्रयमेवात् ३ । योग पञ्चदशधा—सत्यमनोयोग १ असत्यमनोयोग २ सत्यासत्यमनोयोग ३ असत्यामृषामनोयोग ४ सत्यवाग्योग ५ असत्यवाग्योग ६ सत्यासत्यवाग्योग ७ असत्यामृषावाग्योग ८ वैकियकाययोग ९ आहारककाययोग १० औदारिककाययोग ११ वैकियमिश्रकाययोग १२ आहारक-

मिश्रकाययोगः १३ औदारिकमिश्रकाययोगः १४ कर्मणकाययोगः १५ इति ४ । वेदस्त्रिधा—
 स्त्रीवेदः पुरुषवेदो नपुंसकवेदश्च ५ । कषायाः क्रोधमानमायालोभाः ६ । ज्ञानं पञ्चधा—
 मतिज्ञानं श्रुतज्ञानम् अवधिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं केवलज्ञानं च, ज्ञानग्रहणेन चाऽज्ञानमपि
 सत्प्रतिपक्षभूतमुपलक्ष्यते, तच्च त्रिविधम्—मत्प्रज्ञानं श्रुताज्ञानं विमद्भज्ञानं चेति ज्ञानमार्गणास्या-
 नमष्टधा ७ । 'संयमः' चारित्रं तच्च पञ्चधा—सामायिकं छेदोपस्थापनं परिहारविशुद्धिकं सूक्ष्म-
 सम्परायं यथाख्यातं च, संयमग्रहणेन च तत्प्रतिपक्षभूतो देशसंयमोऽसंयमश्च सूच्यत इति संयमः
 सप्तधा ८ । दर्शनं चतुर्विधम्—चक्षुर्दर्शनम् अचक्षुर्दर्शनम् अवधिदर्शनं केवलदर्शनं च ९ ।
 लेख्या षोढा—कृष्णलेख्या नीललेख्या कापोतलेख्या तेजोलेख्या पद्मलेख्या शुक्रलेख्या च १० ।
 भव्यः—सथारूपानादिरारिणामिकभावात् सिद्धिगमनयोग्यः, भव्यग्रहणेन च तत्प्रतिपक्षभूतोऽभ-
 व्योऽपि गृह्यते ११ । सम्यक्त्वं त्रिधा—क्षायोपशमिकम् औपशमिकं क्षायिकं च, सम्यक्त्व-
 ग्रहणेन च तत्प्रतिपक्षभूतं मिथ्यात्वं सासादनं मिश्रं च परिगृह्यते १२ । संज्ञी—विशिष्टस्वर-
 णादिरूपमनोविज्ञानसहितेन्द्रियपञ्चकसमन्वितः, तत्प्रतिपक्षभूतः सर्वोऽप्येकेन्द्रियादिरसंज्ञी
 सोऽपि संज्ञिग्रहणेन सूचितो द्रष्टव्यः १३ । आहारयति ओजोलेपमक्षेपाहाराणामन्यतममा-
 हारमित्याहारकः, तत्प्रतिपक्षभूतोऽनाहारकः १४ । ननु ज्ञानादिषु किमर्थमज्ञानादिप्रतिपक्ष-
 ग्रहणं कृतम्?, उच्यते—चतुर्दशलपि मार्गणास्यानेषु प्रत्येकं सर्वसांसारिकसत्त्वसङ्ग्रहार्थमिति ।

उक्तरूपेषु गत्यादिषु बन्धसामित्वं वक्ष्ये । तत्र बन्धं च प्रतीत्य विशत्युत्तरं प्रकृतिशतम-
 धिक्कियते । तथाहि—ज्ञानावरणे उत्तरप्रकृतयः पञ्च, दर्शनावरणे नव, वेदनीये द्वे, मोहे
 सम्यक्त्वमिश्रवर्जा पद्विंशतः, आयुषि चतस्रः, नाप्ति मेदान्तरसम्भवेऽपि सप्तषष्टिः, गोत्रे
 द्वे, अन्तराये पञ्च, सर्वमीलने विशत्युत्तरं शतमिति एतच्च प्राक् सदित्तरं कर्मविपाके
 भाषितमेव ॥ १ ॥ सम्प्रति विशत्युत्तरशतमध्यगतानामेव वक्ष्यमाणार्थोपयोगित्वेन प्रथमं
 कियतीनानपि प्रकृतीनां सङ्ग्रहं पृथक्करोति—

जिण सुरविउचाहारदु, देवाउ य नरयसुहुमधिगलतिगं ।

एगिदि थावराऽऽयव, नपु मिच्छं हुंढ छेयट्टं ॥ २ ॥

अण मज्झागिइ संघयण, कुखग निय इत्थि दुहगधीणतिगं ।

उज्जोय तिरिदुगं तिरिनराउ नरउरलदुग रिसहं ॥ ३ ॥

व्याख्या—जिननाम १ सुरद्विकं—सुरगतिसुरानुपूर्वीरूपं ३ वैकियद्विकं—वैकियशरीरवै-
 कियान्नोपात्रलक्षणम् ५ आहारकद्विकम्—आहारकशरीरं तदन्नोपाहं च ७ देवायुष्कं च ८
 नरकत्रिकं—नरकगतिनरकानुपूर्वीनरकायुष्करूपं ११ सूक्ष्मत्रिकं—सूक्ष्माऽपर्याप्तसाधारणलक्षणं
 १४ विकलत्रिकं—द्वित्रिचतुरिन्द्रियजातयः १७ एकेन्द्रियजातिः १८ स्वावरनाम १९ आत-
 पनाम २० नपुंसकवेदः २१ मिथ्यात्वं २२ हुण्डसंस्थानं २३ सेवातंसहननम् २४ ॥ २ ॥

“अण” चि अनन्तानुबन्धिकोषमानमायालोभाः २८ ‘मध्याकृतयः’ मध्यमसत्स्थानानि—
 न्यग्रोधपरिमण्डलं सादि वामनं कुब्जं चेति ३२ मध्यमसहननानि—ऋषमनाराचं नाराचम्
 अर्धनाराचं कीलिका चेति ३६ “कुखग” चि अशुभविहायोगतिः ३७ नीचैर्गोत्रं ३८ स्त्रीवेदः

३९ दुर्भगत्रिकं—दुर्भगदुःस्वराऽनादेयरूपं ४२ स्त्यानद्वित्रिकं—निद्रानिद्रापचलाप्रचलास्त्या-
नद्विलक्षणम् ४५ उद्योतनाम् ४६ तिर्यग्द्विकं—तिर्यग्गतिरित्येकानुपूर्वीरूपम् ४८ तिर्यगायुः
४९ नरायुः ५० नरद्विकं—नरगतिनरायुपूर्वीलक्षणम् ५२ औदारिकद्विकम्—औदारिकशरीर-
मौदारिकाद्गोपाङ्गनाम् च ५४ वज्रक्रपमनाराचसंहननम् ५५ इति पञ्चपञ्चाशत्प्रकृतिसङ्ख्येयः ॥३॥

अथैतस्य प्रकृतिसङ्ग्रहस्य यथास्थानमुपयोगं दर्शयन् मार्गणास्थानानां मध्यमं गतिमार्गणा-
स्थानमाश्रित्य बन्धः प्रतिपाद्यते—

सुरइगुणवीसवज्रं, इगसउ ओहेण बंधहि निरया ।
तित्थ विणा मिच्छि सयं, सासणि नपुचउ विणा छुई ॥४॥

व्याख्या—“जिण सुरविउवाहार” (गा० २) इत्यादिगाथोक्ताः क्रमेण सुरद्विकाद्ये-
कोनविंशतिप्रकृतीर्जयित्वा शेषमेकोत्तरशतमोघेन नारका बध्न्ति । अयमत्राभिप्रायः—
एता एकोनविंशतिकर्मप्रकृतीर्बन्धाधिकृतकर्मप्रकृतिर्विश्वसुत्तरशतमध्याद् मुक्त्वा शेषस्यैको-
त्तरशतस्य नरकगतौ नानाजीवापेक्षया सामान्यतो बन्धः, सुरद्विकाद्येकोनविंशतिप्रकृतीनां तु
भवप्रत्ययादेव नारकाणामबन्धकरत्वात् । सामान्येन नरकगतौ बन्धमभिधाय, सम्प्रति, तस्मामेव
मिथ्यादृष्टादिगुणस्थानचतुष्टयविशिष्टं सं दर्शयति—“तित्थ विणा” इत्यादि । प्रागुक्तमेकोत्तर-
शतं तीर्थकरनाम विना मिथ्यादृष्टिगुणस्थानके शतं भवति । एतच्च शतं नपुंसकवेदमिथ्यात्वहु-
ण्डसंस्थानसेवार्तसंहननप्रकृतिचतुष्कं विना सासादनगुणस्थानके पण्णवतिनारकाणां बन्धे ॥ ४ ॥

विणु अणछवीस मीसे, विसपरि सम्मम्मि जिणनराउजुया ।

इय रयणाहसु भंगो, पंकाहसु तित्थयरहीणो ॥ ५ ॥

व्याख्या—प्रागुक्ता पण्णवतिरनन्तानुबन्धादि-द्विंशतिप्रकृतीर्विना मिश्रगुणस्थाने सप्ततिः ।
सैव जितनामनरायुष्कयुता सम्यग्दृष्टिगुणस्थानके द्विसप्ततिः । “इति” एवं बन्धमाश्रित्य भग्नः
‘रक्षादिषु’ रक्षप्रमाशर्कराप्रमायालुकाप्रभाभिधानप्रथमनरकप्रथिवीत्रये द्रष्टव्यः । पक्षप्रमादिषु
पुनरेव एव भग्नस्तीर्थकरनामहीनो विज्ञेयः । अयमर्थः—पक्षप्रमाधूमप्रमातमः प्रमाषु सम्यक्स्व-
सद्भावेऽपि क्षेत्रमाहारम्येन तत्राविषाध्यवसायाभावात् तीर्थकरनामबन्धो नारकाणां नास्तीति;
ततस्तत्र सामान्येन शतम्, मिथ्यादृष्टां च शतम्, सासादनानां पण्णवतिः, मिश्राणां सप्ततिः,
अविरतसम्यग्दृष्टीनामेकसप्ततिः । इह सामान्यपदेऽविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थाने, च रक्षप्रमादिम-
ङ्गस्तीर्थकरनाम्ना हीन उक्तः । मिथ्यादृष्टादिषु त्रिषु गुणस्थानेषु पुनस्तस्य मार्गेवाऽपनीतत्वात्
तदवस्य एव ॥ ५ ॥

अजिणमणुआउ ओहे, सत्तमिए नरहुगुच विणु मिच्छे ।

इगनचई सासाणे, तिरिआउ नपुंसचउवज्रं ॥ ६ ॥

व्याख्या—रक्षप्रमादिनरकत्रयसामान्यबन्धाधिकृतैकोत्तरशतमध्याजितनाममनुजायुषी मुक्त्वा
शेषा नवनवतिरोपबन्धे सप्तमष्टयिष्यां नारकाणां भवति । सैव नवनवतिर्नरगतिनरायुपूर्वीरूप-
नरद्विकोपेगोत्रैर्विना पण्णवतिर्मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने भवति । सैव पण्णवतिर्क्षियेगायुर्नपुंसकवेद-
मिथ्यात्वहुण्डसंस्थानसेवार्तसंहननवर्जिता एकवतिः सासादने सप्तम्यां नारकाणाम् ॥ ६ ॥

अणचउवीसविरहिया, सनरदुगुचा य सपरि मीसदुगे ।

सतरसउ ओहि मिच्छे, पजतिरिया विणु जिणाहारं ॥ ७ ॥

व्याख्या—प्रागुक्ता एकनवतिरनन्तानुबन्ध्यादिचतुर्विंशतिप्रकृतिभिर्विरहिता नरद्विकोत्ते-
गोत्राभ्यां च सहिता सप्ततिर्भवति, सा च “मीसदुगे” वि मिश्राऽविरतगुणस्नानद्वये द्रष्टव्या ।
इदं सप्तम्यां नरायुक्तावद् न बध्यत एव, तद्वन्ध्यामावेऽपि च मिश्रगुणस्नानकेऽविरतगुणस्ना-
नके च नरद्विकं बध्यते । अयमर्थः—नरद्विकस्य नरायुपा सह नावश्यं प्रतिबन्धो यदुत
यत्रैवायुर्बध्यते तत्रैव गत्यानुपूर्वाद्रियमपि, तस्याऽन्यद्वाऽपि बन्धात् ; मिथ्यात्वसासादनयोस्तु
कलुषाध्यवसायत्वेन नरद्विकं न बध्यते । एवं नरकग्नौ बन्धसामित्वं प्रतिपाद्य अथ तिर्यग्गतौ
सदाह—“सतरसउ” इत्यादि । विंशत्युत्तरशतं जिननामाऽऽहारकद्विकं च विना शेषं सप्त-
दशोत्तरशतमोघे मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने च पर्याप्तास्तिर्षघो वृद्ध्यन्ति । अत्रोघे तिरश्चां सत्यपि
सम्यक्त्वे भवप्रत्ययादेव तथाविषाध्यवसायामावात् तीर्थकरनामः सम्पूर्णसंयमाभावाद् आहा-
रकद्विकस्य च बन्धो नास्तीति हृदयम् ॥ ७ ॥

विणु नरयसोल सासणि, सुराउ अण एगतीस विणु मीसे ।

ससुराउ सपरि सम्मे, पीयकसाण विणा देसे ॥ ८ ॥

व्याख्या—प्रागुक्तं सप्तदशोत्तरशतं नरकत्रिकादिषोडशप्रकृतीर्विना एकोत्तरशतं सासादने
पर्याप्ततिरश्चाम् । एतदेवैकोत्तरशतं सुरायुरनन्तानुबन्ध्याद्येकत्रिंशत्प्रकृतीश्च विना एकोनस-
प्ततिः, सा मिश्रगुणस्थाने बध्यते । अयं भावार्थः—“संममिच्छदिद्वी आऊबंघं पि न
करेइ ।” इति वचनाद् अत्र सुरनरायुक्तबन्धः, अनन्तानुबन्धादयश्च पञ्चविंशतिप्रकृतयः
सासादन एव व्यवच्छिन्नबन्धाः, तथा मनुष्यास्तिर्षघश्च मिश्रगुणस्नानकसा अविरतसम्यग्दृ-
ष्टिबद् देवार्हमेव वृद्ध्यन्ति, तेन नरद्विकोदारिकद्विकवत्सम्पन्नराचानामपि बन्धामावः ।
एवैव एकोनसप्ततिः सुरायुषा सहिता सप्ततिः ‘सम्यक्त्वे’ अविरतगुणस्नानके भवति । सप्ततिः
‘द्वितीयकषाये’ अपत्यासृगानक्रोधमानमायालोभैर्विना पदपष्टिदशविरतगुणस्थाने बध्यते ॥ ८ ॥

अथ तिर्यग्गतिबन्धाधिकार एव मन्वलापवार्थं मनुष्यगतावपि बन्धं दर्शयति—

इय थउगुणेषु वि नरा, परमजया सजिण ओहु देसाई ।

जिणइफारसहीणं, नवसउ अपजत्ततिरियनरा ॥ ९ ॥

व्याख्या—यथा पर्याप्ततिरश्चां मिथ्यादृष्ट्यादिषु चतुर्षु गुणस्थानेषु सप्तदशोत्तरशतादिको बन्ध
उक्तः ‘इति’ एवं पर्याप्तनरा अपि चतुर्षु—मिथ्यादृष्टिसासादनमिथ्याविरतिगुणस्थानेषु सप्तदशो-
त्तरशतादिवन्धसामिनो मन्तव्याः । ‘परम्’ अयताः अविरतसम्यग्दृष्टयः पर्याप्तनराः ‘सजिण’ वि
अविरतसम्यग्दृष्टिपर्याप्ततिर्यग्बन्धयोग्यसप्ततिर्जिननामसहिता एकसप्ततिष्ठां वृद्ध्यन्ति, जिननाम-
कर्मणोऽपि बन्धकत्वात् तेषाम् । “ओहु देसाई” वि देवविरतादिगुणस्थानेषु गुणस्नानाऽ-
नामयो च पर्याप्तनराणां पुनः ‘ओप.’ सामान्यो बन्धोऽवसेयः । स च कर्ममगोक्त एव ।
यतः कर्मस्तवग्रन्थे सामान्यतो गुणस्थानकेषु बन्धः प्रतिपादितो न पुनः सिद्धेन गत्यादिना-

गणास्थानमाश्रित्य, स घात्र बहुषु स्थानेषूपयोगीति मूलतोऽपि दर्शयते—

अमिनवक्रममगाहणं, बंधो ओहेण तस्य वीस सयं ।
 : तित्थयराहारगदुगवज्जं मिच्छम्मि सतरसयं ॥
 नरयतिग जाइवावरचउ हुडाऽऽयवछिवट्टनपुमिच्छं ।
 सोलंतो इगहियसउ, सासणि तिरिथीणदुहयतिगं ॥
 अणमज्जागिइसंधयणचउ निउज्जोय कुसगइत्थि सि ।
 पणवीसंतो मीसे, चउसयरि दुआउय अवंधा ॥
 सम्मे सगसयरि जिणाउबंधि बहर नरतिग विक्कसाया ।
 उरलदुगतो देसे, सघट्ठी तियकसायंतो ॥
 तेवद्धि पमचे सोग अरइ अयिर दुग अजस अत्सायं ।
 दुच्छिज्ज छच सउ व, नेइ सुरावं जया निट्ठं ॥
 गुणसट्ठि अप्पमचे, सुराउबंधं तु जइ इहागच्छे ।
 अल्लइ अट्ठावत्ता, जं आहारगदुगं बंधे ॥
 अट्ठवत्त अपुवाइमि, निहदुगंतो छपल पणभागे ।
 सुरदुग पणिदि सुखगइ, तसनव उरल विणु तणुवंगा ॥
 सगसउर निमिण जिण वत्तअगुरुल्लहुचउ छलंसि तीसंतो ।
 धरिमे छवीसबंधो, हासरईकुच्छअयभेओ ॥
 अनियडिभागपणगे, इरोगहीणो दुधीसविहबंधो ।
 पुमसंजलणचउण्हं, कमेण छेओ सतर सुहुमे ॥
 चउदंसणुअजसनाणविग्घदसगं ति सोलमुच्छेओ ।
 तिसु सायमंध छेओ, सजोगि बंधंतुणंतो थ ॥ (गाथा ३-१२) इति ।

एतासां वक्षानामपि गाथानां व्याख्यानं कर्मस्तवरीकृतो बोद्धव्यम् । इत्योषवन्धः ।
 इह कर्मस्तवोक्तगुणस्थानकबन्धाद् नरतिरश्चां मिथ्याऽविरतगुणस्थानकयोरयं विशेषः—
 कर्मस्तवे मिश्रगुणस्थानके धतुःसप्ततिः अविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानके सप्तसप्ततिः तिरश्चां
 पुनर्मनुष्यद्विकौदारिकद्विकवज्ररूपमनाराचसंहननरूपप्रकृतिपञ्चकस्य बन्धाभावाद् मिश्रगुणस्था-
 नके एकोनसप्ततिः, अविरतसम्यग्दृष्टौ सुरायु क्षेपे सप्ततिः, नराणां ॥ मिश्रे एकोनसप्ततिः,
 अविरतसम्यग्दृष्टौ तीर्थकरनामसुरायु क्षेपे एकसप्ततिः । अस्यां च एकसप्ततौ यदि मनुष्यद्वि-
 कौदारिकद्विकवज्ररूपमनाराचसंहननप्रकृतिपञ्चकं नरायुक्तं च क्षिप्यते तदा कर्मस्तवोक्ता
 सप्तसप्ततिर्भवत्यविरतगुणस्थानके । तथा कर्मस्तवे देशविरतगुणस्थानके या सप्तषष्टिरुक्ता सा
 तिरश्चां जिननामरहिता षट्षष्टिर्देशविरतगुणस्थाने भवति । प्रमचादीनि गुणस्थानानि तिरश्चां
 न सम्भवन्ति । नराणां ॥ सर्वगुणस्थानकसम्भवेन देशविरतादिगुणस्थानकेषु कर्मस्तवोक्त
 एव सर्वोऽप्यन्यूनाधिक ओषवन्धो वाच्यः । ततश्च पर्याप्तनराणां सामान्येन बन्धे विंशत्युत्त-
 रशतं प्रकृतीनां प्राप्यते, तेषामेव मिथ्यादृशां सप्तदशोत्तरशतम्, साक्षादनानामेकोत्तरशतम्,

मिथ्याणामेकोनसप्ततिः, अविरतसम्यग्दृष्टीनामेकसप्ततिः, देशविरतानां सप्तपष्टिः, प्रमत्तानां त्रिपष्टिः, अप्रमत्तानामेकोनपष्टिरष्टपञ्चाशद्वा, निवृत्तिबादराणां प्रथमे भागेऽष्टपञ्चाशत्, भाग-
पञ्चके षट्पञ्चाशत्, सप्तमभागे षड्विंशतिः, अनिवृत्तिबादराणामाद्ये भागे द्वाविंशतिः, द्वितीये
एकविंशतिः, तृतीये विंशतिः, चतुर्थे एकोनविंशतिः, पञ्चमेऽष्टादश च, सूक्ष्मसम्परायाणां
सप्तदश, उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिनामेका सातलक्षणा प्रकृतिर्बन्धे प्राप्यते, अयोगिनां तु
बन्धाभावः । एवमन्यत्राप्योषबन्धः कर्मस्त्वानुसारेण भावनीयः । उक्तस्तिर्यगराणां पर्याप्तानां
बन्धः, अथ तेषामेवापर्याप्तानां तमाह—“जिणइक्खरसहीणं” इत्यादि । यदेव नराणामो-
षबन्धे विंशत्युत्तरशतं तदेव जिननामाद्येकादशप्रकृतिहीनं शेषं नवोत्तरशतमपर्याप्ततिर्यगरा
ओषतो मिथ्यात्वे च यन्नन्ति । यद्यपि करणापर्याप्तो देवो मनुष्यो वा जिननामकर्म सम्यक्त्व-
प्रत्ययेन यन्नाति तथापीह नराणां लब्ध्याऽपर्याप्तत्वेन विवक्षणाद् न जिननामबन्धः ॥ ९ ॥

तिर्यगतौ मनुष्यगतौ च बन्धस्वामित्वमुक्तम् । साम्प्रत देवगतिमधिकृत्य तदुच्यते—

निरय च सुरा नवरं, ओहे मिच्छे इगिंदितिगसहिया ।

कप्पदुगे वि य एवं, जिणहीणो जोइभयणयणे ॥ १० ॥

व्याख्या—सुरा अपि नारकवद् ओषतो विशेषतश्च तद्वन्धस्वामिनोऽवगन्तव्याः । नवर-
मयं विशेषः—ओषे मिथ्यात्वगुणस्नानके च बन्धमाश्रित्य सुरा एकेन्द्रियादिविकसहिता
द्रष्टव्याः । ततोऽयनर्थः—यो नारकाणामेकोत्तरशतरूप ओषबन्धः स एवैकेन्द्रियजातिस्या-
वरनामाऽऽतपनाममकृतित्रयसहितः सुराणां सामान्यतो बन्धश्चतुरग्रशतम्, तदेव मिथ्यात्वे
जिननामरहितं श्युत्तरशतम्, एतदेवैकेन्द्रियजातिस्यावराऽऽतपनपुंसकवेदमिथ्यात्वहुण्डसेवार्तल-
क्षणप्रकृतिसप्तकहीनं सासादने षण्णवतिः, षण्णवतिरेवानन्तानुबन्ध्यादिषड्विंशतिप्रकृतिरहिता
मिश्रे सप्ततिः, सैव जिननामनरायुक्तयुता द्विसप्ततिसामविरतसम्यग्दृष्टयो देवा यन्नन्तीति
सामान्यदेवगतिबन्धः । साम्प्रतं देवविशेणामोच्चारणपूर्वकं तमाह—“कप्पदुगे” इत्यादि ।
‘कप्पद्विकेऽपि’ सौषमेशानाख्यदेवलोकद्वयेऽपि ‘एवं’ सामान्यदेवबन्धवद् बन्धो द्रष्टव्यः ।
तथाहि—सामान्येन चतुरग्रशतम्, मिथ्यादृशां व्यग्रशतम्, सासादनानां षण्णवतिः,
मिथ्याणां सप्ततिः, अविरतानां द्विसप्ततिः । देवौपो जिननामकर्महीनो ज्योतिष्कमवधनपति-
व्यन्तरदेवेषु तद्देवीषु च विज्ञेयः, जिनकर्मसत्ताकस्य तेषूपादामायेन तत्र तद्वन्धासम्भवात्,
ततः सामान्यतरुयधिकशतम्, मिथ्यात्वेऽपि व्यधिकशतम्, सासादने षण्णवतिः, मिश्रे
सप्ततिः, अविरते एकसप्ततिः ॥ १० ॥

रयण च सणकुमाराह आणयाई उजोयचउरहिया ।

अपजतिरिय च नवसयमिगिंदिपुडविजलतरुविगले ॥ ११ ॥

व्याख्या—सन्तकुमाराद्याः सहस्रारान्ता देवा रत्नप्रभादिप्रयमपृथिवीत्रयनारकवद् बन्धमा-
श्रित्य द्रष्टव्याः । तद्यथा—सामान्येनैकाग्रशतम्, मिथ्यादृशां शतम्, सासादनानां षण्णवतिः,
मिथ्याणां सप्ततिः, अविरतानां द्विसप्ततिः । आनताया भवेवकनवकान्ता देवा अपि उद्योत-
नानतिर्यग्गतिरतिर्यगानुपूर्वीतिर्यगाद्यु-प्रकृतितत्तुत्करहिता रत्नप्रभादिनारकवदेव द्रष्टव्याः, ततः

सामान्यतः सप्तनवति ते वधन्ति, मिथ्यादृशः पण्णवतिम्, सासादना द्विनवतिम्, मिथ्रेऽविरते चोद्योतादिचतुष्कस्य प्रागेवापनीतत्वात् सम्पूर्ण एव रत्नप्रभादिभङ्गः ततो मिथाः सप्ततिं अविरता, द्विसप्ततिं वधन्ति ॥ मिथ्यात्वादिगुणस्थानत्रयाभावात् पञ्चानुत्तरविमानदेवा एतामेवाविरतगुणस्थानकसत्कां, द्विसप्ततिं वधन्तीत्यनुक्तमपि ज्ञेयमिति । उक्तं देवगतौ बन्धस्वामित्वम्, तद्गणनाच्च गतिबन्धमार्गेणा समाप्ता । साम्प्रतमिन्द्रियेषु कायेषु च तदारभ्यते—“अपज” इत्यादि । अपर्याप्ततिर्यग्वद् नवोत्तरशतमेकेन्द्रियपृथ्वीजलरुक्विकलेषु द्रष्टव्यम् । अयमर्थः—विंशत्युत्तरशतमध्याद् जिननामाद्येकादशप्रकृतीर्भूत्वा शेषं नवोत्तरशतमेकेन्द्रिया विकलेन्द्रियाः पृथ्वीजलवनस्पतिकायाश्च सामान्यपदिनो मिथ्यादृशश्च वधन्ति ॥ ११ ॥

अथैतेषामेव सासादनगुणस्थाने बन्धमाह—

छनवह सासणि विणु सुहुमतेर केह पुण मिति चउनवहं ।

तिरियनराज्जहिं विणा, तणुपज्जत्ति न ते जंति ॥ १२ ॥

ध्यात्वा—प्रागुक्तं नवोत्तरशतं सूक्ष्मत्रिकादिप्रकृतित्रयोदशकं मिथ्यात्वं एव व्यवच्छिन्न-बन्धमिति कृत्वा तद् विना पण्णवतिः सासादने एकेन्द्रियविकलेन्द्रियपृथ्वीजलवनस्पतिकायानां भवति । केचित् पुनराचार्यां ब्रुवते चतुर्नवतिं तिर्यगरायुष्काभ्यां विना, यतस्त एकेन्द्रियविकलेन्द्रियादयः सासादनाः सन्तस्तनुपर्याप्तिं न यान्ति अतस्ते तिर्यगरायुरवन्धकाः । अयं भावार्थः—तिर्यगरायुषोस्तनुपर्याप्त्या पर्याप्तरेष बध्यमानत्वात् पूर्वमतेन शरीरपर्याप्त्युत्तरकालमपि सासादनमावस्थेष्टत्वाद् आयुर्वन्धोऽभिप्रेतः, इह तु प्रथममेव सन्नित्युत्तेर्नेष्ट इति पण्णवतिः । तिर्यगरायुषी विना मतान्तरेण चतुर्नवतिः ॥ १२ ॥

उक्त एकेन्द्रियादीनां बन्धः, अथ पञ्चेन्द्रियाणां त्रसकायिकानां च तमाह—

ओहु पर्णिदि तसे गहतसे जिणिक्कार नरतिगुच विणा ।

मणवयजोगे ओहो, उरले नरभंगु तम्मिस्से ॥ १३ ॥

व्याख्या—‘ओषः’ विंशत्युत्तरशतादिलक्षणः कर्मस्तबोक्तः पञ्चेन्द्रियेषु त्रसकायिकेषु चाव-गन्तव्यः । तद्यथा—सामान्यतो विंशत्युत्तरशतम्, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तरशतम्, सासादने एकोत्तरशतम्, मिथ्रे चतुःसप्ततिः, अविरते सप्तसप्ततिः, देशे सप्तपष्टिः, प्रमत्ते त्रिपष्टिः, अप्रमत्ते एकोनपष्टिरष्टपञ्चाशद्वा, निवृत्तिवादरे प्रथमभागेऽष्टपञ्चाशत्, भागपञ्चके पदपञ्चाशत्, सप्त-मभागे पद्द्विंशतिः, अनिवृत्तिवादरे आद्ये भागे द्वाविंशतिः, द्वितीये एकविंशतिः, तृतीये विंशतिः, चतुर्थे एकोनविंशतिः, पञ्चमेऽष्टादश, षष्ठ्यमे सप्तदश, शेषगुणस्थानत्रये सातस्यैकस्य बन्धः, अयोगिनि बन्धमावः । गतित्रसा—तेजोवायुकायासेषु जिननामाद्येकादशप्रकृतीर्नर-त्रिकमुपैर्गोत्रं च विना विंशत्युत्तरं शतं शेष पद्योत्तरं शतं बन्धे लभ्यते, सासादनादिभावस्तु तेषां सम्भवति । यत उक्तम्—

ने ह किचि लमिञ्ज सुहुमतसा ॥

सूक्ष्मत्रसास्तेजोवायुकायजीवा इति । एवमुक्त इन्द्रियेषु कायेषु च बन्धः, सम्प्रति योगेषु

तं प्रतिपादयन्नाह—“मणवयजोगे” इत्यादि । सूचकत्वात् सूत्रस्य सत्यादिमनोयोगचतुष्के तत्पूर्वके सत्यादिवाग्योगचतुष्के च औपबन्धो विशत्युत्तरशतदिशक्षणः कर्मस्तवोक्तो ज्ञेयः । तत्र सत्यादिस्वरूपं त्विदम्—सत्यं यथा अस्ति जीवः सदसद्रूपो देहमात्रव्यापीत्यादिरूपतया यथा-वस्थितवस्तुतत्त्वचिन्तनपरम् । सत्यविपरीत त्वसत्यम् । मिश्रस्वभावं सत्यासत्यम्, यथा—धव-खदिरपलाशादिमिश्रेषु बहुष्वशोकशृङ्गेष्वशोकवनमेवेदमिति विकल्पनापरम् । तथा यद् न सत्यं नापि सृष्टा तदसत्यामृष्टा, इह विप्रतिपत्तौ सत्यां यद् वस्तुप्रतिष्ठासया सर्वज्ञमतानुसारेण विकल्प्यते, यथा अस्ति जीवः सदसद्रूप इत्यादि तत् किल सत्यं परिमाणितम् । यत् पुनर्विप्रतिपत्तौ सत्यां यस्तुप्रतिष्ठासया सर्वज्ञमतोत्तीर्णं विकल्प्यते, यथा नास्ति जीव एकान्तनित्यो वा इत्यादि तद् असत्यम् । यत् पुनर्वस्तुप्रतिष्ठासामन्तरेण स्वरूपमात्रपर्यालोचनपरम्, यथा हे देवदत्त ! घट-मानय, गा देहि मद्यमित्यादिचिन्तनपरं तद् असत्यामृष्टा, इदं स्वरूपमात्रपर्यालोचनपरत्वाद् न यथोक्तलक्षणं सत्यं भवति नापि सृपेति । इदमपि व्यवहारनयमतेन द्रष्टव्यम्, निश्चयनयम-तेन तु विप्रतारणादिबुद्धिपूर्वकमसत्येऽन्तर्भवति, अन्यथा तु सत्ये । “उरले” ति मनोवाग्यो-गपूर्वके औदारिककाययोगे नरमजः “इय चउगुणेषु वि नरा” (गा० ९) इत्यादिना प्रागु-क्तस्वरूपः । यथा—ओषे विशत्युत्तरशतम्, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तरशतम्, सासादने एकोत्तर-शतम्, मिथे एकोनसप्ततिः, अविरते एकसप्ततिः इत्यादि । मनोरहितवाग्योगे विकलेन्द्रिय-मजः । केवलकाययोगे त्वेकेन्द्रियमजः । “तन्मिस्ते” ति ‘तन्मिश्रे’ औदारिकमिश्रयोगे ॥१३॥

सम्प्रति बन्ध उच्यते—

आहारलग्ग विणोहे, चउदससउ मिच्छि जिणपणगहीणं ।

सासणि चउनवह विणा, नरतिरिआउ सुहुमतेर ॥ १४ ॥

व्याख्या—विशत्युत्तरशतमाहारकादिप्रकृतिषट्कं विना शेषं चतुर्विंशतिप्रकृतमोपबन्धे प्राप्यते । अयं भावार्थः—औदारिकमिश्रं कर्मणेन सह, तथापर्याप्तावस्थायां केवलिसमुद्भा-तावस्थायां वा; उत्पत्तिदेशे हि पूर्वमवादनन्तरमागतो जीवः प्रथमसमये कर्मणेनैव केवलेना-हारयति, ततः परमौदारिकस्याप्यारब्धत्वादौदारिकेण कर्मणमिश्रेण यावद् शरीरस्य निष्पत्तिः, केवलिसमुद्भातावस्थायां द्वितीयपष्ठसप्तमसमयेषु कर्मणेन मिश्रमौदारिकमिति । अपर्याप्ताव-स्थायां च नाहारकादिषट्कं बध्यते इति तन्निषेधः । केवलिसमुद्भातावस्थायां पुनरेकस्य सात-स्यैव बन्धोऽभिधास्यते । एतदेव चतुर्दशोत्तरशतमौदारिकमिश्रकाययोगी मिथ्यात्वे जिनना-मादिप्रकृतिषट्कहीनं शेषं नवोत्तर शतं बध्नाति । स एव सासादने चतुर्नवतिं बध्नाति, नवोत्तरशतमध्याद् भुक्त्वा नरतिर्यगायुषी सूक्ष्मत्रिकादित्रयोदशप्रकृतीन्, नरतिर्यगायुषोरप-र्याप्तत्वेन सासादने बन्धामावात्, सूक्ष्मत्रिकादित्रयोदशकस्य तु मिथ्यात्व एव व्यवच्छिन्न-बन्धतया च ॥ १४ ॥

अणचउवीसाह विणा, जिणपणजुय सम्मि जोगिणो सायं ।

विणु तिरिनराउ कम्मे, वि एवमाहारदुणि ओहो ॥ १५ ॥

व्याख्या—प्रागुक्ता चतुर्नवतिरनन्तानुबन्ध्यादिचतुर्विंशतिप्रकृतीर्विना जिननामादिप्रकृति-

पञ्चकयुता च पञ्चसप्ततिस्तामौदारिकमिश्रकाययोगी सम्यक्त्वे बध्नाति । तथा सयोगिन औदारिकमिश्रस्याः केवलिसमुद्धाते द्वितीयषष्ठसप्तमसमयेषु सातमेवैकं बध्नाति । एवं गुणस्थानकचतुष्क एवौदारिकमिश्रयोगो लभ्यते नान्यत्र । अथ कर्मणयोगादिषु बन्धः प्रतिपाद्यते “विष्णु तिरि” इत्यादि । यथौदारिकमिश्रे बन्धविशिरोधतो विशेषतश्चोक्तः । एवं कर्मणयोगेऽपि तिर्यगरायुषी विना वाच्यः, कर्मणकाययोगे तिर्यगरायुषोर्बन्धाभावात् । कर्मणकाययोगो ह्यपान्तरालगतावुत्पत्तिप्रथमसमये च जीवस्य मिथ्यात्वसासादनाऽविरतगुणस्थानकत्रयोपेतस्य लभ्यते । उक्तं च—

मिच्छे सासाणे वा, अविरयैसम्ममि अहव ग्रहियन्मि ।

जति जिया परलोए, सेसिक्कारस गुणे मुचुं ॥ (प्रव० गा० १३०९)

तथा सयोगिनः केवलिसमुद्धाते तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु चेति गुणस्थानकचतुष्टय एव कर्मणकाययोगो नान्यत्र । ततो विंशत्युत्तरशतमध्याद् आहारकषट्कतिर्यगरायु प्रकृतीर्मुक्त्वा शेषस्य द्वादशोत्तरशतस्य सामान्येन कर्मणकाययोगे बन्धः । तदेव द्वादशोत्तरशतं जिनादिपञ्चकं विना शेषं सप्तोत्तरशतं कर्मणकाययोगे मिथ्यादृशो बध्नाति । तदेव सप्तोत्तरशतं सूक्ष्मादित्रयोदश प्रकृतीर्मुक्त्वा शेषा चतुर्नवतिं कर्मणयोगे सासादना बध्नाति । चतुर्नवतिरेवाऽनन्तानुबन्ध्यादिचतुर्विंशतिप्रकृतीर्विना जिननामादिप्रकृतिपञ्चकसहिता च पञ्चसप्ततिस्तां कर्मणयोगेऽविरता बध्नाति । सयोगिनस्तु कर्मणकाययोगे सातमेवैकं बध्नाति । तथाऽऽहारककाययोगश्चतुर्दशपूर्वविदः, आहारकमिश्रकाययोगश्च तस्यैवाऽऽहारकशरीरस्य प्रारम्भसमये पारत्यागसमये च औदारिकेण सह द्रष्टव्यः । ततः ‘आहारकद्विके’ आहारकशरीरतन्मिश्रक्षणे योगद्वये ओष कर्मस्तवोक्तः प्रमत्तगुणस्थानवर्ती त्रिषष्टिप्रकृतिबन्धस्तः । एतत् काययोगद्वयं हि लब्ध्युपजावनात् प्रमत्तस्यैव न त्वप्रमत्तस्य ॥ १५ ॥

सुरओहो वेउव्वे, तिरियनराउरहिओ य तम्मिस्से ।

वेयतिगाइम यिय तिय, कसाय नव दु चउ पंच गुणा ॥ १६ ॥

व्याख्या—‘सुरौष’ सामान्यदेवबन्धो वैक्रियकाययोगे द्रष्टव्यः । तद्यथा—सामान्येन चतुरश्रशतम्, मिथ्यात्वे द्युत्तरशतम्, सासादने षण्णवतिः, मिश्रे सप्ततिः, अविरते द्विसप्ततिः । तथा ‘तन्मिश्रे’ वैक्रियमिश्रे ॥ एव सुरौषस्तिर्यगरायुष्करहितो वाच्यः । इह देवनारका निजासु पण्मासावशेषा एवायुर्बध्नाति, अतो वैक्रियमिश्रयोगे उत्पत्तिप्रथमसमयादनन्तरमपर्याप्तावस्थासम्मविनि आयुर्द्वयबन्धाभावः । तथा चाऽश्रौषे द्युत्तरशतम्, मिथ्यात्वे एकोत्तरशतम्, सासादने चतुर्नवतिः, अविरत एकसप्ततिः । वैक्रियमिश्रयोगो मिश्रता चाऽस्यात्र कर्मणकायेनैव सह मन्तव्या । अयमपि च मिथ्यात्वसासादनाऽविरतगुणस्थानकत्रय एव लभ्यते नान्यत्र । यद्यपि देशविरतस्याऽम्बडादेः प्रमत्तस्य तु त्वेष्णुकुमारादेर्वैक्रियं कुर्वतो वैक्रियमिश्रवैक्रियसम्भवः श्रूयते पर स्वाभावस्य वैक्रिययोगस्याऽत्र गृहीतत्वाद् अथवा स्वस्वत्वाद् अन्यतो वा

१ मिथ्यात्व सासादने वाऽविरतस्यैवत्वेऽप्यत्रा गृहीतः । यान्ति जीवा परलोके देवेकादयः गुणस्थानानि मुक्ता ॥ २ यमवन्मि अहियए अहवा । प्रवचनसारोद्वारे जेव पाठः ॥

कुतोऽपि हेतोः पूर्वाचार्यैः स नोक्तः । एवं योगेषु बन्धसामित्वमुक्तम् । अथ वेदादिषु तद-
भिधित्तुः प्रथमं गुणस्थानकानि तेष्वाह—“वेद्यतिग” इत्यादि । ‘वेदत्रिके’ स्त्रीवेदपुवेदनपुंस-
कवेदरूपे ‘नव’ नवसंख्याकानि “संजलण” इत्याद्यत्रेतेनगाया(१७)स्य “पदम” इति पदसत्राणि
सम्बन्धात् ‘प्रथमानि’ मिथ्यात्वादीनि अनिवृत्तिबादरन्तानि गुणस्थानकानि भवन्ति, ततः परं
वेदानामभावात् । एतेषु यः कर्मस्तत्रोक्तः सामान्यबन्धः स द्रष्टव्यः । तथा—सामान्यतो
नानाजीवापेक्षया विंशत्युत्तरशतम्, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तरशतम्, सासादने एकोत्तरशतम्, मिथे
चतुःसप्ततिः, अविरते सप्तसप्ततिः, देशविरते सप्तपष्टिः, प्रमत्ते त्रिपष्टिः, अप्रमत्ते एकोनष-
ष्टिरष्टपञ्चाशद्वा, निवृत्तिबादरे प्रथमभागेऽष्टपञ्चाशत्, भागपञ्चके षट्पञ्चाशत्, सप्तमभागे
षट्विंशतिः, अनिवृत्तिबादरे आद्य भागे द्वाविंशतिः, एवमन्वेषाणि गुणस्थानकेषु यथास-
म्भवं कर्मस्तत्रोक्तो बन्धो वाच्यः । कषायद्वारे—आद्येऽनन्तानुबन्धिकोऽधमानमायालोभरूपे
कषायचतुष्के द्वे प्रथमे मिथ्यात्वसासादनारूपे गुणस्थानके तत्र तीर्थकरबन्धस्य सम्यक्त्वप्र-
त्ययत्वाद् आहारकद्विकबन्धस्य च संयमहेतुत्वाद् अनन्तानुबन्धिषु तदभावात् सामान्येन सप्त-
दशोत्तरशतम्, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तरशतम्, सासादने एकोत्तरशतम् । द्वितीयेऽप्रत्याख्यानारूपे
कषायचतुष्के चत्वारि प्रथमानि मिथ्यात्वसासादनमिथाऽविरतबाधकानि गुणस्थानकानि,
तत्राहारकद्विकबन्धाभावेन सामान्येन अष्टादशोत्तरशतम्, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तरशतम्, सासादने
एकोत्तरशतम्, मिथे चतुःसप्ततिः, अविरते सप्तसप्ततिः । तृतीये प्रत्याख्यानावरणारूपे कषाय-
चतुष्के पञ्च आद्यानि मिथ्यात्वादीनि देशविरतान्तानि गुणस्थानकानि, देशविरते सप्तपष्टिः,
शेषाणि तथैव ॥ १६ ॥

संजलणतिगे नव दस, लोमे चउ अजह दु ति अनाणतिगे ।

वारस अचक्खुचक्खुसु, पढमा अहखाइ चरमचऊ ॥ १७ ॥

न्याख्या—‘संजलनत्रिके’ संजलनक्रोधमानमायारूपे नवाऽऽद्यानि गुणस्थानकानि । तत्र
सामान्यबन्धाद् निवृत्तिबादरं यावद् वेदत्रिकान्यायेन विंशत्युत्तरशतादिको बन्धः, अनिवृत्ति-
बादरे तु प्रथमे भागे द्वाविंशतिः, द्वितीये पुंवेदरहिता एकविंशतिः, तृतीये संजलनक्रोधर-
हिता विंशतिः, चतुर्थे संजलनमानरहिता एकोनविंशतिः, पञ्चमे संजलनमायारहिता अष्टा-
दश । संजलनलोभस्य तु सूक्ष्मसम्परायेऽपि भावात् तत्र दश प्रथमानि गुणस्थानानि, तत्र नव
तथैव, दशमे तु सूक्ष्मसम्पराये सप्तदश प्रकृतयः । संयमद्वारे—‘असंयते’ असंयते चत्वारि
आद्यानि गुणस्थानानि, तत्र सामान्यतोऽविरतसम्बन्धद्वारेणि सङ्गृहीतत्वाद् जिननामक्षेपात् सप्त-
दशोत्तरशतं आतमष्टादशोत्तरशतम्, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तरशतम्, सासादने एकोत्तरशतम्, मिथे
चतुःसप्ततिः, अविरते सप्तसप्ततिः । ज्ञानद्वारे—‘अज्ञानत्रिके’ मल्यज्ञानधुताज्ञानविमलरूपे
द्वे मिथ्यात्वसासादने, त्रीणि वा गुणस्थानकानि मिश्रेण सह । अयमाशयः—मिश्रे ज्ञानां-
शोऽज्ञानांशश्चास्ति, तत्र यदाऽज्ञानांशप्राधान्यविवक्षा तदाऽज्ञानत्रिके गुणस्थानकद्वयमेव,
ज्ञानांशप्राधान्यविवक्षायां तु तृतीयं मिश्रमपि, तत्रौघे सप्तदशोत्तरशतम्, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तर-
शतम्, सासादने एकोत्तरशतम् मिथे चतुःसप्ततिः । दर्शनद्वारे—चक्षुरचक्षुर्दर्शनयोः प्रथमानि

द्वादश गुणस्थानानि, परतस्तु, चक्षुरचक्षुषोः सतोरप्यनुपयोगित्वेनाव्यापारात् । तत्रौघे
विज्ञात्युत्तरशतम्, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तरशतम्, इत्यादि यावत् क्षीणमोहे सातबन्ध, एकः ।
यथाख्याते, चरमगुणस्थानकचतुष्कम्, तत्र सामान्यत एकः, उपशान्तमोहे एकः, क्षीणमोहे
एकः, सयोगिनि एकः, अयोगिनि शून्यम् ॥ १७ ॥

मणनाणि सग जयाई, समइय छेय चउ दुनि परिहारे ।

केचलिदुगि दो चरमाऽजयाइ नव मइसुओहिदुगे ॥ १८ ॥

व्याख्या—मनःपर्यायज्ञाने सप्त 'यतादीनि' प्रमत्तसंयतादीनि क्षीणमोहान्तानि । तत्र
सामान्यत आहारकद्विकसहिता त्रिषष्टिर्जाता पञ्चषष्टिः, प्रमत्ते त्रिषष्टिः इत्यादि यावत् क्षीण-
मोहे एकः केवलसातबन्धः । सामायिके छेदोपस्थापने च चत्वारि यतादीनि 'गुणस्थानानि,
तत्र सामान्यतः पञ्चषष्टिः, प्रमत्ते, त्रिषष्टिरित्यादि प्राग्वत्, सूक्ष्मसम्भरायगुणस्थानकादौ तु
सूक्ष्मसम्भरायादिचारित्रभावात् । तथा 'द्वे गुणस्थानके' प्रमत्ताप्रमत्तरूपे परिहारविशुद्धिकचारित्रे
नोत्तराणि, तस्मिन्धारित्रे वर्तमानस्य श्रेण्यारोहणप्रतिषेधात्, तत्र सामान्यतः पञ्चषष्टिः, प्रमत्ते
त्रिषष्टिः, अप्रमत्ते एकोनषष्टिरष्टपञ्चाशद्वा । 'केवलद्विके' केवलज्ञानकेवलदर्शनरूपे, 'द्वे चरमे'
अन्तिमे सयोगिकेवक्ष्ययोगिकेवक्ष्याख्ये गुणस्थानके भवतः, अत्रौघे एकस्य सातस्य बन्धः
सयोगिनि त्र, अयोगिनि शून्यम् । तथा मतिश्रुतयोः 'अवधिद्विके' च अवधिज्ञानावधिदर्शन-
लक्षणे 'अयतादीनि' अविरतसंयमदृष्टादीनि क्षीणमोहपर्यवसानानि नव गुणस्थानकानि
भवन्ति, सयोग्यादौ केवलोत्पत्त्या मत्यादेरभावात्, तत्रौघतोऽप्रमत्तादेर्मत्यादिमत आहारक-
द्विकस्यापि बन्धसम्भवाद् एकोनाशीतिः, विशेषचिन्तायामविरतादिगुणस्थानकेषु कर्मस्तबोक्तः
सप्तसप्तत्यादिमितौ बन्धो द्रष्टव्यः ॥ १८ ॥

अइ उवसमि चउ वेयगि, खइए इकार मिच्छतिगि देसे ।

सुहुमि सठाणं तेरस, आहारगि नियनियगुणोहो ॥ १९ ॥

व्याख्या—इह 'अयतादि' इति पदं सर्वत्र योज्यते । ततोऽयतादीनि उपशान्तमोहान्तान्यष्टौ
गुणस्थानान्यौपशमिकसम्यक्त्वे भवन्ति, तत्र सामान्यत औपशमिकसम्यक्त्वे वर्तमानानां देव-
मनुजामुषोर्बन्धमावात् पञ्चसप्ततिः, अविरतेऽपि पञ्चसप्ततिः, देशे सुरापुरवन्धात् पद्मषष्टिः,
प्रमत्ते द्वाषष्टिः, अप्रमत्ते अष्टपञ्चाशद् इत्यादि यावदुपशान्ते एकः । 'वेदके' शायोपशमि-
कापरपर्यायेऽयतादीन्यप्रमत्तानि चत्वारि गुणस्थानकानि, तत्रौघे एकोनाशीतिः, अविरते
सप्तसप्ततिः, देशे सप्तषष्टिः, प्रमत्ते त्रिषष्टिः, अप्रमत्ते एकोनषष्टिरष्टपञ्चाशद्वा । अतः परमु-
पशमिश्रेणावौपशमिकं क्षपकश्रेणौ पुनः क्षायिकम्, शायोपशमिकसम्यक्त्वं तूदीर्घानेद्यात्वस-
येऽनुदीर्घनिमित्यात्वोपशमे च भवतीति । उक्तं च—

'मिच्छतं जमुहणं, तं त्रीणं अणुदं तु उवसंतं ।

मीर्साभावपरिणयं, वेइजंतं खओवसमं ॥ (विशेषा० गा० ५३२)

तथा क्षायिकसम्यक्त्वे अयतादीनि अयोगिकेवलत्पर्यवसानानि एकादश गुणस्थानकानि,

तत्रौघे एकोनाशीतिः, अविरते सप्तसप्ततिः, देशे सप्तषष्टिः इत्यादि यावदयोगिनि शून्यम् ।
क्षायिकसम्पत्त्वस्वरूपं त्विदम्—

स्त्रीणे दंसपमोहे, त्रिविहम्मि वि भवनिष्पन्नमूयम्मि ।

निष्पद्यवायमउलं, सम्भत्तं साइयं होइ ॥ (शाव० प्र० गा० ४८)

तथा 'मिथ्यात्वत्रिके' मिथ्यादृष्टिसासादनमिश्ररुद्धणे 'देशे' देशविरते 'सूक्ष्मे' सूक्ष्मसम्प-
राये 'स्वस्थानं' निजस्थानम् । अयमर्थः—मिथ्यात्वमार्गणास्थाने मिथ्यादृष्टिगुणस्थानम्, सासा-
दनमार्गणास्थाने सासादनगुणस्थानम्, मिश्रमार्गणास्थाने मिश्रगुणस्थानम्, देशसंयममार्गणास्थाने
देशविरतगुणस्थानम्, सूक्ष्मसम्परायसंयमे सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानम् । अत्र च स्वत्वगुणस्थानीयो
बन्धः, यथा—मिथ्यात्वे ओषतो विशेषतश्च सप्तदशोत्तरशतम्, एवं सासादने एकोत्तरशतम्,
मिश्रे चतुःसप्ततिः, देशे सप्तषष्टिः, सूक्ष्मे सप्तदशः । आहारकद्वारे—त्रयोदश गुणस्थानानि
मिथ्यादृष्ट्यादीनि सयोगिकेवल्यन्तानि आहारके जीवे लभ्यन्ते, अयोगी त्वनाहारकः ।
तत्रौघतः विंशत्युत्तरशतम्, मिथ्यात्वे सप्तदशोत्तरशतम्, इत्यादि यावत् सयोगिनि सात्वरूपैका
प्रकृतिर्बन्धे भवति । एवं वेदादिषु मार्गणास्थानेषु गुणस्थानकान्युपदर्श्य सम्प्रति तेषु बन्धाति-
देशमाह—“नियनियगुणोहो” वि निजनिजगुणौघः, एतेषु वेदादिषु यानि स्वत्वगुणस्थानानि
तेष्वौघः कर्मस्तयोक्तो बन्धे द्रष्टव्य इत्यर्थः । स च यथास्थानं भावित एव ॥ १९ ॥

यच्च प्रागुक्तम् “औपशमिकसम्पत्त्वे गुणस्थानानि” इति तत्र कश्चिद्विशेषमाह—

परमुषसमि घटंता, आउ न पंधंति तेण अजयगुणे ।

देवमणुआउहीणो, देसाइसु पुण सुराउ विणा ॥ २० ॥

व्याख्या—सर्वत्र वेदादिषु निजनिजगुणौघो वाच्य इत्युक्तं परमौपशमिकेऽयं विशेषः—
औपशमिके वर्तमाना जीवा आयुर्न बध्नान्ति तेनाऽवतगुणस्थानके देवमनुजायुर्म्या हीन औषो
वाच्यः, नरकतिर्यगायुषोः प्रागेव मिथ्यात्वसासादनयोरपनीतत्वात् तद्धीनता । तथा 'देशा-
दिषु' देशविरतप्रमत्ताऽप्रमत्तेषु पुनरौघः सुरासुर्विना ज्ञेयः । औपशमिकसम्पत्त्वं तूपशमश्रेण्यां
प्रथमसम्पत्त्वलाभे वा भवति जीवस्य । उक्तं च—

उवसामगसेदिगयस्स होइ उवसामियं तु सम्भत्तं ।

जो वा अकयतिपुंजो, असवियमिच्छो लहइ सम्भं ॥

(विशेष० गा० ५२९, २७३५)

ननु क्षायोपशमिकौपशमिकसम्पत्त्वयोः कः प्रतिविशेषः?, उच्यते—क्षायोपशमिके
मिथ्यात्वदलिकवेदनं विपाकतो नास्ति प्रदेशतः पुनर्विघते, औपशमिके तु प्रदेशतोऽपि
नास्तीति विशेषः ॥ २० ॥ उक्तं वेदादिषु बन्धस्वामित्वम् । अथ लेश्याद्वारमुच्यते—

ओहो अट्टारसयं, आट्टारदुग्ण आइलेसतिगे ।

तं तित्त्योणं मिच्छे, साणाइसु सन्वहि ओहो ॥ २१ ॥

१ शीघ्रे दर्शनमोहे त्रिविधेऽपि भवतिदानमृते । निष्पद्यवायमउलं सम्पत्त्वं क्षायिकं भवति ॥ २ उपश-
मश्रेणिगतस्य भवति औपशमिकं तु सम्पत्त्वम् । यो वाऽऽश्रयिषुषोऽश्रयितमिथ्यात्वात् लभते सम्पत्त्वम् ॥

एकं मुक्त्वा शेषस्य द्वादशोत्तरशतस्याऽनाहारके सामान्येन बन्धः । तथा जिननाम सुरद्विकं वैक्रियद्विकं च द्वादशोत्तरशतमध्याद् मुक्त्वा शेषस्य सप्तोत्तरशतस्यानाहारके मिथ्याद्वौ बन्धः । तथा सूक्ष्मादित्रयोदश प्रकृतीर्मुक्त्वा शेषायाश्चतुर्नवतेः सासादनस्येऽनाहारके बन्धः । तथाऽनन्तानुबन्ध्यादिचतुर्विंशतिप्रकृतीश्चतुर्नवतेर्मध्याद् मुक्त्वा शेषायाः सप्ततेर्जिननामसुरद्विकवैक्रियद्विकयुक्तायाः पञ्चसप्ततेरविरतेऽनाहारके बन्धः । तथा सयोगिनि केवलिसमुद्भाते तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेऽप्यनाहारक एकस्याः सातप्रकृतेर्बन्धः ॥ २३ ॥

अथ प्राग् यदुक्तं लेख्याद्वारे—“साणाइसु सवहिं ओहो” ति (गा० २१) “सासादनादिषु गुणस्थानेषु सर्वत्र लेख्यापदके ओषो द्रष्टव्यः” इति, तत्र न ज्ञायत आदिशब्दात् कसां लेख्यायां कियन्ति गुणस्थानानि गृह्यन्ते? इत्यतो लेख्यासु गुणस्थानकान्युपदर्शयन् प्रकरणसमर्थनां प्रकरणज्ञानोपायं चाह—

तिसु दुसु सुकाइ गुणा, चउ सग तेर ति बंधसामित्तं ।

देविंदसूरिलिहियं, नेयं कम्मत्थयं सोउं ॥ २४ ॥

व्याख्या—‘तिसु’ आद्यासु कृष्णनीलकापोतलेख्यासु “चउ” इत्यादिना यथाक्रमं सम्बन्धात् ‘वत्वारि’ मिथ्यात्वसासादनमिथाविरतरूपाण्याद्यानि गुणस्थानानि प्राप्यन्ते, एतद्गुणस्थानचतुष्के परिणामविशेषतः षण्णामपि लेख्याना भावात् । ‘द्वयोः’ त्रेत्रःपञ्चलेख्ययोर्मिथ्यात्वादीनि सप्त गुणस्थानानि, तयोरप्रमत्तगुणस्थानकान्तमपि यावद्भावात् । शुक्ललेख्यायां त्रयोदश मिथ्यात्वादीनि गुणस्थानानि, तस्या मिथ्याद्विगुणस्थानात् प्रभृति यावत् सयोगिकेवलिसुगुणस्थानकं सावदपि भावात् । अयोगी त्वलेख्यः । इह च लेख्याना प्रत्येकमसंश्लेष्यानि लोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि, ततो मन्दाध्यवसायस्थानापेक्षया शुक्ललेख्यादीनामपि मिथ्याद्विगुणद्वौ सम्भवो न विरुध्यते । तथा कृष्णादिलेख्यात्रयं यद्विहाविरतगुणस्थानकान्तमुक्तं तद् बृहद्बन्धस्वामित्वानुसारेण, पञ्चशीतिके तु तस्य प्रमत्तगुणस्थानकान्तं यावदभिहितत्वात् । तथाहि—

लेसा तिलि पमत्तं, तेरूपम्हा उ अप्पमत्तंता ।

सुका जाव सजोगी, निरुद्धलेसो अजोगि पि ॥

(जिनवल्लभीयपदशीति गा० ७३)

उत्त्वं तु ध्रुतपरा विदन्ति इति । प्रतिपादितं यत्यादिषु बन्धस्वामित्वम्, तत्प्रतिपादनाच्च समर्थितं बन्धस्वामित्वप्रकरणम् । इतिशब्दः परिसमाप्तौ । बन्धस्वामित्वमेतत् ‘ज्ञेयं’ बोद्धव्यं, कर्मस्त्वं स्तुत्वा, अत्र बहुषु स्थानेषु उदुक्तकन्यातिदेशद्वारेण गणनात् ॥ २४ ॥

एतद्ग्रन्थस्य टीकाभूत्, परं कामि न साऽऽप्यते ।

स्थानस्याऽऽन्यताहेतोरतोऽलेख्यवचूर्णिका ॥

॥ इति बन्धस्वामित्वावचूरिः समाप्ता ॥

ग्रन्थग्राम् ४२६ अक्षराणि २८

॥ अहम् ॥

पूज्यश्रीदेवेन्द्रसूरिविरचितसोपज्ञटीकोपेतः

पडशीतिनामा चतुर्थः कर्मग्रन्थः ।

॥ ॐ नमः प्रवचनाय ॥

यद्वाचितार्थलक्ष्मण्य दुरापमाशु, श्रीगौतमप्रमृतयः शमिनामधीशाः ।

सूक्ष्मार्थसार्थपरमार्थविदो बभूवुः, श्रीवर्धमानविभुरस्तु ॥ वः शिवाय ॥ १ ॥

निजधर्माचार्येभ्यो, नत्वा निष्कारणैकबन्धुभ्यः ।

श्रीपडशीतिकृताखं, विवृणोमि यथागमं किञ्चित् ॥ २ ॥

तत्राऽऽवाधेवाऽभीष्टदेवतास्तुत्यादिप्रतिपादिकामिमा गाथामाह—

नमिय जिणं जियमग्गणगुणठाणुवओगजोगलेसाओ ।

धंघऽप्पयह्मभावे, संखिज्जाई किमवि बुच्छं ॥ १ ॥

जिनं नत्वा जीवस्थानादि वक्ष्य इति सम्बन्धः । तत्र 'नत्वा' नमस्कृत्य, नमस्कारो हि चतुर्थी—द्रव्यतो नमैको न भावतो यथा पाल्कादीनाम् १, भावतो नमैको न द्रव्यतो यथाऽनुचरोपपातिसुरादीनाम् २, एको द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि यथा शम्बकुमारप्रमृतीनाम् ३, एको न द्रव्यतो नापि भावतो यथा कपिलादीनाम् ४ । ततो द्रव्यमावरूपेण भावनमस्कारेण नमस्कृत्य । कम् ! इत्याह—'जिनं' रागद्वेषभोहादिदुर्वारवैरिवारजेतारं धीतरागम्, परमार्ह-न्यमहिमालङ्घ्यं तीर्थकरमित्यर्थः । अनेन परमाभीष्टदेवतानमस्कारेण ऐकान्तिकमात्यन्तिक-भावमङ्गलमाह, तेन च शास्त्रस्याऽऽपरिसमाप्तेर्निष्पत्त्यूहता भवतीति । क्त्वाप्रत्ययस्य चोत्तरक्रिया-सापेक्षत्वाद् उत्तरक्रियामाह—जीवमार्गणागुणस्थानादि वक्ष्ये । इह स्थानशब्दस्य प्रत्येकं योगाद् जीवस्थानानि, मार्गणास्थानानि, गुणस्थानानि । तत्र जीवन्ति—यथायोग्य प्राणान् धारयन्तीति जीवाः प्राणिनः शरीरमृत इति पर्यायाः, तेषां जीवानां स्थानानि—सूक्ष्मापर्याप्तैकेन्द्रियत्वादयोऽवान्तरविशेषाः, तिष्ठन्ति जीवा एषु इति कृत्वा जीवस्थानानि १ । मार्गणं—जीवादीना पदार्थानामन्वेषणं मार्गणा, तस्याः स्थानानि—आश्रया मार्गणास्थानानि वक्ष्यमाणानि गत्यादीनि २ । गुणाः—ज्ञानदर्शनचारित्ररूपा जीवस्वभावविशेषाः, स्थानं—पुनरेतेषां शुद्धशुद्धिप्रकर्षापर्यवृत्तः स्वरूपभेदः, तिष्ठन्ति गुणा असिन्निति कृत्वा, गुणानां स्थानानि गुणस्थानानि—परमपदप्रासादक्षित्वादेहजसोपानकस्यानि सोपज्ञकर्मस्तारटीकायां सविस्तर-मभिहितानि इहैव वा किञ्चिद्वक्ष्यमाणानि मिथ्यादृष्टिप्रमृतीनि चतुर्दश ३ । “उवओग” चि उपयोजनमुपयोगः—बोधरूपो जीवव्यापारः, भावे षन्, यद्वा उपपुज्यते—वस्तुपरिच्छेदं प्रति

व्यापार्यत इत्युपयोगः, कर्मणि घञ्, यदि वा उपयुज्यते वस्तुपरिच्छेदं प्रति जीवोऽनेनेत्यु-
पयोगः, “पुंनामि पः” (सि० ५-३-१३०) इति करणे घप्रत्ययः, सर्वत्र जीवस्तत्त्वभू-
तोऽवबोध एवोपयोगो मन्तव्यः ४। “योग” इति योजनं योगः—जीवस्य वीर्यं परिस्पन्द इति
मायत्, यदि वा युज्यते—भावनवस्मनादिक्रियासु व्यापार्यत इति योगः, कर्मणि घञ्, यद्वा
युज्यते—सम्बध्यते भावनवस्मनादिक्रियासु जीवोऽनेनेति “पुंनामि०” (सि० ५-३-१३०)
इति करणे घप्रत्ययः, स च मनोवाकायलक्षणसहकारिकारणभेदात् त्रिविधो वक्ष्यमाणस्व-
रूपः ५। “लेसाउ” इति लिङ्यते—छिद्यते कर्मणा सहात्माऽनयेति लेक्ष्या, कृष्णादिद्रव्यसाचि-
व्यादात्मनः शुभाशुभपरिणामविशेषः । यदुक्तम्—

कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्, परिणामो य आत्मनः ।

स्फटिकस्यैव तत्रायं, लेक्ष्याशब्दः प्रवर्तते ॥ इति ।

सा च योदा—कृष्णलेक्ष्या नीललेक्ष्या कापोतलेक्ष्या तेजोलेक्ष्या वज्रलेक्ष्या शुक्ललेक्ष्या ।
आसां च स्वरूपं जम्बूफलत्वादकषट्पुरुषीदृष्टान्तेन ग्रामपातनप्रचलितचौरपदकदृष्टान्तेन वा
एवमवसेयम्—

जैह जंनुपावधेगो, सुपकफलमरियनमियसाहगो ।

दिहो छहिं पुरिसेहि, ते बिंती जंनु भक्खेमो ॥

विह पुण ते ! बिंतेगो, आरुइणे तुज्ज जीमसेदेहो ।

तो छिदिरुण मूलाउ पाडिउं ताई मक्खेमो ॥

वीमाऽऽह इहदेणं, किं छिल्लेण तरुणा उ जम्हं ! ति ।

साहा महाउ छिंदह, तइजो वेई वसाहा उ ॥

गुच्छे चउत्तमो पुण, पंचमओ वेई गिण्हह फडाई ।

छट्ठो उ वेई पडिया, एए चिय सायहा पित्तुं ॥

दिहंतस्सोवणओ, ओ वेई तरुं तु छिंद मूलाओ ।

सो वट्ठइ विण्हाए, साह महाउ नीलाए ॥

हवह वसाहा काऊ, गुच्छा लेऊ फडाई पण्हाए ।

पडियाई मुक्खेसा, अइवा अणं इमाऽऽहरणं ॥

पोसा गमवट्ठत्वं, विजिग्गया एगु वेई पाएह ।

जं पिच्छह तं सव्वं, दुपयं च चउप्पयं वा वि ॥
 बीओ माणुस पुरिसे, य तईओ साउहे चउत्थो उ ।
 पंचमओ जुज्झंते, छट्ठो पुण तत्थिमं मणइ ॥
 इकं ता हरह धणं, बीयं मारेह मा कुणह एयं ।
 केवल हरह धणं ती, उवसंहारो इमो तेसिं ॥
 सधे मारेह ची, वट्ठइ सो किण्हलेसपरिणामे ।
 एवं कमेण सेसा, जा चरमो मुक्कलेसाप ॥

अस्यैव दृष्टान्तद्वयस्य सङ्ग्रहगाथाः—

मूलं साह पसाहा, गुच्छ फले छिंद पडियमक्खपया ।
 सव्वं माणुस पुरिसा, साउह जुज्झंत घणहरणा ॥
 आसु च लेस्यासु ओ जीवो यस्यां लेस्यायां वर्तते स प्रदर्श्यते—
 वैरेणं निरणुकंपो, अइचंडो दुम्महो खरो फरुसो ।
 किण्हाइ अणज्झप्पो, बहकरणरओ य तक्कालं ॥
 मायाडंने कुसलो, उक्कोडालुद्ध भवउपलविणो ।
 मेहुणतिवामिरओ, अलियपलावी य नीलाप ॥
 मूढो आरंभपिओ, पावं न गणेइ सबकज्जेसु ।
 न गणेइ हाणिवुद्धी, कोहजुओ कावलेसाप ॥
 दक्खो संवरसीलो, रिजुमाओ दाणसीलगुणजुओ ।
 धम्ममि होइ बुद्धी, अरुसणो तेउलेसाप ॥
 सउणुकंपो य भिरो, दाणं खल देइ सबजीवाणं ।
 अइकुसलदुद्धिमंतो, बिद्धिमंतो पण्हलेसाप ॥
 धम्ममि होइ बुद्धी, पावं वज्जेइ सबकज्जेसु ।
 आरंभेसु न रज्जइ, अपक्खवाइ य मुक्काप ॥

६ ।

यं प्रेक्ष्य तं सर्वं द्विपदं च चतुष्पदं वाऽपि ॥ द्वितीयो मनुष्यान् पुरुषांश्च स्तूयः सायुषाद्यनुपेक्षु । पथमको
 दुष्यमानान् यतः पुनस्तत्रेदं भगवि ॥ एकं तावद् हरस्य धनं द्वितीयं सारथ्यं मा कुर्वतेवम् । केवलं हस्त
 धनं उपसंहारोऽयं तेषाम् ॥ सर्वान् मारयतेति वर्तते स कृष्णलेस्यापरिणामे । एवं कमेण बोधा यावत् चरमः
 छल्लहेस्यायाम् ॥

१ मूलं शास्त्राः प्रशाखा गुच्छम् फलानि छिन्त पठितमक्षयता । सर्वं मनुष्यान् पुरुषान् सायुषान् दुष्यमा-
 नान् [इन्त] धनहरणम् ॥ २ वैरेण निरणुकम्पः अतिचण्डः दुर्मुखः खरः यवहः । कृष्णायामनय्यामः बहकर-
 णरतय सरवालम् ॥ मायाइममे कुशल उत्कोडालुद्धभवउपलविणः । मेहुणतीवामिरतः अलीकप्रलापी च
 नीलायाम् ॥ मूढ आरम्भप्रियः पावं न गणयति सर्वकार्येषु । न गणयति हाणिवुद्धी कोपयुतः कापोत-
 केस्यायाम् ॥ दसः संवरसील मनुष्यान् दानसीलगुणपुङ्गवः । धर्मे भवति बुद्धिः अपेयणः तेजोव्येस्यायाम् ॥
 सत्त्वानुकम्पकश्च स्थिरः दानं खल ददाति सर्वजीवेभ्यः । अतिदुःखलदुद्धिमान् प्रतिमान् पथहेस्यायाम् ॥
 धर्मे भवति बुद्धिः पावं वर्जयति सर्वकार्येषु । आरम्भेषु न रज्जि अपक्वपाटी च मुक्कायाम् ॥

सतो जीवस्थानानि च मार्गणास्थानानि च गुणस्थानानि च उपयोगाश्च योगाश्च तेऽद्या-
 श्वेति द्वन्द्वे द्वितीया शस् । “बन्ध” चि मिथ्यात्वादिभिर्वन्धहेतुभिरक्षानचूर्णपूर्णसमुद्रकवद् निर-
 न्तरं पुद्गलनिचिते लोके कर्मयोग्यवर्णणापुद्गलैरात्मनः क्षीरनीरवद् बहुवयःपिण्डवद्वा अन्यो-
 न्यानुगमामेदात्मकः सम्बन्धो बन्धः १ । उपलक्षणत्वाद् उदयोदीरणासत्तानां परिग्रहः । तत्र
 तेषामेव कर्मपुद्गलानां यथास्थितिचद्धानामपवर्तनादिकरणकृते स्वाभाविके वा स्थित्यपचये
 सत्सुदयसमयप्राप्तानां विपाकयेदनमुदयः २ । तेषामेव कर्मपुद्गलानामकालप्राप्तानां जीवसामर्थ्य-
 विशेषाद् उदयावलिकायां प्रवेशनमुदीरणा ३ । तेषामेव कर्मपुद्गलानां बन्धसङ्क्राम्यां लब्धात्म-
 क्षामानां निर्जरणसङ्क्रमकृतस्वरूपमच्युत्यभावे सति सद्भावः सत्ता ४ । यद्वा बन्ध इति पदैक-
 देशेऽपि ‘भामा सत्यभामा’ इति न्यायेन पदप्रयोगदर्शनाद् बन्धहेतवो मिथ्यात्वाऽविरतिकपा-
 ययोगरूपा वक्ष्यमाणा गृह्यन्ते ७ । “अप्यबहू” चि भावप्रधानत्वाजिर्देशस्य अल्पबहुत्वं गत्यादि-
 रूपमार्गणास्थानादीनां परस्परं श्लोकभूयस्त्वम् ८ । “भाव” चि जीवाजीवानां तेन तेन रूपेण
 भवनानि-परिणमनानि भावा औपशमिकादयः ९ । ततो बन्धश्च अल्पबहुत्वं च भावाश्चेति
 द्वन्द्वे द्वितीयावबुधवर्नं शस् । सूत्रे च “अप्यबहू” इत्यत्र दीर्घत्वं “दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ”
 (सि० ८-१-४) इति प्राकृतसूत्रेण । “संस्तिज्जाह” चि सक्षययते-वतुप्यल्पादिप्ररूपण्या
 परिमीयत इति सङ्क्षेपम्, आदिशब्दादसङ्क्षेपानन्तकपरिग्रहः १० । तत एवं जीवस्थाना-
 दिकमनन्तकपर्यवसानं द्वारकलापमत्र यक्ष्म इत्यनेनाभिधेयमाह । कर्त्तव्यं वक्ष्ये ! इत्याह—
 “क्लिन्नि” चि किमपि किञ्चित्-स्वल्पं न विस्तरवत्, दुःप्रमानभावेनापचीयमानमेघायुर्वलादि-
 गुणानामैवंसुगीनजनानां विस्तराभिधाने सत्युपकारासम्भवात्, तदुपकारार्थं चैव शालारम्भ-
 प्रयासः । एतेन सङ्घिसरुचिसत्त्वानाश्रित्य प्रयोजनमाचष्टे । सम्बन्धस्त्वर्थापत्तिगम्याः, स क्षोपा-
 योपेयलक्षणः साध्यसाधनलक्षणो गुरुपर्यक्रमलक्षणो वा स्वयमभ्यूहः ।

इह च मार्गणास्थानगुणस्थानादयः सर्वे पदार्था न जीवपदार्थमन्तरेण विचारयितुं शक्यन्त
 इति प्रथमं जीवस्थानग्रहणम् १ । जीवाश्च प्रपञ्चतो निरूप्यमाणा गत्यादिमार्गणास्थानैरेव
 निरूपयितुं शक्यन्त इति तदनन्तरं मार्गणास्थानग्रहणम् २ । तेषु च मार्गणास्थानेषु वर्तमाना
 जीवा न कदाचिदपि मिथ्यादृष्ट्वाधन्यतमगुणस्थानकविकला भवन्तीति ज्ञापनाय मार्गणा-
 स्थानकानन्तरं गुणस्थानकग्रहणम् ३ । अमूनि च गुणस्थानकानि परिणामशुद्ध्यशुद्धिप्रकर्षा-
 कर्परूपाण्युपयोगवतामेवोपपद्यन्ते नान्येषामाकाशादीनाम्, तेषां ज्ञानादिरूपपरिणामरहितत्वा-
 दिति प्रतिपत्त्यर्थं गुणस्थानकग्रहणानन्तरमुपयोगग्रहणम् ४ । उपयोगवन्तश्च मनोवाक्यायचेष्टासु
 वर्तमाना नियमतः कर्मसम्बन्धमाजो भवन्ति । तथा चागमः—

जाय णं एस जीवे एयइ वेयइ चलइ फंदइ षट्ठइ खुम्भइ तं तं भावं परिणमइ ताव णं
 अट्ठविहबंघए मा सच्चिहबंघए वा छच्चिहबंघए वा एगविहबंघए वा नो णं अबंघए ।

इति ज्ञापनार्थमुपयोगग्रहणानन्तरं योगग्रहणम् ५ । योगवशाच्चोपात्तस्यापि कर्मणो यावद्

न कृष्णाद्यन्यतमलेद्यापरिणामो जायते तावद् न तस्य स्थितिपाकविशेषो भवति, “स्थिति-
पाकविशेषस्तस्य भवति लेद्याविशेषेण” इति वचनप्रामाण्यात्, ततो योगवशादुपायस्य कर्मणो
लेद्याविशेषतः स्थितिपाकविशेषो भवतीति प्रतिपद्ये योगानन्तरं लेद्याग्रहणम् ६ । लेद्या-
वन्तश्च यथायोग्यैर्बन्धहेतुभिः कर्मबन्धोदयोदीरणासत्ता प्रकुर्वन्तीति ज्ञापनाय लेद्यानन्तरं
बन्धग्रहणम् ७ । बन्धोदयादियुक्ताश्च जीवा मार्गणास्यानाधाश्रित्या नियमत परस्परमरूपे वा
मधेयुर्बहवो वेति निवेदनार्थं बन्धानन्तरमल्पबहुत्वग्रहणम् ८ । ते च जीवा मार्गणास्यानादि-
प्वल्पे वा बहवो वा भवन्तोऽवश्यं षण्णाधौषशमिकादिभावानां केयुष्विदं भाषेयुर्वर्तन्ते इति प्रक-
टनार्थमल्पबहुत्वानन्तरं भावग्रहणम् ९ । औषशमिकादिभाववतां च जीवानामल्पबहुत्वं
नियमतः सङ्ख्येयकेन असङ्ख्येयकेन अनन्तकेन वा निरूपणीयमिति भावग्रहणानन्तरं सङ्ख्येय-
कादिग्रहणम् १० इति ।

। यद्यपि चेद् सामान्येभ्यो “जीवस्थानादि वक्ष्ये” तयाप्येव विशेषतो द्रष्टव्यम्—जीवस्थान-
केषु गुणस्थानकयोगोपयोगलेद्याकर्मबन्धोदयोदीरणासत्ता वक्ष्ये, मार्गणास्थानकेषु पुनर्जीव-
स्थानकगुणस्थानकयोगोपयोगलेद्याऽऽस्पृश्यत्त्वानि, गुणस्थानकेषु च जीवस्थानकयोगोपयोग-
लेद्याबन्धहेतुबन्धोदयोदीरणासत्ताऽऽस्पृश्यत्त्वानि । तत्र गाथाः—

चउदसजियठाणेसु, चउदस गुणठाणगाणि १ जोगा य २ ।

उवयोग ३ लेस ४ बंधु ५ दउ ६ दीरणा ७ संत ८ अह ९५ ॥

चउदसमगणठाणेसु, मूलपरसुं विसहि इयरेसु ।

जिय १ गुण २ जोगु ३ वजोगा ४, लेस ५ ऽऽपबहुं ६ च छट्ठाणा ॥

चउदसगुणठाणेसुं, जिय १ जोगु २ वजोग ३ लेस ४ वंवा ५ य ।

बंधु ६ दयु ७ दीरणाओ ८, संत ९ ऽऽपबहु १० च दस ठाणा ॥ इति ॥ १ ॥

तत्र यथोद्देशं निर्देश इति न्यायात् प्रथमं तावद् जीवस्थानानि निरूपयन्नाह—

इह सुहुमयापरेगिंदिमितिचउअससिससिपंचिंदी ।

अपजत्ता पजत्ता, कमेण चउदस जियट्ठाणा ॥ २ ॥

‘इह’ अस्मिन् जगति अनेन क्रमेण चतुर्विंश जीवस्थानानि प्रागिरूपितसंव्दार्थानि भवन्ति ।

फेन क्रमेणः इति चेद्, इत्याह—सूक्ष्मयादीरेकेन्द्रियद्वित्रिचतुरसंज्ञिसंज्ञिषेन्द्रियाः, एते च
सर्वेऽपि प्रत्येकं पर्याप्तिका अपर्याप्तिकाश्चेति । तत्र एकं स्पर्शनलक्षणमिन्द्रियं येषां त एके-
न्द्रियाः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः, ते च प्रत्येकं द्वेधा—सूक्ष्मा बाह्यराश्या । सूक्ष्मनामकर्मा-
द्यात् सूक्ष्माः सकललोकव्यापिनः, बाह्यनामकर्मादवाद् बाह्याः ते च लोकपतिनियतदेशव-
र्तिनः । द्वित्रिचतुरसंज्ञिसंज्ञिषेन्द्रिया इति, इन्द्रियसंज्ञस्य प्रत्येकं योगाद् क्षीन्द्रिया
त्रीन्द्रिया चतुरेन्द्रिया असंज्ञिसंज्ञिमेदमिताश्च पञ्चेन्द्रियाः । तत्र द्वे स्पर्शनरसालक्षणे

१ चतुर्विंशजीवस्थानेषु चतुर्दश गुणस्थानादिति योगात् । उपयोगलेद्याकर्मबन्धोदयोदीरणासत्ता अह वदति ॥
चतुर्विंशमार्गणास्थानेषु मूलरूपेषु द्वित्रिचतुरेण । जीवगुणयोगोपयोगो लेद्याऽऽस्पृश्यत्त्वानि च वद स्थानानि ॥
चतुर्विंशगुणस्थानेषु जीवयोगोपयोगोपयोगावभावा । बन्धोदयोदीरणाः सत्ताऽऽस्पृश्यत्त्वानि च वद स्थानानि ॥

इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः कृमिपूतरकचन्दनकराहुकपर्दजलौकाप्रभृतयः । त्रीणि स्पर्शनरस-
नप्राणरूपाणि इन्द्रियाणि येषां ते त्रीन्द्रियाः कुन्धुमत्कुण्डलकागर्वमेन्द्रगोपकमत्कोटकादयः ।
चत्वारि स्पर्शनरसनप्राणचक्षुर्लक्षणानि इन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रियाः अमरमक्षिकामशकृ-
श्विकादयः । पञ्च स्पर्शनरसनप्राणचक्षुःश्रोत्रलक्षणानि इन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः मत्स्य-
मकरेभकलमसारसहंसनरसुरनारकादयः, ते च द्विविधाः—संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च । तत्र संज्ञानं
संज्ञा—भूतमवद्भाविभावस्वभावपर्यालोचनम्, “उपसर्गादातः” (सि० ५-३-११०) इत्यह-
मत्ययः, सा विद्यते येषां ते संज्ञिनः—विशिष्टस्मरणादिरूपमनोविज्ञानभाज इति यावत्,
तद्विपरीता असंज्ञिनः—विशिष्टस्मरणादिरूपमनोविज्ञानविकला इत्यर्थः । एते च सूक्ष्मकेन्द्रि-
यादयः प्रत्येकं द्विधा—पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च । पर्याप्तिर्नाम—पुद्गलोपचयजः पुद्गलग्रहणपरि-
णमनहेतुः शक्तिविशेषः, सा च विषयभेदात् षोढा—आहारपर्याप्तिः १ शरीरपर्याप्तिः २ इन्द्रि-
यपर्याप्तिः ३ उच्छ्वासपर्याप्तिः ४ भाषापर्याप्तिः ५ मनःपर्याप्तिः ६ चेति । तत्र यया नाद्यमाहार-
मादाय स्वररूपरसतया परिणमयति सा आहारपर्याप्तिः १ । यया रसोभूतमाहारं रसासृग्मा-
समेदोऽस्मिन्जाशुकलक्षणसप्तधातुरूपतया परिणमयति सा शरीरपर्याप्तिः २ । यया धातुरूपतया
परिणमितमाहारमिन्द्रियरूपतया परिणमयति सा इन्द्रियपर्याप्तिः ३ । यया पुनरुच्छ्वासप्रायोग्य-
वर्गणादलिकमादाय उच्छ्वासरूपतया परिणमय्याऽऽलम्ब्य च मुञ्चति सा उच्छ्वासपर्याप्तिः ४ ।
यया तु भाषाप्रायोग्यवर्गणादलिकं गृहीत्वा भाषात्वेन परिणमय्याऽऽलम्ब्य च मुञ्चति सा
भाषापर्याप्तिः ५ । यया पुनर्मनोयोग्यवर्गणादलिकं गृहीत्वा मनस्त्वेन परिणमय्याऽऽलम्ब्य च
मुञ्चति सा मनःपर्याप्तिः ६ । एताश्च यथाक्रममेकेन्द्रियाणां द्वीन्द्रियादीनां संज्ञिनां च चतुःप-
ञ्चपदसङ्ख्या भवन्ति । यदभाणि—

आहारशरीरिन्द्रिय, पञ्चशी आणपाणुमासमणे ।

चचारि पञ्च ॥ प्यि य, एगिन्द्रियविगलसन्नीणं ॥

पर्याप्तयो विद्यन्ते येषां ते पर्याप्ताः, “अत्रादिभ्यः” (सि० ७-२-४६) इति मत्वर्थीयः
अमत्ययः, स्वार्थिकप्रत्ययोपादानात् पर्याप्तकाः । ये पुनः स्वयोग्यपर्याप्तिपरिसमाप्तिविकला-
स्तेऽपर्याप्तकाः, ते च द्विधा लब्ध्या करणैश्च । तत्र येऽपर्याप्तका एव सन्तो म्रियन्ते न पुनः
स्वयोग्यपर्याप्तिः सर्वा अपि समर्थयन्ते ते लब्ध्यपर्याप्तकाः, ये पुनः करणानि—शरीरेन्द्रिया-
दीनि न तावद् निर्वर्तयन्ति अथ चावश्यं पुरस्ताद् निर्वर्तयिष्यन्ति ते करणापर्याप्तकाः ।

इह चैवमागमः—

लब्ध्यपर्याप्तका अस्मि नियमादाहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तिपरिसमाप्तावेव म्रियन्ते नार्वाग्,
यस्मादाणामिववापुर्वद्वा म्रियन्ते सर्व एव देहिनाः, तथाऽऽहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तिपर्याप्तानामेव
वध्यते । इति ॥ २ ॥

तदेवं निरूपितानि जीवस्थानानि । अथैतेष्वेव जीवस्थानेषु गुणस्थानानि प्रचिकटविपुराह—

१ आहारशरीरेन्द्रियाणि पर्याप्तय आणपाणुभाषामासमणि । अतस्तः पञ्च इदपि च एकेन्द्रियविगल-
संज्ञिनाम् ॥

घायरअसन्निविगले, अपज्जि पढमबिय सन्निअपजत्ते ।

अजयजुय सन्निपज्जे, सन्वगुणा मिच्छ सेसेसु ॥ ३ ॥

इह चतुर्दश गुणस्थानानि भवन्ति । तद्यथा—मिथ्यादृष्टिगुणस्थान १ सासादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थान २ सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानम् ३ अविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थान ४ देशविरतिगुणस्थान ५ प्रमत्तसयतगुणस्थानम् ६ अप्रमत्तसंयतगुणस्थानम् ७ अपूर्वकरणगुणस्थानम् ८ अनिवृत्तिवादरसम्परायगुणस्थान ९ सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानम् १० उपशान्तकषायवीतरागच्छद्मसगुणस्थान ११ क्षीणकषायवीतरागच्छद्मसगुणस्थान १२ सयोगिकेवलिगुणस्थानम् १३ अयोगिकेवलिगुणस्थानम् १४ । एतेषामर्थेलेशोऽयम्—

जीवाइपयत्थेसु, जिणोयइहेसु जा असइहणा ।

सइहणा वि य मिच्छा, विवरीयपरूवणा जा य ॥

संसयकरण ज पि य, ज तेसु अपायरो पयत्थेसु ।

त पचविह मिच्छ, तदिद्वी मिच्छदिद्वी य ॥

उयसमअद्दाएँ ठिओ, मिच्छमपत्तो तमेव गतुमणो ।

सम्म आसायतो, सासायण मो मुणेषो ॥

जइ शुद्धहीणि विसमाइभावसहियाणि हुति भीसाणि ।

भुजतत्स तहोमयदिद्वीए मौसदिद्वीओ ॥

तिविहे वि हु सम्मचे, धोवा वि न विरइ जत्स कम्मवसा ।

सो अविरड ति मन्नह, देसे पुण देसविरईओ ॥

विगाहाकसायनिहासहाइरओ भवे पमतु ति ।

पचसमिओ तिमुत्तो, अपमत्तजई मुणेषो ॥

अप्पुव अप्पुव, जहुत्तरं जो करेइ ठिइकड ।

रसकड तण्णाय, सो होइ अपुवकरणु वि ॥

विणिवट्टति विमुद्धि, समगपइट्ठा वि जम्म अलुअ ।

तत्तो नियट्ठिआण, विवरीयमओ वि अनियट्ठी ॥

धूलाण लोहसडाण वेयगो वायरो मुणेषो ।

सुहुमाण होइ सुहुमो, उवसंतेहिं तु उवसंतो ॥

१ जीवादिपदार्थेषु जिनेरिद्वेषु याऽप्रज्ञा । यदाऽपि च मिथ्या विवरीतप्रवृत्त्या या च ॥ यद्यप्यकार्षं यदपि च यत्प्रेम्णनादर पदार्थेषु । तदविविच मिथ्यात्वं तद्वद्वि मिथ्यादृष्टिः ॥ तत्रात्रमाश्रयति स्थितौ मिथ्याय नमस्तत्त्वमेव गतुमना । सम्यक्त्व आसादनत्वं सासादनो ज्ञातव्यः ॥ यथा शुद्धधीनो विदमादिभाववद्दिष्टे भवतो मित्रे । भुजानस्य तपोभयवद्व्या मिथ्यादृष्टिः ॥ त्रिविधेऽपि हि सम्मत्तये लोकाऽपि न विरतिं यस्य कर्मवशात् । सोऽविरत इति भण्यते येषां पुनर्देहविरते ॥ विकषाकषायमिश्रान्दृष्टिरतो भवेत् प्रवृत्ता इति । पचसमितस्त्रिगुणोऽप्रमत्तपदविशेषव्यः ॥ अर्हत्पूर्ववत् कषोत्तरे य करोति स्थितिपन्नं । एतत्तद्वत् तद्वद्वत् तद्वत् मन्त्रपूर्वकरण इति ॥ विनिवर्तते विमुद्धि सत्यकर्मिणा अपि यस्मिन्मनोऽन्यम् । तन्ने निवृत्तिस्य न विवरीतमोऽप्यनिवृत्तिः ॥ एतद्वत्तौ कोमलमन्त्रो वैद्वेषो वाद्वेषो ज्ञातव्यः । धूलायां मयति धूलम् अवस्थानोऽयं उवसंतः ॥

स्त्रीणम्मि मोहणिज्जे, स्त्रीणकसाओ सजोग जोगि ति (ग ति) ।

होइ पउत्ता य तओ, अपउत्ता होइ हु अजोगी ॥

अविरयसासणमिच्छा, परमविया न उण सेसगुणठाणा ।

मिच्छस्स तिज्जि भंगा, छावलियं होइ सासाणं ॥

तितीसयर चउत्वं, पुष्पणं कोहि ऊण तेरसमं ।

लहुपंचक्खर चरिमं, अंतमुह सेसगुणठाणा ॥

ततो वादराश्व—मादरैकेन्द्रियाः पृथिव्यम्बुवनस्पतिलक्षणाः असंज्ञी च—विशिष्टसरणादिरूपमनोविज्ञानविकलः विकलाश्व—विकलेन्द्रिया द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाः वादरासंज्ञि-विकलं तस्मिन् वादरासंज्ञिविकले । किंविशिष्टे ? “अपज्जि” ति अपर्याप्ते, कोऽर्थः ? अपर्याप्तवादरैकेन्द्रियेषु पृथिव्यम्बुवनस्पतिषु, तथा अपर्याप्तेऽसंज्ञिनि, तथा विकलेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियेष्वपर्याप्तेषु । किम् ? इत्याह—“पढमविय” ति इह “ससगुणा” इति पदाद् गुणशब्दस्यार्कणम्, ततः मयमं—मिथ्यादृष्टिगुणस्यानं द्वितीयं—सासादनगुणस्यानं भवति । अयं तेजोवायुवर्जनं किमर्थम् ? इति चेद्, उच्यते—तेजोवायूनां मध्ये सम्यक्त्वलेशवतामपि उत्पादाभावात् सम्यक्त्वं चासादयतां सासादनमावाभ्युपगमात् ।

नन्वेकेन्द्रियाणामागमे सासादनभावो नेष्यते, “उमयाभावो पुढवाइएसु सम्मतलद्वीए” इति परममुनिप्रणीतवचनप्रामाण्यात्, अत एवागमे एकेन्द्रिया अज्ञानिन एवोक्ताः, द्वीन्द्रियादयश्च केचिदपर्याप्तावस्थायां सासादनभावाभ्युपगमाद् ज्ञानिन उक्ताः केचिच्च तदभावाद् अज्ञानिनः, यदि पुनरेकेन्द्रियाणामपि सासादनभावः स्यात् तर्हि तेऽपि द्वीन्द्रियादिवद् उभ-यथाऽप्युच्येरन्, न चोच्यन्ते, यदुक्तम्—

एवैंदिया णं भंते ! किं नाणी अज्ञाणी ! गोयमा ! नो नाणी निगमा अज्ञाणी । तथा—
वेइंदिया णं भंते ! किं नाणी अज्ञाणी ! गोयमा ! नाणी वि अज्ञाणी वि । इत्यादि ।

तत् कथमिहापर्याप्तवादरैकेन्द्रियेषु पृथिव्यम्बुवनस्पतिलक्षणेऽपि सासादनगुणस्यानकभाव उक्तः !, सत्यमेतत्, किन्तु मा स्वरिष्ठाः, सर्वमेतदग्रे प्रतिविधास्याम इति ।

“सज्जिअपज्जे अजयजुय” ति । संज्ञिन्यपर्याप्ते तदेव पूर्वोक्तं मिथ्यादृष्टिसासादनलक्षणं गुणस्यानकद्वयमयतयुतं भवति । यमनं यतं—विरतिरित्यर्थः, न विद्यते यतं यस्य सोऽयतोऽ-विरतसम्पददृष्टिरित्यर्थः, तेन युतं—संयुक्तमयतयुतम् । इदमुक्तं भवति—संज्ञिन्यपर्याप्ते त्रीणि मिथ्यादृष्टिसासादनाऽविरतसम्पददृष्टिलक्षणानि गुणस्यानानि भवन्ति, न शेषाणि सम्यग्मिथ्या-

१ स्त्रीणे मोहनीये स्त्रीणकसाय. सजोगः योगीति । भवति प्रयोक्ता च तत्कः अग्रयोक्ता भवत्येवादीति ॥ अविरतसासादनमिथ्याज्ञानि परमविज्ञानि न पुनः शेषगुणस्यानानि । मिथ्यात्वस्य प्रयो भ्रष्टाः पदार्थवृत्तिं भवति सासादनम् ॥ त्रयस्त्रिंशद्वराणि चतुर्थे पूर्वोक्ते कोटिकना त्रयोदशम् । लघुपञ्चाशदं परमपन्तमुहूर्तं शेषगुणस्यानानि ॥ २ उभयाभावाः पृथिव्यादिकेषु सम्यक्त्वलक्षणेः ॥ ३ एकेन्द्रियाः भदन्त ! किं ज्ञानि-भोऽज्ञानिनः ? गौतम ! न ज्ञानिनो नियमादज्ञानिनः ॥ द्वीन्द्रियाः भदन्त ! किं ज्ञानिनोऽज्ञानिनः ? गौतम ! ज्ञानिनोऽप्यज्ञानिनोऽपि ॥

अपर्याप्तानां—सूक्ष्मवादरद्वित्रिचतुरस्रिपञ्चेन्द्रियाणां पट्कं अपर्याप्तपट्कं तस्मिन् अपर्याप्त-
पट्के संज्ञिपञ्चेन्द्रियापर्याप्तवर्जितेषु पट्सु अपर्याप्तेषु योगौ भवतः । द्विवचनस्य बहुवचनं
प्राकृतत्वात्, यथा—“इत्या पावा” इत्यादौ । कौ योगौ ? इत्याह—कर्मणौदारिक-
मिश्रौ । तत्र कर्मणकाययोगोऽपान्तरालगतावुत्पत्तिप्रथमसमये च, शेषकालं त्वौदारिकमिश्रका-
ययोगः । “अपजसन्निष्ठु ते सविउच्चमीस” वि ‘अपर्याप्तसंज्ञिषु’ संज्ञपर्याप्तजीवेषु ‘ते’
पूर्वाक्तौ कर्मणौदारिकमिश्रकाययोगौ भवतः, किं केवलौ ? न इत्याह—सह वैक्रियमिश्रेण
पतते इति सवैक्रियमिश्रौ । तथा चापर्याप्तसंज्ञिनि त्रयो योगा भवन्ति कर्मणकाययोग
औदारिकमिश्रकाययोगो वैक्रियमिश्रकाययोगश्च । तत्र कर्मणकाययोगोऽपान्तरालगतावुत्प-
त्तिप्रथमसमये च, शेषकालं तु तिर्यम्बनुप्ययोरौदारिकमिश्रकाययोगः । संज्ञिनोऽपर्याप्तस्य देव-
नारकेषु पुनस्त्यथमानस्य वैक्रियमिश्रकाययोगो द्रष्टव्यो न शेषस्य, असम्भवात्, मिश्रता
चात्र कर्मणेन सह द्रष्टव्या । अत्रैव मतान्तरमुपदर्शयन्नाह—“एषु” पूर्वनिर्दिष्टेषु शेषपर्या-
प्तपेक्षयाऽपर्याप्तेषु तनुपर्याप्ता पर्याप्तेषु शरीरपर्याप्तेष्वित्यर्थः ‘औदारिकम्’ औदारिककाय-
योगम् ‘अन्ये’ केचिदाचार्याः शीलाङ्गादयः प्रतिपादयन्तीति शेषः, शरीरपर्याप्त्या हि
परिसमाप्तिवत्या किल तेषां शरीरं परिपूर्णं निष्पन्नमिति कृत्वा । तथा च तद्वन्धः—

औदारिककाययोगस्तिर्यम्बनुप्ययोः शरीरपर्याप्तेरुत्पन्नं, तदारतस्तु मिश्रः ।

(आ. म. श्रु. द्वि० अ० पत्र ९४) इति ।

नन्वनया युक्त्या संज्ञिनोऽपर्याप्तस्य देवनारकेषुत्यथमानस्य तनुपर्याप्त्या पर्याप्तस्य वैक्रिय-
मपि शरीरमुपपद्यत एष किमिह तद् नोक्तम् ? इति, उच्यते—उपलक्षणत्वाद् एतदपि द्रष्ट-
व्यमित्यदोषः, यद्वा इहापर्याप्ता लब्ध्यपर्याप्तका एवान्तर्मुहूर्तागुणो द्रष्टव्याः, ते च तिर्यम्ब-
नुप्या एव घटन्ते, तेषामेवान्तर्मुहूर्तागुणत्वसम्भवात्, न देवनारकाः, तेषां जघन्यतोऽपि
दशदर्पसहस्रायुक्तत्वात् । लब्ध्यपर्याप्तका अपि च जघन्यतोऽपि इन्द्रियपर्याप्तौ परिसमाप्ता-
यामेव त्रियन्ते नार्वाग् इत्युक्तमागमाभिप्रायेण । ततस्तेषां लब्ध्यपर्याप्तकानां शरीरपर्याप्त्या
पर्याप्तानां नौदारिकमेव शरीरमुपपद्यते न वैक्रियमित्यदोषः ।

किञ्चान्यमतकथनेनाऽयमभिप्रायः सूच्यते—यद्यपि तेषां शरीरपर्याप्तिः समजनिष्ट तथापि
इन्द्रियोच्छ्वासादीनामद्याप्यनिष्पन्नत्वेन शरीरस्यासम्पूर्णत्वाद् अत एव कर्मणसाध्ययापि
व्याभियमाणत्वाद् औदारिकमिश्रमेव तेषां युक्त्या घटमानकमिति ॥ ४ ॥

सन्वे सन्निपजत्ते, उरलं सुहृमे सभासु(स) तं चउसु ।

यापरि सविउच्चिदुगं, पजसन्निषु यार उचओगा ॥ ५ ॥

‘सर्वे’ पञ्चदशापि योगा भवन्ति । तथाहि—चतुर्था मनोयोगः चतुर्था वायुयोगः सप्तथा
काययोगः । ॥ ! इत्याह—‘संज्ञिपर्याप्ते’ संज्ञी चासौ पर्याप्तश्च संज्ञिपर्याप्तः तस्मिन् संज्ञिपर्याप्ते ।

नन्यौदारिकमिश्रवैक्रियमिश्रकर्मणकाययोगाः कथं संज्ञिपर्याप्तस्य घटन्ते तेषामपर्याप्ताव-
साभावित्वात् ? उच्यते—वैक्रियमिश्रं संयतादेवैक्रियं प्रारम्भमाणस्य प्राप्यते, औदारिकमि-
श्रकर्मणकाययोगौ तु केवलिनः समुद्रातावसायाग् । यदाह यगवानुमास्त्रातिराचक्रवः—

औदारिकप्रयोक्ता, प्रथमाष्टमसमययोरसाविष्टः ।

मिऔदारिकयोक्ता, सप्तमपष्ठद्वितीयेषु ॥

कार्मण्यद्वारियोगी, चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च ।

(मध. का. २७६-७७) इति ।

‘पर्याप्ते’ सूक्ष्मे सूक्ष्मैकेन्द्रिये औदारिककाययोगो भवति । पर्याप्तशब्दश्च “सर्वे सन्निपत्रते” इति पदाद् डमरुकमणिन्यायेन सर्वत्र योज्यः । “चउसु” चि चतुर्थं द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरीन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रियेषु पर्याप्तेषु तदेवौदारिकं भवति । किं केवलम् ? न इत्याह—‘समाप्त’ सह भाषया असत्यामृषास्वरूपया “विगलेषु असत्त्वमोक्षा” इति वचनाद् वर्तत इति सामान्यम् । कोऽर्थः ? विकलभ्रिकासंज्ञिपञ्चेन्द्रियेषु पर्याप्तेषु औदारिककाययोगाऽसत्यामृषामाशङ्कणी द्वौ योगावित्यर्थः । तद् इत्यनुवर्तते, तद् औदारिकं सह वैकियद्विकेन—वैकियवैकियमिमलक्षणो वर्तत इति सवैकियद्विकं वादरैकेन्द्रियपर्याप्ते भवति । अयमर्थः—वादरैकेन्द्रिये पर्याप्ते औदारिककाययोगवैकियकाययोगवैकियमिमलकाययोगलक्षणस्यो योगो भवति । तत्र औदारिककाययोगः पृथिव्यम्बुतेजोवनस्पतीनाम्, वैकियद्विकं तु वायुकायस्येति ॥

प्ररूपिता जीवस्थानेषु योगाः । साम्प्रतमुपयोगाः प्ररूपणावसरमाप्ताः, ते च द्वादश । सप्तधा—मतिज्ञान १ धृतज्ञान २ अवधिज्ञान ३ मनःपर्यवज्ञान ४ केवलज्ञान ५ लक्षणाणि पञ्च ज्ञानानि, मत्तज्ञान १ धृताज्ञान २ विमङ्ग ३ रूपाणि त्रीण्यज्ञानानि, बहुवर्धना १ ऽव-
धुवर्धना २ ऽवधिदुर्धन ३ केवलदुर्धन ४ रूपाणि चत्वारि दर्शनानि इत्येतानुपयोगान् जीवस्थानेषु दिदर्शयिषुराह—“पञ्चसंज्ञिषु चार उवओग” चि पञ्चशब्देन पर्याप्त उपपद्यते, ततः पर्याप्ताश्च ते संज्ञितश्च पर्याप्तसंज्ञितः, तेषु पर्याप्तसंज्ञिषु ‘द्वादश’ द्वादशसप्तधा उपयोगा भवन्ति । ते च त्रमेणैव न ह्युगपत्, उपयोगानां तयाजीवसत्भावतो योगपयासम्भावाद् । उक्तं च—
“सप्तमं दो गुणओग” इति । श्रीमद्रामाहुस्यामिपादा अप्याहुः—

मौणमि दसणमि थ, पछो एगपयमि उपउठा ।

सप्तस्य पेगलिस्ता, जुगव दो नरिथ उवओग ॥

वस्त्रानकेषु पर्याप्ताऽपर्याप्तसूक्ष्मबाधैरेन्द्रियऽद्वीन्द्रियऽत्रीन्द्रियाऽऽपर्याप्तचतुरिन्द्रियाऽऽसंक्षि-
पद्येन्द्रियऽ० लक्षणेण पूर्वोक्ताश्चत्वार उपयोगाश्चक्षुर्दर्शनं विना भवन्ति । अयमर्थः—पूर्वोक्त-
दशजीवस्त्रानकेषु चक्षुर्दर्शनवर्जा अचक्षुर्दर्शनमत्यज्ञानश्रुताज्ञानलक्षणास्य उपयोगा भवन्ति ।

ननु स्पर्शनेन्द्रियावरणक्षयोपशमसम्भवाद् भवतु मतिरेकेन्द्रियाणाम्, यत्तु श्रुतं तत् कर्म
जायतीति ? भाषालब्धिभोत्रेन्द्रियलब्धिमतो हि तद् उपपद्यते नान्यस्य । तदुक्तम्—

भावमुयं भासासोयलद्विणो जुज्जए न इयरस्स ।

भासामिमुहस्स मुयं, सोऊण व जं हविज्जाहि ॥

(विशेषा० गा० १०२) इति ।

उच्यते—इह तावदेकेन्द्रियाणामाहारादिसंज्ञा विद्यन्ते तथा सूत्रेऽभिधानात्, संज्ञा चाभिलाष
उच्यते । यदथादि परोपकारभूरिभिः श्रीहरिमद्रसूरिभिर्मूलावश्यकटीकायाम्—

आहारसंज्ञा आहाराभिलाषः क्षुद्रेदनीयोदयप्रभवः स्वस्वात्मपरिणामविशेषः (पत्र ५८०) इति ।

अभिलाषश्च नमैवंरूपं वस्तु पुष्टिकारि तद् यदीदमवाप्यते ततः समीचीनं भवतीत्येवं शब्दा-
योह्येतानुविद्धः स्वपुष्टिनिमित्तमृतप्रतिनियतवस्तुप्राप्त्यप्यवसायरूपः; स च श्रुतमेव, शब्दार्था-
लोचनानुसारित्वात्, श्रुतस्यैवैतल्लक्षणत्वात् ।

यदवादिषुर्दलितप्रवादिकुवादाः श्रीजिनमद्रगणिसमाश्रमणपादाः—

“इदियमगोनिमित्तं, जं विचारणं सुयाणुसारेणं ।

निययत्थचिसमत्थं, तं भावमुयं मई सेसं ॥ (विशेषा० गा० १००)

“सुयाणुसारेणं” ति शब्दार्थालोचनानुसारेण । केवलमेकेन्द्रियाणामन्यक्त एव कथनाप्य-
निर्वचनीयः शब्दायोह्येतो द्रष्टव्यः, अन्यथाऽऽहारादिसंज्ञाऽनुपपत्तेः । यदप्युक्तम्—भाषा-
लब्धिभोत्रेन्द्रियलब्धिविकलत्वाद् एकेन्द्रियाणां श्रुतमनुपपन्नमिति, तदप्यसमीक्षिताभिधानम्,
तथाहि—षकुलदेः स्पर्शनेन्द्रियातिरिक्तद्रव्येन्द्रियलब्धिविकलत्वेऽपि किमपि सूक्ष्मं भावेन्द्रि-
यपक्षकविज्ञानमभ्युपगम्यते “वंचिदिओ व वउलो नर व सवविसओवलंमाओ” इत्यादिव-
चनप्रामाण्यात् । तथा भाषाभोत्रेन्द्रियलब्धिविकलत्वेऽपि तेषां किमपि सूक्ष्मं श्रुतमपि भवि-
ष्यति, अन्यथाऽऽहारादिसंज्ञाऽनुपपत्तेः ।

यदाह प्रज्ञासमाप्यसस्वकादयपीकस्यः श्रीजिनमद्रगणिसमाश्रमणः—

जैह सुहमं भाविदियनाणं दविदियौण विरहे वि ।

दक्षयुयामावग्धि वि, भावमुयं पत्तिवार्हणं ॥ (विशेषा० गा० १०३) इति ।

संज्ञी चासौ अपर्याप्तश्च संज्ञपर्याप्तः तस्मिन् संज्ञपर्याप्ते भवः पर्यवज्ञानचक्षुर्दर्शनकेवलज्ञान-

१ मवश्रुतं भाषाभोत्रलब्धिरस्य सुगते नेतरस । भाषामिमुचसस श्रुतं मुवा वा वद् भवेत् । २ इन्द्रि-
यमनोनिमित्तं यद् धिक्कनं श्रुतानुसारेण । निरुद्धावोक्तिप्रमर्षं तद् भावमुयं मतिः सेवम् ॥ ३ पथेन्द्रिय
इव वउलो नर इव सवविसओवलंमाओ ॥ ४ यथा सूक्ष्मं भावेन्द्रियज्ञान द्रव्येन्द्रियाणां निरुद्धेऽपि । इत्य-
श्रुताभावेऽपि भावमुयं श्रुतिव्यापीनाम् ॥ ५ “भावयेदे वि । इह दम्भयुयामावे मर” इति विशेषा-
वदयचभाष्ये ॥

केवलदर्शनलक्षणेकेवलद्विकविहीनाः शेषा भूतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानमयज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्ग-
ज्ञानाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनरूपा अष्टानुपयोगा भवन्ति ॥ ६ ॥

उक्ता जीवस्थानेषु उपयोगाः । साम्प्रतं जीवस्थानेष्वेव लेख्याः प्रतिपादयिषुराह—

सन्निदुगि छ लेस अपज्जवायरे पदम चउ ति सेसेसु ।

सत्तट्ठयंधुदीरण, संतुदया अट्ठ तेरससु ॥ ७ ॥

संज्ञिनो द्विकम्—अपर्याप्तपर्याप्तलक्षणं सन्निद्विकं तस्मिन्, संज्ञिन्यपर्याप्ते संज्ञिति पर्याप्ते
चेत्यर्थः, एद् लेख्याः—कृष्णनीलकापोततेजःपद्मशुक्ललक्षणा भवन्ति । अपर्याप्तवादरे प्रथमा-
द्यतसः—कृष्णनीलकापोततेजोरूपा भवन्ति ।

तेजोलेख्या कथमस्मिन्नाप्यते ! इति चेद् उच्यते—यदा

पुदेवीआउवणस्सइगम्भेपज्जत्तससजीवीसु ।

सग्गज्जुआणं वासो, सेसा पडिसेहिया ठाणा ॥ (५० सं० गा० १८०)

इति यचनात् कथनापि देवः स्वर्गलोकात् व्युवः सन् वादरैकेन्द्रियतया भूदकतरपु मध्ये सन्-
स्पद्यते तदा तस्य घण्टालालन्यायेन सा प्राप्यत इत्यदोषः ।

“ति सेसेसु” चि मर्थना इत्यनुवर्तते, प्रथमास्ति सः—कृष्णनीलकापोतलक्षणाः “शेषेषु” प्रागु-
क्तापर्याप्तपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियापर्याप्तवादरैकेन्द्रियवर्जितेषु अपर्याप्तपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रिय२द्वीन्द्रिय-
२त्रीन्द्रिय२चतुरिन्द्रिया२संज्ञिपञ्चेन्द्रिय२पर्याप्तवादरैकेन्द्रिय१लक्षणेभ्येकादशसु जीवस्थानेषु
भवन्ति ता नान्याः, तेषां सदैवाऽऽशुभपरिणामत्वात्, शुभपरिणामरूपाश्च तेजोलेख्यादयः ॥

तदेवं जीवस्थानकेषु लेख्या अभिधाय साम्प्रतमेतेष्वेव बन्धोदयोदीरणासंज्ञास्थानचतु-
ष्टयमभिधिसुराह—“सत्तट्ठ यंधु” इत्यादि । सप्त वा अष्टौ वा सप्ताष्टाः, “सुज्जार्थे सट्ठया
सट्ठयेये सट्ठयया बहुमीहि ” (सि. ३-१-१९) इति सूत्रेण बहुमीहिसमाप्तः, यथा द्वित्रा
इत्यादौ । बन्धश्च उदीरणा च बन्धोदीरणे सप्ताष्टानां बन्धोदीरणे सप्ताष्टबन्धोदीरणे त्रयोदशसु
जीवस्थानेषु संज्ञिपर्याप्तवर्जितेषु शेषेषु भवतः । एतदुक्तं भवति—अपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रिय१पर्या-
प्तसूक्ष्मैकेन्द्रिया२पर्याप्तवादरैकेन्द्रिय३पर्याप्तवादरैकेन्द्रिया४पर्याप्तद्वीन्द्रिय५पर्याप्तद्वीन्द्रिया६-
५पर्याप्तत्रीन्द्रिय ७ पर्याप्तत्रीन्द्रिया८पर्याप्तचतुरिन्द्रिय ९ पर्याप्तचतुरिन्द्रिया१०पर्याप्तसंज्ञिपञ्चे-
न्द्रिय११पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रिया१२पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रिय१३रूपेषु त्रयोदशसु जीवस्थानेषु सप्ता-
नामष्टानां वा बन्धः, सप्तानामष्टानां वा उदीरणा । तथाहि—यदाऽनुभूयमानमवायुवस्त्रिमासगव-
भागादिरूपे शेषे सति परगवाधुर्वध्यते तदाऽष्टानामपि कर्मणां बन्धः, शेषफळं त्वायुपो बन्धा-
भावात् सप्तानामेव बन्धः । तथा यदाऽनुभूयमानमवायुरुदयावलिक्वावशेषं भवति तदा सप्ता-
नामुदीरणा, अनुभूयमानमवायुपोऽनुदीरणात्, आवलिकाशेषस्थोदीरणाऽनर्हत्वात् । उदीरणा
हि उदयावलिक्वावहिर्वर्तिनीम्य सितिम्यः सकाशात् कषायसहितेन कषायासहितेन वा योग-
कारणेन दलिकमाकृत्य उदयसमयप्राप्तदलिकेन सहाऽनुभवन्म् ।

तथा चोक्तं कर्मप्रकृतिचूर्णं—

१ शुभ्यश्चनस्तिगर्भपर्याप्तसत्त्वव्यवर्धनीयसिद्धिः । स्वर्गदुनानां वायु, शेषाणि प्रविष्टानि स्थानानि ॥

उदयावलिवाहिरिहृदिर्हितो कसायसहियासहिष्णुं जोगकरणेन दलिपमाकञ्जिय उद-
यपत्तदालिण समं अनुभवणमुदीरणा ।

ततः कथमावलिकागतस्योदीरणा भवति?, न च परमवायुपस्तदोदीरणासम्भवः, तस्योदया-
भावात्, अनुदितस्य च उदीरणाऽनर्हत्वात् । शेषकालं त्वष्टानामुदीरणा । सच उदयश्च
प्राकृतत्वात् सन्तोदया, अष्टानामेव कर्मणां त्रयोदशसु जीवस्थानकेषु पूर्वेषु भवतः ।
तथाहि—एतेषु त्रयोदशसु जीवस्थानकेषु सर्वकालमष्टानामपि सत्ता, यतोऽष्टानामपि कर्मणां
सदा उपशान्तमोहगुणस्थानकं यावदनुवर्तते । एते च जीवा उत्कर्षतो यथासम्भवमविरतस-
म्यग्दृष्टिगुणस्थानकवर्तिन एवेति । एवमुदयोऽप्येतेषु जीवस्थानेष्वष्टानामेव कर्मणां द्रष्टव्यः ।
तथाहि—सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानकं यावदष्टानामपि कर्मणामुदयोऽवाप्यते, एतेषु च जीवस्था-
नकेष्वुत्कर्षतोऽपि यथासम्भवमविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानकसम्भव इति ॥ ७ ॥

सत्तद्वृत्तेर्गम्यधा, संतुदया सत्त अद्द चत्तारि ।

सत्त दृ ष पंच दुगं, उदीरणा सन्निपज्जत्ते ॥ ८ ॥

संज्ञी चासौ पर्याप्तश्च सञ्ज्ञिपर्याप्तः तस्मिन् सञ्ज्ञिपर्याप्ते चत्वारो बन्धा भवन्ति । तद्यथा—
सप्तानां प्रकृतीनां बन्ध एकः, अष्टानां प्रकृतीनां बन्धो द्वितीयः, पञ्चां प्रकृतीनां बन्धस्तृतीयः,
एकस्याः प्रकृतेर्वन्धश्चतुर्थो बन्धः । तत्राऽऽयुर्वर्जानां सप्तानां कर्मप्रकृतीनां बन्धो जयन्येनाऽ-
न्तर्मुहूर्तं यावद् उत्कर्षेण च त्रयस्त्रिंशत्सायरोपमाणि पण्मासोनानि अन्तर्मुहूर्तो न पूर्वकोटिशि-
भागान्धधिकानि । तथाऽऽयुर्वन्धकाले तासामष्टानां बन्धोऽजयन्योत्कर्षेनाऽन्तर्मुहूर्तपमाणः,
आयुषि बध्यमानेऽष्टानां प्रकृतीनां बन्धः प्राप्यते, आयुषश्च बन्धोऽन्तर्मुहूर्तमेव कालं भवति, न
ततोऽप्यधिकम् । तथा एना एवाष्टावायुमोहनीयवर्जाः षट्, एतासा च जयन्येन एकं समयं
बन्धः । तथाहि—ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयनामगोत्रान्तरायरूपाणां पञ्चां प्रकृतीनां बन्धः
सूक्ष्मसम्परायगुणस्थाने, तत्र चोपशमश्रेण्या कश्चिदेकं समयं स्थित्वा द्वितीयसमये भवक्षयेण
दियं गतः सन् अविरतो भवति, अविरतरूपे चावश्यं सप्तप्रकृतीनां बन्धक इति पञ्चां बन्धो
जयन्येनैकं समयं यावद्, उत्कर्षेण त्वन्तर्मुहूर्तम्, सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानस्याऽऽन्तर्मुहूर्तिकत्वात् ।
तथा सप्तानां प्रकृतीनां बन्धव्यवच्छेदे सत्येकस्या सातवेदनीयरूपायाः प्रकृतेर्वन्धः, स च
जयन्येनैकं समयम्, एकसमयता चोपशमश्रेण्यामुपशान्तमोहगुणस्थाने प्रागवद्वानीया, उत्कर्षेण
पुनर्देशोनां पूर्वकोटिं यावत् । स चोत्कर्षतः कस्य वेदितव्यः? इति चेद् उच्यते—यो गर्भ-
यासे माससप्तकमुपित्वाऽनन्तरं शीघ्रमेव योनिनिष्क्रमणजन्मना जातो बर्षाष्टकाचोर्ध्वं संयमं
प्रतिपन्नः, प्रतिपत्त्यनन्तरं च क्षापकश्रेणिमारुह्य उत्पादितकेवलज्ञानदर्शनः, तस्य सयोगिकेव-
लिनो वेदितव्यः । अयं चान तात्पर्यार्थः—मिथ्यादृष्ट्याद्यममचान्तेषु सप्तानामष्टानां वा बन्धः,
आयुर्वन्धाभावाद् अपूर्वकणानिष्ठत्वाद्दुरयोश्च सप्तानां बन्धः, सूक्ष्मसम्पराये पञ्चा बन्धः,
उपशान्तमोहादिष्वेकस्याः प्रकृतेर्वन्धः । तथा सच उदयश्च प्राकृतत्वात् सन्तोदया, ततः

१ उदयावलिवाहिरिहृदिर्हितो कसायसहियासहिष्णुं जोगकरणेन दलिपमाकञ्जिय उदयपत्तदालिणेन समं अनुभवणमुदीरणा ॥

संज्ञिपर्याप्ते सप्तमाश्रित्य त्रीणि स्थानानि, तद्यथा—सप्त अष्ट चत्वारि । एवमुदयमप्याश्रित्य त्रीणि स्थानानि, तद्यथा—सप्त अष्ट चत्वारि । तत्र सर्वप्रकृतिसमुदयोऽष्टौ, एतासां बाह्यानां सप्ताऽभ्यन्तारधिकृत्याऽनाद्यपर्यवसाना, भ्यन्तारधिकृत्याऽनादिसपर्यवसाना । तथा मोहे क्षीणे सप्तानां सप्ता, सा आज्ञापन्योत्कर्षेणाऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणा, सा हि क्षीणमोहगुणस्थाने, तस्य च कालमानमन्तर्मुहूर्तमिति । घातिकर्मचतुष्टयसमये च चतसृणां सप्ता, सा च जपन्येनाऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणा, उत्कर्षेण पुनर्वेशनपूर्वकोटिमाना । तथा सर्वप्रकृतिसमुदयोऽष्टौ, तासां च उदयोऽभ्यन्तारधिकृत्याऽनाद्यपर्यवसानः, भ्यन्तारधिकृत्याऽनादिसपर्यवसानः । उपशान्तमोहगुणस्थानकात् प्रतिपतितानाश्रित्य पुनः सादिसपर्यवसानः । स च जपन्येनाऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणा, उपशान्तमोहणीतः पतितस्य पुनरप्यन्तर्मुहूर्तेन कस्याप्युपशान्तमोहणीपतिपत्तेः, उत्कर्षेण तु देशोनाऽपार्यपुद्गलपरावर्तः । तथा ता एवाष्टौ मोहनीयवर्जाः सप्त, तासामुदयो जपन्येन एकं समयम् । तथाहि—मोहवर्जसप्तानां प्रकृतीनामुदय उपशान्तमोहे क्षीणमोहे वा प्राप्यते, तत्र कश्चिद् उपशान्तगुणस्थानके एकं समयं स्तिवा द्वितीये समये भवक्षयेण दिवं गच्छन् अविरतो भवति, अविरतत्वे चावश्यमष्टानां प्रकृतीनामुदयः, ततः सप्तानामुदयो जपन्येनैकसमयं यावदवाप्यते, उत्कर्षेण त्वन्तर्मुहूर्तम्, उपशान्तमोहक्षीणमोहगुणस्थानयोरान्तर्मोहसिक्त्वात् । तथा घातिकर्मवर्जाश्चतस्रः प्रकृतयः, तासां च जपन्यत उदय आन्तर्मोहूर्तिकः, उत्कर्षेण देशोनपूर्वकोटिप्रमाण इति । पिण्डार्थश्चायम्—मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकमारभ्य यावद् उपशान्तमोहगुणस्थानकं तावद् अष्टानामपि सप्ता, क्षीणमोहगुणस्थाने सप्तानां सप्ता, सयोग्ययोगिगुणस्थानकयोश्चतसृणां सप्ता । तथा मिथ्यादृष्टेः प्रभृति सूक्ष्मसम्परायं यावद् अष्टानामुदयः, उपशान्तमोहगुणस्थाने क्षीणमोहगुणस्थाने च सप्तानां प्रकृतीनामुदयः, सयोग्ययोगिगुणस्थानयोश्चतसृणामुदय इति । तथा संज्ञिपर्याप्ते उदीरणास्थानानि पद्य, तद्यथा—सप्त अष्ट पद् पद्य द्वे इति । तत्र यदाऽनुभूयमानमवायुरावलिकावरोधं भवति तदा तथास्त्वभावत्वेन तत्त्वानुदीर्यमाणत्वात् सप्तानामुदीरणा, यदा त्वनुभूयमानमवायुरावलिकावरोधं न भवति तदाऽष्टानां प्रकृतीनामुदीरणा । तत्र मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकात् प्रभृति यावत् प्रमत्तसंयतगुणस्थानकं तावत् सप्तानामष्टानां वा उदीरणा, सम्प्रमिथ्यादृष्टिगुणस्थानके तु सदैवाऽष्टानामेव उदीरणा, आयुष आवलिकावरोधे मिथ्यगुणस्थानस्यैवाऽभावात् । तथाऽप्रमत्तगुणस्थानकात् प्रभृति यावत् सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानकस्यावलिकावरोधो न भवति तावद् वेदनीयायुर्वर्जानां पञ्चा प्रकृतीनामुदीरणा, तदानीमतिविशुद्धत्वेन वेदनीयायुर्दृष्टिगुणस्थानयोऽप्यवसायस्थानाभावात्; आवलिकावरोधे तु मोहनीयस्याऽप्यावलिकावरोधविह्वलेनोदीरणाया असम्भवात् ज्ञानावरणदर्शनावरणनामगोशान्तरायाणामेवोदीरणा । एतेषामेव चोपशान्तमोहगुणस्थानकेऽप्युदीरणा । क्षीणमोहगुणस्थानकेऽप्येतेषामेव यावद् आवलिकामाश्रमवरोधो न भवति, आवलिकावरोधे तु ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामप्यावलिकावरोधविह्वलाद् उदीरणेति द्वयोरेव नामगोशयोर्दृष्टिगुणस्थानकेऽपि । अयोगिकेवलिगुणस्थानके तु वर्तमानो जीवः सर्वेषांऽनुदीरक एव । ननु तदानीमप्येव सयोगिकेवलिगुणस्थानक इव भवोपमाहिकर्मचतुष्टयोदयराजं वर्तते

ततः कथं तदाऽपि तयोर्नामगोत्रयोर्हृदीरको न भवति ? नैष दोषः, उदये सत्यपि योगसम्य-
पेक्षत्वाद् उदीरणायाः, तदानीं च तस्य योगासम्भवादिति ॥ ८ ॥

तदेवं जीवस्थानकेषु गुणस्थानकाद्यभिप्रायः सम्भवं मार्गणास्थानेषु जीवस्थानकादि विवक्षु-
स्थान्येव तावद् निर्दिशन्नाह—

गइहंदिष्ट य काए, जोए वेए कसायनाणेसु ।

संजमदंसणलेसा, भवसम्मं सच्चिआहारे ॥ ९ ॥

गम्यते—तथाविधकर्मसच्चिवैर्जीवैः प्राप्यत इति गतिः—नारकत्वादिपर्यायपरिणतिः १। इन्द्र-
नादिन्द्रः—आत्मा ज्ञानैर्धर्मयोगात् तत्सेदमिन्द्रियम्, “इन्द्रियम्” (सि. ७-१-१७४) इति
सूत्रेणाऽमीष्टरूपनिष्पत्तिः, ततो गतिश्च इन्द्रियं च गतीन्द्रियं तस्मिन् गतीन्द्रिये, एवमन्यत्रापि
द्वन्द्वः कार्यः, ‘वः’ समुच्चये २। चीयते—अथायोग्यमौदारिकादिवर्गणागणैरुपचयं नीयत इति
कायः “चित्तिदेहाभासोपसमाधाने कथादेः” (सि० ५-३-७९) इति घन्प्रत्ययश्चका-
रस्य ककारः (च) ३। युज्यते भावनवस्त्वनादिचेष्टास्माऽनेनेति “पुलासि०” (सि० ५-
३-१३०) इति घे योगः ४। वेयते—अनुम्यत इन्द्रियोद्भूतं सुखमनेनेति वेदः ५। “कष
शिष अप झप” इत्यादिदण्डकषातुः, कप्पन्ते—हिंस्यन्ते परस्परमस्मिन् प्राणिन इति कषः—
संसारः, कषमयन्ते—गच्छन्ति एभिर्नित्तव इति कषायाः, यद्वा कषस्यायः—लाभो येभ्यस्ते
कषायाः ६। ज्ञातिर्ज्ञानम्, यद्वा ज्ञायते—परिच्छिद्यते वस्त्वनेनेति ज्ञानम्, सामान्यविशेषात्मके
वस्तुनि विशेषग्रहणात्मको बोध इत्यर्थः ७। संयमनं—सम्पगुपरमणं सावधयोगादिति संयमः,
यद्वा संयम्यते—नियम्यत आत्मा पापव्यापारसम्भारादनेनेति संयमः “संनिव्युपाद्यनः”
(सि० ५-३-२५) इति सूत्रेणाल्प्रत्ययः, यदि वा सन्—सोभना यमाः—प्राणातिपातानृत-
भापणादत्तादानाब्रह्मपरिग्रहविरमणलक्षणा असिन्निति संयमश्चारिषम् ८। इश्यते—विलोक्यते
वस्त्वनेनेति दर्शनम्, यदि वा इष्टिर्दर्शनम्, सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि सामान्यात्मको बोध
इत्यर्थः ९। लिश्यते—छिप्यते कर्मणा सहाऽऽत्माऽनेनेति लेख्या १०। भवति—परमपदयोग-
सामासादयतीति भव्यः—सिद्धिगमनयोग्यः “भव्यगोयजन्वरम्यापात्याह्वयं न वा” (सि०
५-१-७) इति कर्तारि यप्रत्ययः, सूत्रे च यकारलोपः प्राकृतत्वात् ११। “सम्म” ति सम्य-
कशब्दः प्रशंसार्थोऽविरुद्धार्थो वा, सम्भगं जीवः, तद्भावः सम्यक्त्वम्, प्रशस्तो मोक्षाविरोधी
वा प्रशमसंवेगादिलक्षण आत्मधर्म इति यावत् । यदाहुः श्रीमद्रत्नाहुस्वामिपादाः—

से यं सम्मसे पसत्थसम्मत्तमोहणीयकम्माणुवेयणोवसमसलयसमुत्थे पसमसंवेगाइकिंने सुहं
आयपरिणामे ॥ (आव. नि० पत्र ८११-१) इत्यादि १२।

संज्ञानं संज्ञा—भूतमवद्वाविभावसम्यावपर्यालोचनं सा विद्यते येषां ते संज्ञिनः, “ब्रह्मादि-
भ्यस्तौ” (सि० ७-२-५) इति इन्प्रत्ययः, विशिष्टसरणादिरूपमनोविज्ञानसहितेन्द्रियपञ्च-

१ तस्य सम्यक्त्वं प्रशस्तसम्यक्त्वमोहनीयकर्मणुवेदनोपशमसयसमुत्थः प्रशमसंवेगादिलिङ्गः शुभ आत्म-
परिणामः ॥ २ अतिप्रबलोऽयं लेखकदोषो बभौफलम्यतेऽयः किन्तु ग्रीक्षादिभ्य इति । तावत्तस्य ग्रीक्षादिभ्य
इति लनेनेवेत् (सि० ७-२-४) ॥

कसमन्विता इत्यर्थः १३ । ओजआहारलोमाहारकवलाहाराणामन्यतममाहारमाहारयति-गृह्णा-
तीत्याहारः, “अच्” (सि० ५-१-४९) इत्यच् [प्रत्ययः] आहारक इत्यर्थः १४ । ओज-
आहारादीनां लक्षणमिदम्—

सैरिरेणोयाहारो, तयाह कासेण लोमाहारो ।

पनखेवाहारो पुण, कावलिओ होइ नायबो ॥ (प्रव० गा० ११८०) ॥ ९ ॥

उक्तानि मूलभूतानि चतुर्दश मार्गणास्थानानि । इदानीमेतेषामेवोचरभेदानाह—

सुरनरतिरिनिरयगई, इगवियतियचउपणिदि छक्काया ।

भूजलजलणाऽनिलयणतसा च मणवयणतणुजोगा ॥ १० ॥

इह गतिशब्दः प्रत्येकं सम्बध्यते, ततः सुरगति नरगतिः तिर्यग्गतिः नरकगतिः । तत्र
सुप्तु राजन्त इति सुरा ; यदि वा सुप्तु रान्ति-वदति मणतानाममीप्सितमर्थं लवणाधिप-
मुस्यितं इव लयणजलधौ मार्गं जनार्दनसेति सुराः ; यद्वा ‘सुरत् ऐधर्यदीप्त्यो.’ सुरन्ति-
विशिष्टमैश्वर्यमनुभवन्ति दिव्याभरणसम्भारसमृद्ध्या सहजनिजशरीरकान्त्या च दीप्यन्त इति
सुराः, सुरेषु विषये गतिः सुरगतिः । नृणन्वि-विवेकमासाद्य नयधर्मपरा भवन्तीति नरा-
मनुष्यास्तेषु विषये गतिर्नरगति । “तिरि” चि प्राकृतत्वात् तिरोऽश्चन्दि-गच्छन्तीति तिर्यग्-
व्युत्पत्तिनिमित्तं चैतत् प्रवृत्तिनिमित्तं तिर्यग्गतिनाम, एते चैकेन्द्रियादयः, तत्तिर्यग्गतिं विषये
गतिस्तिर्यग्गति । नरान् उपलक्षणत्वात् तिरश्चोऽपि प्रभूतपापकारिणः कायन्तीव आह्वय-
न्तीवेति नरकाः-नरकायासास्तत्रोत्पन्ना जन्तवोऽपि नरकाः, नरको प्रा- विद्यते येषां
ते “अग्नादिभ्य” (सि० ७-२-४६) इत्यप्रत्यये नरकालेषु विषये गतिर्नरकगतिः १ ।
इहापि इन्द्रियशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धाद् एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रिया
इति २ । यद् काया.-मू-पृथ्वी जलम्-आपः उबलनं-तेजः अग्निष्ठ-वायुः-“वय” णि
वनस्पतिः व्रसाः-द्वीन्द्रियादयः, ततः प्रत्येक कायशब्दस्य योगात् पृथिव्येव काय
शरीरं यस्य स पृथिवीकायः, एवमपकायः तेजस्कायः वायुकायः वनस्पतिकायः व्रस-
काय इति ३ । ‘वः’ समुच्चये । योगशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् त्रयो योगाः, तथाहि—
मनोयोग वचनयोगः तनुयोग । तत्र तनुयोगेन मनःप्राथम्यवर्गेणाभ्यो गृहीत्वा मनोयोगेन
मनस्त्वेन परिणमितानि वस्तुचिन्ताप्रवर्तकानि द्रव्याणि मन इत्युच्यन्ते, तेन मनसा सहका-
रिकारणभूतेन योगो मनोयोगः ; मनोविषयो वा योगो मनोयोगः । उच्यत इति वचनं
भाषापरिणामापन्नः पुद्गलद्रव्यसमूह इत्यर्थः, तेन वचनेन सहकारिकारणभूतेन योगो वचन-
योगः, वचनविषयो वा योगो वचनयोगः । तन्नोति-विस्तारयत्यात्मप्रदेशानस्यामिति तन्गुरीदारि-
कादिशरीरं तथा सहकारिकारणभूतया योगस्तनुयोगः, तनुविषयो वा योगस्तनुयोगः ४ ॥ १० ॥

धेय नरितिथनपुंसा, कसाय कोहमयभापलोम ति ।

महसुयस्वहिमणकेवलविभंगमहसुअनाणसागारा ॥ ११ ॥

वेदशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् त्रयो वेदाः-नारवेदः सविवेदः नपुंसकवेदः । तत्र नास-

पुरपत्य स्त्रिय प्रति अभिलाषो नरवेद, स्त्रिय—योषित पुरुष प्रत्यभिलाष स्त्रीवेद, नपुस-
कस्य—पण्डस्य स्त्रीपुरषौ प्रत्यभिलाषो नपुसकवेद ५। कषायाश्चत्वार—क्रोधकषाय “मद” चि
मदो मानोऽहङ्कारो गर्व इत्यथ मानकषाय मायाकषाय लोभकषाय । इतिशब्द कषाया-
णामनन्तानुबन्ध्यादिवहुभेदसूचनार्थ, सूत्रे च “मायलोभ” चि हस्तल प्राट्त्वत्वात् ६। “मह-
सुयऽवहि” इत्यादि । इहाऽवधीत्यत्राऽववरलोपाद् ज्ञानशब्दस्य च प्रत्येक सम्बन्धाद् एष
प्रयोग—मतिज्ञानं श्रुतज्ञानम् अवधिज्ञानं मन पर्यवज्ञानं केवलज्ञानम्, तथा विभक्तसत्यज्ञानं
श्रुताज्ञानानि । एतानि पञ्च ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि साकाराणि वर्तन्ते इति यापयार्थ ।
भावार्थम्वयम्—“बुद्धिं मर्निच् जाने” मननं मति, यद्वा मन्यते—इन्द्रियमनोद्वारेण नियत
वस्तु परिच्छिद्यतेऽनयेति मति—योग्यदेशवस्थितवस्तुविषय इन्द्रियमनोनिमित्तोऽवगमविशेष,
मतिश्च सा ज्ञानं च मतिज्ञानम् । श्रवणं श्रुतम्—अभिरापष्टावितार्थग्रहणहेतुरूपलब्धिविशेष,
एवमाकारं वस्तु घटशब्दामिलाप्य जलपारणाद्यर्चक्रियासमर्थमित्यादिरूपतया प्रधानीकृतत्रिकाल-
साधारणसमानपरिणाम शब्दार्थपर्यालोचनानुसारी इन्द्रियमनोनिमित्तोऽवगमविशेष इत्यर्थ,
श्रुतं च तद् ज्ञानं च श्रुतज्ञानम् । अवधानमवधि—इन्द्रियाद्यनपेक्षमात्मन साक्षादथग्रहणम्,
अथवा अवशब्दोऽथ शब्दाथ अय—अधोऽधो विस्तृतं वस्तु धीयते—परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यवधि,
यद्वा अवधि—मर्यादा रूपध्वेय द्रव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपा तदुपलक्षितं चानमप्यवधि,
अवधिश्च तद् ज्ञानं च अवधिज्ञानम् । परि—सयतोभावे, अवनमव, ‘तुदादिभ्योऽकारौ’
इत्यधिकारे “अकितौ च” इत्यनेनौणादिकोऽकारप्रत्यय, अवनं गमनं वेदनमिति पर्याया,
परि अथ पर्यव, मनसि मनसो वा पर्यवो मन पर्यव सवतस्तुपरिच्छेद इत्यर्थ, मन पर्यवश्च
तद् ज्ञानं च मन पर्यवज्ञानम् । यद्वा मन पर्यायज्ञानम्, तत्र संज्ञिभिर्जीवैः काययोगेन गृहीताणि
मन मायोभ्यवर्गपाद्रव्याणि चिन्तनीयवस्तुचिन्तनव्यापृतेन मनोयोगेन मनस्त्वेन परिणमय्याऽऽल-
म्ब्यमानानि मनासीस्तुच्यन्ते, तेषां मनसा पर्याया—चिन्तनानुगता परिणामा मन पर्याया,
तेषु तेषां वा सम्बन्धि ज्ञानं मन पर्यायज्ञानम् । यद्वा आत्मभिर्वस्तुचिन्तने व्यापारितानि मनासि
पर्येति—अवगच्छतीति मन पर्यायम् “कर्मणोऽण्” (सि ५-३-१४) इत्यणप्रत्यय, मन-
पर्यायश्च तद् ज्ञानं च मन पर्यायज्ञानम् । केवलम्—एक मत्यादिरहितत्वात् ‘नैट्मि उ छाउ-
मत्विण नापे’ (आ० नि० गा० ५३९) इति परममुनिप्रणीतवचनप्रामाण्यात्, गुडं वा केवलं
सदावरणमलंकलङ्कपङ्कापगमात्, सकलं वा केवलं तत्त्वमयतयैव निशेषतत्त्वावरणविगमनं
सम्पूर्णत्वत्वे, असाधारणं वा केवलम् अनन्यसदृशत्वात्, अनन्तं वा केवलं ज्ञेयानन्तत्वाद्
अपर्यवसितानन्तकालवस्थायित्वाद्वा, निर्याघातं वा केवलं लोकेऽलोके वा वापि व्याघाताभावात्,
केवलं च तद् ज्ञानं च केवलज्ञानं—यथावस्थितसमस्तभूतमवद्वाविभावावभासि ज्ञानमिति मानना ।
तथा मतिश्रुतावधिज्ञानान्येव मिथ्यात्वपङ्कजुषिततया यथाक्रमं सत्यज्ञानश्रुतज्ञानविभक्तज्ञान-
व्यपदेशमात्रं भवन्ति । उक्तं च—

आद्यत्रयमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसंयुक्तम् ॥ (प्रश्न० का० २२७) इति ।

“विभग” इति विपरीतो भङ्ग—परिच्छित्तिप्रकारो यस्मिंस्तद् विभङ्गम्, विपर्यस्तमवधिज्ञान विभङ्गज्ञानमुच्यते इत्यर्थः । सह आकारेण—जातिवस्तुप्रतिनियतग्रहणपरिणामरूपेण “आगारो उ विसेसो” इति वचनाद् विशेषेण वर्तन्त इति साकाराणि । अयमर्थः—दृश्यमाणानि चत्वारि दर्शनान्यनाकाराणि, अगूनि च पञ्च ज्ञानानि साकाराणि । तथाहि—सामान्यविशेषात्मक हि सकल ज्ञेय वस्तु, कथम्^१ इति चेद् उच्यते—दूरादेव हि शालतमालतालवकुलारो-
कचम्पककदम्बजम्बुनिम्बादिविशिष्टव्यक्तिरूपतयाऽवधारितं तद्वनिकरमवलोकयतः सामान्येन वृक्षमात्रप्रतीतिजनकं यदपरिस्फुटं किमपि रूपं चक्षुषि तत् सामान्यरूपमनाकारं दर्शनमुच्यते, “निर्विशेष विशेषाणामग्रहो दर्शनमुच्यते” इति वचनप्राप्ताभ्याम् । यत् पुनस्तस्यैव निकटीभूतस्य तालतमालयालादिव्यक्तिरूपतयाऽवधारितं तमेव महीरुहसमूहमुत्पश्यतो विशिष्टव्यक्तिप्रतीतिजनकं परिस्फुटं रूपमाप्नोति तद् विशेषरूपं साकारं ज्ञानम् अप्रमेयप्रभावपरमेश्वरप्रवचनप्रवीण-
चेतसः प्रतिपादयन्ति, सह विशिष्टाकारेण वर्तत इति कृत्वा । तदेव प्रतिप्राणिप्रसिद्धप्रमाणा-
बाधितप्रतीतिवशात् सर्वमपि वस्तुजातं सामान्यविशेषरूपद्वयात्मकं भावनीयमिति ॥ ११ ॥

सामर्थ्य छेप परिहार सुहृम अहंवाप देस जय अजया ।

चक्खु अचक्खु ओही, केवलदंसण अणागारा ॥ १२ ॥

समाना—ज्ञानवर्धनचारित्राणामाय—लाम समाय समाय एव सामायिकं विनयादेराकृतिगण-
त्वाद् इक्ष्म्यत्ययः, यद्वा सम—रागद्वेषविप्रमुक्तो यः सर्वभूतान्यात्मवत् पश्यति, आयो लाम प्राप्ति-
रिति पर्याया, समस्य आयः समायः, समो हि प्रतिक्षणमपूर्वज्ञानदर्शनचरणपर्यायेर्भवाटवीभ्रमण-
संक्षेपविच्छेदकैर्निरूपमसुखहेतुभिरपि कृतचिन्तामणिकामधेनुकल्पद्रुमोपमैर्युज्यते, समाय एव सामा-
यिकं मूलगुणानामाधारभूतं सर्वसावधविरतिरूपं चारित्र्यम् । यदाह वाचकमुख्यः—

सामायिकं गुणानामाधारं स्वमिव सर्वमावनाम् ।

न हि सामायिकहीनाश्चरणादिगुणान्विता येन ॥

तस्माज्जगद् भगवान्, सामायिकमेव निरुपमोपायम् ।

धारीरमानसानेकदुःखनाशस्य मोक्षस्य ॥

यद्यपि च सर्वमपि चारित्र्यविशेषतः सामायिकं तथापि छेदादिविशेषैर्विशेष्यमाणमर्थत-
श्चादन्तरतश्च नागात् भजते । प्रथमं पुनरविशेषणात् सामान्यशब्दं प्रवावतिष्ठते सामायिकमिति ।
तच्च द्विधा—इत्वर यावत्कथिकं च । तत्रैत्वर भाविन्यपदेशान्तरत्वात् स्वल्पकारम्, तच्च प्रथमच-
रमतीर्थकरतीर्थं भरतैरवतेषु यावद् अद्यापि क्षैप्तकस्य महामत्तानि नारोप्यन्ते तावद् विज्ञेयम् ।
आत्मनः कथा यावद् यदास्ते तद् यावत्कथं यावज्जीवमित्यर्थः, यावत्कथमेव यावत्कथिकम्, एतच्च
भरतैरवतेषु प्रथमचरमवर्जमध्यमद्वारविंशतितीर्थकरतीर्थान्तरगतसाधूनां महाविदेहतीर्थकरमुनीनां
चावसेयम्, तेषामुपस्थापनाया अमावात् । “छेय” इति छेदोपस्थापना, तत्र पूर्वपर्यायस्य छेदेनो-
पस्थापना—महर्षतेप्यारोपणं यत्र चारित्र्ये तत् छेदोपस्थापनम्, भरतैरवतप्रथमचरमतीर्थकरतीर्थ एव

नान्यत्र । तद्य द्विधा—सातिचारं निरतिचारं च । तत्राऽनतिचारमित्यस्त्वामयि कस्य दैक्षकस्य यद्
आरोप्यते, तीर्थान्तरं वा सद्गामतः साधोः, यथा श्रीपार्धनाथतीर्थ्याद् वर्धमानश्यामितीर्थं सद्गाम-
मनः पद्मयामधर्मप्रतिपत्तौ । सातिचारं पुनर्यद् मूलगुणघातिनः पुनर्नतोच्चारणम् । “परिहारे”
ति ‘परिहारविशुद्धिकं’ परिहरणं परिहारस्त्रयोविधोऽस्मिन् विशुद्धिर्यस्मिन् चारित्र्ये तन् परिहारविशु-
द्धिकम्, तद्य द्विधा—निर्विदग्धानकं निर्विदग्धाधिकं च । तत्र निर्विदग्धानका विवक्षितचारित्र-
सेवकाः, निर्विदग्धाधिका आसेवितविवक्षितचारित्रकायिका, तत्रन्यतिरेकात् चारित्र्यमप्येवमुच्यते ।

इह नरको गणः, तत्रैको याचनाचार्यश्चत्वारो निर्विदग्धानकाश्चत्वारश्चाऽनुचारिणः । निर्विद-
गानकानां चायं तपोविशेषः—

परिहारियाण उ तयो, जहन्न मज्जो तद्देव उक्कोसो ।
सीउण्णचासकाले, भणिओ धरिणि पत्थेयं ॥
तत्थ जहन्नो गिम्हे, चउत्थ छट्ठं तु होइ मग्गिमओ ।
अट्टमग्गिह उक्कोसो, इत्तो सिसिरे पक्कसामि ॥
सिसिरे उ जहन्नाइ, छट्ठाइ दसमचरिमगो होइ ।
यासायु अट्टमाइ, बारसपज्जंतगो नेओ ॥
पारणगे आयायं, पंचसु गहो दोसऽभिग्गहो भिक्खे ।
कप्पट्ठिया वि षड्दिण, करेति एमेव आयायं ॥
एय छम्माय तयं, चरिउं परिहारिया अणुचरंति ।
अणुचरगे परिहारियपैयट्ठिण जाय छम्मात्ता ॥
कैप्पट्ठिओ वि एयं, छम्मास तन करेइ सेसा उ ।
अणुपरिहारिग्गमायं, धयति कप्पट्ठियत्त च ॥
एवसो अट्टारसमासपमाणो उ धनिओ कप्पो ।
संसेवओ विसेतो, विसेतमुत्ताउ नायघो ॥
कैप्पसमर्षाइ तयं, जिणकप्पं वा उर्वंति गच्छं वा ।
पडिवज्जमाणगा पुण, जिणस्सगामे पवज्जंति ॥ (प्रवच० गा० ६०२-६०९)

वा भवेद् अवेदो वा, तत्र सवेदः श्रेणिप्रतिपत्त्यभावे उपशमश्रेणिप्रतिपत्तौ वा, क्षयकश्रेणिप्रतिपत्तौ त्ववेद इति । उक्तं च—

वेदो षवित्तिकाले, इत्थीवज्जो उ होइ एगयरो ।

पुव्वपडिवन्नओ पुण, होज्ज सवेओ अवेओ वा ॥ (पञ्चव० गा० १४९७)

कल्पद्वारे—स्थितकल्प एवायं नास्थितकल्पे, “ठियैकप्पम्मि वि नियमा” (पञ्चव० गा० १५३३) इति वचनात् । तत्राऽऽचेलक्यादिषु दशस्थि स्थानेषु ये स्थिताः साधवस्तत्कल्पाः स्थितकल्प उच्यते, ये पुनश्चतुर्थ शय्यातरपिण्डादिष्ववस्थितेषु कल्पेषु स्थिताः शेषेषु चाऽऽचेलक्यादिषु पदस्थस्थितास्तत्कल्पोऽस्थितकल्पः । उक्तं च—

ठियै अट्ठिओ य कप्पो, आचेलक्काइएसु ठण्णेषु ।

सत्थेषु ठिया पढमो, चउ ठिय छसु अट्ठिया बीओ ॥ (पञ्चव० गा० १४९९)

आचेलक्यादीनि च दश स्थानान्यमूनि—

आचेलक्कुहेसियसिज्जायररायपिंडकिइकम्मे ।

ययजिड्डपडिकम्णे, आसंपज्जोसवणकप्पे ॥ (पञ्चव० गा० १५००)

चत्वारधावस्थिताः कल्पा इमे—

सिज्जायरपिंडग्गी, चाउज्जाये य पुरिसज्जेठ्ठे य ।

किइकम्मस्सं य करणे, चित्थारि अवट्ठिया कप्प ॥ (पञ्चाश० १७ गा० १०)

लिङ्गद्वारे—नियमतो द्विविधेऽपि लिङ्गे भवति । तद्यथा—द्रव्यलिङ्गे भावलिङ्गे च । एकेनापि विना विवक्षितकल्पोचितसामाचार्ययोगात् । लेख्याद्वारे—तेजःप्रभृतिकासूत्रराशु तिस्रषु विशुद्धासु लेख्यासु परिहारविशुद्धिकं कल्पं प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नः पुनः सर्वात्मनि कथञ्चिद् भवति, तत्राऽर्थातरास्त्वविशुद्धलेख्यासु नात्यन्तसंक्लिष्टासु वर्तन्ते, तथाभूतासु वर्तमानो न प्रभूतं कालमवतिष्ठते, किन्तु स्तोकम्, यतः स्ववीर्यवशात् झटित्येव ताभ्यो न्यावर्तते । अथ प्रथमत एव कस्मात् प्रवर्तते? उच्यते—कर्मवशात् । उक्तं च—

लेसासु विमुद्धासुं, पडिवज्जइ तीसु न उण सेसासु ।

पुव्वपडिवन्नओ पुण, हुज्जा सव्वासु वि कहं चि ॥

नचंतसंकिलिट्ठासु थोवकालं च हंदि इर्येसु ।

विच्चा कम्माण गई, तह्य वि विरियं फलं देह ॥ (पञ्चव० गा० १५०३-४)

१ वेदः प्रवृत्तिकाले स्वीकर्तुं भवति एकतरः । २ पूर्वप्रतिपन्नकः पुनर्भवेत् सवेदोऽवेदो वा । ३ स्थितकल्प एव नियमात् । ४ स्थितोऽस्थितश्च कल्पः आचेलक्यादिषु स्थानेषु । तेषु स्थिताः प्रथमं चतुर्थं स्थिताः पदस्थस्थिता द्वितीयः ॥ ५ आचेलक्यादिषु शय्यातरपिण्डादिषु पदस्थस्थिताः । प्रत्येकप्रतिकर्मणामि मासपर्युषणाकाली ॥ ६ शय्यातरपिण्डे चतुर्थ्यमेव चतुर्थप्रतिकर्मणश्च । कृतिकर्मणश्च करणे चत्वारोऽवस्थिताः कल्पाः ॥ ७ पञ्चाशके प्रवचनसारोद्वारे च—“ठिइकप्पो मग्गिम्मामं तु” इत्येवं पाठः ॥ ८ लेख्यासु विशुद्धासु प्रतिपद्यते तिस्रषु न पुनः शेषासु । पूर्वप्रतिपन्नकः पुनर्भवेत् सर्वात्मनि कथञ्चित् ॥ नात्यन्तसंक्लिष्टासु स्तोककालं च हन्दि इतरासु । विच्चा कर्मणां गतिः तथापि बीर्यं फलं ददाति ॥ ९ इतरासु च पञ्चप्रस्तुते च ॥

ध्यानद्वारे—धर्मेध्यानेन प्रवर्तमानेन परिहारविशुद्धिकं कल्पं प्रतिपद्यते । पूर्वप्रतिपत्ताः पुनरातरोद्धारोऽपि भवति केवलं प्रायेण निरनुग्रहः । उक्तं च—

शौण्मि नि धम्मोणं, पडिवज्जद सो पवहुमाणेणं ।

इयरेसु वि शोणेसुं, पुज्वपयवो न पडिसिद्धो ॥

एवं च कुसलजोगे, उद्दामे तिञ्चकम्मपरिणामा ।

रद्धेसु वि भावो, इमस्स पायं निरण्वंथो ॥ (पद्य० गा० १५०५-६)

गणद्वारे—जघन्यतस्यो गणाः प्रतिपद्यन्ते, उत्कर्षतः शतसङ्ख्याः । पूर्वप्रतिपत्ता जघन्यत उत्कर्षतो वा शतशः । पुरपगणनया जघन्यतः प्रतिपद्यमाना सप्तविंशतिः, उत्कर्षतः सहस्रम् । पूर्वप्रतिपत्ताः पुनर्जघन्यतः शतशः, उत्कर्षतः सहस्रशः । आह च—

गेणओ तिञ्चेव गणा, जहन्न पडिवचि सयस उकोसा ।

उवोसज्जहेणं, सयमु चिय पुज्वपडिवत्ता ॥

सत्तावीस जहन्ना, सहस्समुकोसओ य पडिवत्ती ।

सयसो सहस्ससो वा, पडिवन्न जहन्न उकोसा ॥ (पद्य० गा० १५३४-३५)

अन्यथ यदा पूर्वप्रतिपत्त कल्पमध्याद् एको निर्गच्छति अन्यः प्रविशति तदोनमक्षेपे मतिपत्तौ कदाचिद् एकौऽपि भवति श्रयस्तत्र वा । उक्तं च—

पडिवज्जमाण भइया, इको वि य हुज्ज ऊणपक्खेवे ।

पुज्वपडिवत्तया वि य, भइया एको पुहत्वं वा ॥ (पद्य० गा० १५३६)

अभिप्रहद्वारे—अभिप्रहाश्चतुर्विधा । तद्यथा—द्रव्याभिप्रहा क्षेत्राभिप्रहा कालाभिप्रहा भावाभिप्रहाश्च विचित्रा भवन्ति । तत्र परिहारविशुद्धिकस्य इमेऽभिप्रहा न भवन्ति, यस्माद् एतस्य कल्प एव यथोदितरूपोऽभिप्रहो वर्तते । उक्तं च—

द्वैर्वाइय अभिप्रह, निविचरूवा न हुति पुण केई ।

एयस्स जावक्खो, कप्पु चियऽभिगहो जेण ॥

एयम्मि गोयसाई, नियया नियणेण निरववाया य ।

तप्पारणं चिय परं, एयस्स विमुद्धिटाणं तु ॥ (पद्य० गा० १५०७-१०)

प्रमग्याद्वारे—नासावगम्यं प्रमाजयति कल्पस्वित्तिरेपेति ह्रस्वा । उक्तं च—

१ ध्यानेऽपि धर्मेण (ध्यानेन) प्रतिपद्यतेऽन्यो प्रवर्धमानेन । इत्येवमपि ध्यानेषु पूर्वप्रवर्धनं न प्रतिपद्यते ॥ एवं च कुसलयोगे उत्तमे तीव्रकर्मपरिणामात् । ऐश्वर्येणोरपि भवतोऽस्य प्रको निरनुग्रहः ॥ २ एवं शङ्खं ५० शतं ५०० शतं ५००० शतं ॥ ३ गणवत्प्रवृत्त एव यथा जघन्या प्रतिपत्तिं कालात् उत्पद्यते । वृत्तवत्प्रवृत्तान्तां शतश एव पूर्वप्रतिपत्ता ॥ यथाविशतिर्जघन्या सहस्रान्दुष्टवत्प्रवृत्तति । यत्प्रवृत्तं गह्वरस्य वा प्रतिपत्ता जघन्या उत्पद्यते ॥ ४ प्रतिपद्यमाना भवति एतेऽपि न भवेत् कलत्रक्षेत्रे । पूर्वप्रतिपत्तयः अपि च भवत्यस्य श्रयस्तत्र वा ॥ ५ इत्यादिवा अभिप्रहा विविधरूपा न भवन्ति पुनः केऽपि । एतस्य द्वावर्ण्यं कल्प एव निप्रहो देन ॥ ६ ग्याईकाऽभिः इति पञ्चवस्तुके ॥ ७ एति हितिरिमा । इति पञ्चवस्तुके ॥ ८ एसा भवकदिओ कपो विः इति पञ्चवस्तुके ॥ ९ एतस्मिन् गोवत्तस्यो निरववा निरववात्तः । तत्प्राप्त्यनेव एतदेतस्य विशुद्धिद्वयं तु ॥

। पैषाणह न एसो, अन्नं कप्पट्टिहं ति काउणं । (पञ्च० गा० १५११)

उपदेशं पुनर्यथाशक्ति प्रयच्छति । मुण्डापनद्वारेऽपि नासावन्य मुण्डापयति । अथ भ्रमज्या-
नन्तरं नियमतो मुण्डनमिति भ्रमज्याग्रहणेनैव तद् गृहीतमिति किमर्थं पृथग् द्वारम् ! तदयुक्तम्,
भ्रमज्यानन्तरं नियमतो मुण्डनस्याऽसम्भवात्, अयोग्यस्य कथञ्चिद्व्यापामपि भ्रमज्यायां पुनर-
योग्यतापरिज्ञाने मुण्डनायोगाद्, अतः पृथगिदं द्वारमिति । प्रायश्चित्तविधिद्वारे—मनसाऽपि सूक्ष्म-
मप्यतिचारमापन्नस्य नियमतश्चतुर्गुणं प्रायश्चित्तमस्य, यत एष कल्प एकामतामधानस्तत्तत्तद्वज्रे
शुरुतरो दोष इति । कारणद्वारे—कारणं नामाऽऽत्मनश्च, तत्पुनः सुपरिशुद्ध ज्ञानादिकम्,
तच्चास्य न विद्यते येन तदाश्रित्याऽपवादपदसेविता स्यात्, एष हि सर्वत्र निरपेक्षः क्षिप्तकर्मदाय-
निमित्तं प्रारब्धमेव सं कल्पं यथोक्तविधिना समापयन् महात्मा वर्तते । उक्तं च—

कारणमालंबणमो, सं पुण नाणाह्य सुपरिसुद्ध ।

एयस्स तं न विज्झइ, उच्चियं तवसौहणोपायं ॥

संप्रत्य निरैक्यकलो, आर्हविय सं ददं समाणतो ।

वट्टइ एस महप्पा, किंलिट्टकम्मक्खयनिमित्तं ॥ (पञ्च० गा० १५१७-१८)

निष्पतिकर्मताद्वारे—एष महात्मा निष्पतिकर्मशरीरोऽक्षिमलादिकमपि कदाचिद् नापन-
यति, न च प्राणान्तिकेऽपि व्यसने समापतिते द्वितीयपदं सेवते । उक्तं च—

निष्पैडिकम्मसरीरो, अच्छिमलाई वि नावणेइ सया ।

पाणतिए वि य म्हावसणम्मि न वट्टए बीए ॥

अप्पनहुत्तालोयणविसयाईओ उ होइ एस ति ।

अहवा सुहभावाओ, बहुग पेय चिय इमस्स ॥ (पञ्च० गा० १५१९-२०)

भिक्षाद्वारे—भिक्षा विहारकमश्वाऽस्य तृतीयस्या पौरुष्यां भवति, शेषासु च पौरुषीषु कायो-
स्सर्गं, निद्राऽपि चाऽस्याऽस्या द्रष्टव्या । यदि पुन कथमपि जह्वावर्त्मस्य परिक्षीण भवति
तथाऽप्येकोऽविहरत्सपि महाभागो न द्वितीयपदमापद्यते, किन्तु तत्रैव यथाकल्पमात्मीययोगान्
विदधाति । उक्तं च—

संइयाण पोरिसीपे, भिक्खाकालो विहारकालो उ ।

सेसासु ॥ उम्मागो, पाय अप्पा य निर्दे वि ॥ (पञ्च० गा० १५२१)

१ भ्रमजयति नैवोऽयं कल्पमिति रिति कृता ॥ २ कारणमालम्बनं तत् पुन ज्ञानादिकं सुपरिशुद्धम् ।
एतस्य तत्र निश्चये उचितं तत्र साधनोपायः ॥ ३ पञ्चपस्तुके तु—साधना पार्यं—साधनप्राप्तम् ॥
४ सर्वत्र निरपेक्ष आहृतं स एव समापयन् । वर्तते एष महात्मा क्षिप्तकर्मकयनिमित्तम् ॥ ५ पञ्चपस्तुके ५०
५० ॥ ६ उच्चियं चेव सं तं ५० । पञ्चपस्तुके तु—आवर्त्तं चिय ५० ॥ ७ निष्पतिकर्मशरीरोऽक्षिम-
लापि नापनयति तदा । प्राणान्तिकेऽपि च महात्मने न वर्तते द्वितीये ॥ ८ पञ्चपस्तुके तु—महा
५० ॥ ९ भ्रमजह्वालोचनभ्रमज्यादीनां भ्रमज्या इति । अथवा जह्वावर्त्तं बहुवचनप्रत्ययः ॥
१० तृतीयस्यां पौरुष्यां भिक्षावर्त्तं विहरत्सपि । शेषासु च वर्त्मनः प्रत्येकस्या च निद्राऽपि ॥ ११ निर्दे वि ॥
१२ पञ्चपस्तुके ॥

‘जंघावलम्बि रीणे, अविहरमाणो वि नवरि नावजे ।

तस्यैव अहाकल्पं, कुण्ड उ जोगं महामागो ॥ (पञ्चव० गा० १५२२)

एते च परिहारविशुद्धिका द्विविधाः, तद्यथा—इतरा यावत्कथिकाश्च । तत्र ये कल्पस-
माप्त्यनन्तरमेव कल्पं गच्छं वा समुपयास्यन्ति त इतराः, ये पुनः कल्पसमाप्त्यनन्तरमव्यवधा-
नेन जिनकल्पं प्रतिपत्स्यन्ते ते यावत्कथिकाः । उक्तं च—

इत्तरिय थेरकप्पे, जिणकप्पे आवकहिय चि ॥ (पञ्चव० गा० १५२४)

अत्र स्वविरकल्पग्रहणमुपलक्षणं स्वकल्पे वेति द्रष्टव्यम् । तत्रैतराणां कल्पप्रभावाद् देवम-
नुष्यतिर्यग्योनिककृता उपसर्गाः सद्योधातिन आतङ्का अतीवाविषयाश्च वेदना न प्रादु.पन्ति,
यावत्कथिकानां सम्भवेयुरपि । ते हि जिनकल्पं प्रतिपत्स्यमाना जिनकल्पभावमनुविदधति,
जिनकल्पिकानां चोपसर्गादयः सम्भवन्तीति । उक्तं च—

इत्तरियाणुवसगा आयंका येयणा य न हवन्ति ।

आवकहियाण भइया, (पञ्चव० गा० १५२६) इति ।

तथा “सुहुम” चि ‘सूक्ष्मसम्परायं’ सम्परैति—पर्यटति संसारमनेनेति सम्परायः—क्रोधादि-
कपायः, सूक्ष्मो लोभांशमात्रावशेषतया सम्परायो यत्र तत् सूक्ष्मसम्परायम् । इदमपि संक्षिप्य-
मानकविशुद्ध्यमानकमेवं द्विधा । तत्र श्रेणिप्रच्यवमानस्य संक्षिप्यमानकम्, श्रेणिमारोहस्यो
विशुद्ध्यमानकमिति । “अहस्साय” चि अथशब्दोऽत्र याथातथ्ये, आह् अभिविधौ, आ-
समन्ताद् याथातथ्येन ख्यातमथाख्यातम्, कपायोदयमावतो निरतिचारत्वाद् पारमार्थिकरूपेण
ख्यातमथाख्यातम् । यद्वा यथा सर्वस्मिन् जीवलोके ख्यातं—प्रसिद्धम् अकपायं भवति चारित्र-
मिति यत्तद् यथाख्यातम् । “देसजय” चि देशे—सङ्कल्पनिरपराधत्रसवधविषये यतं—यमनं
संयमो यस्य स देशवत्—सम्प्रदर्शनयुत एकाणुवतादिधारी, अनुमतिमात्रआवक इत्यर्थः ।

यदाह श्रीशिघ्रशर्मस्वरिवरः कर्मप्रकृतौ—

एगइयाह चरमो, अणुमइमिच चि देसजई ॥ (गा० १४०)

“अजय” चि न विद्यते यतं—विरत विरतिर्यस्य सोऽयतः सर्वथा विरतिहीनः । तथा दर्शन-
शब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनकेवलदर्शनरूपाणि चत्वारि दर्शनानि ।
तत्र चक्षुषा दर्शनं—वस्तुसामान्यांशात्मकं ग्रहणं चक्षुर्दर्शनम् १, अचक्षुषा—चक्षुर्वर्जशेषेन्द्रियचतु-
ष्टयेन मनसा च यद् दर्शनं—सामान्यांशात्मकं ग्रहणं तद् अचक्षुर्दर्शनम् २, अवधिना—रूपिद्र-
व्यमर्यादया दर्शनं—सामान्यांशग्रहणमवधिदर्शनम् ३, केवलेन—संपूर्णवस्तुतत्त्वग्राहकबोधविशेष-
रूपेण यद् दर्शनं—सामान्यांशग्रहणं तत् केवलदर्शनम् ४ इति । किरूपाप्येतानि दर्शनानि ।
अत आह—“अनाकाराणि” सामान्याक्षरयुक्तत्वे सत्यपि न विद्यते विशिष्टैव्यक्त आकारो चेयु
सान्यनाक्षराणि । भव्यार्थः प्रागेवोक्त इति ॥ १२ ॥

१ जङ्घावले रीणेऽविहरकपि नवरं नापद्यते । तत्रैव यथाकलं कथेति तु योगं महाभागः ॥ २ इतरा-
स्वविरकल्पे, जिनकल्पे यावत्कथिका इति ॥ ३ इतरिकाणामुपसर्गा आतङ्का वेदनाश्च न भवन्ति । ४ इतर-
कथिकानां भक्ताः ॥ ४ एकवतादिचरम. अनुमतिमात्र इति देशवति. ५ १० अथ गा० ६० ॥

किण्हा नीला काऊ, तेऊ पम्हा य सुक्क भवियरा ।

वेयग खइगुवसम मिच्छ मीस सासाण सन्नियरे ॥ १३ ॥

इह षोढा लेख्या—कृष्णलेख्या नीललेख्या कापोतलेख्या तेजोलेख्या पद्मलेख्या 'च' समु-
च्चये व्यवहितसम्बन्धश्च, स च शुक्लेख्या च इत्यत्र योज्य । 'भव्य' मुक्तिगमनार्ह 'इतर'
अमन्य—कदाचनान्पि सिद्धिगमनानर्ह । "वेयग" चि 'वेदक' सम्यक्त्वपुद्गलवेदनात् क्षायोपश-
मिकमित्यर्थ । तत्रोदीर्णस्य मिथ्यात्वस्य क्षयेण अमुदीर्णस्य चोपशमेन विष्कम्भितोदयस्वरूपेण
यद् निर्वृत्त तत् क्षायोपशमिकम् । उक्त च—

मिच्छेत्त जमुइत्त, त खीण अणुदिय च उवसत ।

मीसीभावपरिणय, वेइज्जत खओवसम ॥ (विशेषा० गा० ५३२)

तथा "खइग" चि क्षयेण—अत्यन्तोच्छेदेन त्रिविधस्याऽपि दर्शनमोहनीयस्य निर्वृत्त क्षायि-
कम् । तच्च क्षपकश्रेण्यामेव भवति—

पदमकसाए समय, खवेइ अतोमुहुत्तमिणेण ।

तत्तु क्षिय मिच्छत्त, तओ य मीस तओ सम्म ॥

यद्वाऊ पडिवओ, पदमकसायकसए जइ भरिज्जा ।

तो मिच्छत्तोदयओ, विणिज्ज मुज्जो न खीणम्मि ॥

तम्मि मओ जाइ दिव, तप्परिणामो य सत्तए रीणे ।

उपरयपरिणामो पुण, पच्छा नाणामइगईओ ॥

खीणम्मि दसणतिए, कि होइ तओ तिदसणाईओ १ ।

भन्नइ सम्मदिट्ठी, सम्मत्तसए कओ सम्म २ ॥

निव्वलियमयणवुइवरुव मिच्छत्तमेव सम्मत्त ।

खीण न उ जो भाओ, सइहणालक्खणो तस्स ॥

सो तस्स विमुद्धयरो, जायइ सम्मत्तपुग्गलक्खयओ ।

दिट्ठि व्व सण्हमुद्धन्मपडलविगमे मणूसस्स ॥

जइ मुद्धनणुगय, येथ मुद्ध जलक्खए सुतर ।

सम्मत्तमुद्धपुग्गलपरिक्खए दसण येव ॥ (विशेषा० गा० १३१५-२१)

१ मिथ्यात्व यदुदीर्णं तत् खीणमनुदित चोपशान्तम् । मिथ्याभावपरिणत चेदमान क्षायोपशमिकम् ॥
२ प्रथमकषायान् समक क्षययसि अन्तर्मुहूर्तमात्रेण । तत् एव मिथ्यात्व तत्तथ मिथं तत् सम्मत्तम् ॥ यद्वापु
प्रतिपन्न प्रथमकषायक्षये यदि भियेत । ततो मिथ्यात्वोदयतथियुयाद् भूशो न खीणे ॥ तस्मिन् श्लो यादि
दिव तत्परिणामश्च सात्तके खीणे । उपरतपरिणाम पुन पञ्चाक्षानामविगमिक ॥ खीणे दर्शनत्रिके कि भवति
सकस्मिदर्शनातीत १ । मन्वते सम्यग्दृष्टि सम्यक्त्वक्षये उत सम्यक्त्वम् २ ॥ निर्वैकितमदनयोदवर्णं
मिथ्यात्वमेव सम्यक्त्वम् । खीणं न तु ओ भाव भद्धानलक्षणत्वात् ॥ स तस्य विमुद्धतरो जायते सम्यक्त्व
पुद्गलक्षयत । दृष्टिरिव रुग्णशुद्धाश्रयतत्त्वविगमे मनुष्यस्य । यथा शुद्धनञ्जानुगत वज्र शुद्धं जलक्षये सुतरम् ।
सम्यक्त्वपुद्गलपरिक्खये दर्शनमप्येवम् ॥ १ इदं क० ग० ध० ट० ॥

‘तेमि य तइय चउरथे, भवमि सिज्जंति खइयसम्मचे ।

सुरनरयजुगलिमु गई, इमं नु जिणकालियनराणं ॥

पडिवत्तीए अविरयदेसपमत्तापमतविरयाणं ।

अन्नयरो पडिवज्जइ, सुकज्जापोवगयचित्ते ॥ (विशेषा० गा० १३१४)

तथा उदीर्णस्य मिथ्यात्वस्य क्षये सति अनुदीर्णस्य उपशमः—विपाकप्रदेशवेदनरूपस्य द्विवि-
धस्याप्युदयस्य विष्कम्भणं तेन निर्वृत्तमौपशमिकम्, तच्च द्विधा—ग्रन्थिमेदसम्भवमुपशमधेने-
सम्भवं च । तत्र ग्रन्थिमेदसम्भवमेवम्—इह गम्भीरापाससारसागरमध्यमध्यासीनो जन्तुर्मिथ्या-
त्वप्रत्ययमनन्तान् पुद्गलपरावर्तान् अनन्तदुःखलक्षाण्यनुभूय कथमपि तथाभव्यत्वपरिपाकवशतो
गिरिसरिदुपलधोल्नाकरूपेणाऽन्नाभोगनिर्वर्तितयथाप्रवृत्तिकरणेन “करणं परिणामोऽत्र” इति वच-
नादध्यवसायविशेषरूपेणाऽऽयुर्वर्जानि ज्ञानावरणीयादिकर्माणि सर्वाण्यपि पत्योपभासद्भवेयमभा-
न्यूनैकसागरोपमकोटाकोटीस्त्वितिकानि करोति, अत्र चाऽन्तरे जीवस्य कर्मजनितो घनराग-
द्वेषपरिणामरूपः कर्कशनिविडचिरप्ररूढमुपिलवप्रग्रन्थिवद् दुर्भेदोऽभिन्नपूर्वो ग्रन्थिर्भवति ।

तदुक्तम्—

तीए वि धोवमिचे, खविए इत्थंतरमि जीवस्स ।

हयइ हु अभिन्नपुब्बो, गंठी एवं जिणा बिंति ॥ (धर्मसं० गा० ७५२)

गंठि चि सुदुब्बेओ, कवस्सडघणरूढगूढगठि व्व ।

जीवस्स कम्मजणिओ, घणरागहोसपरिणामो ॥ (विशेषा० गा० ११९५) इति ।

इमं च ग्रन्थि यावद् अभव्या अपि यथाप्रवृत्तिकरणेन कर्म क्षपयित्वाऽनन्तश समागच्छन्ति ।

उक्तं चावश्यकटीकायाम्—

अभव्यस्यापि कस्यचिद् यथाप्रवृत्तिकरणतो ग्रन्थिमासाद्य अर्हदादिविभूतिदर्शनत प्रयोजनान्त-
रतो वा प्रवर्तमानस्य श्रुतसामायिकलभो भवति न शेषलभ इति ॥ (पत्र ७६)

एतद्वन्तरं कश्चिदेव महारमा समासन्नपरमनिर्वृत्तिमुख समुल्लसितप्रचुरदुर्निवारवीर्यप्रसरो
निशितवृत्तारधारयेव परमविशुद्ध्या यथोक्तस्वरूपस्य ग्रन्थेर्मेद विधाय मिथ्यात्वस्थितेरन्तर्मुहूर्त-
मुदयक्षणादुपपत्तिक्रम्याऽपूर्वकरणानिवृत्तिकरणलक्षणविशुद्धिजनितसामर्थ्याऽन्तर्मुहूर्तकालप्रमाणं
तत्प्रदेशवेद्यदलिकाभावरूपमन्तरकरणं करोति । अत्र यथाप्रवृत्तिकरणापूर्वकरणानिवृत्तिकरणाना-
मयं क्रमः—

जौ गंठी ता पढमं, गंठि समइच्छओ मवे वीय ।

अनियट्टीकरणं पुण, सम्मत्तपुरवस्सडे जीवे ॥ (विशेषा० गा० १२०३)

१ तस्मिन् तृतीये चतुर्थे मवे सिज्जन्ति क्षायिकसम्यक्त्वे । सुरनारकबुल्लिकेषु गतिरेतत्तु जिनकालिकनरा-
णाम् ॥ प्रतिपत्तौ अविरतदेशप्रमत्ताप्रसक्तविरतानाम् । अन्यतर प्रतिपद्यते शुकृप्यानोपगतचित्त ॥ २ तस्या
अपि स्तोत्रभावे श्रुतिरेऽनन्तरे जीवस्य । भवति हि अभिन्नपूर्वो ग्रन्थिरेवं जिना भवते ॥ ग्रन्थिरिति
सुदुर्भेद कर्कशपनरूढगूढग्रन्थिरिव । जीवस्य कर्मजनितो घनरागद्वेषपरिणाम ॥ ३ यावद् ग्रन्थिस्तावद्
प्रथम ग्रन्थि समतिक्रामतो भवेद् द्वितीयम् । अनिवृत्तिकरण पुन पुरस्त्वतसम्यक्त्वे जीवे ॥

‘सन्तोयणाइयाण, नणूदओ सनयस्स पडिसिद्धो ।

सच्चमिह सोऽणुमाग, पटुच्च न पएसकम्म तु ॥

भणिय च सुए जीवो, वेण्ह न वाऽणुभागकम्म तु ।

अ पुण पएसकम्म, नियमा वेण्ह त सत्त ॥

नाणुदिय निज्जरण, नासतमुदेह अ तओऽवत्सं ।

सज्ज पएसकम्म, वेण्ह मुच्चए सत्तो ॥

फिट दसणाइयाओ, न होइ सन्तोयणाइयेयणओ ।

मदाणुभावयाए, जहाऽणुभावम्मि वि कहिबि ॥

निच्चमुइत्त पि जहा, सयलच्चउच्चाणिणो तत्तावरण ।

न वि पाह मदायाए, पएसकम्म तहा नेय ॥ (विशेषो गा० १२९४-९८)

“मिच्छ” चि मिथ्यात्वम्—अदेवदेवबुध्यगुरुगुरुत्वात्तत्त्वबुद्धिरक्षणम् । “भीस” चि इहा नन्तराभिहितविधिना लब्धेनौपशमिकसम्पत्त्वेन ग्रन्थिसम्भवेन औपधनिशेषकरूपेण मदनको द्रवस्थानीय मिथ्यात्वमोहनीय कर्म विशोधयित्वा त्रिधा करोति । तथाहि—शुद्धमर्थविशुद्धम विगुह्य चेति । स्थापना $\Delta\Delta\Delta$ । तत्र त्रयाणा पुञ्ञाना मध्ये योऽसावर्धविगुह्य पुञ्ञ स मिथ्य उच्यते, सम्पन्निमिथ्यात्वमित्यर्थः । एतदुदयात् त्रिल प्राणी विनम्रणीत तत्त्व न सम्पद् श्रद्धाति नापि निन्दति । उक्तं च बृहच्छतप बृहच्छृणा—

जहा नालिकेरदीववासिस्स अहल्लुहियस्स वि पुरिसस्स इत्थ ओयणाइण अणेगहा मि दोइए तस्स आहारस्स उवरिं न रुई न य निंदा नेण कारणेण सो ओयणाइओ आहारो न क्याइ दिहो नानि सुओ, एव सम्माभिच्छहिट्ठिस्स मि जीवाहप्पत्थाण उवरिं न रुई न य निंदा इत्थदि ।

तथा “सासाण” चि सासादा तत्र आयम्—औपशमिकसम्पत्करलाण सादयति—अपनयति आसादनम्—अनन्तानुपधिकपयवेदनम् अत्र शृषोदरादिराद् यशब्दलोपः, “रम्यादिभ्य” (५-३-१२६) कतर्यनङ्प्रत्ययः, सति क्षस्तिन् परमानन्दरूपानन्तमुन्यदो नि श्रेयसतरनीनभूतो ग्रन्थिभेदसम्भर्तौपशमिकसम्पत्करलाभो नथन्यत समयमात्रेण उत्कर्षत पट्टिरावटिकाभिरपगच्छतीति, तत सद आसादनेन वर्तत इति सासादनम् । यद्वा सात्त्वादनं तत्र सम्पत्करलाण-रसात्त्वादनेन वर्तत इति सात्त्वादनम्, यथा हि मुक्तक्षीरात्विषयव्यतीकचिपुपुरस्त्रमाकाले क्षीराघरसमात्वादयति तथाऽत्रापि गुणस्थाने मिथ्यात्वाभिमुखान्या सम्पत्करस्तोपरि न्यलीकचित्तम्

१ संशोदनादिरात् नन्दय संसृतस्य प्रतिषिद्धः । सचमिह माग्गुमग प्रणीय न प्रचर्यते तु ॥ भक्ति च शुने ज्यो पदयति न वा अनुभाष्यते तु । यद पुनः प्रणयते नियमाद् बदयति तत्र धर्मम् ॥ ननुपि निजिर्दने माग्गुमग दत्तलोकायम् । सर्वे प्रचर्यते बदयित्वा मुच्यते सर्वे ॥ यद दत्तलोकायने न भवति संशोदनावेदनम् । मन्दागुमगत्ता यदा अनुभाष्यति क्षमिषिद् ॥ निमुहिरिंमपि यदा साकस्वगुणानिगमयत्यसम् । नापि धारयति माग्गुमग प्रचर्यते तत्र हेतुम् ॥ २ यदा नानुपदितकक्षित भक्तिपुत्रिस्सपि पुत्रस्सक्षीरान्धे अवरुधयति तर्हि तत्र तत्प्राप्तस्तोरेति न रक्षितं च मिहा, या कारणं त एव नानुपदित अहो न क्यापिद् हते नपि पुत्र, एव क्षमिष्यहोऽपि क्षीरदित्तो-ननुपति न रक्षितं च मिहा ॥

अणवंधोदयमाउगबंधं कालं च सासजो कुण्डं ।

उवसमसम्मदिट्ठी, चउण्हमिकं पि नो कुण्डं ॥

उपशमश्रेणैर्मृत्वाऽनुत्तरसुरेष्टपञ्चस्याऽपर्याप्तस्यैतलुभ्यते इति चेद् नन्वेतदपि न बहु मन्या-
महे, तस्य प्रथमसमय एव सम्यक्त्वपुद्गलोदयात् क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वं भवति न त्रौपशमि-
कम् । उक्तं च शतकचूहचूर्णां—

‘जो उवसमसम्मदिट्ठी उवसमसेटीए कालं करेइ सो पढमसमए चेव सम्मत्तपुजं उदयावलि-
याए छोइण सम्मत्तपुगाले वेएइ, तेण न उवसमसम्मदिट्ठी अपज्जत्तगो लम्भइ इत्यादि ।

तस्मात् पर्याप्तसज्जिलक्षणमेकमेव जीवस्थानकमत्र प्राप्यत इति स्थितम् ।

अपरे पुनराहुः—भवत्येवापर्याप्तावस्थायामप्यौपशमिकं सम्यक्त्वम्, सप्ततिचूर्ण्यादिषु तथा-
भिधानात् । सप्ततिचूर्णां हि गुणस्थानकेषु नामकर्मणो बन्धोदयादिमार्गपावसरेऽविरतसम्यग्दृष्टे-
रुदयस्थानचिन्तायां पञ्चविंशत्युदयः सप्तविंशत्युदयश्च देवनारकानधिष्ठत्योक्तः, तत्र नारकाः
क्षायिकवेदकसम्यग्दृष्टयः, देवास्तु त्रिविपसम्यग्दृष्टयोऽपि । तथा च तद्वन्धः—

पैणवीससत्तावीसोदया देवनेरइए पडुच्च, नेरइयो खंयगवेयगसम्मदिट्ठी

देवो तिचिहसम्मदिट्ठी वि ॥

पञ्चविंशत्युदयश्च शरीरपर्याप्तिं निर्वर्तयतः । तथाहि—निर्माणसिरासिरागुरुलघुशुभाशुम-
तैजसकर्मणवर्णगन्धरसस्पर्शचतुष्कदेवगतिदेवानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातित्रसत्रादरपर्याप्तकं सुभगदुर्म-
गयोरैकतरम् आदेयानादेययोरैकतरं यद्य कीर्त्ययद्य कीर्त्येरिकतरमित्येकविंशतिः, तत्र शरीर-
पर्याप्त्या पर्याप्तस्य वैक्रियद्विकोपघातप्रत्येकसमचतुरसलक्षणप्रकृतिपञ्चकक्षेपे देवानुपूर्वपनयने च
पञ्चविंशतिर्भवति । ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य शेषपर्याप्तिमि पुनरपर्याप्तस्य पराघातप्रशस्त-
विहायोगतिक्षेपे सप्तविंशतिर्भवति । ततोऽपर्याप्तावस्थायामपीह देवस्यौपशमिकं सम्यक्त्वमुक्तम् ।
तथा पञ्चसङ्गहेऽपि मार्गणास्थानकेषु जीवस्थानरुचिन्तायामौपशमिकसम्यन्ते “उवसमसम्ममि
दो सत्ती” इत्यनेन ग्रन्थेन सज्जिद्विकमुक्तम् । ततः सप्ततिचूर्ण्यभिप्रायेण पञ्चसङ्गहाभिप्रायेण
चास्माभिरपि औपशमिकसम्यक्त्वे सज्जिद्विकमुक्तम्, तत्त्वं तु केवलिनो विशिष्टबहुमुता वा
विदन्तीति ॥ १४ ॥

तमसत्तिअपज्जजुयं, नरे सयापरअपज्ज तेऊए ।

धावर इग्गिदि पढमा, चउ धार असत्ति दु दु चिगले ॥ १५ ॥

‘तत्’ पूर्वोक्तं सज्जिद्विकमपर्याप्तासंज्ञियुक्तं ‘नरे’ नरेषु लभ्यते, जातायेकचवनम् । अयमर्थः—

१ अनन्तातुबन्धिबन्धोदयं आयुर्नन्धं कालं च सासादन करोति । औपशमिकसम्यग्दृष्टिजुर्णमेकमपि न
करोति ॥ २ च उपशमसम्यग्दृष्टिपञ्चमश्रेणै कालं करोति स प्रथममनय एव सम्यक्त्वपुजं उदयावन्धियां
क्षिप्या सम्यक्त्वपुद्गलान् वेदयति तेन नोपशमसम्यग्दृष्टिपर्याप्तको लभ्यते ॥ ३ पञ्चविंशतिपञ्चविंशत्युदयो
देवनेरियान् प्रतीत्य, नेरयिकः क्षायिकवेदकसम्यग्दृष्टिदेवक्रियपञ्चम्यग्दृष्टिषु ॥ ४ साङ्गं क० २०
ग० ४० उ० ॥ ५ इत ऊक्त्वा—“शेषपर्याप्तिनिरपर्याप्तम्” इत्येव पाठे जैनधर्मप्रसारकसंसप्त-
सिते पुन्यकेऽपिशो हस्यते, परमस्य पार्थक्येन पञ्चसति पुन्यकादरेषु नस्ति अतो गृहे नास्त इति ॥
६ उपशमसम्यक्त्वे दो सत्ती ॥

इह द्वये मनुष्या, गर्भव्युत्पत्तिकाम् सम्मूर्च्छिमाश्च । तत्र ये गर्भव्युत्पत्तिकालेषु यथोक्त सञ्ज्ञिद्विक लभ्यते । ये तु वान्तापिप्तादिषु सम्मूर्च्छन्ति तेऽन्तर्मुहूर्तायुषोऽसञ्ज्ञिनो लब्धपर्याप्त काश्च द्रष्टव्या । यदाहु श्रीमदार्पणश्यामपादा* प्रज्ञापनायाम्—

कंहि ण मते ! सम्मुच्छिममणुस्सा सम्मुच्छति* गोयमा ! अतो मणुस्सखेतस्स पणयाली साए जोयणसयसहस्सेसु अङ्घ्राइज्जेसु दीवस्सुदेसु पनरससु कम्मभूमीसु तीसाए अकम्मभूमीसु छप्पन्नाए अतरदीवेसु गम्भवक्कतिबमणुस्साण चेव उच्चारैसु वा पासवणेसु वा खेलेसु वा सिंघा णेसु वा वतेसु वा पिप्पेसु वा पूएसु वा सोणिप्पसु वा मुक्केसु वा सुक्कपुग्गलपरिसाडेसु वा विग यजीवकलेवरेसु वा धीपुरिससन्तोणेसु वा नगरनिद्धमणेसु वा सबेसु चेव असुइद्दण्णेसु इत्थ ण सम्मुच्छिममणुस्सा सम्मुच्छति अगुलस्स असखेज्जमागमिताए ओगाहणाए । असत्ती मिच्छदिद्दी अनाणी सव्वाहिं पज्जतीहिं अपज्जता अतमुहुत्ताउया चेव काल करति ति । (पत्र ५०-१)

तान् सम्मूर्च्छिममणुष्यानाञ्चित्य तृतीयमप्यसत्यपर्याप्तलक्षण जीवस्थान प्राप्यत इति । 'सबा यरअपज तेज्ज' चि तदेवेत्यनुवर्तते, तदेव पूर्वोक्त सञ्ज्ञिद्विक सह बादरापर्याप्तन वर्तत इति समादरापर्याप्त तेजोलेइयाया लभ्यते । एतदुक्त भवति—तेजोलेइयाया त्रीणि जीवस्थानानि भवन्ति सत्यपर्याप्त सञ्ज्ञिपर्याप्त बादरैकेन्द्रियापर्याप्तश्च । बादरोऽपर्याप्त कथमवाप्यते ? इति चेद् उच्यते—इह भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवा पृथिवीजलवनस्पतिषु मध्ये उत्पद्यते । यदाह दु यमान्धकारनिमग्नजिनमवचनमदीपो भगवान् जिनमद्रागिणक्षमाश्रमणः—

पुंदवीआउवणस्सइ, गम्भे पज्जत्तसंजजीवीसु ।

सगालुयाण वासो, सेसा पडिसेहिया ठाणा ॥ (५० सं० पत्र ७७-१)

ते च तेजोलेइयावन्त, यदमाणि—

किण्हा नीला काल, तेज्जेसा य भवणवतरिया ।

जोहससोहम्मीसाणि तेज्जेसा मुणेयव्वा ॥ (५० सं० पत्र ८१-१)

यल्लेइयश्च त्रियते तल्लेइय एव अग्रेऽपि समुत्पद्यते, "जल्लेसे मरइ तल्लेसे उवयज्जइ" इति वचनान् । अतो बादरापर्याप्तायस्थया कियत्काल तेजोलेइयाऽवाप्यत इति सिद्ध जीवस्थानकत्रय तेनो लेइयायामिति । कायद्वारे—स्थारेषु पृथिव्यस्तेजोबायुवनस्पतिरक्षणेषु, इन्द्रियद्वारे एकैन्द्रिये च प्रथमानि चत्वारि जीवस्थानानि सूक्ष्मैकेन्द्रियापर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियपर्याप्तबादरैकेन्द्रियापर्याप्तबाद

१ व मद्दत । सम्मूर्च्छिममणुष्या* सम्मूर्च्छन्ति* गोयमा ! अन्तर्गमन्यनेयस्य पञ्चबलारिंशति योजन शतसहस्रेषु अर्पतृतीययोर्द्वीपसमुद्रयोः पयदक्षसु कमभूमिषु त्रिंशत्युत्कर्षमृषिषु पश्यन्नाश्वलान्तर्द्वीपेषु गर्भं ध्रुवक्रांतिकमणुष्याणामेव उच्चारैषु वा प्रववणेषु वा श्लेष्मसु वा सिंघानेषु वा वातेषु वा पितेषु वा पूतेषु वा शोणितेषु वा झुकेषु वा झुक्कुपद्रुत्पमिषाटेषु वा विपनजीवकलेवरेषु वा धीपुरुषसयोगेषु वा नगरनिर्धमनेषु वा सर्वेष्वेवाशुचिस्थानेषु अत्र सम्मूर्च्छिममणुष्या सम्मूर्च्छन्ति अद्भुतस्थानसुखमागमाप्रयाऽवगाहनवा । असञ्ज्ञिनो मिथ्यापृथोऽनानि सर्वाणि पयातिभिरपर्याप्तका अन्तर्मुहूर्तायुष्का एव काल उच्यन्ति ॥ २ पृथिव्यन्वनस्पतिषु गर्भजेषु पर्याप्तसङ्ज्ञातजीविषु । स्वर्गच्युताना वास शेषाणि प्रतिविदानि स्थानानि ॥ ३ वृष्णनीलकापोततेजोलेइयाश्च भवव्यन्तरा । ज्योतिष्कसौधर्मेशानेषु तेजोलेइया ज्ञातव्या ॥ ४ मन्त्रेऽप्यो मियते तल्लेइय उच्यते ॥

रैकेन्द्रियपर्याप्तलक्षणानि भवन्ति । 'असञ्ज्ञि' सञ्ज्ञिव्यतिरिक्ते कोलिकर्नलिकन्यायेन प्रथमशब्दस्य सम्यन्धात् 'प्रथमानि' आदिमानि द्वादश जीवस्थानानि पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मवादरैकेन्द्रियद्वित्रिचतुरसंज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि भवन्ति, सर्वेषामपि विशिष्टमनोविकलतया सञ्ज्ञिप्रतिपक्षत्वाविशेषात्, सञ्ज्ञिप्रतिपक्षस्य चाऽसञ्ज्ञित्वेन व्यवहारात् । "दु दु विगल" चि 'विकलेषु' द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियेषु द्वे द्वे जीवस्थानके मत्तः । तत्र द्वीन्द्रियेषु द्वीन्द्रियोऽपर्याप्तः पर्याप्त इति द्वे, त्रीन्द्रियेषु त्रीन्द्रियोऽपर्याप्तः पर्याप्त इति द्वे, चतुरिन्द्रियेषु चतुरिन्द्रियोऽपर्याप्तः पर्याप्त इति द्वे ॥ १५ ॥

दस चरम तसे अजयाहारग तिरि तणु कसाय दु अनाणे ।

पढमतिलेसा भवियर, अचक्खु नपु मिच्छि सव्ये चि ॥ १६ ॥

'त्रसे' त्रसकाये 'चरमाणि' अन्तिमानि पर्याप्तापर्याप्तद्वित्रिचतुरसंज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि दश जीवस्थानानि भवन्ति, द्वीन्द्रियादीनामेव त्रसत्वात् । 'अयते' अविरते सर्वाण्यपि जीवस्थानानि भवन्ति । तथा आहारके "तिरि" चि तिर्यग्गतौ 'तनुयोगे' काययोगे कपायचतुष्टये 'द्वयोरज्ञानयो.' मत्तज्ञानश्रुताज्ञानरूपयो. 'प्रथमत्रिलेश्यासु' कृष्णलेश्यानीललेश्याकापोतलेश्यालक्षणानुभव्ये 'इतरस्मिन्' असव्ये 'अचक्खु' चि अचक्षुर्दर्शने "नपु" चि नपुंसकवेदे "मिच्छ" चि मिथ्यात्वे 'सर्वाण्यपि' चतुर्दशापि जीवस्थानकानि भवन्ति, सर्वजीवस्थानकन्यापकत्वाद् अयतादीनामिति ॥ १६ ॥

पजसञ्ज्ञि केवलदुग, संजय मणनाण देस मण मीसे ।

पण चरम पज्ज वणणे, तिय छ व पज्जियर चक्खुम्मि ॥ १७ ॥

"पजसञ्ज्ञि" चि पर्याप्तसञ्ज्ञिलक्षणमेकमेव जीवस्थान भवति । क इत्याह—'केवलद्विके' केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणे 'सयतेषु' सामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिस्तूक्ष्मसम्प्राययथाख्यातारूपपञ्चप्रकारसयमवस्तु "मणनाण" चि मन पर्यायज्ञाने "देस" चि देशयते—देशविरते श्रावक इत्यर्थः, "मण" चि मनोयोगे "मीस" चि मिश्रे—सम्यग्मिथ्यादृष्टौ । तत्र केवलद्विके सयतेषु मन पर्यायज्ञाने देशविरते च सञ्ज्ञिपर्याप्तलक्षण जीवस्थानकं विना नान्यद् जीवस्थानकं सम्भवति, तत्र सर्वत्रिरतिदेशविरत्योरभावात् । मनोयोगेऽप्येतदन्तरेणाऽन्यद् जीवस्थानकं न घटते, तत्र मन सद्भावायोगात् । मिश्रे पुन पर्याप्तसञ्ज्ञिव्यतिरेकेण शेष जीवस्थानकं तथाविधपरिणामाभावादेव न सम्भवतीति । तथा पञ्च जीवस्थानानि 'चरमाणि' अन्तिमानि 'पर्याप्तानि' पर्याप्तद्वीन्द्रियपर्याप्तत्रीन्द्रियपर्याप्तचतुरिन्द्रियपर्याप्तसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि "वयण" चि वचनयोगे—वाग्योगे भवन्ति न शेषाणि, तेषु वाग्योगासम्भवात् । "तिय छ व पज्जियर चक्खुम्मि" चि चक्षुर्दर्शने त्रीणि जीवस्थानानि पर्याप्तचतुरिन्द्रियपर्याप्तसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियरूपाणि नान्यानि, तेषु चक्षुष एवाभावात् । अत्रैव मतान्तरेण विकल्पमाह—पड् वा जीवस्थानानि चक्षुर्दर्शने भवन्ति । कथम् ? इत्याह—"पज्जियर" चि पूर्वमदर्शितपर्याप्तत्रिकं सेतरमपर्याप्तत्रिकसहितं पड् भवन्ति । इदमुक्तं भवति—अपर्याप्तपर्याप्तचतुरिन्द्रियासञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियरूपाणि पड् जीवस्थानानि चक्षुर्दर्शने भवन्ति, चतुरिन्द्रियादीनामिन्द्रियपर्याप्ता

पर्याप्तानां शेषपर्याप्त्यपेक्षया अपर्याप्तानामपि आचार्यान्तरैश्चक्षुर्दर्शनाभ्युपगमात् ।

यदुक्त पञ्चसङ्ग्रहमूलटीकायाम्—

करणापर्याप्तौ चतुरिन्द्रियादिषु इन्द्रियपर्याप्तौ सत्या चक्षुर्दर्शनं भवति । (पत्र-५-१)

इति ॥ १७ ॥

धीनरपणिं हि चरमा, चउ अणहारे दु सन्नि छ अपज्जा ।

ते सुहुमअपज्ज विणा, सासणि इत्तो गुणे वुच्छं ॥ १८ ॥

स्त्रीवेदे नरवेदे पञ्चेन्द्रिये च 'चरमाणि' अन्तिमानि पर्याप्तापर्याप्तासंज्ञिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि चत्वारि जीवस्थानानि भवन्ति । यद्यपि च सिद्धान्ते असंज्ञी पर्याप्तोऽपर्याप्तो वा सर्वथा नपुंसक एवोक्तः । तथा चोक्त श्रीमद्वैवर्तव्याम्—

ते 'ण भते । असन्निपचेंदियतिरिक्खजोप्पिया कि इत्थिवेयगा पुरिसवेयगा नपुसगवेयगा' गोयमा । नो इत्थिवेयगा नो पुरिसवेयगा नपुसगवेयगा (श० २४ उ० १ पत्र ८०६) इति । तथापीह स्त्रीपुंसलिङ्गाकारमात्रमज्ञीकृत्य स्त्रीवेदे नरवेदे चासंज्ञी निर्दिष्ट इत्यदोषः ।

उक्तं च पञ्चसङ्ग्रहमूलटीकायाम्—

यद्यपि चासंज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ नपुंसकौ तथापि स्त्रीपुंसलिङ्गाकारमात्रमज्ञीकृत्य स्त्रीपुंसावुक्तौ (पत्र १०) इति ।

अपर्याप्तकश्चेद्द करणापर्याप्तको गृह्यते न लब्धपर्याप्तकः, लब्धपर्याप्तकस्य सर्वस्य नपुंसकत्वात् । अनाहारके "दु सन्नि छ अपज्ज" चि द्विविध संज्ञी पर्याप्तापर्याप्तलक्षणं यद् अपर्याप्ताश्चेत्यष्टौ जीवस्थानानि भवन्ति । अयमर्थः—अपर्याप्तसम्भवादेरैकेन्द्रियद्वित्रिचतुरसंज्ञिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि सप्त जीवस्थानानि अनाहारके विग्रहगतारके द्वौ त्रीन् वा समयान् यावद् आहारासम्भवात् सम्भवन्ति,

विगंहाग्दमावन्ना, केयलिणो समुहया अजोगी य ।

सिद्धा य अण्णाहार, सेसा आहारगा जीवा ॥ (आबक्क० गा० ६८)

इति वचनात्, सन्निपर्याप्तलक्षण जीवस्थानम् अनाहारके केवलिसमुद्भातावस्थाया तृतीयचतुर्थ-पञ्चमसमयेषु लभ्यते । उक्तं च—

कर्मणशरीरयोगी, तृतीयके पद्यमे चतुर्थे च ।

समयत्रये च तस्मिन्, भवत्यनाहारको नियमात् ॥ (प्रश्न० का० २७७)

"ते सुहुमअपज्ज विणा सासणि" चि सास्त्रादने सम्यक्त्वे तान्येव पूर्वोक्तानि यद् अपर्याप्तपर्याप्तसंज्ञिकलक्षणान्यष्टौ जीवस्थानानि सूक्ष्मापर्याप्तं विना सप्त भवन्ति । एतदुक्तं भवति—अपर्याप्तवादेरैकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रियसंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि सप्त जीवस्थानानि सास्त्रादनसम्यक्त्वे भवन्तीति, यत् सूक्ष्मैकेन्द्रियापर्याप्तलक्षण जीव-

१ ते भदत् । असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योक्तिका किं स्त्रीवेदका पुरुषवेदका नपुंसकवेदका । गौतमः । न स्त्रीवेदका न पुरुषवेदका नपुंसकवेदका इति ॥ २ विप्रदृष्टिमापन्ना येवन्तिन समुद्भवा भवोनिनयः । सिद्धाध्यानादृष्टा शेषा आहारका जीवा ॥

स्थानं तत् सासादनसम्पत्तये न घटामियति, सासादनसम्पत्तयः मनाः शुभपरिणामरूपत्वात्, महासङ्घिष्टपरिणामस्य च सूक्ष्मेकेन्द्रियमध्ये उत्पादामिधानात् । सूत्रे च सर्वत्र लिङ्गव्यत्ययः प्राकृतत्वात्, प्राकृते हि लिङ्गव्यभिचार्यपि । यद्वाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे “लिङ्गव्यभिचार्यपि” इति । उक्तानि मार्गणास्थानकेषु जीवस्थानकानि । इत ऊर्ध्वमेतेष्वेव मार्गणास्थानकेषु “गुणि” चि गुणस्थानकानि ‘वक्ष्ये’ प्रतिपादयिष्ये इति ॥ १८ ॥ अथ यथाप्रतिज्ञातमेव निर्वाहयन्नाह—

पण तिरि चउ सुरनरण, नर सन्नि पणिंदि भव्य तसि सव्ये ।

इग विगल भू दग वणे, दु दु एगं गइतस अभव्ये ॥ १९ ॥

पञ्च गुणस्थानकानि मिथ्यादृष्टिसास्वादनमिथ्याविरतसम्पत्तदृष्टिदेशविरतिलक्षणानि “तिरि” चि तिर्यग्गतौ भवन्ति । चतु शब्दस्य प्रत्येक योगात् ‘सुरे’ सुरगतौ चत्वारि प्रथमगुणस्थानकानि ‘नरके’ नरकगतौ च प्रथमानि चत्वारि गुणस्थानानि भवन्ति न देशविरतादीनि, तेषु भव-
स्वभावतो देशतोऽपि निरतैरभावादिति । ‘नरे’ नरगतौ ‘संज्ञिनि’ विशिष्टमनोविज्ञानभाजि पञ्चेन्द्रिये भव्ये ‘त्रसे’ त्रसकाये च ‘सर्वाण्यपि’ चतुर्दशापि गुणस्थानकानि भवन्ति, एतेषु मिथ्या-
दृष्टादीनामयोगिकैवल्यवसानानां सर्वभावानामपि सम्भवात् । “इग” चि एकेन्द्रियेषु सामान्यतः “विगल” चि ‘विकलेन्द्रियेषु’ द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियेषु ‘भुनि’ पृथ्वीकाये ‘उदके’ अपकाये ‘वने’ वनस्पतिकाये “दु दु” चि ‘द्वे द्वे’ अपे मिथ्यात्वसासादनलक्षणे भवत । तत्र मिथ्यात्व-
मविशेषेण सर्वेषु द्रष्टव्यम्, सासादनं तु तेजोवायुवर्जपादरेकेन्द्रियद्वित्रिचतुरिन्द्रियपृथिव्यम्बु-
वनस्पतिषु लब्ध्या पर्याप्तकेषु करणेन त्वपर्याप्तकेषु, न सर्वेष्विति । तथा एक मिथ्यात्वलक्षणं गुणस्थानकं भवति, केषु ? इत्याह—गात्या गमनेन प्रसा न तु प्रसनामकर्मोदयाद् गतिप्रसा —
तेजोवायवस्तेषु, सासादनमावोपगतस्य तेषु मध्य उत्पादमायाद् अभव्येषु चेति ॥ १९ ॥

वेय तिकसाय नव दस, लोभे चउ अजह दु ति अजाणतिगे ।

धारस अचखुचक्खुसु, पडमा अहग्गाह चरम चउ ॥ २० ॥

‘वेदे’ वेदत्रये त्रयाणां कपायाणां समाहारस्त्रिन्नाय—त्रयोपमानमायालक्षणं तस्मिन् त्रिकपाये “पडम” चि प्रथमानीति पद डमरुक्कमणिन्वायेन सर्वत्र योज्यम् । ततो वेदे—स्तीपुनपुसकलक्षणे कपायत्रये च प्रथमानि मिथ्यादृष्टादीनि अनिष्टविवादपर्यन्तानि नव गुणस्थानकानि भवन्ति न शेषाणि, अनिष्टविवादगुणस्थान एव वेदत्रिकस्य कपायत्रिम्य चोपशान्तत्वेन क्षीयत्वेन वा शेषेषु गुणस्थानेषु तदसम्भवात् । ‘लोभे’ लोभकपाये दश गुणस्थानानि, तत्र नन पूर्वोक्तानि दशमं तु सूक्ष्मसम्पत्तिलक्षणम्, तत्र मिट्टीहृतसूक्ष्मलोभकपायदलिकस्य वेद्यमानत्वात् । चत्वारि प्रथमानि ‘अयते’ विरतिहीन इत्यर्थः, कोऽर्थः ? विरतिहीने मिथ्यात्वमासादनमिथ्याविरतसम्पत्तदृष्टिलक्षणानि चत्वारि गुणस्थानानि भवन्तीति । “दु ति अजाणतिगे” चि ‘अज्ञानत्रिके’ भव्यज्ञानधुताज्ञानविमङ्गलज्ञानलक्षणे प्रथमे द्वे गुणस्थाने मिथ्यादृष्टिसासादनरूपे भवत, न मिथ्यमपि । यतो यद्यपि मिथ्यगुणस्थानके यथास्वितरन्तुतत्तन्निर्जयो नास्ति तथापि न तन्म-
ज्ञानान्येन सम्पृक्तान् शब्दमिश्रत्वाद् अत एव न मिथ्यगुणस्थानकमभिधीयते । उक्तं च—

मिथ्यात्वाधिकस्य मिश्रदृष्टेरज्ञानबाहुल्यस्य सम्यक्त्वाधिकस्य पुनः सम्यग्ज्ञानबाहुल्यम् (जिन वल्लभायपडशीतिटीका पत्र १६०-२) इति ।

ज्ञानलेशसद्भावतो न मिथ्यगुणस्थानकमज्ञानत्रिके लभ्यते इत्येके प्रतिपादयन्ति तन्मतमपि कृत्यास्माभिरपि 'द्वे' इत्युक्तम् ।

अन्ये पुनराहुः—अज्ञानत्रिके त्रीणि गुणस्थानानि, तद्यथा—मिथ्यात्वं साक्षादन मिश्र दृष्टिश्च । यद्यपि “मिस्तम्भी वामिस्ता” (पञ्चस० गा० २०) इति वचनाद् ज्ञानव्यामिश्राण्य ज्ञानानि प्राप्यन्ते न शुद्धज्ञानानि तथापि तान्यज्ञानान्येव, शुद्धसम्यक्त्वमूलत्वेनात्र ज्ञानस्य प्रसिद्धत्वात्, अन्यथा हि यद्यशुद्धसम्यक्त्वस्यापि ज्ञानमभ्युपगम्यते तदा साक्षादनस्यापि ज्ञानाभ्युपगमः स्यात्, न चैतदस्ति, तस्याज्ञानित्वेनानन्तरमेवेह प्रतिपादितत्वात्, तस्माद् अज्ञानत्रिके प्रथम गुणस्थानकत्रयमवाप्यत इति ।

तन्मतमाश्रित्यास्माभिरपि 'त्रिकम्' इत्युक्तम् । तत्त्वं तु केवलिनो विशिष्टश्रुतविदो वा विदन्तीति । द्वादश प्रथमानि गुणस्थानकानि अचक्षुर्दर्शने चक्षुर्दर्शने च भवन्ति, यतो मिथ्यादृष्टिप्रभृतिक्षीणमोहपर्यन्तेषु गुणस्थानकेष्वचक्षुर्दर्शनचक्षुर्दर्शनसम्भवात् । यथाख्याते चारित्रे 'चरमाणि' अन्तिमानि उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकेवल्ययोगिकेवलिरक्षणानि चत्वारि गुणस्थानानि भवन्ति, एषु कथायामावादिति ॥ २० ॥

मणनाणि सग जयाई, समइय छेय चउ दुमि परिहारे ।

केवलदुमि दो चरमाऽजयाइ नव मह सुओरिदुगे ॥ २१ ॥

'मनोज्ञाने' मन पर्यवज्ञाने "सग" चि सप्त गुणस्थानानि भवन्ति । कानि " इत्याह— 'यतादीनि' तत्र "यम् उपरमे" यमन यत् सम्यक् सावद्याद् उपरमणमित्यर्थः, यत् विद्यते यस्य स यत्—प्रमत्तयति, यत् आदौ येषां तानि यतादीनि—प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणानि वृत्तिबादरसूक्ष्मसम्परायोपशान्तमोहक्षीणमोहलक्षणानीति । सामायिके छेदोपस्थापने च चत्वारि यतादीनि गुणस्थानानि, प्रमत्ताप्रमत्तनिवृत्तिबादरानि वृत्तिबादराणीत्यर्थः । द्वे गुणस्थानके प्रमत्ताप्रमत्तरूपे परिहारविशुद्धिकचारित्र इत्यर्थः, नोत्तराणि, तस्मिन् चारित्रे वर्तमानस्य श्रेण्यारोहणप्रतिषेधात् । 'केवलद्विके' केवलज्ञानकेवलदर्शनरूपे द्वे गुणस्थाने भवतः, के " इत्याह—'चरमे' अन्तिमे सयोगिकेवलैरिगुणस्थानकायोगिकेवलैरिगुणस्थानके इति । "अजयाइ नव महसुओरिदुगे" चि अयत्—अविरतः स आदौ येषां तान्ययतादीनि—अविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनि क्षीणमोहपर्यवसानानि नव गुणस्थानानि भवन्ति 'मतौ' मत्तिज्ञाने 'श्रुते' श्रुतज्ञाने 'अवपिद्विके' अवधिज्ञानावधिदर्शनलक्षणे, न शेषाणि । तथाहि—न मत्तिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानानि मिथ्यादृष्टिसाक्षादनमिश्रेषु भवन्ति, तद्भावे ज्ञानत्वस्यैवायोगात् । यत् तु अवधिदर्शनं तत् कुतश्चिदभिप्रायाद् विशिष्टश्रुतविदो मिथ्यादृष्ट्यादीनां नेच्छन्ति, तन्मतमाश्रित्यास्माभिरपि तत् तेषां न भणितम् । अथ च सूत्रे मिथ्यादृष्ट्यादीनामप्यवधिदर्शनं प्रतिपाद्यते । यदाह रमतवशविनम्रपुरासुरनरकिंनरविधाधरपरिवृद्धमाणिक्यमुकुटकोटीविटङ्कनिवृष्टवरणारविन्दयुगल श्रीसुधर्मस्वामी पञ्चमाङ्गे—

ओहिदसणअणारावउत्ता ण भते ! किं नाणी अत्ताणी ? गोयमा ! नाणी वि अजाणी

वि । जेह नाणीं तो अत्येगइया तिनाणीं अत्येगइया चउनाणीं । जे तिनाणीं ते आभिणिबो-
हियनाणीं सुअनाणीं ओहिनाणीं । जे चउनाणीं ते आभिणिबोहियनाणीं सुयनाणीं ओहिनाणीं
मणपज्जवनाणीं । जे अन्नाणीं ते नियमो गइअन्नाणीं सुयअन्नाणीं विभग्गनाणीं । (श० ८
उ० २ पत्र ३५५-१) इति ।

अत्र हि येऽज्ञानिनस्ते मिथ्यादृष्टय एवेति मिथ्यादृष्ट्यादीनामप्यवधिदर्शन साक्षादत्र सूत्रे प्रति-
पादितम् । स एव विभङ्गज्ञानी यदा सासादनभावे मिश्रभावे वा वर्तते तत्रापि तदानीमवधि-
र्शनं प्राप्यत इति । यत् पुनः सयोम्ययोगिकेवल्लिगुणस्थानकद्विक तत्र मतिज्ञानादि न सम्भवत्येव,
तद्व्यवच्छेदेनेव केवलज्ञानस्य प्रादुर्भावात् “नैदृग्मि उ छाउमत्थिए नाणे” (आध० नि० गा०
५३९) इति यच्चनप्रामाण्यादिति ॥ २१ ॥

अड उवसमि चउ वेयमि, खइगे इक्कार मिच्छतिगि देसे ।

सुहुमे य सठाणं तेर जोग आहार सुक्काए ॥ २२ ॥

काकाक्षिगोलकन्यायाद् इह “अयतोदीनि” [इति] पद सर्वत्र योज्यते । ततोऽयतादीन्युपशा-
न्तमोहान्तान्यष्टौ गुणस्थानान्योपशमिकसम्यक्त्वे भवन्ति । अयतादीन्यप्रमत्तान्तानि चत्वारि
‘वेदके’ क्षायोपशमिकापरपर्याये गुणस्थानकानि भवन्ति । क्षायिकसम्यक्त्वे अयतादीन्ययोगिकेव-
लिपर्यवसानान्येकादश गुणस्थानकानि भवन्ति । तथा ‘मिथ्यात्वत्रिके’ मिथ्यादृष्टिसासादनमिश्रल-
क्षणे ‘देशे’ देशविरते ‘सूक्ष्मे’ सूक्ष्मसम्पराये ‘च’ समुच्चये ‘स्वस्थान’ निजस्थानम् । इदमुक्तं
भवति—मिथ्यात्वमार्गणास्थाने मिथ्यादृष्टिगुणस्थानम्, सासादनमार्गणास्थाने सासादन गुणस्था-
नम्, मिश्रे मार्गणास्थाने मिश्र गुणस्थानम्, देशसयममार्गणास्थाने देशविरत गुणस्थानम्,
सूक्ष्मसम्परायसयममार्गणास्थाने सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानम् । तथा ‘योगे’ मनोवाक्ययलक्षणे अयोगि-
केवलिवर्जितानि शेषाणि त्रयोदश गुणस्थानानि भवन्ति, सर्वेष्वप्येतेषु यथायोग योगत्रयस्यापि
सम्भवात् । तथा आहारकेषु आधानि त्रयोदश गुणस्थानानि भवन्ति, सर्वेष्वप्येतेषु ओजोरोम-
प्रक्षेपाहाराणामन्यतमस्याहारस्य यथायोग सम्भवात् । तथा “सुक्काए” चि शुक्लेक्ष्याया प्रथमानि
त्रयोदश गुणस्थानानि भवन्ति, न त्वयोगिकेवल्लिगुणस्थानम्, तस्य लेख्यातीतत्वादिति ॥ २२ ॥

अस्सन्निसु पढमदुगं, पढमसिलेसामु छच दुसु सत्त ।

पढमंतिमदुगअजया, अणहारे मग्गणासु गुणा ॥ २३ ॥

‘असज्जिपु’ सज्जिव्यतिरिक्तेषु प्रथम मिथ्यादृष्टिसासादनलक्षण गुणस्थानकद्वय भवति । तत्र
(ग्रन्थग्रन्थ-१०००) मिथ्यात्वमविशेषेण सर्वत्र द्रष्टव्यम्, सासादन तु क्वचिपर्याप्तकाना
कर्णापर्याप्तावस्थायामिति । प्रथमासु तिसृषु लेख्यासु मिथ्यादृष्ट्यादीनि प्रमत्तान्तानि षड् गुणस्था-

ज्ञानिनोऽज्ञानिनः ? गौतम ! ज्ञानिनोऽप्यज्ञानिनोऽपि । यदि ज्ञानिनः ततोऽस्तेष्वपि त्रिज्ञानिनोऽस्तेष्वपि
तु ज्ञानिनः । ये त्रिज्ञानिनस्ते आभिनिबोधिक्कज्ञानिनः धुतज्ञानिनोऽपि ज्ञानिनः । ये चतुर्ज्ञानिनस्ते आभिनि
बोधिक्कज्ञानिनः धुतज्ञानिनोऽपि ज्ञानिनो मनः पर्याप्तज्ञानिनः । ये अज्ञानिनस्ते नियमाद् मत्तज्ञानिनः धुता
ज्ञानिनो विभङ्गज्ञानिनः ॥ १ जे नाणीं ते अ० भगवत्साम् ॥ २ ०वा तिउच्छणी, त जहा—मद०
भगवत्साम् ॥ ३ नेटे तु धम्मसिक्के ज्ञाने ॥ ४ ०तारीति प० क० ॥

नानि भवन्ति । 'च' समुच्चये । कृष्णनीलकापोतलेस्याना हि प्रत्येकमसन्नेयलोकानाशप्रदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्नानानि, ततो मन्दसंज्ञेषु तदध्यवसायस्नानेषु तथाविधसम्यक्प्रदेशविरतिसर्वविरतीनामपि सद्भावो न विरच्यते । उक्तं च—

सम्यक्प्रदेशविरतिसर्वविरतीना प्रतिपत्तिकाले शुभलेक्ष्यात्रयमेव भवति । उत्तरकाल तु सर्वं अपि लेक्ष्या परायतन्तेऽपि इति ।

श्रीमदाराध्यपादा अप्याहुः—

संमत्तमुय सव्यासु रहइ सुदासु तीसु य चरित ।

पुत्रपडियअओ पुण, अत्रयरीए उ लेसाए ॥ (आव० नि० गा० ८२२)

श्रीभगवत्यामप्युक्तम्—

सौमाह्यसजए ण भते । कहलेसासु हुज्जा २ गोयमा । छसु लेसासु होज्जा, एव छेओउट्ठा-वणियसजए वि (दा० २५ उ० ७ पत्र ९१३-१) इत्यादि ।

तथा 'द्वयो' तेजोलेक्ष्यापत्रलेक्षयो सप्त गुणस्नानानि भवन्ति, तत्र पद पूर्वोक्तान्येव सप्तमत्वप्रमत्तगुणस्नानकम्, अप्रमत्तसयताध्यवसायस्नानापेक्षया मिथ्यादृष्टादीना प्रमत्तान्ताना तेजोलेक्ष्यापत्रलेक्ष्ये तारतम्येन जयन्यात्यन्ताविशुद्धिके द्रष्टव्ये । तथा अनाहारके पञ्च गुणस्नानानि भवन्ति । कानि २ इत्याह—'प्रथमान्तिमद्विकाऽप्यतानि' इति द्विकथब्दस्य प्रत्येक योगात् प्रथमद्विक-मिथ्यादृष्टिसासादनलक्षणम् अन्तिमद्विक-सयोगिकेवल्ययोगिकेवलिरक्षणम् 'अयत' इति अविरतसम्यग्दृष्टिश्चेति । तत्र मिथ्यात्वसास्त्रादनाविरतसम्यग्दृष्टिलक्षण गुणस्नानकत्रयमनाहारके विप्रदृशतौ प्राप्यते, सयोगिकेवलिरक्षणस्नानक त्वनाहारके समुद्रातापस्त्राया तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु द्रष्टव्यम् । यदवादि—'चतुर्थतृतीयपञ्चमेष्वनाहारक' इति । अयोगिकेवल्यवस्थायां तु योगरहिततेजोदारिकादिशरीरपोषकपुद्गलप्रदणामासाद् अनाहारकत्वम्, "औदारिकवैज्याहा-रकशरीरपोषकपुद्गलोपादानमाहार" इति प्रवचनोपनिषद्देदिन । एव मार्गणास्नानेषु गत्यादिषु "गुण" चि गुणसास्त्रन्यमिहितानि ॥ २३ ॥

अधुना मार्गणास्नानेष्वेव योगानभिधित्सु प्रथम तावयोगानेव स्वरूपत आह—

मनोयोग १ । तथा सत्यविपरीतोऽसत्य, यथा नास्ति जीव एकान्तसद्गतो विश्वव्यापित्यादि-
 कुविकल्पचिन्तनपर, असत्यश्चासौ मनोयोगश्च असत्यमनोयोग २ । तथा मिश्र-सत्यासत्य-
 मनोयोग, यथा इह धनसदिरपलाशादिमित्येषु बहुष्वशोकवृक्षेषु अशोकवनमेवेदमिति यदा
 विकल्पयति तदा तत्राऽशोकवृक्षाणां सद्भावात् सत्य, अन्येषामपि धनसदिरपलाशादीनां तत्र
 सद्भावाद् असत्य इति सत्यासत्यमनोयोग इति, व्यवहारनयमतोपेक्षया चेदमुच्यते, परमार्थतः पुनर-
 यमसत्य एव यथाविकल्पितार्थम्योगात् ३ । न विद्यते सत्य यत्र सोऽसत्य, न विद्यते मृषा यत्र
 सोऽमृष, असत्यश्चासावमृषश्च “कं नञादिमित्रे ” (सि० ३-१-१०५) इति कर्मधारय,
 असत्यामृषश्चासौ मनोयोगश्च असत्यामृषमनोयोग ४ । इह विप्रतिपद्यो सत्या वस्तुप्रतिष्ठासया सन्ने-
 ज्ञमतानुसारेण यद् विकल्प्यते, यथाऽस्ति जीव सद्सद्गुण इत्यादि, तत् नित्यं सत्य परिभाषितम्
 आराधकत्वात् । यत्तु विप्रतिपद्यो सत्या वस्तुप्रतिष्ठासया सन्नेज्जमतोत्तीर्णं किञ्चिद् विकल्प्यते,
 यथा नास्ति जीव एकान्तनित्यो वेत्यादि, तद् असत्यमिति परिभाषित विराधकत्वात् । यत् पुन-
 र्यस्तुप्रतिष्ठासामन्तरेण स्वरूपमात्रप्रतिपादनपर व्यवहारपतितं किञ्चिद् विकल्प्यते, यथा हे देवदत्त ।
 घटमानय गा देहि मल्लमित्यादि, तद् एतत् स्वरूपमात्रप्रतिपादन व्यावहारिक विकल्पज्ञानम् ।
 न यथोक्तलक्षणं सत्यं नापि मृषेत्यसत्यामृषमनोयोग इति व्याख्यातश्चतुर्थो मनोयोग । “वद्”
 चि वाग्योगोऽपि चतुर्थो द्रष्टव्य, तथाहि—सत्यवाग्योग १ असत्यवाग्योग २ सत्यासत्य-
 वाग्योग ३ असत्यामृषवाग्योग ४ । तत्र सत्ता हिता सत्या, सत्या चासौ वाक् च सत्यवाक्,
 तथा सहकारिकारणभूतया योगो [सत्य]वाग्योग, अथवा वचनगत सत्यत्वं तत्कार्यत्वाद् योगे-
 ऽप्युपचर्यते, ततश्च सत्यश्चासौ वाग्योगश्च सत्यवाग्योग, भावार्थं सत्यमनोयोगयद् वाच्य १ ।
 असत्या—सत्याद् विपरीता सा चासौ वाक् चाऽसत्यवाक् तथा योगोऽसत्यवाग्योग २ । तथा
 सत्या चासावसत्या चेत्यादि पूर्ववत् कर्मधारयो बहुव्रीहिर्वा, सा चासौ वाक् च सत्यासत्यवाक्,
 तत्प्रत्ययो योग सत्यसत्यवाग्योग ३ । न विद्यते सत्य यत्र सोऽसत्य, न विद्यते मृषा यत्र
 सोऽमृष, असत्यश्चासावमृषश्चासत्यामृष, स चासौ वाग्योगश्च असत्यामृषवाग्योग, शेष मनो-
 योगयत् सर्वं वाच्यम् ४ । अत्र तृतीयचतुर्थौ मनोयोगौ वाग्योगौ च परिरूप्यव्यवहारनयमतेन
 द्रष्टव्यौ । निश्चयनयमतेन तु मनोज्ञानं वचनं वा सर्वमदुष्टविषयापूर्वकं सत्यम्, अज्ञानादि-
 क्षुब्धतादयःपूर्वकं त्वसत्यम्, उभयानुमयरूपं तु नाम्नेव सत्यासत्यराशिद्वयेऽन्तर्भावमिति भाव-
 नीयम् । तथा काययोग सप्तधा—वैक्रियकाययोग आहारककाययोग “उरल” चि औदारि-
 ककाययोग “भीस” चि मिश्रशब्दस्य पूर्वदर्शितक्षरीरत्रिकेण सह सम्बन्धाद् वैक्रियमिश्र
 काययोग आहारकमिश्रकययोग औदारिकमिश्रकाययोग “कम्मण” चि कामेणकाययोग इत्य-
 श्शार्थः । भावार्थस्त्वयम्—विविधा निशिष्टा वा क्रिया निश्रिया, तस्या मत्र वैक्रियम् । तथाहि—
 तदेकं मूल्याऽनेकं भवति, अनेकं मूत्वैकम्, अणुमूल्या मद्दद् भवति, मद्दद् मूल्याऽणु, तथा स्वचरं
 मूल्या भूमिचरं भवति, भूमिचरं मूल्या स्वचरम्, अदृश्यं मूल्या दृश्यं भवति, दृश्यं मूल्याऽदृश्य-
 मित्यादि । यद्वा विशिष्टं त्रुणंति तदिति चेद्वैकम्, श्रुतेरगदित्याद् अर्नाद्वैक्यसिद्धिः । तद्य-
 द्विधा—औपपातिकं तन्निमित्त्य च । तदौपपातिननुपपन्नजननिमित्तम्, तद्य देवनारकानाम्,

अदरेण ज्योत्स्नसहस्रं वनस्पत्यादीनामिति । उरल नाम सत्प्रवेदोपवित्त्वाद् बृहत्त्वाच्च मिण्ड-
वत् । ओराल नाम मासास्त्रिंशद्व्यावयववदत्वात् । (अनु. हा. टी पत्र ८७)

श्रीपूज्या अप्याहु —

तैत्थोदारमुरालं, ओरालमहव महत्तमतेण ।

ओरालिय ति पढम, पडुय तित्थेसरसीर ।

मण्णइ य तहोराल, वित्थरक्त वणत्सतिं पप्प ।

पर्यई नत्थि अय, इददमिव निवाल ति ॥

उरल थेवपएसोवचिय सि महत्तम जहा मिड ।

मसद्विण्णारुद्ध, ओराल समयपरिमासा ॥ (अनु. हा. टी पत्र ८७)

सन्नेन सार्धिक इकप्रत्यय, उदारमेव उरालमेव उरलमेव ओरालमेव औदारिकम्, धृषोदरा-
दित्वाद् इष्टरूपनिष्पत्ति, औदारिकमेव वीर्यमानत्वात् काय, तेन सहकारिकारणभूतेन सत्त्वियो
वा योग औदारिककाययोग ५ । तथा औदारिक मिश्र यत्र कर्मणेनेति गम्यते स औदारी-
कमिश्र, उत्पत्तिदेशे हि पूर्वमवादनन्तरमागतो जीव प्रथमसमये कर्मणेनेव केवलेनाऽऽहारयति,
ततः परमौदारिकत्वाऽन्वयवत्त्वाद् औदारिकेण कर्मणमिश्रेण यावत् क्षीरनिष्पत्ति । यंशह
सकलभुताम्भोनिधिपारद्व्या विधानुग्रहकाम्यया निर्मितानेकशास्त्रसन्दर्भ श्रीमद्राजगुरुसामी—

“जोएण कम्मएण, आटारेई अणतरं जीवो ।

तेण परं मीसेण, जाव सीरस्स निष्फली ॥

केवलिसमुद्घातायस्याया तु द्वितीयपष्ठसप्तमसमयेषु कर्मणेन मिश्रमौदारिकं प्रीतिरमेव,
“मिश्रौदारिकयोत्ता सप्तमपष्ठद्वितीयेषु ॥” (प्रश्न० का० २७६) इति वचनात्, औदारिक-
मिश्रधासी कायश्च तेन योग औदारिकमिश्रकाययोग ६ । तथा कर्मणो विकारं कर्मणम्,
“विकारे” (सि० ६-२-३०) अणप्रत्यय, यद्वा कर्मैव कर्मणम्, “प्रज्ञादिभ्योऽण्” (सि०
७-२-१६५) [इत्यण्] प्रत्यय, कर्मपरमाणवं ध्वात्मप्रदेशे- सह क्षीरवीरवद् अन्येभ्योऽनु-
गता सन्त कर्मण क्षीरम् । उक्तं च—

कम्मविगारो कम्मणमट्टविहविचित्तकम्मनिष्फल ।

सञ्जेति सीराण, कारणमूय मुणेयब्ब ॥ (अनु. हा. टी पत्र ८७)

अत्र “सञ्जेति” इति सर्वेणमौदारिकादीनां शरीराणां कारणभूत-वीरभूत कर्मणक्षीरम्,

१ ओरालिय अनुयोगद्वारचूर्णं ॥ २ समप्रोऽप्ये पाठः अनुयोगद्वारचूर्णावपि पत्र १०-६१
तमेऽस्ति ॥ ३ तत्रोदारमुराल ओरालमहवा महत्तया । औदारिकमिति प्रथम प्रदीय तीयश्चक्षरीम् ॥
मण्णते च तहोराल वित्थरक्त वनस्पति प्राप्य । प्रकृता नास्त्यन्यद् एतच्च यान् निवालमिति ॥ उरलं लोक
प्रदेशोपवितमपि महत्तया मिण्णम् । मासास्त्रिंशद्व्यावयवमोराल समयपरिमासा ॥ ४ एतल उरलं औराल-
महव विण्णेय । इति अनुयोगद्वारलघुचूर्णी पाठः ॥ ५ योगेन कर्मणेनाहारयत्नान्तरं जीव । ततः
परं मिश्रेण यावच्छीरस्स निष्पत्ति ॥ ६ कर्मविकार कर्मणमट्टविधिविचित्रकर्मनिष्पन्नम् । तत्रां शरीराणां
कारणभूत शतप्यम् ॥

कोना भवन्ति । आहारकद्विक पुनरेतेष्वज्ञानत्वादेव दूरापास्तम् । तथा औपशमिकसम्यक्त्वे आहारकद्विकोनास्त्रयोदश योगा, आहारक त्वत्रापि न घटामियति, यत औपशमिकसम्यक्त्व प्रथमसम्यक्त्वोत्पादकाले उपशमश्रेण्यारोहे वा भवति । न च प्रथमसम्यक्त्वोत्पादकाले चतुर्दश पूर्वाधिगमसम्भव, तदभावाच्च कथमाहारकद्विकभाव प्रादुर्भावपदवीमियति । उपशमश्रेण्यारूढत्वाहारक नारमत एव, तस्याऽप्रमत्तत्वात्, आहारकारम्मकस्य तु रन्व्युपजीवनेन औत्सुक्य भावतः प्रमादबहुलत्वात् । उक्तं च—

आहारग तु पमत्तो उप्पाण्ड न अप्पमत्तो इति ।

आहारकस्थितश्चोपशमश्रेणि नारमत एव, तथास्वभावत्वादिति । तथा अमन्ये मिथ्यात्वे च चतुर्दशपूर्वाधिगमानावादेव आहारकद्विकवर्जस्तयोदश योगा । त एव पूर्वोक्तस्तयोदश योगा औदारिकद्विकेन—औदारिकौदारिकमिश्रलक्षणेन उक्ता—हीना एकादश योगा 'सुरे' सुरगतौ 'नरके' नरकगतौ भवन्ति । तथाहि—मनोवाग्योगचतुष्टयवैक्रियवैक्रियमिश्रकर्मणलक्षणा एका दश योगाः सुरेषु नारकेषु च पटन्ते । तत्र कर्मणमपान्तरालगतावुत्पत्तिप्रथमसमय एव, वैक्रियमिश्रमपर्याप्तावस्थायाम्, पर्याप्तावस्थायाम् तु वैक्रिय मनोवाग्योगचतुष्टयम् । यत् पुनरौदारिकद्विक तद् भवप्रत्यवादेव देवनारकाणां न सम्भवति । आहारकद्विक तु सुरनारकाणां भवस्वभावतया विरत्यभावेन सर्वविरतिप्रत्ययचतुर्दशपूर्वाधिगमासम्भवादेव दूरापास्तमिति ॥ २६ ॥

कम्मुरल्लुग चावरि, ते सविउच्चिदुग पच इगि पचणे ।

छ असन्नि चरमचइजुय, ते विउच्चिदुगूण चउ विगले ॥ २७ ॥

कर्मणम् 'औदारिकद्विकम्' औदारिकौदारिकमिश्रलक्षणमिति त्रयो योगा । क* इत्याह—
“धावरी” चि स्यावरकाये—श्रुत्यन्यसेजोवनसत्तिकारूपे, वायुकायिकस्य पृथग् भणिप्यमाणत्वात् । अयमत्र भाव—स्यावरचतुष्टके कर्मणौदारिकद्विकरूपासयो योगा भवन्ति । तत्र कर्मणमपान्तरालगतावुत्पत्तिप्रथमसमये वा, औदारिकमिश्र ॥ अपर्याप्तावस्थायाम्, पर्याप्तावस्थायाम् पुनरौदारिकमिति । 'ते' पूर्वोक्तस्तयो योगा 'सवैक्रियद्विक' सह वैक्रियद्विकेन—वैक्रियवैक्रियमिश्रलक्षणेन वर्तन्त इति सवैक्रियद्विका सन्त एव भवन्ति । ■* इत्याह—“इगि” चि सामान्यत एकेन्द्रिये 'पचने' वायुकाये च । तत्र कर्मणौदारिकद्विकलक्षणयोगत्रयभावना प्राग्वत् । वैक्रियद्विकभावना त्वेवम्—इह त्रिल चतुर्विधा वायवो वान्ति । तद्यथा—सूक्ष्मा अपर्याप्ता १ सूक्ष्मा पर्याप्ता २ वादरा अपर्याप्ता ३ वादरा पर्याप्ताश्च ४ । तत्र वादरपर्याप्तानां केपाश्चिद् वैक्रियलब्धिसम्भवोऽस्ति तानधिकृत्य वैक्रियमिश्र वैक्रिय च लभ्यते ।

ननु कथमुच्यते केपाश्चिद् वैक्रियलब्धिसम्भवोऽस्ति वावता सर्वेऽपि वादरपर्याप्तवायव सवैक्रिया एव, अवैक्रियाणां चेष्टया एवाप्रवृत्ते । उक्तं च—

केई मणति—सवे चेउच्चिया वाया वायति, अवेउच्चियाँण चिह्वा चेव न पवह ।

(अनु० सू० पत्र ६७, अनु० हा० टी० पत्र ९२) इति ।

१ आहारक तु प्रमत्त उत्सादयति न्यप्रमत्त ॥ २ वैचिद् भणति—सर्वे वैक्रियिका वाता वाति सर्वे क्रियाणां चेष्टैव न प्रवर्तते ॥ ३ धावरी वाण चे० अनुयोगद्वाराच्युत्पत्तिरुपश्रीकोपेत ॥

तद् अयुक्तम्, सम्यक् सिद्धान्तापरिज्ञानात्, अवैक्रियाणामपि तेषां स्वभावत एव चेष्टोप-
पत्तेः । यदाह भगवान् श्रीहरिमद्रसरिरनुयोगद्वारटीकायाम्—

वाँउकाइया चउज्विहा—सुहुमा पज्जत्ता अपज्जत्ता, बादरा वि य पज्जत्ता अपज्जत्ता । तत्थ
तिवि रासी पत्तेय असंखेज्जलोगप्पमाणप्पत्तरासिपमाणमिच्छा, जे पुण बादरा पज्जत्ता ते पय-
रासंखेज्जभागमिच्छा । तत्थ ताव तिप्पह रासीण वेउधियलद्धी चेव नत्थि । वायरपज्जत्ताण पि
असंखिज्जभागमिच्छाण लद्धी अत्थि । जेसिं पि लद्धी अत्थि ते वि पलिओवमाससिज्जभाग-
समयमिच्छा सपय पुच्छासमए वेउधियवत्तिणो । तथा जेण सवेसु चेवं उद्धुलोगाइसु चला वायवो
विज्जति तम्हा अवेउधिया वि वाया वायति चि चित्त । सभावो तेसिं वाइयय । (पत्र ९२,
अनु० चू० पत्र ६७) इति ।

मानाद्वयुरिति कृत्वा “तिप्पह रासीण” ति त्रयाणां राशीनां पर्यासापर्याससूक्ष्मापर्यासवादरवा-
युकायिकानाम् । तथा त एव पूर्वोक्ता पञ्च कर्मणोद्धारिकद्विकवैक्रियद्विकरक्षणयोगा चरमा-
चतुर्थी असत्यामृतरूपा वाग्—वचनयोगध्वरमवाक् तथा युक्ता पद् योगा भवन्ति । क^१ इत्याह—
‘असंशिति’ सन्नियतिरिक्ते जीवे । तत्र कर्मणमपान्तरात्गनावुत्पत्तिप्रवचनसमये च, औदारिक-
मिश्रमपर्यासावस्थायाम्, पर्यासावस्थायामौदारिकम् । बादरपर्यासावयुकायिकानां वैक्रियद्विकम्,
चरमभाषा शङ्खादिद्वीन्द्रियादीनामिति । त एव पूर्वोक्ता पद् योगा वैक्रियद्विकेन—वैक्रियवैक्रिय-
मिश्ररक्षणेन ज्ञा—हीनाश्चत्वारो भवन्ति । क^२ इत्याह—‘विकलेषु’ द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रि-
येषु । कोऽर्थः^३ तत्र कर्मणौदारिकद्विकभावना प्राप्तवत् । चरमभाषा च असत्यामृतरूपा शङ्खा
दीना भवति, शेषास्तु भाषा न भवत्येव “विगैलेसु असच्चमोसे वा” इति वचनादिति ॥ २७ ॥

कम्मुरलमीस धिणु मण, वह् समइय छेय चक्खु मणनाणे ।

उरलदुग कम्म पढमंतिम मणवह् केवलदुगम्मि ॥ २८ ॥

कर्मणमौदारिकमिश्र विना शेषास्तयोदश योगा भवन्ति । क^२ इत्याह—मनोयोगो वागयोगो
सामायिकसंयमे छेदोपस्थापनसंयमे चक्षुर्दर्शने मन पर्यायज्ञाने । भावना मुक्तैव । यौ तु कर्म
णौदारिकमिश्रौ तौ तेषु सर्वथा न सम्भवत एव, तयोपर्यासावस्थायाम् भावात्, मनोयोगवाग्योग-
सामायिकच्छेदोपस्थापनचक्षुर्दर्शनमन पर्यायज्ञानानां च तस्यामवस्थायामसम्भवात् । तथा “उर-
लदुग” चि औदारिकद्विकमौदारिकौदारिकमिश्रकर्मणकाययोगौ [मिश्रकाययोगौ] सयोग-
वस्थायामेव समुद्घातगतस्य वेदितव्यो [“कम्म” चि कर्मणकाययोग]

१ वाहुकामिकश्चतुर्विधः—सूक्ष्मा पर्यासा १ अपर्यासा २ बादरा अपि च पर्यासा ३ अपर्यासा ४
तत्र द्वयो राशय प्रलेक असंख्ययलोकप्रमाचप्रदेशराशिप्रमाणानां, ये पुनर्बादरा पर्यासास्ते प्रताराचक्ष्मा
तमाममाना । तत्र तावत् त्रयाणां राशीनां वैक्रियगन्धिवरेव नास्ति । बादरपर्यासानामपि असंख्यालभाग
मानाणां लब्धिरस्ति । येषामपि लब्धिरस्ति तेषां पत्तोपमासंख्यप्रमाणमयमानां तन्वत्तट्टत्तसमये
वैकुर्विकवर्तिनः । तथा येन सर्वव्येव लब्धिलोकादिषु चला वायवो विद्यते तस्यादवैकुर्विका अपि वाता
वादीति प्रहीतव्यम् । लभामल्लेषा वातव्यम् । २ “व लोगा” ख० अनुयोगद्वारलदुटीकायाम् ।
“व लोगागासाद” अनुयोगद्वारचूर्णी ॥ ३ विस्त्रलेषु वल्लक्ष्यपृष्ठा वा ॥ ४ इत ऊर्द्धम्—‘वैकल्लद्विके’
केवलल्लक्षणेवलदर्शनरूपे सप्त योगा । के ते ? इत्याह— इत्येवस्य पाठो यदि स्यात्तदा पञ्चविमेति ॥
५ औदारिकमिश्रकर्मं फ० ख० ग० घ० ङ० ॥

श्रीकुलमृदस्य भगवतः केवलिनः सम्भवति, तस्य हि समुद्रातगतस्य तृतीयचतुर्धपञ्चमसमयेषु कर्मणम्, “कर्मणशरीरयोगी चतुर्थके षष्ठमे तृतीये च ।” (प्रश्न० का० २७७) इति वचनात्, द्वितीयपष्ठसप्तमसमयेष्वौदारिकमिश्रम्, “मिश्रौदारिकयोक्ता सप्तमपष्ठद्वितीयेषु ॥” (प्रश्न० का० २७६) इति वचनाद् अवाप्यत इति यथाह्यावसंयमे द्वयोरपि सम्भवात् ।

अथ विनेयजनानुग्रहाय केवलिसमुद्रातस्वरूपमभिधीयते—तत्र सम्यग्-अपुनर्भावेन उत्-
प्रावल्पेन कर्मणो हननं—घातः प्रलयो यसिन् प्रयत्नविशेषे स समुद्रातः । अयं च केवलि-
समुद्रातोऽष्टसामयिकः, तं च प्रारम्भाणः प्रथममेवाऽऽयोजिकाकरणमान्तर्माहूर्तिकमुदीरणा-
वलिकायां कर्मप्रक्षेपव्यापाररूपमभ्येति । अथाऽऽयोजिकाकरणमिति कः शब्दार्थः ? उच्यते—
“आइ मर्यादायाम्” आ-मर्यादया केवलिदृष्टया योजनं-शुभानां योगानां व्यापारणमायो-
जिका, “भावे” (सि० ५-३-१२२) णकः, तस्याः करणमायोजिकाकरणम् । आह च—

कैहसमइए णं भंते ! आओजीकरणे पत्तते ? गोयमा । असंखेज्जसमइए अंतोमुहुत्तिए
आओजीकरणे पत्तते ॥ (प्रज्ञापनापत्र ६०१-१)

अयं कृतकृत्योऽपि केवली किमर्थं समुद्रातं करोति ? इति चेद्, उच्यते—वेदनीयनाम-
गोत्राणामायुषा सह समीकरणार्थम् । यदाह भगवान् श्रीभद्रबाहुस्वामी—

‘नाऊण वेयणिज्जं, अइमहुयं आउयं च योवागं ।

गंतूण स्सुग्घायं, खवेइ कम्मं निरवसेसं ॥ (आ. नि. गा. ९५४)

प्रज्ञापनायामप्युक्तम्—

कैहा णं भंते ! केवली समुग्घायं गच्छइ ? गोयमा । केवलिस्स चत्तारि कम्मंसा अवलीणा
अवेइया अणिज्जिना भवन्ति । त जह्वा—वेयणिजे आउए नामे गोए । सबबहुए से वेयणिजे
कम्मे हवइ, सबथोवे से आउए कम्मे हवइ, विसमं समं करेइ बंधणेहि ठिईहि य, विसम-
समीकरणयाए बंधणेहि ठिईहि य एवं खल्ल केवली समुग्घायं गच्छइ ॥ (पत्र ६०१-१)

“बंधणेहि” ति बध्यन्त आत्मप्रदेक्षेः सह लोलीभावेन संश्लिष्टाः कियन्ते योगवशाद् ये ते
बन्धनाः, “भुजिपत्यादिभ्यः कर्माणादाने” (सि० ५-३-१२८) इति कर्मण्यन्तद्, कर्मपर-
माणवः, सितयः—वेदनाकालः, शेषं सुखम् । उक्तं च—

आयुपि समाप्पमाने, शेषाणां कर्माणां यदि समाप्तिः ।

न स्मात् स्थितिवैपम्याद्, गच्छति स ततः समुद्रातम् ॥

स्थित्या च बन्धनेन च, समीक्रियार्थं हि कर्माणां तेषाम् ।

अन्तर्मुहूर्तशेषे, तदायुषि समुज्जिघांसति सः ॥

१ कृतिसामयिकं भदन्त । आयोजिकाकरणं प्रज्ञप्तम् ? गौतम । असंखेयनामविस्मान्तर्माहूर्तिकम् आयो-
जिकाकरणं प्रज्ञप्तम् ॥ २ ज्ञाता वेदनीयं अतिबहुकं आयुष्यं च लोक्म् । गता समुद्रात क्षपयति कर्म
निरवशेषम् ॥ ३ कस्माद् भदन्त ! केवली समुद्रातं गच्छति ? गौतम । केवलिनश्चत्वार कर्माणां आशीणा
अवेदिता अनिर्जणा भवन्ति । तत्राथा—वेदनीयं आयुष्यं नाम गोतम् । सर्वबहुकं तस्य वेदनीयं कर्म भवति,
सर्वलोकं तस्यायु कर्म भवति, विषमं समं करोति, बन्धनैः स्थितिभिः, विषमस्य समकरणाय बन्धनैः
स्थितिभिः एव खल्ल केवली समुद्रातं गच्छति ॥

यदाह धर्मसारमूलटीकायां भगवान् श्रीहरिमद्रत्नरिः—

मनोवचसी तदा न व्यापारयति, प्रयोजनाभावात् ।

काययोगस्य तु औदारिककाययोगसौदारिकमिथकययोगस्य वा कर्मणकाययोगस्य वा व्यापारो न शेषत्व, सञ्जुषजीवनाभावेन शेषत्व काययोगस्याऽसम्भवात् । तत्र प्रथमाष्टमस-
मययोरोदारिककाययोगान्याद् औदारिककाययोग एव, द्वितीयपष्ठसप्तमकेषु पुनः कर्मणशरीर-
स्यापि व्याप्तिवन्तात् औदारिकमिथ एव, तृतीयचतुर्थपष्ठकेषु ॥ केवलमेव कर्मणं शरीरं
व्यापारभागिति कर्मणकाययोगः ।

यदाहुः धीमदर्वेदयामपादाः श्रीप्रज्ञापनायां पदत्रिंशत्तमे समुद्रातपदे—

पञ्चमद्वयेन मगण्णु ओरालियसरीरकायजोगं जुंजइ, विदयछट्टमत्तमेन समण्णु ओरालिय-
मीमगसरीरकायजोगं जुंजइ, तद्वयचउत्तपंचनेन समण्णु कम्मगसरीरकायजोगं जुंजइ ॥
(पत्र ६०१-२)

भाष्यकारोऽप्याह—

ने त्रिं ससुम्पायगजो, मणवइजोगप्पमोयणं कुणइ ।

ओरालियजोगं पुण, जुंजइ पदमऽहुमे समण्णु ।

उमयवावाराओ, समीसं वीयछट्टसत्तमण्णु ।

तिचउत्तपंचने कम्मगं तु तम्मचचिद्वाओ ॥ (विशे० गा० ३०५४-३०५५)

ततः समुद्रात् प्रतिनिष्ठो मनोवाणययोगत्रयमपि व्यापारयति । यतः स भगवान् भव-
धारणायक्रमसु नामगोत्रवेदनीयेष्वचिन्त्यमाहात्म्यसमुद्रातवधत् । प्रभूतमायुषा सह समीकृतेष्व-
प्यन्तर्मुहूर्तमाविपरमपदो यदाऽनुचरीषपातिकादिना देवेन मनसा पृच्छ्यते तर्हि व्याकरणाय
मनःपुद्गलान् गृहीत्वा मनोयोगं युनक्ति, तमपि सत्यमसत्यामृषारूपं वा; मनुष्यादिना पृष्टं सन्
अमृष्टो वा कार्यवशाद् गृहीत्वा भाषापुद्गलान् वाग्योगम्, तमपि सत्यमसत्यामृषारूपं वा; न
शेषान् वाच्यनोवागान्, धीणरागद्वेषत्वात्; कययोगं तु गमनादिचेष्टासु; तदेवमन्तर्मुहूर्तं कालं
यथायोगं योगत्रयव्यापारभाक् केवली भूत्वा तदनन्तरम् अत्यन्ताप्रकम्पं लेदयातीतं परमनिर्ज-
राकारणं ध्यानं प्रतिपित्युरवश्यं योगनिरोधाय उपक्रमते, योगे सति यथोक्तरूपस्य ध्यानस्याऽ-
सम्भवात् । यदाह भाष्यसुधामोधिः—

विणिमत्तसुम्पाओ, तिनि वि जोगे जिणो पठंजिज्जा ।

सथमसद्यामोसं, च सो मणं तह वईजोगं ॥

ओरालकायजोगं, गमणाई पाडिहारियाणं च ।

१ प्रथमाष्टमयोः समययोरोदारिककाययोगं युनक्ति, द्वितीयपष्ठसप्तमकेषु समयेषु औदारिकमिथकयरीर-
काययोगं युनक्ति, तृतीयचतुर्थपष्ठकेषु समयेषु कर्मणशरीरकाययोगं युनक्ति ॥ २ न किञ्च समुद्रातगतो
मनोवाग्योगप्रयोजनं करोति । औदारिकजोगं युनक्तुं किं प्रथमाष्टमयोः समययोः ॥ उभयव्यापारात् तन्निर्ध-
द्वितीयपष्ठसप्तमकेषु । तृतीयचतुर्थपष्ठकेषु कर्मणं तु तन्मात्रचेष्टायाः ॥ ३ विनिष्ठसमुद्रातप्रोक्तं योयान्
जिनः प्रयुज्जीत । एतन्मरालासुं च स मनसया वाग्योगम् ॥ औदारिककाययोगं वाचनादि प्रतिहारिण्यां च ।

पञ्चपणं करिञ्जा, जोगनिरोहं तयो कुण्डं ॥

किं न सजोगो सिञ्जइ, स बंधहेतु चि जं स्रष्टु सजोगो ।

न समेइ परमसुखं, स निजराकारणं परमं ॥ (विशेषा० गा० ३०५६-३०५८)

अन्यत्राप्युक्तम्—

स ततो योगनिरोधं, करोति लेइयानिरोधमभिकाङ्क्षन् ।

समयस्थितिं च बन्धं, योगनिमित्तं ॥ निरुत्सु ॥

समये समये कर्मादाने सति सन्ततेर्न मोक्ष स्यात् ।

यद्यपि हि विमुच्यन्ते, स्थितिद्वयात् पूर्वकर्माणि ॥

नाकर्मणो हि वीर्यं, योगद्रव्येण भवति जीवत्स ।

तस्याऽवस्थानेन तु, सिद्धः समयस्थितिर्बन्धः ॥

योगनिरोधं च कुर्वाणः प्रथमं मनोयोगं निरुणद्धि, तत्र पर्याप्तमात्रसन्निपद्येन्द्रियस्य प्रथम-
समये यावन्ति मनोद्रव्याणि यावन्मानश्च तद्व्यापारस्तस्माद् असंख्येयगुणहीनं मनोयोगं प्रतिस-
मयं निरुन्धानोऽसंख्येयैः समयैः साकल्येन निरुणद्धि । यदाह भगवान् धीमदार्यदयामः—

‘सं गं पुत्रमेव सन्निस्त पंचिदियस्त पञ्चतयस्त जहन्नजोगिस्त हिंसा असखेज्जगुणपरीहीणं
पदमं मणजोगं निरुभइ ॥ (प्रज्ञा० समु० पद ३६ पत्र ६०७-२)

भाष्यकारोऽप्याह—

पञ्चतमिस्तसन्निस्त ज्रत्तियाइं जहन्नजोगिस्त । हुंति मणोदवाइं, तवावारो य जन्मतो ॥

तदसंखगुणविहीणं, समए समए निरुंभमाणो सो ।

मणसो सबनिरोह, कुणइ असखिज्जसमएहिं ॥

(विशेषा० गा० ३०५९-३०६०)

तथैव अर्णांतरं च षं बेइंदियस्त पञ्चतगस्त जहन्नजोगिस्त हिंसा असखिज्जगुणहीणं दुषं
यइजोगं निरुंभइ ॥ (प्रज्ञा० समु० पद ३६ पत्र ६०७-२)

भाष्यकुदप्याह—

पञ्चतमिस्तपंचिदियजहन्नवइजोगपञ्चवा जे उ । तदसंखगुणविहीणं, समए समए निरुंभंतो ॥

सखवइजोगरोह, ससाइं एहिं कुणइ समएहिं । (विशेषा० गा० ३०६१-३०६२)

प्रत्यर्पणं कुर्यात् योगनिरोधं तत करोति ॥ किं न सजोग स्थितिं स बन्धहेतुमेति यत् स्रष्टु सजोग ।
न समेति परमसुखं स निर्जराकारणं परम् ॥

१ ॥ पूर्वमेव सङ्गिन पद्येन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य अपन्ययोगिनोऽप्यस्मादसंख्येयगुणपरीहीणं प्रथमं मनोयोगं निरु-
णद्धि ॥ २ पर्याप्तमात्रसन्निपद्येन्द्रियस्य यावन्ति अपन्ययोगिनः । भवन्ति मनोद्रव्याणि तद्व्यापारस्य यन्मात्र ॥ तदस-
खगुणविहीनं समये समये निरुन्धन् स । मनसः सर्वनिरोधं करोत्यसंख्येयसमयैः ॥ ३ ततोऽनन्तरं ॥ इन्द्रि-
यस्य पर्याप्तकस्य अपन्ययोगिनोऽप्यस्मादसंख्येयगुणहीनं द्वितीयं यन्निरोधं निरुणद्धि ॥ ४ पर्याप्तमात्रेन्द्रिय-
जपन्यवशयोगपर्याका ये तु ॥ तदसंखगुणविहीनं समये समये निरुन्धन् ॥ सर्ववशयोगरोधं सङ्गनातीतं
करोति समयैः ॥

समए समए सँविउ, कमेण सव्व तहि कम्म ॥ (विशेषा० गा० ३०८२)
रिउंसेदीपडिवजो, समयपएसतर अफुसमाणो ।

एगसमएण सिज्झइ, अह सागारोवउत्तो सो ॥ (विशेषा० गा० ३०८८)

अथ च समुद्रातविधि सर्वोऽप्यापश्यकामिप्रायेणोक्त । तत्रेय गाथा—

दई कगाडे मयतरे य सहरणया सरीरत्वे ।

भासाजोगनिरोहे, सेलेसी सिज्झणा चेव ॥ (आ० नि० गा० ९५५) इति ॥२९॥

अभिहिता मार्गणास्थानेषु भोगा । साम्प्रतमेतेष्वेव उपयोगस्वरूपनिरूपणपूर्वकमुपयोगान्
मिधित्सुराह—

तिअनाण नाण पण चउ, दंसण चार जिय लक्खणुवओगा ।

विणु मणनाण कुकेवल, नव सुरतिरिनिरयअजणसु ॥ ३० ॥

‘श्रीप्यज्ञानानि’ मत्प्रज्ञानश्रुताज्ञानविमङ्गलरूपाणि ‘ज्ञानानि’ मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानमन-
पर्यवज्ञानकेवलज्ञानलक्षणानि पञ्च स्वोपज्ञकर्मविपाकटीकायां विस्तरेणाभिहितस्वरूपाणि
‘चत्वारि दर्शनानि’ चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनकेवलदर्शनरूपाणि इत्येव द्वादशोपयोगा
प्राप्तिरूपितशब्दार्था भवन्ति । किंविशिष्टा ? इत्याह—“जिय लक्खण” चि प्राकृतत्वाद् चिम-
किलोप, ‘जीवस्स’ आत्मन ‘लक्षण’ लक्ष्यते—ज्ञायते तदन्यव्यवच्छेदेनेति लक्षणम्—असाधारण
स्वरूपम् । अत एवोक्तमन्यत्र—“उपयोगलक्षणो जीव ” इति । ते च द्विधा—साकारा अना-
काराश्च । तत्र पञ्च ज्ञानानि श्रीप्यज्ञानानि इत्यष्टावुपयोगा साकारा, चत्वारि दर्शनानि अना-
कारा उपयोगा । यदाह प्रवचनार्थसार्थसरसरसीहृत्समूहप्रकाशनसहस्रमानुर्मगवान् श्रीमदार्प-
श्यामः प्रज्ञापनायामुपयोगपदेऽष्टमे—

कैतिविहे ण मत्ते । उवओगे पत्तचे ? गोयमा । दुविहे उवओगे पत्तचे, ॥ जहा—
सागारोवओगे य अणागारोवओगे य । सागारोवओगे ण भत्ते । कतिविहे पत्तचे ? गोयमा ।
अहविहे पत्तचे, ॥ जहा—आभिणिवोहियनाणसागारोवओगे सुयनाणसागारोवओगे ओहि-
नाणसागारोवओगे मणपज्जवनाणसागारोवओगे वेवल्लनाणसागारोवओगे मद्अज्जाणसागारोवओगे

१ स्वयि कमलो सेट्टेविकल्लेण । इति विशेषायश्यकमाध्ये ॥ २ ऋतुभेदिप्रतिपन्न समयप्रवेष्टा
न्तरमह्युक्तम् । एकसमयेन सिध्यति अथ सावारोपयुक्तं च ॥ ३ दृष्ट कगाट मया अन्तराणि संहरणता
शरीरस्य । भाषायोगनिरोध शैलेस्त्री सिद्धिर्नैव ॥ ४ अस्मत्सार्धवर्तिषु सर्वेष्वपि पुस्तपादर्शेषु जैनधर्म
प्रसारकसमया मुद्रिते चादर्शे ‘उपयोगपदेऽष्टमे’ इत्येवमेवोपलभ्यते परं प्रज्ञापनाया अष्टमपद तु
संज्ञापदमेव, उपयोगपद तु एवोनित्यतममेवेति ॥ ५ कतिविधो भदत् । उपयोग प्रसूत ? गौतम !
द्विविध उपयोग प्रसूत, तद्यथा—साकारोपयोगानाकारोपयोगश्च । साकारोपयोगो भदन्त ! कतिविध
प्रसूत ? गौतम ! अष्टविध प्रसूत, तद्यथा—आभिनिबोधिकज्ञानसाकारोपयोग १ श्रुतज्ञानसाकारोपयोग
२ अवधिज्ञानसाकारोपयोग ३ मन पर्यवज्ञानसाकारोपयोग ४ केवलज्ञानसाकारोपयोग ५ मत्प्रज्ञानसाका-
रोपयोग ६ श्रुतज्ञानसाकारोपयोग ७ विमङ्गलज्ञानसाकारोपयोग ८ । अनाकारोपयोगो भदत् । कतिविध
प्रसूत ? गौतम ! चतुर्विध प्रसूत, तद्यथा—चक्षुर्दर्शनानाकारोपयोग १ अक्षुर्दर्शनानाकारोपयोग
२ अवधिदर्शनानाकारोपयोग ३ केवलदर्शनानाकारोपयोग ४ ॥

सुयभ्रान्ताणसागारोवओगे विमंगनाणसागारोवओगे । अणागारोवओगे णं भंते ! कइविहे पन्नचे ? गोयमा ! चउविहे पन्नचे, तं जहा—चक्खुदंसणअणागारोवओगे अचक्खुदंसणअणागारोवओगे ओहिदंसणअणागारोवओगे केवलदंसणअणागारोवओगे य ॥ (उपयो० पद २९ पत्र ५२५-१)

भावार्थः प्रागेव मार्गणास्थाने भेदाभिधानावसरे सप्रपञ्चमभिहित इति । “विणु मणनाण” इत्यादि, बिना मन.पर्यायज्ञानं केवलद्विकं च—केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणं शेषा नवोपयोगा भवन्ति ‘सुरे’ सुगतौ ‘तिरि’ चि तिर्यग्गतौ ‘नरके’ नरकगतौ ‘अयते’ विरतिहीने, एतेषु सर्वेष्वपि हि सर्वविरत्यसम्भवेन मन.पर्यायज्ञानकेवलद्विकासम्भवादिति ॥ ३० ॥

तस जोय घेय सुक्काहार नर पणिंदि सन्नि भवि सव्वे ।

नयणेयर पण लेसा, कसाइ दस केवलदुग्गा ॥ ३१ ॥

ब्रतेषु ‘योगेषु’ मनोवाक्यरूपेषु ‘वेदेषु’ द्रव्यवेदरूपस्त्रीपुनपुंसकलक्षणेषु शुक्लेक्ष्यायाम् आहारकेषु नरगतौ पञ्चेन्द्रियेषु संज्ञिषु “भवि” चि भव्येषु च सर्वे द्वादशाप्युपयोगाः सम्भवन्ति, एतेषु सर्वेष्वपि सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरत्यादीनां सम्भवात् । “नयणं” चि चक्षुर्दर्शने “इयर” चि अचक्षुर्दर्शने ‘पद्यसु लेक्ष्यासु’ कृष्णनीलकापोत्ततेज.पद्मलेक्ष्यासु ‘कपायेषु’ क्रोधमानमायालोभेषु दश उपयोगा भवन्ति । के ? इत्याह—केवलद्विकेन ऊना—हीना ज्ञानचतुष्टयाज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपाः, न तु केवलद्विकम्, चक्षुर्दर्शनादिसद्भावेऽनुत्पादात् तस्य ॥ ३१ ॥

चउरिंदि सन्नि दुअनाणदंस इग यि त्ति थायरि अचक्खू ।

तिअनाण दंसणदुगं, अनाणतिग अभव मिच्छदुगे ॥ ३२ ॥

चतुरिन्द्रिये असंज्ञिनि च चत्वार उपयोगा भवन्ति । के ते ? इत्याह—“अज्ञानदर्शने” द्वे अज्ञाने—मत्तज्ञानभ्रुताज्ञानरूपे, द्वे दर्शने—चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनलक्षणे इत्यर्थः । तथा त एव पूर्वोक्ताश्चत्वार उपयोगाः “अचक्खु” चि अचक्षुषः—चक्षुर्दर्शनरहिताः सन्तस्त्रयो भवन्ति । केषु ? इत्याह—“इग” चि सामान्यत एकेन्द्रियेषु द्वीन्द्रियेषु त्रीन्द्रियेषु ‘स्वावरेषु’ पृथिव्यम्बुते-जोवायुवनस्पतिषु । कोऽर्थः ? एकद्वित्रीन्द्रियस्वावरेषु मत्तज्ञानभ्रुताज्ञानाचक्षुर्दर्शनरूपारूप उपयोगा भवन्तीत्यर्थः, न शेषा, यतः सम्यक्त्वाभावाद् मतिश्रुतज्ञानासम्भवः, सर्वविरत्यभावाच्च मन.पर्यायज्ञानकेवलज्ञानकेवलदर्शनाभावः, यत् पुनरवधिकं विमङ्गलज्ञानं च तद् भवप्रत्ययं गुणप्रत्ययं वा, न चाऽनयोरेकतरोऽपि प्रत्ययः सम्भवति, चक्षुर्दर्शनोपयोगाभावात् चतुरिन्द्रिया-भावादेव सिद्धः । तथा त्रयाणामज्ञानानां समाहारः त्र्यज्ञानम्, अज्ञानत्रयम्—मत्तज्ञानभ्रुताज्ञान-विभङ्गरूपं ‘दर्शनद्विकं’ चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनलक्षणमित्येते पञ्चोपयोगा भवन्ति । के ? इत्याह—‘अज्ञानत्रिके’ मत्तज्ञानभ्रुताज्ञानविभङ्गरूपे । यत्त्वज्ञानत्रिकेऽवधिदर्शनं पूर्वाचार्यैः कुतश्चित् कारणाद् नेप्यते तद् न सम्यगवगच्छामः, तच्चाविधसम्प्रदायाभावात्; अथ च सिद्धान्ते प्रतिपाद्यते, तथा च प्रज्ञप्तिस्मृत्यं पूर्वदर्शितमेव, तदभिप्रायादस्माभिरपि नोक्तमिति । ‘अभवे’ अमव्ये ‘मिथ्यात्वद्विके’ मिथ्यात्वे साप्तादने [च] पञ्चोपयोगाः—अज्ञानत्रिकदर्शनद्विकरूपा न शेषा, अवदातसम्यक्त्वविरत्यभावादिति ॥ ३२ ॥

केवलदुगे नियदुगं, नव तिअनाण विणु खइय अहखाए ।

दंसणनाणतिगं देसि भीसि अच्चाणमीसं तं ॥ ३३ ॥

‘केवलद्विके’ केवलज्ञानकेवलदर्शनरूपेण ‘निजद्विके’ केवलज्ञानकेवलदर्शनरूपमुपयोगद्विके भवति, न शेषा दश, ज्ञानदर्शनव्यवच्छेदेनैव केवलयुगलस्य सिद्धावात्, “नहम्मि उ छाउम-
त्थिए नाणे ।” (आ० नि० गा० ५३९) इति वचनात् । तथा क्षायिके सम्यक्त्वे यथा-
ख्याते च सयमे नवोपयोगा भवन्ति । के ते ? इत्याह—‘अज्ञानत्रिक’ मतिश्रुताज्ञानविभङ्ग-
ज्ञानलक्षण विना, यत् क्षायिकयथाख्यातयोरज्ञानत्रिक न भवत्येव, तस्य मिथ्यात्वनिवन्धनत्वात्,
निर्मूलतो मिथ्यात्वक्षयेणोपशमेन च क्षायिकसम्यक्त्वयथाख्यातोत्पादात्, अत एतयोर्नवोपयोगा
भवन्तीति । तथा ‘देशे’ देशविरते षडुपयोगा भवन्ति । कथम् ? इत्याह—‘दर्शनज्ञानत्रिक’
त्रिकशब्दस्य प्रत्येक सम्बन्ध, दर्शनत्रिक—चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनरूपम्, ज्ञानत्रिक—
मतिश्रुतावधिज्ञानरूपमिति, न शेषा, मिथ्यात्वसर्वविरत्यभावात् । मिश्रे तदेव दर्शनज्ञानत्रिक-
मज्ञानमिश्र द्रष्टव्यम्, मतिज्ञान मत्यज्ञानमिश्र १ श्रुतज्ञान श्रुताज्ञानमिश्र २ अवधिज्ञान विभक्त-
ज्ञानमिश्र ३ दर्शनत्रिक ३ चेति मिश्रेऽपि षडुपयोगा सिद्धा भवन्ति । इह चावधिदर्शनमाग-
मामिमायेण उच्यते, अन्यथा एतेष्वेव मार्गणास्थानकेषु गुणस्थानकमार्गणाथ “अनयाह नव
मइसुओहिदुगे” (गा० २१) इत्युक्तमिति ॥ ३३ ॥

मणनाणचकरवुवज्जा, अणहारे तिञ्चि दंस चउ नाणा ।

चउनाणसंजमोयसम वेयगे ओहिदंसे य ॥ ३४ ॥

मन पर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनवर्जा शेषा दशोपयोगा अनाहारके भवन्ति । यत्तु मन पर्यायज्ञान
चक्षुर्दर्शन तद्विनाहारके न सम्भवति, यतोऽनाहारको विग्रहगतौ केवलसमुद्भातावस्थायाम् च,
न च तदानीं मन पर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनसम्भव इति । तथा ‘त्रीणि दर्शनानि’ चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्श-
नावधिदर्शनरूपाणि ‘चित्त्वारि ज्ञानानि’ मतिश्रुतावधिजन पर्यायलक्षणातीत्येव सप्तोपयोगा भवन्ति,
त ? इत्याह—चतु शब्दस्य प्रत्येक सम्बन्धात् चतुर्षु ज्ञानेषु—मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानमन-
पर्यायज्ञानेषु, तथा चतुर्षु सयमेषु—सामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकस्तृप्तसम्प्रदायेषु,
औपशमिके सम्यक्त्वे ‘वेदके’ क्षायोपशमिकापरपर्याये, अवधिदर्शने ‘च’ समुच्चये, न शेषा,
तत्सद्भावे मत्यज्ञानादीनामसम्भवात् । इहाप्यवधिदर्शने मत्यज्ञानालुपयोगप्रतिषेधो बहुश्रुताचार्या-
मिप्रायापेक्षया द्रष्टव्य, अन्यथा हि मत्यज्ञानादिमतामपि सूत्रे साक्षाद् अवधिदर्शन प्रतिपादि-
तमेव, प्रज्ञप्तिमुत्रं च प्रागेवोक्तमिति ॥ ३४ ॥

उक्ता मार्गणास्थानेषु उपयोगा । अथ योगेषु जीवगुणस्थानकयोगोपयोगान् अधिकृत्य
मतान्तरमाह—

दो तेर तेर बारस, मणे कमा अइ दु चउ चउ वचणे ।

चउ दु पण तिञ्चि काए, जियगुणजोगोवओगऽप्ते ॥ ३५ ॥

अन्ये त्वाचार्या “मणि” चि मनोयोगे द्वे जीवस्थानके, त्रयोदश गुणस्थानकानि, त्रयोदश

योगाः, द्वादशोपयोगा इतीच्छन्ति 'क्रमात्' क्रमेण यथासङ्ख्यमित्यर्थः । अत्रायमभिप्रायः—
 प्राग् योगान्तरसहितोऽसहितो वा स्वरूपमात्रेणैव काययोगादिविवक्षितस्तेन तत्र यथोक्तगुणस्था-
 नकादिवक्तव्यता सर्वाऽप्युपपद्यते, इह तु काययोगादियोगान्तरविरहित एव विवक्ष्यते । यथा—
 मनोयोगवाग्योगविरहितः काययोगः, मनोयोगविरहितो वाग्योगः । ततो मनोयोगे द्वे अन्तिमे
 जीवस्थानके, अयोगिकेवलवर्जितानि त्रयोदश गुणस्थानानि, कर्मणौदारिकमिश्रवर्जितास्त्रयोदश
 योगाः, कर्मणौदारिकमिश्रौ हि काययोगौ अपर्याप्तावस्थायां केवलिसमुद्भातावस्थायां वा । न
 च तदानीं मनोयोगः, अपर्याप्तावस्थायां मनस एवाभावात्, केवलिसमुद्भातावस्थायां तु प्रयो-
 जनाभावात् । उक्तं च—

मनोवचसां तु तदा सर्वथा न व्यापारयति, प्रयोजनाभावात् । (धर्मसारमूलटीकायाम्)

तथा 'वचने' मनोयोगविरहिते वाग्योगे क्रमाद् अष्टौ जीवस्थानानि—पर्याप्तपर्याप्तद्वीन्द्रियत्री-
 न्द्रियचतुरिन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रियरूपाणि, द्वे गुणस्थाने—मिथ्यात्वसासादनलक्षणे, चत्वारो योगाः—
 कर्मणौदारिकमिश्रौदारिकासत्यामृषावाग्योगरूपाः, चत्वार उपयोगाः—मत्यज्ञानश्रुताज्ञानचक्षुर्दर्श-
 नाचक्षुर्दर्शनलक्षणाः । वाग्योगो हि मनोयोगविरहितसमावो द्वीन्द्रियादिष्वेवाऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्य-
 न्तेषु सम्भवति नान्येषु । ततो यथोक्तान्येव जीवस्थानकादीनि तत्र सम्भवन्ति नानाधिकानि ।
 तथा केवलकाययोगे चत्वारि पर्याप्तपर्याप्तसूक्ष्मवादैकेन्द्रियलक्षणानि जीवस्थानकानि, द्वे आद्ये
 गुणस्थानके—मिथ्यादृष्टिसासादनलक्षणे, पञ्च योगाः—वैकियद्विकौदारिकद्विककर्मणरूपाः, त्रय
 उपयोगाः—मत्यज्ञानश्रुताज्ञानाचक्षुर्दर्शनलक्षणाः । केवलकाययोगो हि एकेन्द्रियेष्वेवावाप्यते,
 तत्र जीवस्थानकादीनि यथोक्तान्येव घटन्त इति ॥ ३५ ॥

अभिहितं योगेष्वेकीयमतम् । साम्प्रतं मार्गणास्थानेषु लेख्या अभिधित्सुराह—

छसु लेसासु सठाणं, एगिदि असन्नि भूदगवणेसु ।

पदमा चउरो तिन्नि उ, नारय विगलगि पवणेसु ॥ ३६ ॥

पङ्कलेक्ष्यासु स्वस्थानं स्वा स्वा लेख्या भवति, यथा कृष्णलेक्ष्याया कृष्णलेक्ष्या इत्यादि ।
 सामान्यत एकेन्द्रियेषु 'असन्नि(नि'मनोविज्ञानरहिते) 'भूदगवनेषु' पृथिव्यम्बुवनस्पतिषु प्रथमाः—
 कृष्णनीलकापोततेजोलेक्ष्याश्चतस्रो भवन्ति, भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवा हि स्वस्व-
 भवच्युता एतेषु मध्ये समुत्पद्यन्ते ते च तेजोलेक्ष्यावन्तः, जीवश्च यल्लेक्ष्य एव प्रियते अग्रेऽपि
 तल्लेक्ष्य एवोपपद्यते, "जल्लेसे मरइ तल्लेसे उववज्जइ" इति वचनात् । तत एतेषामपर्याप्तावस्थायां
 कियत्कालं तेजोलेक्ष्या भवति । नारकेषु 'विकलेषु' द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियेषु 'अगिषु'
 तेजस्कायेषु 'पवनेषु' वायुकायिकेषु प्रथमास्त्रिंशः—कृष्णनीलकापोतलेक्ष्या भवन्ति नाऽन्याः,
 प्रायोऽमीषामप्रशस्ताध्यवसायस्थानोपेतत्वात् ॥ ३६ ॥

अहत्वाय सुहुम केवलदुगि सुक्का छावि सेसठाणेसु ।

नरनिरयदेवतिरिया, थोवा दु असंखण्णंतगुणा ॥ ३७ ॥

यथाह्यातसंयमे सूक्ष्मसम्परायसंयमे च 'केवलद्विके' केवलज्ञानकेवलदर्शनरूपे शुक्कलेक्ष्यैव
 न शेपलेक्ष्याः, यथाह्यातसंयमादौ एकान्तविशुद्धपरिणामभावात् तस्य च शुक्कलेक्ष्याऽविनाश-

तत्वात् । 'शेषस्थानेषु' सुरगतौ तिर्यग्गतौ मनुष्यगतौ पञ्चेन्द्रियत्रयसकाययोगत्रयवेदत्रयकपायच-
तुष्टयभतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानमनःपर्यायज्ञानमत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभक्तज्ञानसामायिकच्छेदोपस्था-
पनपारिहारविशुद्धिकदेशविरताविरतचक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनमन्याभव्यसायिकक्षायोपश-
मिकौपशमिकसास्वादनमिश्रमिथ्यात्वसञ्ज्ञाहारकानाहारकलक्षणेकचत्वारिंशत्सु शेषमार्गणास्थानकेषु
यदपि लेख्याः ।

उक्ता मार्गणास्थानेषु लेख्याः । इदानीं मार्गणास्थानेषु स्वस्थानापेक्षयाऽऽस्पन्नहुत्वं निरूपयिषु-
राह—'नरनिरय' इत्यादि । इह यथासह्येन योजना कर्तव्या । सा चैवम्—नरा निरयदेव-
तिर्यग्योनिकेभ्यः सकाशात् श्लोकाः । यत इह द्विविधा नराः—वान्तपित्तादिजन्मानः सम्मूर्च्छजाः,
स्तीगर्भोत्पन्नाः गर्भजाश्च । तत्राद्याः कदाचिद् न भवन्त्येव, जपन्त्यतः समयस्य उत्कृष्टतस्तु
चतुर्विंशतिमुहूर्तानां तदन्तरकालस्य प्रतिपादितत्वात् ।

यदाह सन्देहसन्दोहशैलशृङ्गमङ्गदम्भोलिर्भगवान् जिनभद्रगणिक्रमाश्रमणः—

योरस मुहुत्त गढमे, उक्कोस समुच्छिमेसु चउवीसं ।

उक्कोस विरहफालो, दोसु वि य जहन्नओ समओ ॥ (५० सं० पत्र १३०—१)

उत्पन्नानां तु जपन्त्यत उत्कृष्टतश्चान्तमुहूर्तसितिक्रमेण परतः सर्वेषां निर्लेपत्वसम्भवाद् यदा
तु भवन्ति तदा जपन्त्यत एको द्वौ त्रयो वा, उत्कृष्टतस्त्वसद्व्याताः । इतरे तु सर्वदैव सद्यमेया
भवन्ति नासद्यमेया, तत्र सद्यमेवकस्य सद्यसातभेदत्वाच्च ज्ञायते किमपि सद्यमेयकम् अतो
विशेषत इदं प्रकृत्यते—इह षष्ठ्यवर्गः पञ्चमवर्गेण यदा मुषितो भवति तदा गर्भजमनुष्य-
सद्यसा भवति । अथ कोऽयं षष्ठः (ग्रन्थाग्रम्—१५००) वर्गः ? कश्च पञ्चमः ? इत्येतदुच्यते—
विवक्षितः कश्चिद् राशिलेखेनैव राशिना मत्र गुण्यते स तत्राद् वर्गः । तत्रैकस्य वर्ग एव न भवति,
अतो वृद्धिरहितत्वादेव वर्ग एव न गण्यते । द्वयोस्तु वर्गश्चत्वारो भवन्ति, एष प्रथमो वर्गः ४ ।
चतुर्णां वर्गः षोडशेति द्वितीयो वर्गः १६ । षोडशानां वर्गो द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके तृतीयो
वर्गः २५६ । अस्य राशेर्वर्गः पञ्चषष्टिः सहस्राणि पञ्च शतानि षट्त्रिंशदधिकानि चतुर्थो
वर्गः ६५५३६ । अस्य राशेर्वर्गः सार्धगाथया प्रोच्यते—

चैत्तारि य फोडिसया, अउणत्तीसं च हुंति कोडीओ ।

अउणावजं ल्यसा, सत्तट्ठिं चैव य सहस्सा ॥

दो य सया छल्लउया, पंचमवर्गो इमो विणिहिट्ठो । (अनु० चू० पत्र ७०)

अङ्गस्थापना—४२९४९६७२९६ । अस्यापि राशेर्वर्गो गाथात्रयेण प्रतिपाद्यते—

लक्खं कोडाकोडी, चउरासीइं भवे सहस्साइं ।

१ सा चैन्मे द्वन्द्वमेकयोरिति 'एकचत्वारिंशति' इति भावम्, भविष्यत्सपि, तथापि लेखकेन पण्डितं मन्येन
वा चेनायेतद् अङ्कितं लक्ष्यते ॥ २ द्वादश मुहूर्ता गर्भजेषु समुच्छिमेषु चतुर्विंशति । उक्कोपेतो विरह-
वालः । द्वयोरपि च जपन्त्यतः समयः ॥ ३ चत्तारि च षोडशतानि एकोनत्रिंशच्च भवन्ति कोटयः ।
एकोनपञ्चाशद् लक्षाः सप्तषष्टिरेव च सहस्राणि ॥ द्वे च शते षण्णवतिः पञ्चमवर्गोऽयं विनिर्दिष्टः ॥ ४ षष्ठ्यो
समाप्ततो होति । अनुयोगद्वाराचूर्णो ॥ ५ लक्षं षोडशकोटी चउरासीतिर्भवन्ति सहस्रानि ।

चत्वारि य सचष्टा, हुंति सया कोडिकोडीणं ॥
 चोयालं लक्खाइं, कोडीणं सच चेव य सहस्सा ।
 तिन्नि य सया य सय्यरी, कोडीणं हुंति नायवा ॥
 पंचाणउई लक्खा, एग्गवजं मवे सहस्साइं ।

॥ स्सोलमुत्तर सया, एसो छट्ठो हवइ वग्गो ॥ (अनु० चू० पत्र ७०)

[अङ्गतोऽपि दर्शयते—] १८४४६७४४०७३७०९५५१६१६ । तदयं षष्ठो वर्गः
 पूर्वोक्तेन पञ्चमवर्गेण गुण्यते, तथा च सति या सद्धा भवति तस्मां जघन्यपदिनो गर्भजमनुप्या
 वर्तन्ते । सा चेयम्—७९२२८१६२५१४२६४३३७५९३५४३९५०३३६ । अयं च
 राशिः कोटीकोट्यादिप्रकारेण केनाऽप्यभिधातुं न शक्यतेऽतः पर्यन्तादारभ्याहमात्रसङ्ख्या
 गथाद्वयम्—

छंग तिन्नि तिन्नि सुलं, पंचेव य नव य तिन्नि चत्वारि ।

पचेव तिन्नि नव पच, सच तिन्नेव तिन्नेव ॥

चउ छ दो चउ इक्को, पण दो छक्किणो य अट्टेव ।

दो दो नव सचेव यं, अंकट्टाणा पराहुत्ता ॥ (अनु० चू० पत्र ७०)

तदेवमेतेष्वेकोनत्रिंशदङ्कस्थानेषु जघन्यपदिनो गर्भजमनुप्या वर्तन्ते ।

उक्तं चानुयोगद्वारेषु—

जैहकपप[सखेज्जा]संखिज्जाओ कोडाकोडाकोडीओ । (पत्र २०५-२)

तदेवं जघन्यपदिनो मनुप्या, उत्कृष्टपदिनम्बसद्भाताः । उक्तं चानुयोगद्वारद्वारे—

उक्कोसपप असखिज्जा असखिज्जाहि उसप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ, खित्तओ
 उक्कोसपप रुवपक्खित्तेहिं मणुत्तेहिं सेढी अवहीरइ, असखेज्जाहिं अवसप्पिणीहिं उस्सप्पिणीहिं
 कालओ, खित्तओ अंगुलपदमवगामूल तदयवगामूलपडुप्पन्नं ॥ (पत्र २०५-२)

अस्येयमक्षरगमनिका—उत्कृष्टपदे मनुप्या असङ्ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयराशितुल्याः ।
 क्षेत्रतत्त्वेकस्मिन् मनुष्यरूपे प्रक्षिप्ते मनुष्यरूपैरेका नम प्रदेशश्रेणिरपह्रियते । कियता कालेन ?
 इत्याह—असङ्ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः । कियता क्षेत्रवण्डाफहारेण ? इत्याह—“अंगुलपदमव-
 गामूलं तदयवगामूलपडुप्पन्नं” ति श्रेणेरङ्गुलप्रमाणे क्षेत्रे यः प्रदेशराशिस्तस्य यत् प्रथमं वर्गमूलं
 सत् तृतीयवर्गमूलप्रदेशराशिना गुण्यते, गुणिते च यः प्रदेशराशिर्मवति सत्प्रमाणं क्षेत्रसङ्ख्ये-
 कैकं रूपमपहरति । अयमर्थः—इह किंङ्गुलप्रमाणक्षेत्रे नम प्रदेशराशिः सद्भावतोऽसङ्ख्येय-

चत्वारि च राशपठिर्भवन्ति शतानि कोटिकोटीनाम् ॥ चतुर्वत्तारिंशद् रक्षा कोटीनां सप्त एव च सहस्रानि ।
 ग्रीणि च शतानि च राशतिः कोटीनां भवन्ति शतव्यानि ॥ पञ्चनवतिर्यथा एकपञ्चासद् भवन्ति सहस्रानि ।
 पदं षोडशोत्तराणि शतानि एव षष्ठो भवति वर्गः ॥ १ सत्तरि अनुयोगद्वारचूर्णिलघुवृत्तयोः ॥

१ पदं ग्रीणि ग्रीणि शतं पञ्चैव च नव च ग्रीणि चत्वारि । पञ्चैव ग्रीणि नव पञ्च राशः ग्रीण्येव ग्रीण्येव ॥
 पत्तारि पदं द्वे चत्वारि एकं पञ्च द्वे पदं एककथं अट्टेव । द्वे द्वे नव राशेव च अङ्गस्थानानि पञ्चाशुक्तानि ॥
 २ य दण्णाई उवहिहुत्ताइ ॥ अनुयोगद्वारचूर्णी ॥ ३ जघन्यपदे सद्भाताः सङ्ख्येयाः कोटिकोटिकोटी ॥

प्रदेशपरिमाणोऽप्यस्तत्कल्पनया षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयपरिमाणः कल्प्यते २५६; अत्र प्रथमं वर्गमूलं षोडश १६, द्वितीयं वर्गमूलं चत्वारिंशः ४; तृतीयं वर्गमूलं द्वे २; तत्र प्रथमवर्गमूलं षोडशलक्षणं तृतीयवर्गमूलेन गुणितं जाता द्वात्रिंशत् ३२, एवमेते नभःप्रदेशाः सद्भावतोऽस-
ह्येया अप्यस्तत्कल्पनया द्वात्रिंशत्सङ्ख्याः परिग्राह्याः । ततः श्रेणेर्मध्याद् यथोक्तप्रमाणं द्वात्रिंशत्प्र-
देशप्रमाणमित्यर्थः क्षेत्रसंख्ये यथैकैकं मनुष्यरूपं क्रमेण प्रतिसमयमपहरति तदाऽसह्येयोत्सर्पि-
ष्यवसर्पिणीभिः सर्वाऽपि श्रेणिरपह्रियन्ते यथैकं मनुष्यरूपं स्यात्, तच्च नास्ति, सर्वोत्कृष्टानामपि
समुदितगर्भजसम्पूर्णजमनुष्याणामेतावतामेव भावात् । इदमुक्तं भवति—उत्कृष्टपदवर्तिभिरपि
सर्वतः सप्तरज्जुप्रमाणस्य घनीकृतस्य लोकस्यैकैकप्रदेशपद्विरूपं श्रेणिमात्रमपि अद्भुतमात्रक्षेत्रप्रदेश-
राशिसम्बन्धितृतीयवर्गमूलगुणितप्रथमवर्गमूलप्रदेशप्रमाणैरस्तत्कल्पनया षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्र-
माणाद्भुतमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिसम्बन्धित्विकलक्षणतृतीयवर्गमूलगुणितषोडशलक्षणप्रथमवर्गमूलल-
ब्धद्वात्रिंशत्प्रदेशप्रमाणैराकाशखण्डैर्मनुष्यरूपस्थानीयैरपह्रियमाणमपि नापह्रियते, एकलपहीन-
त्वात्; यदि पुनरेकं रूपमन्यत् स्यात् ततः सकलाऽपि श्रेणिरपह्रियेत । कालतश्च प्रतिसमयमेता-
वत्प्रमाणैरप्याकाशखण्डैरपह्रियमाणाः । श्रेणिरसद्युक्ताभिरुत्सर्पिष्यवसर्पिणीभिर्निःशेषतोऽपह्रियते,
कालतः सकाशात् क्षेत्रस्यात्यन्तसूक्ष्मत्वात् । उक्तं च—

उक्तोत्पद जे मणुस्सा हंवांति तेसु ह्मग्मि मणुसंख्ये पक्खिचे समाणे तेहिं मणुस्तेहिं सेढी
अवहीरइ । तीसे य सेढीए कालखिचेहिं अवहारो भगिज्जइ—कालजो तौव असंखिज्जाहिं उत्स-
प्पिणीओसप्पिणीहिं, खिचओ अंगुलपदमवगममूलं तइयवगममूलपडुप्पनं । किं भणियं होइ ?—
तीसे सेढीए अंगुलायं खंडे ओ पएसरासी तत्स जं पदमवगममूलपएसरासिमाणं तं तइयवगम-
मूलपएसरासिपडुप्पाइए समाणे जो पएसरासी हवइ एवइएहि खंडेहिं अवहीरमाणी अवहीरमाणी
जाव निट्ठाइ ताव मणुस्सा वि अवहीरमाणा अवहीरमाणा निट्ठति । आइ कहमेगा सेढी एइह-
मिचेहिं खण्डेहिं अवहीरमाणी अवहीरमाणी असंखेज्जाहि उत्सप्पिण्यिओसप्पिणीहिं अवहीरइ ?
आयरिओ आइ—लेवत्स सुहुमत्तणओ । सुचे वि जं भणियं—

सुहुमो य होइ कालो, ततो सुहुमयरयं हवइ सिचं ।

अंगुलसेढीमिचे, ओसप्पिणीओ असंखिज्जा ॥ (अनु० च० पत्र ७२) इति ।

१ उत्कृष्टपदे ये मनुष्या भवन्ति तेभ्येकस्मिन् मनुष्यरूपे प्रक्षिप्ते सति तैर्मनुष्यैः श्रेणिरपह्रियते । तस्याथ
श्रेणेः फलक्षेत्राभ्यां अपहरो गृह्यते—कालतस्तत्पदवहिराभिरुत्सर्पिष्यवसर्पिणीभिः, क्षेत्रतोऽङ्गुलप्रथमवर्गमूलं
तृतीयवर्गमूलगुणितम् । किं भणितं भवति ?—तस्याः श्रेणेरङ्गुलायते खण्डे यः प्रदेशराशिः तस्य यत् प्रथमवर्ग-
मूलप्रदेशराशिमानं तत् तृतीयवर्गमूलप्रदेशराशिगुणितं सति यः प्रदेशराशिर्भवति एतावद्विः खण्डैरपह्रिय-
माणाऽपह्रियमाणा यावन्निश्चितं तावद् मनुष्या अपि अपह्रियमाणा अपह्रियमाणा अतस्तेषाभिरुत्सर्पिष्यवसर्पिणीभिरपह्रियते ?
आचार्य आइ—क्षेत्रस्य सूक्ष्मत्वात् । सूत्रेऽपि यद्वर्णितं—संशय मन्वि यन्त्रस्ततः सूक्ष्मतरकं भवति
क्षेत्रम् । अङ्गुलश्रेणिमात्रेऽवसर्पिष्योऽसह्येयाः ॥ २ जाव अनुयोगद्वारचूर्णी ॥ ३ पडुप्पाडितं अनुयोग-
द्वारचूर्णी ॥ ४ पदमं वगमूलं ॥ तइयवगममूलपएसरासिण पडुप्पाडितं, पडुप्पाडितं ममाणे जो रासी हवइ
एवइएहिं खण्डेहिं सा सेढी अव अनुयोगद्वारचूर्णी ॥ ५ गायेवग्गावद्वयकनिर्मुक्ता समप्रित्ततमी ॥

अतो निरयादिभ्यः सक्रशात् स्तोका नराः, तेभ्यो नारका असङ्ख्येयगुणाः । यत एवमनु-
योगद्वारेण नारकपरिमाणमुपदर्शयते—

नेरइयाणं भंते ! केवइया वेउखियसरीरापत्तता ! गोयमा ! दुविहा पत्तता, तं जहा—बद्धि-
हय्य मुविल्लया य । तत्थ णं जे ते बद्धिल्लया ते णं असंखेज्जा असखिज्जाहि उस्सप्पिणिअव-
सप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ, खेचओ असंखेज्जाओ सेदीओ पयरस्स असंखेज्जभागो । तासि
णं सेदीणं विक्खंमसूई अंगुलपटमवगममूलं वीयवगममूलपटुप्पन्नं, अहव णं अंगुलविइयवगम-
लघणपमाणमित्ताओ सेदीओ ॥ (पत्र १९९-२)

अस्येयमक्षरगमनिका—नारकाणां बद्धानि वैक्रियशरीराण्यसङ्ख्येयानि, प्रतिमारकमेकैकवैक्रि-
यसद्भावाद् नारकाणां चासङ्ख्येयत्वात्, तानि च कालतोऽसङ्ख्येयोत्सापिण्यवसापिणीसनयराशिनु-
ह्यानि । क्षेत्रतस्तु प्रतरासङ्ख्येयमागवर्त्यसङ्ख्येयश्रेणीनां ये प्रदेशास्तत्सङ्ख्यानि भवन्ति । ननु प्रत-
रासङ्ख्येयभागेऽसङ्ख्येययोजनकोटयोऽपि भवन्ति तत् किमेतावत्क्यपि क्षेत्रे या नमःश्रेणयो भवन्ति
ता इह गृह्यन्ते ? न, इत्याह—“तासि णं सेदीणं विक्खंमसूई” इत्यादि । तासां श्रेणीनां
विष्कम्भसूचिर्विस्तारश्रेणिर्गच्छेति शेषः । कियती ? इत्याह—“अंगुल” इत्यादि । अङ्गुलप्रमाणे
प्रतरक्षेत्रे यः श्रेणिराशिः तत्र किलासङ्ख्येयानि वर्गमूलान्युत्तिष्ठन्ति अतः प्रथमवर्गमूलं द्वितीय-
वर्गमूलेन प्रत्युत्पन्नं—गुणितम्, तथा च यावन्त्योऽत्र श्रेणयो लब्धा एतावत्प्रमाणश्रेणीनां विष्क-
म्भसूचिर्भवति, एतावत्क्यः श्रेणयोऽत्र गृह्यन्त इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति—अङ्गुलप्रमाणे प्रतरक्षेत्रे
किलाऽस्तत्कल्पनया पट्पञ्चाशदधिके द्वे शते श्रेणीनां भवतः, तद्यथा—२५६, अत्र प्रथमं
वर्गमूलं १६, द्वितीयं ४, चतुर्भिश्च षोडश गुणिता जाता चतुःपष्टिः ६४, एषा चतुःपष्टि-
रपि सद्भावतोऽसङ्ख्येयाः श्रेणयो मन्तव्याः, एतावत्सङ्ख्यश्रेणीनां विस्तारसूचिर्हि प्राज्ञा । अथवा
‘णं’ इति वाक्यालङ्कारे, अत्र द्वितीय प्रकारः प्रस्तुतार्थविषये । तथाहि—“अङ्गुलविइयवग-
मूलघण” इत्यादि । अङ्गुलप्रमाणप्रतरक्षेत्रवर्तिश्रेणिराशेर्यद् द्वितीयवर्गमूलमनन्तरं चतुष्टयरूपं
वर्णितं तस्य यो घनश्चतुःपष्टिलक्षणस्तत्प्रमाणः श्रेणयोऽत्र गृह्यन्त इति प्ररूपणैव मिथ्यतेऽर्थतस्तु
स एव । इदमत्र तात्पर्यम्—सप्तर्जुप्रमाणस्य घनीकृतस्य लोकस्य या ऊर्ध्वाधरायता एकप्रादे-
शिक्यः श्रेणयोऽङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिगतद्वितीयवर्गमूलघनप्रदेशराशिप्रमाणास्तासां यावान् प्रदे-
शराशिस्तावत्प्रमाणा नारकाः, अतस्ते नरेभ्योऽसङ्ख्यातगुणा एव ॥

एतेभ्योऽपि देवा असङ्ख्यातगुणाः । कथम् ? इति चेद् उच्यते—देवा हि भवनपत्यादि-
भेदेन चतुर्धा, भवनपतयोऽसुरादिभेदेन दशविधाः । तत्राऽसुरकुमारा अपि तावद् घनीकृतस्य
लोकस्य या ऊर्ध्वाधरायता एकप्रादेशिक्यः श्रेणयोऽङ्गुलमात्रक्षेत्रगतप्रदेशराशिसम्बन्धिप्रथम-
वर्गमूलसङ्ख्येयमागवर्तप्रदेशराशिप्रमाणास्तासां सम्बन्धी यावान् प्रदेशराशिस्तावत्सङ्ख्याकाः, एवं
नागकुमारादयोऽपि द्रष्टव्याः । तथा सङ्ख्येययोजनप्रमाणाकाशप्रदेशसूचिरूपैः सण्डैर्यावद्विधेनी
कृतस्य लोकस्य गण्डकाकारः प्रतरोऽपह्रियते तावत्प्रमाणा व्यन्तराः । उक्तं च—

सखेज्जजेयणाणं, सूइपप्सेहि माइयं प्परं ।

वतरसुरेहि हीरइ, एवं एक्केक्केणं ॥ (पञ्चत्त० गा० ४८)

अस्या अक्षरगमनिका—सङ्क्षेययोजनप्रमाणा 'सूचि' एकप्रादेशिकी पङ्क्तिस्तत्रदेशे—सङ्क्षेय-
योजनप्रमाणैकप्रादेशिकपङ्क्तिप्रदेशैरिति यावत् मत्त प्रतर व्यन्तरसूरैरपहियते तावद्भागलब्धराशि-
प्रमाणा व्यन्तरसुरा इत्यर्थः । इयमत्र भावना—सङ्क्षेययोजनप्रमाणसूचिप्रदेशा किलाऽसत्कल्प-
नया दश, प्रतरप्रदेशाश्च लक्षम्, ततो दशभिर्भागे ह्येते लब्धा सहस्रा दश एतावन्त इत्यर्थः ।
'एवम्' उक्तेन प्रकारेण प्रतिनिकाय व्यन्तराणा भावना कार्या । न चैव सर्वसमुदायपरिमाण-
नियमन्याघातप्रसङ्गः, सूचिप्रमाणहेतुयोजनसङ्क्षेयत्वस्य वैविध्यादिति ॥

तथा षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयाङ्गुलप्रमाणेरकत्रयप्रदेशसूचिरूपै स्वर्णैर्यावद्विपर्ययोक्तस्वरूप प्रत-
रमपहियते तावत्प्रमाणा ज्योतिष्का देवा । उक्त च—

छपत्तदोसयगुलसूहृपसेहि भाइय पयर ।

जोइसिएहिं हीरइ, (पञ्चस० गा० ४९) इति ।

अत एवोक्तम्—“वोणमत्तरेहिंतो सखेज्जगुणा जोइसिय” चि । तथा वैमानिकदेवा घनी-
कृतस्य लोकस्य वा ऊर्ध्वाध आयता एकप्रादेशिक्य श्रेणयोऽङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिसम्बन्धितृती-
यवर्गमूलधनप्रमाणास्तासा यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणा, अतः सकलभवनपत्यादिसमुदाया-
पेक्षया चिन्त्यमाना देवा नारकेभ्योऽसत्कृतगुणा एव । तेभ्योऽपि च देवेभ्यस्तिर्यङ्मोऽनन्त-
गुणा, तत्रानन्तसङ्क्षयोपेतस्य यनस्पतिष्वयस्य सद्भावात् । उक्त च—

एएसि ण भते ! नेरइयाण तिरिक्खजोणियाण मणुस्साण देवाण सिद्धाण य कयरे कयरे-
हिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा^१ गोयमा । सब्बथोवा मणुस्सा, नेरइया
असखेज्जगुणा, देवा असखेज्जगुणा, सिद्धा अणतगुणा, तिरिक्खजोणिया अणतगुणा ॥

(प्रज्ञाप० पत्र ११९-२)

तथा—

थोवो नरा नरेहि य, असखगुणिया हवति नेरइया ।

तत्तो सुरा सुरेहि य, सिद्धाऽणता तओ तिरिया ॥

(जीवस० गा० २७१) इति ॥ ३७ ॥

उक्त गतिस्वरूपबहुत्वम् । साम्प्रतमिन्द्रियद्वारे कायद्वारे सदमिषित्सुराह—

पण चउ ति दु एगिदी, थोवा तिभि अहिया अणतगुणा ।

तस थोव असंखऽग्गी, भूजलनिल अहिय घणऽणता ॥ ३८ ॥

पञ्चेन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियादिभ्यः स्लोका, तेभ्यश्चतुरिन्द्रिया 'अधिका' विशेषाधिका, तेभ्य-
स्त्रीन्द्रिया विशेषाधिका, तेभ्यो द्वीन्द्रिया विशेषाधिका । तत्र च यद्यपि घनीकृतस्य लोकस्य

१ षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयाङ्गुलसूचिप्रदेशैर्मत्त प्रतर । ज्योतिष्कैः द्विषते ॥ २ व्यन्तरेभ्यः सङ्क्षेयगुणा
ज्योतिष्का ॥ ३ एतेषां भदत्त ! नैरविकाणां तिर्यग्भोविकानां मनुष्याणां देवानां सिद्धानां च कतरे कतरे
भ्योऽण्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा^१ गौतम ! सर्वेस्त्वोवा मनुष्या, नैरविका असङ्क्षेयगुणा,
देवा असङ्क्षेयगुणा, सिद्धा अनन्तगुणा, तिर्यग्भोविका अनन्तगुणा ॥ ४ स्लोका नरा नरेभ्यः साधारण-
शुषिता भवति नैरविका । सत्त सुरा सुरेभ्यश्च सिद्धा अनन्तास्तत्तिर्यक् ॥

ऊर्ध्वाधायता एकप्रदेशिक्य श्रेणयोऽसङ्ख्यातयोजनकोटीकोटीप्रमाणाकाशप्रदेशसूचिगतप्रदेश-
राशिप्रमाणास्तासां यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणा द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिपञ्चे-
न्द्रिया अविशेषेण सूत्रे निर्दिष्टा, तथा चोक्तं तत्र यथोक्तरूपद्वीन्द्रियपरिमाणमिधानानन्तरम्—

‘जह वेइदियाण तहा तेइदियाण चउरिंदियाण वि माणियव पचिंदियतिरिक्खजोणियाण
पि । (अनुयो० पत्र २०४-१) इति ।

तथापि सूचिपरिमाणहेतुयोजनगतासङ्ख्यातरूपसङ्ख्याया बहुभेदत्वात् यथोक्तविशेषाधिकत्वा-
भिधानव्याघातः । अत एव च हेतोस्तिर्यग्योनिपञ्चेन्द्रियेषु द्वीन्द्रियादितुल्यतया सूत्रेऽभिहितेष्वपि
तत्रापि नरनिरयदेवप्रक्षेपेऽपि पञ्चेन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियादिभ्यः श्लोका एव द्रष्टव्याः । यदभ्यघायि—

‘पचिंदिया य थोवा, विवज्जण वियला विसेसाहिया । (जीवस० गा० २७५)

द्वीन्द्रियेभ्योऽपि चैकेन्द्रिया अनन्तगुणा, वनस्पतिकायजीवराशेरनन्तानन्तत्वात् ।

यदुक्तमर्थे—

‘एएसि ण भत्ते ! एगिंदियेदियतेइदियचउरिंदियपचिंदियाण य कयरे कयरेहिंते अप्पा वा
बहुवा वा विसेसाहिया वा ? गोवमा ! सङ्खोवा पचिंदिया, चउरिंदिया विसेसाहिया,
तेदिया विसेसाहिया, वेइदिया विसेसाहिया, एगिंदिया अणतगुणा ।

(प्रज्ञापनापद ३ पत्र १२०-२)

“तस थोव” इत्यादि । ‘त्रसा’ द्वीन्द्रियादयः पूर्वनिर्यस्यस्त्वान्तेजस्कायिकादिभ्यः श्लोकाः ।
तेभ्यस्त्रसेभ्योऽसङ्ख्यातगुणा “अग्नि” चि अग्निकायिक, तेषां सूक्ष्मबादरमेदभिन्नानामसङ्ख्येय-
लोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् । तेभ्यः “भू” चि पृथिवीकायिका विशेषाधिकाः । तेभ्यः
“जल” चि अप्कायिका विशेषाधिकाः । तेभ्यः “अनिल” चि वायुकायिका विशेषाधिकाः ।
यद्यपि च एतेषामपि पृथिवीकायिकादीनामसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणतया सूत्रे अविशे-
षेण निर्देशः कृतः, तथा चोक्तम्—

‘जहा पुढविकाइयाण एव आउकाइयाण पि । (अनु० पत्र २०२-१) इत्यादि ।

तथापि लोकानामसङ्ख्यातत्वस्याऽनेकभेदभिन्नत्वादिहेतुव विशेषाधिकत्वाभिधानेऽपि न कश्चि-
दोपः । उक्तं च श्रीप्रज्ञापनायाम्—

‘एएसि ण भत्ते ! तसकाइयाण पुढविकाइयाण आउकाइयाण तेउकाइयाण वाउकाइयाण

१ यथा द्वीन्द्रियाणां तथा त्रीन्द्रियाणां चतुरिन्द्रियाणामपि भवितव्यं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिनामपि ॥
२ पञ्चेन्द्रियाद्यः श्लोका विपर्ययेण विवृत्ता विशेषाधिकाः ॥ ३ एतेषां भदन्त ! एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रि-
यचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियाणां च कतरे कतरेभ्योऽस्या वा बहुवा वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वश्लोका
पञ्चेन्द्रिया, चतुरिन्द्रिया विशेषाधिका, त्रीन्द्रिया विशेषाधिका, द्वीन्द्रिया विशेषाधिका, एकेन्द्रिया अनन्त
गुणा ॥ ४ यथा पृथ्वीकायिकानामेकमप्कायिकानामपि ॥ ५ एतेषां भदन्त ! तसकायिकानां पृथ्वीकायि-
कानामप्कायिकानां तेजस्कायिकानां वायुकायिकानां वनस्पतिकायिकानामकायिकानां च कतरे कतरेभ्योऽस्या
वा बहुवा वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वश्लोकास्त्रसकायिका, तेजस्त्रसकायिका असङ्ख्येयगुणा,
पृथ्वीकायिका विशेषाधिका, अप्कायिका विशेषाधिका, वायुकायिका विशेषाधिका, अक्कायिका अनन्तगुणा,
वनस्पतिकायिका अनन्तगुणा ॥

वणस्सइकाइयाण अकाइयाण य कयरे कयरेहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा २ गोयमा ! सत्थोवा तसकाइया, तेउकाइया अससिज्जगुणा, पुढविक्काइया विसेसाहिया, आउकाइया विसेसाहिया, वाउकाइया विसेसाहिया, अरुइया अणतगुणा, वणस्सइकाइया अणतगुणा । (प्रज्ञा० पद ३ पत्र १२२-२)

अन्यत्राप्युक्तम्—

थोवा य तसा तत्तो, तेउ अससा तओ विसेसाहिया ।

कमसो मूदगवाऊ, अकायहरिया अणतगुणा ॥ (जीवस० गा० २७६)

“अकाय” ति सिद्धा । तेभ्यो वायुकायिकेभ्य “वणऽणत” ति वनस्पतिकायिका अन्त गुणा , अतन्तलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वाद् वनस्पतिकायिकानामिति ॥ ३८ ॥

सम्प्रति योगेषु वेदेषु अल्पबहुत्व प्रचिकटयिपुराह—

मणवयणकायजोगी, थोवा अस्संखगुण अणंतगुणा ।

पुरिसा थोवा इत्थी, संखगुणाऽणंतगुण कीवा ॥ ३९ ॥

मनोयोगिन स्तोका , सञ्चिपञ्चेन्द्रियाणामेव मनोयोगित्वाद् । तेभ्यो वाम्योगिनोऽसङ्ख्यातगुणा , द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासञ्चिपञ्चेन्द्रियाणा वाम्योगिना मनोयोगिभ्योऽसङ्ख्यातगुणाना तत्र प्रक्षेपात् । वाम्योगिभ्योऽपि काययोगिनोऽनन्तगुणा , वनस्पतिकायिकानामप्यनन्ताना तत्र प्रक्षेपादिति । आह च—

एप्पसि ण भते । जीवाण सजोगीण मणनोगीण वहजोगीण कायजोगीण अजोगीण य कयरे कयरेहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा २ गोयमा ! सत्थोवा मणजोगी, वहजोगी असखेज्जगुणा, अजोगी अणतगुणा, कायजोगी अणतगुणा, सजोगी विसेसाहिया ।

(प्रज्ञा० पद ३ पत्र १३४-१)

एँसि ष भते । जीवाण सवेयगाण इत्थीवेयगाण पुरिसवेयगाण नपुसकवेयगाण अवेय-
गाण य कयरे कयरेहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सबत्थोवा
जीवा पुरिसवेयगा, इत्थीवेयगा सखेज्जगुणा, अवेयगा अणत्तगुणा, नपुसगवेयगा अणत्तगुणा,
सवेयगा विसेसाहिया ॥ (प्रज्ञा० पद ३ पत्र १३४-२) ॥ ३९ ॥

माण्णि कोही माई, लोही अहिय मण्णाणिणो थोवा ।

ओहि असंखा महसुप, अहिय सम असंख विभंगा ॥ ४० ॥

कपायद्वारे—सर्वस्तोका मानिन, मानपरिणामकालस्य क्रोधादिपरिणामकालापेक्षया सर्वस्तो-
कत्वात् । तेभ्य क्रोधिनो विशेषाधिका, क्रोधपरिणामकालस्य मानपरिणामकालापेक्षया
विशेषाधिकत्वात् । तेभ्योऽपि मायिनो विशेषाधिका, यद् भूयस्त्वेन जन्तूना प्रभूतकाल च
मायाबहुत्वात् । ततोऽपि लोभिनो विशेषाधिका, सर्वेषामपि माय संसारिजीवाना सदा परि-
प्रदायाकाङ्क्षासद्भावात् । उक्त च—

एँसि ष भते । जीवाण सकसाईण कोहकसाईण माणकसाईण मायाकसाईण लोभकसा-
ईण अकसाईण य कयरे कयरेहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा !
सबत्थोवा जीवा अकसाई, माणकसाई अणत्तगुणा, कोहकसाई विसेसाहिया, मायाकसाई
विसेसाहिया, लोभकसाई विसेसाहिया, सकसाई विसेसाहिया । (प्रज्ञा० पद ३ पत्र १३५-१)

ज्ञानद्वारे—‘मनोज्ञानिन’ मन पर्यायज्ञानिन शेषज्ञान्यपेक्षया स्तोका, तद्धि गर्भजमनु-
प्याणा तत्रापि सत्यतानामप्रमत्ताना विविचामर्षोपध्यादिरन्ध्रियुक्तानामुपजायते । उक्त च—

त सजयस्स सब्बप्पमावरहियस्स विविहरिद्धिमओ ।

(विशेषा० गा० ८१२) इत्यादि ।

ते च स्तोका एव, सङ्ख्यातत्वात् । तेभ्योऽसङ्ख्येयगुणा अवधिज्ञानिन, सम्यग्दृष्टिदेवादीना-
मप्यवधिज्ञानिनां तेभ्योऽसङ्ख्यातगुणत्वात् । ततोऽवधिज्ञानिभ्यो मतिज्ञानिश्चुतज्ञानिनो विशे-
षाधिका, अवधिज्ञानरहितसम्यग्दृष्टिनरतिर्यक्प्रक्षेपात् । एतौ च मतिज्ञानिश्चुतज्ञानिनो स्वस्थाने
चिन्त्यमानौ द्वावपि ‘समौ’ तुल्यौ, मतिज्ञानश्चुतज्ञानयो परस्परमनान्तरीयकत्वात् ।

यदाह भगवान् देवर्धिवाचकः—

१ एतेमा मदत्त ! जीवाना सवेदवानां स्रवेदवाना पुरुषवेदवाना नपुसकवेदवानामवेदवाना च कतरे
कतरेभ्योऽप्पा वा बहुका वा तुल्ला वा विशेषाधिका वा ? माँतम ! सर्वस्तोस जीवा पुरुषवेदवा स्रवेदवा
सङ्ख्येयगुणा, अवेदवा अणत्तगुणा नपुसकवेदवा अनन्तगुणा सवेदवा विशेषाधिका ॥ २ एतेमा
भदन्त ! जीवाना सकपायिणां कोषकपायिणां मानकपायिणां मायाकपायिणां लोभकपायिणां अकपायिणां
च कतरे कतरेभ्य मल्ला वा बहुका वा तुल्ला वा विशेषाधिका वा ? माँतम ! सबत्थोवा जीवा अकपायिण,
मानकपायिणोऽनन्तगुणा कोषकपायिणो विशेषाधिका, मायाकपायिणो विशेषाधिका, लोभकपायिणो
विशेषाधिका सकपायिणो विशेषाधिका ॥ ३ तस्सयत्तस सर्वप्रमादरहितस्य विविधार्द्धमत ॥ ४ एत्तरं
नान्तरी० क० १० ग० घ० ङ० ॥

जैतथ मइनाण तत्थ सुयनाण, जत्थ सुयनाण तत्थ मइनाण, दो वि एयाइ अलुत्तमणुगयाई ।

(नन्दी पत्र १४०-१) इति ।

तेभ्यश्च मतिज्ञानिश्रुतज्ञानिभ्यो विभङ्गज्ञानिनोऽसङ्घातगुणा , मिथ्यादृष्टिसुरादीना विभङ्ग-
ज्ञानवता तेभ्योऽसङ्घातगुणत्वादिति ॥ ४० ॥

केवलिणो णंतगुणा, महसुयअन्नाणि णंतगुण तुल्ला ।

सुहुमा थोवा परिहार संख अहखाय संखगुणा ॥ ४१ ॥

तेभ्यश्च विभङ्गज्ञानिभ्य केवलिनोऽनन्तगुणा , सिद्धाना तेभ्योऽनन्तगुणत्वाद् , तेषा च
केवलज्ञानयुक्तत्वाद् । तेभ्योऽपि च केवलज्ञानिभ्यो मत्तज्ञानिश्रुताज्ञानिनोऽनन्तगुणा , सिद्धे-
भ्योऽपि धनस्पतिकायिकनामनन्तगुणत्वाद् , तेषा च मिथ्यादृष्टितया मत्तज्ञानश्रुताज्ञानयुक्तत्वाद् ।
एते चोभयेऽपि मत्तज्ञानिश्रुताज्ञानिन स्वस्थाने चिन्त्यमानास्तुल्या , मत्तज्ञानश्रुताज्ञानयो पर-
स्परमविनाभावित्वात् । उक्त च—

एएसि ण भत्ते । जीवाण आभिणिबोहियनाणीण सुयनाणीण ओहिनाणीण मणपज्जवनाणीण
केवलनाणीण महअन्नाणीण सुयअन्नाणीण विभगनाणीण य कयरे कयरेहितो अप्पा वा बहुया
वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा २ गोयमा ! सबत्थोवा जीवा मणपज्जवनाणी , ओहिनाणी अरं-
खेज्जगुणा, आभिणिबोहियनाणी सुयनाणी दो वि तुल्ला विसेसाहिया, विभगनाणी असखिज्ज-
गुणा, केवलनाणी अणतगुणा, महअन्नाणी सुयअन्नाणी य दो वि तुल्ला अणतगुणा ।

(प्रज्ञा० पद ३ पत्र १३७-१)

सयमद्वारे—सर्वलोका सूक्ष्मसम्परायसयमिन , शतपृथक्त्वमात्रसम्भवात् । तेभ्य परिहार-
विशुद्धिका सङ्घातगुणा , सहस्रपृथक्त्वसम्भवात् । तेभ्योऽपि यथाख्यातचारित्रिण सङ्घात-
गुणा , कोटिपृथक्त्वेन प्राप्यमाणत्वादिति ॥ ४१ ॥

छेय समईय संखा, देस असंखगुण णंतगुण अजया ।

धोय असंख दु णंता, ओहि नयण केवल अचक्खू ॥ ४२ ॥

तेभ्यो यथाख्यातचारित्रिभ्यश्छेदोपस्थापनचारित्रिण सङ्घेयगुणा , कोटीशतपृथक्त्वेन लभ्य-
मानत्वात् । तेभ्योऽपि सामायिकसयमिन सङ्घेयगुणा , कोटीसहस्रपृथक्त्वेन प्राप्यमाणत्वाद् ।
तेभ्योऽपि देशविरता असङ्घातगुणा , असङ्घाताना तिरश्चा देशविरतिसम्भवात् । तेभ्योऽन-
न्तगुणा 'अयता' सयमहीना आद्यगुणस्वानकचतुष्टयवर्तिन इत्यर्थः , मिथ्यादृशामनन्तानन्त-
त्वात् । दर्शनद्वारे यथाक्रममेव पदघटना—स्तोका अवधिदर्शनिन , सुरनारकाणा नरतिरश्चा

१ यत्र मतिज्ञानं तत्र श्रुतज्ञानम्, यत्र श्रुतज्ञानं तत्र मतिज्ञानम्, हे अपि एते अन्योन्यमनुगते ॥
२ एतेषां भदन्त ! जीवानां आभिनिबोधिक्ज्ञानिना श्रुतज्ञानिनामवधिज्ञानिना मन पर्यवज्ञानिनां केवलज्ञानिना
मत्तज्ञानिना श्रुताज्ञानिनां विभङ्गज्ञानिना च कतरे कतरेभ्योऽपि वा बहुया वा तुल्या वा विशेषाधिका वा २
गौतम ! सर्वलोका जीवा मन पर्यवज्ञानिन अवधिज्ञानिनोऽमङ्गेवगुणा आभिनिबोधिक्ज्ञानिन श्रुत
ज्ञानिनो द्वयेऽपि तुल्या विशेषाधिका विभङ्गज्ञानिनोऽसङ्घेयगुणा , केवलज्ञानिनोऽनन्तगुणा , मत्तज्ञानिन
श्रुताज्ञानिनश्च द्वयेऽपि तुल्या अणतगुणा ॥

च केपाश्चिदवधिदर्शनसम्भवात् । तेभ्यश्चक्षुर्दर्शनिनोऽसद्व्यातगुणाः चतुरिन्द्रियादीनामपि चक्षु-
दर्शनानां तत्र प्रक्षेपात् । तेभ्योऽनन्तगुणाः केवलदर्शनिनः, सिद्धानां तेभ्योऽनन्तगुणत्वात्,
तेषां च केवलदर्शनयुक्तत्वात् । तेभ्योऽप्यनन्तगुणा अचक्षुर्दर्शनिनः, सर्वसंसारिजीवानां सिद्धे-
भ्योऽनन्तगुणत्वात्, तेषां च नियमादचक्षुर्दर्शनोपेतत्वात् । यदाहुः परममुनयः—

एणसि णं भंते ! जीवाणं चक्खुदंसणीणं अचक्खुदंसणीणं ओहिदसणीणं केवलदंसणीणं
य कयरे कयरेहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सज्वल्लोवा
जीवा ओहिदंसणी, चक्खुदंसणी असंखिज्जगुणा, केवलदंसणी अणन्तगुणा, अचक्खुदंसणी
अणंतगुणा । (प्रज्ञा० पद ३ पत्र १३७-२) इति । ॥ ४२ ॥

पच्छाणुपुच्चि लेसा, थोवा दो संख णंत दो अहिया ।

अभवियर थोव णंता, सासण थोवोवसम संखा ॥ ४३ ॥

लेश्याद्वारे पञ्चानुपूर्व्या लेश्या वाच्याः । तद्यथा—शुक्लेश्या पद्मलेश्या तेजोलेश्या कापो-
तलेश्या नीललेश्या कृष्णलेश्या । तत्र श्लोकाः शुक्लेश्यावन्तः, वैमानिकेष्वेव देवेषु छान्तका-
दिप्यनुत्तरसुरपर्यवसानेषु केषुचिदेव कर्मभूमिषु मनुष्यस्त्रीपुंसेषु तिर्यक्स्त्रीपुंसेषु च केषुचित्
सद्व्यातवर्षायुष्येषु शुक्लेश्यासम्भवात् । ततः सद्व्यातगुणाः पद्मलेश्यावन्तः, सनत्कुमारमाहेन्द्र-
ब्रह्मलोकदेवेषूपैतृरूपेषु च मनुष्यतिर्यक्षु पद्मलेश्याभावात्, सनत्कुमारादिदेवानां च छान्तकादिदे-
वेभ्यः सद्ध्येयगुणत्वात् । तेभ्योऽपि तेजोलेश्यावन्तः सद्ध्येयगुणाः, सौधर्मेशानादिदेवेषु केषु-
चिच्च तिर्यक्मनुष्येषु तेजोलेश्यासद्भावात्, तेषां च सकल्पपद्मलेश्यासहिततिर्यगादिप्राणिगणापेक्षया
सद्ध्येयगुणत्वात् । ततः कापोतलेश्यावन्तोऽनन्तगुणा, अनन्तकायिकेष्वपि कापोतलेश्यासद्भा-
वात् । ततोऽपि विशेषाधिका नीललेश्यावन्तः, नारकादीनां तल्लेश्यावतां तत्र प्रक्षेपात् ।
ततः कृष्णलेश्यावन्तो विशेषाधिकाः, भूयसां तल्लेश्यासद्भावात् । यदभ्यधायि परमगुरुणा—

एणसि णं भंते ! जीवाणं सलेस्साणं णिण्हेस्साणं नीललेस्साणं काउलेस्साणं तेउलेस्साणं
पण्हेस्साणं सुक्कलेस्साणं अलेस्साणं य कयरे कयरेहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसे-
साहिया वा ? गोयमा ! सत्रथोवा जीवा सुक्कलेस्सा, पण्हेस्सा संखिज्जगुणा, तेउलेस्सा संखिज्ज-
गुणा, अलेस्सा अणंतगुणा, काउलेस्सा अणंतगुणा, नीललेस्सा विसेसाहिया, णिण्हेस्सा विसे-
साहिया, सलेस्सा विसेसाहिया । (प्रज्ञा० पद ३ पत्र १३५-१)

मन्यद्वारे—अमन्याः श्लोकाः, तेषां वक्ष्यमाणस्वरूपव्यन्ययुक्तानन्तकतुल्यत्वात् । तेभ्यो

१ एतेषा मदन्त ! जीवानां चक्षुर्दर्शनिनामचक्षुर्दर्शनिनामवधिदर्शनिनां केवलदर्शनिनां च कतरे कतरेभ्यः
अल्पा वा बहुका वा तुल्ला वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वश्लोका जीवा अवधिदर्शनिनः, चक्षुर्दर्शनि-
नोऽमश्रुधेयगुणा, केवलदर्शनिनोऽनन्तगुणा, अचक्षुर्दर्शनिनोऽनन्तगुणा ॥ २ एतेषा मदन्त ! जीवानां
कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्ला वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वश्लोका जीवाः शुक्लेश्या,
पद्मलेश्या, सद्ध्येयगुणाः, तेजोलेश्याः सद्ध्येयगुणा, अलेश्या अनन्तगुणा, कापोतलेश्या अनन्तगुणा,
नीललेश्या विशेषाधिकाः, कृष्णलेश्या विशेषाधिका, सलेस्या विशेषाधिकाः ॥

भन्या—सिद्धिगमनार्हा अनन्तगुणा । आह च भगवानार्यश्यामः—

एँसि ण भते ! जीवाण भवसिद्धियाण अमवसिद्धियाण नोभवसिद्धियाण नोअभवसिद्धि-
याण य कयरे कयरेहिंते अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सब्बथोवा
अमवसिद्धिया, नोभवसिद्धिया नोअभवसिद्धिया अणत्तगुणा, भवसिद्धिया अणत्तगुणा ।

(प्रज्ञा० पद ३ पत्र १३९-१)

सम्यक्त्वद्वारे—सात्त्वादनसम्यग्दृष्टय स्तोका, औपशमिकसम्यक्त्वात् केपाधिदेव प्रच्यव-
मानाना सात्त्वादनत्वात् । तेभ्य “उवसय” चि औपशमिकसम्यग्दृष्टय सह्यातगुणा ॥ ४३ ॥

मीसा संखा वेयग, असंखगुण खड्डय मिच्छ दु अणंता ।

सन्निपर थोव णंताऽणहार थोवेयर असंखा ॥ ४४ ॥

तेभ्यश्रौपशमिकसम्यग्दृष्टिभ्यो मिथा असह्यातगुणा । तेभ्य “वेयग” चि क्षायोपशमि-
कसम्यग्दृष्टयोऽसह्यातगुणा । तेभ्य क्षयिकसम्यग्दृष्टयोऽनन्तगुणा, क्षायिकसम्यक्त्ववता सिद्धा-
नामानन्त्यात् । तेभ्योऽपि मिथ्यादृष्टयोऽनन्तगुणा, सिद्धेभ्योऽपि वनस्पतिजीवानामनन्तगुण-
त्वात्, तेपा च मिथ्यादृष्टत्वादिति । सन्निद्वारे—सन्निनो जीवा स्तोका, देवनाटकसमनस्क-
पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनराणामेव सन्नित्वात् । तेभ्य “इतरे” असन्निनोऽनन्तगुणा, वनस्पतिजीवानामन-
न्तत्वात् । यदागमे न्यगादि—

एँसि ण भते ! जीवाण सन्नीण असन्नीण नोसन्नीण नोअसन्नीण य कयरे कयरेहिंते
अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सब्बथोवा जीवा सन्नी, नोसन्नीनो-
असन्नी अणत्तगुणा, असन्नी अणत्तगुणा । (प्रज्ञा० पद ३ पत्र १३९-१)

तथाऽऽहारकद्वारे—अनाहारका स्तोका, विग्रहगत्यापन्नसमुद्घातकेवलभवसायोगिकेफल-
सिद्धानामेवानाहारकत्वात् । यदाह भाष्यसुधाम्भोधिः—

विमोहगदमावज्जा, केवलिणो समुहया अजोगी य ।

सिद्धा य अणाहारा, सेसा आहारग जीवा ॥

तेभ्य “इतरे” आहारका जीवा असह्यातगुणा । यदवाचि वाच्यमप्रवै धीनदार्पश्या-
मपादैः—

एँसि ण भते ! जीवाण आहारगाण अणाहारगाण य कयरे कयरेहिंते अप्पा वा बहुया

१ एतेपा भदन्त । जीवानां भवसिद्धिकानामवसिद्धिर्वा नां नोभवसिद्धिकानां नोअभवसिद्धिकानां च कतरे
कतरेभ्योऽप्या वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका अमवसिद्धिका, नोभवसिद्धिका
नोअभवसिद्धिका अनन्तगुणा, भवसिद्धिका अनन्तगुणा ॥ २ “यानो अ० प्रज्ञापनायाम् ॥ ३ एतेपा
भदन्त ! जीवानां संज्ञिनामसंज्ञिनां नोसंज्ञिनां नोअसंज्ञिनां च कतरे कतरेभ्योऽप्या वा बहुका ॥
तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका जीवा सन्निन, नोसंज्ञिनोअसंज्ञिनोऽनन्तगुणा,
असंज्ञिनोऽनन्तगुणा ॥ ४ “जीनोअसन्नीण प्रज्ञापनायाम् ॥ ५ विग्रहगत्यापन्ना केवलिन समुद्घाता
अयोगिनश्च । सिद्धाखानाहारा सेसा आहारका जीवा ॥ ६ गायेय आवाकप्रवृत्ति प्रवचनसरोद्धार-
श्रीचन्द्रीयसङ्ग्रहणीऽ वर्तते परं आध्यकारप्रवृत्त्या नोपलब्धा ॥ ७ एतेपा भदन्त ! जीवानां आहार
काणामनाहारकाणां च कतरे कतरेभ्योऽप्या वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका
जीवा अनाहारका, आहारका अणत्तगुणा ॥

वा तुल्ला या वित्तेसाहिया वा ? गोयमा ! सक्थोवा जीवा अणाहारगा, आहारगा असंसिज्ज-
गुणा । (मञ्जा० पद ३ पत्र १३८-१)

ननु च सिद्धेभ्योऽनन्तगुणाः संसारजीवाः ते च प्रायः आहारकाः तत् कथमसद्भवातगुणा
अनाहारकेभ्य आहारकाः ? इति, नैष दोषः, यतः प्रतिसमयमेकैकस्य निगोदस्याऽसद्भवेयभाग-
प्रमाणाविग्रहगत्यापन्ना जीवा लभ्यन्ते, ते चानाहारकाः, तत आहारकजीवानामनाहारकजीवापेक्ष-
याऽसद्भवातगुणत्वमेवेति ॥ ४४ ॥ चिन्तितं गत्यादिमार्गणास्थानेषु स्वस्थानापेक्षयाऽल्पगुणत्वम् ।
इदानीं गुणस्थानकेषु जीवस्थानानि चिन्तयन्नाह—

सव्वजियठाण मिच्छे, सग सासणि पण अपज्ज सन्निदुगं ।

सम्मं सत्ती दुविहो, सेसेसुं सन्निपज्जत्तो ॥ ४५ ॥

सर्वाणि जीवस्थानानि—चतुर्दशपि मिथ्यादृष्टिगुणस्थानके भवन्ति, मिथ्यात्वस्य सर्वेषु जीव-
स्थानकेषु सम्भवात् । तथा 'सग' ति सप्त जीवस्थानानि सासादने भवन्ति । तद्यथा—'पद्या-
पर्याप्ताः' बादरैकेन्द्रियोऽपर्याप्तः १ द्वीन्द्रियोऽपर्याप्तः २ त्रीन्द्रियोऽपर्याप्तः ३ चतुरिन्द्रियोऽपर्याप्तः
४ अंसजिपञ्चेन्द्रियोऽपर्याप्तः ५ 'संजिद्विकम्' संज्ञी अपर्याप्तः ६ पर्याप्तः ७ । अपर्याप्तकाभेद-
करणापर्याप्तका द्रष्टव्याः, न तु लब्ध्यपर्याप्तकाः, तेषु मध्ये सासादनसम्यक्त्वसहितस्योत्पादा-
भावात् । "सम्मं सत्ती दुविहो" ति अविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानके संज्ञी 'द्विविधः' अपर्याप्त-
पर्याप्तरूपो द्रष्टव्यः । इहापर्याप्तकः करणापेक्षया ज्ञेयो न तु लब्ध्यपेक्षया, लब्ध्यपर्याप्तमध्येऽवि-
रतसम्यग्दृष्टेरभावात् । 'शेषेषु' मिश्रदेवाविरत्यादिगुणस्थानकेषु संज्ञी पर्याप्त इत्येकमेव जीवस्था-
नकम्, न शेषाणि, तेषां मिश्रमावदेवाविरत्यादिप्रतिपत्त्यभावात् । न च पूर्वप्रतिपत्तमिधमावोऽ-
न्येषु जीवस्थानकेषु सङ्गामन् लभ्यते, "नं सम्ममिच्छो कुणइ कालं" इति वचनात् ॥ ४५ ॥

तदेवं गुणस्थानकेषु व्याख्यातानि जीवस्थानकानि । सम्प्रति गुणस्थानकेष्वेव योगान् व्याख्या-
नयन्नाह—

मिच्छदुगं अजइ जोगाहारदुग्गणा अपुव्वपणगे उ ।

भणवइउरलं सविउव्व मीसि सविउव्वदुगं देसे ॥ ४६ ॥

मिथ्यादृष्टिद्विकं—मिथ्यादृष्टिसासादनलक्षणं तत्र 'अयते' अविरतसम्यग्दृष्टौ चेत्स्वेवं गुणम्या-
नकत्रये संज्ञी पञ्चेन्द्रियोऽपि लभ्यते, तस्य च यथोक्ता आहारकद्विकेन—आहारककाययोगाहार-
कमिधकाययोगलक्षणेन उक्ताः—रहितास्योदश योगाः सम्भवन्ति । यत् पुनराहारकद्विकं तत्
चतुर्दशपूर्ववर्ण एव । यदभ्यधायि—

आहारदुगं जायइ चउदसपुव्विसि (पद्यतं० गा० १२) इति ।

न च मिथ्यादृष्टिसासादनायतानां चतुर्दशपूर्ववर्णमसम्भव इति । तथा 'अपूर्वपणके' अपूर्व-
करणानिवृत्तिवादरससम्परायोपशान्तमोहक्षीणमोहलक्षणे नव योगा भवन्ति । तद्यथा—
चतुर्विधो मनोयोगः ४ चतुर्विधो वाय्मोगः ४ औद्गारिककाययोगः १ इति, न दोषः, अत्यन्तवि-
शुद्धतया तेषां वैक्याहारकद्विकारम्भासम्भवात्, तत्र स्थितानां च समावत एव धेम्मरोगाभावात् ।

द्वयोर्दर्शयोः समाहारे द्विर्घे—चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनरूपमित्येते पक्षोपयोगा मिथ्यादृष्टिसामादन-
योर्भवन्ति, न शेषाः, सम्यक्तवविरत्यभावात् । तथा 'अयते' अविरतसम्यग्दृष्टौ 'देशे' देशवि-
रते पटुपयोगा भवन्ति । तथाहि—“नाणदंसतिगं” ति त्रिकञ्चब्दस्य अन्येकमभिसम्बन्धाद्
ज्ञानत्रिकं—मतिज्ञानश्रुतज्ञानाधिज्ञानरूपं दर्शत्रिकं—चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनाधिदर्शनलक्षणाभिहितं, न
शेषाः, सर्वविरत्यभावात् । 'ते' पूर्वोक्ता ज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपाः पटुपयोगा 'मिथे' सम्य-
गमिथ्यादृष्टिगुणभ्यान्के 'मिश्राः' अज्ञानसहिता द्रष्टव्याः, तस्योभयदृष्टिपातित्वान् ; केनलं फला-
चित् सम्यक्त्वनाहुल्यतो ज्ञानबाहुल्यम्, फलाचिच्च मिथ्यात्वनाहुल्यतोऽज्ञानाहुल्यम्, तमकश-
तायां तूमयांशसमतेति । अस्मिन् गुणस्थानके यद् अवधिदर्शनमुक्तं तत् सैद्धान्तिकमनापेक्षया
द्रष्टव्यमित्युक्तं प्राक् । “समणा अयाइ” ति “यम् उपरमे” यमनं यत्—सर्वसाधविरतं तद्
विद्यते यस्य स यत्—“अग्रादिभ्यः” (सि० ७-२-४६) इत्यप्रत्ययः प्रमत्तगुणस्थानकर्तृणां
साधुः, यत् आदिर्येषां गुणस्थानकानां तानि यत्तादीनि—प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणानि श्रुतिवादनमूल-
सम्परायोपशान्तमोदक्षीणमोहलक्षणानि सप्त गुणस्थानकानि तेषु पूर्वोक्ता ज्ञानत्रिकदर्शनत्रि-
कास्याः पटुपयोगाः “समण” ति मनःपर्यायज्ञानसहिताः सप्त भवन्तीति, न शेषाः, मिथ्यात्व-
पातिफलक्षयामावात् । 'केवलद्विकं' केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणोपयोगद्वयरूपम् 'अन्तद्विके'
सयोगिकेवल्ययोगिकेवलिलक्षणचरमगुणस्थानकद्वये भवति, न शेषा दस ज्ञानदर्शनलक्षणाः, तदु-
च्छेदेनैव केवलज्ञानकेवलदर्शनोत्पत्तेः, “नेट्टम्मि उ छाउमत्थिए नाणे” (आ० नि० गा० ५३९)
इति वचनात् ॥ ४८ ॥ तदेवमभिहिता गुणस्थानकेषूपयोगाः । साम्प्रतं यदिदं प्रकरणे सूत्राभि-
मतमपि कर्मग्रन्थिकारिप्रायानुसरणतो नाधिकृतं तदर्थयच्चाह—

सासाणभावे नाणं, विउच्चगाहारगे उरलमित्सं ।

नेगिदिसु सासाणो, नेहादिगयं सुयमयं पि ॥ ४९ ॥

'सासादनभावे' सासादनसम्यग्दृष्टित्वे सति ज्ञानं भवति नाज्ञानमिति 'श्रुतमतमपि' सिद्धान्त-
सम्मतमपि, तथाहि—

‘बेइंदिया णं भंते ! किं नाणी अत्ताणी ? गोयमा ! नाणी वि अत्ताणी नि । जे नाणी ते
नियमा दुनाणी, आमिणिबोहियनाणी सुयनाणी । जे अत्ताणी ते नि नियमा दुअत्ताणी, तं
जहा—मइअत्ताणी सुयअत्ताणी । (म० ध० ८ उ० २ पत्र ३४३-२)

इत्यादिसूत्रे द्वीन्द्रियादीनां ज्ञानित्वमभिहितं तद्य सासादनापेक्षयैव, न शेषसम्यक्त्वापेक्षया,
असम्भवात् । उक्तं च प्रज्ञापनाटीकायाम्—

‘बेइंदियस्स वो नाणा कहं उब्भंति ? मण्णइ—सासायणे मटुच्च तस्सापज्जउयस्स दो नाणा
उब्भंति (.) इति ।

१ 'तु कस्यचित् सम्य' क० ध० ध० ॥ २ भंते तु छाउमत्थिये स्मने ॥ ३ द्वीन्द्रिया मदन्त । किं
ज्ञानिनोऽज्ञानिनः ? गैयम । ज्ञानिनोऽप्यज्ञानिनोऽपि । ये ज्ञानिनो नियमादित्थिनः, अज्ञानिनोऽपि नियमा-
दित्थिनः । येऽज्ञानिनोऽपि नियमाद् यत्थिनः, तस्या—अज्ञानिनः कुक्कुरादिनि ॥ ४ द्वीन्द्रि-
यस्य द्वे ज्ञाने कथं उब्भन्ते ? भवन्ते—सासादनं प्रतीत्य तस्मात्तदपेक्षया द्वे ज्ञाने उब्भन्ते ॥

तत सासादनभावेऽपि ज्ञान सूत्रसम्मतमेव । तच्चेत्य सूत्रसम्मतमपि नेह प्रकरणेऽपि हृतम्, कि-
न्त्वज्ञानमेव, कर्मग्रन्थाभिप्रायस्यानुसरणात् । तदभिप्रायश्चायम्—सासादनस्य मिथ्यात्वामिमुख-
तया तत्सम्बन्धस्य मलीमसत्वेन तन्निबन्धनस्य ज्ञानस्यापि मलीमसत्वादज्ञानरूपतेति ।

तथा सूत्रे वैक्रिये आहारके चारम्यमाणे तेन प्रारम्यमाणेन सहौदारिकस्यापि मिथ्रीभवनाद्
औदारिकमिश्रमुक्तमिति । तथा चाह प्रज्ञापनाटीकाकारः—

यदा पुनरोदारिकशरीरी वैक्रियलब्धिसम्पन्नो मनुष्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको वा पर्याप्तवा
दरवायुकायिको वा वैक्रिय करोति तदौदारिकशरीरयोग एव वर्तमान प्रदेशान् विशिष्य
वैक्रियशरीरयोग्यान् पुद्गलनादाय यावद् वैक्रियशरीरपर्याप्त्या पर्याप्तिं न गच्छति तावद् वैक्रियेण
मिश्रता, व्यपदेशश्च औदारिकस्य प्रधानत्वात् (पद १६ पत्र ३१९-१) ।

प्रबमाहारकेणापि सह मिश्रता द्रष्टव्या, आहारयति चैतेनैवेति तस्यैव व्यपदेश इति । परि-
त्यागकाले वैक्रियस्याहारकस्य च यथाकम वैक्रियमिश्रमाहारकमिश्र च । उक्तं च श्रीप्रज्ञापना-
टीकायाम्—

[यदा] आहारकशरीरी भूत्वा कृतकार्यं पुनरप्यौदारिकं गृह्णाति तदाऽऽहारकस्य प्रधानत्वा-
दौदारिकप्रदेश प्रति व्यापारामावाच परित्यजति यावत् सर्वधैवाहारकतावदौदारिकेण मिश्रतेति
आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोग इति ।

तच्चैव वैक्रियाहारकारम्भकाले औदारिकमिश्र सूत्रेऽभिहितमपि नेह प्रकरणेऽपि हृतं कर्म-
ग्रन्थिकैः, गुणविशेषप्रत्ययसमुत्पलब्धिविशेषकारणतया प्रारम्भकाले परित्यागकाले च वैक्रिय-
स्याहारकस्य च प्राधान्यविवक्षणेन वैक्रियमिश्रस्याऽऽहारकमिश्रस्य चैवामिधानात्, तदभिप्रायस्य
चेहानुसरणात् । तथा नैकेन्द्रियेषु “सासाणो” चि भावप्रधानोऽयं निर्देश, सासादनभाव
सूत्रे मत, अन्यथा द्वीन्द्रियादीनामिवैकेन्द्रियाणामपि ज्ञानित्वमुच्येत, न चोच्यते, किं तु
विशेषतः प्रतिपिध्यते । तथाहि—

एगिंदिया ण भते ! किं नाणी अजाणी ! गोयमा ! नो नाणी नियमा अजाणी (म० श०
८ ड० २ पत्र ३४५-२) इति ।

स चेत्स सासादनभावप्रतिषेध सूत्रे भतोऽपि केनचित् कारणेन कर्मग्रन्थिकैर्नाम्मुपगम्यत
इतीहापि प्रकरणे नाधिक्रियते, तदभिप्रायस्यैवैह भावोऽनुसरणादिति । “नेहादिगय सुयमय सि”
इत्येतद् विभक्तिपरिणामेन प्रतिपद सम्बन्धनीयम्, तथैव सम्बन्धितमिति ॥ ४९ ॥

अधुना गुणस्यानकेष्वेव लेख्या अभिधिल्लुराट्—

छसु सत्त्वा तेउतिगं, इगि छसु सुफा अजोगि अहेसा ।

यंघस्स मिच्छअचिरहकसायजोग ति यउ हेउ ॥ ५० ॥

‘पदसु’ मिथ्यादृष्टिसासादनमिथ्याविरतदेशविरतप्रमत्तरूपणेषु गुणस्यानकेषु ‘सर्वा’ पदपि
कृष्णनीलकापोततेज पद्मशुक्लेदया भवन्ति । “तेउतिग इगि” चि ‘एकस्मिन्’ अप्रमत्तगुणस्यानके
‘तेनस्तिक’ तेज पद्मशुक्लेदयात्रय भवति, न पुनराद्य लेख्यात्रयमित्यर्थाद्व्यपम् । ‘पदसु’

अपूर्वकरणा निवृत्तिरादरसूक्ष्मसम्परायोपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकेवलिलक्षणेऽपि गुणस्थानकेषु शुक्ललेद्या भवति न शेषः पञ्च । ‘अयोगिनः’ अयोगिकेवलिनः ‘अलेद्याः’ अपगतलेद्याः । इह लेद्यानां प्रत्येकमसङ्ख्येयानि लोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि अध्यवसायस्थानानि, ततो मन्दाध्यवसायस्थानापेक्षया शुक्ललेद्यादीनामपि मिथ्यादृष्टादौ, कृष्णलेद्यादीनामपि प्रमत्तगुणस्थानकेऽपि सम्भवो न विरुध्यत इति ॥

तदेवमुक्ता गुणस्थानकेषु लेद्याः । सम्प्रति बन्धहेतवो वक्तुमवसरप्राप्ताः, ते च मूलभेदतश्चत्वार उत्तरभेदतश्च सप्तपञ्चाशत्, तानुभयथाऽपि प्रचिकटयिषुराह—“बंधस्स मिच्छ” इत्यादि, ‘बन्धस्स’ ज्ञानावरणादिकर्मबन्धस्य मूलहेतवश्चत्वारः ‘इति’ अमुना प्रकारेण भवन्ति । केन प्रकारेण ? इत्याह—‘मिथ्यात्वाविरतिक्रपाययोगाः’ तत्र मिथ्यात्वं—विपरीतावबोधस्वभावम्, अविरतिः—सावधयोगेभ्यो निवृत्त्यभावः, कपाययोगाः—प्राप्तिरूपितशब्दार्थाः ।

नन्वन्यत्र प्रमादोऽपि बन्धहेतुरभिधीयते, यदवादि—

मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगा बन्धहेतवः । (तत्त्वा० अ० ८ सू० १)

इति स कथमिह नोक्तः ? उच्यते—मद्यविषयरूपस्य तस्याविरतावेवान्तर्भावो विवक्षितः । कपायाश्च पृथगेवोक्ताः, वैक्रियारम्भादिसम्भवी तु योगप्रवर्णेनैव गृहीत इत्यदोष इति ॥ ५० ॥

उक्ताश्चत्वारो मूलहेतवः । इदानीमुत्तरभेदान् प्रचिकटयिषुः प्रथमं मिथ्यात्वस्याविरतेश्चोत्तरभेदानाह—

अभिगहियमणभिगहियाऽऽभिनिवेशिप संसइयमणाभोगं ।

पण मिच्छ पार अधिरह, मणकरुणानियमु छजियवहो ॥ ५१ ॥

अभिग्रहेण—इदमेव दर्शनं शोभनं नान्यद् इत्येवंरूपेण कुदर्शनविषयेण निर्वृत्तमाभिग्रहिकम्, यद्वशाद् धोटिकादिकुदर्शनानामन्यतमं गृह्णाति । तद्विपरीतमनाभिग्रहिकम्, यद्वशात् सर्वाण्यपि दर्शनानि शोभनानीत्येवमीषन्माध्यस्थ्यमुपजायते । ‘आभिनिवेशिकं’ यद् अभिनिवेशेन निर्वृत्तम्, यथा गोष्ठामाहिलादीनाम् । ‘सांशयिकं’ यत् संशयेन निर्वृत्तम्, यद्वशाद् भगवदहं दुपदिष्टेष्वपि जीवाजीवादितत्त्वेषु संशय उपजायते, यथा—न जाने किमिदं भगवदुक्तं पर्मात्मिकायादि सत्यम् ? उतान्यथा ? इति । ‘अनाभोगं’ यद् अनाभोगेन निर्वृत्तम्, तच्चैकेन्द्रियादीनामिति । “पण मिच्छ” ति पञ्चप्रकारं मिथ्यात्वं भवतीति । द्वादशप्रकराऽविरतिः, कथम् ? इत्याह—मन—स्वान्तं, करणानि—इन्द्रियाणि पञ्च तेषां स्वस्वविषये प्रवर्तमानानामनियमः—अनियमनम्, तथा पुष्पां—पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतित्रसरूपाणां जीवानां यद्यः—हिंसेति ॥ ५१ ॥

अभिहिता मिथ्यात्वाविरत्युत्तरबन्धहेतवः । सम्प्रति कपाययोगोत्तरबन्धहेतूनाह—

नव सोल कसाया पनर जोग इय उत्तरा उ सगवन्ना ।

इगचउपणतिगुणेषुं, चउत्तिदुइगपच्चओ धंधो ॥ ५२ ॥

स्त्रीवेदपुरुषवेदनपुंसकवेदहास्यरत्यरतिशोकमयजुगुप्सारूपा नव नोकयाथाः, ते च कपायसहचरितत्वाद् उपचारेणेह कपाया इत्युक्ताः । ‘पोडस कपाया’ अनन्तानुबन्धिक्रोधादयः । नोकपायंकपायस्वरूपं च सविस्तरं स्वोपज्ञकर्मविपाकटीकायां निरूपितमिति सत एवावधारणीयम् ।

‘पञ्चदश योगाः’ अत्रैव व्याख्यातस्वरूपाः । ‘इति’ अमुना प्रदर्शितप्रकारेण पञ्चदशपञ्चविंश-
तिपञ्चदशलक्षणेन सप्तपञ्चाशत् पुनरुत्तरभेदा बन्धस्य भवन्तीति ॥

प्रदर्शिता बन्धस्य मूलहेतवश्चत्वार उचरे सप्तपञ्चाशत्सङ्ख्याः । अधुना बन्धस्य मूलहेतून् गुण-
स्थानकेषु चिन्तयन्नाह—“इयञ्चउपपत्तिगुणेषु” इत्यादि । इहेवं पदघटना—‘एकस्मिन्’ मिथ्या-
दृष्टिलक्षणे गुणस्थानके चत्वारः—मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगलक्षणाः प्रत्ययाः—हेतवो यस्य स
चतुःप्रत्ययो बन्धो भवति । अयमर्थः—मिथ्यात्वादिभिश्चतुर्भिः प्रत्ययैर्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकवर्ती
जन्तुर्ज्ञानावरणादिकर्म बध्नाति । तथा ‘चतुर्षु’ गुणस्थानकेषु सात्तादनमिथाविरतदेशविरतलक्ष-
णेषु त्रयः—मिथ्यात्वविवर्जिता अविरतिकषाययोगलक्षणाः प्रत्यया यस्य स त्रिप्रत्ययो बन्धो
भवतीति । अयमर्थः—सात्तादनादयश्चत्वारो मिथ्यात्वोदयाभावात् तद्वर्जितमिः प्रत्ययैः कर्म
बध्नान्ति । देशविरतगुणस्थानके यद्यपि देशतः स्थूलप्राणातिपातविषया विरतिरस्ति, तथापि
साऽल्पत्वाद् नेह विवक्षिता, विरतिशब्देन इह सर्वविरतिरेव विवक्षितत्वादिति । तथा ‘पञ्चसु’
गुणस्थानकेषु प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणानिवृत्तिबाधरसूक्ष्मसम्परायलक्षणेषु द्वौ प्रत्ययौ—कषाययोगा-
मिस्यौ यस्य स द्विप्रत्ययो बन्धो भवति । इदमुक्तं भवति—मिथ्यात्वाविरतिप्रत्ययद्वयस्य एते-
ष्वभावात् शेषेण कषाययोगप्रत्ययद्वयेनाऽपि प्रमत्तादयः कर्म बध्नान्तीति । तथा ‘त्रिषु’ उपशा-
न्तमोहक्षीणमोहसयोगिकेवलिलक्षणेषु गुणस्थानकेषु एक एव मिथ्यात्वाविरतिकषायभावाद्
योगलक्षणः प्रत्ययो यस्य स एकप्रत्ययो भवति । अपोगिकेवली भगवान् सर्वथाऽप्यबन्धक
इति ॥ ५२ ॥ भाविता मूलबन्धहेतवो गुणस्थानकेषु । सम्प्रत्येतानेव मूलबन्धहेतून् विनेयवर्गानु-
ग्रहार्थमुत्तरप्रकृतीराश्रित्य चिन्तयन्नाह—

घडमिच्छमिच्छअविरइपचइया सायसोलपणतीसा ।

जोग विणु तिपचइयाऽऽहारगजिणवज्ज सेसाओ ॥ ५३ ॥

प्रत्ययशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् चतुःप्रत्ययिका सातलक्षणा प्रकृतिः । मिथ्यात्वप्रत्ययिकाः
षोडश प्रकृतयः । मिथ्यात्वाविरतिप्रत्ययिकाः पञ्चत्रिंशत् प्रकृतयः । योगं विना ‘त्रिप्रत्ययिकाः’
मिथ्यात्वाविरतिकषायप्रत्ययिका आहारकद्विकजिनवर्जाः शेषाः प्रकृतय इति गायारसार्थः ।
भावार्थः पुनरयम्—सातलक्षणा प्रकृतिश्चत्वारः प्रत्यया मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगा यस्याः सा
चतुःप्रत्ययिका, “अतोऽनेकस्वराद्” (सि० ७-२-६) इतीकप्रत्ययः, मिथ्यात्वादिभिश्चतुर्भि-
रपि प्रत्ययैः सातं बध्यत इत्यर्थः । तथाहि—सातं मिथ्यादृष्टौ बध्यत इति मिथ्यात्वप्रत्ययम्,
शेषा अप्यविरत्यादयस्तयः प्रत्ययाः सन्ति, केवलं मिथ्यात्वस्य एवेह प्राधान्येन विवक्षितत्वात्
ते तदन्तर्गतत्वेनैव विवक्षिताः, एवमुत्तरत्रापि । तदेव मिथ्यात्वभावेऽप्यविरतिमत्सु सात्ता-
दनादिषु बध्यत इत्यविरतिप्रत्ययम् । तदेव कषाययोगवत्सु प्रमत्तादिषु सूक्ष्मसम्परायावसानेषु
बध्यत इति कषायप्रत्ययम्, योगप्रत्ययस्तु पूर्ववत् तदन्तर्गतो विवक्ष्यते । तदेवोपशान्तादिषु
केवलयोगवत्सु मिथ्यात्वाविरतिकषायभावेऽपि बध्यत इति योगप्रत्ययमिति । एवं सातलक्षणा
प्रकृतिश्चतुःप्रत्ययिका । तथा मिथ्यात्वप्रत्ययिकाः षोडश प्रकृतयः । इह यासां कर्मस्तवे—
“नरयतिग १ जगद् ४ भावरज ४ हुंहाऽऽप्यव १ छिवद् १ नपु १ मिच्छ १ । सोऽन्तो”

(गा० ॥) इति माधवयवेन नारकत्रिकादियोडशप्रकृतीनां मिथ्यादृष्टावन्त उक्तस्ती मिथ्यात्व-
प्रत्ययाः भवन्तीत्यर्थः । तद्भावे बध्यन्ते तदभावे तूत्तरत्र सास्वादनादिषु न बध्यन्त इत्यन्वयव्य-
तिरेकाभ्यां मिथ्यात्वमेवासां प्रधानं कारणम्, शेषप्रत्ययत्रयं तु गौणमिति । तथा मिथ्यात्वाविर-
तिप्रत्ययिकाः पञ्चविंशत् प्रकृतयः, तथाहि—“सासणि तिरि ३ बीण ३ दुहग ३ तिगं ॥
अण ४ मज्झाग्दि ४ संधयणचउ ४ नि १ उज्जोय १ कुसगइ १ स्थि १ सि ।” (कर्मस्त०
गा० ४-५) इति सूत्रावयवेन तिर्यक्त्रिकप्रभृतिपञ्चविंशतिप्रकृतीनां सास्वादने बन्धव्यवच्छेद
उक्तः, तथा—“वइर १ नरत्तिय ३ वियक्ताया ४ । उरल्लुगंतो २” (कर्मस्त० गा० ६) इति
सूत्रावयवेन यज्जर्पभनाराचादीनां दशानां प्रकृतीनां देशविरते बन्धव्यवच्छेद उक्तः, एव च
पञ्चविंशतेर्दशानां च मीलने पञ्चविंशत् प्रकृतयो मिथ्यात्वाविरतिप्रत्ययिका एता, शेषप्रत्ययद्वयं
तु गौणम्, तद्भावेऽप्युत्तरत्र तद्वन्धाभावादिति भावः । भणितशेषा आहारकद्विकतीर्थकरनामवर्गा-
सर्वा अपि प्रकृतयो योगवर्जत्रिप्रत्ययिका भवन्ति, मिथ्यादृष्टाविरतेषु सकायेषु च सर्वेषु सूक्ष्म-
सम्परायावसानेषु यथासम्भवं बध्यन्त इति मिथ्यात्वाविरतिकपायलक्षणप्रत्ययत्रयनिबन्धना भव-
न्तीत्यर्थः । उपशान्तमोहादिषु केवलयोगवत्सु योगसद्भावेऽप्येतासां बन्धो नास्तीति योगप्रत्ययव-
र्जनम्, अन्यव्यतिरेकसमधिगम्यत्वात् कार्यकारणभावस्येति हृदयम् । आहारकशरीराहारकाज्जोपा-
ल्लक्षणाहारकद्विकतीर्थकरनामोस्तु प्रत्ययः “संमत्तगुणनिमित्तं, तिस्थयरं सजमेण आहारं ।”
(बृहच्छ्रुत० गा० ४५) इति वचनात् संयमः सम्पत्त्वं चाभिहित इतीह तद्वर्जनमिति ॥ ५३ ॥

उक्तं प्रासङ्गिकम् । इदानीमुत्तरबन्धमेवान् गुणस्थानकेषु चिन्तयन्नाह—

पणपन्न पन्न तियच्छिय चत्त गुणचत्त छचउवुगवीसा ।

सोलस दस नव नव सत्त हेउणो न उ अजोगिम्मि ॥ ५४ ॥

मिथ्यादृष्टौ पञ्चपञ्चाशद् बन्धहेतवः १ । सास्वादने पञ्चाशद् बन्धहेतवः २ । चत्तशब्दस्य
प्रत्येकं सम्बन्धात् न्यधिकचत्वारिंशदित्यर्थः, बन्धहेतवो मिश्रगुणस्थानके ३ । पडधिकचत्वारिंशद्
बन्धहेतवोऽविरतिगुणस्थानके ४ । एकोनचत्वारिंशद् बन्धहेतवो देशविरतगुणस्थानके ५ ।
विंशतिशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् पड्विंशतिर्बन्धहेतवः प्रमत्तगुणस्थाने ६ । चतुर्विंशतिर्बन्धहेत-
वोऽप्रमत्तगुणस्थानके ७ । द्वाविंशतिर्बन्धहेतवोऽपूर्वकरणे ८ । षोडश बन्धहेतवोऽनिवृत्तिबाधरे
९ । दश बन्धहेतवः सूक्ष्मसम्पराये १० । नव बन्धहेतव उपशान्तमोहे ११ । नव बन्धहेतवः
क्षीणमोहे १२ । सप्त बन्धहेतवः सयोगिकेवलगुणस्थाने १३ । ‘न तु’ नैवायोगिन्येकोऽपि
बन्धहेतुरस्ति, वन्धाभावादेवेति ॥ ५४ ॥ अथामूलेव बन्धहेतुर् भावयन्नाह—

पणपन्न मिच्छि हारगदुग्गण सासाणि पन्न मिच्छि विणा ।

मिस्सदुगकम्मअण विणु तिचत्त मीसे अह छचत्ता ॥ ५५ ॥

मिथ्यादृष्टौ आहारकहारकमिश्रलक्षणद्विकोना पञ्चपञ्चाशद् बन्धहेतवो भवन्ति, आहारक-
द्विकवर्जनं ॥ “संयमवतां तदुदयो नान्यसु” इति वचनात् । सास्वादने मिथ्यात्वपञ्चकेन विना
पञ्चाशद् बन्धहेतवो भवन्ति, पूर्वोक्तायाः पञ्चपञ्चाशतो मिथ्यात्वपञ्चकेऽपनीते पञ्चाशद् बन्धहे-

तव सासादने द्रष्टव्या । मिथे त्रिचत्वारिंशद् बन्धहेतवो भवन्ति, कथम् ? इत्याह—‘मिश्र-
द्विकम्’ औदारिकमिश्रवैक्रियमिश्रलक्षण “कम्” चि कर्मणशरीर “अण” चि अनन्तानुव-
न्धिनस्तैर्विना । इयमत्र भावना—“न सम्ममिच्छो कुण्ड फल” इति वचनात् सम्यगिम्य्यादष्टे
परलोकगमनाभावाद् औदारिकमिश्रवैक्रियमिश्रद्विक कर्मण च न सम्भवति, अनन्तानुवन्ध-
यस चास्य निषिद्धत्वाद् अनन्तानुवन्धचतुष्टय च नास्ति, अत एतेषु शतसु पूर्वोक्ताया पञ्च-
शतोऽपनीतेषु शेषास्त्रिचत्वारिंशद् बन्धहेतवो मिथे भवन्ति । ‘अथ’ अनन्तर पञ्चत्वारिंशद्
बन्धहेतवो भवन्ति ॥ ५५ ॥

सदुमिस्सकम्म अजए, अविरइकम्मुरलमीसधिकसाण ।

मुत्तु गुणयत्त देसे, छधीस साहारदु पमत्ते ॥ ५६ ॥

क ? इत्याह—‘अयते’ अविरते, कथम् ? इत्याह—“सदुमिस्सकम्म” चि द्वयोर्वशयो
समाहारो द्विमिश्रम्, द्विमिश्र च कर्मण च द्विमिश्रकर्मणम्, सह द्विमिश्रकर्मणेन वर्तते या
त्रिचत्वारिंशत् । इयमत्र भावना—अविरतमम्यादष्टे परलोकगमनसम्भवात् पूर्वापनीतमौदारिक-
मिश्रवैक्रियमिश्रलक्षण द्विक कर्मण च पूर्वोक्तायां त्रिचत्वारिंशति पुन प्रक्षिप्यते ततोऽविरते पञ्च-
त्वारिंशद् बन्धहेतवो भवन्ति । तथा ‘देशे’ देशविरते एकोनचत्वारिंशद् बन्धहेतवो भवन्ति,
कथम् ? इत्याह—अविरति—प्रसासंयमरूपा कर्मणम् औदारिकमिश्र द्वितीयकपायाम्—अप-
त्याख्यानावरणान् मुक्त्या शेषा एकोनचत्वारिंशदिति । अत्रायमाशय—विश्रान्तायपर्याप्तकाय
स्थाय च देशविरतेरमावात् कर्मणौदारिकमिश्रद्वय न सम्भवति, प्रसासंयमाद् विरतवान्
प्रमाविरतिं जापदीति ।

ननु प्रसासंयमान् सङ्गस्य चद् एवासौ विरतो न त्वाग्भञ्जादपि सत् कथमसौ प्रमाविरतिः
सर्वाऽप्यपनीयते ? सत्यम्, किन्तु गृहिणामशक्यपरितारत्वेन सत्यप्यारम्भे प्रमाविरतिं विष-
क्षितेत्यदोष । एतच्च पृष्टच्छतकपृष्टगूर्णिमगुमत्य लिखितमिति न स्वमनीषिका परिभाषनीया ।
तथाऽप्रत्याख्यानावरणोदयस्याऽस्य निषिद्धत्वाद् इत्यप्रत्याख्यानावरणचतुष्टयं न घर्गं प्रायति ।
सह एते सह पूर्वोक्ताया पञ्चत्वारिंशतोऽपनीयते तत एकोनचत्वारिंशद् बन्धहेतवो शेषा देश-
विरते भवन्ति । तथा षट्षतिर्बन्धहेतव प्रमथे भवन्ति । “साहारदु” चि सह आहारद्विधेन—
आहारकादारकमिश्रलक्षणेन वर्तते इति साहारकद्विका ॥ ५६ ॥

भवन्ति । 'अपूर्वे' अपूर्वकरणे पुनः सैव चतुर्विंशतिर्विक्रियाहारकरहिता द्वाविंशतिर्बन्धहेतवो भवन्तीति ॥ ५७ ॥

अच्छास सोल घायरि, सुहुमे दस वेयसंजलणति विणा ।

खीणुचसंति अलोभा, सजोगि पुब्बुत्त सग जोगा ॥ ५८ ॥

एते च पूर्वोक्ता द्वाविंशतिर्बन्धहेतवः 'अच्छासाः' हासरत्वरतिशोकमयजुगुप्सालक्षणहास्य-
पद्करहिताः षोडश बन्धहेतवः "घायरि" चि अनिवृत्तिबादरसम्परायगुणस्थानके भवन्ति, हास्या-
दिपदकस्यापूर्वकरणगुणस्थानके एव व्यवच्छिन्नत्वादिति भावः । तथा त एव षोडश त्रिकश-
ब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धाद् वेदत्रिकं-स्त्रीपुंनपुंसकलक्षणं सञ्ज्वलनत्रिकं-सञ्ज्वलनक्रोधमानमायारूपं
तेन विना दश बन्धहेतवः सूक्ष्मसम्पराये भवन्ति, वेदत्रयस्य सञ्ज्वलनक्रोधमानमायात्रिकस्य
चानिवृत्तिबादरसम्परायगुणस्थानके एव व्यवच्छिन्नत्वात् । त एव दश 'अलोभाः' लोभरहिताः
सन्तो नव बन्धहेतवः क्षीणमोहे उपशान्तमोहे च भवन्ति, मनोयोगचतुष्कवायोगचतुष्कौदारि-
ककाययोगलक्षणा नव बन्धहेतव उपशान्तमोहे क्षीणमोहे च प्राप्यन्ते, न तु लोभः, तस्य सूक्ष्म-
सम्पराय एव व्यवच्छिन्नत्वात् । सयोगिकेवलिनि पूर्वोक्ताः सप्त योगाः, तथाहि—औदारि-
कमौदारिकमिश्रं कर्मणं प्रथमान्तिमौ मनोयोगौ प्रथमान्तिमौ बायोमौ चेति । तत्रौदारिकं
सयोग्यस्यायाद् औदारिकमिश्रकर्मणकाययोगौ समुद्रातावस्थायामेव वेदितव्यौ ।

मिश्रौदारिकयोक्ता, सप्तमपष्ठद्वितीयेषु ॥ (प्रश्न० का० २७६)

कर्मणशरीरयोगी, चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च । (प्रश्न० का० २७७) इति ।

प्रथमान्तिममनोयोगौ भगवतोऽनुत्तरसुरादिभिर्मनसा पृष्टस्य मनसैव देशनात्, प्रथमान्तिमबा-
योमौ तु देशनादिकाले । अयोगिकेवलिनि न कश्चिद् बन्धहेतुः, योगस्यापि व्यवच्छिन्नत्वात्
॥ ५८ ॥ उक्ता गुणस्थानकेषु बन्धहेतवः । सम्प्रति गुणस्थानकेष्वेव बन्धं निरूपयन्नाह—

अपमत्तंता सत्तट्ठी मीसअप्पुब्बवायरा सत्त ।

पंधइ छ स्सुहुमो एगमुवरिमाअंधगाज्जोगी ॥ ५९ ॥

मिथ्यादृष्टिप्रभृतयोऽप्रमत्तान्ताः सप्ताष्टौ वा कर्माणि बध्नान्ति, आयुर्वन्धकालेऽष्टौ शेषकालं तु
सप्त । "मीसअप्पुब्बवायरा" इति मिश्रापूर्वकरणानिवृत्तिबादराः सप्तैव बध्नान्ति, तेषामायुर्वन्धा-
भावात् । तत्र मिश्रस्य तथास्वाभाव्याद् इतरयोः पुनरतिविशुद्धत्वाद् आयुर्वन्धस्य च धोलाप-
रिणामनिबन्धनत्वात् । "छ स्सुहुमु" चि सूक्ष्मसम्परायो मोहनीयायुर्वर्जनि पदं कर्माणि बध्नाति,
मोहनीयबन्धस्य बादरकपायोदयनिमित्तत्वात्, तस्य च तदभावात्, आयुर्वन्धाभावस्त्वतिविशुद्ध-
त्वादवसेयः । "एगमुवरिम" चि 'एकं' सातदेवनीयं कर्म 'उपरितना.' सूक्ष्मसम्परायाद् उप-
रिष्टाद्वर्तिन उपशान्तमोहक्षीणमोहस्योगिकेवलिनो बध्नान्ति, न शेषकर्माणि, तद्वन्धहेतुत्वाभा-
वात् । 'अवन्धक.' सर्वकर्मप्रपञ्चबन्धरहितः 'अयोगी' चरमगुणस्थानकवर्ती, सर्वबन्धहेतुत्वा-
भावादिति ॥ ५९ ॥ उक्तं गुणस्थानकेषु बन्धस्थानयोजना । साम्प्रतं गुणस्थानकेष्वेवोदयसत्ता-
स्थानयोजनां निरूपयन्नाह—

आसुहुमं संतुदए, अट्ट वि मोह विणु सत्त खीणम्मि ।

चउ चरिमदुगे अट्ट उ, संते उवसंति सत्तुदए ॥ ६० ॥

सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानकमिव्याप्य सत्तायामुदये चाष्टावपि कर्मप्रवृत्तयो भवन्ति । अय-
मर्थ — मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकमारभ्य सूक्ष्मसम्पराय यावत् सत्तायामुदये चाष्टावपि कर्माणि
प्राप्यन्ते । ‘मोह विना’ मोहनीय वर्जयित्वा सत्त कर्मप्रवृत्तयो भवन्ति ‘क्षीणे’ क्षीणमोहगुण-
स्थानके, सत्तायामुदये च मोहनीयस्य क्षीणत्वात् । “चउ चरिमदुगे” चि ‘चरमद्विके’ सयोग्य-
योगिकेवलिगुणस्थानद्वये सत्तायामुदये च चतसोऽघातिकर्मप्रवृत्तयो भवन्ति, तत्र घातिकर्म-
चतुष्टयस्य क्षीणत्वात् । “अट्ट उ संते उवसंति सत्तुदए” चि तुदन्दस्य व्यवहितसम्बन्धाद्
उपशान्तमोहगुणस्थानके पुनरष्टावपि कर्मप्रवृत्तयः सत्तायाः प्राप्यन्ते, तस्योदये मोहनीयोदया-
भावादिति भावः ॥ ६० ॥

उक्ता सत्तोदयस्थानयोजना । साम्प्रत्सुदीरणास्थानानि गुणस्थानकेषु निरूपयिषुराह—

उहरंति पमत्तंता, सगट्ट मीसट्ट येयआउ चिणा ।

छग अपमत्ताह तओ, छ पंच सुहुमो पणुवसंतो ॥ ६१ ॥

मिथ्यादृष्टिप्रभृतयः प्रमत्तान्ता यावद् अद्याप्यनुभूयमानभवायुरावलिकाशेषः न भवति तावत्
सर्वेऽप्यमी निरन्तरमष्टावपि कर्माण्युदीरयन्ति । आवलिकावशेषे पुनरनुभूयमाने भवादुपि ससैव,
आवलिकावशेषस्य कर्मण उदीरणाया अभावात्, तथास्वाभाव्यात् । “मीसट्ट” चि सम्यग्मि-
थ्यादृष्टि पुनरष्टावेष कर्माण्युदीरयति, न तु कदाचनापि सत्त, सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानके
वर्तमानस्य सत्त आयुष आवलिकावशेषोपस्थाभावात् । स ह्यन्तर्मुहूर्तावशेषोपप्लव एव तद्भाव परि-
त्यज्य सम्यक्त्व मिथ्यात्व वा नियमात् प्रतिपद्यत इति । “अप्रमत्तादयस्सव” अप्रमत्तापूर्वकरणा-
निवृत्तिचावरणरक्षणं ‘वेद्यायुर्विना’ वेदनीयायुषी अन्तरेण पद् कर्माणि उदीरयन्ति, तेषामतिवि-
शुद्धतया वेदनीयायुषोर्लदीरणायोग्याध्यवसायस्थानाभावात् । “छ एव सुहुमो” चि [‘सूक्ष्म’
सूक्ष्मसम्पराय पद् पञ्च वा कर्माण्युदीरयति ।] तत्र पद् अनन्तरोक्तानि, तानि च तावद् उदी-
रयति यावद् मोहनीयमावलिकावशेषः न भवति । आवलिकावशेषे च मोहनीये तस्याप्युदीर-
णाया अभावात् शेषाणि पञ्च कर्माण्युदीरयति । “पणुवसंतु” चि उपशान्तमोह पञ्च कर्मा-
ण्युदीरयति न वेदनीयायुषोर्लदीरणीयकर्माणि, तत्र वेदनीयायुषो कारण प्रागेवोक्तम्, मोहनीय
तुदयाभावाद् नोदीर्यते, “वेद्यमानमेवोदीर्यते” इति वचनादिति ॥ ६१ ॥

पण दो खीण हु जोगी णुदीरगु अजोगि थेव उवसंता ।

संखगुण खीण सुहुमा, नियद्विअप्पुच्च सम अहिया ॥ ६२ ॥

क्षीणमोहोऽनन्तरोक्तानि पञ्च कर्माण्युदीरयति । तानि च तावद् उदीरयति यावद् ज्ञानार-
णदर्शनावरणान्तरायाप्यावलिकाप्रविधानि न भवन्ति, आवलिकाप्रविष्टेषु तु तेषु तेषामप्युदी-
रणाया अभावात् । द्वे एव नामगोत्रलक्षणे कर्मणी उदीरयति । “हु जोगि” चि ‘द्वे’ कर्मणी
नामगोत्राख्ये योगा नाम-मनोवाक्यरूपा विद्यन्ते यस्य स योगी-सयोगिकेवली उदीरयति,
न शेषाणि । घातिकर्मचतुष्टय तु मूलत एव क्षीणमिति न तस्योदीरणासम्भवः, वेदनीयायुषो-

स्तूदीरणा पूर्वोक्तकारणादेव न भवति । “शुदीरगु अजोगि” चि अयोगिकेवली न कस्यापि कर्मण उदीरकः, योगसव्यपेक्षत्वाद् उदीरणाया, तस्य च योगाभावादिति ॥

उक्ता गुणस्थानकेषूदीरणास्थानयोजना । सम्प्रति गुणस्थानकेष्वेव वर्तमानानां जन्तूनामल्प-
त्वबहुत्वमाह—“थेव उवसंत” चि खोकाः “उपशान्ताः” उपशान्तमोहगुणस्थानवर्तिनो जीवाः,
यतस्ते प्रतिपद्यमानका उत्कर्षतोऽपि चतुःपञ्चाशत्प्रमाणा एव प्राप्यन्त इति । तेभ्यः सकाशात्
क्षीणमोहाः सङ्ख्येयगुणाः, यतस्ते प्रतिपद्यमानका एकस्मिन् समयेऽष्टोत्तरशतप्रमाणा अपि लभ्यन्ते ।
एतच्चोक्तदृष्टपदापेक्षयोक्तम् अन्यथा कदाचिद् विपर्ययोऽपि द्रष्टव्यः—स्तोकाः क्षीणमोहाः,
यद्वस्तु तेभ्य उपशान्तमोहाः । तथा तेभ्यः क्षीणमोहेभ्यः सकाशात् सूक्ष्मसम्परायानिवृत्तिवा-
दरापूर्वकरणं विशेषाधिकाः । स्वस्थाने पुनरेते चिन्त्यमानास्त्रयोऽपि ‘समाः’ तुल्या इति ॥ ६२ ॥

जोगि अपमत्त इयरे, संखगुणा देससासणामीसा ।

अविरय अजोगिमिच्छा, असंख चउरो दुवे णंता ॥ ६३ ॥

तेभ्यः सूक्ष्मादिभ्यः स्योगिकेवलिनः सङ्ख्यातगुणाः, तेषां कोटीष्टयत्वेन लभ्यमानत्वात् ।
तेभ्योऽप्रमत्ताः सङ्ख्येयगुणाः, कोटीसहस्रष्टयत्वेन प्राप्यमाणत्वात् । तेभ्यः “इयरे” चि अप-
मत्तप्रतियोगिनः प्रमत्ताः सङ्ख्येयगुणाः । प्रमादभावो हि बहूनां बहुकालं च लभ्यते विपर्ययेण
त्वप्रमाद इति न यथोक्तसङ्ख्याव्याघातः । “देस” इत्यादि देशविरतस्यास्तान्मिश्राविरतलक्षणा-
धत्वारो यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणाः । अयोगिमिथ्यादृष्टिलक्षणौ च द्वौ यथोत्तरमनन्तगुणौ । तत्र
प्रमत्तेभ्यो देशविरता असङ्ख्येयगुणाः, तिरश्चामप्यसङ्ख्यातानां देशविरतिभावात् । सात्त्विकानास्तु
कदाचित् सर्वथैव न भवन्ति, यदा भवन्ति तदा जघन्येनैको द्वौ वा, उत्कर्षतस्तु देशविरते-
भ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणाः । तेभ्योऽपि मिश्रा असङ्ख्येयगुणाः, सात्त्विकानां उत्कर्षतोऽपि षडाव-
लिकामात्रतया स्तोकत्वात्, मिश्राद्यायाः पुनरन्तर्मुहूर्तप्रमाणतया प्रभूतत्वात् । तेभ्योऽप्यसङ्ख्ये-
यगुणा अविरतसम्यग्दृष्टयः, तेषां गतिचतुष्टयेऽपि प्रभूततया सर्वकालसम्भवात् । तेभ्योऽप्ययो-
गिकेवलिनो भवस्याभवस्यभेदमिना अनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात् । तेभ्योऽप्यनन्तगुणा
मिथ्यादृष्टयः, साधारणवनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् तेषां च मिथ्यादृष्टत्वादिति ॥ ६३ ॥

तदेवमभिहितं गुणस्थानवर्तिनां जीवानामल्पबहुत्वम् । इदानीं “नमिय जिणं जियममगण”
(गा० १) इत्यादि द्वाराणाथासूचितं भावद्वारं व्याचिख्यासुराह—

उवसमखयमीसोदयपरिणामा दु नव ठार इगचीसा ।

तियमेय सत्तिवाइय सम्मं चरणं पदम भावे ॥ ६४ ॥

इह किल पद् भावा भवन्ति । विशिष्टहेतुमिः स्वतो वा जीवानां तत्तद्रूपतया सक्तानि
भवन्त्येभिरुपशमादिभिः पर्यायैरिति वा भावाः । किनामानः पुनस्ते ? इत्याह—“उवसनख-
मीसोदय” इत्यादि । अत्र सूचकत्वात् सूत्रस्यैवं प्रयोगः, “उवसम” चि औपशमिको भवः,
“खय” चि क्षायिको भावः, “मीस” चि क्षायोपशमिको भावः, “उदय” चि लौदन्तिको
भावः, “परिणाम” चि पारिणामिको भावः । तत्रोपशमनमुपशमः—विषाकप्रदेशरूपस्य द्विवि-
धस्याप्सुदयस्य विष्कम्भणं स एव तेन वा निर्वृत्त औपशमिकः । क्षयः—

स एव तेन वा निर्वृत्त क्षायिक । क्षयश्च—समुदीर्घस्याभाव उपशमश्च—अनुदीर्घस्य विच्छिन्नि-
तोदयत्व ताभ्यां निर्वृत्त क्षायोपशमिक । उदय—शुभाशुभप्रकृतीना विपाकतोऽनुमयन स
एव तेन वा निर्वृत्त औदयिक । परि—समन्ताद् नमन—जीवानामनीवानां च जीवत्वादिसम्-
पानुमयन प्रति प्रहीमयन परिणाम स एव तेन वा निर्वृत्त पारिणामिक । एतेषामेव यथा-
सङ्गं भेदानाह—“दु नव टर इग्रीसा तिय मेय” चि द्वौ भेदावौपशमिकस्य १ नव भेदा
क्षायिकस्य २ अष्टादश भेदा क्षायोपशमिकस्य ३ एकविंशतिर्भेदा औदयिकस्य ४ प्रयो भेदा
पारिणामिकस्य ५ । “संनिवाइय” चि सम्—इति सहतरूपतया नि—इति नियत पतन—गम
नमेकत्र वर्तन सन्निपात, कोऽर्थः । एषामेव व्यादित्योगप्रकारमेव निर्वृत्त साधिपातिक,
अयं च षष्ठो भाग ६ । अथ “यथोद्देश निर्देश” इति न्यायात् औपशमिकादिभाषानां व्यादीन्
भेदान् प्रचिकटयिपुराह—“सम् चरण पदम भावे” चि इह यथासद्वत् दर्शनमोहनीयचारि-
त्रमोहनीयकर्मोपशमभूत सम्यक्त्व चरणं च ‘प्रयोगे’ भावे ‘भावे’ औपशमिकलक्षणं भवतीति
शेषः । इति निरूपितौ द्वौ भेदावौपशमिकभावस्य ॥ ६४ ॥

वीण केवलजुपलं, सम्मं दाणाइलद्धि पण चरणं ।

तइण सेसुयओगा, पण लद्धी सम्म विरइदुगं ॥ ६५ ॥

‘द्वितीये’ क्षायिके भावे नव भेदा भवन्ति । तथाहि—‘केवलजुगलं’ केवलज्ञानं केवलदर्श-
नम् । तत्र केवलज्ञानावरणक्षयमुत्तरे क्षायिक केवलज्ञानं १ केवलदर्शनावरणक्षयसम्पत्त-
क्षायिक केवलदर्शनं २ दर्शनमोहनीयक्षयसम्पत्त क्षायिक सम्पत्तश्च ३ ‘दाणादिलब्धय पण’
दानलाभमोगोपमोगवीर्यलक्षणा दानादिरूपपञ्चनकारान्तरापक्षयोद्भूता क्षायिकस्य ८ चारियमो-
हनीयक्षयसम्पत्त च क्षायिक चरणं यथान्यातसंज्ञितमित्यर्थः ९ । तथा ‘तृतीये’ क्षायोपशमि-
कभावेऽष्टादश भेदा भवन्ति । तद्यथा—‘क्षेपोपयोगा’ केवलज्ञानकेवलदर्शनव्यतिरिक्ता मतिज्ञा-
नधुतज्ञानादधिज्ञानमा पर्यवशान् रूपज्ञानाद्युपयमत्यज्ञानधुताज्ञानविमलज्ञानरूपाज्ञानविकचमुद्-
र्शनाचमुद्दर्शनावधिदर्शनलक्षणदर्शनत्रिकस्वरूपा दसोपयोगा १० “पण एद्धि” चि परिकवेदो
परसमुदायोपचाराद् दानलाभमोगोपमोगवीर्यलक्षणा लब्धय पण ५ “गम्म” चि सम्यक्त्वं १
‘विरतिद्विक’ देशविरतिसर्वविरतिलक्षणम् २ इत्येतेऽष्टादश भेदा क्षायोपशमिके भवन्ति ।
तत्र चरारि ज्ञानानि श्रीण्यनानानि जाणारण्यकर्मक्षयोपशमसम्पत्तयेन, श्रीणि दर्शानि
दर्शनावरणक्षयोपशमोद्भूतयेन, दाणादिपक्षलब्धय पणविधान्तरायकर्मक्षयोपशमसम्पत्तयेन क्षा-
योपशमिकभाषान्तर्गतेन्य इति ।

त्याख्यानावरणक्षयोपशमजत्वेन क्षायोपशमिकभावे वर्तत एवेति ॥ ६५ ॥

अज्ञानमसिद्धत्तासंजमलेसाकसायगह्वेया ।

मिच्छं तुरिण भव्वाभवत्तजियत्तपरिणामे ॥ ६६ ॥

अज्ञानम् १ असिद्धत्वम् २ असंयमः ३ लेइयाः—कृष्णनीलकापोततेज पद्मशुक्ललेइयाभेदात् पद् ९ कपायाः—क्रोधमानमायालोभाख्याधत्वारः १३ गतिः—नारकतिर्यक्यनुप्यसुरगतिभेदाच्चतुर्था १७ वेदाः—स्त्रीपुंनपुंसकाख्यास्त्रयः २० मिथ्यात्वम् २१ इत्येते एकविंशतिभेदाः 'तुर्ये' चतुर्थे औदयिके भावे भवन्तीत्यक्षरार्थः । भावार्थः पुनरयम्—इहसदध्ववसायात्मकं सज्ज्ञानमप्यज्ञानं तच्च मिथ्यात्वोदयजमेव । यदभ्यधायि—

जह दुषयणमवयणं, कुच्छिय सौलं असीलमसईए ।

भन्नइ तह नाणं पि हु, मिच्छदिट्ठित्त अज्जाणं ॥ (विशेषा० गा० ५२०)

असिद्धत्वमपि सिद्धत्वाभावरूपमष्टप्रकारकर्मोदयजमेव । असंयमः—अविरतत्वं तदप्यप्र-
त्याख्यानावरणोदयाद् जायते । लेइयास्तु येषां मते कपायनिष्वन्दो लेइयाः तन्मतेन कपायमो-
हनीयोदयजत्वाद् औदयिक्यः, यन्मतेन तु योगपरिणामो लेइयाः तदभिप्रायेण योगश्रयजनक-
कर्मोदयप्रभवाः, येषां त्वष्टकर्मपरिणामो लेइयास्तन्मतेन ससारित्वासिद्धत्ववद् अष्टप्रकारकर्मोद-
यजा इति । कपायाः—क्रोधमानमायालोभरूपा मोहनीयकर्मोदयादेव भवन्ति । इह गतयः—
गतिनामकर्मोदयादेव नारकत्वतिर्यकत्वमनुजत्वदेवत्वलक्षणपर्याया जायन्त इति । वेदाः—स्त्रीपुं-
नपुंसकाख्या नौकपायमोहनीयोदयादेव जायमानाः स्पष्टमौदयिका एवेति । मिथ्यात्वमपि अत-
त्त्वधद्धानरूपं मिथ्यात्वमोहनीयोदयजमेव इत्यौदयिकं प्रतीतमिति ।

ननु निद्रापञ्चकसात्तादिवेदनीयहास्वरस्वरतिप्रभृतयः प्रभूततरभावा अन्येऽपि कर्मोदयजन्या
सन्ति क्षत् किमित्येतावन्त एवैते निर्दिष्टाः १, सत्यम्, उपलक्षणत्वादन्येऽपि द्रष्टव्या, केवलं पूर्व-
शास्त्रेषु प्राय एतावन्त एव निर्दिष्टा दृश्यन्त इत्यत्राप्येतावन्त एवास्माभिः प्रदर्शिताः । तथा
भव्यत्वम् १ अमव्यत्वं २ जीयत्वम् ३ इत्येते त्रयो भेदाः पारिणामिके भावे भवन्ति । तदेवं
द्विभेद औपशमिको भावः २ नवभेदः क्षायिकः ९ अष्टादशभेदः क्षयोपशमिकः १८ एकविंश-
तिभेद औदयिकः २१ त्रिभेदः पारिणामिकः ३ । सर्वेऽपि भावपञ्चकभेदास्त्रिपञ्चाशदिति ॥६६॥

प्ररूपितं सप्रभेदं भावपञ्चकम् । अधुना सांनिपातिकाख्यपञ्चकभावभेदप्ररूपणावोपक्रम्यते—
तत्र च यद्यप्यौपशमिकादिभावानां पञ्चानामपि द्विकादिसंयोगमज्ञाः परिक्षतिर्भवन्ति, तद्यथा—
औपशमिक १ क्षायिक २ क्षायोपशमिक ३ औदयिक ४ पारिणामिक ५ इति भावपञ्चकं
पट्टकादात्यालिख्यते ततो दश द्विकसंयोगा अक्षसंचारणया रुभ्यन्ते, दशैव त्रिकसंयोगाः, पञ्च
चतुष्कसंयोगाः, एकः पञ्चकसंयोग इति । तथापि पठेव संयोगा जीवेष्वाविरुद्धाः सम्भवन्ति ।
शेषास्तु विंशतिः संयोगमज्ञाः प्ररूपणामात्रमावित्वेनाऽसम्भविन एव, अतः सम्भविपद्भेदद्वि-
रेण गत्याद्याश्रिता यावन्तः सांनिपातिकभावभेदाः सम्भवन्ति यावन्तश्च न सम्भवन्ति तदेतद्
प्रकटयन्नाह—

१ यथा दुर्ध्वचनमवचनं कुत्तितं श्रीरामश्रीलमरुल्ला । सम्भते तथा ज्ञानमपि खलु मिथ्यादृष्टिज्ञानम् ॥

चउ चउगईसु मीसगपरिणामुदएहिं चउ सखइएहिं ।

उवसमजुएहिं वा चउ, केवलि परिणामुदयखइए ॥ ६७ ॥

चत्वारो भक्ताश्चतसृषु गतिषु चिन्त्यमानासु भवन्ति । के कृत्वा ? इत्याह—मिश्रकपारिणामिकौदयिकर्भावैर्व्यावर्णितस्वमवि । इयमत्र भावना—गतिचतुष्टयद्वारेण चिन्त्यमान क्षायोपशमिकपारिणामिकौदयिकलक्षण एकोऽप्यय त्रिकसंयोगरूप साक्षिपातिको भावधतुर्धा भवति । तथाहि—क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि, पारिणामिक जीवत्वादि, औदयिकी नरकगति इत्येको नरकगत्याश्रितस्विकसंयोग । एव तिर्यङ्मनुष्यदेवगत्यभिरापेन त्रयो भङ्गका अन्येऽपि वाच्या इति । एव चतुर्विधा गतिं प्रतीत्य त्रिकसंयोगेन चत्वारो भेदा निरूपिता । सम्प्रति चतु संयोगेन चतुरो भेदानाह—“चउ सखइएहिं” ति चत्वारो भेदा भवन्ति । के ? इत्याह—सह क्षायिकेण वर्तन्ते ये क्षायोपशमिकपारिणामिकौदयिकलक्षणा भावास्ते सक्षायिकास्तै सक्षायिकै । अयमर्थ—गतिचतुष्टयद्वारेण चिन्त्यमान क्षायोपशमिकपारिणामिकौदयिकलक्षण एकोऽप्यय चतुष्कसंयोगरूप साक्षिपातिको भावधतुर्धा भवति । तद्यथा—क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि, पारिणामिक जीवत्वादि, औदयिकी नरकगति, क्षायिक सम्यक्त्वमित्येको नरकगत्याश्रितश्चतुष्कसंयोग । एव तिर्यङ्मनुष्यदेवगत्यभिरापेन त्रयो भङ्गका अन्येऽपि वाच्या इति । एव चतुर्विधा गतिं प्रतीत्यैकप्रकारेण चतुष्कसंयोगेन चत्वारो भेदा निरूपिता । अधुना प्रकारान्तरेण चतुष्कसंयोग एव चतुरो भेदानाह—“उवसमजुएहिं वा चउ” चि वाशब्दोऽथवाशब्दार्थ, अथवा क्षायिकभावामावे औपशमिकेन प्रदर्शितस्वरूपेण भावेन युते—कलितै पूर्वैतै क्षायोपशमिकपारिणामिकौदयिकैरेव निष्पन्नस्य साक्षिपातिकभावस्य गतिचतुष्क प्रतीत्य 'चत्वार' चतु सख्या भेदा भवन्तीति शेष । तद्यथा—क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि, पारिणामिक जीवत्वम्, औदयिकी नरकगति, औपशमिक सम्यक्त्वमित्येको नरकगत्याश्रितश्चतुष्कसंयोग । एव तिर्यङ्मनुष्यदेवगत्यभिरापेन त्रयो भङ्गका अन्येऽपि वाच्या । तदेवमभिरिता गतिचतुष्टयमाश्रित्यैकेन त्रिकसंयोगेन द्वाभ्या चतुष्कसंयोगाभ्या द्वादश विकल्पा । सम्प्रति शुद्धसंयोगत्रयस्वरूप शेषभेदत्रय निरूपयिपुराह—“केवलि परिणामुदयसइए” चि 'केरली' केवलज्ञानी पारिणामिकौदयिकक्षायिके साक्षिपातिकभेदे त्रिकसंयोगरूपे वर्तते, यतस्तस्य पारिणामिक जीवत्वादि औदयिकी मनुजगति क्षायिकाणि ज्ञानदर्शनचारित्रादीनि । तदेवमेकस्विकसंयोग केवलिषु सम्भवतीति ॥ ६७ ॥

खपपरिणामे सिद्धा, नराण पणजोगुवसमसेदीए ।

इय पनर सखिवाइयभेया वीसं असमविणो ॥ ६८ ॥ •

‘सिद्धा’ निर्दग्धसकलकर्मन्वना क्षायिकपारिणामिके साक्षिपातिकभेदे द्विकसंयोगरूपे वर्तन्ते । तथाहि—सिद्धाना क्षायिक ज्ञानदर्शनादि, पारिणामिक जीवत्वमिति द्विकसंयोगो भवति । ‘नराणा’ मनुष्याणा पञ्चकसंयोग साक्षिपातिकभेद उपशमभेदेष्वप्येव प्राप्यते, यतो ॥ क्षायिकसम्यग्दृष्टिर्मनुष्य उपशमभेदी प्रतिपद्यते तस्यौपशमिक चारित्र क्षायिक सम्यक्त्व क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि औदयिकी मनुजगति पारिणामिक जीवत्व अन्यत्व चेति । ‘इति’

अमुना पूर्वदर्शितप्रकारेण गत्यादिषु संयोगपट्कचिन्तनलक्षणेन परस्परविरोधभावेन सम्भविनः पञ्चदश सान्निपातिकमेदाः पञ्चभावविकल्पाः प्ररूपिता इति शेषः । “वीसं असंभविणो” ति विंशतिसङ्ख्याः संयोगा असंभविनः, प्ररूपणामात्रभावित्वेन न जीवेषु तेषां सम्भवोऽस्तीति ।

ननु पड्विंशतिभेदाः प्राक् प्रदर्शिताः, इह ॥ पञ्चदशानां विंशतेश्च मीलने पञ्चविंशत्सङ्ख्या भेदाः प्राप्नुवन्तीति कथं न विरोधः ?, अत्रोच्यते—ननु विस्मरणशीलो देवानां प्रियः, यतोऽनन्तरमेवोदितं गत्यादिद्वारेणैव ते चिन्त्यमानाः पञ्चदश भवन्ति, मौला द्यादिसंयोगास्तु पडेव । तथाहि—एको द्विकसंयोगः, द्वौ द्वौ त्रिकचतुष्कसंयोगौ, एकः पञ्चकसंयोग इति पण्णां विंशत्या मीलने पड्विंशतिसङ्ख्येवोपजायत इति नात्र कश्चन विरोध इति ॥ ६८ ॥

अभिहिताः सप्तभेदा जीवानामौपशमिकादयो भावाः । सम्प्रतमेतानेव कर्मविषये चिन्तयन्नाह—

मोहेव समो मीसो, चउघाइसु अट्ठकम्मसु य सेसा ।

धम्माइ पारिणामियभावे खंचा उदइए पि ॥ ६९ ॥

‘मोहे एव’ पट्टीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदाद्, यथा वृक्षे शाखा वृक्षस्य शाखा, मोहनीयस्यैव कर्मणः ‘शमः’ उपशमोऽनुदयावस्था भस्मच्छन्नामेरिव न तु समस्तानां कर्मणाम् । “मीसो चउघाइसु” ति ‘मिश्रः’ क्षयोपशमः, तत्र क्षयः—उदयावस्यस्यात्यन्ताभावस्तेन सहोपशमः—अनुदयावस्था वरविध्यातवहिवत् क्षयोपशमः, ‘चतुर्षु’ चतुः सङ्ख्येसु ‘धातिषु’ ज्ञानादिगुणपातकेषु कर्मस्त्वित्युत्तरोक्तमत्रापि सम्यन्धनीयम्, ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयान्तरायलक्षणानां धातिकर्मणामेव क्षयोपशमो भवति न त्वधातिकर्मणामिति । ‘अट्ठकर्मसु’ ज्ञानावरणधाचन्तरायावसानेषु ‘चः’ पुनरर्थे अट्ठकर्मसु पुनः ‘शेषाः’ औदयिकक्षायिकपारिणामिकभावा भवन्ति । तत्रोदयः—विपाकानुमयनम्, क्षयः—अत्यन्ताभावः, परिणामः—तेन तेन रूपेण परिणमनमित्यक्षरार्थः । भावार्थस्त्वयम्—मोहनीयकर्मणः पञ्चापि भावाः प्राप्यन्ते । मोहनीयवर्जितज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायलक्षणानां ॥ त्रयाणां धातिकर्मणामुदयक्षयक्षयोपशमपरिणामसमभावाश्चत्वार एव भावा भवन्ति न पुनरुपशमः । शेषाणां वेदनीयायुर्नामगोत्रस्वरूपाणां चतुर्णामप्यधातिकर्मणामुदयक्षयपरिणामलक्षणास्त्रय एव भावा भवन्ति, न तु क्षयोपशमोपशमभाविति ।

प्रतिपादिता जीवेषु तदाश्रितकर्मसु च पञ्चापि भावाः । अथुना तान् अजीवेषु विभणित्पु-
राह—“धम्माइ” इत्यादि । इह पदैकदेशे पदस्मुदायोपचाराद् धर्मास्तिकायाः १ अधर्मास्तिकायाः २ आकाशास्तिकायाः ३ पुद्गलास्तिकायाः ४ कालद्रव्य ५ चेति परिग्रहाः । तत्र धारयति—गतिपरिणतजीवपुद्गलान् तत्त्वभावतायामवस्थापयतीति धर्मः, अस्तयश्चेह प्रदेशास्तेषां चीयत इति कायः—सङ्घातोऽस्तिकायः, ततो धर्मश्चासावस्तिकायश्च धर्मास्तिकायाः । तथा न धारयति—गतिपरिणतानपि जीवपुद्गलान् तत्त्वभावतायां नावस्थापयति स्त्वित्युपलक्ष्यकत्वात् तस्यैत्यधर्मः शेषं प्राग्वत् । आ—समन्तात् काशते—अवगाहदानतया प्रतिभासत इत्याकाशः, शेषं प्राग्वत् । पूर्णचलनधर्माणः पुद्गलः, पृथोवरादित्वाद् इष्टरूपसिद्धिः, शेषं पूर्ववत् । तथा “कलणं सङ्ख्यानं” कलनं कालः, कल्यते वा—परिच्छिद्यते वस्त्वनेनेति कलः, कलनां वा—समयादिरूपाणां समूहः कालः । आह सामूहिके प्रत्यये नपुंसकलिङ्गेन भवितव्यम्, यथा कापोतं मायूरं चेति, [तत्र,]

यदाहु श्रीहेमचन्द्रहरिपादाः—उच्यते रूढिवशाद् लिङ्गस्य न नियमः । यदाह पाणिनिः—
लिङ्गमशिष्यम्, लोकाश्रयत्वात् तसेति ।

ततः काल एव तत्तद्व्यवस्थाद् द्रव्य कालद्रव्यम्, तत्र च कालस्य वस्तुतः समयरूपस्य निर्दि-
भागत्वाद् न देशप्रदेशसम्भवः, अतः एवावस्थिकायत्वाभावो वेदितव्यः ।

मन्वतीतानागतयोर्विन्दमानमेवेन कालस्यापि द्वैविध्यमस्तीति निमित्ति नोक्तम्, सत्यम्,
अतीतानागतयोर्विन्दमानत्वेनाऽविषमात्वाद् वार्तमानिक एव समयरूपः गच्छति ।

यद्येव तर्हि पूर्वसमयनिरोधेनोत्तरसमयसद्भावेऽसद्व्यवस्थानां समयानां समुदयसमित्याद्यगम्भ-
वादावलिङ्ग्यादयः शास्त्रांतरप्रतिपादिताः कालविशेषाः कथं सङ्गच्छन्ते, सत्यम्, तत्त्वतो न
सङ्गच्छन्त एव, केवलं व्यवहारार्थमेव यस्तिता इति ।

अथ केऽमी आवलिकादयः कालविशेषाः इति विनयेनाऽपृच्छया तदनुग्रहाय समया-
वारभ्यः कालविशेषाः प्रतिपाद्यन्ते । तत्र समयस्वरूपमेवमनुयोगद्वारेण प्रतिपाद्यते, उच्यते—

‘से किं तं समयः’ समयस्तस्य प्रपञ्चः करिस्मामि—से जह्वागमए जुझागदरए सिया
सरुणे बलव जुगव जुवाणे अप्पायके धिरमाहत्थे ददपाणिपत्तपासपिदुसरोरपरिणए सन्जमल
जुगलपरिधनिमवाह चग्मिदुगदुहणमुट्टियसमाहयणिचियगायकए लघणपवणजरणवायागममरधे
उरत्तमत्तमलागए छेए दक्खे पत्तुं कुमले भेदावी निउणे निउणसिप्पोनगए एग इदं
पटसाडिय वा पटसाडिय वा गटाय समयराह हरयमिच्छ ओसारिज्जा, सत्थं चौयण पयवग एय
ययासी—जेण कालेण तेण जुझागदारएण तीसे पटसाडियाए वा पटसाडियाए वा समयराह हरयमिच्छे

ओत्तोरिए से समए भवइ ! नो इण्टे समेट्ते, कन्हो ! जम्हा संखिज्जाणं तंतुणं समुदयसमिति-
समागमेणं', पडसाडिया निष्फज्जइ, उवरिल्लयम्मि तंतुम्मि अच्छिन्ने हिट्ठिले तंतू न छिज्जइ,
अन्नम्मि काले उवरिल्ले तंतू छिज्जइ अन्नम्मि काले हिट्ठिले तंतू छिज्जइ, तम्हा से समए न
भवइ । एवं वयंतं पन्नवगं चोयए एवं वयासी—जेणं कालेणं तेणं तुन्नागदारएणं तीसे पड-
साडियाए वा पट्टसाडियाए वा उवरिल्ले तंतू छिन्ने से समए ? न भवइ, कम्हा ! जम्हा संखि-
ज्जाणं पम्हाणं समुदयसमिइसमागमेणं एगे तंतू निष्फज्जइ, उवरिल्ले पम्हम्मि अच्छिन्ने हिट्ठिले
पम्हे न छिज्जइ, अन्नम्मि काले उवरिल्ले पम्हे छिज्जइ अन्नम्मि काले हिट्ठिले पम्हे छिज्जइ, तम्हा
से समए न भवइ । एवं वयंतं पन्नवगं चोयए एवं वयासी—जेणं कालेणं तेणं तुन्नागदारएणं-
तस्स तंतुस्स उवरिल्ले पम्हे छिन्ने से समए ? न भवइ, कम्हा ! जम्हा अणंताणं संघायाणं
समुदयसमिइसमागमेणं एगे पम्हे निष्फज्जइ, उवरिल्ले संघाए अविसंघाए हिट्ठिले संघाए न
विसंघाइज्जइ, अन्नम्मि काले उवरिल्ले संघाए विसंघाइज्जइ अन्नम्मि काले हिट्ठिले संघाए विसं-
घाइज्जइ, तम्हा से समए न भवइ । इत्थो विणं सुहुमतराए समए पन्ने से समणाडसो ! १
(पत्र १७५-२) ॥ असंखिज्जाणं समयाणं समुदयसमिइसमागमेणं सा एगा आवलिय सि
एवुच्चइ २ (पत्र १७८-२) ॥

सङ्खेया आवलिका आनः, एक उच्छ्वास इत्यर्थः ३ । ता एव सङ्खेया निःश्वासः ४ । द्वयो-
रपि कालः प्राणुः ५ । सप्तभिः प्राणुभिः श्लोकः ६ । सप्तभिः श्लोकैर्लघुः ७ । सप्तसप्तत्या लवानां
मुहूर्तः ८ । त्रिंशता मुहूर्तरहोरात्रः ९ । ते पञ्चदशभिः पक्षः १० । ताम्यां द्वाभ्यां मासः
११ । मासद्वयेन ऋतुः १२ । ऋतुत्रयमानमयनम् १३ । अयनद्वयेन संवत्सरः १४ । पञ्च-
भिलैर्युगम् १५ । विंशत्या युगैर्वर्षशतम् १६ । तैर्दशभिर्वर्षसहस्रम् १७ । तेषां क्षतेन वर्षलक्षम्
१८ । चतुरशीत्या च वर्षलक्षैः पूर्वाङ्गं भवति १९ । पूर्वाङ्गं चतुरशीतिवर्षलक्षैर्गुणितं पूर्वं भवति
२०, तच्च सप्ततिः कोटिलक्षाणि पदपञ्चाशच्च कोटिसहस्राणि वर्षाणाम् । उक्तं च—

पुंवस्स य परिमाणं, सयरि खल्ल होंति कोटिलक्खाओ ।

छप्पन्नं च सहस्सा, बोपत्ता वासकोडीणं ॥ (जीवस० गा० ११३)

स्सापत्ता—७०५६०००००००००००० । इदमपि चतुरशीत्या लक्षैर्गुणितं पुटिताङ्गं भवति
२१ । एतदपि चतुरशीत्या लक्षैर्गुणितं पुटितम् २२ । एतदपि चतुरशीतिलक्षैर्गुणितमट्टाङ्गम्
२३ । एतदपि चतुरशीत्या लक्षैर्गुणितमट्टम् २४ । एवं सर्वत्र पूर्वः पूर्वो राशिश्चतुरशीतिलक्षस्वरू-
पेण गुणकारेण गुणित उचोत्तरराशिरूपतां प्रतिपद्यत इति प्रतिपत्तव्यम् । ततश्च अववाङ्गं २५
अववं २६ हुट्टकाङ्गं २७ हुट्टकं २८ उत्पलाङ्गं २९ उत्पलं ३० पद्माङ्गं ३१ पद्मं ३२
नलिनाङ्गं ३३ नलिनं ३४ अर्थनिपूराङ्गं ३५ अर्थनिपूरं ३६ अयुताङ्गं ३७ अयुतं ३८ नयु-
ताङ्गं ३९ नयुतं ४० प्रयुताङ्गं ४१ प्रयुतं ४२ चूलिकाङ्गं ४३ चूलिका ४४ शीर्षमहेलिकाङ्गं
४५, एवमेते राशयश्चतुरशीतिलक्षस्वरूपेण गुणकारेण यथोत्तरं वृद्धा द्रष्टव्यास्तावद् यावदिदमेव

१ ० नं एगा ५० अनुयोगद्वारे ॥ २-३ ०ए भवइ ! न भ० अनुयोगद्वारे ॥ ४ पूर्वस्य च
परिमाणं सप्ततिः खल्ल भवति कोटिलक्षणम् । पदपञ्चाशच्च सहस्रा ज्ञातव्या वर्षकोटीनाम् ॥

शीर्षप्रहेलिकाग्र चतुरशीतिल्लैर्गुणित शीर्षप्रहेलिका भवति ४६ । अस्या स्वरूपमङ्गतोऽपि दृश्यते—७५८२६३२५३०७३०१०२४११५७९७३५६९९७५६९६४०६२१८९६-६८४८०८०१८३२९६ अग्रे चत्वारिंश शून्यशतम् । तदेव शीर्षप्रहेलिकाया सर्वाण्यगूणि चतुर्नवत्यधिकशतसङ्ख्यान्यङ्गस्थानानि भवन्ति । एतस्माच्च परतोऽपि सङ्ख्येय करोऽस्ति, स त्वनतिशयिनामसंव्यवहार्यत्वात् सर्पपोषमयाऽत्रैव वक्ष्यते । पर्योपमसागरोपमपुद्गलपरावर्तीदिकारूपं पुन स्तोपज्ञशतकटीकायां सविस्तरमभिहितं तत् एवावधारणीयम् ।

ततो धर्मास्तिकाय १ अधर्मास्तिकाय २ आकाशाभिन्नाय ३ पुद्गलाभिन्नाय ४ काल ५-द्वय्याणि 'पारिणामिके' तेन तेन रूपेण परिणमनस्वभावे पर्यायविशेषे वर्तन्ते इति शेषः । तथाहि—धर्माधर्माकाशास्तिकायानामनादिकालादारभ्य जीवानां पुद्गलत्रया च गतिस्तित्पष्टम्भा यकाशदानपरिणामेन परिणतत्वादादिपारिणामिकमाववर्तित्वम् । कालरूपगमयन्याप्यपरापरत मयोत्पत्तितयाऽऽवलिकादिपरिणामपरिणतत्वाद्नादिपारिणामिकमाववर्तित्वमेव । व्युत्पादितस्त्वनानां सादिकालात् तेन तेन स्वभावेन परिणामात् सादिपारिणामिकत्वं मेवादित्स्त्वानां स्वनादिकालात् तेन तेन रूपेण परिणामादनादिपरिणामिकमाववर्तित्वं चेति । आह किं सर्वेऽप्य जीवा पारिणामिक एव भावे वर्तन्ते ? आहोश्चित् केचिदन्यस्मिन्नपि । इत्याह—“सथा उदय वि” चि 'स्कन्धा' अनन्तपरमाण्वात्मका न तु केवलाण्य, तेषां जीवेनाऽप्रहणात्, 'औदयिकेऽपि' औदयिकभावेऽपि, न केवल पारिणामिक इत्यपिशब्दार्थः । तथाहि—उरीरादिना मोदयजनित औदारिफ्रदिशरीरतया औदारिकादीनां स्कन्धानामेवोदय इति भावः । उदय एषौदयिक इति व्युत्पत्तिश्चे नु कर्मस्कन्धरक्षणेष्वापीयेष्वाुदयिकभावो भवतीति भावः । तथाहि—क्रोधागुदये जीवस्य कर्मस्कन्धागुदयनेषामेवौदयिकत्वमिति ।

नन्वेव कर्मस्कन्धाधिता औपशमिकारयोऽपि भवा अपीवनां सम्भवन्त्यतन्मोक्षमपि भानं प्राप्नोति, सत्यम्, तेषामविवक्षितं च, अत एव किञ्चिदजीवानां पारिणामिक एव भावोऽभ्युपगम्यत इति ॥ ६२ ॥ न्यास्याता अपीवाभिना अपि भावाः । सम्प्रति जीवगुणगतेषु गुणस्वनकेषु भावाः निरूपयिषुराह—

सूक्ष्मसम्परायलक्षणगुणस्वानकद्वयवर्ती जन्तुरूपशमक उच्यते, तस्य चत्वारः पञ्च वा भावा भवन्ति । कथम्? इति चेद्, उच्यते—त्रयस्मात् पूर्वदेव, चतुर्थस्तु क्षीणदर्शनत्रिकस्य श्रेणिमारोहतः क्षायिकसम्यक्त्वलक्षणोऽन्यस्य पुनरौपशमिकस्वभाव इति । अमीषामेव चतुर्णां मध्येऽनिवृत्तिचा-
 दरसूक्ष्मसम्परायगुणस्वानकद्वयवर्तीनोऽप्यौपशमिकचारित्रस्य शास्त्रान्तरेषु प्रतिपादनाद् औपश-
 मिकचारित्रप्रक्षेपे पञ्चम इति । ‘उपशान्तः’ उपशान्तमोहगुणस्वानकवर्ती तस्यापि चत्वारः पञ्च
 वा भावाः प्राप्यन्ते, ते चान्तरोपशमकपदप्रदर्शिता एव । “चउ त्रीणाधुवि” इति चत्वारो
 भावाः ‘क्षीणापूर्वयोः’ क्षीणमोहगुणस्वानकेऽपूर्वकरणगुणस्वानके चेत्यर्थः । तत्र क्षीणमोहे त्रयः
 पूर्ववत्, चतुर्थः क्षायिकसम्यक्त्वचारित्रलक्षणः, अपूर्वकरणे तु त्रयः पूर्ववत्, चतुर्थः पुनः
 क्षायिकसम्यक्त्वस्वभाव औपशमिकसम्यक्त्वस्वभावो वेति । “तिमि सेसगुणद्वानग” इति ‘त्रय’
 त्रिसङ्ख्या भावा भवन्ति, केपु ? इत्याह—विभक्तिलोपात् ‘शेषगुणस्वानकेषु’ मिथ्यादृष्टिसास्त्रा-
 दनसम्यग्मिथ्यादृष्टिसंयोगिकेवल्ययोगिकेवलिलक्षणेपु । तत्र मिथ्यादृष्ट्यादीनां त्रयाणामौदयिकी
 गतिः, क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि, पारिणामिकं जीवत्वम् इत्येते त्रयो भावाः प्रतीता एव । संयो-
 गिकेवल्ययोगिकेवलिनो. पुनरौदयिकी मनुजगतिः, क्षायिकं केवलज्ञानादि, पारिणामिकं जीवत्वम्
 इत्येवंरूपास्तय इति । आह किमपी त्रिप्रभृतयो भावा गुणस्वानकेषु चिन्त्यमानाः सर्वजीवा-
 धारतया चिन्त्यन्ते ! आहोश्चिदेकजीवाधारतया ! इत्याह—“एगजिए” इति एकजीवाधारतयेत्थं
 भावविभागो मन्तव्यः, नानाजीवापेक्षया तु सम्भविनः सर्वेऽपि भावा भवन्तीति ।

अधुनैतेषु गुणस्वानकेषु प्रत्येकं यस्य भावस्य सम्बन्धिनो यावन्त उत्तरमेवा यस्मिन् गुणस्वा-
 नके प्राप्यन्त इत्येतत् सोपयोगित्वादसाभिनिर्भीषते । तद्यथा—क्षायोपशमिकभावमेवा मिथ्या-
 दृष्टिसास्त्रादनयोस्तत्रायकर्मक्षयोपशमजदानादित्त्रिपञ्चक ५ अज्ञानत्रय ३ चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शन-
 २ लक्षणा दश भवन्ति, सम्यग्मिथ्यादृष्टौ दानादिलिप्पिपञ्चक ५ ज्ञानत्रय ३ दर्शनत्रय ३ मिश्र-
 रूपसम्यक्त्व १ लक्षणा द्वादश मेवा भवन्ति, अविरतसम्यग्दृष्टौ मिश्रत्यागेन सम्यक्त्वप्रक्षेपे ३
 एव द्वादश, विरतौ च द्वादशषु मध्ये देशविरतिप्रक्षेपे त्रयोदश, प्रमत्ताप्रमत्तयोश्च देशविरति-
 विरहितेषु पूर्वप्रदर्शितेषु द्वादशत्वेव सर्वविरतिमनःपर्यायज्ञानप्रक्षेपे चतुर्दश, अपूर्णकरणानिवृ-
 त्तिवादरसूक्ष्मसम्परायेषु चतुर्दशस्य. सम्यक्त्वापसारणे प्रत्येकं त्रयोदश, उपशान्तमोहक्षीणमो-
 हयोक्षयोदशस्यधारित्रापसारणे द्वादश क्षायोपशमिकभावभेदाः प्राप्यन्ते ।

अधुनौदयिकभावभेदा भाव्यन्ते—मिथ्यादृष्टावज्ञानासिद्धत्वादय एकविंशतिरपि भेदा भवन्ति,
 सास्त्रादन एकविंशतेर्मिथ्यात्वापसारणे विंशति, मिथ्याविरतयोर्विशतेरज्ञानापगमे एकोनविंशतिः,
 देशविरते च देवनारकगत्यभावे सप्तदश, प्रमत्ते च तिर्यग्गत्यसंयमामावे पञ्चदश, अप्रमत्ते च
 पञ्चदशस्य आयलेदयात्रिकाभावे द्वादश, अपूर्णकरणेऽनिवृत्तिवादरे च द्वादशस्यस्त्रेज.पञ्चलेश्य-
 योरभावे दश, सूक्ष्मसम्पराये सञ्चलनलोभमनुजगतिशुक्लेद्व्याऽसिद्धत्वलक्षणाभ्युत्थार औदयिका
 भावाः, उपशान्तक्षीणमोहसंयोगिकेवलिषु चतुर्थः सञ्चलनलोभाभावे त्रयः, अयोगिकेवलिनस्तु
 मनुजगत्यसिद्धत्वरूपमौदयिकभावभेदद्वयं प्राप्यते ।

औपशमिकभावभेदा उच्यन्ते—अविरतादारम्योपशान्तं यावदौपशमिकसम्यक्त्वरूप औप-

शामिकभावभेद प्राप्यते, औपशामिकचारित्रलक्षणस्त्वनिवृत्तेरारम्योपशान्त यावत् प्राप्यते ।

क्षायिकभावभेदश्च क्षायिकसम्यक्स्वरूपोऽविरतादारम्योपशान्त यावत् प्राप्यते, क्षीणमोहे च क्षायिक सम्यक्त्व चारित्र च प्राप्यते, सयोगिकेवल्ययोगिकेवलिनोस्तु नवापि क्षायिक-भावा प्राप्यन्ते ।

पारिणामिकभावभेदा मिथ्यादृष्टो त्रयोऽपि, सास्वादनादारम्य च क्षीणमोह यावदभ्युत्पन्नवर्जो ह्यौ भवतः, सयोगिकेवल्ययोगिकेवलिनोस्तु जीवत्वमेवेति, भव्यत्वस्य च प्रत्यासन्नसिद्धावस्थाया-मभावादधुनाऽपि तदपगतप्रायत्वादिना केनचित् कारणेन शास्त्रान्तरेषु नोक्तमिति नास्माभि-रप्यत्रोच्यते ।

यस्य भावस्य भेदा यस्मिन् गुणस्थानके यावन्त उक्तास्तेषा सम्भविभावभेदानामेकत्र मीलने सति तावद्भेदनिष्पन्न षष्ठ साम्प्रतिपातिकभावभेदस्तस्मिन् गुणस्थानके भवति । यथा— मिथ्या-दृष्टाबौद्धिकभावभेदा एकविंशतिः, स्थायोपशामिकभावभेदा दश, पारिणामिकभावभेदास्तयः, सर्वे भेदाश्चतुर्विंशत् । एव सास्वादनादिष्वपि सम्भविभावभेदमीलने तावद्भेदनिष्पन्न षष्ठ साम्प्रतिपातिकभावभेदो वाच्यः । एतदर्थस्तद्वाहिष्यश्चेत्त गाथा यथा—

“पण अतराय अघ्णान तिज्जि अक्खवुक्खु दस एए ।

मिच्छे साणे य हवति मीसए अतराय पण ॥

नाणतिग दसणतिग, मीसगसम्म च बारस हवति ।

एव च अविरयम्भि वि, नवरि तहि दसण सुद्ध ॥

देसे य देसविरई, तेरसमा तह प्पचअपमचे ।

मणपज्जवपक्खेवा, चउदस अप्पुवकरणे उ ॥

वेयगसम्मेण विणा, तेरस जा सुहुमसपराउ वि ।

ते चिय उवसमखीणे, चरित्तविरहेण धारस उ ॥

खाओवसमिगभावाण कित्थणा गुणपए पडुच्च कया ।

उदइयभावे इण्ह, ते चेव पडुच्च दसेमि ॥

चउगइयाई इगवीस मिच्छि साणे य हुति खीसं च ।

मिच्छेण विणा मीसे, इगुणीसमनाणविरहेण ॥

एवेव अविरयम्भी, सुनारयगइविवोगओ देसे ।

सतरस हुति ते चिय, तिरिगइअसंजमाभावा ॥

१ पश्यान्तराया अज्ञानानि त्रीणि अवधुयन्तु दस एते । मिथ्यात्वे सात्तादने च भवति मिथ्ये अन्त-राया पण ॥ इणनत्रिक दर्शनत्रिक मिथसम्यक्त्व च द्वादश भवन्ति । एव पारितोऽपि नवरं रात्र दर्शनं शुद्धम् ॥ देशे च देशविरहितयोदशी तथा प्रमत्ताप्रमत्तयोः । मनःपर्ववप्रज्ञेताः चतुर्दश अपूर्वकरणे तु ॥ वेदकसम्बन्धेन विना त्रयोदश यावत् सहस्रसम्पन्न इति । त एव उपशान्त-गीतयो चारित्रविरहेण द्वादश तु ॥ स्थायोपशामिकभावानां कीर्तना गुणस्थाने प्रतीयन्त इति । बौद्धिकभावे इदानीं साम्येन प्रतीय दर्शयामि ॥ चतुर्गत्यादिश्च एतद्विरहितमित्येव सात्तादने च भवति विरहितः । मिथ्यात्वेन विना मिथे एतेनविरहितिरहा-नविरहेण ॥ एतमेवविरहे सुनारयगइविवोगोपेतो देशः । सतरस भवति ॥ एव त्रिरंगययोगमाभावात् ॥

पैन्नरस यमसमी, अपमते आइलेसतिगविरहे ।
 ते चिय नाहस सुबेगलेसजो दस अपुगमि ॥
 एव अनियट्टिमि वि, सुहुमे सजलणलोभमणुयगई ।
 अतिमलेसअसिद्धत्तमाजो जाण चउ भावा ॥
 संजलणलोभविरहा, उवसंतनरीणकेवलीण तिग ।
 लेसाभावा जाणसु, अजोगिणो भावदुगमेव ॥
 अविरससम्मा उवसतु जाव उवसमगसाइगा सम्मा ।
 अनियट्टीजो उवसतु जाव उवसामिय चरण ॥
 स्त्रीणमि सह्यसम्म, चरण च दुग पि जाण समकाल ।
 नव नव साइयभावा, जाण सजोगे अजोगे य ॥
 जीवत्तममवत्त, भवत्त पि हु मुणेमु मिच्छमि ।
 साणाई स्त्रीणते, दोन्नि अभवत्तवज्जा उ ॥
 सजोगि अजोगिमि य, जीवत्त चेव मिच्छमाईण ।
 ससभावमीलणाओ, भाव मुण सन्निवाय तु ॥

व्याख्यातमाया एवैता, नवरमेकादश्या गाथायाश्च “उवसमगसाइगा सम्मा” चि अनेनीपञ्च-
 मिकक्षायिकसम्यक्त्वरूपमौपशमिकक्षायिकभावभेदद्वय युगपत्प्रापवार्थ निरूपितम् । ततश्चाविर-
 तादारम्भोपशान्तमोह यावत् कस्यचिदौपशमिकसम्यक्त्वरूप औपशमिकभारभेद प्राप्यते कस्य-
 चित् पुन क्षायिकसम्यक्त्वरूप क्षायिकभावभेदधेति ॥ ७० ॥

व्याख्यात मूलद्वारागाथाया भावद्वारम् । सम्प्रति सङ्ख्येयकादिद्वारं प्रचिकटयिषुराह—

संखिञ्जेगमसंरं, परित्तजुत्तनियपयजुप तिविरं ।

एयमणंत पि तिहा, जह्ममज्झुक्कसा सच्चे ॥ ७१ ॥

एतावन्त एत इति सङ्ख्यान सङ्ख्येयम्, “य एघात ” (सि० ५ १-२८) इति यप्रत्यय, तच्च
 ‘एकम्’ एकमेव भवति, नापरे असङ्ख्येयादेरिव परीणादयो मूलभेदस्वरूपा भेदा अस्य विघ्नन्त इति
 भाव । न सङ्ख्यामर्हतीत्यसङ्खनम्, “दण्डादिभ्यो य ” (सि० ६-४-१६८) इति यप्रत्यय, अस-
 ङ्ख्येयक तत् पुन परीक्ष च युक्त च निजपद—सकीयपदमसङ्ख्येयकलक्षण तच्च परीक्षयुक्तजि-

१ यद्यदा प्रमतेऽप्रमते आदिते—यात्रिकविरहे । स एव द्वादश मुत्रैकदेवतातो दस अर्हं ॥ एवम्
 निरुतेऽपि सान्ने राज्यरुनलोभमनुग्रहस्ते । अतिमटे—यामिद्वत्तबोभावाद् जानीहि यत्तारे मारा ॥ राज्य
 र्जनतोभविरहादुपगा—तपीणकेवलिनां विघ्नम् । हेत्यामाकजानीहि अवोपिणो मारविघ्नमेव । अविरतसम्य-
 क्तानुपशान्त यावदुपशमकक्षायिके सम्यक्ते । अनियट्टिन—उपशान्त यावदौपशमिक चरणम् ॥ स्त्रीण
 क्षायिकसम्यक्त्वरूप चरणम् । द्विकमपि जानीहि समकालम् । नव नव क्षायिकनारात् जानीहि उपयोगेदोने
 य ॥ जीवत्तममवत्त मवत्तमपि सतु जानीहि मिथ्याने । साणादनादिषु योगादेषु द्वादशमव्ययवर्ती तु ॥
 सजोगिन्यजोगिमि य जीवत्तमेव मिच्छन्वासीनाम् । सगरभावमीलनाद् भाव जानीहि साभिप्रायिकं तु ॥
 २ सतिद्धमेमशश्राउरासते ‘दण्डादेरं’ इति यापिनीयसूत्रे तु दण्डादिभ्यो य इत्येवकां स्यात् ॥

पदानि तैर्युक्तं—समन्वितं सत्, किम्? इत्याह—‘त्रिविधं’ त्रिप्रकारं भवति । यथा—परीक्षा-
सङ्ख्येयकं १ युक्तासङ्ख्येयकम् २ असङ्ख्यातासङ्ख्येयकम् ३ इति उक्तं त्रिधाऽसङ्ख्येयकम् ।
अधुना त्रिविधमनन्तकमाह—“एवमर्णतः पितृह” ति ‘एवम्’ अनेनानन्तरप्रदर्शितप्रकारेण
परीक्षयुक्तनिजपदयुक्तलक्षणेन ‘अनन्तमपि’ अनन्तकमपि न केवलमसङ्ख्येयकमित्यपिशब्दार्थः
‘त्रिधा’ त्रिप्रकारं वेदितव्यम्, तद्यथा—परीक्षानन्तकं १ युक्तानन्तकम् २ अनन्तानन्तकम्
३ इति । एवमेतानि समुदितानि सप्तापि पदानि पुनरेकैकशस्त्रिरूपाणि भवन्तीति दर्शयितु-
माह—“जहन्नमज्जुक्ता सधे” ति प्राकृतत्वाल्लिङ्गव्यत्ययाद् ‘जघन्यमध्यमोक्तृष्टानि’ जघन्य-
मध्यमोक्तृष्टमेदभिन्नानि ‘सर्वाणि’ समस्तानि एकैकशः सप्तापि पदानि वेदितव्यानीत्यर्थः ।
तथाहि—जघन्यसङ्ख्येयकं मध्यमसङ्ख्येयकम् उक्तृष्टसङ्ख्येयकम् । तथा जघन्यपरीक्षासङ्ख्येयकं
मध्यमपरीक्षासङ्ख्येयकम् उक्तृष्टपरीक्षासङ्ख्येयकम् । जघन्ययुक्तासङ्ख्येयकं मध्यमयुक्तासङ्ख्येयकम्
उक्तृष्टयुक्तासङ्ख्येयकम् । जघन्यासङ्ख्यातासङ्ख्येयकं मध्यमासङ्ख्यातासङ्ख्येयकम् उक्तृष्टासङ्ख्यातास-
ङ्ख्येयकम् । तथा जघन्यपरीक्षानन्तकं मध्यमपरीक्षानन्तकम् उक्तृष्टपरीक्षानन्तकम् । जघन्ययु-
क्तानन्तकं मध्यमयुक्तानन्तकम् उक्तृष्टयुक्तानन्तकम् । जघन्यानन्तानन्तकं मध्यमानन्तानन्तकम्
उक्तृष्टानन्तानन्तकम् । तदेव सङ्ख्यातकं त्रिधा असङ्ख्यातमनन्तकं च त्रयधा भवतीति ॥ ७१ ॥

तदेव सङ्ख्येयकादिभेदमरूपणामात्रं कृत्वा विस्तरतस्तत्स्वरूपं निरूपयितुं सङ्ख्यातकं त्रिधेति
यदुद्दिष्टं तद् विवृण्वन्माह—

लघु संख्यज्जं दु चिय, अओ परं मज्झिमं तु जा गुरुयं ।

जम्बूद्वीपप्रमाणयचउपल्लपरूपवणाह इमं ॥ ७२ ॥

इहैकको गणनसङ्ख्यां न लभते, यत एकस्मिन् पयसौ दृष्टे घटादि वस्तिवत् तिष्ठतीत्येवमेव
प्रायः प्रतीतिरुपपद्यते, नैकसङ्ख्याविषयत्वेन । अथवा आदानसमर्पणादिव्यवहारकाले एक वस्तु प्रायो
न कश्चिद् गणयति, अतोऽसंख्यवहार्थत्वादल्पत्वाद्वा नैको गणनसङ्ख्यां लभते, तस्माद् द्विमभूतिरेव
गणनसङ्ख्या । अत एवाह—‘सङ्ख्येय’ सङ्ख्यातकं ‘लघु’ जघन्यं—हस्त, चियशब्दस्याऽवधारणा-
र्थत्वात्, यदाहुः श्रीहेमचन्द्रसूरिपादाः प्राकृतलक्षणे—“णहं खेम चिय च अवधारणे”
(सि०८-२-१८४) इत्येव, नैक, पूर्वोदितयुक्ते । ‘अतः परम्’ एतस्माद् द्विकभूतनपन्यसङ्ख्यातका-
दूर्ध्वं मध्यमं तु सङ्ख्यातकं पुनस्त्रिचतुरादिकमनेकप्रकारं भवति । कियदूरं यावद् मध्यमं भवति ?
इत्याह—“जा गुरुय” ति ‘यावद्’ इत्यवधौ ‘गुरुकम्’ उक्तृष्ट—सर्वोपरिवर्ति सङ्ख्यातकं प्रामो-
तीति शेषः । अथेदमेव गुरुकं सङ्ख्यातकं कथं विज्ञेयम्? इत्याह—‘इदम्’ अधुनेव वक्ष्य-
माणस्वरूपं गुरुकं सङ्ख्यातकं विज्ञेयमिति शेषः । कथाः ‘जम्बूद्वीपप्रमाणचतुष्पल्यप्ररूपणया’
जम्बूनाम्ना वृक्षेणोपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपेन जम्बूद्वीपेन प्रमाणम्—इयत्तावधारणं येषां ते
जम्बूद्वीपप्रमाणकास्ते च ते चत्वारः—चतुः सङ्ख्याः पल्यार्थं—धान्यपल्या इव जम्बूद्वीपप्रमाणकच-
तुःपल्यास्तेषां प्रकृष्टरूपा प्ररूपणा—व्यावर्धना तथा । एतदुक्तं भवति—यथा जम्बूद्वीपो लक्ष-
योजनप्रमाण एवमेतेऽप्यायामविष्कम्भाभ्यां प्रत्येकं लक्षयोजनप्रमाणा वृत्ताकारत्वाच्च परिधिना,

पैरिही तिलस्स सोलस, सहस्र दो य सय सत्तवीसहिया ।

कोसलिय अट्ठीवीसं, धणुसय तेरंगुलद्धहियं ॥ (बृह० से० गा० ६)

इतिगाथाभिहितप्रमाणोपेताः । उक्तं च श्रीमदनुयोगद्वारसूत्रे—

जैहजयं संसिज्जयं किंचित्थियं होइ ? दो रूवाइं । तेण परं अजहजमणुकोसयाइं टाणाइं जाय उकोसयसंस्विज्जयं न पावइ । उकोसयं संसिज्जयं किंचियं होइ ? उकोसयस्स संस्विज्जयस्स परुवणं करिम्सामि—से जहानामए पळे सिया एगं जोयणसयसहसं आयामविक्खंभेणं तिन्नि जोयणसयसहस्साइं सोलस सहस्साइं दोल्लि य सत्तवीसे जोयणसए तिन्नि य कोसे अट्ठीवीसं च धणुसयं तेरस अंगुलाइं अट्ठंगुलं च किंचि विसेसाहियं परिकखेवेणं ॥ (पत्र २३५-१)

ततो जम्बूद्वीपप्रमाणचतुःपत्यप्ररूपणयेदमुक्तं सद्भातकं मरूपयिष्यत इति भावः ॥ ७२ ॥ अथैते चत्वारोऽपि पत्याः किंनामानः ? इत्येतद्वाह—

पट्टाऽणवद्वियसलागपडिसलागमहासलागक्खा ।

जोपणसहसोगाढा, सवेइयंता ससिहमरिया ॥ ७३ ॥

धान्यपत्य इव पत्याः कल्पन्ते, ते च जम्बूद्वीपप्रमाणाः । किंनामानः ? इत्याह—“अणवद्विय” इत्यादि । यद्योत्तरं वर्धमानस्वभावतयाऽवस्थितरूपामावाद् अनवस्थित एवोच्यते । तथैह शलाका,—एकैकसर्पपक्षेपलक्षणास्ताभिः शलाकाभिर्भ्रियमाणत्वात् पत्योऽपि शलाका । तथा प्रतिशलाकाभिर्निष्पन्नात् प्रतिशलाका । महाशलाकाभिर्निवृत्तत्वात् महाशलाका । तत एषां द्वन्द्वेऽनवस्थितशलाकाप्रतिशलाकामहाशलाकास्ता इत्थम्भूता आख्याः—संज्ञा येषां तेऽनवस्थितशलाकाप्रतिशलाकामहाशलाकाख्याः । त एव विशिष्यन्ते—योजनसहस्रं तु अवगाढाः । इदमुक्तं भवति—रत्नप्रमाणाः पृथिव्याः प्रथमं योजनसहस्रप्रमाणं रत्नकाण्डं भित्त्वा द्वितीये वज्रकाण्डे प्रतिष्ठिता इति । पुनस्त एव विशिष्यन्ते—“सवेइयंता” चि वज्रमदया अष्टयोजनोच्छ्रायायाश्चत्वार्यष्टौ द्वादश योजनान्युपरिमध्याधोविस्तृताया जम्बूद्वीपनगरप्राकारकल्पाया जगत्या द्विगम्युतोच्छ्रितेन पञ्चधनुःशतविस्तृतेन नानारत्नमयेन जालकटकेन परिक्षिप्ता या उपरि वेदिकेति पञ्चवरवेदिकेत्यर्थः, द्विगम्युतोच्छ्रिता पञ्चधनुःशतविस्तीर्णा गवाक्षहेमकिङ्किणीजालपट्टायुक्ता देवानामासनशयनमोहनविविधक्रीडास्थानमुभयतो वनखण्डवती तस्या अन्तः—पर्यवसानमप्रभाग इति यावद् वेदिकान्तः, ततश्च सह वेदिकान्तेन वर्तन्त इति सवेदिकान्ताः । ते च कथं सर्पपैर्मृताः ? इत्याह—“ससिहमरिया” चि सह शिखया—उच्छ्रयलक्षणया वर्तन्त इति सशिखाः, ततः सशिखं यथा भवति तथा सर्पपैर्मृताः—पूरिताः सशिखमृताः कर्तव्या इति शेषः । अयमत्रा-

१ परिधिप्रयौ लक्षा. षोडश सहस्राणि द्वे च श्रुते सप्तविंशत्यधिके । क्रौञ्चजिह्वं अष्टाविंशं धनुः शतं त्रयोदशाहुलान्यर्द्धाधिकानि ॥ २ अथन्यं सद्भातकं कियद् भवति ? द्वे रूपे । ततः परमजघन्योत्कृष्टानि स्थानानि यावद् उत्कृष्टसद्भातकं न श्रमेति । उत्कृष्टं सद्भातकं कियद् भवति ? उत्कृष्टस्य सद्भातकस्य प्ररूपणां करित्वे—अतो यथानामक पत्य. स्वात् एकं योजनशतसहस्रम् आयामविष्ण्वम्भाभ्याम्, त्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे च सप्तविंशे योजनशते त्रयश्च क्रौञ्च अष्टाविंशं च धनुःशतं त्रयोदशाहुलानि अर्धोत्कृष्टं च कियद् विशेषाधिकं परिक्षेपेण ॥ ३-४ केवदयं अनुयोगद्वारसूत्रे ॥

शयः—एतेषां व्यावर्णितस्वरूपाणां चतुर्णामपि पल्यानां मध्याद् यो यथावसरं सर्पैः पूर्यते तं योजनसहस्रावगाहादूर्ध्वं समधिकाष्टयोजनोच्छ्रितवेदिकान्तं पूरयित्वा तदुपरि तावत् शिखरार्धनीया यावद् एकोऽपि सर्पो नावतिष्ठत इति । अत्र सर्वे सवेदिकान्ताः सशिखरमृताश्च कर्तव्या इति सामान्योक्तावपि प्रथममनवस्थितपल्य एव मृतः करणीयः । शेषास्तु यथावस-
रमेवेति मन्तव्यमिति ॥ ७३ ॥

अधुना तस्यानवस्थितपल्यस्य जम्बूद्वीपप्रमाणस्य सर्पैर्भूतस्य यद् विधेयं तदाह—

तो दीपुदहिस्तु इक्षिक् सारिसवं विविध निद्रिण पढमे ।

पढमं च तदंतं चिय, पुण भरिण तम्मि तह खीणे ॥ ७४ ॥

‘ततः’ सर्पभरणादन्तरमस्तत्कल्पनया केनचिद् देवेन दानवेन वा यामकरतले धृत्वा ‘द्वीपोदधिपु’ द्वीपसमुद्रेषु एकैकं ‘सर्पं’ सिद्धार्थं शिखा ‘निद्रिते’ अन्तर्भूतप्यर्धत्वात् निष्ठापिते—
रिक्तीकृते ‘प्रथमे’ अनवस्थितपल्ये, कोऽर्थः ? एकं सर्पं द्वीपे प्रक्षिपति, एकमुदधौ, पुनर-
प्येकं द्वीपे, एकमुदधौ, एवं प्रतिद्वीपं प्रत्युदधिं चैकैकं सर्पं प्रतिक्षिपन्नसौ देवो वा दानवो वा
तावद् गतो यावदनवस्थितपल्यो निद्रितो भवति । ततः किं विधेयम् ? इत्याह—“पढमं च”
इत्यादि । द्वीपे समुद्रे वा यत्रासावनवस्थितपल्यो निद्रितो भवति “तदंतं चिय” चि स एवानवस्थि-
तपल्यस्य निष्ठाकारी द्वीपः समुद्रो वाऽन्तः पर्यवसानं प्रमाणतया यस्य द्वितीयानवस्थितपल्यस्य स
तदन्तस्तम्, द्वितीयानवस्थितपल्यप्रमाणामियायकं विशेषणमिदम्, ततस्तदन्तमेव चियशब्दस्याव-
धारणार्थत्वाद् विस्तीर्णतया तावत्प्रमाणमेवेत्यर्थः । ‘प्रथममिव’ आद्यपल्यमिवेत्युपमानेन द्वितीय-
मनवस्थितपल्यमपि सहस्रयोजनावगाढमष्टयोजनोच्छ्रितजगत्पुपरिवेदिकोपशोभितं सशिखरं सर्पैर्-
भूतं कुर्यादिति सूचयति । ततः प्रथमानवस्थितपल्यमिव तदन्तमेव ‘पुनः’ भूयः ‘मृते’ सर्पैः
पूरिते ‘तस्मिन्’ द्वितीयानवस्थितपल्ये ‘तथा’ तेन प्रकारेण निक्षिप्तचरमसर्पद्वीपादेरप्रत एकः
सर्पो द्वीपे, एकः समुद्रे इत्यादिना ‘क्षीणे’ निद्रिते सति द्वितीयानवस्थितपल्ये ॥ ७४ ॥

ततः किं विधेयम् ? इत्याह—

विप्पह सलागपल्लेषु संरिसवो ह्य सलागन्(वि)यणेणं ।

पुनो धीओ य तओ, पुवं पिव तम्मि उद्धरिण ॥ ७५ ॥

‘क्षिप्यते’ निधीयते शलाकापल्ये द्वितीये शलाकासंज्ञक एकसद्वय एव सर्पः, स च नान-
वस्थितपल्यसत्कः किन्त्वन्य एवेत्यवसीयते, “पुण भरिण तम्मि तह खीणे” (गा० ७४)
‘इति सूत्रावयवस्य सामस्त्यरिक्तीकरणमतिपादनपरत्वाद् । अन्ये त्वनवस्थितपल्यसत्क एव क्षिप्यते
इत्याचक्षते, तत्त्वं ॥ केवलिनो विदन्तीति । आह किमिति द्वितीयपल्य एव निद्रिते सस्ये-
कस्य सर्पस्य शलाकापल्ये प्रक्षेपणमभिहितं यावता प्रथमपल्येऽपि निद्रिते तत्रैकस्य सर्पस्य
प्रक्षेपो युज्यते ! इति, तदुक्तम्, अभिप्रायापरिज्ञानम्, यतोऽनवस्थितपल्यशलाकाभिरेपाशौ
पूरणीयः, प्रथमश्च लक्षयोजनविस्तृतत्वेनापस्थितपरिमाणनयाऽनवस्थित एव न भवतीत्यनो द्विती-
याद्यनवस्थितपल्यशलाका एव तत्र प्रक्षेपमर्हन्तीति । न चैतन् स्वमनीषिकविनृम्भनम्, यदुक्त-
मनुष्योपगदारेषु—

‘से ण पळे सिद्धत्थयाण भरिए, तओ ण तेहि सिद्धत्थएहि दीवसमुदाण उद्धारे विप्पद्, एगे दीवे एगे समुदे एगे दीवे एगे समुदे एव सिप्पमाणेहि सिप्पमाणेहि जावइया ण दीवसमुदा तेहि सिद्धत्थएहि अफुन्ना एस ण एवइए सिचे पळे आइहे । से ण पळे सिद्धत्थयाण भरिए, तओ ण तेहि सिद्धत्थएहि दीवसमुदाण उद्धारे विप्पद्, एगे दीवे एगे समुदे एगे दीवे एगे समुदे एव सिप्पमाणेहि सिप्पमाणेहि जावइया ण दीवसमुदा तेहि सिद्धत्थएहि अफुन्ना एम ण एवइए सिचे पळे पढ्मा सलागा (पत्र २३५-२) इति ।

यश्च “पल्लाणवट्टिय” (मा० ७३) इत्यादिगाथाया प्रथमस्थानरसितत्रयपदेशोऽसौ योग्यता-
मात्रेण राज्याहकुमारस्य रानव्यपदेशवद् द्रष्टव्य । “इय सलागखणेण पुत्तो धीओ य” ति
‘इति’ अनुना पूर्वप्रदर्शितशलाकाक्षेपणप्रकारेण ‘द्वितीयश्च’ शलाकापल्य पूर्णो भूतो भवति सक्षिप्त
इति यावत् । इयमत्र भावना—ततो यस्मिन् द्वीपे समुद्रे वा स एव द्वितीयपल्यो निष्ठा
गतस्तदन्ता मूलत सर्वेऽपि ये द्वीपसमुद्रास्तावत्प्रमाण पुनरन्य पल्य परिकल्प्यते पूर्ववत्
सर्पपै पूर्यते, ततस्त तावत्प्रमाण पल्यमुत्पाद्य ततो निष्ठितस्थानात् परतो द्वीपसमुद्रेऽप्येकैक सर्पप
प्रक्षिपेत्, यावदसौ निष्ठितो भवति, ततो द्वितीया शलाका सर्परूपा शलाकापल्ये प्रक्षिप्यते ।
ततोऽपि यस्मिन् द्वीपे समुद्रे वा स एव तृतीयोऽनरसितपल्यो निष्ठितस्तदन्ता मूलत सर्वेऽपि
ये द्वीपसमुद्रास्तावत्प्रमाण पुनरन्य पल्य परिकल्प्यते पूर्ववत् सर्पपैरापूर्यते, ततस्त तावत्प्रमाण
पल्यमुत्पाद्य ततो निष्ठितस्थानात् परतो द्वीपसमुद्रेऽप्येकैक सर्पप प्रक्षिपेद् यावदसौ निष्ठितो
भवति, ततस्तृतीया सर्परूपा शलाका शलाकापल्ये प्रक्षिप्यते । एवमनेन क्रमेण पुन पुनर-
नवसितपल्यस्य सर्पपभरणरिक्तीकरणलब्धैकैकसर्पपरूपाभि शलाकाभि शलाकापल्यो यथोक्त-
प्रमाण सगिलाकस्तावत् पूर्यितव्यो यावत् तत्रैकोऽप्यन्य सर्पपे न मातीति । “धीओ य” ति
इत्यत्र चशब्दात् पूर्वपरिपाठ्यागतोऽनवसितपल्य सर्पपैरापूरणीय, तत कि विधेयम्’ इत्याह—
“तओ पुष पिब तम्मि उद्धरिम्” ति ‘तत’ शलाकापल्यपूर्वपरिपाठ्यागतानरसितपल्यापूरणा-
नन्तर पूर्ववत् ‘तस्मिन्’ शलाकापल्ये उद्धृते सति ॥ ७५ ॥

क्षीणे सलाग तहए, एवं पढमेहिं यीययं भरसु ।

तेहि य तहयं तेहि य, तुरियं जा किर फुडा चउरो ॥ ७६ ॥

‘क्षीणे च’ निर्लेपे सति सर्पपरूपा शलाका ‘तृतीये’ प्रतिशलाकापल्ये प्रक्षिप्यते इतीयमसूत्र-
गमनिका । भावार्थस्तव्यम्—तत शलाकापल्यापूरणानन्तर न शलाकापल्य वामकरतले कृत्वा
पूर्वानवसितपल्यचरमसर्पपात्रान्ताद् द्वीपात् समुद्राद्वा परत प्रतिद्वीप प्रतिसमुद्र चैकैक सर्पप
प्रक्षिपेद् यावदसौ निष्ठितो भवति, तत प्रतिशलाकापल्ये सर्पपरूपा प्रथमा प्रतिशलाका
प्रक्षिप्यते । ततोऽनन्तरैकोऽनवसितपल्य उत्पाद्यते, तत शलाकापल्यसर्पपात्रान्ताद् द्वीपात्

१ स पल्य सिद्धार्थैर्भूत, ततस्तै सिद्धार्थैर्द्वीपसमुदाणो उद्धारो गृह्यते, एको द्वीपे एक समुद्रे एको
द्वीपे एक समुद्रे एव सिप्पमाणे सिप्पमाणे जावन्तो द्वीपसमुदाणौ सिद्धार्थे सृष्टा एव एतावन् क्षेत्रे
पल्य आरिष्ट । स पल्य सिद्धार्थैर्भूत, ततस्तै सिद्धार्थैर्द्वीपसमुदाणामुद्धारो गृह्यते, एको द्वीपे एक
समुद्रे एको द्वीपे एक समुद्रे एव सिप्पमाणे सिप्पमाणे जावन्तो द्वीपसमुदाणौ सिद्धार्थे सृष्टा एव
एतावति क्षेत्रे पल्य प्रथमा श्रव्यका ॥

समुद्राद्वा परतः पूर्वक्रमेण द्वीपसमुद्रेष्वेकैकं सर्पं प्रक्षिपेद् यावदसौ निःशेषतो रिक्तो भवति । ततः शलाकापल्ये पुनरपि सर्पपरूपा एका शलाका प्रक्षिप्यते । ततोऽनन्तरोक्तानवस्थितपल्यचरमसर्पपाक्रान्तो द्वीपः समुद्रो वा यस्तदन्तमनवस्थितपल्यं सर्पैर्भूत्वा ततः परतः पुनरप्येकैकं सर्पं प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं च प्रक्षिपेद् यावदसौ निष्ठितो भवति, ततो द्वितीया शलाका शलाकापल्ये प्रक्षिप्यते । एवमपरापरानवस्थितपल्यापूरणरिक्तीकरणलब्धैकैकसर्पैर्षदा शलाकापल्य आपूरितो भवति पूर्वपरिपाठ्या चानवस्थितपल्यस्तदा शलाकापल्यमुत्पाद्य मात्तनानवस्थितपल्यचरमसर्पपाक्रान्ताद् द्वीपात् समुद्राद्वा परतः प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं चैकैकं सर्पं प्रक्षिपेद् यावदसौ निर्लेपो भवति, ततः प्रतिशलाकापल्ये द्वितीया शलाका प्रक्षिप्यते । ततोऽनवस्थितपल्यमुत्पाद्यानन्तररिक्तीकृतशलाकापल्यचरमसर्पपाक्रान्ताद् द्वीपात् समुद्राद्वा परतः पूर्वक्रमेण द्वीपसमुद्रेष्वेकैकं सर्पं प्रक्षिपेद् यावदसौ निष्ठितो भवति, ततः पुनरपि शलाकापल्ये सर्पपरूपा शलाका प्रक्षिप्यते । यत्र चासौ द्वीपे समुद्रे वा निष्ठितस्त्वावत्प्रमाणविस्तरात्मकमनवस्थितपल्यं सर्पैरपूर्य ततः परतः पूर्वक्रमेण द्वीपसमुद्रेष्वेकैकं सर्पं प्रक्षिपेद् यावदसौ निष्ठितो भवति, ततः शलाकापल्ये द्वितीया शलाका सर्पपरूपा प्रक्षिप्यते । एवमनेन क्रमेण तावद् यत्तव्यं यावत् त्रयोऽपि प्रतिशलाकापल्यशलाकापल्यानवस्थितपल्याः परिपूर्णमापूरिता भवन्ति । ततः प्रतिशलाकापल्यमुत्पाद्य निष्ठितस्थानाद् परतः प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रमेकैकं सर्पं प्रक्षिपेद् यावदसौ निष्ठितो भवति, ततो महाशलाकापल्ये एका सर्पपरूपा शलाका प्रक्षिप्यते । ततः शलाकापल्यमुत्पाद्य प्रतिशलाकापल्यगतचरमसर्पपाक्रान्ताद् द्वीपात् समुद्राद्वा परतः प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रमेकैकं सर्पं प्रक्षिपेद् यावदसौ निष्ठितो भवति, ततः प्रतिशलाकापल्ये प्रतिशलाका प्रक्षिप्यते । ततोऽनवस्थितपल्यमुत्पाद्येत्, उत्पद्य च शलाकापल्यगतचरमसर्पपाक्रान्ताद् द्वीपात् समुद्राद्वा परतो द्वीपसमुद्रेष्वेकैकं सर्पं प्रक्षिपेत्तावद् गच्छेद् यावदसौ निःशेषतो रिक्तो भवति, ततः शलाकापल्ये प्रथमा शलाका प्रक्षिप्यते, ततोऽनन्तरोक्तानवस्थितपल्यगतचरमसर्पपाक्रान्तो द्वीपः समुद्रो वा यस्तत्पर्यन्तविस्तरात्मकोऽनवस्थितपल्यः कल्पयित्वा सर्पैरपूर्यते, ततस्तमुत्पाद्य ततो निष्ठितस्थानात् परतो द्वीपसमुद्रेष्वेकैकं सर्पं प्रक्षिपेद् यावदसौ निर्लेपो भवति, ततो द्वितीया शलाका शलाकापल्ये प्रक्षिप्यते, एवं शलाकापल्य आपूरणीयः, एवमापूर्णात्वादनमेषपरम्परया तावद्वक्तव्यं यावन्महाशलाकापल्यप्रतिशलाकापल्यशलाकापल्यानवस्थितपल्याः सर्वेऽपि परिपूर्णशिक्षाशुक्ताः समापूरिता भवन्ति । एतदेव निगमयन्नाह—“एवं पदमेहि” इत्यादि, ‘एवम्’ अनेन प्रदर्शितक्रमेण ‘प्रथमैः’ अनवस्थितपल्यैर्द्वितीयमेव द्वितीयकं-शलाकापल्यं ‘मरस्य’ पूर्य, ‘तैश्च’ द्वितीयस्थानवर्तिभिः शलाकापल्यैः ‘तृतीयं’ प्रतिशलाकापल्यं मरस्य, ‘तैश्च’ प्रतिशलाकापल्यैः ‘तुयं’ चतुर्थं महाशलाकापल्यं तावद् मरस्य यावत् ‘क्रिळ’ इत्यासागमवादसंयुक्तः ‘स्फुटाः’ व्याप्ताः सदृश्या मृता इति यावत् ‘चत्वारः’ चतुःसङ्ख्या अनवस्थितशलाकाप्रतिशलाकामहाशलाकाः पल्या भवन्तीति ॥ ७६ ॥ ततश्चतुर्णां पल्यानां पूर्णत्वे यत् सम्पद्यते तदाह—

पदमतिपद्मद्वरिया, दीबुदही पद्मचउसरिसवा य ।

सब्बो वि एस रासी, रूबूणो परमसंखिज्जं ॥ ७७ ॥

प्रथमम्—आद्यं यत् त्रिपत्यं—पत्यत्रयमनवस्थितशलाकाप्रतिशलाकाख्यं तेनोद्धृताः—एकैकस-
र्पप्रक्षेपेण व्याप्ताः प्रथमत्रिपत्योद्धृताः, क एते ? इत्याह—द्वीपोदधयो न केवलं द्वीपोदधयः
पत्यचतुष्कसर्पपाश्व, किं भवति ? इत्याह—‘सर्वोऽपि’ समस्तोऽपि ‘एषः’ अनन्तरोक्तः सर्पपव्या-
सद्वीपसमुद्रपत्यचतुष्कगतसर्पपलक्षणः ‘राशिः’ सद्भातः ‘रूपो न’ एकेन सर्पपरूपेण रहितः
सन् ‘परमसह्येयम्’ उत्कृष्टसद्भातकं भवतीति । तदेवं तावदिदमुत्कृष्टं सह्येयरूपम् । जघन्यं
तु द्वौ, जघन्योत्कृष्टयोश्चान्तराले यानि सद्भास्यास्थानानि सानि सर्वाणि मध्यमं सह्येयकमिति
सामर्थ्यादुक्तं भवति । सिद्धान्ते च यत्र कचित् सद्भातग्रहणं करोति तत्र सर्वत्रापि मध्यमं
सह्येयकं द्रष्टव्यम् । यदुक्तमनुयोगद्वारचूर्णां—

सिद्धंते य जत्य जत्य संसिज्जगगहणं कतं तत्य तत्य सर्वं अजहन्नमणुकोसयं ददुहं
(पत्र ८१) इति ।

इदं चोत्कृष्टं सह्येयकमित्यमेव प्ररूपयितुं शक्यते, द्विकादिदशशतसहस्रलक्षकौट्यादिशीर्ष-
प्रहेलिकान्तराशिन्योऽतिबहुना समतिक्रान्तत्वेन प्रस्तरान्तरेणाख्यातुमशक्यत्वात् । यदाहुः प्रसि-
द्धसिद्धान्तसन्दोहविवरणप्रकरणकरणप्रमाण(ग्रन्थ)ग्रथनावासमुपांशुधामधवल्यशःप्रसरधवलितस-
कलवसुन्धरावलयाः श्रीहरिमद्रक्षरिपादा अनुयोगद्वारटीकायाम्—

जम्बूद्वीपमागमेचा चत्वारि पक्षा—पदमो अणवद्विपपक्षो, विद्वां सलागापक्षो, तर्हो
पडिसलागापक्षो, चउत्थजो महासलागापक्षो । एष चउरो वि रयणप्पहपुद्वीए पदमं रयणकंडं जोय-
णसहस्सावगाहं मिषूण विइए वयरकंडे पडिट्टिया । इमा ठवणा—□ □ □ □ । एए ठविया । एगो
गणणं न उवेह, दुप्पमिई संख चि काउं । तत्य पदमे अणवद्विपपक्षे दो सरिसवा पक्सिचा एयं
जहन्नमं संसिज्जगं । ततो एगुत्तरवुड्डीए तिन्नि चउरो पंच जाव सो पुत्तो अवं सरिसवं न पडिच्छइ
चि ताहे असम्भावद्ववणं पडुच्च वुच्चति—तं को वि देवो दाणवो वा उक्खित्तुं वामकरयले काउं
ते सरिसथे जम्बूद्वीवाइए एगं दीवे एगं समुदे पक्सिविज्जा जाव निट्टिया, ताहे सलागापक्षे
एगो सरिसवो छूदो । अय निट्टिओ तेण सह आरिछपहि दीवसमुदेहि पुणो अत्तो पक्षो आइ-
ज्जइ, सो वि सरिसवाणं भरिओ, तओ परओ एकेकं दीवसमुदेसु पक्सिवंतेणं निहाविओ,
तओ सलागापक्षे विट्टया सलगा पक्सिचा । एवं एएणं अणवद्विपपक्षकरणक्रमेण सलायमाहणं

१ सिद्धान्ते च यत्र यत्र सद्भातग्रहणं कृतं तत्र तत्र सर्वमजघन्यमनुत्कृष्टं द्रष्टव्यम् ॥ २ जम्बूद्वीप-
प्रमाणमात्राधत्तारः पत्या—प्रथमोऽनवस्थितपत्य, द्वितीय शलाकापत्य, तृतीय प्रतिशलाकापत्य,
चतुर्थको महाशलाकापत्य । एते चत्वारोऽपि रत्नप्रमाणपट्या प्रथमं रत्नगण्डं बोधनसहस्रावगाहं भिन्ना
द्वितीयस्मिन् रत्नगण्डे प्रक्षेपिताः । एषा स्थापना □ □ □ □ । एते स्थापिताः । एको गणनां नोपैति,
द्विप्रमृति सङ्गोति कृत्वा । तत्र प्रथमोऽनवस्थितपत्ये द्वौ सर्पौ प्रक्षिपौ एतद्व्यप्यकं सद्भातकम् ।
तत एकोत्तरवृद्धा त्रयधत्तार पथ जावत् स एणोऽन्यं सर्वं च प्रतीच्छति इति तदा असद्भावास्थापनां प्रतीक्षो-
ध्यते—तं कोऽपि देवो दाणवो कोऽपि वामकरतले कृत्वा तान् सर्वान् जम्बूद्वीपदिके एकं द्वीपे एकं समुदे
प्रक्षिपेद् यावन्निष्ठिताः, तदा शलाकापत्ये एकं सर्वं प्रक्षिपेत् । यत्र निष्ठितस्तेन सह आरतीपद्वीपसमुद्रे पुनरन्यः
पत्यः आदीयते, सोऽपि सर्वमूर्तः, ततः परत एकैकं द्वीपसमुद्रे प्रक्षिपता निष्ठापिताः, ततः शलाकापत्ये
द्वितीया शलाका प्रक्षिपता । एवमेतेनानवस्थितपत्यकरणक्रमेण शलाकाग्रहणं कृत्वा शलाकापत्यः शलाकाभि-

करेतेण सलागापल्लो सलागाण भरिओ, कमागतो अणवट्ठियओ वि । तओ सलागापल्लो सलाग न
 पडिच्छइ ति काउ सो चेव उक्खित्तो निट्ठियट्ठाणाओ परओ पुण्णमेण पक्खित्तो निट्ठिओ य,
 तओ पडिसलागापल्ले पढमा सलागा छूढा । तओ अणवट्ठिओ उक्खित्तो निट्ठियट्ठाणाओ परओ
 पुण्णमेण पक्खित्तो निट्ठिओ य, तओ सलागापल्ले सलागा पक्खित्ता । एव अण्णेण अण्णेण
 अणवट्ठिएण आरियनिक्खित्तेण जाहे पुणो सलागापल्लो भरिओ अणवट्ठिओ य, ताहे पुणो
 सलागापल्लो उक्खित्तो पक्खित्तो निट्ठिओ य पुण्णमेण, ताहे पडिसलागापल्ले विट्ठया पडिसलागा
 छूढा । एव आइरणनिक्खित्तेण जाहे तिचि वि पडिसलागसलागअणवट्ठियपल्लो य भरिता ताहे
 पडिसलागापल्लो उक्खित्तो पक्खित्तो निट्ठिओ य ताहे महासलागापल्ले पढमा महासलागा छूढा,
 ताहे सलागापल्लो उक्खित्तो पक्खित्तो निट्ठिओ य ताहे पडिसलागापल्ले सलागा पक्खित्ता ।
 ताहे अणवट्ठिओ उक्खित्तो पक्खित्तो य ताहे सलागापल्ले सलागा पक्खित्ता । एव आइरणनि
 क्खित्तेण ताव कायस जाण परपरेण महासलाग पडिसलाग सलाग अणवट्ठियपल्लो य चउरो
 वि भरिया, ताहे उक्खोसमइच्छिय । इत्थ जावइया अणवट्ठियपल्लसलागापल्लपडिसलागा-
 पल्लेण य दीवसमुद्दा उद्धरिया, जे य चउपल्लट्ठिया सरिसया एस सओ वि एतप्पमाणो
 रासी एगल्लवूणो उक्खोसय सखिज्जय हवइ । जहण्णुवोसट्ठाणमग्गे जे ठाणा ते सघे पत्तेय अज
 हण्णमणुग्गेसया संखिज्जया भणियत्ता । सिद्धते य जत्थ जत्थ संखिज्जयगहण कय तत्थ
 तत्थ सघ अजहण्णमणुग्गेसय दट्ठव । एव संखेज्जगे परुणिए खीत्तो पुच्छइ—भगव ! किमेएण
 अणवट्ठियपल्लसलागपडिसलागाईहि य दीवसमुद्दारागहणेण य उक्खोससंखिज्जपरुवणा निज्जइ
 गुरु भणइ—नरिय अओ सखिज्जगस्स फुडयरो परुवणोयाओ ति (पैत्र १११) ॥ ७७ ॥

इत्युक्तं त्रिविधमपि सङ्ख्येयकम् । इदानीं नवविधमसङ्ख्येयकं नवविधमेव चानन्तकं निरूप-
यन्निर्गुणायुगमाह—

रूचजुषं तु परित्तासङ्गं लहु अस्स रासि अब्भासे ।

जुत्तात्तंखिज्जं लहु, आवलियासमयपरिमाणं ॥ ७८ ॥

पूर्वोक्तमेवोक्तं सङ्ख्येयकं 'रूपयुतं तु' रूपेण—एकेन सर्पेण पुनर्युक्तं सत् 'लघु' जघन्य 'परी-
तासङ्ग' परीतासङ्ख्येयकं भवति । इदमत्र हृदयम्—इह येनैकेन सर्पपरूपेण रहितोऽमन्तरोद्दिष्टो
राशिरुत्कृष्टसङ्ख्यातकमुक्तं तत्र राशौ तस्यैव रूपस्य निक्षेपो यदा क्रियते तदा तदेवोक्तं सङ्ख्या-
तकं जघन्य परीतासङ्ख्यातकं भवतीति । इह च जघन्यपरीतासङ्ख्येयकेऽभिहिते यद्यपि तस्यैव
मध्यमोत्कृष्टभेदप्ररूपणावसरस्तथापि परीत्युक्तनिर्णयभेदतस्मिन्नेदानीमप्यसङ्ख्येयकानां मध्यमो-
त्कृष्टभेदौ पश्चादल्पवत्तयात् प्ररूपयिष्येते, अतोऽधुना जघन्ययुक्तासङ्ख्यातकं तावदाह—
“अस्स रासि अब्भासे” इत्यादि अस्य राशे—जघन्यपरीतासङ्ख्येयकगतराशे ‘अब्भासे’ परस्परगु-
णने सति 'लघु' जघन्य युक्तासङ्ख्येयकं भवति । तच्च 'आवलियासमयपरिमाणम्' आवलिका—
“असंखिज्जाणं समयणं समुदयसमिद्दसमागमेण” (अनुयो० पत्र १७८ २) इत्यादिसिद्धान्त-
प्रसिद्धा तस्यां समया—निर्विभागं कालविभागान्तर्परिमाणमावलिकासमयपरिमाणम्, जघन्ययु-
क्तासङ्ख्येयकतुल्यसमयराशिप्रमाणा आवलिका इत्यर्थः । एतदुक्तं भवति—जघन्यपरीतासङ्ख्येयकं
सम्बन्धीनि यावन्ति सर्पपलक्षणानि रूपाणि तान्येकैकं पृथक् पृथक् संस्थाप्य तत एकैकस्मिन्
रूपे जघन्यपरीतासङ्ख्यातकप्रमाणो राशिर्व्यवस्थाप्यते, तेन च राशीनां परस्परमभ्यासो विधीयते ।
इहैव भावना—असत्कल्पनया किल जघन्यपरीतासङ्ख्येयकराशिस्यान्ने पञ्च रूपाणि कल्पन्ते,
तानि विविच्यन्ते—जाता पञ्चैकका १११११, एककानामप्यप्रत्येकपञ्चैव वारा पञ्च पञ्च व्यव-
स्थाप्यन्ते । तद्यथा—१, १, १, १, १ । अत्र पञ्चभिः पञ्च गुणिता जाता पञ्चविंशतिः, साऽपि पञ्चभिः
राहता जात पञ्चविंश शतम् इत्यादिक्रमेणामीषा राशीनां परस्परमभ्यासे जातानि पञ्चविंशत्यधिका
न्येकविंशच्छतानि ३१२५ । एष कल्पनया तावदेतावन्मात्रो राशिर्भवति, सङ्ख्यातकसङ्ख्ये-
यरूपो जघन्ययुक्तासङ्ख्यातकतया मन्तव्य इति ॥ ७८ ॥

निरूपितं जघन्ययुक्तासङ्ख्येयकम् । सम्प्रति शेषजघन्यासङ्ख्यातासङ्ख्यातकभेदस्य जघन्यपरीता-
नन्तकादिसरूपाणां त्रयाणां जघन्यानन्तकभेदानां च सरूपमतिदेशतः प्रतिपिपादयिपुराह—

वितिचउपयंमगुणणे, कमा सगासस्व पढमचउसत्त ।

पांता ते रूचजुषा, मज्झा रूचूणं गुरु पञ्जा ॥ ७९ ॥

इह ‘सखिज्जेगमसस’ (गा० ७१) इत्यादिगाथोपन्यस्तोत्कृष्टसङ्ख्यातकादिमौलैःसप्तपदापे-
क्षया सङ्ख्यातकाद्यभेदविकल्पानि यानि परीतासङ्ख्यातकादीनि षट् पदानि तानि परीतासङ्ख्या-
तकानन्तानन्तकभेदद्वयविकल्पानि द्वित्रिचतुः पञ्चसङ्ख्यात्वेन प्रोक्तानि । तत ‘द्वित्रिचतुः पञ्चम-

१ असङ्ख्येयानां समानां समुदयसमिद्दसमागमेण ॥ २ मौलसप्तपदानि त्वेतानि—उत्कृष्टसङ्ख्यातकम् १
परीतासङ्ख्यातकम् २ शुद्धसङ्ख्यातकम् ३ अवस्थासङ्ख्यातकम् ४ परीतान्तरकम् ५ युक्तानन्तकम् ६
अनन्तानन्तकम् ७ ॥

गुणने' द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमपदवाच्यराशेरन्योऽन्याभ्यामे सति 'क्रमात्' क्रमेण "सागंस" ति प्राट्त्वत्वात् 'सप्तमासद्वयातम्' स्यादन्तापेक्षया

जपन्यसद्वयातकम् १	मध्यमसद्वयातकम् २	उत्तरद्वयातकम् ३
परीक्षासं० अ० १	परीक्षासं० मध्य० २	परीक्षासं० उत्तर० ३
युक्तासं० जपन्यम् ४	युक्तासं० मध्य० ५	युक्तासं० उत्तर० ६
शसं० असे० अ० ७	असे० असे० मध्य० ८	असे० असे० उत्तर० ९
परीक्षानन्तं जप० १	परीक्षानन्तं मध्य० २	परीक्षानन्तं उत्तर० ३
युक्तानन्तं जप० ४	युक्तानन्तं मध्य० ५	युक्तानन्तं उत्तर० ६
शान्तानन्तं जप० ७	शान्तानन्तं मध्य० ८	शान्तानन्तं उत्तर० ९

जपन्यासद्वयातकद्वयातकम् । "पदमचउसत्त जत" ति प्राट्त्वत्वात् प्रथमचतुर्थसप्तमान्यात-
कानि । तत्र प्रथमानन्तक-जपन्यपरीक्षानन्तकम् चतुर्थानन्तकम्-जपन्ययुक्तानन्तकम् सह
मानन्तक-जपन्यान्तानन्तकं भवतीति । इह जपयमध्यमोत्तरमेदतोऽसद्वयेयकान्तकयो
प्रत्येकं नवविधत्वात् प्रवर्धितमेदानीं सप्तममयमादिसद्वयात् सङ्गच्छत एव । इदमत्रैदम्पर्यम्—
द्वितीये युक्तासद्वयातकपदवाच्ये जपन्ययुक्तासद्वयातकवक्षणे राशौ विवृते सति यावन्ति रूपाणि
सागत्सु प्रत्येकं जपन्ययुक्तासद्वयातकमात्रं राशयोऽभ्यसनीया, ततमेपां राशीनां परम्परान्दने
यो राशिर्भवति तत् सप्तमासद्वयेयकं मन्तव्यम् । तृतीये द्वासाद्वयेयकासद्वयेयकपदवाच्ये जपन्या-
सद्वयेयकासद्वयेयकरूपे राशौ यावन्ति रूपाणि सागतागेन जपन्यासद्वयेयकासद्वयेयकराशीनाम-
न्योऽन्यगुणने सति यो राशिः सम्पद्यते तत् प्रथमानन्तकं जपन्यपरीक्षानन्तकमवमेयम् । चतुर्थे
तु परीक्षान्तकपदवाच्ये जपन्यपरीक्षानन्तकरूपे राशौ यावन्ति रूपाणि सागतागता जपय
परीक्षान्तकराशीनां परम्परामभ्यासे यावान् राशिर्भवति तत् चतुर्थमन्तकं जपन्ययुक्तानन्तकं

इत्याह—‘गुरव’ उत्कृष्टा ‘पश्चात्ता’ पश्चिमराशय इत्यर्थः । इयमत्र भावना—जपन्ययुक्ता-
सङ्ख्यातकराशिरेकेन रूपेण न्यून स एव पाश्चात्य उत्कृष्टपरीक्षासङ्ख्येयकस्वरूपो भवति, जपन्या-
सङ्ख्यातासङ्ख्यातकराशिस्त्वेकेन रूपेण न्यून सन् पाश्चात्य उत्कृष्टयुक्तासङ्ख्यातकस्वरूपो भवति,
जपन्यपरीक्षानन्तकराशि मुनरेकेन रूपेण न्यून पाश्चात्य उत्कृष्टासङ्ख्यातासङ्ख्यातकस्वरूपो भवति,
जपन्ययुक्तानन्तकराशिस्त्वेकरूपेण पाश्चात्य उत्कृष्टपरीक्षानन्तकस्वरूपो भवति, जपन्यानन्ता-
नन्तकराशिरेकरूपरहित पाश्चात्य उत्कृष्टयुक्तानन्तकस्वरूपो भवतीति । इदं चासङ्ख्येयकानन्तक-
भेदानामित्य प्ररूपणमागमाभिप्रायत उक्तं, कैश्चिदन्यथाऽपि चोच्यते ॥ ७९ ॥ अत्र एवाह—

इयं सुसुप्तं अन्ने, यग्मियमिहसि चउत्थयमसंखं ।

होइ असंखासंखं, लहु रूवजुयं तु तं मज्झं ॥ ८० ॥

‘इति’ पूर्वोक्तप्रकारेण यद् असङ्ख्यातकानन्तरूप प्रतिपादित तत् सूत्रे—अनुयोगद्वार-
रक्षणे सिद्धान्ते उक्त—निगदितम् । तथा चोक्त श्रीअनुयोगद्वारेण—

उक्कोसए सखिजए रूव पक्खिच जहन्नय परिचासखिजय होइ । तेण पर अजहन्नमणुको-
सयाइ ठाणाइ जाव उक्कोसय परिचासखिजय न पावेइ । उक्कोसय परिचासखिजय कित्थि
होइ ? जहन्नय परिचासखिजय जहन्नयपरिचासखिजयमिच्छाण रासीण अन्नमन्नव्भासो रूवूणो
उक्कोसय परिचासखिजय एव, अहवा जहन्नय जुचासखिजय रूवूण उक्कोसय परिचासखि-
जय होइ । जहन्नय जुचासखिजय कित्थि होइ ? जहन्नयपरिचासखिजयमिच्छाण रासीण अन्न-
मन्नव्भासो पडिपुत्रो जहन्नय जुचासखिजय होइ, अहवा उक्कोसए परिचासखिजए रूव
पक्खिच जहन्नय जुचासखिजय होइ, आवलिया वि तित्थिहवा चेव । तेण पर अजहन्नमणु-
कोसयाइ ठाणाइ जाव उक्कोसय जुचासखिजय न पावेइ । उक्कोसय जुचासखिजय कित्थिह
होइ ? जहन्नयण जुचासखिजएण आवलिया गुणिया अन्नमन्नव्भासो रूवूणो उक्कोसय जुचा-
सखिजय होइ, अहवा जहन्नय असखिजासखिजय रूवूण उक्कोसय जुचासखिजय होइ ।
जहन्नय असखिजासखिजय कित्थि होइ ? जहन्नयण जुचासखिजएण आवलिया गुणिया
अन्नमन्नव्भासो पडिपुत्रो जहन्नय असखिजासखिजय होइ, अहवा उक्कोसए जुचासखिजए
रूव पक्खिच जहन्नय असखिजासखिजय होइ । तेण पर अजहन्नमणुकोसयाइ ठाणाइ जाव

१ उत्कृष्टके सङ्ख्येयके रूप प्रक्षिप्त जपन्यक परीक्षासङ्ख्येयक भवति । तत परमजपन्योत्कृष्टकानि स्थानानि
यावदुत्कृष्ट परीक्षासङ्ख्येयक न प्राप्नोति । उत्कृष्टक परीक्षासङ्ख्येयक कियद् भवति ? जपन्यक परीक्षासङ्ख्येयक
जपन्यपरिक्षासङ्ख्येयकमात्राणां राशीनामन्योन्याभ्यासो रूपेण उत्कृष्टक परीक्षासङ्ख्येयक भवति, अथवा जप-
न्यक युक्तासङ्ख्येयक रूपेण उत्कृष्टक परीक्षासङ्ख्येयक भवति । जपन्यक युक्तासङ्ख्येयक कियद् भवति ? जपन्यक
परीक्षासङ्ख्येयकमात्राणां राशीनामन्योन्याभ्यास प्रतिपूर्णे जपन्यक युक्तासङ्ख्येयक भवति अपयोत्कृष्टके परी-
क्षासङ्ख्येयके रूप प्रक्षिप्त जपन्यक युक्तासङ्ख्येयक भवति, आवलिकाऽपि तावत्वेव । तत परमजपन्योत्कृष्टकानि
स्थानानि यावदुत्कृष्टक युक्तासङ्ख्येयक न प्राप्नोति । उत्कृष्टक युक्तासङ्ख्येयक कियद् भवति ? जपन्यकेन युक्तास-
ङ्ख्येयकेनावलिका गुणिता अन्योन्याभ्यासो रूपेण उत्कृष्टक युक्तासङ्ख्येयक भवति, अथवा जपन्यकमसङ्ख्येया
सङ्ख्येयक रूपेण उत्कृष्टक युक्तासङ्ख्येयक भवति । जपन्यकमसङ्ख्येयासङ्ख्येयक कियद् भवति ? जपन्यकेन युक्ता-
सङ्ख्येयकेनावलिका गुणिता अन्योन्याभ्यास प्रतिपूर्णे जपन्यकमसङ्ख्येयासङ्ख्येयक भवति, अथयोत्कृष्टके युक्ता
सङ्ख्येयके रूप प्रक्षिप्त जपन्यकमसङ्ख्येयासङ्ख्येयक भवति । तत परमजपन्योत्कृष्टकानि स्थानानि यावदुत्कृष्टक-

उकोसयं असंखिज्जासंखिज्जयं न पावेइ । उकोसयं असंखिज्जासंखिज्जयं कित्थियं होइ ? जहन्नयं असंखिज्जासंखिज्जयं जहन्नयमसंखिज्जासंखिज्जयमिच्छाणं रासीणं अन्नमन्नन्मासो रूवूणो उकोसयं असंखिज्जासंखिज्जयं होइ, अहवा जहन्नयं परिचाणंतयं रूवूणं उकोसयं असंखिज्जासंखिज्जयं होइ । जहन्नयं परिचाणंतयं कित्थियं होइ ? जहन्नयं असंखिज्जासंखिज्जयं जहन्नयमसंखिज्जासंखिज्जयमिच्छाणं रासीणं अन्नमन्नन्मासो पडिपुजो जहन्नयं परिचाणंतयं होइ, अहवा उकोसयं असंखिज्जासंखिज्जयं रूवं पक्खित्तं जहन्नयं परिचाणंतयं होइ । तेण परं अजहन्नमणुकोसयाइ ठाणाइ जाव उकोसयं परिचाणंतयं न पावइ । उकोसयं परिचाणंतयं कित्थियं होइ ? जहन्नयं परिचाणंतयं जहन्नयमपरिचाणंतयमिच्छाणं रासीणं अन्नमन्नन्मासो रूवूणो उकोसयं परिचाणंतयं होइ, अहवा जहन्नयं जुचाणंतयं रूवूणं उकोसयं परिचाणंतयं होइ । जहन्नयं जुचाणंतयं कित्थियं होइ ? जहन्नयं परिचाणंतयं जहन्नयमपरिचाणंतयमिच्छाणं रासीणं अन्नमन्नन्मासो पडिपुजो जहन्नयं जुचाणंतयं होइ, अहवा उकोसयं परिचाणंतयं रूवं पक्खित्तं जहन्नयं जुचाणंतयं होइ, अभवसिद्धिया वि. तत्तिया चेव । तेण परं अजहन्नमणुकोसयाइ ठाणाइ जाव उकोसयं जुचाणंतयं न पावइ । उकोसयं जुचाणंतयं कित्थियं होइ ? जहन्नयं जुचाणंतयं अभवसिद्धिया गुणिया अन्नमन्नन्मासो रूवूणो उकोसयं जुचाणंतयं होइ, अहवा जहन्नयं अणंताणंतयं रूवूणं उकोसयं जुचाणंतयं होइ । जहन्नयं अणंताणंतयं कित्थियं होइ ? जहन्नयं जुचाणंतयं अणंताणंतयं कित्थियं होइ ? जहन्नयं अणंताणंतयं होइ, अहवा उकोसयं जुचाणंतयं रूवं पक्खित्तं जहन्नयं अणंताणंतयं होइ । तेण परं अजहन्नमणुकोसयाइ ठाणाइ । < एवं उकोसयं अणंताणंतयं नत्थि > (२३८-१) इति ।

असंखिज्जासंखिज्जयं न प्राप्नोति । उत्कृष्टकमसंखिज्जासंखिज्जयं कियद् भवति ? जघन्यकमसंखिज्जासंखिज्जयं जघन्यकासंखिज्जासंखिज्जयमप्राणां राशीनामन्योन्याभ्यासो रूपेण उत्कृष्टकमसंखिज्जासंखिज्जयं भवति, अथवा जघन्यकं परीक्षानन्तकं रूपेण उत्कृष्टकमसंखिज्जासंखिज्जयं भवति । जघन्यकं परीक्षानन्तकं कियद् भवति ? जघन्यकमसंखिज्जासंखिज्जयं जघन्यकासंखिज्जासंखिज्जयमप्राणां राशीनामन्योन्याभ्यासः प्रतिपूर्णे जघन्यकं परीक्षानन्तकं भवति, अथवोत्कृष्टकमसंखिज्जासंखिज्जयं रूपं प्रक्षिप्तं जघन्यकं परीक्षानन्तकं भवति । ततः परमजघन्योत्कृष्टकानि स्थानानि यावदुत्कृष्टकं परीक्षानन्तकं न प्राप्नोति । उत्कृष्टकं परीक्षानन्तकं कियद् भवति ? जघन्यकं परीक्षानन्तकं जघन्यकपरीक्षानन्तकमप्राणां राशीनामन्योन्याभ्यासो रूपेण उत्कृष्टकं परीक्षानन्तकं भवति, अथवा जघन्यकं युष्मानन्तकं रूपेण उत्कृष्टकं परीक्षानन्तकं भवति । जघन्यकं युष्मानन्तकं कियद् भवति ? जघन्यकं परीक्षानन्तकं जघन्यकपरीक्षानन्तकमप्राणां राशीनामन्योन्याभ्यासः प्रतिपूर्णे जघन्यकं युष्मानन्तकं भवति, अथवोत्कृष्टकं परीक्षानन्तकं रूपं प्रक्षिप्तं जघन्यकं युष्मानन्तकं भवति, अथवसिद्धिश्च अपि तावन्त एव । ततः परमजघन्योत्कृष्टकानि स्थानानि यावदुत्कृष्टकं युष्मानन्तकं न प्राप्नोति । उत्कृष्टकं युष्मानन्तकं कियद् भवति ? जघन्यकेन युष्मानन्तकेनाभवसिद्धिश्च गुणिता अन्योन्याभ्यासो रूपेण उत्कृष्टकं युष्मानन्तकं भवति, अथवा जघन्यकमन्योन्याभ्यासो रूपेण उत्कृष्टकं युष्मानन्तकं भवति । जघन्यकमन्योन्याभ्यासः प्रतिपूर्णे जघन्यकमन्योन्याभ्यासः परमजघन्योत्कृष्टकानि स्थानानि । एवं उत्कृष्टकमन्योन्याभ्यासो नास्ति ॥ < एतच्चिह्नान्तर्गतपाठे मुद्रितानुयोगद्वारेषु नास्ति ॥

उक्त सूत्राभिप्राय । साम्प्रत मतान्तरगतमसद्भातानन्तरकस्वरूपमाह—“अत्रे वगित्य” इत्यादि । अन्ये आचार्या—एके सूरय एवमाहु, यथा—‘चतुर्थकमसद्भा’ जयन्ययुक्तासद्भातक-रूप ‘वगित’ तावतैव राशिना गुणित सत् ‘एकसि’ चि एकवार ‘मगति’ जायते-सम्पद्यते असद्भासद्भा ‘रघु’ जयन्यम्, जयन्यासद्भातासद्भातक भवतीत्यर्थ । अत्रापि मते असद्भातक-मुद्दिश्य मध्यमोल्हटमेदप्ररूपणा पूर्वोक्तेवेति दर्शयताह—“रुबजुय तु त मग्न” ति रूपेण-सर्पपलक्षणेन युत रूपयुत ‘तु’ अवधारणे व्यवहितसम्बन्धश्च ‘तद्’ इति तदेवानन्तराभिहित जय-न्यासद्भायेयासद्भायेयादिकम् किं भवति ? इत्याह—“मध्य” मध्यमासद्भायेयासद्भायेयादिक भवति ॥८०॥

रुचूणमाइमं गुरु, ति वगितं तं इमं दस क्खेवे ।

लोगागासपएसा, धम्माधम्मगेजियदेसा ॥ ८१ ॥

तदेव जयन्यासद्भायेयासद्भायेयादिक ‘रूपेणम्’ एकेन रूपेण रहित सद् ‘आदिम’ तदपेक्षया आद्यस्य राशे सम्बन्धि ‘गुरु’ उल्हट भवतीति । अयमत्राशय—जयन्यासद्भायेयासद्भायेयक रूपेण सद् युक्तासद्भातकमुल्हटक भवति, जयन्यपरीचानन्त रूपेणमसद्भायेयासद्भायेयकमुल्हट भवति, जयन्ययुक्तानन्त तु रूपेणमुल्हट परीचानन्त भवति, जयन्यान्तानन्तक तु रूपेणमुल्हट युक्तानन्तक भवतीति । अधुना जयन्यपरीचानन्तक मतान्तरेण प्ररूपयन्नाह—“ति वगित त” इत्यादि । ‘तद्’ इति प्रागभिहित जयन्यासद्भायेयासद्भायेयक ‘त्रिवर्गयित्वा’ सद्भाद्वि-राशी परस्पर त्रीन् वारानभ्यस्येत्यर्थ । अयमत्राशय—जयन्यासद्भायेयासद्भायेयकराशे सद्भाद्वि-राशिगुणनलक्षणो वर्गो विधीयते, तस्यापि वर्गराशे पुनर्वर्ग क्रियते, तस्यापि वर्गराशे पुनरपि वर्गो निष्पाद्यत इति । तत किम् ? इत्याह—“इमान्” वक्ष्यमाणस्वरूपान् ‘दस’ इति दशस-द्भायान् क्षिप्यन्त इति कर्मणि घञि श्लेषा—प्रक्षेपणीयराशयस्तान् ‘क्षिपस्व’ निषेहीत्युत्तरगा-थाया सम्बन्ध । तथाहि—लोकावशस्य प्रदेशा १ धर्मश्च अधर्मश्च एकजीवश्च धर्माधर्मक-जीवश्लेषा देशा—प्रदेशा । अयमत्रार्थ—धर्मास्तिकायप्रदेशा २ अधर्मास्तिकायप्रदेशा ३ एकजीवप्रदेशा ४ ॥ ८१ ॥ तथा—

ठिइयंघज्झवसाया, अणुभागा जोगडेयपलिभागा ।

हुण्ह य समाण समया, पत्तेयनिगोयए खिवसु ॥ ८२ ॥

स्थितिवन्धस्य कारणभूतान्यध्यवसायस्थानानि कपायोदयरूपाण्यध्यवसायशब्देनोच्यन्ते, तान्यसद्भायेयान्येव । तथाहि—ज्ञानावरणस्य जयन्योऽन्तर्मुहूर्तप्रमाण स्थितिवन्ध, उल्हटतस्तु त्रिशत्सागरोपमकोटिप्रमाण, मध्यमपदे त्वेकद्वित्रिचतुरादिसमयाधिकान्तर्मुहूर्तादिकोऽसद्भायेयमेद, एषा च स्थितिवन्धाना निर्वर्तकान्यध्यवसायस्थानानि प्रत्येकमसद्भायेयलोकाकाशप्र-देशप्रमाणानि मित्रान्येव, एव च सत्येकस्मिन्नपि ज्ञानावरणेऽसद्भायेयानि स्थितिवन्धाध्यवसाय-स्थानानि लभ्यन्ते, एव दर्शनावरणादिष्वपि वाच्यम् । “अणुभागा” चि ‘अनुभागा’ ज्ञाना-वरणादिकर्मणा जयन्यमध्यमादिमेदभिन्ना रसविशेषा, एतेषा चानुभागविशेषाणा निर्वर्तक-न्यसद्भायेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि भवन्त्यतोऽनुभागविशेषा अप्येतान्त एव द्रष्टव्या, कारणमेदाश्रितत्वात् कार्यमेदानात् । “जोगडेयपलिभाग” चि योग—मनोवाक्य-

विषय वीर्य तस्य केवलप्रज्ञाच्छेदेन प्रतिविशिष्टा निर्विभागा भागा योगच्छेदप्रतिभागा , ते च निगोदादीना सश्लिषश्चेन्द्रियपर्यन्ताना जीवानामाश्रिता जघन्यादिभेदभिन्ना असङ्ख्येया मन्तव्या । “दुष्टं य समाण समय” चि ‘द्वयोश्च समयो’ उत्सर्पिष्यवसर्पिणीकालस्वरूपयो समया असङ्ख्येयस्वरूपा । “पतेयनिगोयण” चि अनन्तकायिकान् वर्णयित्वा शेषा पृथिव्यप्तेजोवायु-वनस्पतिजसा प्रत्येकशरीरिण सर्वेऽपि जीवा इत्यर्थ , ते चासङ्ख्येया भवन्ति । निगोदा सूक्ष्माणा बादराणा चानन्तकायिकवनस्पतिजीवाना शरीराणीत्यर्थ , ते चासङ्ख्याता । एवमेते प्रत्येकमसङ्ख्येयस्वरूपा दश क्षेत्रास्तान् शिषस्व ॥ ८२ ॥

अथ राशिदशकप्रक्षेपानन्तरं तस्यैव राशेर्यस्मिन् विहिते यद् भवति तदाह—

पुण तस्मि ति वग्गियण, परिस्तणंत लहु तस्स रासीण ।

अब्भासे लहु जुत्ताणंतं अब्भवजियमाणं ॥ ८३ ॥

पुनरपि “तस्मि” चि ‘तस्मिन्’ अनन्तरोदिते प्रक्षिप्तशेषदशके ‘त्रिवर्गिते’ त्रीन् वारान् वर्गिते सति परीचानन्त ‘लघु’ जघन्य भवति । इदमुक्तं भवति—जघन्यासङ्ख्येयासङ्ख्येयकस्वरूपे वार-त्रय वर्गिते राशौ दशैते क्षेत्रा क्षिप्यन्ते, तत इत्थं पिण्डितो यो राशि सम्पद्यते स पुनरपि वारत्रय वर्धते ततो जघन्य परीचानन्तक भवतीति । इदानीं जघन्ययुक्तानन्तकनिरूपणाय—“तस्स रासीण” इत्यादि, ‘तस्य’ जघन्यपरीचानन्तकस्य सम्बन्धिना राशीनामन्योन्यमभ्यासे सति ‘लघु’ जघन्य युक्तानन्तकमभव्यजीवमान भवति । इयमत्र भावना—जघन्यपरीचानन्तके ये राशय सर्पपरूपास्तै पृथक् पृथक् व्यवस्थाप्यन्ते, तेषा तथा व्यवस्थापिताना जघन्यपरीचानत फमानाना राशीनामन्योन्याभ्यासे सति युक्तानन्त जघन्य भवति, तथा जघन्ययुक्तानन्तके यावन्ति रूपाणि वर्तन्त अमवसिद्धिका अपि जीवा केवलिना तावन्त एव दृष्टा इति ॥ ८३ ॥

जघन्यानन्तानन्तकप्ररूपणाय—

तच्चग्गे पुण जायइ, णंतणंत लहु तं च तिक्खुत्तो ।

यग्गसु तह वि न तं होइ णंतखेवे खिचसु छ इमे ॥ ८४ ॥

तस्य—जघन्ययुक्तानन्तकराशेर्यर्गे—सङ्ख्येयभ्यासे तद्वर्गे कृते सति ‘पुन’ न्योऽपि ‘जायते’ सम्पद्यते अनन्तानन्त ‘लघु’ जघन्यम्, जघन्यानन्तानन्तक भवतीत्यर्थ । उल्लेखानन्तानन्तकप्र-रूपणाय—“तं च तिक्खुत्तो” इत्यादि । ‘तच्च’ तत् पुनर्जघन्यमन्तानन्त ‘त्रिक्लृत्’ त्रीन् वारान् ‘वर्गयस्व’ तावन्तै राशिना गुणय । अयमत्रार्थ—जघन्यानन्तानन्तकराशेस्त्वावतैव राशिना गुणनस्वरूपो वर्ग क्रियते, ततस्तस्य वर्गितराशे पुनर्वर्गे, तस्यापि वर्गितराशेर्योऽपि वर्ग इति । ‘तथापि’ एवमपि वारत्रय वर्गे कृतेऽपि ‘तद्’ उल्लेखमनन्तानन्तक ‘न भवति’ न जायते । तत किं कार्यम् ? इत्याह—अनन्तक्षेपान्, ‘इमान्’ वक्ष्यमाणस्वरूपान् ‘पट्’ पट्स-क्षेपान् ‘क्षिपस्व’ निधेहीति ॥ ८४ ॥ तानेव पङ्कन्तक्षेपानाह—

सिद्धा निगोयजीवा, वणस्सई काल पुग्गला चेव ।

सव्यमल्लोगनह पुण, ति वग्गिउं केवलदुग्गम्मि ॥ ८५ ॥

सर्व एव 'सिद्धाः' निष्ठितनिःशेषकर्माणः १ 'निगोदजीवाः' समस्ता अपि सूक्ष्मवादरमेदभिन्ना अनन्तकायिकसत्त्वाः २ 'वनस्पतयः' मत्त्येकानन्ताः सर्वेऽपि वनस्पतिजीवाः ३ 'कालः' इति सर्वोऽप्यतीतानागतवर्तमानकालसमयराशिः ४ 'पुद्गलः' समस्तपुद्गलराशेः परमाणवः ५ 'सर्व' समस्तम् 'अलोकनभः' अलोकाकाशमिति उपलक्षणत्वात् सर्वोऽपि लोकोलोकप्रदेशराशिः ६ इत्येतद्राशिपदकप्रक्षेपानन्तरं यस्मिन् कृते यद् भवति तदाह—'पुनः' पुनरपि 'त्रिर्दगीयत्वा' त्रीन् वारांस्तावत्तैव राशिना गुणयित्वा 'केवलद्विके' केवलज्ञानकेवलदर्शनयुगले क्षिप्ते सति ॥ ८५ ॥

किम्? इत्याह—

खित्ते णंताणंतं, हवेह जिहं तु ववहरह मज्झं ।

इय सुहुमन्थविचारो, लिहिओ देविंदसूरीहिं ॥ ८६ ॥

'क्षिते' न्यस्ते सत्यनन्तानन्तकं 'भवति' जायते 'ज्येष्ठम्' उत्कृष्टम् 'तुः' पुनरर्थे व्यवहितसम्बन्धश्च । 'व्यवहरति' व्यवहारकारि 'मध्यं तु' मध्यमं पुनः । इयमत्र भावना—इह केवलज्ञानकेवलदर्शनशब्देन सत्पर्याया उच्यन्ते, ततः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोः पर्यायेष्वनन्तेषु क्षिप्तेषु सत्त्विति द्रष्टव्यम्, नवरं ज्ञेयपर्यायाणामानन्त्याद् ज्ञानपर्यायाणामप्यनन्तं वेदितव्यम्, एवमनन्तानन्तं ज्येष्ठं भवति, सर्वस्यैव वस्तुजातस्यात्र संगृहीतत्वात्, अतः परं वस्तुसत्त्वस्यैव सङ्ख्याविषयस्याभावादित्यभिप्रायः । सूत्राभिप्रायतस्त्वित्पमप्यनन्तानन्तकमुत्कृष्टं न प्राप्यते, अनन्तकस्याष्टविधस्यैव तत्र प्रतिपादितत्वात् । तथा चोक्तमनुयोगद्वारेण—

५ एवमुक्तोसव अणंताणंतयं नत्थि ५ ।

तदत्र तत्त्वं केवलिनो विदन्ति । सूत्रे तु यत्र कचिदनन्तानन्तकं गृह्यते तत्र सर्वत्राजघन्योत्कृष्टशब्दवाच्यमनन्तानन्तकं द्रष्टव्यम् । तदेवं व्याख्यातं सप्रपञ्चं सद्भासकासद्भासकानन्तकादित्वरूपम्, तन्निरूपणे च व्याख्याता "नमिय जिणं जियममाण" (गा० १) इत्यादि मौलद्वारागथा । सम्प्रति षडशीतिसद्भगाभाप्रमाणत्वेन यथार्थं षडशीतिकशास्त्रं समर्थयन्नाह— "इय सुहुमन्थविचारो" इत्यादि । 'इति' पूर्वोक्तप्रकारेण सूक्ष्मः—मन्दमत्तगम्यो योऽर्थः—शब्दानिधेयं तस्य विचारः विचारणं 'लिखित'—अक्षरविन्यासीकृतः पञ्चसङ्ख्यादिशास्त्रेभ्य इति शेषः । कैः? इत्याह—'देवेन्द्रसूरिणि' करालकलिकालपातालतत्त्वबमज्जद्विशुद्धधर्मपुरोद्धरणधुरीणश्रीमज्जागच्छन्द्रसूरिकमकमलचञ्चरीकैरिति ॥ ८६ ॥

॥ इति श्रीदेवेन्द्रसूरिविरचिता स्वोपज्ञषडशीतिकटीका समाप्ता ॥

अथ ग्रन्थकारप्रशस्तिः ।

विष्णोरिव यस्य विभो , पदवयी व्यानशो जगत्तिसिलम् ।
 सूक्ष्माथेसाथेदेशी, स श्रीवीरो विनो जयतु ॥ १ ॥
 कुन्दोज्ज्वलकीर्तिमौ , सुरगीकृतसकलप्रिष्टभोग ।
 शतमल्लदातविनतपद , श्रीगौतमगणधर पातु ॥ २ ॥
 तदनु सुधर्मस्वामी, जम्बूप्रमवादयो मुनिवरिष्ठा ।
 सुतजलनिधिपारीणा, मूयास श्रेयसे सन्तु ॥ ३ ॥
 तत प्रातस्तपाचार्यैत्यभिरया मियुनायका ।
 समभूवन् कुले चान्द्रे, श्रीजगन्मन्दसूरय ॥ ४ ॥
 जगज्जनितथोधाना, तेषा शुद्धचरित्रिणाम् ।
 विनेया समनायन्त, श्रीमद्देवेन्द्रसूरय ॥ ५ ॥
 स्वान्ययोरुपकाराय, श्रीमद्देवेन्द्रसूरिणा ।
 षडशीतिकर्ताकेव, सुतयोषा विनिर्ममे ॥ ६ ॥
 विबुधवरधर्मकीर्त्तिश्रीविद्यानन्दसुरिसुस्त्युधै ।
 स्वपरासमयैककुशलेसदैव साशोधिता चेत्यम् ॥ ७ ॥
 यद्वादितमरूपमतिना, सिद्धान्तविरद्वमिह किमपि शासे ।
 विद्वद्विस्तत्त्वज्ञै , प्रसादमाधाय तच्छोध्यम् ॥ ८ ॥
 षडशीतिकशास्त्रमिद, विगुण्यता यन्मयार्जितं सुकृतम् ।
 तेनास्तु भव्यलोक , सूक्ष्माथविचारणाचतुर ॥ ९ ॥
 मन्यामम् २८०० । सर्वमन्यामम् ५९३८ अ २८ ॥

इति कर्मग्रन्थचतुष्टयात्मकः प्रथमो विभागः ।

परिशिष्टं प्रथमम् ।

कर्मग्रन्थटीकान्तः प्रमाणतयोद्धृतानां शास्त्रीयाचतरणानामकारादि-
क्रमेणानुक्रमणिका ।

—५५—

अ

अकामवपहाद्	६३
अकितौ च	१२९
अक्षररत्नेभ्यः समा	३५
अगंतुं समुत्पाद्यं	७९-१६०
अह	१२८
अर्ग उचामगद्सा	१७
अहोपाह्वयानानि	६३
अज्ञौ च द्व्यक्षिन्नमण-	३९
अद्वयसर्वसहसा	१७
अद्वयज्ञ अपुञ्जाह्मि	१०२
अणतिरिनारपरिह्यं	९२
अणद्वयोदयनाडा-	१४३
अणमग्नसगिहसंययण	१०२
अणमिच्छमीससम्मं	९२
अणहिगया जा चीसु मि	१२०
अणाह्यं सं पवाहेण	३
अणुगामि च अणुगच्छद्	२०
अणुवकप वि वृहर्ण	५७
अणुवत्तगाह सेडा	९६
अनोऽनेकधराद्	१७-१८४
अनिपट्टिभागपणगे	१०२
अन्तरा भयदेहोऽपि	४५-१५४
अन्ते वेवलमुत्तम-	१०
अन्ने आभिणियोहिय	८
अन्ते उ अमुत्तं चिध	३
अन्ते मर्जति अखिरय	१४०
अण्यहुत्तालोपण	१३६
अण्युर्व अण्युर्व (पञ्च० छ० तु० पत्र ३२)	११८
अण्युर्व नाहिमद्	१३३
अभवसिद्धियस्त सुयं	१७
अभ्यस्यापि कस्यचित्	६९-१३९
अभिनवकम्मगहणं	१०२

आशादिभ्यः ३९-५६-७०-७१-११७-१२८-१८१

अश्वोऽस्तिनीसिक्क	५१
अयमिष्टफणं देवं	४३
अण्यसेतरगविताऽस्तमायतो	१२
अरहता भयवंता	६६
अर्थपरिसमाप्तिः पदं	१९
अरपौ परिग्रहारम्भौ	६९
अखिरयसमा उवसंतु	१९९
अखिरयसाणमिच्छा	११९
अत्रिसेसियं सुयं सुय-	१७
अन्यभिचारिणा साद-	४४
असोकपृष्ठः सुरपुण्य-	१
असंतिग्गमणं समयाणं	२०७
असमीक्षितकरिणं	६१
असूया पापपरित्तरं	६१

आ

आगममोपपत्तिश्च	४४
आगारो उ विसेसो	१३०
आचेल्लकुहेसिय	१३४
आह मपांवायाम्	१५९
आणवणि विचारणिवा	३२
आतो डोऽह्मावामः	६६
आरमवेनाविशिष्टस्य (शास्त्र० सू० १ सू० ९०)	२
आद्यत्रयमज्ञानमपि	१०-१२९
आयंसग मिदमुहा	९५
आयुर्वै नद्धोदकं पा-	३५
आयुषि समाप्त्वमाने	१५९
आरिवलोलुलवत्त-	६३
आवरणदेसविगमे	७
आसि सज्जोवसमो सि	१४०
आहारदुग्गं आयद्	१५५
आहारय तु पमपो	१५६
आहारदुग्गं आयद्	१७९
आहारसरीरिदिय	११४

आहारसंज्ञा आहाराभि-	१२३	उवसमभद्रापु ठिणो (पञ्च० ल० वृ० प० ३२) ११८	
आहारं चउदसपुण्ड्रिणो	१५५-१५८	उवसमसम्मत्ताओ	३३
इहं ता हरह धनं	११४	उवसमसम्ममि दो सत्ती	१४३
इत एकनवती कल्पे	३	उवसमसेदिगयस्त ठ	११
इत्तरिय थेरकप्पे	१३७	उवसामगसेदिगयस्त	१०९
इत्तरियाणुवसग्गा	१३७	उवसामगसेदीपु	१४०
इत्थ म् पमायल्लिया	९६	ऊ	
इंदिय कसाय अज्जय	३२	ऊमरदेसं ददित्थं	४०-१४०
इंदियमणोनिमित्तं	१२३	ए	
इग्गियन्	१२७	एएसि णं भंते ! एग्गि-	१७३
इह दीहकालिणी	१५	एएसि णं भंते ! जीवाणं भाभि-	१७१
इहपरलोयादाणम-	३८	एएसि णं भंते ! जीवाणं आहा-	१७८
इह सम्यक्खिणा सत्ता	८१	एएसि णं भंते ! जीवाणं पणत्तु-	१७७
इहाभोलौकिकान् मामान्	२२	एएसि णं भंते ! जीवाणं भव-	१७८
ई		एएसि णं भंते ! जीवाणं सक-	१७५
ईरिक् गतिकम्पनयोः	६६	एएसि णं भंते ! जीवाणं सज्जो-	१७४
ईप्पाविपादुगाधं च	६१	एएसि णं भंते ! जीवाणं सत्ती-	१७८
उ		एएसि णं भंते ! जीवाणं सत्ते-	१७७
उक्कोसपु असंरिजा अ-	१६९	एएसि णं भंते ! जीवाणं सदे-	१७५
उक्कोसपु जे मज्जुत्ता	१७०	एएसि णं भंते ! वसका-	१७३
उक्कोसपु संरिजपु	२०९	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उग्गाह पुहं समयं	१३	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उज्जते इद्विबन्नात्	१९४	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उज्जसेदीपडिपणो	७७	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उज्जाहाययल्लोणं	१६०	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उत्तरदेहे च देवतई	८७	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उज्जासनं सकन्दपों-	६३	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उदप अरस मुरामुर-	८९	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उदयावल्लियावहिरिह-	१२५	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उज्जागंदेनाना मागं-	६३	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उपयोगलक्षणो जीवः	१६४	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उपसगांदातः	१५-११७	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उज्जसिपा पेणहपा	३१	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उज्जापु पयकोडी	३०	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उभयपथाधाराभो	१६३	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उभयाभाधो पुड्या-	१३९	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उरलं थेवपुणो	१५३	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उवएसं पुग सं दंति	६६	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उवगायकारणो वि ह	५८	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२
उवसंउत्तीणमोहो	४३	एएसि णं भंते ! नेरह-	१७२

अउसद्विपिटिकरद-	२५	जाणहू बज्जेऽणुमाणाओ	२६
अनुपेत्तवीयपञ्चमे	१५०	अतिस्मरण स्वाभिनिबोधि-	१३
अनुवर्णस्य सत्सत्य	६१	अव ण दस जीवे पयहू	११५
अत्तारि य कोदिसया	१६८	अजि अजिण तित्यऽतित्य	३२
चित्तिदेहावाप्तोपसमा-	१२७	जीवत्तममभवत्तं	१९९
चैत्थमतिथयाराम-	६४	जीवाहपययेसु (पञ्च० छ० दृ० प० ३२)	११८
चोयाल लक्खहा	१६९	जीवाजीवा धुन्न	३०
चोरा गामवहरथं	११३	जे पुण सधितेउ	१५
		जे वेपूह तं वधहू	८१
छ		ओ अस्सरोवळओ	१५
छग तिप्पि निक्कि सुल्लं	१६९	ओ उवत्तमत्तम्महिटी	१४३
छप्पन्नदोसपगुल-	१७२	ओएण कम्मएण	१५३-१५४
छवीस पयकोडी	१८	ओ किर जहन्न ओगो	७७-१६३
		ओगनिरोह करित्ता	१६३
ज		ओ हुवे वारे उवत्तम-	७४
जघावल्लमि खीणे	१३७		
ज अउदससुअवधरा	१५		
ज बहुबहुविहसिप्पा-	१३	जानदर्शवयोस्तद्वत्	६०
जजुहीयप्पमाणमेत्ता	२०५	जानस्स एक विरतिः	१६
ज सामघगगहण	२७		
ज सामिकककारण	९	ज्ञानमि वि धम्मणे	१३५
जत्तिप जीवो अयगाहो	७६		
जत्थ महनाण तथ सु	८-१७६		
जय जीव नन्द क्षत्रिय-	९६	डिइवडु वल्लस्स डिई	४
जल्लेसे मरहू तल्लेसे उ-	१७४-१६७	डिय अट्ठिभो य कप्पो	१३४
जस्साउएण तुल्लहू	७३-१६०	डियकप्पमि णि विपमा	१३४
जह ॥ य कवणोदल-	३		
जह शुद्धहीणि विसमा (पञ्च० छ० दृ० प० ३२)	११८	डो छ-	८२
जह जम्मुपायवेगो	११३		
जह दुक्खयणमवयण	१९१	जह चेअ विअ य अद-	२००
जह निम्मका वि अक्ख	२६		
जहलपए सत्तेजा स	१६९	त संजपस्स तम्भ	१७५
जहल्लय सखिजय किति	२०१	त सत्तावज्जणरुद्धि	१७
जह पेइदियाण सहा	१७३	त समामओ अउम्पिह पक्क-	१४-२१-२१
जह रत्तो पडिहारो	२७	त समामओ छम्पिह पक्क-	१९
जह राया सह जीवो	२७	तहयकसावाणुदए	३६-८७
जह सुद्धजलाणुयय	१३८	तहयत्तमयम्मि मय	१६०
जह सुद्धम भाविदिय	१९३	तहयापु पोरिसीपु	१३६
जहा माळिकेरदीववासि-	३३-१७१	ततो अणत्तरं य य वेइ-	१६२
जहा पुडविकाहयाणं	१७३	ततो अणत्तरं य य सुद्ध	१६३
जा गंठी ता यदम	६९-१३९	तत्तुलोहारमाओ	७७-१६३
जाणहू पासह ते अ	२५	तत्तो य अस्सकक्का	२५
		तत्तो य सुद्धमपणयस्स	१६३

राय जह्मो गिन्दे	१३१	दण्डं प्रयमे समये	१९०
राय राय उदारे डरालं	१५२	दर्शने धार्मिकाणां च	१७
रायोदासुरालं	१५३	दग्धाईय अभिगाह	१३५
रादसंल्लगुणविहीणं	७६-१६२	दानपुण्यकृत्य कीर्तिः	५७
रादसंल्लेखगुणाप	७७-१६३	दिट्ठेस्मोवगधो	११३
राघयेह मदीयस्व	३०	दीर्घदम्नी मियो वृत्तौ	२८-१४-११५
राग्मि मधो जाह दिपं	१३८	दुल्लसोदवधाम्नाप-	६०
राग्मि य राह्य चटत्ये	१३९	देवपूजागुरुपानि-	६०
रासदास चटवसाई	३१	देवालयं च इहं	८१
रासदासगाय भगवान्	१३०	देवादिदर्शनीमुख्यं	६१
राह महुसुयगाणावरण	२६	देखे य देमविरहं	१९८
निगुणा तिरुह भद्रिया	१०४	हो य सया छत्रदया	१६८
निचीसवर चडायं	११९	हो चारे विजयाहसु	८
तिर्यं भंते ! निधे	५४	द्विचवनस बहुचवनं	५८
तिर्यवरसमीबासे-	१३२	ध	
तिर्यवरणे विहीणं	९२		
तिर्यि ति नियमभो धिय	१३३	धम्ममि होह पुदी	११४
तिरिनरमुराड उधं	३१	धम्माधम्मापासा	३१
तिरियं जाय अंयो मनु-	६२	धम्माधम्मापासा	३१
तिरिदे वि हु सम्म-(पद्य० ८० वृ० प० ३२)	११८	धर्मगो धर्मक्यां य	३३
लीय वि धोवमिते	६९-१३९	न	
लुपण गारवबहुला	१५५		
लुदादिम्योऽनूकी	७-१२९	न हिर सगुणावयमो	१६१
लुपण जह्ममगा	१३२	नधंतसरिडिडामु	१३४
ले नानदर्शनावार-	६०	नटुमि ड डारमणियं नाने ७-१४-१३९-१४९-	१६९-१८१
ले नं भंते ! असहि-	१४६	नरबनिय जाह धावर	१०३
ले लुपा	५२	नरबाडयस्स डण्ण	५३
लेबट्टि धमसे सोग-	१०२	नरवानुपुम्बिपाए	८५
ले वि असंगा कोगा	१३३	न सम्मामीमो कुणह काळं	८५
लेलि नं भंते ! पुच्छ-	२४	न सम्ममिण्णो कुणह काळं	१५८-१३९-१८६
लेसु वि य महुपुण्यं सुयं	९	न हु किंचि कमिअ मुहुम-	१०४
श		माउय वेवजिअ	१५९
		माउमैगो दि वीर्यं	१६३
पूलाग कोहमंदाण (पद्य० ८० वृ० प० ३२)	११८	मागमं उवधायं	३
पोश नरा मरेहि य	१०३	मागमिअ वसगमिअं	१९८
पोश य सता वणो	१०४	मार्जवराय वन वन	३३
ट		मानं पंचसिद्धं पञ्च	६
		मग्गमिअ दसमग्गि य	१२३
दसगो संवरसीको	११४	माग्गसद्वयमूटं	१३
दसगतीले जीवे	२७	माणुदियं मिआए	१४१
दंडकादे मग्गं-	१६४	मामगाईहाप्ये सम्मो	११
दण्ढादिमो धा	१९९		

वेडविषयपञ्चमी	५६	सम्मामिच्छहिटी	८०
वेपह सतकम्म	११०	" अल-	१०१
वेदो पवित्तिकाले	११४	सम्मे सवासपरि जिणा-	१०२
वेदमाननेवोदीर्यते	१८८	सम्भसवगुणेन ततो	४३
वेधससम्मेण विणा	१९८	सम्भत्तवदेशविरति-	१५०
वेरेण निरणुकपो	११४	सरउग्यायससिनिग्गल-	२६
वेश्यादीनामलङ्कार	६४	सरागसयमो देश	६०-६३
व्यत्ययोऽप्यासाधू	४	सरिरेणोयाहारो	१२८
		सर्वसिद्धदेवाप-	६१
व्रा		सर्वसावधविरति	३४
व्रीहयते सातिचारो	६२	सर्वादेरिन्	७५
व्रूर वीरणि विक्रान्ता-	६६	सर्वे गस्यार्थं ज्ञानार्थां.	६६
वृष्माणमराचि पित्त	५०	सर्वजगत्मीवहिय	९५
वृ		सर्वजीवाण वि थ थं	६८
सयमवतां तदुदयो	१८५	सम्भय निरवयवलो	१३६
ससयकरणज वि प (५३० ल० पृ० ५० ३२)	११८	सम्भवज्ञोगतोह	७७-१६२
सहरति पञ्चमे त्वग्र	१६०	सम्वाओ छदीओ	५
सह शुकाह सि भोगो	५८	सन्वे मारेह सि	११४
सखेजजोयगाण	१०३	सन्वे वि ण भते । केवली	७५-१६०
सखा हिमा सत्तामिह	१२०	साइय सपज्जवसिय	१६
सज्जोणि अज्जोनिम्मि य	१९५	साधूनां गहणा धर्मो.	६१
संजलणलोभविरहा	१९९	सामाह्वयसन्नप णं भते ।	१५०
सज्जलणाहूण समो	१४०	सामायिक गुणावभाषार	१३०
संनोयणाह्वयाण	१४१	सासाणमिस्तरदिपमु वा	९१
सट्ठाणे पडिबत्ती	१३३	सिज्जावरदिहम्मि	१३४
स वतो योगमितोर्थ	१६९	सिद्धते य ऊरप जाय	२०५
सत्तगुणो ण विरो	११४	सिसिरे उ जह्छाई	१३१
सत्तावीस जह्छा	१३५	सीलं च समाहाण	१६३
सदसदविससंगाओ	१६	सुज्जायें सङ्ग्या सङ्गेये	१२४
सदसदुणशसा य	६४	सुहु वि मोहसमुदप	६८
सतपपपह्वणया	१९-३२	सुपातसुबसुदियगारि-	४९
सते अट्यालसय	९३	सुभगुदप वि हु फोई	५७
सश्चित्पुपाधम	१२०	सुत्त येर्ष्यदीरयो	३८-१२८
समप दो शुवओगा	१२२	सुत्तरपतिरियभाव	९३
समचउर निमिण जिण	१०२	सुवर्णादिमतिच्छन्द-	६३
समये समये कर्मा	१६२	सुहुमो य होह कालो	१७०
सम्मत्तगुणनिमित्त	७९-१८५	सुत्तनाय सुत्तम्	६७
सम्मत्तसुय सम्भासु	१५०	से किं स भणायुवामिं भोहि-	२०
सम्मत्तसगसहिओ	७१	से किं ण उमाहे ?	११
सम्महिटी सची	१५	से किं य पमिहाई ?	२०

से किं त मद्भाण ?	११	स्वित्वा च धन्यमेव च	१५९
से किं त वज्रमुन्महे ?	१२	स्वेषभासपितृकस्तो धर	५७
से किं त समष्ट ? सम	१९४	सादापसङ्गोप	४०
से किं त सुपनिस्तित्य मद्-	११	स्वदारमायसन्तोपोऽ-	६१
से ण पहे तिद्वयपाण	२०३	स्वय भयवरीणाम	६१
से ण पुण्यामेव लज्जित	१६२		
से य सम्मत्ते एस भस	१२७		
सेरेत्ती पडिपछा	८३	हसलिवी मूयलिवी	१४
सोहृदिभोवलदी	९	हत्या पाप	१२१
सो पेव नणूवसमो	१४०	हयह पसाहा कक	११३
सो तस्स विमुदयरो	१३८	हस्तकस्तराह मज्जेण	७७-१६३
सीपुराणमत्तेवोमा	६१	हिंसानृवसेवायस	६३
स्वाद्यायुधिष्याधिहि	५	हिममिरिमिगयपुष्वा	२४
स्वित्तिपाकविशेषस्तस	११६	हीयमाण पुण्यादत्याभो	२०

द्वितीयं परिशिष्टम् ।

कर्मग्रन्थटीकान्तरुद्धतानां ग्रन्थनाम्नां सूची ।

भजुयोगद्वार	१६९-१७१-१९४-	जीवकस्वभाष्य	२५
	२०२-२०९-२३३	मिनकृतटीका	२
भजुयोगद्वारपूर्णि	२०५	धर्मसारमूलटीका	१६१
भजुयोगद्वारटीका	१५७-२०५	नमिदूर्णि	२०
भजुयोगद्वारकपुटुति	१५२	नमिदूर्णि	२२
भजुयोगद्वारसूत्र	१६९-२०१	न्याय्ययन	७-१६-१९
भनेकान्तजयपताका	५९	न्याय्ययनपूर्णि	९
भागम	७४-११५-११७-१४२	पञ्चमाह	१४८
आचारान्तरटीका	१३	पञ्चसङ्गह	१४३
आर्ष	१७३	पञ्चसङ्गहमूलटीका	१४६
आवश्यकपूर्णि	७६	प्रज्ञासिन्धु	११५-१६६
आवश्यकटीका	६९-१३९	प्रज्ञापना	१४४-१५९-१६१-१६३-१६४-१७३
कर्मप्रकृति	७५-१३७	प्रज्ञापनाटीका	१८१-१८९
कर्मप्रकृतियुधि	१२४	प्राकृतलक्षण	४-१८-४६-५८-८९-१४७
कर्मविपाक	९९	गृह्यसूत्रकृष्णार्णि	३२-१७१-१८९
कर्मसव	१०१-१०२-१०३-१०४	गृह्यकर्मप्रकृति	१९
	१०५-१०६-१०७-१०८-	गृह्यकर्मविपाक	२६-५३
	१०९-११०-१११-११४	गृह्यकर्मसवभाष्य	८५-९२
कर्मसवटीका	१०२	गृह्यकर्मसवसूत्र	९२
करपभाष्य	७४	गृह्यग्रन्थसामिख	९८-१११

भगवती	१२६-१५०	सप्ततिकाटीका	८१
भिक्षुशास्त्र	५०	सम्मति	५९
मूलावश्यकटीका	१२३	स्वोपज्ञकर्मविपाक	६७
शतक	७९	स्वोपज्ञकर्मविपाकटीका	७०-१६४-१८३
शतकवृहच्चर्णि	१४३	स्वोपज्ञकर्मसवटीका	११२
पदनीतिक	१११	स्वोपज्ञावकटीका	७३-७४
सप्तनिकाचूर्णि	७४-१२०	स्वोपज्ञपदनीतिटीका	७६
सप्तनिकाचूर्णि	१४३		

तृतीयं परिशिष्टम् ।

कर्मग्रन्थटीकान्तर्गतानां ग्रन्थकृत्सूची ।

आराध्यपाद	३६ १५०	मद्रवाहुस्वामि	३६-८५ १२२-१२७-१५३-१५९
आर्यहयाम	७५-१४४-१६०-१६१	भाष्यकार	२०-६३-१६१-१६२-१६३
	१६२-१६४-१७८	भाष्यकृत	१६२
अमास्यातिवाचक	१६-१२१	भाष्यपीयूषपयोधि	१३
आत्मप्रशिक्षक	७४-१८२	भाष्यसुधात्मोनिधि	३-१०-१५ १६-८३
गन्धहृत्ती	२९		१६१-१७८
रिनमद्रागशिक्षमाश्रमण	९-७६-१२३-१४०	भाष्यसुधाशु	१५५-१६३
	१४४-१६८	मलयगिरि	८१
देवधिक्षमाश्रमण	६-२०	वाचकमुण्य	१३०
देवधिवाचक	१०-१४-१७-१	वाचकवर	१६०
पाणिनि	४-१८-८९-१४०-१९४	वृद्ध	१६०
पूज्य	८-१५-८७ १५३	शिवशर्मवृद्धि	७९-१३७
पूज्यपाद	३६-१४०	शीलाङ्ग	१६३
पौराणिक	२	सुधर्मस्वामि	१४८
प्रज्ञानरत्न	४५-१५४	हरिमद्रसूरी	२२-९६-१२३-१५७ १५७-
प्रज्ञापनाटीकाकार	१८३		१६१-२०५
दीक्ष	३	हेमचन्द्रसूरी	७६-५८-६०-१९४

चतुर्थ परिशिष्टम् ।

कर्मग्रन्थटीकान्तर्गतानां पारिभाषिकशब्दानां स्थानदर्शकः कोशः ।

शब्द	पृ.	शब्द	पृ.	शब्द	पृ.
अक्षरश्रुत	१४-१८	अवाहारक	९९-१४२	अवग्रह	११
अक्षरसमासश्रुत	१८	अनिवृत्तिकरण	६९	अवधिज्ञान	७-११९
अक्षिप्त	१३	अनिवृत्तिवादादसम्प्रायगुण-		अवधिदर्शन	२८-१३४
अगमिकश्रुत	१७	स्थान.	७२	अवधिद्विक	१४२-१४८
अगुरुलघुचतुष्क	५२-८२	अभिधित्व	१३	अवय	१९५
अगुरुलघुनाम	४०-५४	अनुगामि	१९	अववाह	१९५
अङ्ग	४६	अनुयोगद्वारश्रुत	१९	अविरतसम्पन्नादिगुणस्थान	७०
अङ्गमविष्टश्रुत	१७	अनुयोगद्वारसमासश्रुत	१९	अशुद्ध	७०
अङ्गवाद्यश्रुत	१८	अन्तरकरण	६९	अशुभग्राम	४१-५८
अङ्गोपाङ्ग	४६	अन्तराय	५-५८-७८	अशुभविहायोगति	५३
अङ्गोपाङ्गनाम	३९-४६-७८	अपर्यवसित	१६	अश्रुतनिष्ठित	१०
अचक्षुर्दर्शन	२८-१३७	अपर्याप्तनाम	४१-५४-११७	असंयम	९९-१३७
अज्ञान	९९-१२९	अपर्याप्तपङ्क्त	१२१	असङ्ख्यात	१९९
अज्ञानविक	१४७	अपाय	१२	असङ्ख्यातासङ्ख्यातक	२०७
अट्ट	१९५	अपूर्वकरण	६९	असङ्ख्यातासङ्ख्यातकडाकृष्ट	२०८
अट्टदाह	१९५	अपूर्वकरणगुणस्थान	७१	असङ्ख्यातासङ्ख्यातकजघन्य	२०८
अथाप्यात	१३७	अप्रतिपाति	२१	असङ्ख्यातासङ्ख्यातकनध्यम	२०८
अदाक्षय	७३	अप्रत्याख्यानावरण	३४-३६	असंक्षि	९९-१५७
अधुव	१३	अप्रमत्तसंयतगुणस्थान	७१	असंक्षिभुव	१६
अनक्षरश्रुत	१५	अयहु	१३	असत्त्वमनोयोग	१५१
अननुगामि	१९	अयहुविध	१३	असत्त्ववाग्योग	१५१
अनन्त	२००	अभय	९९	असत्त्वामृपमनोयोग	१५१
अनन्तानन्तकडाकृष्ट	२०८	अभ्युत्स	५०	असत्त्वामृपवाग्योग	१५१
अनन्तानन्तकनध्यम	२०८	अभय	१९५	असन्दिग्ध	१३
अनन्तानन्तकमध्यम	२०८	अपयशःकीर्तिनाम	४१-५८	असातवेदतीय	२९
अनन्तानुबन्धि	३४-३६	अयुत	१९५	अस्थिरद्विक	८१
अनन्तानुबन्धिचतुर्विंशति	१०१	अयुताह	१९५	अस्थिरनाम	४१-५७
अनन्तानुबन्धिचतुष्क	८०	अयोषिकेवलिगुणस्थान	७५	अस्थिरपङ्क्त	४१-२५
अनन्तानुबन्ध्येकविंशत्	१०१	अरति	३८	अहोरात्र	१२५
अनवस्थितपस्य	२०१	अर्थनिर्पूर	१९५	आतपद्विक	९३
अनाकारोपयोग	१३०-१३७-१६४	अर्थनिर्पूराह	१९५	आतपनाम	४०-५३
अनादिश्रुत	१६	अर्थवाग्रह	१२	आदेयनाम	४०-५७
अनादेयद्विक	८६	अर्थनाराच	४९	आन	१९५
अनादेयनाम	४१-५८	अर्द्धविशुद्ध	७०	आनुपूर्वीनाम	४०-५२-७८
		अल्पबहुत्व	११५-१६९	आभिनिवोधिक	६

शब्द	पत्र	शब्द	पत्र	शब्द	पत्र
आयु	५-३८-७८	उपाङ्ग	४६	कर्मणकर्मणबन्धननाम	४८
आयोजिकाकरण	१५९	उपाङ्गविक	९५	कर्मणारीरबन्धननाम	४६
आयुलिका	१९५	उत्पन्नपत्र	५१	कर्मणसहातननाम	४७
आहारक	४५	कृतमति	२१	फीलिका	४९
आहारक १९-१२८-१४२		भक्त	१९५	कुञ्ज	५०
आहारककाययोग	१५२	अपभनाराध	४९	कृष्णवर्ण	५०
आहारककर्मणबन्धननाम	४८	एकेन्द्रियजातिनाम	४४-११६	केवलज्ञान	७-१२९
आहारकवैजसकर्मणबन्धननाम	४८	एकेन्द्रियविक	१०३	केवलदर्शन	२८-१३७
		भौतविकि	११	केवलद्विक	१४५-१५७
आहारकवैजसबन्धननाम	४८	औदयिकभाव	१९०-१९१	केवलि समुदाय	१५९
आहारकद्विक ५२-८१-१५५		औदारिक	४४	कोष	३६-१२९
आहारकमिश्रकाययोग	१५२	औदारिककाययोग	१५२	क्षपकधेनि	७४
आहारकशरीरबन्धननाम	४६	औदारिककर्मणबन्धननाम	४८	क्षायिक	३०-१३८
आहारकपङ्क	१०५	औदारिकवैजसकर्मणबन्धननाम	४८	क्षायिकभाव	१९०
आहारकसहातननाम	४७			क्षायोपशमिक	३०-१३८
आहारकाहारकबन्धननाम	४८	औदारिकवैजसबन्धननाम	४८	क्षायोपशमिकभाव	१९०
आहारकपाणि	५५-११७	औदारिकद्विक ५२-८०-१५६		क्षिप्र	१३
इन्द्रिय ९८-१२७ १२८		औदारिकौदारिकबन्धननाम	४८	क्षीयकपायवीतरागच्छस्य	
इन्द्रियपर्याप्ति ५५-११७		औदारिकमिश्रकाययोग	१५३	गुणस्थान	७४
ईहा १२		औदारिकशरीरबन्धननाम	४६	खरस्पर्श	५१
उद्योगात्र ५८		औदारिकसहातननाम	४७	गति ९८-१२७-१२८	
उच्छ्वास १९५		औपपातिक १५१		गतिप्रस	१४७
उच्छ्वासनाम ४०-५३		औपशमिक ३०-६९-१३९		यतिनाम ३९-४३-७८	
उच्छ्वासपर्याप्ति ५६		औपशमिकभाव १८९		गन्धद्विक ९४	
उच्छ्वासहृयाव २००		बदुरस ५०		गन्धनाम ४०-५०	
उत्तरमकृति ४		कफाट १६०		गमिकमुक्त १७	
उत्तर १९५		करण ६९		गुणस्थान ३७-११९-११८	
उत्तराङ्ग १९५		करणपर्याप्त ५६-११७		गुरस्पर्श ५१	
उदय ३७-८४-११५		करणापर्याप्त ५७-११७		गोत्र ५ ५८-७८	
उदीरणा ३७ ८४-११५		कर्म १		ग्रन्थि ६९	
उद्योतधनुष्क १०३		कर्मजा ११		ग्रन्थिभेद १३९	
उद्योतनाम ४०-५३		कपाय ३४-७८-९९-१२७-१२९		चतुर्दर्शन २८-१३७	
उपकरणेन्द्रिय ११				चतुरिन्द्रियजातिनाम ४४-११६	
उपपातनाम ४०-५३		कपायपञ्चविंशति ३४-७८		-१२८	
उपभोगान्तराय ५८		कपायस ५०		चतुर्थशेष ९४	
उपयोग ११२-१२२-१६४		कपायपोङ्गक ३४ ७८		चतुर्थमद ९४	
उपशमधेनि ७३		काय ९८-१२७-१२८		चतुर्थमान ९४	
उपशान्तकपायवीतरागच्छस्य		काययोग १२७-१२८-१५१		चतुर्थमाया ९४	
क्षुण्णस्थान ७३		कर्मण ४५		चतुर्थलोम ८८	
उपशान्ताक्षा ७०		कर्मणकाययोग १५३		चरणमोह ३०	

शब्द	पृ.	शब्द	पृ.	शब्द	पृ.
चुलिका	१९५	श्रुतिताङ्ग	१९५	परत्रिक	५२
चुलिकाङ्ग	१९५	दण्ड	१६०	वरद्विक	५२-९९
छेदोपस्थापनीय	१३०	दर्शन	४-२७	वरानुपूर्वी	५२
जघन्यसङ्ख्यात	२००	दर्शन	९९-१२७-१३७	नलिन	१९५
जातिचतुष्क	७९	दर्शनचतुष्क	२७-८८	नलिनाङ्ग	१९५
जातिनाम	३९-४४-७८	दर्शनत्रिक	३७-७८	नवनोकपाय	३७-४८
जातिस्मरण	१३	दर्शनत्रिक	१६६	नामकर्म	५-३८-७८
जीवस्थान	११२-११६	दर्शनद्विक	१६५	नाराच	४९
जिनपञ्चक	१०५	दर्शनसोद	३०	निद्रा	२८
जिनैकादश	१०१	दर्शनावरण	४-२७-७८	निद्राद्विक	८२
जुगुप्सा	३८	दानान्तसाय	५८	निद्रानिद्रा	२८
ज्ञान	९९-१२७-१२९	दीर्घकालिषी	१५	निद्रापञ्चक	२७
ज्ञानत्रिक	१६६	दुरभिमन्थ	५०	निरयगतिनाम	४३
ज्ञानावरण	४-६-७८	दुर्भगत्रिक	८०	निरयत्रिक	५२-७९
स्तुनाम	३९-४४-७८	दुर्भगनाम	४१-५८	निरयद्विक	५२-९३
तिष्ठरस	५०	दुस्स्वरनाम	४१-५८	निरयानुपूर्वी	५२
तिर्यग्विभ्रक	८०-५२	दृष्टिषादोपदेशिणी	१५	निर्माणनाम	४०-५४
तिर्यंगानुपूर्वी	५२	द्वितीयकपायाः	८६-९३	निर्विशमानक	१३१
तिर्यंगायुः	३९	द्वीन्द्रियजातिनाम	४४-११६-	निर्विष्टकामिक	१३१
तिर्यग्गतिनाम	४३-१२८		१२८	निधित	१३
तिर्यग्विभ्रक	९३-५२	देवगतिनाम	४३	निश्वास	१९५
तीर्थंकरनाम	४०-५६	देवत्रिक	५२	नीर्धर्मात्र	५८
तुर्व्यकोष	९४	देवाद्विक	९४-५२	नीलवर्ण	५०
तुर्व्यमद्	९४	देवानुपूर्वी	५२	नोकपाय	३४
तुर्व्यमान	९४	देवायुः	३८	नोकपायनयक	३७-७८
तुर्व्यमाया	९४	देशविरतिगुणस्थान	७०	न्यग्रोधपरिमण्डक	५०
तुर्व्यलोभ	८८	देशसंयम	९९-१३७	पक्ष	१९५
तृतीयकपायाः	८६-९३	धातुणा	१२	पञ्चावसतिरुपाय	३४-७८
तैजस	४५	शुच	१३	पञ्चेन्द्रियजातिनाम	४४-११६-
तैजसकर्मण्यन्धननाम	४८	नपुमकचतुष्क	१००		१२८
तैजसतैजसबन्धननाम	४८	नपुमकषेद	३८-१२९	पदधुत	१८
तैजसतीरबन्धननाम	४६	नयुत	१९५	पदसमासधुत	१८
तैजससहस्राननाम	४७	नयुताङ्ग	१९५	पद्य	१९५
प्रसङ्गचतुष्क	३३	नरकगतिनाम	४३-१२८	पद्माङ्ग	१९५
प्रसत्रिक	७९-९५	नरकत्रिक	५२-७९	पराधातनाम	४०-५३
प्रसदशक	४१-७८	नरकद्विक	५२-९३	परिहासविशुद्धिक	१३१
प्रमनवक	८२	नरकपोदश	१०१	परिचानन्तरुत्तरुष्ट	२०८
प्रमनाम	४०-५५	नरकानुपूर्वी	५२	परिचानन्तरुत्तरुष्ट	२०८
प्रीन्द्रियजातिनाम	४४-११६	नरकानु	३९	परिचानन्तरुत्तरुष्ट	२०८
श्रुति	१९५	नरकगतिनाम	४३	परिचानन्तरुत्तरुष्ट	२०७

शब्द	पृ	शब्द	पृ	शब्द	पृ
परीक्षासङ्घातकडाकृष्ट	२०८	वादननाम	४०-५५-११६	यन्त्रस्पर्श	५१
परीक्षासङ्घातकजघन्य	२०७	अय	३८	मोहनीय	५-२९-७८
परीक्षासङ्घातकमध्यम	२०८	अवक्षय	७३	यथाप्रवृत्तकारण	६९
पर्याप्तनाम	४०-५६-११७	अव्य	९९-१२०	यश कीर्तिनाम	४०-५७
पर्यायश्रुत	१८	भाष	११५-१८९	युक्तान्तकडाकृष्ट	२०८
पर्यायसमासश्रुत	१८	भाषापर्यासि	५६	युक्तान्तकजघन्य	२०८
पक्ष्य	२०१	भोगान्तसद्य	५८	युक्तान्तकमध्यम	२०८
पारिणामिकभाव	१९०-१९१	मतिज्ञान	६-१२९	युक्तान्तकडाकृष्ट	२०८
पारिणामिकी	११	मत्यज्ञान	१२९	युक्तान्तकजघन्य	२०८
पिण्डप्रकृति	४०-७८	मधुररस	५०	युक्तान्तकमध्यम	२०८
पुरुषपेद	३८-१२८	मध्यमसङ्घातक	२००	युक्तान्तकडाकृष्ट	२०८
पूर्व	१९५	मध्यसत्त्वान	९९	युक्तान्तकजघन्य	२०८
पूर्वश्रुत	१९	मध्यसत्त्वानचतुष्क	८०	युक्तान्तकमध्यम	२०८
पूर्वसमासश्रुत	१९	मध्यसद्हनन	९९	युक्तान्तकडाकृष्ट	२०८
पूर्वाह्न	१९५	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकजघन्य	२०८
प्रकृति	३-४	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकमध्यम	२०८
प्रचला	२८	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकडाकृष्ट	२०८
प्रचलाप्रचला	२८	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकजघन्य	२०८
प्रतिपत्तिश्रुत	१९	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकमध्यम	२०८
प्रतिपत्तिसमासश्रुत	१९	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकडाकृष्ट	२०८
प्रतिपत्ति	२१	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकजघन्य	२०८
प्रतिपत्तिप्रत्यय	२०१	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकमध्यम	२०८
प्रत्याख्यानवर्ण	३४-३६	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकडाकृष्ट	२०८
प्रत्येकनाम	४०-५६	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकजघन्य	२०८
प्रत्येकप्रकृति	४०-७८	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकमध्यम	२०८
प्रवेश	३-४	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकडाकृष्ट	२०८
प्रमत्तसत्यगुणस्थान	७१	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकजघन्य	२०८
प्रमुत्त	१९५	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकमध्यम	२०८
प्रमुत्ताह्न	१९५	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकडाकृष्ट	२०८
प्राण	१९५	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकजघन्य	२०८
प्राभृतश्रुत	१९	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकमध्यम	२०८
प्राभृतप्राभृतश्रुत	१९	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकडाकृष्ट	२०८
प्राभृतप्राभृतसमासश्रुत	१९	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकजघन्य	२०८
प्राभृतसमासश्रुत	१९	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकमध्यम	२०८
प्राग्	३०-७७-९८-११५	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकडाकृष्ट	२०८
प्राग्दर्शननाम	४०-५६-११७-११८	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकजघन्य	२०८
प्राग्दर्शनामिष	९८	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकमध्यम	२०८
प्राग्दर्शनेषु	११५	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकडाकृष्ट	२०८
प्राग्	१३	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकजघन्य	२०८
प्राग्विष	१३	मध्यसद्हननचतुष्क	८०	युक्तान्तकमध्यम	२०८

शब्द	पृ.	शब्द	पृ.	शब्द	पृ.
मिकलत्रिक	९९	सवस्वर	१९५	सामायिकसवम	१३०
विषाक	१	सस्थाननाम	४०-४९-७८	सासादन	९९
विपुलमति	२१	सस्थानपङ्क्त	९५	सासादनसम्पत्त्व	१४१
विभङ्गज्ञान	१२९	सहनननाम	४०-४९-७८	सासादनसम्पत्त्वगुणस्थान	६८
विहायोगतिद्विक	८९-९४	सहननपङ्क्त	९५	सास्वादनसम्पत्त्व	३-१४१
विहायोगतिनाम	४०-५३	सह्याव	१९९	सास्वादनगुणस्थान	६८
वीर्यान्तराय	५८	सहातननाम	४०-४९-७८	सितवर्ण	५०
पेद	३४-९९-१२७-१२८	सहातश्रुत	१९	सुमगत्रिक	४१
पेदकसम्पत्त्व	३०-१३८	सहातसमासश्रुत	१९	सुमगनाम	४०-५१
पेदश्रिक	३८-७८-८७	सहाक्षर	१७	सुरगतिनाम	४३-१२८
पेदनीय	५-२८-७८	सहि	१९-११७-१२७	सुरश्रिक	५२
पैक्रिय	४५	सश्रिक	१२७	सुरश्रिक	५२
पैक्रियकाययोग	१५१	सश्रिकुत	१५	सुरमिगन्ध	५०
पैक्रियकर्मण्यधननाम	४८	सञ्चलन	३५-३६	सुस्तरनाम	४०-५७
पैक्रियसैनसकर्मण्यधननाम	४८	सञ्चलनचतुष्क	८३	सुस्तरयोदसाक	१०४
पैक्रियसैनसकर्मण्यधननाम	४८	सञ्चलनश्रिक	८८	सुस्तरश्रिक	४१-८४
पैक्रियद्विक	५२-९९-१५६	सत्ता	३७-११५	सुस्तरनाम	४१-५७-११६
पैक्रियसिद्धकाययोग	१५२	सत्तमनोयोग	१५०	सुस्तरसम्पराय	१३०
पैक्रियपैक्रियधननाम	४८	सत्तवाग्योग	१५१	सुस्तरसम्परायगुणस्थान	७२
पैक्रियशरीरधन्यधननाम	४६	सत्तासत्यमनोयोग	१५१	सेवावै	४९
पैक्रियपङ्क्त	५२	सत्तासत्यनाम्योग	१५१	खोक	१९५
पैक्रियसहातननाम	४७	सन्दिग्ध	१३	स्थानार्द्धि	२८
पैक्रियाष्टक	५२-८६	सपर्यवसित	१६	स्थानार्द्धिश्रिक	८०
पेनमिषी	११	समचतुरस	४९	शीघेद	३८-१२९
व्यञ्जन	११	ममय	१९४	स्यावरचतुष्क	४१-७९
व्यञ्जनाक्षर	१५	समुदाय	१५९	स्यावरदराक	४१-७८
व्यञ्जनावग्रह	११	सम्पराय	१३७	स्यावरद्विक	९३
शरीरपर्याप्ति	५५-११७	सम्पत्त्व	३०	स्यावरनाम	४१-५७
शलाकापत्त्य	२०१	सम्पत्त्व	९९-१२७	स्यावरपङ्क्त	४१
शीतस्पर्श	५१	सम्पत्त्वश्रिक	१७२	स्थिति	३-४
शीर्षमहेलिका	१९६	सम्पत्त्वश्रिक	१५५	स्थिरनाम	४०-५६
शीर्षमहेलिकाङ्ग	१९५	सम्पत्त्वश्रुत	१६	श्रिगन्धर्षी	५१
शुद्ध	७०	सम्पत्त्वमिध्याव	१४१	स्पर्शनाम	४०-५७-७८
शुभनाम	४०-५६	सम्पत्त्वमिध्यावगुणस्थान	७०	हारिद्रवर्ण	५०
शुभविहायोगति	५३	सयोमिध्यावगुणस्थान	७५	हास्य	३७
धुतज्ञान	७-१२९	साकारोपयोग	३०-१६४	हास्यपङ्क्त	३७-७८-८७
धुतनिधित	१०	सातवेदनीय	२९	हीपमानक	२०
धुताज्ञान	१२९	सादिश्रुत	१६	हुण्ड	५०
शोक	३८	सादिसंस्थान	५०	हुहक	१९५
पोदशकपाय	३४-७८	साधारणनाम	४१-५७	हुहकाङ्ग	१९५
सदम	९९-१२७-१३०	साक्षिपातिकमाव	१९०-१९२	हेतुवाचोपदेशिनी	१५

पञ्चमं परिशिष्टम् ।

कर्मग्रन्थान्तर्वर्तिनां पिण्डप्रकृतिसूचकानां शब्दानां कोशः ।

शब्द	पृ	शब्द	पृ	शब्द	पृ
अगुरुलघुचतुष्क	५२-८२	तुर्यकोष	९४	मध्यसहनचतुष्क	८०
अज्ञानत्रिक	१४७	तुर्यमद्	९४	मनुष्यत्रिक	५१-१५
अनन्तानुबन्धिचतुर्विंशति	१०१	तुर्यमान	९४	मनुष्यद्विक	५२
अनन्तानुबन्धिचतुष्क	८०	तुर्यमाया	९४	मिथ्यावद्विक	११५
अनन्तानुबन्धेकात्रिंशत्	१०१	तुर्यलोभ	८८	वणचतुष्क	८२
अनादैयद्विक	८६	तृतीयकपाया	८६-९३	विकलत्रिक	५२
अपर्याप्तपङ्क	१२१	त्रसचतुष्क	४१	विकलत्रिक	९९
अवधिद्विक	१४२-१४८	त्रसत्रिक	७९-९५	विहायोगतिद्विक	८९-९४
अस्थिरद्विक	८१	त्रसदशक	४१-७८	वेदत्रिक	३८-७८-८७
अस्थिरपङ्क	४१-९५	प्रसनचतुष्क	८२	वैक्रियद्विक	५२-९९-१५६
आप्तपङ्क	९३	दर्शनचतुष्क	२४-८८	वैक्रियपङ्क	५२
आहारकद्विक	५२-८१-१५५	दर्शनत्रिक	३०-७८	वैक्रियाष्टक	५२-८६
आहारकपङ्क	१०५	दर्शनत्रिक	१६६	पोडशकपाप	३४-७८
अप्प्रेतचतुष्क	१०३	दर्शनद्विक	१६५	संस्थानपङ्क	९५
उपरात्रिक	९५	दुर्भगत्रिक	८०	सहननपङ्क	९५
एकेन्द्रियत्रिक	१०३	द्वितीयकपाया	८६-९३	संश्लिष्ट	१२४
औदारिकद्विक	५२-८०-१५६	देवत्रिक	५२	सञ्चलनचतुष्क	८३
कपासपञ्चविंशति	३४-७८	देवद्विक	९४-५२	सञ्चलनत्रिक	८८
कपासपोडशक	३४-७८	नपुंसकचतुष्क	१००	सम्यक्स्वत्रिक	१४२
केवलद्विक	१४५-१५७	नरकत्रिक	५२-७९	सम्यक्स्वत्रिक	१५५
गन्धद्विक	९४	नरकद्विक	५२-९३	सुभगत्रिक	४१
चतुर्थकोष	९४	नरकपोडश	१०१	सुरत्रिक	५२
चतुर्थमद्	९४	नरत्रिक	५२	सुरद्विक	५२
चतुर्थमान	९४	नरद्विक	५२-९९	सूक्ष्मप्रयोदशक	१०४
चतुर्थमाया	९४	नवनोकपाय	३७-७८	सूक्ष्मत्रिक	४१-८४
चतुर्थलोभ	८८	निद्राद्विक	८२	स्त्यानद्विक	८०
जातिचतुष्क	७९	निद्रापङ्क	२७	स्थावरचतुष्क	४१-७९
त्रिनपङ्क	१०५	निरात्रिक	५२-७९	स्थावरदशक	४१-७८
त्रिनैकादशक	१०१	निराद्विक	५२-९३	स्थावरद्विक	९३
ज्ञानत्रिक	१६६	मोक्षपाथनपङ्क	३७-७८	स्थावरपङ्क	४१
तिर्यगत्रिक	८०-५२	पञ्चविंशतिकापाय	३४-७८	हास्यपङ्क	३४-७८-८७
तिर्यगद्विक	९३-५२	मध्यसंस्थानचतुष्क	८०		

પથં પરિશિષ્ટમ્ ।

શ્વેતામ્બરીયકર્મતત્ત્વવિષયકશાસ્ત્રાણાં સૂચી ।

નંબર.	ગ્રન્થનું નામ.	કર્તા.	શ્લોકપ્રમાણ.	રચનાકાલ વગેરે.
૧	કર્મપ્રકૃતિઃ " પૂર્ણા	શિવચર્મસૂરિ	ગા. ૪૭૫ શ્લો. ૭૦૦૦	વિક્રમની ૫ મી સદીનો સંમત છે. પ્રત્યક્ષરે પોતાનું નામ આપ્યું નથી પણ વિક્રમની ૧૨ મી સદીથી પહેલાનો હોવો જોઈએ.
	" પૂર્ણોદિપ્તનઃ	મુનિચન્દ્રસૂરિ	શ્લો. ૧૯૨૦	વિક્રમની ૧૨ મી સદી.
	" શુતિઃ	મલ્લપથિરિ	શ્લો. ૮૦૦૦	વિક્રમની ૧૨-૧૩ સદી.
	" શુતિઃ	યસોવિજયોપા- ધ્યાય	શ્લો. ૧૩૦૦૦	વિક્રમની ૧૮ મી સદી.
૨	પદ્મસક્તદઃ	ચાન્દ્રવર્ધિમહાશ્વર	ગા. ૯૬૩	પોતાનો સમય પ્રત્યક્ષરે આપ્યો નથી તેમ ધીમે ટેકાવે પણ જોયો નથી.
	" શ્લોપશકૃતિઃ	"	શ્લો. ૯૦૦૦	"
	" શુદ્ધશકૃતિઃ	મલ્લપથિરિ	શ્લો. ૧૮૮૫૦	વિક્રમની ૧૨-૧૩ મી સદી.
	" શીપકઃ	ધામદેવ	શ્લો. ૨૫૦૦	વિક્રમની ૧૨ મી સદીનો સંમત છે.
૩	પ્રાચીન છ કર્મગ્રન્થઃ		ગા. ૫૫૧	આ ગ્રન્થની ૫૪૩ અને ૫૧૭ ગાથાઓ પણ જોવામાં આવે છે.
	(૧) કર્મવિપાકઃ	શર્ગપંથિ	ગા. ૧૬૮	વિક્રમની ૧૦ મી સદીનો સંમત છે.
	" શુતિઃ	પરમાનન્દસૂરિ	શ્લો. ૯૨૨	વિક્રમની ૧૨-૧૩ મી સદી
	" વ્યાખ્યાઃ		શ્લો. ૧૦૦૦	વિક્ર. ૧૨-૧૩ મી સદીનો સંમત છે.
	" દિપ્તનઃ	ઉદયપ્રમસૂરિ	શ્લો. ૪૨૦	કર્તા પોતાનું નામ આપ્યું નથી.
	(૨) કર્મસાવકઃ		ગા. ૫૦	વિક્રમની ૧૩ મી સદીનો સંમત છે.
	" આપ્તઃ		ગા. ૨૪	રચનાકાલ અને પોતાનું નામ પ્રત્ય- ક્ષરે આપ્યું નથી.
	" આપ્તઃ		ગા. ૩૨	"
	" શુતિઃ	ગોવિન્દાચાર્ય	શ્લો. ૧૦૯૦	"
	" દિપ્તનઃ	ઉદયપ્રમસૂરિ	શ્લો. ૨૯૨	શુતિકારે પોતાનો સમય આપ્યો નથી પણ ૧૨૮૮ પહેલાનો હોવો જોઈએ.
	(૩) ચન્દ્રસામિત્વઃ		ગા. ૫૪	વિક્રમની ૧૩ મી સદીનો સંમત છે.
	" શુતિઃ	હરિમદ્સૂરિ	શ્લો. ૫૬૦	રચનાનો કાલ અને પોતાનું નામ પ્રત્ય- ક્ષરે આપ્યું નથી.
	(૪) પદ્મશીતિઃ	ત્રિવલ્લભમળી	ગા. ૮૬	વિક્રમસંવત્ ૧૧૭૨
	" આપ્તઃ		ગા. ૨૩	વિક્રમની ૧૨ મી સદી

જી આવા વિદ્વાલ્ય ગ્રન્થો મુદિત થઈ ગયા છે. X આવા વિદ્વાલ્ય ગ્રન્થો હજુ થી સમગ્ર જોવામાં આવ્યા નથી. પણ વૃદ્ધિદિપ્તિનેવા અને પ્રત્યાલ્લીના અક્ષરે અહીં નોંધ લીધી છે.

નંબર.	ગ્રન્થનું નામ.	કર્તા.	શ્લોકપ્રમાણ.	રચનાકાલ ધોરે.
"	માપ્યક		શા. ૩૮	માપ્યકારે પોતાનો કાલ અને નામ આપ્યું નથી.
"	કૃતિક	હરિમદ્સૂરિ	શ્લો. ૮૫૦	વિક્રમની ૧૨ મી સદી.
"	કૃતિક	મલયગિરિ	શ્લો. ૨૧૪૦	વિક્રમની ૧૨-૧૩ મી સદી.
"	કૃતિક	યશોમદ્સૂરિ	શ્લો. ૧૬૩૦	વિક્રમની ૧૨ મી સદી.
"	પ્રા.કૃતિક	રામદેવ	શ્લો. ૭૫૦	વિક્રમની ૧૨ મી સદી.
"	વિવરણ	મેરુવાચક	પદ્ય. ૩૨	વિવરણકારનો સમય વિવરણ જોયા સિવાય થઈ શકે નથી.
"	કદાર		શ્લોક. ૧૬૦૦	રચનાકાલ અને કર્તાનું નામ ગ્રન્થ જોવાથી કદાર મળી શકે.
"	અવધૂરિ		શ્લો. ૭૦૦	"
(૫) શતક	શિવશર્મસૂરિ		શા. ૧૧૧	વિક્રમની ૫ મી સદીનો સંભવ છે.
"	માપ્યક		શા. ૩૪	માપ્યકારે પોતાનું નામ અને સમય ગ્રન્થમાં આપ્યો નથી.
"	માપ્ય		શા. ૨૪	"
"	સુદમાપ્યક	ચક્રેશ્વરસૂરિ	શ્લો. ૧૪૧૩	વિક્રમસંવત્ ૧૧૭૨
"	ધૂર્ગીક		શ્લો. ૨૩૨૨	રચનાકાલ અને પોતાનું નામ ધૂર્ગીકારે આપ્યું નથી.
"	કૃતિક	મલધારિદેવચન્દ્રસૂરિ	શ્લો. ૩૭૪૦	વિક્રમની ૧૨ મી સદી.
"	ટિપ્પન	લલ્લપ્રભસૂરિ	શ્લો. ૯૭૪	વિક્રમની ૧૩ મી સદીનો સંભવ છે.
"	અવધૂરિ	ગુણરાયસૂરિ	પદ્ય. ૨૫	વિક્રમની ૧૫ મી સદી
(૬) સહતિકા	ચન્દ્રધર્મમહાશ્વર		શા. ૭૫	પોતાનો સમય ગ્રન્થકારે આપ્યો નથી.
"	માપ્યક	અમરદેવસૂરિ	શા. ૧૯૧	વિક્રમની ૧૧-૧૨ મી સદી
"	ધૂર્ગી		પદ્ય. ૧૩૨	રચનાકાલ અને કર્તાનું નામ કદાર ગ્રન્થ જોવાથી મળી શકે
"	પ્રા.કૃતિક	ચન્દ્રધર્મમહાશ્વર	શ્લો. ૨૩૦૦	ગ્રન્થમાંથી રચનાકાલ મળી જાયો નથી.
"	કૃતિક	મલયગિરિ	શ્લો. ૩૭૮૦	વિક્રમની ૧૨-૧૩ મી સદી
"	માપ્યકૃતિક	મેસ્ત્રસૂરિ	શ્લો. ૭૧૫૦	વિક્રમસંવત્ ૧૪૪૧
"	ટિપ્પન	રામદેવ	શ્લો. ૫૭૪	વિક્રમની ૧૨ મી સદી.
"	અવધૂરિ	ગુણરાયસૂરિ		વિક્રમની ૧૫ મી સદી. શ્લોક પ્રમાણ મળીને કર્મગ્રન્થની અવધૂરિ સાથે ગણવેલું છે.
"	સાર્વજનિક	ત્રિવલ્લભગની	શા. ૧૫૫	વિક્રમની ૧૨ મી સદી.
"	માપ્ય		શા. ૧૧૦	માપ્યકારે પોતાનું નામ અને રચનાકાલ આપ્યો નથી.
"	ધૂર્ગી	સુમિશ્વરસૂરિ	શ્લો. ૨૨૦૦	વિક્રમસંવત્ ૧૧૭૦
"	કૃતિક	ચક્રેશ્વરસૂરિ	શ્લો. ૩૭૦૦	વિક્રમસંવત્ ૧૧૭૧

नंबर	ग्रन्थनु नाम.	कर्ता	श्लोकप्रमाण	रचनाकाल वगैरे
	॥ शा० वृत्तिX	चक्रेश्वरसूरि	ताद०प० १५१	रचनाकाल पुस्तक जोया सिवाय कही शक्याय नहीं.
	॥ वृत्तिदिप्पनX		श्लो० १४००	रचनाकाल अने वस्तुना नाम पुस्तक जोवाची निश्चय करी शक्याय
५	नव्य पाच कर्मग्रन्थः	देवेन्द्रसूरि	गा० ३०४	विक्रमनी १३-१४ मी सदी
	॥ स्तोपजटीनाः	"	श्लो० १०१३१	"
	(बन्धस्वामित्व विना)			
	॥ भवचूरिX	मुनिदोषरसूरि	श्लो० २९५८	रचनाकालनो निर्णय पुस्तक जोवाची कदाच धाय
	॥ भवचूरि	शुभारसूरि	श्लो० ५४००	विक्रमनी १५ मी सदी
	(२) बन्धस्वामित्वम		श्लो० ४२६ अ० २८	भवचूरिकाकारे पोतातु नाम तथा समय आप्यो नथी
	(३) कर्मसंयमिव-	कमलसंयमोपा-	श्लो० १५०	विक्रमसंवत् १५५९
	रणX	ध्याय		
	(४) छंदर्मग्रन्थवा-	जयसोम	श्लो० १००००	विक्रमनी १० मी सदी
	लावचोषः			
	(५) " "	मतिचन्द्र	श्लो० १२०००	रचनाकालनो निर्णय पुस्तक जोया सिवाय थई शके नहीं
	(६) " "	जीवविजय	श्लो० १००००	विक्रमसंवत् १८०३
६	मन शिरीकरणम-	महेन्द्रसूरि	गा० १६०	विक्रमसंवत् १२८४
	करण			
	॥ वृत्ति	"	श्लो० २३००	"
७	संस्कृत चार कर्मग्रन्थ	जयतिलकसूरि	श्लो० ५६९	विक्रमनी १५ मी सदीनो प्रारम्भ.
८	कर्मप्रकृतिद्वित्रिका		गा० ३२	ग्रन्थकारे रचनाकाल अने पोतातु नाम आप्यु नथी
९	भावप्रकरणः	विमलविजयगणी	गा० ३०	विक्रमसंवत् १६२३
	स्तोपजवृत्तिः	"	श्लो० ३२५	विक्रमसंवत् १६२३
१०	बन्धहेतुद्वयत्रिभङ्गीः	हर्षहुरगणी	गा० ६५	विक्रमनी १६ मी सदी.
	॥ वृत्तिः	वानर्दिगणी	श्लो० ११५०	विक्रमसंवत् १६०२
११	बन्धोदयसत्ताप्रक-	विजयविमलगणी	गा० २४	विक्रमनी १० मी सदीनो प्रारम्भ.
	रणः			
	॥ स्तोपज्ञावचूरिः	"	श्लो० ३००	"
१२	कर्मसंवेधमङ्गप्रक-	देवचन्द्र	श्लो० ४००	रचनाकाल ग्रन्थ जोवाची कदाच मळी थाचें
	रणः			
१३	भूयस्कारादिचिचार-	लक्ष्मीविजय	गा० ६०	विक्रमनी १० मी सदी.
	प्रकरण			

दिगम्बरीयकर्मतत्त्वविषयकशास्त्राणां सूची ।

नं०	ग्रन्थनाम	कर्ता	श्लोकप्रमाण	रचनाकाल
१	महाकर्मप्रवृत्तिप्रामृत (षट्शतश्लोका)	पुष्पदन्त तथा भूतबली	श्लो० ३६०००	अनुमाने-विक्रमानी ४-५ मी सदी
	„ प्रा०टीका	कुन्दकुन्दाचार्य	श्लो० १२०००	अज्ञात ऐ
	„ टीका	श्यामभुषणाचार्य	श्लो० ६०००	„
	„ कर्णा०टीका	गुण्डुलगाचार्य	श्लो० ५४०००	„
	„ स०टीका	समस्तभद्राचार्य	श्लो० ४८०००	„
	„ व्या०टीका	चण्डदेवगुरु	श्लो० १४०००	„
	„ ध्य०टीका	वीरसेन	श्लो० ७२०००	लगभगविक्रमसप्त ९०५
२	कथाप्रामृत	गुणधर	गा० २३६	अनुमाने विक्रमानी ५ मी सदी
	„ प्र०टीका	पतिपूषभाचार्य	श्लो० ६०००	अनुमा० विक्रमानी ६ वी सदी
	„ उपरा०टीका	उपराणाचार्य	श्लो० १२०००	अज्ञात ऐ
	„ टीका	श्यामभुषणाचार्य	श्लो० ६०००	„
	„ प्र०व्याख्या	गुण्डुलगाचार्य	श्लो० ८४०००	„
	„ प्रा०टीका	चण्डदेवगुरु	श्लो० ६००००	„
	„ ज०टीका	वीरसेन तथा विनसेन	श्लो० ६००००	विक्रमानी ९-१० मी सदी
३	गोमन्तसार	नेमिचन्द्रसिद्धा न्तचन्द्रवर्ति	गा० १७०५	विक्रमानी ११ मी सदी
	„ कर्णा०टीका	श्यामभुषणाचार्य		विक्रमानी ११ मी सदी
	„ स०टीका	के०पर्वणी		
	„ स०टीका	धीमदभयचन्द्र		
	„ हि०टीका	टोडरमल्लजी		
४	अग्निप्रसार	नेमिचन्द्रसिद्धा न्तचन्द्रवर्ति	गा० ६५०	विक्रमानी ११ मी सदी
	„ स०टीका	के०पर्वणी		
	„ हि०टीका	टोडरमल्लजी		
५	स० क्षपणासार मं०	भाष्यचण्ड		विक्रमानी १०-११ मी सदी
६	स० धर्मप्रवृत्ति	अभिनवगति		विक्रमभं० १०७१

१ आ परिशिष्ट वं गुणधरजी का कर्मविषयक दि० टी अनुवादों की संख्या है

२ आ सत्यान कर्मप्रवृत्ति सत्यान सत्ये मन्त्राने सत्ये है

इति समाप्तानि परिशिष्टानि ।

इति सटीकः कर्मग्रन्थचतुष्टयरूपः प्रथमो विभागः समाप्तः ।

श्रीआत्मानन्दजैनग्रन्थरत्नमालायामद्यावधिसुद्रितानां ग्रन्थानां सूची ।

- < १ समवसरणस्तवः—तपाआचार्यश्रीधर्मघोषसूरिप्रणीतः सावचूरिकः
- < २ छुल्लकभवावलिप्रकरणम्—श्रीधर्मशेखरगणिगुम्फितं सावचूरिकम्
- < ३ लोकनालिद्वात्रिंशिकाप्रकरणम्—तपाआचार्यश्रीधर्मघोषसूरिसूत्रितं सावचूरिकम्
- < ४ योनिस्तवः—तपाश्रीधर्मघोषसूरिविरचितः सावचूरिकः
- < ५ कालसप्ततिकाप्रकरणम्—तपाश्रीमद्भर्मघोषाचार्यनिर्मितं सटीकम्
- < ६ देहस्थितित्तवः—तपाश्रीधर्मघोषसूरिविहितं सावचूरिकम्
लघ्वल्पबहुत्वप्रकरणम्—सटीकं च
- < ७ सिद्धदण्डिकाप्रकरणम्—तपाआचार्यश्रीमद्देवेन्द्रसूरिसंस्कृतं सावचूरिकम्
- < ८ कायस्थितिसोत्रम्—तपाश्रीकुलमण्डनसूरिसंस्कृतं सावचूरिकम्
- < ९ भावप्रकरणम्—श्रीमद्विजयविमलगणिविनिर्मितं खोपज्ञावचूर्या समलङ्कृतम्
- < १० नवतत्त्वप्रकरणम्—उपदेशगच्छीयाचार्यश्रीदेवगुप्तसूरिविहितं नवाङ्गीवृत्तिकारश्रीमद्भयदेवाचार्यप्रणीतेन भाष्येण श्रीमदशोदेवोपाध्यायसूत्रितेन विवरणेन च विमृषितम्
नवतत्त्वप्रकरणम्—मूलमात्रं च
- < ११ विचारपञ्चाशिकाप्रकरणम्—श्रीमद्विजयविमलगणिगुम्फितं खोपज्ञावचूर्या समेतम्
- < १२ परमाणुखण्डपट्टत्रिंशिका पुद्गलपट्टत्रिंशिका निगोदपट्टत्रिंशिका च—
श्रीरत्नसिंहसूरिविहितयाऽवचूर्या सहिताः
- < १३ चन्धपट्टत्रिंशिका—श्रीविजयविमलापरनाम्ना वानरर्षिगणिना प्रणीतयाऽवचूर्या समेता
- < १४ श्रावकव्रतभङ्गप्रकरणम्—सावचूरिकम्
- < १५ देवचन्दन-गुरुचन्दन-प्रत्याख्यानभाष्यम्—तपाश्रीमद्देवेन्द्रसूरिविहितं तपाश्रीसोमसुन्दरसूरिविनिर्मितयाऽवचूर्योपेतम्
- < १६ सिद्धपञ्चाशिकाप्रकरणम्—तपाआचार्यश्रीमद्देवेन्द्रसूरिसूत्रितं सावचूरिकम्
- < १७ अन्नायउच्छकुलकम्—श्रीआनन्दविजयगणिकृतयाऽवचूर्या सहितम्
- < १८ विचारसप्ततिकाप्रकरणम्—श्रीमन्महेन्द्रसूरिसङ्कलितं श्रीविनयकुशलप्रणीतया वृत्त्या समेतम्
- < १९ अल्पबहुत्वविचारगर्भो महावीरस्तवः—श्रीसमयसुन्दरगणिगुम्फितया खोपज्ञवृत्त्योपेतः
महादण्डकस्तोत्रं च—सावचूरिकम्
- < २० पञ्चसूत्रम्—याकिनीमहतरासूनु-आचार्यश्रीहरिभद्रविनिर्मितया टीकया समेतम्
- < २१ जम्बूस्वामिचरितम्—अञ्चलगच्छीयश्रीजयनोसरसूरिप्रणीतं संस्कृतपद्यबन्धनम्
- < २२ रत्नपालनृपकथानकम्—वाचनाचार्यसोममण्डनविनिर्मितं साकृतपद्यबन्धनम्
- २३ सूक्तर्त्नावली—बृहत्पागच्छीयश्रीमद्विजयसेनसूरिप्रणीता
- २४ मेघदूतसमसालेखः—श्रीमन्नोषविजयोपाध्यायविनिर्मितः शेषदूतमहाकाव्यत्रतुर्थचरणसमस्यापूर्तिरूपः

२५ चेतोदूतम्—मेघदूतमहाकाव्यचतुर्थचरणसमस्यापूर्तिरूपम्

×२६ पर्युषणाष्टाहिकाद्यदिनत्रयव्याख्यानम्—श्रीमद्विनयलक्ष्मीसूरिप्रणीतम्

×२७ चम्पकमालाकथा—श्रीमद्भावविजयगणिगुम्फिता सस्कृतपद्यमयी

×२८ सम्यक्त्वकौमुदी—श्रीमज्जिनहर्षगणिप्रथिता सस्कृतगद्यात्मका

×२९ श्राद्धगुणविवरणम्—श्रीजिनमण्डनगणिप्रणीतम्

×३० धर्मरत्नप्रकरणम्—पिप्पलगच्छीयश्रीशान्त्याचार्यप्रणीत स्तोपज्ञीकोपेतम्

×३१ कल्पसूत्रम्—दशाश्रुतस्मकन्धस्थाष्टममध्ययन श्रीमद्विनयविजयोपाध्यायविरचितया सुयो-
पिकाख्यया टीकया समेतम्

×३२ उत्तराध्ययनसूत्रम्—श्रीभावविजयगणितसङ्कलितया वृत्त्योपेतम्

×३३ उपदेशसप्ततिका—बृहत्पागच्छीयश्रीसोमधर्मगणिप्रणीता

×३४ कुमारपालप्रबन्धः—श्रीमज्जिनमण्डनगणिप्रणीतो गद्यपद्यमय

×३५ आचारोपदेशः—श्रीमचारिन्सुन्दरगणिविनिर्मित

×३६ रोहिण्यशोकचन्द्रकथा—

×३७ गुरुगुणपट्टत्रिंशत्पट्टत्रिंशिकाकुलकम्—श्रीरत्नशेखरसूरिप्रणीत स्तोपज्ञदीपिकाख्यया
व्याख्यया युतम्

×३८ ज्ञानसाराष्टकानि—न्यायविशारद-न्यायाचार्यश्रीमद्यशोविनयोपाध्यायविहितानि श्रीम-
देवचन्द्रजिद्विनिर्मितया ज्ञानमञ्जर्याख्यया व्याख्ययोपतानि

×३९ समयसारप्रकरणम्—श्रीमदेवानन्दाचार्यप्रणीत स्तोपज्ञटीकासमलङ्कृतम् नवतत्त्वस्वरूप-
वर्णनात्मकम् समयसारप्रकरणमूल च

×४० सुकृतसागरमहाकाव्य—श्रीरत्नमण्डनविनिर्मित सस्कृतपद्यमय पेशदशाञ्जनचरितात्मक

×४१ धम्मिल्लकथा—

×४२ प्रतिमाशतकम्—न्यायविशारद-न्यायाचार्य-श्रीमद्यशोविनयोपाध्यायविहित श्रीभाव-
प्रभासूरिविरचितया लघुटीकया सहितम्

×४३ धन्यकथानकम्—श्रीदयावर्धनप्रणीत सस्कृतपद्यात्मकम्

×४४ चतुर्विंशतिजिनस्तुतिसङ्ग्रहः—श्रीशीलरत्नसूरिविनिर्मित

×४५ रौहिण्येयकथानकम्—

×४६ लघुक्षेत्रसमासप्रकरणम्—श्रीरत्नशेखरसूरिप्रणीत स्तोपज्ञटीकोपेतम्

×४७ बृहत्सङ्ग्रहणी—श्रीमज्जिनमद्भगणिक्षमाश्रमणप्रणीता आचार्यश्रीमत्पद्मगिरिपूज्यविहितया
टीकया समेता बृहत्सङ्ग्रहणीमूल च

×४८ श्राद्धविधिः—बृहत्पागच्छीयश्रीरत्नशेखरसूरिस्मृतित स्तोपावृत्तिपुत्र

×४९ पद्मदर्शनसमुच्चयः—आचार्यश्रीहरिभद्रसूरिप्रणीत श्रीगुणरत्नसूरिनिर्मितया टीकयोपेत

×५० पञ्चसंग्रहः—श्रीचन्द्रार्पणमहत्तरस्मृतित श्रीमत्पद्मगिरिपादप्रणीतया टीकया सहित

×५१ सुकृतसङ्कीर्तनकाव्यम्—पण्डितश्रीअरिसिंहविरचितप्रतिसर्ग श्रीअमरचन्द्रकविनिनि-
र्मितश्लोकचतुष्कपुत्र गङ्गामालश्रीयन्त्रुपालतेज पालचरितात्मकम्

X५२ चत्वारः प्राचीनाः कर्मग्रन्थाः—

१ कर्मविपाकः—गर्गविंशतिप्रणीतः पूर्वाचार्यप्रणीतया व्याख्यया श्रीपरमानन्दसूरि-
सूत्रितया टीकया चोपेतः

२ कर्मस्तवः—श्रीगोविन्दाचार्यविरचितया टीकयोपेतः

३ बन्धस्थामित्वम्—बृहद्गच्छीयाचार्यहरिमद्रकृतया टीकया समेतम्

४ आगमिकवस्तुविचारसारप्रकरणम्—पडशीतिरित्यपरं नाम श्रीमज्जिनवल्लभगणि-
प्रणीतम् आचार्यश्रीप्रमलगिरिपादविहितया बृहद्गच्छीयाचार्यहरिमद्रकृतया च टीकया
सहितम् चत्वारः कर्मग्रन्था मूलमात्राः कर्मस्तवभाष्यद्वयं पडशीतिभाष्यं च

X५३ सन्धोधसप्तिका—नागपुरीयतपागच्छीयश्रीरत्नशेखरसूरिसङ्कलिता श्रीगुणविनयवा-
चकप्रणीतया व्याख्यया समलङ्कृता

X५४ कुवलयमालाकथा—श्रीरत्नप्रभसूरिप्रणीता आचार्यदाक्षिण्याङ्गसूत्रितप्राकृतकथानुसा-
रिणी संस्कृतभाषात्मका गद्यपद्यमयी

X५५ सामाचारीप्रकरणम् आराधकविराधकचतुर्भङ्गीप्रकरणं च—एतद्वयमपि न्याय-
विशारदन्यायाचार्यमहोपाध्यायश्रीमदशोविजयोपाध्यायविनिर्मितं स्वोपशृटीकोपेतम्

X५६ करुणावज्रायुधं नाटकम्—श्रीबालचन्द्रसूरिप्रणीतम्

X५७ कुमारपालचरित्रमहाकाव्यम्—श्रीमच्चारित्रसुन्दरगणिप्रणीतं संस्कृतपद्यमयम्

X५८ महावीरचरित्रं—श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितं प्राकृतं पद्यबन्धं च

X५९ कौमुदीमित्राणन्दरूपकम्—प्रबन्धशतकर्तृश्रीरामचन्द्रसूरिप्रणीतम्

X६० प्रद्युम्नरौहिणेयं नाटकम्—श्रीरामभद्रसूरिसूत्रितं प्रकरणम्

X६१ धर्माभ्युदयं छायानाटकं सूक्तावली च—एतद्वितयमपि श्रीमन्मोक्षप्रभाचार्यविनिर्मितम्

X६२ पञ्चनिर्ग्रन्थीप्रकरणं प्रज्ञापनोपाङ्गवृत्तीयपदसङ्ग्रहणी च—एतद्वितयमपि नवात्री-
वृत्तिकारश्रीमदभयदेवाचार्यससूत्रितं सावचूरिकम्

X६३ रयणसेहरीकहा—श्रीजिनहर्षगणिप्रणीता प्राकृतभाषामयी गद्यपद्यात्मका

६४ सिद्धप्राभृतम्—पूर्वाचार्यप्रणीतटीकया समलङ्कृतम्

X६५ दानप्रदीपः—महोपाध्यायश्रीचारित्ररत्नगणिमुक्तः संस्कृतपद्यात्मकः

X६६ बन्धहेतुदयत्रिमङ्गादीनि प्रकरणानि सटीकानि

१ बन्धहेतुदयत्रिमङ्गीप्रकरणम्—श्रीहर्षकुलगणिप्रणीतं श्रीविजयविमलगणिविर-
चितविवरणोपेतम्

२ जघन्योत्कृष्टपदे एककालं गुणस्थानकेषु बन्धहेतुप्रकरणं सटीकम्

३ चतुर्दशजीवस्थानेषु जघन्योत्कृष्टपदे युगपद्बन्धहेतुप्रकरणं सटीकम्

४ बन्धोदयसत्ताप्रकरणम्—श्रीमद्विजयविमलगणिविहितं सावचूरिकम्

६७ धर्मपरीक्षा—श्रीजिनमण्डनगणिप्रणीता

X६८ सप्ततिशतस्थानकप्रकरणम्—बृहत्तपागच्छीयश्रीसोमतिलकसूरिनिर्मितं राजसूरिगच्छी-
यश्रीदेवविजयविरचितया वृत्त्या समेतम्

- ६९ चेदयवदणमहाभासं—श्रीशान्त्याचार्यप्रणीत सस्कृतछायायाविभूषितम्
 ७० प्रश्नपद्धतिः—नवाह्नवृत्तिकारश्रीमदभयदेवाचार्यशिष्यश्रीहरिचन्द्रगणिविरचिता
 ७१ कल्पसूत्रम्—दशाश्रुतस्कन्धस्याष्टममध्ययन श्रीधर्मसागरोपाध्यायसूत्रितया किरणबल्या-
 स्यया टीकया सहितम्
 ७२ योगदर्शनम्—महर्षिपतञ्जलिप्रणीत न्यायाचार्यश्रीमद्यशोविजयोपाध्यायकृतयावृत्त्योपेत
 योगनिश्चिका च—आचार्यहरिभद्रविनिमिता न्यायविशारदोपाध्यायश्रीमद्यशोविजय-
 गणिगुम्फितया टीकया युता
 ७३ मण्डलप्रकरणम्—विनयकुशलप्रणीत स्वोपज्ञवृत्तिसहितम्
 ७४ देवेन्द्रप्रकरण नरकेन्द्रकप्रकरण च—एतत्प्रकरणयुग्म पूर्वाचार्यप्रणीत मुनिचन्द्र
 सूरिसूत्रितया वृत्त्या च समेतम्
 ७५ चन्द्रगीरशुभा धनधर्म सिद्धदत्तकपिल सुमुसुनृपादिमित्रचतुष्टेति कथाचतुष्ट-
 यम्—तपागच्छालद्वारश्रीमुनिसुन्दरसूरिप्रणीत सस्कृतपद्यात्मकम्
 ७६ जैनमेघदूतकाव्यम्—
 ७७ श्रावकधर्मविधिप्रकरणम्—आचार्यहरिभद्रप्रणीत श्रीमानदेवसूरिविरचितया वृत्त्यासहित
 ७८ गुरुतत्त्वविनिश्चयः—न्यायविशारद-न्यायाचार्य-श्रीमद्यशोविजयोपाध्यायविनिर्मित
 स्वोपज्ञटीकोपेत
 ७९ ऐन्द्रस्तुतिचतुर्विंशतिका—न्यायाचार्यश्रीयशोविजयोपाध्यायविरचिता स्वोपज्ञविवरण-
 युता परमज्योतिषञ्चविंशतिका परमात्मपञ्चविंशतिका श्रीविजयप्रभस्याध्याय
 ऋषभदेवस्तवन च
 ८० वसुदेवहिण्डप्रथमखण्डम्—श्रीसङ्खदासगणिनाचकविरचित प्राकृतसाहित्यस्यापूर्वं
 प्राचीनतरोऽय ग्रन्थ वसुदेवपरिभ्रमणेतिवृत्तगमित प्रथमोऽंश
 ८१ वसुदेवहिण्डप्रथमखण्डम्—श्रीसङ्खदासगणिनाचकविरचित द्वितीयोऽंश
 ८२ बृहत्कल्पसूत्रम्—श्रुतकेवलिसविरार्यभद्रबाहुस्वामिप्रणीत स्वोपज्ञनिर्युत्तयुपेत श्रीसङ्ख-
 दासगणिविनिर्मितेन भाष्येण युत आचार्यश्रीमल्लगिरिपादविहितयाऽर्धपीठिकावृत्त्या
 तपाश्रीक्षेमकीर्तिसूरिसूत्रितया शेषसमग्रवृत्त्या समेतम् तस्याय पीठिकारूप प्रथमोऽंश
 ८३ बृहत्कल्पसूत्रम्—सर्नियुक्तिभाष्यवृत्तिकम् तस्याय प्रथमोद्देशकगतप्रलम्भप्रकृत-मास-
 कल्पप्रकृतात्मको द्वितीयोऽंश
 ८४ बृहत्कल्पसूत्रम्—सर्नियुक्तिभाष्यवृत्तिकम् तस्याय प्रथमोद्देशक-तत्तृतीयोऽंश
 ८५ नव्यकर्मग्रन्थचतुष्टयम्—श्रीभदेवेन्द्रसूरिप्रणीत स्वोपज्ञटीकोपेतम्